

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

EBU İSHAK EŞ-ŞÂTİBÎ: Adı: İbrahim b. Musa b. Muhammed'dir. eş-Şâtîbî diye meşhur olmuştur. Endülü's'lü ve Gırnata'dandır. Mâlikî mezhebine mensuptur. Hâfız ve büyük bir müctehid, usûlcü, müfessir, muhaddis, fakih, dîl bilgini... kısaca çok yönlü bir âlimdi. Öbür taraftan verâ' sahibi, sâlih, zâhid, sünî bir zattı. Arapça'yı ve diğer ilimleri zamanının büyük âlimlerinden ders almıştır. Bunlar içerisinde İbnü'l-Fahhâr el-Elbîrî, Ebu'l-Kâsım es-Sebtî, Ebu Ali et-Telemesânî, gibi seçkin simalar vardır. Çok değerli teliflerde bulunmuştur. Bunlar içerisinde en değerlileri şunlardır: el-Muvâfakât (dört cilt, elinizdeki bu eser), l'tisâm (iki cilt), el-Mecâlis (İmam Buhârî'nin Sahih'inin "Kitâbu'l-büyü" kısmı üzerine yazdığı şerh), el-İfâdât ve'l-İnşâdât (tedbiyata dairdir), Unvânu'l-ittifâk fî ilmi'l-istikâk, nahiv üzerine yazdığı beş büyük ciltlik el-Makâsıdu's-şâfiye fî şerhi Hulâsati'l-Kâfiye. H. 790 = M. 1388 tarihinde. Şaban'ın sekizinde Salı günü Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

İZ YAYINCILIK: 13
İslâm klasikleri dizisi: 3
İstanbul, 1990.

Özgün Adı:
EL-MUVÂFAKÂT Fİ USÛLİ'Ş-ŞERİ'A
Kahire, ty.

ISBN 975-355-015-4 (tk. no.)
ISBN 975-355-016-2 (2. cilt no.)

dizgi, iç düzen:

İz Yayıncılık

kapak:

Aycan Grafik

baskı:

Eramat, 553 19 13

cilt:

Kurtuluş Ciltçilik

kapak baskısı:

Eramat

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

EL-MUVÂFAKÂT

İSLÂMÎ İLİMLER METODOLOJİSİ

ŞÂTİBÎ

Türkçesi:

DR. MEHMED ERDOĞAN

2. CİLD

İZ YAYINCILIK

Keresteciler sitesi, selvi sok. , no: 19,

tel: 557 69 44 – 575 67 90

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi – <http://www.kitapmaver-ihsan.org>

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ KISIM: KİTÂBU'L-MAKÂSİD	1
MAKÂSİD	3
BİRİNCİ NEV'İ: ŞÂRİ'İN, ŞERİATIN KONULMASINDAKİ KASDI	7
<i>Birinci Mesele</i>	: Şerî yükümlülükler, yaratılış konusunda gözetilen maksatların korunmasına yöneliktir. 7
	(a) Zarûrî olan maksatlar (zarûriyyât) 7
	(b) Hâcî olan maksatlar (hâciyyât) 10
	(c) Tahsîniyyât 10
<i>İkinci Mesele</i>	: Zarûrî, hâcî ve tahsînî mertebelerinden her birinin tamamlayıcı unsurları (mükemmilât) vardır. 11
<i>Üçüncü Mesele</i>	: Tamamlayıcı unsur, aslı ortadan kaldırmaya bir mahiyet arz edemez. 13
<i>Dördüncü Mesele</i>	: Zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât için asıl teşkil eder. 15
<i>Beşinci Mesele</i>	: Dünyada mevcut maslahatlar iki açıdan ele alınır: 24
	(a) Varlık açısından
	(b) Onlara şer'î hitabın taalluku açısından
<i>Altıncı Mesele</i>	: Uhrevî maslahat ya da mefsedetler. 31
<i>Yedinci Mesele</i>	: Şerî maksatlar küllî ve ebedîdir. 36
<i>Sekizinci Mesele</i>	: Maslahat ve mefsedetlerin belirlenmesi nefsanî arzulara tâbî değildir. 37
<i>Dokuzuncu Mesele</i>	: Şâri'in zarûrî, hâcî ve tahsînî esasları dikkate aldığına dair kesin deliller. 46
<i>Onuncu Mesele</i>	: Bazı cüz'ilerde hüküm ya da hikmetin bulunmaması, bu üç esasın küllîliğini zedelemeyiz. 49
<i>On Birinci Mesele</i>	: Hem "musavvibe" hem de

	“muhattî'e” ye göre, hükümler maslahat üzerine kuruludur.	51
<i>On İkinci Mesele</i>	: İslâm şeriatı, İslâm peygamberi ve İslâm ümmeti hatadan korunmuştur. Şeriat, zayi olma ve tahrife karşı koruma altına alınmıştır.	54
<i>On Üçüncü Mesele</i>	: Külli esasların korunması için, cüz'ilerin muhafazası gerekir.	57
İKİNCİ NEVİ: ŞERİAT, ANLAŞILMAK İÇİN KONULMUŞTUR		61
<i>Birinci Mesele</i>	: İslâm şeriatı Arapça'dır ve onu diğer dillerle anlama imkânı yoktur.	61
<i>İkinci Mesele</i>	: Arap dilinin aslı ve tâbi olmak üzere iki delâlet şekli vardır.	63
<i>Üçüncü Mesele</i>	: İslâm şeriatı ümmidir.	65
<i>Dördüncü Mesele</i>	: İslâm şeriatının ümmiliği üzerine kurulan kâideler.	77
<i>Beşinci Mesele</i>	: Hükümler tâbi delâlet yönlerinden de çıkarılabilir mi?	92
ÜÇÜNCÜ NEVİ: ŞERİAT, GEREĞİ İLE YÜKÜMLÜ TUTULMAK İÇİN KONULMUŞTUR		107
<i>Birinci Mesele</i>	: Teklifin şartı ya da sebebi, yükümlü tutulan şeyin kudret dahilinde olmasıdır.	107
<i>İkinci Mesele</i>	: İnsan tabiatında mevcut bulunan özelliklerin ortadan kaldırılması, insanda cibilli olan karakterlerin izalesi istenmez.	108
<i>Üçüncü Mesele</i>	: İnsanın yaratılış özelliklerine benzer vasıflar, onların hükmünü alır.	108
<i>Dördüncü Mesele</i>	: Sevgi ve sevap; buğz ve azap cibilli olan niteliklere taalluk eder mi?	111
<i>Beşinci Mesele</i>	: Meşakkat teklife mani midir?	119
<i>Altıncı Mesele</i>	: Allah Teâlâ, getirdiği yükümlülüklerle kişilerin mesakkat ve sıkıntıya sokulmasını istememiştir.	121

<i>Yedinci Mesele</i>	: Mutat üstü meşakkatler teklife manidir. Mükelleften güçlük ve sıkıntı kaldırılmıştır.	123
<i>Sekizinci Mesele</i>	: Arzu ve heveslere muhalefetten kaynaklanan meşakkatler teklife mani değildir.	151
<i>Dokuzuncu Mesele</i>	: Uhrevî meşakkatler de aynı şekilde amaçlanmış değildir.	152
<i>Onuncu Mesele</i>	: Mükelleften başkalarına da dokunacak meşakkatler amaçlanmış değildir.	153
<i>On Birinci Mesele</i>	: Normal meşakkatlerin ne vukûu ne de kaldırılması Şârî'ce amaçlanmış değildir.	154
<i>On İkinci Mesele</i>	: Şeriat, teklif konusunda orta yolcu bir tutum izlemiştir; eğer iki aşırı uçtan birine yönelmiş ise bu, mükellefi karşı uç taraftan orta yola çekmek içindir.	162

DÖRDÜNCÜ NEVİ: ŞÂRÎ'İN, MÜKELLEFIN ŞER'İ HÜKÜMLER ALTINA GIRMESİNDEKİ KASDI

<i>Birinci Mesele</i>	: Şeriatın konuluşundan maksat, ona uyulması ve böylece kulun ıztırâfî kulluktan ihtiyârî kulluğa yüceltilmesidir.	169
<i>İkinci Mesele</i>	: Şerî maksatlar iki kısımdır: (1) Aslî maksatlar (2) Tâbî maksatlar	177
<i>Üçüncü Mesele</i>	: Zarûrî esaslar, mükellef için peşin hazlar içerenler ve içermeyenler olmak üzere iki türdür. Şeriat birinci türden olan zarûrî esaslar üzerinde fazla durmaz ve bu konuda cibillî motiflere dayanır. İkinci türden olan esaslar üzerinde ise daha yoğun olarak durur.	181
<i>Dördüncü Mesele</i>	: Niyetle nefsânî hazlardan soyutlanan fiillere, hiç haz içermeyen mahza şer'î fiillerin hükmü verilebilir mi?	188

<i>Beşinci Mesele</i>	: Fiillerde, aslî maksatların gözönünde bulundurulması, o fiilin sıhhatine ve ihlâslı olmaya daha yakındır.	196
<i>Altıncı Mesele</i>	: Fiiller işlenirken sadece tâbi maksatların gözönüne alınması ya da onlara aslî maksatlarla birlikte riayet edilmesinin hükmü nedir? Beraberce dikkate alınmaları halinde bu durum ihlâsı zedeler mi?	207
<i>Yedinci Mesele</i>	: Niyabeti kabul edip etmemesi açısından fiiller (a) Muamelât (b) İbadetler	228
<i>Sekizinci Mesele</i>	: Amellerde devamlılık göstermek Şâri'in maksatlarından.	242
<i>Dokuzuncu Mesele</i>	: Şeriat, mükellefler açısından küllî ve geneldir.	244
<i>Onuncu Mesele</i>	: Hz. Peygamber'in [^{aleyhussalâtu} _{vesellâm}] meziyet ve menkıbeleri, ümmeti için de aynen varittir.	249
<i>On Birinci Mesele</i>	: Kerametlerle amel edebilmek için şer'î bir esasa ters düşmemesi gerekir.	266
<i>On İkinci Mesele</i>	: Zâhîrle ilgili herşeyin şeriata vurulması gerektiği gibi, bâtınla ilgili herşeyin de şeriata vurulması gerekir.	275
<i>On Üçüncü Mesele</i>	: Varlık âleminde âdetlerin bidüziyelik üzere cereyan tarzı zannî değil kesin bilinen husustur.	280
<i>On Dördüncü Mesele</i>	: Hükümler, şer'î ya da vücûdî âdetlere tâbidir. Âdetlerin değişmesiyle hükümlerin değişmesi.	284
<i>On Beşinci Mesele</i>	: Cârî âdetlerin şer'an dikkate alınması zarûrîdir.	287
<i>On Altıncı Mesele</i>	: Küllî âdetler zaman ve mekanla değişmez; cüz'î âdetler ise zaman ve mekanla değişir.	298
<i>On Yedinci Mesele</i>	: Taatler ve masiyetler, içerdikleri maslahat ve mefsedetlerine göre	

	büyük ya da küçük olurlar.	299
<i>On Sekizinci Mesele</i>	: İbadetlerde asıl olan taabbudilik; âdetlerde ise içerdikleri mânâları esas almaktır.	301
<i>On Dokuzuncu Mesele</i>	: Âdetlerde de bir yönden taabbudilik anlamı vardır.	310
<i>Yirminci Mesele</i>	: Şeriat nimetlere karşı nasıl şükür edileceğini bildirmek için konulmuştur.	321

İKİNCİ NEVİ: YÜKÜMLÜLÜKLERDE MÜKELLEFİN MAKSADI (NİYET)

325

<i>Birinci Mesele</i>	: Ameller niyete göredir.	325
<i>İkinci Mesele</i>	: Mükelleften istenilen, niyetinin Şâri'in maksadına uygun düşmesidir.	332
<i>Üçüncü Mesele</i>	: Şâri'in kasdına (şeriata) ters düşülen her fiil bâtıldır.	334
<i>Dördüncü Mesele</i>	: Fiili işlerken, Şâri'in kasdına muhalefet etme niyetinde olan fakat fiili şeriata uygun düşen kimse ile, Şâri'in kasdına uygun düşmek isteyen fakat fiili şeriata ters düşen kimsenin durumu.	338
<i>Beşinci Mesele</i>	: İşlenilen fiilde kişinin çıkarı, başkasının zararı bulunması.	349
<i>Altıncı Mesele</i>	: Kişinin kendi maslahatlarını gerçekleştirmekle bizzat görevli tutulması halinde, zarûret olmadıkça başkalarının onun maslahatını gerçekleştirme yükümlülüğü yoktur.	367
<i>Yedinci Mesele</i>	: Başkalarının işlerini yüklenen kimselere (amme hizmetlileri gibi) toplumun bakması gerekir.	369
<i>Sekizinci Mesele</i>	: Yükümlülükler işlenirken, onlardan gözetilen maslahatların amaçlanması konusunda mükellefin aklileceği anılır.	377

<i>Dokuzuncu Mesele</i>	: Kul haklarında hakkın kullanılması kişinin kendisine verilmiştir. Allah haklarında ise kulun herhangi bir tercih ve müdahale yetkisi yoktur.	378
<i>Onuncu Mesele</i>	: “Hiyel” in tarifi ve örnekler.	382
<i>On Birinci Mesele</i>	: Hiyele, kitap ve sünnete göre meşrû değildir.	383
<i>On İkinci Mesele</i>	: Hiyele, teşrîden gözetilen maslahatı ortadan kaldırıcı niteliktedir.	387

İKİNCİ KISIM
KİTÂBU'L-MAKÂSİD

MAKÂSİD

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

و صلي الله علي سيدنا محمد وعلي آله و صحبه وسلم

Makâsîd konusu iki açıdan ele alınır:

A. Şâri'in maksatları açısından.

B. Kulun maksatları açısından.

Birinci bölüm ise kendi arasında dört nev'e ayrılarak incelenir:

1. Şâri'in daha başlangıçta şeriatı koymadaki kasdı.¹
2. Şeriatı anlaşılacak için (ifhâm) koymuş olmasındaki kasdı.
3. Şeriatı gereğiyle yükümlü tutmak için koymuş olmasındaki kasdı.
4. Mükellefin şeriatın hükmü altına girmesindeki kasdı, yani şeriatın yaşanılmak üzere konulmuş olması.

[6]

Konuya girmeden önce bu konuda kelâm ilmine ait bir mukaddimede bulunmak istiyoruz:

Şeriatların konulmuş olması sadece hem dünyada hem de âhirette kulların maslahatlarının temini amacına yöneliktir.

Bu bir önermedir ve doğru ya da yanlış olduğunun ortaya konulması için mutlaka delîle ihtiyaç vardır. Bunun yeri burası değildir. Bu konuda Kelâm ilminde görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Râzî, Allah'ın hükümlerinin —fiillerinde de olduğu gibi— asla belli bir sebebe göre (muallel) olmadığı düşüncesindedir. Mutezile ise, Allah'ın hükümlerinin, kulların maslahatlarına riâyet prensibiyle muallel olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu görüş sonra gelen hukukçuların ço-

1. Asıl olan bu birinci maksattır. Diğerleri ise bu birinci maksadın detayları mahiyetindedir. Bu birinci maksad, Şeriat'ın her iki dünyada da kulların maslahatlarının temini için konulmuş olmasıdır. Bu maksad, diğer şeriatın anlaşılır olmak üzere konulmuş olması ve bu yüzden ümmî olan ilk muhatapların örf ve usullarına riayet edilmesi, keza şeriatın gereğiyle yükümlü tutulması kasdı ve bunun için de gerekli olan yükümlülüklerin tâkat dahilinde olması gibi şartlara riayet edilmesi, yine mükellefin şeriatın hükmü altına girmesi, bu amaçla hükümlerin genel olması ve mükellefin onlarla amelinin sürekli olması... gibi diğer maksatlara nisbetle birinci mertebede bulunmaktadır. Diğer üç maksat ise birinci ve asıl maksada nisbetle ikinci mertebede sayılabilir. Bu maksatlar, bu maksadın birinci mertebesindeki maksadın, daha önce hiçbir kimsenin üzerinde durmadığı biçimde etrafıca işlenecektir.

bünden soyunu alıp devam ettirmiş, onlara 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' demiş ve buna kendilerini şahid tutmuştu. Onlar da: 'Evet şahidiz' demişlerdi. Bu kıyamet günü 'Bizim bundan haberimiz yoktu' dersiniz diyedir." ¹³ Âyetten maksat konunun üzerine dikkat çekmek olmaktadır.

İstikrâ delili bu neticeyi ortaya koyduğuna ve böyle bir delil de ilim (kesin bilgi) ifâde ettiğine göre biz şu kesin neticeye varıyoruz: Hükümlerin talili yani belli bir illete bağlı oluşu prensibi şeriatın bütün detay (tafsili) hükümleri için de geçerlidir. Kıyas ve ictihâdın şerî bir delil olarak sübût ve kabûlü işte bu noktadan hareketle olmaktadır. ¹⁴ Biz incelememizde bu prensip doğrultusunda hareket edeceğiz. Hükümler muallel olmakla birlikte, bunun Allah üzerine vâcib mi yoksa câiz mi olduğu konusunu ise Allah'ın ilmine havâle ederek konuya girmek istiyoruz. Sığınılacak, yardım istenilecek yegane merci O'dur.

[8]

13. Arâf 7/172.

14. Üzerinde icmâl olan bu kitapta ilim ve ahlâkî meselelerdir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranitey.org>

BİRİNCİ NEVİ

ŞÂRİ'İN ŞERİATIN KONULMASINDAKİ KASDI

Konu onüç mesele altında işlenecektir:

BİRİNCİ MESELE:

Şerî yükümlülükler, yaratılış konusunda gözetilen maksatların korunmasına yöneliktir. Bu maksatlar üç kısımda toplanır ve bir dördüncüsü de yoktur:

- a) Zarûrî olanlar.
- b) Hâcî olanlar.
- c) Tahsînî olanlar.

a) Zarûrî olan maksatlar (zarûriyyât): Onsuz olmayan, din ve dünya işlerinin kıvamı kendilerine bağlı bulunan hususlardır. Eğer bunlar bulunmayacak olsa, dünya işleri yolundan çıkar, fesad ve kargaşa doğar, hayat ortadan kalkar. Keza bunların bulunmaması durumunda âhiret işleri rayından çıkar; kurtuluşa erme ve cennet nimetlerine kavuşma imkanı ortadan kalkar, apaçık bir hüsrana maruz kalınır.

Bunların korunması iki yolla gerçekleşir:

1. Bu tür zarûrî olan maksatlara varlık kazandırmak ve onların temellerini sağlam atmak yoluyla. Bu onların varlık kazanmaları açısından göz önünde bulundurulmaları ve dikkate alınmaları demektir.
2. Zarûrî olan hususlara zarar vereceği ve onları bilfiil ya da beklenli halinde de olsa ortadan kaldırmaya sebebiyet vereceği bilinen şeyleri uzaklaştırmak yoluyla. Bu da onların yok olmaları açısından gerekli tedbirlerin alınmasından ibâret olmaktadır.¹⁵

15. Mesela nefsin korunması için yemek içmek ve ilgili hükümler vucud açısından göz önünde bulundurulmuş hükümler olurken, nefsin ortadan kaldırılmasına yönelik cinâyetlerin yasaklanması vb. hükümler de yokluk (adem) açısından alınan önlemlerdir.

Örnek vermek gerekirse şöyle diyebiliriz: İman,¹⁶ kelime-i şehâdet getirme, namaz, zekat, oruç, hac ve benzeri ibâdetler, varlık kazandırma açısından dinin korunmasına yöneliktir. Yemek, içmek, giyinmek, barınmak ve benzeri konularla ilgili beşerî davranışlar¹⁷ (âdât) da, aynı şekilde varlık kazandırma açısından nefsin ve aklın korunmasına yönelik şeylerdir. Muâmelât¹⁸ ise yine varlık kazandırma açısından hem neslin ve malın hem de nefsin ve aklın korunmasına yöneliktir. Fakat bu, beşerî davranışlar (âdât) vasıtasıyla (dolaylı) olmaktadır. Cezâî hükümlere (cinâyât) gelince, bunlar da bütün bu zikredilenlerin korunmasına yöneliktir. Ancak bu koruma onların ortadan kaldırılmalarına imkan vermeme; böylece mevcudiyetlerinin sürdürülmesini sağlama açısından olmaktadır. (Buraya kadar anlatılan ve gerek vücut verme ve gerekse ortadan kaldırılmasını engelleme ve varlığını sürdürme açısından zarûriyyâtın tamamını) iyiliği emretme, kötülüğü yasaklama prensibi içerisinde toplamak mümkündür.

İbâdetlerle beşerî davranışlara (âdât) misal verilmiştir. Muâmelât ise, insanın başkasıyla birlikte olan ve bir maslahatın teminine yönelik davranışlarıdır. Mülklerin bedelli ya da bedelsiz intikalini sağlayan akitler, köleler üzerine yapılan akitler, menfaatler üzerine akdedilen kira ve iş sözleşmeleri, evlilik akitleri gibi. Cezâî hükümler (cinâyât) ise, korunması istenilen şeyleri ortadan kaldırmaya yönelik fiillerdir. Bu duruma engel olacak ve söz konusu maslahatların ortadan kalkması durumunda onların telâfisine yönelik önlemler alınmış

16. **Tahrir**'de şöyle denilir. "Dinin korunması cihâdın vâcib olması ve bidatlerin dâhilgâmi yapan kimselerin cezalandırılması ile olur. Hanefiler şöyle derler: "Cihâdın vâcib olması sırf küfür sebebiyle değildir. Aksine cihâdın sebebi onların bize karşı harp halinde (mutecâviz) bulunmalarıdır. Bu yüzden ki zimmi ve muste'menlerle savaş yapılmaz; kadınlar ve râhipler öldürülmez; cizye kabuledilir. Bunun dinin korunması için olduğu esasına ters düşmez. Çunku musلمانın öldürölmesine ve onun dini konusunda fitneye düşmesine sebebiyet verecek olan kâfirlerle harp hali sürüp giderken dinin tam olarak korunmasından söz edilemez..."

Goruldugu gibi, muellif bu konuda meseleye çok geniş açıdan bakmış ve dinin korunmasını, asıllarıyla fer'ileriyle bütün yukumluluklerden gözetilen bir maksat olarak kabul etmiştir.

17. Burada söz konusu olan hayat ve aklın bekasının kendisine bağlı olduğu miktar ve keyfiyette olan yemek, içmek ve benzeri şeylerdir. İleride, temiz/helal olan yiyecek, içecek ve benzeri şeylerden istifade etmenin hâciyyâtın olduğu söylenektir. Hâciyyâtın olduğu ifade edilen yiyecek içecek ve benzeri şeylerin hayatın bekasının kendisine bağlı olmadığı şeyler olduğunu hatırdâ tutmak gerekir. Dolayısıyla aralarındaki fark açık bulunmaktadır.

18. Nefis ve malın korunması için zarûri olan miktar ve keyfiyette olan muâmelât kastedilmektedir. Bu ölçüde kalmak şartıyla muâmelât zarûriyyâtın olmaktadır. Âmidî'nin muâmelâtı zarûriyyâtın göstermesi de bu mânâda anlaşılmalıdır. Bunun ötesinde mesela normal bir satış akdi —İmâmü'l-İlameyn'in aksine— zarûriyyâtın olmayıp hâciyyâtın bulunmaktadır. Böylece muellifin bundan sonraki sözleriyle buradaki sözleştirmedeki fark da ortaya çıkması olacaktır.

ve gerekli hükümler getirilmiştir. Nefsin korunması için getirilen kıyas ve diyet hükümleri, aklın korunması için getirilen had cezası, neslin korunması için malların kıymetlerinin tazmini,¹⁹ malın korunması için el kesme ve tazminât hükümlerinin getirilmesi... bu kabilden olmaktadır.

Zarûriyyâtın tamamı beş konuda toplanır:

1. Dinin korunması.
2. Nefsin korunması.
3. Neslin korunması.
4. Malın korunması.
5. Aklın korunması.²⁰

Bu beş hususun korunmasına bütün dinlerde/milletlerde riâyet edilmiştir.²¹

19. Diğer âlimlerin de ifâde ettikleri gibi neslin korunması için recm ya da celd (yüz değnek) yoluyla zina cezası konulmuştur. Çünkü zina neseplerin karışmasına neden olan bir fiildir. Buradaki müellifin sözü açık ve isabetli gözükmemektedir.
20. Bazıları bu tertibi yukarıdan aşağıya doğru şöyle yaparlar: Din, nefis, akıl, nesil ve mal. Bazıları da nefsi dinden öne alırlar.
21. **Tahrîr**'in şerhinde: "Makâsîd'in bu beş şeye hasredilmesi vâkıanın incelenmesi (nazar) ve bütün millet ve şeriatların araştırılması (istikrâsı) neticesinde sabit bulunmaktadır" denilmektedir.

Bu durumda "Şevkânî, Tevrât ve İncil'i incelemiş ve onlarda şarabın mulak sûrette mübâh olduğunu görmüştür; başka bir hüküm bulamamıştır" demenin bir anlamı bulunmamaktadır. Kaldı ki, hristiyan ve onların din adamlarının ifâdelerinde şarabın haram kılındığı belirtilmektedir.

Şevkânî'ye olan bu nisbetin sıhhatli olduğu varsayılsa bile, o takdirde dahi yukarıdaki genellenenin doğru olabilmesi için şöyle bir tevilde bulunulabilir: Bütün şeriatlarda yasak olan, aklın tamamen ve bir daha dönmek üzere izâle edilmesidir. Oysaki şarap aklı belli bir süre izâle etmekte, fakat bir süre sonra akıl geri dönmektedir. Bu durumda yukarıdaki sözün doğruluğu bozulmayacaktır.

Geçmiş ümmetlerde ganimetler belli bir yerde toplanıyor ve gökten inen bir ateş onları yakıyordu ve o ümmetler o mallardan hiçbir şekilde istifâde edemiyorlardı. Bu durumu da şu şekilde izah etmek mümkündür: Burada insanların malı itlâf etmeleri söz konusu değildi. Ganimetlerin onlara haram olması, nefislerini ganimet hırsından kurtarmak ve sırf Allah için cihad etmek hedefine ulaşmalarını temin etmek içindi. Bu konuda sadece bizim şeriatımıza has olmak üzere ruhsat verilmiş ve ganimet mallarından istifâde bize helal kılınmıştır. (İlgili hadis için bkz. Buhârî, Teyemmüm, I; Müslim, Mesâcid, 3; Ebû Dâvûd, Cihâd, 121)

Sâd 38/33 âyetinde ise Hz. Süleyman'ın iyi malların "bacaklarını ve boyunlarını meshettiği" ifâdesi vardır. Bu âyeti, Hz. Süleyman'ın kendisini Allah'ı anmaktan alıkoyduğu için hayvanların boyun ve bacaklarına kılıçla vurduğu şeklinde tefsir edenler olmuştur. (bkz. İbn Kesir, 4/34). Ancak âyet malın boş yere itlâfı anlamında açık değildir. Âyete hayvanları incelediği, kılıçla değil de elleriyle sıvazladığı manası verilmiştir. Fahrreddin Râzî'nin terki ettiği manâ da budur. Ayrıca Hz. Süleyman'ın kendi yanında en sevimli olan bu malları fakirlerin yemesi için kesip boğazladığı ve bunu malı itlâf için değil Allah'a yaklaşmak için yaptığını <https://www.youtube.com/watch?v=...> yolunda va-

b) Hâcî olan maksatlar (Hâciyyât): Onsuz olmakla birlikte bir genişlik ve kolaylık sağladığı için ihtiyaç duyulan, bulunmadığı zaman genelde sıkıntı ve güçlükler sebep olan şeylerdir. Bunlara riâyet edilmediği takdirde, mukellefler çoğunlukla sıkıntı ve meşakkatlere maruz kalırlar.²² Ancak bu sıkıntı ve güçlükler, zarûriyyâtın bulunmaması durumunda doğan ve genel maslahatlarda beklenti halinde bulunan yaygın fesad derecesine ulaşmazlar.

Hâciyyât da ibâdetler, yeme içme gibi beşerî davranışlar (âdât), muâmelât ve cezâî hükümler konularında geçerli bulunmaktadır.

İbâdetler için ruhsatları örnek verebiliriz. Ruhsatlar hastalık ve yolculuk sebebiyle ârız olabilecek meşakkatin ortadan kaldırılmasını amaçlar. Beşerî davranışlarda (âdât) avın helal kılınmasını, helal olmak kaydıyla yiyecek, içecek, giyecek, barınak ve binek gibi şeylerin iyi ve kalitelihlerini kullanmanın helalliğini misal gösterebiliriz. Muâmelât konusunda ise, kırâz (mudârabe), müsâkât, selem gibi akitleri, alış veriş muâmelelerinde ağacın meyvesi, kölenin malı gibi tâbi durumunda olan şeyleri itibara almamak (ilgâ) gibi şeyler örnek olarak gösterilebilir. Cezâî hükümler bahsinde ise, levs,²³ tedmiye²⁴ ve kasâme²⁵ ile hukmetmek, diyeti âkile²⁶ üzerine yüklemek, zenaatkârları tazminle sorumlu tutmak ve benzeri konular örnek olarak hatırlanabilir.

c) Tahsiniyyât: Üstün ahlak anlayışına uygun bir davranış göstermeyi, sağduyu sahiplerinin hoş karşılamayacağı nâhoş hallerden uzaklaşmayı temine yönelik şeylerdir. Bunlar üstün ahlâk (mekârim-i ahlâk) anlayışının gerektirdiği şeylerdir.

Tahsiniyyât da, zarûriyyât ve hâciyyâtın geçerli bulunduğu sahalarda söz konusu olmaktadır.

İbâdetlerde necâsetin giderilmesi, —ki bütün tahâret konuları

kıf olduklarının bilinmesi için ateşle dağladığı gibi mânâlar da verilmiştir. Bu itibarla gerek Hz. Suleymân olayında gerekse daha önceki ümmetlerde ganimetlerin yakılması konusunda, bu beş hususun korunmasına daha önceki şeriatlarda da riâyet edildiği genellemesini zedeleyecek bir durum bulunmamaktadır.

22 Hâciyyâtın bulunmaması durumunda bütün mukellefler aynı derecede meşakkat ve sıkıntıya maruz kalmayabilirler. Mesela yolculuk herkes için aynı derecede bir sıkıntı kaynağı olmayabilir.

23 Levs Maktûlun olmeden önce "Beni falan öldürdü" dediğine şehâdet eden bir kişinin, ya da aralarında düşmanlık, tehdid vb. olduğuna tanıklık edecek iki şahidin bulunması durumudur. (Ç)

24 Tedmiye sanığın ustane başına kan bulaşması gibi emâre ve işaretler olmalıdır. (Ç)

25 Kasâme Oldurma tohmetinden dolayı olunun bulunduğu meskûn bölge ahâlisine verdirilen yeminlerdir. (Ç)

26 Âkile Kışının mensûp olduğu Ashkısı <https://arxiv.org/abs/2010.00000> vb. gibi alimlerin yemin tutan kuruluşlardır. (Ç)

bunun içerisine girer— avret yerlerinin örtülmesi, güzel elbiselerin giyilmesi, nâfile ibâdetlerle, gönüllü yapılan sadaka ve benzeri şeylerle Allah'a yaklaşılmaya çalışılması gibi şeyler tahsîniyyât türündendir. Beşerî davranışlarda (âdât) yeme ve içme kuralları, pis ve iğrenç olan şeyleri yeme ve içmeden uzak durma, israf ve pintilikten kaçınma gibi şeyler örnek olarak zikredilebilir. Muâmelât konusunda kazurat gibi pis şeylerin, ihtiyaçtan fazla olan su ve ot gibi şeylerin satımını yasaklama, köleye şehâdet ve devlet başkanlığı (imâmet) ehliyeti vermeme, kadına devlet başkanı (imâm) olma ve kendi kendisini evlendirme selâhiyeti tanımama, kölelik hukukunda kitâbet akdi, müdebberlik vb. yollarla ıslaha gitme ve onların azad edilmeleri için çağrıda bulunma gibi konuları tahsîniyyât için örnek olarak hatırlayabiliriz. Cezâî konularla ilgili hükümler arasında ise, hür insanın köle karşılığında kısâs olunmaması, cihâd esnasında kadınların, çocukların ve rahibelerin öldürülmemesi esaslarını örnek olarak gösterebiliriz. [12]

Bu verdiğimiz az sayıdaki misaller, onlar durumunda olan diğer hükümlerin de aynı şekilde olduklarına delâlette bulunur. Tahsîniyyâtta olan bu hükümler, zarûriyyât ve hâciyyâtta olan aslî maslahatlara fazladan bir güzellik ve kemâl vasfı getirme amacına yöneliktir. Çünkü bunların bulunmaması durumunda ne zarûrî ne de hâcî maslahatların ihlâlê uğramaları söz konusu değildir. Bunlar sadece üstün ahlak ve kemâl anlayışının bir gereği olmakta ve güzelleştirici, süsleyici bir özellik arz etmektedirler.

İKİNCİ MESELE:

Zikri geçen üç mertebenin de tamamlayıcı unsurları (mükemmilât) bulunmaktadır. Öyle ki, bu tamamlayıcı unsurlar bulunmasalar, zarûrî, hâcî ya da tahsînî olan asıllarında gözetilen aslî hikmetler ihlâlê uğrayıp ortadan kalkmış olmazlar.

Aslı zarûrî olan tamamlayıcı unsurlara misal olarak, kısasta tarafların her yönden birbirlerine eşit olmaları hükmünü verebiliriz. Çünkü böyle bir hüküm için zarûret bulunmamakta, aşırı bir ihtiyaç da gözükmemektedir. Bununla birlikte (kısâs hükmünün hikmetini) tamamlayıcı bir unsur olmaktadır.²⁷ Keza nafaka, ücret ve kırâzda

27. Çünkü daha aşağı durumda olan biri karşılığında daha üst durumda birinin öldürülmesi, asabiyet duygularını galeyana getirir ve kan davalarına neden olabilir. Bu durumda eşitliğin bulunmadığı zaman kısâsa gidilmesi, kısâstan beklenen "hayat" amacını gerçekleştirmez ve kısâs öldürme olaylarını engelleyici olmaktan çıkar. Surhoş edici bir maddeden az miktarda içilmesinde de durum aynıdır. Çünkü az miktar içilince hafif kafa bulunur ve bu aklı izâle edecek çok miktarda içmeye neden olur. Dolayısıyla içkinin az miktarda dahi olsa içilmesinin haram kılınması, çok miktarının haram kılınması hükmünün tamamlayıcı bir unsuru olur. Müellifin sözü bu şekilde anlaşılmalıdır. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

[13] emsalleri göz önüne alarak takdirlerde bulunmak,²⁸ yabancı kadına bakmayı,²⁹ sarhoş edici şeyden az bir miktar içmeyi ve ribâyî³⁰ yasaklamak, helal ya da haramlığı şüpheli konularda takvâ gereği davranmak ve onlardan kaçınmak; farz namazları cemâatle kılmak, sünnetleri ikâme etmek, cuma namazı kılmak gibi dînî şeâirden (semboller, alâmetler) olan şeyleri ortaya koymak, eğer zarûriyyâtın olduklarını söyleyecek olursak satış akdinde rehin ya da kefil istemek veya şâhid tutmak gibi hükümleri zarûriyyât bahsinde tamamlayıcı unsurlara misal verebiliriz.

Hâciyyât konusunda tamamlayıcı unsurlara (mükemmilât) gelince, küçük kızın evlendirilmesi durumunda denklik ve mehr-i misil (emsâl mehir) aranmasını buna örnek gösterebiliriz. Çünkü bunlara nikâhın aslına duyulan oranda ihtiyaç duyulmaz. Satış akdinin zarûriyyâtın değil de hâciyyâtın olduğunu söylememiz durumunda ise, kefil ya da rehin istemek veya akde şâhid tutmak gibi hususlar hâciyyâtın tamamlayıcı unsurlarından olacaktır. Keza namazın kısaltılmasını meşrû kılan yolculuk esnasında (öğle ve ikindi ya da akşam ve yatsı) namazlarının cem yoluyla kılınması, şuuru kaybedeceği endişesinde bulunan hastanın namazını cem ederek kılması hâciyyâtın tamamlayıcı unsurlarından olmaktadır. Bu ve benzeri hükümlere tamamlayıcı unsurlar (mükemmilât) diyoruz; çünkü eğer bunlar meşrû kılınmış olmasaydı hâciyyâtın gözetilen genişlik, kolaylık ve hafifletme asli amacı ihlale uğramış ve ortadan kalkmış olmayacaktı.

Tahsini konularda olan tamamlayıcı unsurlara gelince, bunlara örnek olarak da tuvâlet âdâbı, tahâretlerde müstehap olan hususlar, vâcib olmasa bile başlanmış bulunan amellerin tamamlanmaya çalışılması, helal kazançtan infakta bulunulması, kurban ve akîka konusunda kurbanlık için iyi hayvanın, azâd için değerli olan kölenin seçilmesi ve benzeri hususları verebiliriz.

Bu meselenin örneklerinden şöyle bir netice ortaya çıkmaktadır: **Hâciyyât zarûriyyât için tamamlayıcı unsur mâhiyeti arzettiğidir. Keza tahsiniyyât da hâciyyât için tekmile durumundadır.** Çünkü zarûriyyât bütün maslahatların asıl ve esasını teşkil etmektedir. Nitekim bu konunun tafsilatı —inşallah— ileride gelecektir.

28. Bu üç misal de malın korunması zarûri prensibi için tamamlayıcı bir unsur olmaktadır.

29. Bu örnek de zınyayı engelleme ve böylece neshi koruma zarûri prensibinin tekmilesi mâhiyetindedir. Çünkü bakmak zınyanın davetçisi ve ona götüren bir vasıta durumundadır.

30. Ribânın haram kılınması da malın korunması şeklinde belirlenen zarûri prensibin tamamlayıcısı mâhiyetinde olmaktadır. Çünkü ribada fazla olarak verilen kısıp, kısıp kitap ve in mücter bir şey bulunmadığı için heder olarak girmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE:

Her tamamlayıcı unsurun —bir tekmile olması hasebiyle— şartı vardır. Bu şart, tamamlayıcı unsurun aslı ortadan kaldırıcı bir mâhiyet arzetmemesidir.

Dikkate alındığı takdirde aslın ortadan kaldırılmasına sebebiyet verecek olan tamamlayıcı unsurlar (mükemmilât) iki sebepten dolayı itibardan düşerler:

[14]

- a) Aslın ortadan kaldırılması demek, onu tamamlayıcı unsurun da ortadan kaldırılması demektir. Çünkü tamamlayıcı unsurun asıl ile olan ilişkisi sıfat ile mevsûf (sıfatlanan) arasındaki ilişki gibidir. Eğer sıfatın dikkate alınması mevsûfun ortadan kaldırılmasına sebebiyet verecekse, bundan dolayı sıfatın da ortadan kalkması lâzım gelecektir. Şu halde bu konumda olan bir tamamlayıcı unsurun dikkate alınması, onun itibara alınmaması neticesini doğuracaktır. Böyle bir netice ise muhaldır ve tasavvuru mümkün değildir. Tasavvuru mümkün olmayınca da tamamlayıcı unsur dikkate alınmayacak ve ziyadeye gidilmeksizin asıla itibar edilecektir.
- b) Biz aslî maslahatlar bulunmadan da tekmiî (tamamlayıcı) maslahatların bulunabileceğini farzetsek bile, bu durumda da aslî maslahatların dikkate alınarak ortaya konulması, tekmiî olanların dikkate alınmasından daha öncelikli ve uygun olacaktır. Çünkü aralarında büyük farklar bulunmaktadır. (Karşı karşıya gelmeleri durumunda [teâruz] tekmiî olan maslahatlara itibarın bir anlamı olmayacaktır).

Konuyu örnekle açıklayalım: Canın korunması küllî bir asıldır ve çok önemlidir. Mürüvvet (insanlığa yaraşır şekilde hareket etmek) ise güzel bir şeydir, tahsînidir. Necâsetler (pis ve iğrenç olan şeyler) mürüvvetin korunması ve insanları üstün ahlak anlayışına ulaştırmak için haram kılınmışlardır. Buna rağmen, şayet pis olan bir şeyin alınması sûretiyle canın kurtarılması gibi bir zarûret ortaya çıkarsa, bu durumda o pis şeyin alınması öncelikli olarak gerekecektir.

Aynı şekilde asıl itibarıyla alış verişi de zarûridir. Garar³¹ ve cehâletin (bilinmezlik) bulunmaması ise tamamlayıcı (tekmiî) unsurdur. Şayet alış verişte gararın olmaması tam ve kesin olarak aranacak olsaydı, o takdirde alış verişi diye bir şey olmazdı. İcâre (kira) akdi de keza zarûrî ya da hâcî bir akitir.³² Bedelli akitlerde bedellerin akit

31. Garar: Akıbeti mechul olan şeyler için kullanılır. Vücutta ve vasıfta olmak üzere ikiye ayrılır. (Ç)

32. İcâre akdi bazan zarûrî olur. Mesela emzirecek ve terbiye edecek kimsesi bulunmayan bir çocuk için süt anne bulmak gibi. Bazan da hâcî olur ki, çoğu kez icâre bu kısım içerisine girer. Aynı şey satış akdi ve diğer muâmeleler için de söylenebilir.

meclisinde hazır bulundurulmasını şart koşturmak ise tekmîlî unsur olmaktadır. Bu şartın, maddî varlığı bulunan malların satımında kolaylıkla yerine getirilebilmesi mümkün olduğu için —selem hariç— hâlihazırda mevcut bulunmayan malların satımı yasaklanmıştır. Bu şartın icâre akdinde uygulanması ise mümkün değildir. (Çünkü akid konusu menfaattir ve menfaatler zaman içerisinde peyderpey doğarlar.) İcâre akdi sırasında menfaatin mevcut olmasını ve akid meclisinde hazır bulundurulmasını şart koşturmak, bu akitle muâmele kapısını tamamen kapamak anlamına gelir. Oysaki icâre akdine insanların ihtiyacı vardır. Bu yüzden de icâre akdi, bedel (menfaat) hâlihazırda mevcut olmasa bile câiz kabul edilmiştir. Benzeri durum cinsel ilişki (mübâda'a), tedâvî ve benzeri durumlar için avret yerlerine bakmanın câiz olması konusunda da geçerlidir.

Zâlim idârecilerle cihâda katılmak örneğinde de durum aynıdır. Alimler bunun câiz olduğunu söylemişlerdir. İmâm Mâlik: “Eğer idâreciler zalim diye cihâd terkedilecek olsa bunun zararı bütün müslümanlara dokunur” demiştir. Cihâd zarûrîdir. Cihâdî idârecilerin yönetmesi de zarûrîdir. İdârecilerin âdil olma vasıfları ise, zarûrî olan cihâdın tamamlayıcı bir unsuru olmaktadır. Tamamlayıcı unsur, aslı ortadan kaldırmaya yönelik bir duruma girerse, o takdirde itibardan düşer ve dikkate alınmaz. Bu yüzden ki, hadiste zâlim idârecilerle de olsa cihâda katılınması emredilmiştir.³³

Kezâ kötü idârecilerin arkasında da namaz kılınmasının emredilmesi³⁴ yine bu türdendir. Çünkü kötü idârecilerin arkasında namazın kılınmaması, namazın cemaatle kılınması sünnetini terketmek olur. Cemâat ise dinin şiarlarından olup, yerine getirilmesi istenilen bir husustur. Adâlet ise yerine getirilmesi istenilen bu şîar için tamamlayıcı bir unsur olmaktadır. Tekmîlî unsur bulunmadı diye, asıl ortadan kalkmaz.

Zarûriyyâtta bulunan namazda, rûkûnlerin yerine getirilmesi, onun tamamlayıcı unsurlarından olmaktadır. Şâyet rûkûnlere riâyet edildiği zaman bu durum, gücü yetmeyen hastanın durumunda olduğu gibi, namazın tümünden kılınmamasına neden olarsa, o takdirde tamamlayıcı unsur düşecektir. Veya rûkûnlerin tamamlanması bir güçlük ve sıkıntı doğuruyorsa, bu güçlük ve sıkıntıyı doğuran durum kaldırılacak ve hasta ruhsat gereği kendisine nasıl kolay geliyorsa o şekilde kılacaktır.

33. Hadis için bkz. Ebû Dâvûd, Cihâd, 33; Keşfu'l-hafâ, 2/37.

34. Hadiste Hz. Peygamber (as) : “İster sâlih biri olsun ister fâcir (günahkâr), hatta büyük günah işlemiş olsa dahi her müslümanın arkasında namaz kılmak size vâcibtir. (Ebû Dâvûd, Salât, 62 (1/162). Hadisin sıhhati üzerinde tenkitler vardır. Dârakutnî ve Ukayli bu konuda sahîh bir hadis sâbit olduğunu söylemişlerdir. İmâm Ahmed'e <https://hadisy.org>’da : “Onu bilmiyoruz” diye cevap vermiştir. Ayrıca bkz. Keşfu'l-hafâ, 2/37).

Avret mahallinin örtülmesi namazın güzel görünümünü temin eden hususlardandır. Şâyet örtünme mutlak sûrette istenilmiş olsaydı, o takdirde vücûdunu örtecek bir şey bulamayan kimsenin namazı eda etme imkanı bulunmayacaktı. Halbuki durum öyle değildir. Şeriatte buna benzer sayılamayacak kadar çok örnek bulunmaktadır. Hepsisi de bu anlattığımız durumdadır. [16]

Gazzâlî'nin **el-Kitâbu'l-Mustazhiri** adlı eserinde, imamlık şartlarını kendisinde toplamayan imâm hakkında yazdıklarına bakabilir ve benzerlerini de ona kıyas edebilirsiniz.

DÖRDÜNCÜ MESELE:

Zarûriyyât; hâciyyât ve tahsîniyyât için asıl teşkil eder.

Şâyet zarûrî olan bir şey ihlâle uğrasa, bu yüzden mutlak sûrette hâcî ve tahsînî olan şeyler de ihlâle uğrarlar. Ama bunun aksine, hâcî ya da tahsînî olan şeylerin ihlâle uğramasından mutlak sûrette zarûrî olanların da ihlâle uğraması gerekmez. Evet bazen tahsînî olan şeyin mutlak sûrette ihlâle uğramasından hâcî olan şey bir şekilde zarar görebilir. Bazen da hâcî olan şeyin mutlak ihlâle uğramasından zarûrî olan şey bir şekilde zarar görebilir. Bu yüzden ki, zarûrî olan korunduğunda, hâcî olanın da, keza hâcî korunduğu zaman tahsînî olanın da korunması uygun düşer. **Tahsînî hâcî için, hâcî de zarûrî için var olduğuna göre asıl olan zarûrî olmaktadır.**

Buna göre karşımıza dört önerme çıkmaktadır ve bunların açıklanması gerekmektedir:

1. Zarûrî, hâcî ve tahsînî için asıl teşkil eder.
2. Zarûrî ihlâle uğradığında, bundan hâcî ve tahsînînin de ihlâle uğraması lazım gelir.
3. Hâcî ve tahsînînin ihlâle uğramasından, zarûrînin ihlâli söz konusu değildir.
4. Mutlak sûrette tahsînî ve hâcînin ihlâle uğraması durumunda, bundan zarûrî de bir nevi etkilenebilir. [17]
5. Zarûrî için, hâcî ve tahsînînin korunması uygun olur.

Birinci önermenin açıklanması: Din ve dünya işleri yukarıda zikredilen beş zarûrî şeyin korunması esası üzerine kuruludur. Şu halde bütün dünyevî işlerin yolunda gitmesi, kıvamı, zarûriyyât üzerine bina edilmiş bulunmaktadır. Bu itibarla zarûriyyât ihlâle uğrayıp ortadan kalkacak olursa, dünya işleri yani teklif ve mükellefiyetler diye de bir şey kalmayacaktır.

Ahiret işleri de aynı şekildedir ve onların kıvamı da ancak zarûriyyâtın korunması ile mümkündür. <https://rantey.org>

Şöyle ki; din olmadığı zaman, işlenilen her amele beklenen bir karşılık verilmesi (mükâfat ve cezâ) diye bir şey olmaz. Eğer teklif ve buna bağlı olarak mükellef olmasa, bir dine inanan ve onun üzerinde yaşayan kimse olmaz. Eğer akıl bulunmasa, dini yaşama ortadan kalkar. Nesil yok olsa, insanlığın bekâsı olmaz. Mal olmasa — ki buradaki maldan mülkiyet altına giren ve kişinin müstakillen mülkü olan mal kastediyorum. Ayrıca buradaki mal tabiri her çeşit yiyecek, içecek, giyecek maddelerini, ve insanların mülkiyetlerine almak istedikleri her şeyi kapsamaktadır— o takdirde yaşama imkanı olmaz. Eğer bunlar ortadan kalkacak olsa, insanlık yok olur. Bütün bunlar son derece açıktır. Dünya işlerinin nasıl döndüğünü, onun âhiret için bir azık olduğunu bilen hiçbir kimse bu konuda en küçük bir kuşku duymaz.

Bu husus sabit olunca, şimdi de diyoruz ki, hâcî olan şeyler zarûriyyât koruluğu etrafında çevrilmiş koruyucu/tamamlayıcı duvardan başka birşey değildir. Çünkü bunlar zarûriyyât üzerine getirilmiş ve onları tamamlayıcı mahiyette konulmuş şeylerdir. Öyleki bunlar sayesinde zarûriyyât gerçekleştirilirken karşılaşılacak olan meşakkatler ortadan kalkmakta, işlerde ifrat ve tefrite sapmadan itidal üzere hareket etme imkanı doğmaktadır.

Örnek olarak daha önce geçen alış verişlerdeki garar ve cehâletin bulunmaması şartını verebiliriz. Nitekim hastadan, namaz ve oruç gibi mükellefiyetleri yerine getirmesi sırasında kendisine dokunacak meşakkatin kaldırılması ve böylece onun oturarak, yatarak nasıl kolayına geliyorsa öyle namaz kılmasının caiz olması, orucunu sıhhat bulacağı bir zamana erteleyebilmesi; keza yolcunun orucu tutmayıp namazlarını kısaltarak kılabilmesi ve benzeri konular burada misal olarak hatırlanabilir. Bunlar anlaşıldıktan sonra, akli başında bir kimse-
[18] nin hâcî olan hususların, zarûfî olan konuların fer'i durumunda oldukları ve onların etrafında dönen bir özellik arzettikleri konusunda şüphe etmesi mümkün değildir.

Tahsînîyyât konusunda da hüküm aynıdır. Çünkü bunlar ya hâcî ya da zarûfî olan bir aslın tamamlayıcısı mahiyetindedirler. Eğer zarûfî olan bir şeyin tamamlayıcısı iseler konu açıktır. Yok hâcî olan bir şeyin tamamlayıcısı iseler, hâcî zarûfînin tamamlayıcısı olduğuna göre, tamamlayıcıyı tamamlayan da onun tamamlayıcısı olacaktır. Şu halde tahsînîyyât da aynı şekilde zarûriyyâtın bir fer'i ve onun etrafında dönen tamamlayıcı uzantısı durumundadır ve temelini zarûriyyât teşkil eder.

İkinci yani "Zarûfî ihlâle uğradığında, bundan hâcî ve tahsînînin de ihlâle uğraması lazım gelir" önermesinin açıklanması: Bir önceki önermenin açıklanmasından bu da ortaya çıkar. Çünkü zarûfînin asıl maksat olduğu, onun dışında kalan hâcî ve tahsînî olanların onun bir sıfatı ya da dalı gibi olduğu ve bunların zarûfî üzerine inşa edilmiş olduğu ortaya çıkınca, zarûfînin ihlâle uğramasından diğerlerinin de

ihlâle uğramasının tabîi ve kaçınılmaz olması gerekecektir. Çünkü temel çöktüğü zaman onun üzerine kurulu olan binanın çökmesi de öncelikli olarak gerçekleşecektir.

Mesela şeriatte satış akdi diye bir şey olmadığını kabul etsek, bu durumda garar ve cehâlet üzerinde durmanın bir anlamı kalmayacaktır. Keza kısâsın kalkması durumunda, tarafların birbirlerine eşit olmaları şartını aramanın bir anlamı kalmaz. Çünkü bu şart kısâsın sıfatlarından (şartlarından) olmaktadır. Bir vasfın, kendisiyle kâim bulunduğu mevsûfu bulunmadan sabit olmasını düşünmek muhaldir. Nitekim baygın durumda olan bir kimseden, hayız halindeki kadından namaz düşmektedir. Namaz düşünce tekbir, kırâat, rûkû... gibi farzlar, cemâat, hadesten ve necâsetten tahâret gibi namazla ilgili olan bütün hükümler de düşecektir. Farzedilse ki, bir durum için sabit olan bir hüküm vardır ve o durum da ortadan kalkmıştır. Buna rağmen o hüküm, o durum için kasdedilmiş olarak var olmaya devam etmektedir. Böyle bir varsayım, imkansız bir şeydir. Mesela namaz düştüğü zaman, namaza tâbi ve onun tamamlayıcısı durumunda olan kırâat, tekbir, duâ... gibi hususların da düştüğü işte bu noktadan hareketle bilinmektedir. Çünkü bunlar namazın vasıfları olmaktadır. Bu durumda "Namazın aslı düşmüştür, vasıfları ise bulunmakta devam etmektedir" demek imkanı yoktur.

Namaz ya da orucun belli bir kasıtle nehyedilmiş olması durumunda da aynı şeyi söylememiz mümkündür. Mesela güneş doğarken ve batarken namaz kılmak, bayramda oruç tutmak yasaklanmıştır. Bu durumda namaz ve orucun tamamlayıcı unsuru durumunda olan bütün vasıflar, bu nehyin kapsamı dahiline girmektedir. Çünkü nehiy belli bir vukû şekli olan ibâdeteye yöneliktir ve belli bir ibâdetin yasaklanması, bulunduğu konum üzere olmasından dolayıdır. Bu durumda yasağın, o ibâdetin bütün fiil ve sözleriyle birlikte ele alınarak yapılmış olması gerekir. Neticede tamamlayıcı unsurlar da bütünüyle birlikte yasağın kapsamına girer.

[19]

İTİRAZ: Bu tamamlayıcı durumda olan şeylerin kendi başlarına ifade ettikleri anlamlar vardır ve bu açıdan ele aldığımızda bunların yasak kapsamına girmemesi gerekir. Dolayısıyla mutlak sûrette bunların yasaklanmış olması gerekmez. Mutlak sûrette yasaklanmış olması gerekmediği zaman ise, kendisine bağlı bulunduğu (asıl) şeyin ortadan kalkmasıyla kendisinin de yok olması gerekmez. Dolayısıyla sizin bir kural olarak ortaya koyduğunuz husus doğru değildir ve aslın ihlâle uğramasından fer'in de ihlâle uğraması lâzım gelmez. Keza vesîlelerle maksatlar arasında da aynı ilişki bulunmaktadır. Mesela namazla abdest ilişkisi gibi. (Maksat olan namaz bulunmadan da vesile olan abdest bulunabilir.) Ser'an maksatlar bulunmamakla birlikte vesîlelerin bulunması mümkün ve sabit olmaktadır. Mesela

açıdan diğer bir maksada vesîle olması ise buna engel değildir. Başında saç olmayan kimsenin usturayı başı üzerinde gezdirmesi işte bu mânâ üzerine yerilir.

Bu kâideden hareketle, sünnetli olarak doğmuş bir kimsenin sünnet mahalli üzerine, bizâtihi maksûd olduğuna delâlet eden delil vardır gerekçesiyle ustura gezdirilir demek doğru olacaktır. Böyle bir delilin bulunmadığı durumda ise bu görüş sahîh olmayacaktır. Netice itibarıyla diyoruz ki, kâide sahîhtir, itirazın bir dayanağı yoktur.

Allah en iyi bilen ve en iyi hüküm verendir.

Üçüncü yani “Hâcî ve tahsînînin ihlâle uğramasından, zarûrînin ihlâlî söz konusu değildir” önermesinin açıklanması: Zarûrî ile diğerlerinin birbirleriyle ilişkisi mevsûf ile sıfat arasındaki ilişki gibidir. Bilindiği gibi, mevsûf bazı sıfatlarının bulunmaması durumunda ortadan kalkmaz. Bizim meselemizde de durum aynıdır. Çünkü iki konu birbirinin benzeri olmaktadır.

Örnek olarak şöyle diyebiliriz: Namazın (rükünlerinden değil de) tamamlayıcı unsurlarından³⁷ olan zikir, kırâat,³⁸ tekbir veya benzeri namazın evsâfından sayılan bir unsurun ihlâle uğraması durumunda, namazın aslı bâtil olmaz.

Keza satış akdinde cehâlet ve gararın itibardan düştüğü durumlarda akit bâtil olmamaktadır. Örneğin tahta ve top halindeki kumaş gibi şeylerin satımında, ceviz ve kestane gibi kabuklu şeylerin satımında, yer altında gömülü bulunan havuç, turp, şalgam ve duvarların temelleri gibi şeylerin satımında garar ve cehâlet itibardan düşmüş olmakla birlikte akit bâtil olmamaktadır.

Yine kısâsta eşitliğe riâyet (mümâselet) itibardan düşse bile, asıl kısâs bâtil olmamaktadır. Bu konuya en çok benzer şey, mevsûfla sıfat arasındaki ilişki olmaktadır. Nasıl ki, sıfatın bulunmamasından mevsûfun bâtil olması ve ortadan kalkması lâzım gelmiyorsa, aynı şekilde burada da durum aynıdır. Ancak sıfat, mevsûfun mâhiyetinden bir parça olma gibi zâtî vasıf şeklinde olursa durum değişir. Çünkü böyle bir sıfat o takdirde, mâhiyetin rükünlerinden ve o aslın temellerinden biri olmaktadır. Tabii böyle bir rükün ya da temel durumunda olan zâtî vasfın bulunmaması durumunda, asıl da bâtil olacak ve ortadan kalkacaktır. Mesela namazda rükû ve secde gibi. Namazda bu gibi rükünlerden biri bulunmadığı zaman —özrü bulunmayan kimselere nisbetle— namaz kökten ihlâle uğramaktadır. Konu üzerinde durmaya gerek yoktur. Bu şekilde zâtî olan vasıflar (rükünler) ne tahsîniy-

zaman kendisine vesîle edinilen hüküm (maksat) düşerse, haliyle vesîle hüküm de düşmüş olacaktır.

37. Yani namazın rükünlerinden olmayan.

38. Farz olan miktarın dışındaki kırâat kasdedilmişdir.

21 yâttan, ne de hâciyyâttandırlar. Aksine bunlar zarûriyyâttan olmak-
tadırlar

İTİRAZ: Namazın kemâl sıfatlarından biri de mesela, gasbedilmiş bir yerde kılınmış olmamasıdır. Aynı şekilde boğazlamanın (tezkiye) tam olması için aranan vasıflardan biri de gasbedilmiş bir bıçakla yapılmamasıdır. Bununla birlikte bir grup âlim, gasbedilmiş yerde kılınan namazla, gasbedilmiş bıçakla gerçekleştirilen boğazlamanın bâtıl olacağına, geçerli olmayacağına hükmetmişlerdir. Bu durumda vasıfta bulunan butlân (bâtıllık), mevsûfa (asıla) da sirâyet etmiş olmakta ve onu da bâtıl hale getirmektedir.

CEVAP: İtiraz yerinde değildir. Çünkü; bu durumdaki namaz ve boğazlamanın sahîh olduğuna hükmeden kimseler, burada sözünü ettiğimiz asıl üzerinden hareket etmiş olmakta ve görüşlerini onun üzerine bina etmiş olmaktadır. Onların bâtıl olduklarına hükmeden kimseler ise, buradaki vasfı zâtî bir sıfat olarak telakkî etmişlerdir. Bu durumda namazın sanki kendisi yasaklanmış gibi kabul edilmektedir. Çünkü farklı pozisyonlardan (ekvân) meydana gelen namazın tamamı, gasbedilmiş bir yerde meydana gelmiştir. Bir aslın haram kılınması, sadece onu oluşturan pozisyonların haram olmasından dolayıdır. Bu durumda yasak, gasb edilmiş yerde çeşitli pozisyonlardan meydana gelmiş olan namazın bizzat kendisine yönelik olmakta ve böyle bir yerde kılınan namaz, güneş doğarken ve batarken kılınan namazla, bayram günlerinde tutulan oruç hükmünü almaktadır.

Boğazlamada da durum aynıdır. Çünkü gasbedilmiş bir bıçakla iş görmek yasaktır ve onunla yapılan işler gasb demektir. Bu durumda bu bıçakla yapılan boğazlama işinin bizzat kendisi de yasak hükmünü alacaktır. Dolayısıyla buradaki vasfı zâtî olduğu için yasaktan kaynaklanan bâtıllık hukmu asıla da sirâyet etmiş ve onu da bâtıl hale getirmiştir.

Burada gasbedilmiş yerde kılınan namaz meselesinde görüş ayrılıklarının kaynağı olan bahisler üzerinde durulabilir. Ancak bunlar, bizim yukarıda geçen önermemizi zedeleyecek durumda değildir. Zira sözünü ettiğimiz önermede görüş ayrılıklarının bulunacağını tasavvur etmek söz konusu değildir. Çünkü dayanağı aklîdir. Burada görüş ayrılıkları, ancak çeşitli ferî meselelerin onun altına girip girmeyeceği³⁹ konusunda düşünülebilir.

Dördüncü yani "Mutlak sûrette (tümünden) tahsînî ve hâcînin ortadan kalkması (ihlâl) durumunda, bundan zarûrî de bir şekilde etkile-

39 Aynı söz konusu ferî meselelerin asıllarına olan nisbetleri hakkında, acaba tamamlayıcı bir vasıf mıdır, yoksa ferî mi, şeklinde ihtilaf olabilir, yoksa bu ferînin kendisi üzerinde bir görüş ayrılığı düşünülemez.

nebilir" şeklindeki önermenin açıklanması: Bu önerme çeşitli yönlerden açıklanacaktır:

a) Zarûrî, hâcî ve tahsînî dikkate alma açısından farklı mertebelerde bulunmaktadırlar. Bunlar içerisinde zarûrî olanlar en güçlüsü, sonra da sırasıyla hâcî ve tahsînî olanlar gelmektedir. Ancak bunlar birbirleriyle irtibat halindedirler. (Çünkü birbirlerini tamamlamaktadırlar.) Bu durumda daha aşağı mertebede olan bir hususun iptali, bir üst derecede bulunan bir hususun iptaline bir cüret teşkil edecek ve onun ihlâlê uğratılması için atılmış bir adım olabilecektir. Buna göre bir aşağı mertebede olan, bir üst mertebede olanın etrafında sanki koruyucu bir sur görevi yapmış olmaktadır. Unutulmamalıdır ki, koruluk etrafında hayvan otlatan kimsenin, her an oraya girmesi muhtemeldir. Bu açıdan bakıldığında tamamlayıcı unsurları ihlâl eden bir kimse, aslında tamamlanılan şeyi (aş) ihlâl etmiş olmaktadır.

[22]

Bunun örneği namaz olmaktadır. Namazın, rükün ve farzların dışında tamamlayıcı unsurları bulunmaktadır. Bilindiği üzere bunların ihlâl edilmesi, farz ve rükünlerin ihlâlîne yol açmaktadır. Çünkü daha hafif olan şeyler, daha ağır olan şeyler için bir mukaddime, bir hazırlık mahiyeti arz etmektedirler. Buna şu hadisler de delil teşkil eder: "*Koruluk etrafında hayvan otlatan kimsenin, oraya girmesi bir an meselesidir*" ⁴⁰; "*Allah hırsıza lânet etsin; yumurta çalar eli kesilir; ip çalar eli kesilir*" ⁴¹ Büyüklerden birisi tarafından söylenen: "Ben haramla aramda helâlden bir sütte edinirim ve onu haram kılmam" sözü de bu mânâyı ortaya koymaktadır.

Bu konu, üzerinde ittifak edilen kesin bir asıl olmaktadır ve bu kitabın ikinci kısmında ele alınacaktır.

Daha hafif durumda olan şeyleri ihlâlê cüret gösteren kimseler, daha önemli olanların ihlâlîne de yeltenebilirler. Dolayısıyla tahsînî ya da hâcî olan hususların ihlâlîne cüret gösteren kimse, aynı şekilde zarûrî olan şeyleri ihlâlê de cüret edebilir. Şu halde, tamamlayıcı unsurların mutlak sûrette (yani tümünden) ortadan kaldırılması durumunda, zarûrî olan şeylerin de bir şekilde zarar görebileceği neticesi çıkar.

Bu durum, tamamlayıcı unsurları mutlak sûrette terk ve onları ihlâl durumunda söz konusudur. Öyle ki, kişi bunları hiç işlememekte, işlese bile çok cüzî bir ölçüde gerçekleştirmektedir. Veya tekrarlanan

40. Buhârî, İmân, 31; Müslim, Musâkât, 107; Ebû Dâvûd, Büyû, 3.

41. Müslim, Hudûd, 7; İbn Mâce, Hudûd, 22; Ahmed, 2/253. El kesmede nisab arandığı için hadisle istidlal şöyle bir tevil üzerine olmalıdır: Allah hırsıza lanet etsin; yumurta çalar, eli kesilir... Yani yumurta çalar, bu onu daha büyük şeylerin çalınmasına iter. Sonunda el kesmeyi gerektirecek bir şey çalar ve eli kesilir. Bu durumda hadiste hüküm, ilk sebebe (vesileye) nisbet edilmektedir.

Namazda bu husus itibara alındığı için, namazın her anı, amelle birlikte zikirden hâlî bırakılmamıştır. Böylece huşû, teslimiyet, boyun eğme ve saygı içerisinde Allah ile birlik olma için gerekli hem dilin hem de organların mutabakatı sağlanmıştır. Namaz içerisinde hiçbir yer, sözlü ya da fiili zikirden boş bırakılmamış ve böylece gaflet kapısının açılmasına, şeytanın vesveselerinin girmesine imkan tanınmamıştır.

Görüldüğü gibi, bu tamamlayıcı unsurlar zarûriyyât koruluğunun etrafını kuşatmakta; onun hizmetinde bulunmakta ve onu desteklemekte, güçlendirmektedir. Bu durumda şayet bu tamamlayıcı unsurlar tamamen ya da çoğunlukla ihlâlê uğrayacak olsa, bundan zarûrinin de ihlâlê uğraması söz konusu olabilecektir. Namaz hakkın-
[25] da verdiğimiz bu izah, diğer zarûriyyât ve onların tamamlayıcı unsurları için de aynıdır.

Beşinci yani **“Zarûrî için, hâcî ve tahsînînin korunması uygun olur”** önermesinin açıklanması:

Dördüncü önermenin izah ve açıklanmasından, bu önermenin doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü madem ki, zarûriyyât tamamlayıcı unsurlarının ihlâlê uğraması yüzünden bozulabilmekte ve ortadan kalkabilmektedir, bu durumda zarûrinin muhafazası için onların da korunması istenilecektir. Keza madem ki, bunlar zînettirler ve zarûrinin güzellik ve kemâlî de ancak bunların bulunmasıyla ortaya çıkacaktır, o zaman onların ihlâl edilmemesi ve korunması uygun olacaktır.

*
* *

Butun buraya kadar anlattıklarımızdan şu netice çıkmaktadır: Riâyeti istenilen uç mertebe içerisinde, birinci mertebede bulunan zarûriyyâtın muhafazası en büyük maksad olmaktadır. **Bunlar her millette/şeriatte dikkate alınan hususlardır ve hiçbir şeriatte, furûda olan ihtilaflar gibi, bunlar hakkında ihtilaf bulunmamaktadır. Bunlar dinin esas ve temelleri (usûlu'd-dîn), şerî kâideler ve şeriattaki küllî esaslardan ibarettir.**

BEŞİNCİ MESELE:

Bu dünyada mevcut bulunan maslahatlar iki açıdan ele alınır:

- a) Varlık aleminde bulunmaları ve mahiyetleri açısından.
- b) Onlara şerî hitâbın taalluku açısından.

Birinci açıdan maslahatlar ele alındığında şu neticeye varılacaktır: Dünya hayatında mevcut bulunan **maslahatların tümü, asla katkısız maslahat (mahza hayr) şeklinde değildir. Burada maslahattan, insan hayatının kıvamını, yaşantısının devamını tem-**

ne yönelik hususları, şehvî ve aklî özelliklerinin gerektirdiği şeyleri mutlak sûrette elde etmesini kastediyoruz. Ki mutlak sûrette kendisine nimette bulunulmuş olabilsin. Bu husus, yemek içmek... gibi beşerî davranışlarda mümkün değildir. Çünkü bu tür maslahatlar az ya da çok, beraberinde ya da önce ve sonrasında külfet ve meşakkatlerle karışık haldedirler. Yemek, içmek, giyinmek, barınmak, binmek, evlenmek... gibi. Bütün bunlara yorulmadan, bir çaba sarfetmeden ulaşmak mümkün değildir.

Dünyada mevcut bulunan mefsedetler de aynı şekilde katkısız mefsedet (**mahza şer**) şeklinde bulunmamaktadırlar. Zira varlık aleminde düşünülebilecek hiçbir mefsedet yoktur ki, onun önünde sonunda ya da beraberinde, bir incelik, bir şefkat, alınacak bir lezzet... bulunmasın; bu mümkün değildir. Bu dünyanın, iki ucun imtizacı, iki tarafın ihtilatı (karması) üzerine kurulmuş bulunduğu esası da, durumun böyle olduğuna delâlet edecektir. Dünyada kim hâlis ve katkısız bir maslahat ya da bir mefsedet arayacak olursa, onu asla bulamayacaktır. Bütün yaratıkların halleriyle ilgili tecrübe ve gözlemler bunun kesin delîli olmaktadır. Bunun aslını da, varlık âleminin imtihan ve buna bağlı olarak da iyiyi kötünden ayırma esası üzere kurulduğunu belirten nasslar teşkil eder: Yüce Allah: "*Bir imtihan olarak size iyilik ve kötülük veririz*" ⁴³; "*Hanginizin daha iyi işlediğini belirtmek için ölümü ve dirimi yaratan O'dur*" ⁴⁴ buyurur. Hadiste de: "*Cennet insanın hoşuna gitmeyecek şeylerle (yükümlülükler) kuşatılmıştır. Cehennnem de şehvetlerle sarılmıştır*" ⁴⁵ buyrulmuştur. Dolayısıyla dünyada, ne maslahatın ne de mefsedetin, biri diğerinden katkısız halde bulunmaları asla mümkün değildir.

Durum böyle olduğuna göre, dünyevî anlamda maslahat ya da mefsedet denildiği zaman, bundan galebe çalan mânâsı anlaşılacaktır. Eğer maslahat tarafı ağır basıyorsa, o örfi anlamda maslahat olmakta; yok diğer taraf galebe çalıyorsa, o da keza örfi anlamda mefsedet olmaktadır. Bu yüzden fiil iki yönlü olmakta ve ağır gelen tarafa nisbet edilmektedir; eğer maslahat tarafı ağır basarsa o matlûb (istenen şey) olmakta ve onun bir maslahat olduğu ifâde edilmektedir. Eğer diğer taraf galebe çalarsa, bu kez de ondan uzaklaşmakta ve benzeri şeylerde cârî olan âdetler (örf) doğrultusunda onun bir mefsedet olduğu söylenmektedir. Eğer örfün gerekleri dışına çıkılacak olursa, bu takdirde fiilin başka bir nisbet ve taksimi olacaktır.

Bu, dünyevî anlamda maslahat ve mefsedet kavramlarına, beşerî fiillerdeki varlıkları ve mahiyetleri açısından yaklaşım olmaktadır.

Konu ikinci açıdan, yani **şer'i hitabın taalluku** açısından ele

43. Enbiyâ 21/35.

44. Mülk 67/2.

45. Müslim, Cennet, 1; Ebû Dâvûd, Sunne, 22.

alındığı zaman şöyle denilecektir: Bir şeyin içermekte olduğu maslahat ve mefsebetten, orfî anlamda maslahat tarafı ağır basıyorsa, o şey şer'an maksûddur. Bunun neticesi olarak da, kullara onun ortaya konulması için şerî talep yönelmiş ve böylece o maslahatla ilgili konulan nizamin en uygun yolla yururluğu istenilmiş; onun cârî âdetler doğrultusunda daha tam, maksada daha yakın ve uygun olarak vücûda getirilmesi amaçlanmıştır. Eğer bu durumda, maslahata tâbî bir mefseDET veya meşakkat varsa, bu mefseDET ya da meşakkat, o fiilin meşrû kılınması ve talepte bulunulmasında dikkate alınmış değildir.

Aynı şekilde, orfî anlamda mefseDET tarafı maslahat tarafına ağır basmışsa, şer'an o şeyin kaldırılması amaçlanmakta ve onun için de yasak hükmü konulmaktadır. Böylece mümkün olduğunca, her sağduyu sahibinin benimseyeceği en makûl bir biçimde, onun ortadan kaldırılması amaçlanmış olmaktadır. Bu durumda, mefseDETE bağlı bir maslahat ya da bir lezzet varsa, bunlar o fiilin yasaklanmasında göz önüne alınmış olmamaktadır. Hükmün konulması sırasında göz önünde bulundurululan husus sadece ağır basan taraf olmakta; yasak durumunda fiilin içerdiği cüzî maslahat, talep durumunda da cüzî mefseDET dikkate alınmamaktadır.

Kısaca diyebiliriz ki, şer'an muteber bulunup emir ya da nehye konu edilen maslahat ya da mefseDETler katkısız bulunmakta, az ya da çok iç içelik söz konusu olmamaktadır.⁴⁶ Emredilen fiilde mefseDET, yasaklanan fiilde maslahat bulunacağı düşüncesi yanlıştır ve şerî hakikatte böyle bir şey yoktur. Çünkü ağır basılan maslahat ya da mefseDETten maksat, kısmen de olsa Şâri'in hakkında bir hüküm koymak için iltifatını gerektirecek bir dereceye çıkmaksızın kesbî itiyad düzeyinde câri olan şeydir. Bu düzeyse, şerî hükümlerin konulmasında Şâri'ce dikkate alınmayan bir sınır olmaktadır.

Buna iki husus delâlet etmektedir:

a) Eğer ağır basılan taraf, Şâri'ce göz önünde bulundurulacak olsaydı, bu durumda fiilin mutlak sûrette ne emredilmesi ne de yasaklanması mümkün olacaktı. Aksine fiil, aynı anda maslahat açısından emredilmiş, mefseDET açısından da yasaklanmış olacaktı. Durumun böyle olmadığı ise kesinlikle bilinmektedir.

Bu imanın vâcib, küfrün haram olması, nefisleri kurtarmanın vâcib, öldürülmelerinin yasaklanması vb. gibi emir ve yasaklar içerisinde en uç noktada yer alan örneklerde ortaya çıkacaktır. Eğer öyle olsaydı, yükümlülükler içerisinde kendisinden daha üst mertebede başka bir talep bulunmayan iman yasaklanmış olurdu. Çünkü imanda, nefsi başıboş halinden çıkarma, onu şehevî maksatlarına ulaşma-

46. Çünkü emir ve yasaklarda galip gelen tarafı hakulmakta ve fiilin içermiş olduğu cüzî maslahatı ortadan kaldırmak ve fiilin içermiş olduğu cüzî mefseDET'i dikkate alarak hüküm verilmektedir. <https://arxiv.org/abs/2010.01010>

sından engelleme, bir lezzet almayacağı yükümlülük boyunduruğu altına sokma durumları vardır. Öbür taraftan, nefsin yükümlülük bağlarından kurtarılmasını ve hiç çekinmeden her türlü şehvî arzuların yerine getirilmesini gerektiren küfrün de emredilmesi ya da en azından mübâh olması gerekirdi. Çünkü şehvî lezzetlerin tadılması, nefsin yükümlülük boyunduruğu altından kurtarılması, kısmen de olsa bir maslahattır. Böyle bir netice ise kesin olarak sakattır. Aksine iman mutlak sûrette istenilmekte, küfür de keza mutlak sûrette yasaklanmaktadır. Bu örneğimiz açıkça göstermektedir ki, iman talebine nisbetle içerdiği mefsedet yönü, küfrün yasaklanmasına nisbetle de içerdiği maslahat yönü, şer'an muteber değildir, teşrî sırasında dikkate alınmamaktadır.

b) Eğer ağır basılan taraf, teşrî sırasında dikkate alınacak olsaydı, o takdirde, kula yönelik bütün yükümlülükler tâkat üstü yükümlülük halini alırdı. Böyle bir şey ise bâtıldır. Tâkat üstü yükümlülüklerin (teklif-i mâ lâ yutâk) şer'an bâtıl olduğu usûl ilminde ortaya konulmuştur. Mağlûp tarafın dikkate alınması durumunda, tâkat üstü yükümlülüğün lâzım geleceğini ise şöyle açıklarız: Mesela yapılması istenilen fiilde bulunan ağır basılan taraf, ağır basan tarafla tezat teşkil eder. Bu durumda ağır basılan mefsedetın vukûuna meydan vermemek şartıyla, ağır basan maslahatın gerçekleştirilmesi emredilmiş olacaktır. Yani kişi aynı anda bir fiili hem işlemekle hem de ondan kaçınmakla memûr olacaktır. Zira, daha önce de geçtiği üzere maslahatlar ya da mefsedetler katkısız bulunmazlar ve mutlaka az ya da çok birbirleriyle katkılı halde bulunurlar. Onun için bu netice kaçınılmaz olacaktır. Bunun neticesinde bir fiilin işlenmesi ya da işlenmemesi konusunda hem emir hem de yasak aynı anda ve bir arada vukûbulmuş olacak; aynı fiil hakkında hem yap hem de yapma denilmiş olacaktır ki, böyle bir şey tâkat üstü yükümlülüğün ta kendisidir.

İTİRAZ: Maslahat bazen emredilmiş olmaz da izin verilmiş (mübâh kılınmış) olabilir. Bu durumda ise emir ve yasak bir arada bulunmuş olmaz ve bahsettiğiniz sakınca da doğmaz.

CEVAP: İtiraz yerinde değildir. Çünkü sizin bu dediğiniz her maslahat için geçerli değildir. Zira maslahat mübah kılınmış olabileceği gibi, emredilmiş de olabilir. İddianız bir an için kabul edilse bile, yine de izin (ibâha) aynı anda emir ve yasakla birlikte tezat teşkil eder. Çünkü işi tercihe bırakma (tahyîr), tercihin söz konusu olamayacağı emir ya da nehiy durumu ile ters düşer. Halbuki her ikisi de aynı fiil üzerinde söz konusu olmaktadır. Her ikisine de birlikte taalluk etmesi durumunda hitap, istenildiği şekil üzere yerine getirilmesi imkanı olmayan bir hitap olur. Bizim açıklamak istediğimiz şey de budur. Bu, ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://kantev.org> Uçsuz PDF Kitap Arşivi: <https://kantev.org> Çünkü o mesele-
gasbedilmiş bir yerde kılınan namaz gibi de değildir.

de, namazın başka yerde kılınması gibi, maslahatın mefsedetten ayrılması imkanı bulunmaktadır. Burada ise durum öyle değildir.

İTİRAZ: Sizin bu izahınız, feylesofların ve onların izinden gidenlerin görüşünü hatırlatıyor. Onlara göre, şerrin yaratılışı, şer kastedildiği için olmamaktadır. Yaratılıştan maksat sadece hayırdır. Eğer Allah hayır ve şer karışık bir şey yaratmışsa, o şeyin yaratılma amacı, içermiş olduğu hayır olmaktadır; o şey şer de içeriyorsa da şer için yaratılmamıştır. Aynen bir doktorun hastasına acı ve hoşlanılmadık bir ilacı içirmesindeki maksadı gibi. Doktor böyle bir ilacı hastasına içirirken, o ilacın içindeki acılığandan, hoşlanılmadık halinden dolayı içirmemektedir. Bilakis içermiş olduğu şifa ve vereceği rahat için içirmektedir. Tedâvî için damar kesmek, kan almak (hacamat), kangren olmuş uzvu kesmek de aynıdır. Bunlardan maksat eza vermek değil, rahata kavuşturmak ve zararı defetmektir. Feylesoflara göre sebeblerinden neşet eden bütün mefsedetlerin durumu da aynıdır. Sizin anlattıklarınız da bunun bir benzeridir. Çünkü siz "Şâri, maslahat yönüne itibarla teşrî kasdında bulunurken, mefsedet tarafına yönelik bir kasıd göstermemekte, onu itibara almamaktadır. Bununla birlikte mefsedet de bulunmakta ve maslahattan ayrılmaz bir özellik göstermektedir..." diyorsunuz. Keza sizin bu izahınız, Mutezile'nin "Şerler ve mefsedetlerin vukûu murâd değildir. Bunlar Allah'ın irâdesi hilâfına vukû bulmaktadırlar" şeklindeki görüşlerini de hatırlatmaktadır ki, hâşâ Yüce Allah böyle bir noksanlıktan münezzehtir.

CEVAP: Feylesofların sözleri yaratma ile ilgili kasıd (halkî-tekvîni kasıd) hakkındadır. Bizim buradaki konumuzun ise, onunla bir ilgisi yoktur. Bizim konumuz teşrîi kasıd hakkındadır. Emir ve nehiyeler bahsinde, bu iki konu arasındaki fark ortaya konulmuştur. Oraya bakılabilir. Bilindiği üzere şeriat, mutlak anlamda kulların maslahatlarını temin için konulmuştur. Nitekim bu husus yerinde açıklanmıştır. Bir maslahatın celbi ya da bir mefsedetin defî için meşrû kılınan her bir şeyde, o şeyde bulunup da onunla tenâkuz halinde bulunan unsur (ağır basılan taraf) teşrîi esnasında dikkate alınmaktadır. Her ne kadar teşrîi kılınan fiiller içerisinde ağır basılan ve teşrîde dikkate alınmayan bu unsur varlık âleminde mevcutsa da, bu varlık ona taalluk eden kadîm kudret ve kadîm irâde ile olmaktadır. Yoksa hâşâ Allah'ın ilminden, kudret ve irâdesinden, yerde gökte ne varsa hiçbir şeyin gizli ve uzak kalması mümkün değildir. Teşrîi hükmü farklı bir şeydir ve konuluşuna göre kendisine has bir bakış açısı ve tertîbi vardır. Emir ve nehiy, emredilen ya da nehyedilen şeyin vukû bulma ya da bulmama irâdesini zarûrî olarak gerektirmez. Böyle bir görüş sadece Mutezile'ye ait olmaktadır ve sakatlığı Kelâm ilminde ortaya konulmuştur. Teşrîi kasıd ile yaratma/kasıd başka şeylerdir. Bunlar birbirlerine karıştırılmamalıdır. Aralarında da, birinin

varlığından diğerinin varlığını gerektirecek zarûrî bir bağ bulunmamaktadır.

FASIL:

Eğer maslahat ya da mefsedet Şâri'in iltifatını gerektirecek bir ziyadeliğe ulaşmışsa yani şayet müstakil olarak bulunduğu zaman Şâri'ce dikkate alınacak bir durumda bulunuyorsa, o zaman hüküm ne olacaktır? Bu konu üzerinde durmak gerekiyor. Konunun açıklık kazanabilmesi için önce misallendirmek ve sonra da Allah'ın yardımıyla bir neticeye varmak istiyoruz:

Çaresiz kalan bir kimsenin lâşe (murdar hayvan eti) ya da pis ve iğrenç bulunan şeyleri yemesi, suç ve cinayetlerin önünü alabilmek amacıyla kâtilin öldürülmesi, (yol) kesenin (el ya da ayaklarının) kesilmesi, bütün had ve diğer cezaların uygulanması, kangren olmuş organın kesilmesi, ağrıyan dişin çekilmesi; tedâvî amacıyla damar kesmek ya da hacamat olmak vb. gibi yollarla elem verici tasarruflara girişilmesi ve benzeri gibi, şayet kendisine galebe çalan şeylerden ayrı tek başına düşünülecek olsa, Şâri'in itibara alarak hakkında yasaklayıcı hüküm koyacağı şeyler kasdediliyor. Kısaca hakkında delillerin teâruz halinde bulunduğu her şey de diyebiliriz.

Bu durumda şu iki şıktan biri karşımıza çıkacaktır:

- a) Ya her iki taraf da birbirine eşit durumda olacaktır.
- b) Ya da bir taraf diğer tarafa ağır basacaktır.

Eğer birbirlerine eşit durumda olurlarsa ve bu netice delillerin gereği olarak ortaya çıkmışsa, bu durumda mükellefin yapacağı bir şey yoktur; bunlardan birini diğeri üzerine tercih yoluna gidemez. Saniyoruz böyle bir durum şerîatta mevcut değildir. Şayet var olduğu farzedilecek olsa, bu takdirde delîle dayanmaksızın arzular istikametinde bir tercih durumu karşımıza çıkacaktır ki, şerî konularda böyle bir neticenin bulunması ittifakla bâtil olmaktadır. Şâri'in kasdının, o şeyin yapılması ve terkedilmesi konusuna bir arada ve aynı anda taalluk etmesi ise sahîh değildir. Çünkü böyle bir şey tâkat üstü yükümlülük olur. Çünkü biz bu meselede her iki tarafın da birbirine eşit olduklarını varsayıyoruz. Bu haliyle aynı şeyin bir anda hem emredilmiş hem de nehyedilmiş olması mümkün değildir. Şâri'in kasdının bunlardan hiçbirisine taalluk etmediğini söylemek de mümkün değildir. Çünkü biz burda emir ve nehyin aynı anda birlikte vârid bulunduğunu farzetmiş bulunuyoruz. Emir ve nehiy, —inşallah ileride geleceği gibi— kısmen de olsa Şâri'in kasdının bir delili olmaktadır. Zira "iktizâ" (gereklilik) olmaksızın ne emir ne de nehiy bulunmaz. Hal böyle olunca, geriye Şâri'in kasdının mutlaka iki taraftan birisine taalluk halinde olduğu şıkkı kalmaktadır. Taalluk olunan taraf ise mükellef için

belli değildir. Bu durumda mükellefin mutlaka beklemesi (tevakkuf etmesi)⁴⁷ gerekecektir.

İki taraftan birinin diğer taraf üzerine ağır basması durumunda ise şöyle denilebilir:

a) Şâri'in kasdı diğer tarafa taalluk etmiş (değil)dir. Zira Şâri'in kasdı eğer öbür tarafa taalluk halinde olsaydı, o takdirde tercih sahîh olmazdı ve hüküm, iki tarafın da birbirlerine eşit olmaları durumunda olduğu gibi olur ve neticede de tevakkuf etmek (beklemek) gerekirdi. Böyle bir netice ise, tercih bulunduğu için sahîh olamaz.

b) Şöyle demek de mümkündür: Müctehid nazarında her iki taraf da birlikte itibara alınmaktadır. Çünkü ikisinden her birinin Şâri'in maksadı olması ihtimal dahilindedir. Biz ise, sadece bizce Şâri'in maksûdu olduğu kanaatinde bulunduğumuz şeyle yükümlü-
[32] yüz.⁴⁸ Yoksa Şâri'in gerçek maksadının ne olduğunu bilemeyiz ve biz onunla yükümlü değiliz. Ağır basan taraf (râcih) —her ne kadar diğer tarafa galebe çalmışsa da— bizzat karşı tarafın Şâri'in maksûdu olabileceği ihtimalini ortadan kaldırmaz. Ancak bu ihtimâl, her iki tarafın da eşit olması durumunda teklîf konusunda gözönünde bulundurulmaz, düşünme ve inceleme (nazar) konusunda ise dikkate alınır. Ulemâdan bazılarına göre, hilâfa riâyet kâidesi (yani mümkün mertebe ihtilaflardan kurtulmaya çalışma) işte buradan çıkmıştır.⁴⁹ Birinci ihtimâl “muhatte” (yanlışlayıcılar) grubunun, ikinci ihtimal de “musavvibe” (doğrulamacılar)⁵⁰ grubunun telakkîleri üzere geçerli olmaktadır.²

Hangi acıdan ele alınırsa alınsın, bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Getirilen bir yükümlülükte, ağır basan (râcih) tarafla, ağır ba-

47. Ya da tahyiri. Nitekim usûlcüler teâruz halinde, delillerin birbirlerine eşit olmaları durumunda tevakkuf ya da tahyîr (tercihe bırakma) hükmünün ortaya çıkacağını belirtmişlerdir.

48. Müctehid ya da ona tabi olan kimselere nisbetle şerî hüküm, müctehidin nefsinde Şâri'in kasdı olarak beliren şey olmaktadır. Bu durumda, aynı olayla ilgili birden fazla şerî hükmün bulunması (teaddüdü) mümkün olmaktadır. Bu görüş “musavvibe” denilen gruba aittir. Bunlar, hakkında nass olmayan bir konuda Allah katında belli bir hüküm bulunmadığını ve hükmün müctehidin zannına tabi olduğunu söylerler. Bu durumda (b) şıkkı olarak verdiğimiz ikinci imkan “musavvibe”nin bu görüşleri üzerine kurulmuş olacaktır. Birinci imkan ise musavvibenin aksi görüşte olan “muhatte”nin görüşü üzere olmalıdır. Sanıyoruz asıl metinde tahrîf vardır. Tercümesinde düzeltilerek alınmıştır.

49. Çünkü, “Diğer tarafın da itibara alınmış olması mümkündür” şeklinde bir telakkî olmasaydı, o takdirde belli bir cihetin itibara alınmış olduğuna dair elinde delil bulunan bir kimsenin, diğer tarafı da dikkate alarak üzerine hüküm bina etmesi söz konusu olmazdı.

50. Her müctehidin icthâdında isâbetli olduğu görüşünde olanlara “musavvibe”; her müctehidin icthâdında isâbetli olmadığı görüşünde olanlara “muhatte” denilmektedir. (Ç)

sılan (mercûh) tarafın bir arada bulunmaları durumunda, ağır basılan taraf hükmün konulması sırasında dikkatte alınmış olmamaktadır. Zira eğer o da dikkate alınmış olsaydı, bu durumda aynı fiil hakkında hem emir hem de yasağın bir arada bulunması söz konusu olurdu. Bu ise tâkat üstü bir yükümlülüktür (teklif-i mâ lâ yutâk). Keza bütün ictihâdî meselelerde de durum aynı olurdu. Bu durumda, her müctehidin ictihâdında isâbetli olacağı görüşünü kabul etsek de etmesek de netice değişmeyecektir. Şu halde ağır basılan (mercûh) tarafın, "kesbî itiyad" düzeyinde olması ya da ondan daha ziyade bir seviyede bulunması arasında bir fark bulunmayacaktır. Neticede esas bozulmamaktadır ve delîl her iki kısım için de mutlaklıdır. Bizim açıklamak istediğimiz şey de işte budur.

Burada "Ağır basılan taraf, Şâri'in ikinci derecede kasdı ile dikkate alınmış olamaz mı? Zira bilindiği gibi Şâri'in maksatları birinci derecede (aslı) maksatlar, ikinci derecede (tâli) maksatlar diye iki kısma ayrılmaktadır" şeklinde bir soru akla gelebilir.

Buna verilecek cevabımız şu şekilde olacaktır: İkinci derecede tâlî kasdın sâbit olabilmesi için, birinci derecede olan aslı kasıtle çelişir olmaması gerekmektedir. Böyle bir çelişkinin olması durumunda ise, o şeyin ne aslı kasıtle, ne de tâlî kasıtle dikkate alınması mümkün değildir. Bu konu inşallah bu kitabın ilgili yerinde açıklanacaktır.

Tevfik ancak Allah'tandır.

ALTINCI MESELE:

Bir önceki meselede maslahat ve mefsedetleri dünyevî ve uhrevî (ahiretle ilgili) olmak üzere ikiye ayırmış ve dünyevî maslahatlardan söz etmiştik. Burada ise uhrevî maslahat ve mefsedetlerden söz edeceğiz:

Uhrevî maslahat ya da mefsedetler iki kısımdır:

- Katkısız olup, biri diğeriyle karışık bulunmayan uhrevî maslahat ya da mefsedetler: Cennet ehlinin nimetleri, ebedî cehennemliklerin azabı gibi. Allah bizleri cehennem azabından korusun ve cennetine koysun!
- Birbiri ile karışık halde bulunan uhrevî maslahat ya da mefsedetler: Bu tür maslahat ya da mefsedetler, sadece tevhid ehlinin olup da cehenneme girenler hakkında ve sırf cehennemdeki durumları ile ilgili olarak söz konusu olur. Sonunda Allah'ın rahmeti neticesinde cennete konulunca, bunlar da birinci kısma döner. Bütün bunlar şeriatın alınan verileri neticesinde ortaya konulmaktadır. Zira ahiret işlerinde aklın bir yeri bulunmamaktadır; bu konuyla ilgili bütün bilgiler nakil (sema) yoluyla elde edilebilir.

İkinci kısımda maslahat ve mefsedetlerin birbirleriyle karışık halde içiçe bulunduklarının izahı zor değildir. Çünkü cehennem ateşi, tevhid ehlinde olup da oraya giren kimselerin secde mahallerini,⁵¹ imânın bulunduğu yeri (kalb) yakmaz. Bu ise apaçık bir maslahattır. Keza cehennem ateşi onları amelleri ölçüsünde yakar. Amelleri ise (daha önce de belirtildiği gibi) katkısız şerden oluşmamaktadır. Dolayısıyla cehennemin bu tür günahkâr mü'minleri yakalamasıyla, amellerinde asla bir hayır bulunmayan kâfirleri yakalaması aynı olmayacaktır. İman ve sâlih amellerden kaynaklanan maslahatın bulunması için bu kadarı yeterlidir. Sonra müminin kalbinde, oradan çıkacağına dair bir ümit ve beklenti vardır ve bu ümit ona bir nevi rahatlık ve huzur verir; cehennem azabının verdiği sıkıntıları kısmen de olsa hafifletir. Konuya delâlet edecek daha pek çok cüzî mesele vardır. Araştıranlar onları bulacaklardır.

Birinci kısımda olan uhrevî maslahat ve mefsedetlerin katkısız olduğu konusunda ise, pek çok delil vardır: Mesela bazı âyetlerde şöyle buyrulur: *"Azaba hiç ara verilmez, onlar orada tamamen umutsuzdurlar"*⁵², *"O'nu inkâr edenlere, ateşten elbiseler kesilmiştir, başlarına da kaynar su dokülür ve bununla karınlarındakiler ve derileri eritilir. Demir topuzlar da onlar içindir...."*⁵³, *"Rabbine suçlu olarak gelen bilsin ki, cehennem onun içindir. Orada ne ölür, ne yaşar."*⁵⁴ Daha bunlara benzer, ilâhî rahmetten uzaklaştırıldıklarını belirten pek çok deliller bulunmaktadır. Cennet hakkında ise, orada hiçbir azabın, meşakkat ve sıkıntının, herhangi bir mefsedetnin bulunmadığını, âyet ve hadisler açıkça ortaya koymaktadır: *"Allah'a karşı gelmekten sakınanlar ise, cennetlerde, pınar başlarındadırlar. 'Oraya güvenlik içinde, esenlikle girin' denilir... Onlar orada bir yorgunluk hissetmezler. Oradan çıkarılacak da değildir"*⁵⁵; *"Rablerine karşı gelmekten sakınanlar, bölük bölük cennete götürülürler. Oraya varıp da kapıları açıldığında, bekçileri ona: 'Selâm size, hoş geldiniz! Temelli olarak buraya giriniz' derler"*⁵⁶ Daha benzeri pek çok âyet bu hususu belirtmektedir. Bu hususu Rabbimizin cennet hakkındaki *"Sen benim rahmetimsin"*; cehennem hakkındaki *"Sen de benim azabımsın"* buyruğu da ortaya koymaktadır.⁵⁷ Bu kudsî hadiste Yüce Allah mübâlağa ifâde etmesi için cenneti "rahmet," cehennemi de "azab" diye isimlendirmiştir.

51. Alın, eller, dizkapakları ve ayaklardan oluşan yedi uzuv. (Ç)

52. Zuhuf 43/75

53. Hac 22/19.

54. Tâhâ 20/74.

55. Hicr 15/48

56. Zümer 39/73.

57. Hadiste şöyle anlatılır: *"Cehennem birbirleriyle tartışurlar. Cehennem: 'Mülkebbir ve zorba insanlar için ben seçildim' der. Cennet de*

İTİRAZ: Bu nasıl doğru olabilir? Kesin olarak bilindiğine göre, nasıl ki cennette birbirlerinden farklı ve üstün dereceler varsa, aynı şekilde cehennemde de birbirlerinden şiddetçe daha farklı olan katmanlar (derekeler) bulunmaktadır. Bazı ebedî cehennemlikler hakkında, "Dahdâh"⁵⁸ katmanında olacakları bildirilmiştir. Keza, cennette olduğu halde onun bazı nimetlerinden mahrum kalacak kimselerden bahsedilmektedir. Mesela devamlı içki içen ve tevbe etmeden de ölen kimselerin böyle olacakları bildirilmiştir. Cehennem katmanları —Allah bizleri onlara düşmekten korusun— birbirlerinden şiddetçe farklı olduklarına göre, daha şiddetli olanın altında bulunan katman, ona nisbetle daha hafif olacaktır. Hafiflik de, bir nevi maslahat kabul edilebilecek bir rahmet eseridir. Keza cehennemde kişiye ulaşacak azab, korkulan daha fazla miktardaki azaba göre daha hafif kalacaktır. Nitekim daha hafifine göre de şiddetli olmaktadır. Madem ki, nisbî de olsa bir hafiflik düşünülebilmektedir; o halde bu azab mefseleti içerisinde bir maslahat olacaktır. Diğer taraftan ele alındığında cennetin derecelerinde de durum aynı olacaktır. Çünkü mükâfat amel ölçüsündedir. İtâatsizliğin çokluğu sebebiyle tâat ameli az idiyse, karşılık da o nisbette az olacaktır. Cennete en son giren kimsenin derecesi ile, Allah'a asla isyan etmemiş ve ömrü boyunca tâat üzere yaşamış bir kimsenin cennetteki mertebelerinin aynı olmayacağı âşikârdır. Tabîî ki bunun sebebi, bu neticeyi doğuracak amellerin farklı oluşudur. Kişinin âhirette tâat ölçüsünde mükâfatlandırılması ve bu yüzden de farklı derecelerın ortaya çıkması, nimetlerden istifade sırasında onun bir burukluğa düşmesine neden olacaktır. Mefsedet ve maslahatın birbirleri ile karışık halde bulunmalarının anlamı da işte bu olmaktadır. Durum böyle olunca, her iki kısım da birleşmekte ve tek bir kısım hali almaktadırlar.

CEVAP: Naklî deliller içerisinde, cennet nimetlerinin azapla katkılı ve içiçe bulunduğunu; keza onlarda herhangi bir şekilde bir mefseletin bulunabileceğini ifâde eden bir haberin bulunması asla mümkün değildir. Şerîatın verilerinden çıkan sonuç budur. Evet, belki akıl bu neticeyi imkansız görmeyebilir. Ancak şu bilinmelidir ki, âhiret işlerinde aklın herhangi bir yeri yoktur. Aynı şekilde, temelli cehennemde kalacaklar hakkında, bir nevi maslahat sayılabilecek bir rahmet

'Bana ancak zayıf ve düşük görülen insanlar girebilir' der. Bunun üzerine Yüce Allah cennete : 'Sen benim rahmetimsin. Kullarım içerisinde dilediğine seninle rahmet ederim' buyurur. Cehenneme de 'Sen de benim azabımsın. Kullarımdan dilediğime de seninle azab ederim' buyurur...' (Hadis için bkz. Buhârî, Tefsir, 50/1; Müslim, Cennet, 39; Tirmizî, Cennet, 22; Ahmed, 2/314).

58. Ebû Tâlib'le ilgili bir hadiste Hz. Peygamber (as) : "Onu ateşin derinliklerinden buldum. Bunun üzerine onu oradan çıkardım ve 'Dahdâh'a koydum'" buyurmuşlardır. Dahdâh, cehennemde bulunan bir kısımdır. (bkz. Nihâye, 3/74).

[35] eseri bulunabileceğini söylemek imkanı da bulunmamaktadır. Bu yüzden ki Yüce Allah: “Azâba hiç ara verilmez, onlar orada tamamen umutsuzdurlar”⁵⁹ buyurmaktadır. Bu durumda az da olsa, onların azaptan istirahat etmeleri durumu söz konusu değildir. Bizzat azâb yurdu olan bir yerde bu nasıl mümkün olabilir ki? Allah korusun! İçki içenlerin orada cennet şarabından mahrum kalacakları hadisi, mertebeleri ifâde anlamına yöneliktir. Ondan mahrum olan kimseler, bu mahrumiyetlerinden dolayı bir elem duymayacaklardır. Nitekim cennetteki herkes, çocuk sahibi olma arzusundan mahrum olacaklardır, fakat hiçbir kimse bundan bir sıkıntı duymayacaktır. Dahdâh’a çıkarılan şahıs (Ebû Tâlib) meselesi ise, özel bir uygulamadır. Nitekim Huzeyme’nin şehâdetinin (tanıklığının)⁶⁰ yalnız başına yeterli bulunması, Ebû Bürde’nin oğlağının kurbanlık için kâfi görülmesi⁶¹ de bu tür “şahsa özel” (kadıyyetu ayn) uygulamalardandır. Bu tür özel uygulamalarla, istikrâ neticesinde elde edilmiş olan genel esasları ortadan kaldırmaya çalışmak mümkün değildir.

Ancak burada cennet dereceleriyle cehennem katmanlarının farklılık arzetmeleri konusunda, başka değil de üzerine fikhî faydalar doğması açısından durmak gerekmektedir:

Mertebeler her ne kadar farklılık gösterebilirler de, bu farklılıklarından aralarında bir zıtlık ve çelişki meydana gelmez. Şöyle ki mesela: “Falanca âlimdir” dediğimiz zaman, mutlak sûrette belirttiğimiz bu ifâdeden o kişinin ilim sıfatına sahip olduğunu bir şüpheyi meydan vermeyecek şekilde belirtmiş oluruz. “Falanca, ilimde ondan üstündür” dediğimiz zaman ise, bu ifâdeyle ilim alanında ikincinin birinciden daha üstün bir seviyede olduğunu ortaya koymuş oluruz. Bu ifâdeden birincinin asla cehâlet sıfatıyla nitelendiği anlamı çıkarılmaz. Keza “Cennette peygamberlerin mertebeleri, âlimlerin mertebelerinden üstündür” sözünden de, orada âlimler için nimetlerden istifâdede bir noksanlık olacağı, onların mertebelerinin aşağılandığı anlamı çıkmaz. Aksine âlimler cennet nimetlerinden eksiksiz olarak istifâde ederler. Peygamberler ise, nimetlerin eksiksiz olarak bulunduğu bu mertebenin daha da üzerinde olurlar. Münâfıklar ve diğer günahkârlar hakkında söylenmiş sözleri de aynı şekilde anlamak gerekir. Bunların her biri azab içerisinde ve azabları sırasında bir rahat gördükleri yoktur. Şu kadar var ki, katmanlarına göre bir kısmı diğerinden daha fazla azâb çekmektedirler.

Bu hususu şu hadis de ifâde eder: Hz. Peygamber’e [aleyhissalâtu vesselâm] En-sâr hânelerinden hangisinin daha hayırlı olduğu sorulmuştu. Onları

59. Zuhuf 43/75.

60. bkz. Ahmed, 5/189.

61. Başka sahâbilerin içinde Fıkıh Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

hayırlılıklarına göre sıraya koydu ve şöyle cevap verdi: "Ensâr hânele-
rinin en hayırlısı Neccâroğulları hânesidir. Sonra Abdul-Eşheloğulla-
rı hânesi, sonra Hâris b. el-Hazrecoğulları hânesi, sonra da Sâideoğul-
ları hânesidir." Bu sözünün hemen arkasından Hz. Peygamber, bunla-
rın arasında bir zıtlık olduğu anlaşılmaması diye "Ensârın her
hânesinde hayır vardır" sözünü ilâve etmişlerdir.⁶² Zirâ ism-i tafdîl
kipi aynı zamanda zıtlık anlamı belirtmek için kullanılabilmektedir. [36]
Meselâ: "*Hayır! Siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Halbuki*
âhiret daha hayırlı ve daha bâkîdir"⁶³ âyetinde ism-i tafdîl olan
خير و ابقى kelimeleri bu anlamda kullanılmışlardır. Hz. Peygam-
ber'in sözü sonrasına ilâve ettiği kısımdan da anlıyoruz ki, Ensâr
hânelerinden bazılarını diğerlerine üstün kılmasından, daha alt mer-
tebede tutulan hânelerin üstün olmadığı ve onların meziyetlerinin dü-
şürüldüğü anlamı çıkmaz. Eğer öyle olsaydı, bu söz onlar için bir övgü-
den çok yergi olurdu. Hadisin sonunda bizim arzettiğimiz bu anlam
vurgulanmaktadır. Çünkü hadis şöyle devam ediyor: "*Biz Sa'd b.*
Ubâde'ye yetiştik ve: Görmedin mi? Rasûlullah Ensâr hânelerinin ha-
yırlılarını söyledi de bizi en sona bıraktı, dedik. Bunun üzerine Sa'd
Rasûlullah'a [aleyhiassâlatu vesselâm] *yetişerek:*

— *'Yâ Rasûlallah! Ensâr hânelerinin hayırlılarını söylemiş, bizi*
en sona bırakmışsın!' dedi. O da:

— *'Size hayırlılardan olmanız yetişmiyor mu?'* buyurdu."

Dolayısıyla bu hadiste belirtilen öncelikler, geri plânda zikredi-
lenlerin az ya da çok hayırlı olmadıklarını belirtmek için değil, önceki-
lerin fazladan daha başka meziyetlere de sahip olduklarını bildirmek
için olmaktadır.

Şahıslar, türler ve sıfatlar arasında yapılan takdîmleri de aynı
şekilde anlamak gerekir. Yüce Allah: "*İşte bu peygamberlerden bir*
kısmını diğerlerinden üstün kıldık"⁶⁴; "*And olsun ki, peygamberleri*
birbirinden üstün kılmışsızdır..."⁶⁵ buyurmakta, hadiste de "*Güçlü*
mümin, Allah katında zayıf müminden daha hayırlı ve daha sevimli-
dir. Hepsinde de hayır vardır"⁶⁶ buyrulmaktadır.

Kısaca şöyle dememiz mümkündür: Aynı türe ait fertlerin, o tü-
rün hakikatine nisbetle sıralamaya (tertibe) sokulması mümkün de-
ğildir. Aksine böyle bir sıralama, ancak o fertlerin, o türün hakikatı dı-
şında sahip oldukları özellikler ve hâricî nitelikleri dikkate alınmak
sûretiyle yapılabilir. Bu gerçekten üzerinde durulması gereken bir

62. Buhârî, Edeb, 47; Menâkıbu'l-ensâr, 7; Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 177.

63. A'lâ 87/17.

64. Bakara 2/253.

65. İsrâ 17/55. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranter.org>

66. Müslim, Kader, 34; İbn Mâce, Mukaddime, 10; Zuhd, 14.

mazlığı vardır ve onlar her türlü saldırıdan korunmalıdırlar (can güvenliği esastır). Eğer, ya malın heder edilerek canın kurtarılması ya da can pahasına da olsa malın korunması gibi bir durum ortaya çıkarsa, malın ziyanı göze alınarak insanın kurtarılmasına öncelik verilecektir. Eğer insanın kurtarılması ile dinin ihyası karşı karşıya gelecek olursa, insanın ölmesi pahasına da olsa, dinin ihyası öne alınacaktır. Nitekim kâfirlerle cihâd edilmesi, mürtedin öldürülmesi bu esasın birer ayrıntıları olmaktadır. Keza bir insanın hayatı ile pek çok insanın hayatı karşı karşıya geldiğinde, bir insanın hayatını ortadan kaldırarak pek çok insanın hayatını kurtarmak da öncelik arzedecektir. Yolkesicinin öldürülmesi örneğinde olduğu gibi. Bu örneklerde de görüldüğü gibi, maslahat ve mefsedetler iç içedir. Yeme ve içmede insan hayatının bekâsı söz konusudur. Apaçık faydalar içermesine rağmen yeme ve içmede de, gerek onu elde etme esnasında, gerek çiğneme ve yudumlamada, gerek yiyip içtikten sonra hazmetme, dışarı atma vb. gibi hususlarda birçok sıkıntı ve meşakkatler bulunmaktadır.

Bütün bunlarda önemli olan husus, nefislerin arzu ve hevesleri doğrultusunda olmaksızın, din ve dünyanın (birlikte) direği durumunda olan maslahat yönüdür. Hatta bu konuda sağduyu sahibi insanlar, şeriat gelmeden önce dahi, onun getireceği detaylara ulaşmasalar bile, kısmen de olsa esas maslahatlarda görüş birliğine ulaşmışlardır. Mesela dünya ya da âhiret için dünya hayatının yaşanılır halde tutulması ilkesini benimsemişler ve bir şeriat üzere olmamalarına rağmen bu yüzden birçok arzu ve heveslerin gereğini yasaklamışlardır. Şeriat geldiğinde ise, bütün bunlara açıklık getirmiş, âhiret hayatına yönelik bir dünyâ yaratmak için bütün mükellefleri gönüllü ya da gönülsüz itâate sevketmiştir.

(3)

Bütün menfaat (yarar) ve mazarratlar (zarar) izâfî (görelî) olup, değişmez bir gerçeklik arzetmezler. Yani menfaat ya da mazarratlar halden hale, kişiden kişiye ve zamandan zamana farklılık gösterirler. Mesela yeme ve içme insan için açık bir menfaat olmaktadır. Ancak bu, yemek ihtiyacının bulunması, yenilecek şeyin lezzetli, temiz olması; acı ve tiksinti verici olmaması, yer yemez hemen veya zaman içinde bir zarar verici olmaması, elde edilmesi uğrunda gerek dünyada gerekse âhirette bir zarar doğurucu olmaması; keza o şeyin yenilmesinden dolayı hemen ya da zaman içerisinde bir başkasına zarar verilmiş olmaması... gibi şartların bulunmasına bağlıdır. Bu şartların tümü ise, çok nadir bir arada bulunabilir. Pek çok menfaat, bazı insanlar için zarar olabilir; hatta aynı insanlar için dahi farklı zaman ve durumlarda zarar şeklini alabilirler. Bütün bunlar, maslahat ve mefsedetlerin, şehvî arzuların yerine getirilmesi için değil de, dünya hayatının ayakta tutulması için meşrû kılındıkları ya da yasaklandıkları konusunda açıklar. Eğer şehvî arzuların yerine getirilmesi için konul-

muş olsaydı, o durumda arzu ve heveslere tâbi olma neticesinde bir zararın ortaya çıkmaması gerekirdi. Oysaki durum öyle değildir. Buraları anlaşılmaktadır.

(4)

Aynı fiil hakkında gözetilecek amaçlar farklılık arzedebilir. Bundan dolayı bir fiilin işlenmesi durumunda, o fiil ondan fayda bekleyen kimseler için menfaat olacakken, işlenmemesini isteyen kimseler için de zarar sayılacaktır. Bu durumda çoğu kez ihtilafların meydana gelmesi, şeriatın şehvî arzu ve istekler doğrultusunda konulmuş olmasına imkan vermez. Şeriatın tam ve ahenk içerisinde yürürlükte olabilmesi için mükelleflerin garazlarına uysun uymasın, mutlak anlamda maslahatın esas alınması gerekecektir.

FASIL:

Bu arzettiğimiz açıklamalar sonucunda şu kâideler ortaya çıkacaktır:

(1)

Mutlak sûrette “Menfaatlerde asıl olan izindir (mübahlıktır); zararlılarda ise yasaklıktır” dememiz doğru olmayacaktır. Nitekim Fahrreddin Râzî böyle demiştir.⁷⁰ Zira, gerçek anlamda bir faydanın, keza aynı vasıfta bir zararın bulunması hemen hemen imkansızdır. Bunların neredeyse tümü izâfilik arzeden şeylerdir.

[41]

Madem ki maslahat ve mefsedetler, Şâri'in hitâbına bağlıdır ve biz biliyoruz ki, Şâri'in hitâbı da durumlara, şahıslara ve vakitlere göre farklı biçimde yönelmekte ve aynı şeyle faydalanmak belli bir hal, durum, zaman ya da şahıs için mübâh olurken, daha farklı bir hal, durum, zaman ya da şahıs için mübâh olmamaktadır; bu durumda mutlak anlamda “Menfaatlerde asıl olan izindir (mübahlıktır); zararlılarda ise yasaklık (haramlık)tır” demek nasıl mümkün olacaktır?

Keza fayda zarardan, zarar faydadan uzak bulunmayacağına göre, aynı şey hakkında hem emir hem de yasak nasıl bir arada bulunacaktır? Mesela şarap hakkında, “Madem ki o kafayı bulduruyor, tasayın gideriyor, insanı cesaretlendiriyor; öyleyse onda asıl olan mübahlıktır; öbür taraftan o insanın aklını başından alıyor, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoyuyor; öyleyse asıl olan onun haramlığıdır” demek mümkün müdür? Fayda ve zarar birbirlerinden uzak olmayacaklarına göre böyle bir netice ortaya çıkmaz mı? Yine: “Hoşa gitmemesi, acı ve tiksinti verici olması sebebiyle ilaç içmede asıl olan yasaklıktır; fay-

70. Râzî'nin sözünü, istikrâa helâk etme ve bir şeyin menfaat ya da mazarrat olduğunun kesin olarak ortaya çıkması durumuna yormak gerekir.

dası olması sebebiyle de onun içilmesinde asıl olan mübahlıktır” demenin bir anlamı yoktur. Çünkü fayda ve zararı birbirinden ayırmak mümkün değildir. Bu durumda her şeyde asıl, aynı anda hem mübahlık hem de haramlık olacaktır. Böyle bir netice ise aklen imkansızdır (muhâldir).

İTİRAZ: Zarar ve faydanın karşı karşıya gelmesi durumunda, güçlü taraf dikkate alınır ve hüküm de ona nisbet edilir. Diğer kısım ise, dikkate alınmaz ve sanki yok gibi kabul edilir.

CEVAP: Sizin bu itirazınız, bizim iddiamızı desteklemektedir. Çünkü bu itiraz, menfaatlerde asıl olanın mutlak anlamda mübahlık, zararlar da asıl olanın mutlak anlamda yasaklık olmadığını; bilakis bir şeyin fayda ya da zarar kabul edilmesinin “âhirete yönelik bir dünyâ”nın gereklerine bağlı olduğunu gösterir. Her ne kadar bu yolda beklenti halinde olan bazı zararlar, ya da bertaraf edilebilecek bazı faydalar bulunabilecekse de, bir şeyin maslahat ya da mefsedet olduğunu belirlemede kıstas, âhirete yönelik bir dünyanın gerekleri olacaktır.

(2)

Karâfi, maslahat ve mefsedetler konusunda bir çıkmazdan bahsetmiş, fakat gerekli cevabı vermemiştir. Ona göre bu çıkmaz, hüküm çıkarmada maslahat ve mefsedetleri dikkate alan bütün âlimler için kaçınılmazdır. O şöyle diyor:

“Maslahat ve mefsedetten maksat eğer bunlarla isimlendirilen şeylerse (müsemâlarsa), bu nasıl olabilir? Zira bütün mübahlarda, çoğu kez hem maslahat hem de mefsedet aynı anda bir arada bulunur. Çünkü temiz ve leziz yiyeceklerin yenilmesinde, güzel elbiselerin giyilmesinde bedenlerin istifade edecekleri maslahatların bulunması yanında; onları elde etme, kazanma, yeme, pişirme, çiğneme sûretiyle yutulur hale getirme ve hazmı kolaylaştırma, bu arada elleri kirletme gibi daha pek çok, sağduyu sahiplerinin durup dururken istemeyecekleri sıkıntı ve meşakkatler bulunmaktadır. Ateş yakmayı ve onun dumanından rahatsız olmayı kim ister ki?! Bu durumda kesinlikle ortada hiçbir mübahın kalmaması gibi bir netice doğacaktır. (Çünkü bütün mübahlarda, verilen örnekte olduğu gibi, mefsedetler bulunmaktadırlar; mefsedetler de dikkate alınacağına göre mübah diye hiçbir şey kalmayacaktır.)”

“(Mübahların var olabilmeleri için) maslahat ve mefsedetin mutlak anlamlarından daha özel bir mânâ kasdetmiş olabilirler. Fakat bunun (hususiliğin) da belli bir mertebesi yoktur ve bunlardan bir kısmı diğerlerinden daha öncelikli değildir. Sonra maslahat ve mefsedet esasından vaz geçmek Mutezile mezhebinin prensipleriyle asla bağdaşmaz. Çünkü böyle bir durum, hikmetten uzak bir tahak-

nunla birlikte maslahat dikkate alınarak vâcib ya da mefsedet dikkate alınarak haram kılınmamış, mübâhlık üzere bırakılmışlardır. Buna mukâbil umamlarımız 'Allah Teâlâ mübâhlarda, (maslahat ya da mefsedetlerden bir kısmını ilgâ etmiş, bir kısmını da dikkate almıştır' demişlerdir. Pekî, dikkate alınacak olanla ilgâ edilecekler hangi ölçüye tâbî tutulmaktadır? denildiği zaman ise, buna cevap verememekte, hangilerin itibara alınmış olduğunu tesbit için istikrâya başvurma yoluna girmektedirler. Bu tutum her ne kadar, fıkıhın bazı hikmet ve inceliklerine vâkıf olma yöntemini ihlâl ediyorsa da, onlar 'Allah dilediğini yapar, istediği hükümde bulunur; dilediğini dikkate alır, istediğini de terkeder' diyerek işin içinden çıkıyorlar. Bu hususları aklın vâcib gören Mutezile ise, bu konuda tam bir çıkmaz içerisine giriyor. Çünkü onlara eğer bu kapıyı⁷⁴ açacak olurlarsa, o durumda Mutezile mezhebi prensiplerini kökten sarsmış olacaklardır." Karâfî'nin sözü burada bitiyor.

Bizim daha önce verdiğimizizi açıklamalar ışığında konuyu ele aldığımızda, böyle bir çıkmaza yer bulunmadığını göreceğiz:

Önce Eşari mezhebine göre konuyu ele alalım: Şerî verilerin istikrâya tâbî tutulması, maslahat ve mefsedetlerden hangilerinin muteber olduğunu, hangilerinin de muteber olmadığını, hem de bu konunun kıstaslarını da belirleyecek şekilde ortaya koymaktadır. Bu konuda kesin delil şu olmaktadır: Şeriatın geniş caddesinden, hiç sapmadan, yalpa yapmadan yuruyenlerin, her şeyin hakkını vererek şerî nizamı ihlâl etmeden, kâideleri çiğnemedi hareket edenlerin hallerinin istikrâsı neticesinde hiçbir maslahatın kaçırılmış olmadığına ortaya çıkması, keza, bu yolculuk sırasında şerî esasların ihlalleri ve onlara muhalefet ölçüsünde aksaklıkların meydana geldiğinin görülmesi olmaktadır. Bu bütün şerî esas ve konular için böyledir. İlimde yüksek پایeye ulaşmış âlimler bu neticeyi⁷⁵ elde edince, bunlarla ilgili her konuya ait kıstaslar da kendiliğinden ortaya çıkmış oldu. Bunlar usûl-i fıkıh kitaplarında açıklanmış ve etraflıca ele alınmıştır.⁷⁶

Mutezile mezhebine gelince, yine durum aynıdır ve bunlar hakkında da bir çıkmazdan söz etmek mümkün değildir. Çünkü Mutezile maslahat ve mefsedetlerin, aklın ulaştırdığı neticeye göre dikkate alınacağı inancındadır ve âlemin düzeni hem cüzî hem de küllî plânda maslahatların ortaya konulmasına bağlıdır, düzenin bozulması da

74 Yani Allah dilediğini dikkate alır, dilediğini terkeder... telakkisini benimserlerse

75 Yani istikrâ neticesinde şeriat üzere sapmadan hareket edenlerin hiçbir maslahatı kaçırmadıkları, kaçırılan maslahatların şeriatteki ihlaller nisbetinde olduğu sonucu

76 Muellî'nin maslahat ve mefsedetlerin şer'an muteber oldukları ile ilgili her konuda geliştirilen kurallardan, küllî usûl kâidelerini kasdetmiş olmalıdır. Çünkü hükümlerin çıkarılması, hükme ve şer'î hükümlerin, Kitâb ve sünnetteki cüzî hükümlerle indirilmesi bu kâidelerle olmaktadır.

mefsedetlerin irtikab edilmesinden kaynaklanır, diyorlar. Şeriatı ise, akılla kavranılan bu maslahat ve mefseadetlerin fazlasız-noksansız ortaya çıkarıcısı kabul etmektedirler. Eşarîlerle Mutezile arasında netice itibarıyla bir fark yoktur; bunlar arasındaki asıl ihtilaf konusu maslahat ve mefseadetlerin ne ile kavranabileceği⁷⁷ konusudur. Bu konudaki ihtilafları ise, maslahatların şer'an dikkate alınmış olmasına ve onların özleri itibarıyla belirli (munzabıt)⁷⁸ bulunmalarına engel değildir.

[46]

Karâfî, Fahreddin Râzî'nin azîmet ve ruhsat hakkındaki "mâni'nin varlığına rağmen fiile girişmek" konusundaki sözüne de takılmış ve aynı tavrı göstererek şöyle demiştir:

"Bu bir çıkmazdır. Çünkü bu dikkate alındığında namazların, had ve tazir cezalarının, cihâdın, haccın hep ruhsat olması gerekir. Zira bütün bunlara girişmek câiz olmaktadır. Halbuki bu yükümlülüklerin karşısında iki tane mâni bulunmaktadır:

(1)

"Bu yükümlülüklerle mecbûr etmeye engel teşkil eden nassların zâhir ifâdeleri: Mesela: '*Allah size dinde bir zorluk kılmadı*'⁷⁹ âyetiyle '*Zarar vermek ve zararla mukâbelede bulunmak yoktur*'⁸⁰ hadisini ele alalım. Bunlar zikredilen yükümlülükler için birer mâni durumundadırlar. Öbür taraftan insan en güzel bir şekilde yaratılmıştır. Nitekim '*Andolsun ki, biz insanoğullarını şerefli kıldık*'⁸¹, '*Biz insanı en güzel şekilde yarattık*'⁸² âyetlerinde bu husus belirtilmiştir. Böylesine şerefli insanın cihâdla helâke sürüklenmesi, onun meşakket ve sıkıntılara sokulması uygun değildir."

(2)

"Yine "icâre" (kira) akdi mevcut olmayan şeyin satımı olduğu için ruhsat olmaktadır. Keza selem akdi de böyledir. Kırâz ve müsâkât akitleri de ücretin belli olmaması sebebiyle iki ruhsat kabul edilir.

77. Eşarîler, mas'ahatları ancak şerî verilerin istikrârı neticesinde anlayabiliriz, şeriat gelmeden önce aklın onları kavramaları mümkün değildir, derlerken; Mutezile bunun aksine, aklın şeriat gelmeden önce çoğu kez neyin maslahat olup neyin mefseadet olduğunu kavrayabileceğini, şeriatın ise bunları ortaya çıkarmak üzere gelmiş olacağını iddia etmektedirler. Her ikisi de neticede birleşmektedir. Her iki gruba göre de, şerî hükümlerde maslahat ve mefseadetler dikkate alınmış olmaktadır. Dolayısıyla Karâfî'nin itirazının bir anlamı yoktur.

78. Dolayısıyla Mutezile'yi, maslahatı asla dikkate almaksızın Allah dilediğini seçer dilediğini bırakır, dedirtmeye götürecek bir durum yoktur ki, Karâfî'nin dediği gibi, Mutezile'nin prensipleri temelden sarsılsın.

79. Hac 22/78.

80. Ibn Mâce, Ahkâm, 17; Muvatta, Akdiye, 31; Ahmed, 5/327.

81. Isrâ 17/70 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

82. Tin 95/4.

sad yollarını da ortadan kaldırmıştır. Yürürlükteki âdetler göstermektedir ki, aklın, dünyada mevcut bütün maslahat ve mefseketleri tüm ayrıntılarıyla yalnız başına kavraması imkansızdır. Ancak yukarıdaki sözün sahibi, maslahat ve mefseketler, şeriat onların genel esaslarını koyduktan sonra, tecrübelerle... vb. kavranabilir, demeyi kastediyorsa, elhak doğrudur ve o takdirde tartışmaya da gerek yoktur.

DOKUZUNCU MESELE:

Şâri Teâlâ'nın, üç esasın yâni zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyâtın korunmasını amaçladığı fikrinin mutlaka bir delile dayandırılması gerekmektedir. Bu konuda dayanılacak delil ya zannî ya da katî olacaktır. Zannî olamaz; çünkü bu husus şeriatın esaslarından biridir, hatta şeriatın esaslarının temeli durumundadır. Şeriatın esasları ise, daha önce de belirtildiği gibi, katîdir. Dolayısıyla esasların temeli durumunda olan bir hususun öncelikli olarak katî olması gerekecektir. Eğer böylesi bir esasın zan ifâde edecek delillerle isbatı câiz görülecek olursa, o durumda esaslarıyla ayrıntılarıyla bütün şeriatın kesinlikten uzak, zan üzerine kurulu olması gibi bir netice karşımıza çıkacaktır. Böyle bir sonuç bâtıldır. Şeriatın esâsları katîdir; dolayısıyla onların dayandıkları delillerin de katî olması gerekecektir.

Bu esâsın katî delile dayandırılması gereği ortaya çıktıktan sonra, karşımıza iki ihtimal çıkacaktır: Bu deliller ya aklî ya da naklî olacaktırlar.

Aklî delillerin burada yeri yoktur. Çünkü böyle bir konuda aklî delillerin kullanılması, aklın şeriate hâkim kılınması noktasına götürür. Bu ise doğru değildir. Şu halde delillerin mutlaka naklî olması gerekmektedir.

Naklî deliller de, ya mütevâtîr bir senedle bize ulaşmış, metni yoruma kapalı bir nass olacaktır, ya da böyle olmayacaktır. Eğer kullanılacak deliller nass değiller veya nass olmakla birlikte mütevâtîr senetle nakledilmemişlerse, böyle bir konuda onları delil olarak kullanmak ve onlara dayanmak doğru olamaz. Çünkü bu tür deliller kesinlik ifâde etmezler. Halbuki, konu için kesinlik ifâde eden deliller aranmaktadır. Eğer nasslar yoruma kapalı bulunuyorlar ve tevâtürle de nakledilmişlerse, işte o zaman kesin bilgi ifâde ederler; ancak böyle kesin bilgi ifâde eden nassların bulunup bulunmadığı âlimler arasında tartışma konusudur.

Böyle kesin bilgi ifâde eden nassların bulunduğu görüşünde olanlar, şeriatı varsayılan her meselede, hatta her konuda böylesi nassların bulunmadığını itiraf etmektedirler. Üzeride durduğumuz konunun, hakkında kesin nass bulunan konulardan olduğu da katiiyetle bellidir.

Şeriatte kesin bilgi ifâde eden nassların bulunmadığı görüşünde olanlar ise şöyle diyorlar: Naklî delillerle amel etmek —eğer mütevâtirlerse— hepsi de zannî olan on tane önşartın bulunmasına bağlıdır. Zannî üzerine kurulu olan da zannî olmak zorundadır. Çünkü mütevâtir haberin kesinlik ifâde etmesi, dil ve nahiv ilmîne ait görüşlerin doğru nakledilmesi, müşterekliğin, mecâzın, şerî ya da örî naklin, ızmârın⁸⁹ bulunmaması, keza umûmun tahsîs, mutlakın takyîd edilmiş olmaması, neshedici bir delîlin, takdîm ve tehîrin, aklî çelişkinin bulunmaması gerekmektedir. Bütün bu önşartlar ise zannî olmaktadır.

Kesin bilgi ifâde eden nassların bulunduğunu itiraf edenlerden bir kısmı da vardır ki, bizzat deliller kesinlik ifâde etmezler; ancak bunlara hissî ya da naklî bazı karîneler eklenince güç kazanırlar ve o vakit kesinlik ifâde ederler, demektedirler. Bütün bunlar, bizim konumuza açıklık getirecek delîlin, bu türden olmadığını göstermektedir. Çünkü kesin bilgi ifâdeye yardımcı olacak karîneler, her delîl için zorunlu olarak mevcut değildir. Eğer öyle olsaydı, bütün şerî delîllerin kesin olması gerekirdi. Halbuki, durum ittifakla böyle değildir. Karîneler her zaman zorunlu olarak bulunmayacağına, şerî delîllerin büyük çoğunluğunun ya delâlet ya da hem sübût hem de delâlet açısından zannî olduğuna göre, özellikle de delîllerin, önşartlarının varlığına ihtiyaçları göz önünde tutulduğunda, kesin bilgi ifâde edecek delîl ve karînelerin bir araya gelmesi, buna imkan verenlere göre çok nâdir, diğer gruba göre de imkansızdır ve mevcut değildir.

Bu durumda meselenin delîli kesin belirmiş değildir.

Bu konuda, kesin bir delîl olan **icmâ'**ın bulunması yeterlidir denilemez.

Çünkü, evvela bu üç esâsın şer'an muteber olduğuna dair olan **icmâ'**ın, bütün nesiller boyu tevâtür yoluyla nakledilmiş olması gerekir. Böyle bir şeyin isbatı ise zordur; belki de imkansızdır. İkinci olarak, böyle bir **icmâ'** naklinin mevcûdiyetini kabul etsek bile, bu durumda, mutlaka **icmâ'**a dayanak olan kesin bir delîlin bulunması ve o dayanağın kesin olduğunda da görüş birliği edilmiş olması gerekmektedir. Belki de zannî bir delîl üzerinde birleşilmiş olabilir ve bu durumda neticede mesele katî değil, zannî olacak; kesin bilgi (yakîn) ifâde etmeyecektir. Çünkü **icmâ'**ın katî olması için, **icmâ'**a ehil âlimlerin, dayanağı (mesnedi) katî olan bir mesele üzerinde **icmâ'** etmiş olmaları şarttır. Eğer zannî bir dayanak üzerinde **icmâ'** meydana gelmişse, bazı âlimler böyle bir **icmâ'**ın hüccet (delîl) olmayacağını belirtmişlerdir.⁹⁰

89. Bir şeyi, mânâsını koruyarak düşürme demektir.

90. Böyle bir **icmâ'**ın hüccet olacağı görüşünde olanlardan bir kısmı da, zannî dayanak üzerine gerçekleşen **icmâ'**ın kesinlik (katîyet) ifâde etmeyeceğini ifade etmektedirler. Buradaki maksat da budur.

Bu durumda meselenin icmâ ile isbatı su götürülebilecektir. Hal böyleyken sözü edilen üç esasın şer'an muteber olduğunun, kesin şer'i bir delille isbatı zor olacaktır.

Vâkıa, bu konunun isbatı meselenin ruhunu teşkil eden başka bir yolla olmaktadır: İctihâd mertebesine ulaşmış hiçbir kimsenin, bu üç esasın şer'an muteber olduğunda, onları dikkate almanın Şâri'ce maksûd bulunduğu şüphe etmesi mümkün değildir.

Bunun isbatı, şeriâtın **istikrâya** tâbi tutulması; küllî- cüz'î bütün delillerin incelenmesi, bu genel esasların kapsamlarına giren hususların etüd edilmesi ile olmaktadır. **Mânevî mütevâtir** de diyebileceğimiz bu netice, belli bir delille sâbit olmamakta, aksine birbirini destekleyen pek çok sayıda ve amaçları farklı olan delillerin tümünden çıkmakta ve hepsinin üzerinde birleştiği ortak nokta olmaktadır. Mesela Hâtem'in cömertliğinin, Hz. Ali'nin secâatinin bu yolla herkesçe bilinmesi gibi. (Bunlar haberlerin teker teker delâletleri neticesinde olmamakta, onlar hakkında anlatılan bütün menkübelerin ortak noktası olarak ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya çıkmaktadır.) Âlimler, bu esaslarda gözetilen Şâri'in kasdını isbat için, ne belli bir delile ne de özel bir yola baş vurmamışlardır. Aksine; bu netice onlarda, fıkıhın her bölümünde ve dalında, ayrıntı konularında, pek çok çeşitli olaylar ve farklı durumlar hakkında vârid olan zâhir, umûm, mutlak, mukayyed... gibi verilerin tümünden hâsıl olmaktadır. İslâm âlimleri bütün konularda, tüm şer'i delillerin söz konusu üç esasın korunması mihverî etrafında dönüp dolaştığını görmüşlerdir. Ayrıca bunun yanında, bu üç esasın Şâri'in kasdı olduğuna delâlet eden, nakli olan olmayan, daha nice hâl karînelerinin bulunduğu da bir gerçektir.

Mütevâtir haberin kesin bilgi (ilim) ifâde etmesi de işte bu yaklaşımın bir neticesi olmaktadır. Çünkü tevâtürü oluşturan fertler teker teker ele alınacak olsaydı, hadis rivâyeti için aranan şartların tam bulunması durumunda, nihâyet bunlar (sahîh olacaklar ve) zan ifâde edeceklerdi. Zan ifâde eden bu haberlerin teker teker bir araya getirilmesi durumunda da bu, zan bildirme özelliği üzerine bir ilâve getirmeyecekti. Ancak birlik ve toplulukta, dağınıklıkta olmayan bir güç ve kuvvet vardır. Meselâ tek bir haber zan ifâde eder. Bu habere bir başka haberin destek vermesi durumunda ise, zan derecesi biraz güçlenir. Destek veren daha başka başka haberlerin bulunması durumunda, zan mertebesi giderek güç kazanır ve sonunda bütün bu birbirini destekleyen haberlerin tümünden aksi ihtimale yer bırakmayan kesin bir bilgi (ilim) ortaya çıkar. Burada da durum aynıdır. Çünkü zannî haberlerin zımnen içermiş oldukları mânâ ile kesin ilim ifâde etmeleriy alınmış olduğunun kesin bilgi derecesinde ortaya çıkması arasında bir fark yoktur.

dır.⁹³ Hem sonra, genel esasların hükmüne tâbi olmayan cüzîlerden, sâbit bulunan küllî esâslara karşı koyabilecek, yine küllî özellikte esaslar çıkarmak da mümkün değildir.

Bu durum, istikrâ neticesinde ortaya çıkarılan küllî esaslar için geçerlidir. Bunlar, Arap diliyle ilgili küllî esaslara da kıyas edilebilir.⁹⁴ Çünkü onlar, burada konu edindiğimiz esaslara çok yakındırlar; zira her iki kısım da, vaz'î esaslar olup, akli prensipler değildir. Bu itibarla aynı türden sayılırlar. Çerçeve içerisine girdiği halde, genel prensibin özelliklerini yansıtmaması, prensibin ihlâli anlamına ancak akli prensiplerde gelir. Nitekim: "Bir şey için sabit olan, o şeyin benzeri için de aklen sâbit olur" dediğimizde, burada bu genel prensibin çerçevesi içerisinde, prensiple ters düşecek, onun özelliklerini yansıtmayacak bir cüz'ün bulunması asla mümkün değildir. Zira, bu prensibin gereklerini yansıtmayacak bir birimin bulunması durumunda, "Bir şey için sabit olan, o şeyin benzeri için de aklen sâbit olur" şeklinde bir prensipten söz etme imkanı ortadan kalkar.

Bu durumda, istikrâ yoluyla elde edilen esaslarda küllîlik sahihtir; bazı cüzler o esasın özelliklerini yansıtmaya bile, onun küllîlik özelliği ortadan kalkmaz.

Hem sonra bu tür cüzîlerin, bağlı oldukları küllî esasların özelliklerini yansıtmaması, küllî esasın gereği dışında başka sebeplerden dolayı da olabilir ve bu durumda o birim, aslında küllî esasın çerçevesi içerisinde dâhil olmaz; veya dâhil olsa da hükmün amacı bizim için açık bulunmaz veya (aslında hâriç olmakla birlikte) bizce dâhil sanılır fakat, bize gizli kalan ve o cüzîye daha uygun olan başka bir hikmetten dolayı küllî esasın hükmünden başka bir hüküm almış olabilir. Mesela 154. konfor içerisinde yolculuk yapan hükümdara da, meşakkat dokunabilir; ancak bu meşakkat bize gizli kaldığı için, biz ona göre hükmeder ve bu cüzî meselenin aslın hükmünü yansıtmadığını sanarız. Sahiplerini suç işlemekten alıkoymayan cezalar hakkında da şöyle demek mümkündür: Cezalardan gözetilen amaç, sadece suçların önünü almak değildir; aksine onlarda dikkate alınan başka bir amaç daha vardır ki, o da cezaların işlenen suçlara keffâret olmasıdır. Çünkü tatbik edilen had cezaları, suçların önünü alma amacı yanında sahipleri için de birer keffâret olmaktadır. Küllî esaslara hâdim (yardımcı) olduğu sanılan diğer hususlarda da durum aynı olmaktadır.

Sonuç olarak diyoruz ki, küllî esaslar maslahat ve mefsedetlerin temini için konulmuştur ve bu esasların çerçevesine giren bazı cüzle-
rin (cüzîyyât), genel esasların özelliklerini yansıtmaması, onların küllî oluşlarında dikkate alınmamaktadır.

93. Nitekim "Nâdir olana, özel bir hukum yoktur" şeklinde de bir kâide geliştirilmiştir. (Ç)

94. Örneğin Arapça'da "İstisnâlar kâideyi bozmaz" denilir. (Ç)

Dolayısıyla bütün müctehidlerin ictihâdlarında isâbetli olacakları musavvibe tezi, hem kıyasın delillîği, hem de şeriatın maslahatlara tâbi olduğu esaslarıyla çelişki arzetmektedir.”

Karâfi'nin sözleri işte böyle.

Karâfi, hocası İbn Abdisselâm'dan da (ö. 660/1262) şöyle nakilde bulunur: “Bunların ‘Bu kâide ancak icmâa dayalı hükümlerde söz konusu olabilir’ demeleri kaçınılmazdır. İhtilaflı konularda ise, Allah’tan sâdır olan hukum, işin aslında râcihe (daha güçlü ve tercihe şâyan) tâbi değildir; aksine sadece zanlarda râcih durumunda bulunanlara tâbidir. O şeyin işin aslında râcih ya da mercûh bulunması arasında bir fark yoktur.” İbn Abdisselâm, musavvibenin tezinin, râcih belirlenmiş olacağı için, hükümlerde maslahata riâyet prensibiyle bağdaşmayacağı konusunu da kabul etmiştir. O devamla şöyle demiştir: “Her müctehidin ictihâdında isâbetli olacağı tezini kabul eden kimselerin ‘hukum veren hâkim’ hadisindeki⁹⁸ ‘hata’ tabirini sebeblere yorması gerekecektir. Çünkü, hatanın ictihâdın sebeblerinde yapılabileceğinde ittifak vardır. Bu durumda hadiste sözü geçen ictihâd hatasını, bizzat hukumde yapılan hataya değil de, ittifakla kabul edilen sebeblerde (vesâil) yapılan hata anlamına yormak daha uygun olacaktır.”

İbn Abdisselâm’dan nakledilen de böyle.

Oyle gözüküyor ki, kâide her iki mezhebe göre de yürümektedir. Çünkü musavvibeye göre hukumler izâfî (görelî) dir. Zira onlara göre, Allah’ın hukmu müctehidin inceleme ve düşüncesine bağlıdır. Maslahatlar ise ya ‘Eşarilere göre’ hukme tâbidir ya da (Mutezile’ye göre) hukumler maslahatlara tabidir. Bu durumda ihtilaflı konularda maslahat ya da mefseadetler, müctehide göre işin aslında ve kendi zannınca sâbit bulunurlar. (Bu durum da izâfidir) ve burada muhatta ile musavvibe arasında bir fark da bulunmamaktadır. Mesela: Mâlikî mezhebine mensûp birisi, yaş sebze ve meyvelerde “ribâ’l-fadl” ın⁹⁹ câiz olduğu kanâatında (zann-ı gâlib) bulunur. Bu durumda ona göre gâlib yön, maslahat yönü olmaktadır. Bizzat işin aslında ve onun zannınca durum aynı olmaktadır. Çünkü ona göre böyle bir muamele şer’an haram olan ribâ kapsâmı dışında kalmaktadır. Dolayısıyla bu mallarda, aynı cinsten peşin mübâdelelerde fazlalık almaya yeltenen kimse, câiz olan bir şeye teşebbüs etmiş olacaktır. Câiz olan bir şeyin yapılmasında ise, dünyada ve âhirette bir zarar bulunmamaktadır. Aksine böyle bir muâmelede bir maslahat bulunmamaktadır; onun için de câiz görül-

98 Hadis şöyle: “Hâkim hükmeder, hukmünde ictihâd eder ve isâbet de ederse, ona iki ecir (sevap) vardır. Hükmeder, hukmünde ictihâd eder ve hata ederse, ona da bir ecir (sevap) vardır.” (bkz. Buhârî, İtisâm, 21; Müslim, Akdiye, 15.)

99 Ribevi malların cinsî ile peşin mübâdelesinde bir tarafın diğerinden fazla olması (Ç).

göre Mutezile-musavvibe görüşüyle, husûn ve kubuhun aklî ve fiilîlerin esyanın zâtında bulundukları görüşünü bir arada ele almakta ve bunların arasını birleştirmektedir. Karâfî'nin sözü ise, nereden bakılırsa bakılsın tam bir problem arz etmektedir.

Allahu a'lem'

ON İKİNCİ MESELE:

Kutlu İslâm şeriatı masûmdur; hata ve tahriften korunmuştur. Onu tebliğ eden Hz. Peygamber [^{alevussalâtu veselâm}] de masûmdur. Nitekim, icmâ ettikleri konularda, onun ümmeti de masûm bulunmaktadır.

Bu hususu iki açıdan delillendirebiliriz:

I-

Bu hususa açıkça ya da dolaylı olarak delâlet eden deliller vardır: "Dogrusu Kitâb'ı bız indirdik, onun koruyucusu elbette biziz" ¹⁰²; "Bu kitâb, âyetleri kesin kılınmış (sağlama bağlanmış) kitâptır" ¹⁰³ âyetlerini örnek olarak alabiliriz. Öbür taraftan da: "Ey Muhammed! Senden önce gönderdiğimiz hiçbir elçi ve peygamber yoktur ki, bir şeyi arzulağı zaman, şeytan onun arzusuna vesvese karıştırmamış olsun. Allah şeytanın karıştırdığını giderir, sonra Allah kendi âyetlerini tahkim eder" ¹⁰⁴ buyurmuştur. Bu âyetlerde Yüce Allah, kendi âyetlerini korumakta ve onları tahkim etmekte, sağlama bağlamakta olduğunu, böylece onların başkalarıyla karışmasını önlediğini, onlara yapılacak herhangi bir mudahaleye meydan vermediğini, neticede onları her türlü tahriften koruduğunu belirtmiştir. Sünnet, her ne kadar bu âyetlerde zikredilmemişse de, o da nihâi olarak Kur'ân'a çıkmakta, onun açıklayıcısı olmakta ve onun etrafında dönmektedir. Kitap ve sunnetten herbiri, birbirini desteklemekte ve bir bütün görünümü vermektedirler. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "Bugün, size dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâmı yeti bendim." ¹⁰⁵

Ebü Amr ed-Dâni, **Tabakâtu'l-kurrâ** adlı eserinde şöyle bir nakilde bulunur: Ebu'l-Hasen b. el-Müntâb anlatır: "Bir gün Kâdı Ebû Ishâk İsmâîl b. Ishâk'ın yanındaydım. Ona, 'Tevrat ehline, onu tebdîl ve tahrif imkanı niçin verildi? Halbuki böyle bir imkan Kur'ân ehline verilmemiştir?' diye bir soru soruldu. Kâdı seyle cevapladı: "Yüce Allah, Tevrat ehli hakkında ^{ما استحفظوا من كتاب الله} yani "Allah'ın ki-

102 - Hicr 15/9

103 - Hûd 11/1

104 - Hacc 22/52

105 - Mâide 5/3

tabını hıfza memur oldukları için" ¹⁰⁶ buyurmakta ve Tevrât'ın korunması işinin onlara havale edildiğini bildirmektedir. Bu itibarla, onların Tevrat'ı değiştirme imkanları doğmuştu. Kur'ân hakkında ise: *"Doğrusu Kitâb'ı biz indirdik, onun koruyucusu elbette biziz"* ¹⁰⁷ buyurmaktadır. Dolayısıyla hiç kimsenin Kur'ân'da bir değişiklik yapmaları imkânı tanınmamıştır.' Bu olayın râvisi diyor ki: Bu cevabı işittikten sonra Ebû Abdillâh el-Muhâmilî'ye gittim ve bu cevâbı ona naklettim. O: 'Bundan daha güzel bir söz işitmedim' diyerek takdirini belirtti."

Hz. Peygamber'in gönderilmesi arefesinde, kulak hırsızlığı yapan şeytanlara yakıcı ateşler gönderilmeye başlandığını ve artık onların ilâhî haberlere kulak veremez olduklarını bildiren haberler ¹⁰⁸ vardır. Bu şeytanlar daha önceleri gök haberlerine kulak veriyorlar, bire yüz yalan katarak yayıyorlardı. Kur'ân gelmeye başlayınca bu imkan onlardan kaldırılmış ve şeytanların artık gök haberlerine kulak hırsızlığı yapmalarına imkan verilmemiştir. Cinlerin, ilâhî vahiy arasına girmeleri gökte mümkün olmadığı gibi, yeryüzünde de hiçbir kimseye böyle bir imkan verilmemiştir. Fevkalâde üstün fasâhat ve belâğata sahip insanlar, (meydan okuma varken) onun bir sûresinin benzerini ortaya koymaktan âciz kalmışlardır.

Bütün bunlar, ilâhî şeriatın korunmasını garanti eden şeylerdendir. Bu koruma garantisi kıyâmete kadar devamlıdır. Bu kısa açıklama, İslâm şeriatının her türlü hata, tahrîf ve oynamalardan korunmuş olduğunu göstermeye yeterlidir.

[60]

(2)

Hz. Peygamber [<sup>aleyhissalâtu
ves-selâm</sup>] zamanından bu tarafa kendisini gösteren ve İslâm şeriatının her türlü tahrîf ve değiştirmelerden korunmasını garanti eden faaliyetler: Yüce Allah, İslâm şeriatının —bir bütün olarak ve tüm ayrıntılarıyla— korunması, ona yönelik her türlü saldırıların önlenmesi ve onun müdâfaa edilmesi için her türlü vesileyi yerinde ve eksiksiz olarak hazırlamıştır.

İlâhî temel kaynak olan Kur'ân'ın korunması için, onu bütünüyle ezberleyen hâfızlar yaratmıştır. Öyle ki, ona tek bir harf eklenecek olursa, bırakın bu işin mütehassısları olan büyük kırâat âlimlerini, hâfız olan küçük çocuklar bile, onu derhal bulur ve çıkarırlar.

Bu durum, İslâm şeriatının bütün dalları için de geçerlidir. Allah, şerî hiçbir ilim dalı için, o ilme gönül vermiş ve inceliklerine vâkıf olmuş âlimleri eksik etmemiş ve o ilim dalını böylece onlarla yaşatmış ve korumuştur.

106. Mâide 5/44.

107. Hicr 15/9.

108. Cin 72/9.

cihâdın terki, yine bid'atlere uyarak ehl-i sünnet yolunun terki gibi durumlara karşı müeyyideler getirilmiştir. Bu müeyyideler vâciblerin terki hâlinde âhirette azâba uğratma, dünyada had cezası uygulama şeklinde olabileceği gibi, vâcib olmayan diğer taleplerin terkinden dolayı da kışiden adâlet vasfının giderilmesi (cerhi) ve benzeri yollarla da olabilmektedir.

2- Yukumlulukların tamamı bu kabildendir; hepsi de bu üç esas etrafında donmaktadır. Emir ve nehiy kesinlik arzetmekte; yasaklan şeyi yapıp emredilen şeyi terkeden hakkında, kesin cezâî müeyyiden konulmakta ve herhangi bir tahsis ve istisnâya gidilmemektedir. Ancak geçerli mazeret (ozur) bulunması durumunda haramlık ya da vâciblik hukmu düşmektedir. Durum böyle olunca, cüzî meseleler de aynen kullî kâideler gibi talep edilmiş olmakta ve onların da korunması istenmektedir.

3- Eğer, kullî esaslar vaz' edilirken, cüzî meseleler dikkate alınıp onların ortaya konulması amaçlanmasaydı, o takdirde küllî olan esas emretme durumu temelden ortadan kalkardı. Zira küllî bir esas ile, kul hâlinde yukumlu tutmaya yönelik bir kasdın bulunması doğru olamaz. Çünkü, kullî demek, hâricte varlığı ancak çerçevesi içerisine giren cüzî meseleler zımnında tasavvur olunabilen aklı bir durum demektir. Dolayısıyla, çerçevesi dâhilinde bulunan cüzî meseleleri dikkate almaksızın, bizzat kullî olan esasla yükümlü tutmak, teklîf-i mâlî (yatak, takat, ustü, yukumluluk) haline dönüşür. Böyle bir şeyin yukum ise mümkün değildir. İnşallah bu konu ileride gelecektir. Küllî esas, ancak çerçevesi dâhilindeki cüzî meselelerin ortaya konmasıyla vücud bulduğuna göre, onun konuluşu sırasında gözetilen şerî kasıd, çerçevesi dâhilinde bulunan cüzî meselelere yönelik olacaktır. Hem sonra burada kullî esastan gözetilen maksat, varlık âleminin tek bir düzen ve ahenk içerisinde yürümesi, farklılık ve uyumsuzluk göstermemesidir. Cüzî meselelere yönelik kasdın bulunmaması, onların var olmalarıyla mevcûdiyet kazanan küllî esasın ihmâli mânâsına gelir. Dolayısıyla cüzî meselelere yönelik kasdın ihmal edilmesi, onların çerçevesi durumunda olan kullî esasa yönelik kasda ters düşer ve onu ortadan kaldırır. Halbuki biz, kullî esasın Şâri'ce amaçlanmış olduğunu kabullenmiş bulunuyoruz. Bu durumda bir çelişki doğar. Sonuç itibarıyla, cüzî meselelerin meydana gelmesine yönelik kasdın bulunması gerekmektedir. Bu cüzî meseleler de eşdeğerde olduğuna ve birbirlerine karşı üstünlükleri olmadığına göre, küllî esasın teşrîî sırasında, onun çerçevesi dâhilinde bulunan bütün cüzîyyâtın aynı derecede dikkate alınmış olması zarûreti ortaya çıkacaktır. Bizim ulaşmak istediğimiz netice de işte budur.

İTİRAZ: Bu onuncu meselede geçen ve "Küllî esasların çerçevesine giren bazı cüzî meselelerin, onların hükümlerini almaması, ya da hü-

kumlerini aldığı halde onlardan gözetilen maslahatı gerçekleştirmemesi, bu esasların küllî ve genel oluş özelliklerini ortadan kaldırmaz" şeklinde konulan kâideye ters düşmektedir.

CEVAP: Hayır, kâide doğrudur ve buradaki konumuzla araların da bir terslik de yoktur. Çünkü şu anda üzerinde durduğumuz husus, küllî esasa ters düşen ârizî bir durumun olmaması noktasından hareketlidir ve böyle bir ârizî durumdan (muârizdan) uzak kalan cüzî meseleye yönelik kasdın bulunduğu da en ufak şüphe yoktur. Daha önce geçen yerde ise, cüzî meselenin küllî esâsla ters düşmesi noktasından hareket edilmişti. Hatta öyle ki, orada cüzînin küllînin gereklerini yansıtmaması, başka bir cihetten küllî esas içerisinde bir başka cüzînin muhafazası için oluyordu. Mesela şöyle diyoruz: İnsan hayatının korunması —ki Şârî'in kasdıyla konulmuş küllî ve kesin bir prensip olmaktadır— ilke olarak benimsenmiştir. Sonra nefislerin korunması için kısâs meşrû kılınmıştır. Bu durumda kısâs yoluyla insanın öldürülmesi, ilâhî kasıtle nefsin korunması demektir. Bunun icrâsından, korunması istenilen küllî esasın çerçevesi dahilinde bulunan cüzînin geri kalması lazım gelecektir. Bu cüzî de, (cinâyet işleyen) kimsenin, ortaya çıkan ârizî bir durumdan dolayı —ki insana karşı işlenilen cinâyet olmaktadır— ortadan kaldırılmasıdır. Çerçeve içerisindeki bu cüzînin muhafazasının ihmali, yine çerçeve içerisindeki bir başka cüzînin —ki mağdûr, maktûl olmaktadır— korunması açısından olmaktadır. Bu durumda, genel çerçeve içerisindeki bir cüzînin dikkate alınması,¹¹⁰ yine aynı çerçeve içerisindeki bir başka cüzînin¹¹¹ bizzat ihmali haline dönüşmektedir. Genel çerçevenin korunması her iki cüzî açısından da olmakla birlikte, cinâyeti sebebiyle bunlardan cânî tarafı ihmal edilmiştir. Bu kabilden söz konusu olan diğer hususlarda da durum aynıdır.

Buna göre, cüzî meselelerin, küllî esasın genel çerçevesi içerisine girmemesi, ortaya çıkan bir engel olmaksızın ise, bu şer'an sahîh olmaz. Eğer ortaya çıkan ârizî bir durumdan (engelden) kaynaklanmışsa, bu durumda onun çerçeve dahiline girmemesi, o küllî esasın bir başka açıdan korunmasına ya da başka bir küllî esasın¹¹² muhafazasına yönelik olmaktadır. Birinci durumda, cüzînin genel esasın çerçevesi içerisine girmemesi aslı zedeleyici iken, ikincisinde değildir.

[64]

110. Yani aleyhine cinâyet işlenen nefsin (mağdûrun) korunması.

111. Yani cinâyet işleyen nefsin korunması.

112. Yani daha fazla ihtiyaç duyulan başka bir esasın korunması içindir. Mesela namazı kasden terkeden kimsenin öldürülmesi gibi. Nefsin korunması ilkesi çerçevesine girdiği halde, bu cüzîye (böyle birisinin dokunulmazlığına) itibar edilmez; çünkü onun öldürülmesinde daha önemli olan bir esasın, yani dinin muhafazası ilkesinin korunması bulunmaktadır.

İKİNCİ NEVİ ŞERİÂTIN ANLAŞILMAK İÇİN KONULMUŞ OLMASI

Şâri Teâlâ, şerîatı koyarken onun anlaşılır olmasını amaçlamıştır. Bu konu beş mesele ve fasıllar halinde işlenecektir:

BİRİNCİ MESELE:

Kutlu İslâm şerîatı Arapça'dır ve onu diğer yabancı dillerle anlama imkanı yoktur.

Aslında bu konu fıkıh usûlü bahislerinde işlenmekte, orada bazı usûlcülere göre Kur'ân'da yabancı kökenli kelimeler bulunmadığı, diğer bazılarına göre ise, onda ancak Arapların konuşageldikleri kelimelerin bulunduğu, dolayısıyla kök itibarıyla Arapça olmasa bile Arapçalaşmış kelimelerin bulunabileceği belirtilmektedir. Biz burada, bu başlığı konunun bu yönü için açmış değiliz.

Bizim bu konudan maksadımız şudur: **Kur'ân Arap diliyle inmiştir; dolayısıyla onu anlama çabaları da, yine ancak Arap dili vasıtasıyla olacaktır.** "Biz onu, anlayasınız diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik" ¹; "Onu apaçık Arap diliyle, uyanıklardan olman için Cebrâil senin kalbine indirmiştir" ²; "And olsun ki: 'Muhammed'e elbette bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Kasedettikleri kimsenin dili yabancıdır; Kur'ân ise fasih bir Arapçadır" ³; "Biz bu Kur'ân'ı yabancı bir dil ile ortaya koysaydık: 'Âyetleri uzun açıklanmalı değil miydi? Bir Arab'a yabancı dille söylenir mi?' derlerdi." ⁴ Bu ve benzeri âyetlerde Kur'ân'ın Arapça olduğu, Arabın diliyle geldiği; onun yabancı bir dille, Arapların dışında başka bir ulusun diliyle gelmediği belirtilmiştir. Bu durumda, kim Kur'ân'ı anlamak isterse, ona mutlaka Arap dili açısından yaklaşmak zorundadır. Başka yollar-
dan yaklaşıp onu anlamaya çalışmak imkanı yoktur. Bizim bu meseleden kasedettiğimiz şey işte budur.

1. Yusuf 12/2.

2. Şuarâ 26/195.

3. Nahl 16/44.

4. Fussilet 41/44.

Kur'ân'da yabancı kökenli kelimelerin bulunması veya bulunmaması konusuna gelince, eğer Araplar bu kelimeleri kullanıyorlar, mânâlarını anlıyorlarsa, o takdirde böyle bir şeyi problem edinmenin bir anlamı yoktur. Çünkü, yabancı kökenli de olsa, bir kelimeyi Araplar kullanmışlar ve kendilerine mâl etmişlerse, artık o kelime kendi dillerinden olmuştur. Dikkat edilecek olursa, Araplar hiçbir yabancı kelimeyi orijinal dilindeki telaffuzu üzere bırakmazlar. Ancak çok nadir olarak kelimenin harfleri Arap harflerine, onların çıkış yerlerine tıpatıp uyuyorsa, o durumda bir değişikliğe gitmemişlerdir. Bu tür kelimeler ise çok azdır. Bu durumda, telaffuzu da değişen kelime, artık Arapça'ya mâl olmuştur. Eğer yabancı kelimenin harfleri, Arap harflerine tamamen ya da kısmen benzemiyorsa, bu durumda Araplar, mutlaka o kelimeyi kendi dillerindeki harflere çevirerek almışlar ve hiçbir zaman onu yabancı dildeki asıl telaffuzuyla kendi dillerine nakletmemişlerdir. Arapça kalıp dili olması sebebiyle, giren yabancı kelimeler eğer kalıba uyuyorsa olduğu gibi, uymuyorsa bazı değişikliklerle uydurularak alınmıştır. Bütün bunlardan sonra yabancı dillerden giren bu kelimeler, artık Arap diline eklenmiş bir hal almakta, ondan sayılmaktadırlar. Aynen daha önceden olmayan ve irticâlen söylenen sözler/şüirler ve onlar için konulan vezinlerde olduğu gibi. Bu husus, Arap diliyle uğraşanlarca bilinen bir konudur; bu konuda herhangi bir tartışma ya da problem de bulunmamaktadır.

Kaldı ki, son devir âlimlerinin konuyla ilgili belirttikleri görüş ayrılıkları⁵ üzerine herhangi şerî bir hüküm de doğmamakta; fikhî bir mesele ortaya çıkmamaktadır. Sadece Kelâmıla ilgili bir meselenin ortaya konulması belki mümkün olabilir. Yüce Allah, Kur'ân'da yabancı kökenli isimleri Arapların dillerinde yer ettiği şekilde zikretmiş olmakla, bu konuda bir araştırmaya girme külfetini ortadan kaldırmıştır.

Şu halde biz "Kur'ân Arap diliyle indirilmiştir; o Arapça'dır ve onda yabancı (ucme) kelime yoktur..." derken, bununla şunu kasdetmiş oluyoruz: Kur'ân, gerek kelime mânâları, gerekse mânâları ifâdede kullanılan üslûp şekilleri konusunda Arapların bildiği ve kullandığı dille inmiştir. Kendi tabii dilleri olması hasebiyle onlar, dili kullanırken âmm (genel) bir ifâde kullanırlar; bununla zâhiri kastedebilirler; kezâ âmm bir ifâde kullanırlar, bununla bir açıdan âmm başka bir açıdan hâss (özel) bir mânâ kastedebilirler; keza âmm bir ifâdeden hâss bir anlamı murad edebilirler; zâhirden zâhir olmayan bir anlam... çıkarabilirler. Bütün bunlar sözün başından, ortasından ya da sonun-

⁵ Ânuî şöyle der: Kur'ân'ın, Arapça olmayan kelimeler ihtivâ edip etmediği konusunda görüş ayrılıkları vardır. İbn Abbâs ve İkrime, Kur'ân'da yabancı kelimelerin bulunduğunu kabul ederlerken, diğerleri bunu reddetmişlerdir. Bu itibarla görüş ayrılığının mazisi eskidir. Asıl işlendiği yer de özel isimler bahsi değil cins isimler konusudur.

dan anlaşılır. Konuşulan sözün başı sonunu, sonu da başını tamamlar. Kullanılma bazı sözler, hâl karînesiyle anlaşılır, nitekim işâretler de kullanılır. Aynı şey, pek çok isimle anılırken, farklı farklı şeylere aynı isim verildiği de olur. Bütün bunlar Araplarca bilinen şeylerdir. Onlar ve onların dilleri üzerinde ihtisas yapan kimseler bu konuda herhangi bir kuşku duymazlar.

İşte Kur'ân da, gerek getirdiği mânâlarda, gerek kullandığı ifâde şekillerinde (üslûp) Arap diline has bu özellikleri arzeder. Nasıl ki, yabancı dillerin anlaşılması Arapça ile olamazsa, Arapça'nın anlaşılması da diğer yabancı diller yoluyla olamaz. Çünkü Arapça, gerek dilin kuruluşu, gerekse üslûp çeşitleri bakımından diğer dillerden tamamen farklıdır. Bu konuya ilk dikkat çeken şahıs, "Risâle" adlı ilk fıkıh usûlü eserinin sâhibi İmam Şâfiî'dir. Ondan sonra gelen pek çokları ise, konuya bu açıdan yaklaşmamış ve meseleyi başka bir mecrâyâ çekmişlerdir. Bu yüzden konuya tekrar dikkat çekmek gereği duyulmuştur.

Tevfik ancak Allah'tandır.

İKİNCİ MESELE:

Arap dili, mânâyâ delâlet açısından iki açıdan ele alınır:

1. Mutlak anlamda lafız ve ibâre olmaları dolayısıyla mutlak anlamlara delâlet etmeleri açısından. Bu, aslî delâlet şekli olmaktadır.
2. Kayıtlı lafız ve ibâreler olmaları ve asıl yanında yardımcı (tamamlayıcı) mânâlara da delâlet etmeleri açısından. Bu da asla tâbi delâlet şekli olmaktadır.

Birinci delâlet şekli bakımından bütün diller müşterektir. Dili konuşanların ondan amaçları da, lafız ve ifâdelerin mutlak delâlet ettikleri anlamların anlaşılmasıdır. Bu ifâde şekli hiçbir dile has bir özellik değildir. Her dilde bu ifâde şekli mevcuttur. Mesela Zeyd ayağa kalksa ve sonra her dilden bir kimse onun kalktığını bildirmek istese, bu mânâyı kendi dilinde külfetsiz bir şekilde ifâde etme imkanı bulur. Bu açıdan baktığımızda daha önce yaşamış Arap diliyle konuşmayan kavimlerin sözlerini, hallerini Arap diliyle nakletme mümkün olduğu gibi, Araplara ait söz ve durumları başka dillerle nakletme de mümkündür. Bu konuda bir anlaşmazlık bulunmamaktadır.

(67)

İkinci delâlet şekline gelince, bu sadece Arap diline ait bir özelliktir. Bu açıdan ele alındığında bir haber; haber verene, haber verilene, haberin konusuna, bizzat haber verme işine, hâl karînesine, açık ya da kapalı söyleme, özlü (veciz) ya da uzun uzadıya anlatma (itnâb) gibi üslûp çeşidine göre farklılık arzedecek ve habere katkıda bulunacak yan unsurların bulunmasını gerektirecektir.

Şöyle ki: Zeyd'in ayağa kalktığını bildirmek istediğimizde, eğer verilen haberde önemli olan Zeyd değil de, onun kalkmasıysa yani haberin kendisiyse. **قام زيد** deriz. Ama önemli olan haber değil de Zeyd ise, o zaman **زيد قام** deriz. Soruya cevap sadedinde ya da benzeri bir durumda **ان زيدا قام** deriz. Zeyd'in kalktığını inkâr durumunda olan bir kimseye ise **والله ان زيدا قام** deriz. Zeyd'in kalkmasıyla ilgili beklentisi olan ya da onun kalkması haberini bekleyen kimseye ise **زيد قد قام** veya **قد قام زيد** deriz. İnkâr durumunda olan bir kimseyi susturmak için de **إنما قام زيد** deriz.

Sonra ifâde şekli, kendisinden haber verilen kimseye (Zeyd'e) atfedilen değer ölçüsünde, keza kinâyeli ya da açık bir uslûbun kullanılması, sözün akışından gözetilen maksat, hâlin gereklerine uygunluk... gibi sayısız hususlar sebebiyle de çeşitlilik gösterecektir. Bütün bunlar "Zeyd'in kalkması" nı bildirme esası etrafında dönen ifâde şekilleridir.

Aynı söze, pek çeşitli anlamlar katan bu yan unsurlar, ifâdeden asıl maksat olmamakta, bunlar sözün aslı delâletini bütünleyici ve tamamlayıcı özellik arzetmektedir. Konuşmacının bu konudaki hüneri oranında, sözün kullanılışı yerinde olmaktadır. Bu ikinci türden olan unsurlar dikkate alındığı içindir ki, Kur'ân'da yer alan bir çok olayın anlatış şekil ve ifâdeleri farklılık arzetmiştir. Çünkü bir sûrede olay şöyle bir maksat için anlatılırken, bir ikinci ve üçüncü sûrede daha farklı amaçlar için sevk edilmiş olmaktadır. Kur'ân'da yer eden haberler işte bu şekilde olmaktadır. Bunlar ikinci türden olan unsurlar dikkate alınarak farklılıklar arzetmektedir; sözün zaman ve mahallinin gereklerine göre bazılarında bir takım ayrıntılara yer verilmişken, bazılarında yer verilmemiştir. "*Rabbın asla unutkan değildir.*" ⁶

FASIL:

Yukarıdaki açıklamalar ışığı altında şöyle bir netice çıkıyor: Bu ikinci türden olan unsurları da dikkate alan bir kimsenin, bırakın Kur'ân'ı tercüme etmesini, normal Arapça bir metni dahi, başka bir dile tam olarak çevirmesi asla mümkün değildir. Bunun olabilmesi için tercüme yapılacak dilin de, aslı ve tâbî bütün delâlet yönlerinde Arapça ile aynı olması gerekmektedir. Her yönden böyle bir benzerliğin bulunması ise gerçekten çok güçtür. Belki eski devir mantıkçılarıyla onların doğrultusunda giden son devir mantıkçılarından bazıları bu konuya kısmen işârette bulunmuşlardır. Ancak bu kadarı yeterli değildir ve konuya duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmamaktadır.

İbn Kuteybe (ö.276/889), ikinci türden delâlet şekilleri dikkate alındığında, Kur'ân'ın bir başka dile tercümesinin imkansız olduğunu söylemiştir. Birinci yani aslî delâlet açısından ele alındığında ise Kur'ân'ın başka dillere tercümesi mümkündür. Bu noktadan harehip olmayan kimseler için yapılan Kur'ân tefsirleri, anlamlarının açıklanması bütün İslâm âlimlerinin ittifakıyla (icmâ) câiz olmaktadır. Bu ittifak, Kur'ân'ın aslî mânâ üzere tercümesinin câiz ve mümkün olacağına delil olmaktadır.

FASIL:

Aslî delâlet unsurlarıyla, tâbî delâlet unsurlarının birbirleriyle ilişkisi sıfat-mevsûf ilişkisi gibidir. Yani tâbî delâlet unsurları aslî delâlet unsurlarının sıfatı şeklindedir. Çünkü onlar, sözü muhataba anlatmak için konulmuş olması açısından, metin ve mânânın tamamlayıcı unsurlarıdır. Acaba onlar, aslî delâlet unsurlarının zâtî sıfatlarından mı sayılır; yoksa zâtî olmayan sıfatlarından mı? Bu konu üzerinde düşünmek ve araştırmak gerekir ve bunların üzerine bazı furû meseleleri de doğar. Ancak bu kısa atıfla yetinmeyi burada uygun görüyoruz. Çünkü bu konu, daha başka incelenmesi gereken konular için bir esas mâhiyetindedir. Dolayısıyla sükût geçerek sözü uzatmak daha uygun olacaktır.

Tevfik ancak Allah'tandır.

(69)

ÜÇÜNCÜ MESELE:

İlk muhataplar ümmî olduğu için, kutlu İslâm şeriatı da ümmîdir.⁷ Şâri' Teâlâ'nın şeriaten gözetdiği maksatların gerçekleşebilmesi için en uygun yol da budur.

7. İslâm şeriatının ümmîliğinden maksat, "onun genel felsefesinin kavranması, emir ve yasaklarının anlaşılması ve gereklerinin yaşanabilmesi belli bir ilim tahsili ve ihtisası vb. gerektirmez," demektir. Bunun için ne tabiat ilimleri ne matematik ne felsefe ne de bir başka ilim tahsiline gerek yoktur.

Şeriatın "ümmîliği"nin sebep ve hikmetlerini şuralarda aramak gerekir:

1. Müellifin de izah edeceği gibi, İslâm'ın ilk muhatapları ümmî idiler. Onlara inen şeriatın da ümmî olması hâlin bir gereği bulunuyordu.

2. Eğer İslâm'ın anlaşılması ve yaşanılması için belli bir ilim tahsili ya da ihtisas gerekseydi, o takdirde İslâm'ın evrensellik arzemesi mümkün olmayacak, getirdiği emir ve yasaklar hem Arap, hem de Arap olmayan diğer unsurların büyük çoğunluğu tarafından anlaşılamayacak ve tatbik edilemeyecekti.

Şeriatın ümmîliği teklîfi hükümlerle ilgili olmalıdır. Çünkü bu tür hükümlerin genel ve Arap olsun olmasın bütün mükellefler tarafından anlaşılır olması gerekir. Aksi takdirde onları yerine getirmek mümkün olmaz. ➤

Bu hususa aşağıdaki durumlar delâlet eder:

(1)

Gerek mânâ ve gerekse lâfız bakımından mütevâtir olan ve bu hususa delâlet eden nasslar: Meselâ, "Ümmî kimseler arasından, kendilerine âyetlerini okuyan, onları arıtan, onlara Kitâb'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen odur..."⁸; "Allah'a ve okuyup yazması olanın..."⁹ âyetleriyle "Ben ümmî bir ümmete gönderildim"¹⁰ hadisini burada hatırlayabiliriz. İslâm ümmetine "ümmî" denmesinin sebebi, daha önce geçen kavimle Arap-
[70] rin ilimlerine sahip olmamaları yüzündendir. "Ümmî" kelimesi, Arap-
ça'da "anne" anlamına gelen "ümm" kelimesinin ism-i mensûbudur ve "anasından doğduğu gibi kalan, okuma yazma öğrenmeyen, ilk yarattığı konumunu muhafaza eden" anlamına gelmektedir. Bir hadis "Biz ümmî bir ümmetiz; hesap kitap bilmeyiz. Ay böyledir, böyledir ve böyledir"¹¹ şeklindedir. Bu hadiste Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] "üm-milik" vasfını açıklamış ve ondan maksadın "hesap kitap bilmeme" yani bunlarla ilgili ilimlere sahip bulunmama olduğunu belirtmiştir. "Sen daha önce bir kitaptan okumuş ve elinle de onu yazmış değildin. Oyle olsaydı, bâtil söze uyanlar şüpheye düşerlerdi"¹² âyetinde de aynı anlamda kullanılmıştır. Bu türden olan ve ilk muhatapları ümmî olduğu için, aynı şekilde İslâm şeriatının da ümmî olduğunu ortaya koyan Kitap ve sünnetten pek çok delil bulunmaktadır.

(2)

Ümmî peygamber Hz. Muhammed'in [aleyhissalâtu vesselâm] özel olarak Arap-lara genel olarak da bütün insanlığa getirdiği İslâm şeriatı, ya ümmî olacak yani anlaşılması ve yaşanabilmesi için belli bir ilim ve tahsile ihtiyaç duyulmayacak şekilde gelecekti; ya da öyle olmayacaktı. Eğer

Teklifi hükümler dışında kalan ve teşride gözetilen hikmetler, sırlar, ibretler, ince nokteler... gibi konulara gelince; bunlardan bir kısmı vardır ki, ümmetin çoğunluğu onları anlayamaz. Bunları ancak belli bir tahsil ve kabiliyete sahip seçkin insanlar, Allah'ın kendilerine nasip ettikleri oranda anlayabilirler. Tarih boyunca bu hep böyle olmuştur. Allah'ın kelâmı üzerinde yapılan yorumlar üzerinde düşünenler, bu hususu açık olarak göreceklerdiler.

Kaldı ki, Kur'an ve sünnette yer alan bütün teklifi hükümler de aynı derecede herkes için açık ve net değildir. Eğer öyle olsaydı, o takdirde mütehidler diye bir zumreye ihtiyaç kalmaz; insanlar icthâda muktedir olanlar ve mukallidler diye iki kısma ayrılmazdı. Sahabe devrinde dahi bu böyle olmuş, her sahâbî İslâm'ın emir ve yasaklarını aynı seviyede anlayamamıştır.

Bu durumda "Biz ümmî bir ümmetiz..." hadisindeki "ümmlilik" vasfını, İslâm'ın getirdiği yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi için, belli bir tahsile, belli bir ihtisasa gerek yoktur, şeklinde anlamak gerekecektir.

8. Cuma 62/2.

9. Araf 7/158.

10. Tirmizî, Kur'an, 9; Ahmed, 5/132.

11. Buhârî, Savm, 13; Muslim, Sıyâm, 15.

12. Ankebût 29/48.

Araplar Kur'an'ın açık üstünlüğü karşısında boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Bu da, onun kendi bildikleri üslup ve tarzda olmakla birlikte bir benzerini ortaya koymaktan âciz kaldıklarını göstermektedir. Bu hususun delilleri çoktur.

FASIL:

Arapların da ilgilendikleri ve nakledegeldikleri ilimler vardı. Keza onlardan sağduyu sahipleri üstün ahlâk anlayışına ve güzel huylara sahip olmaya önem veriyorlardı. Şeriat, bunlardan iyi, güzel ve hoş olanları kabulle karşıladı, onlara ilâvelerde bulundu; kötü, çirkin olanları da iptal etti. Onlardan faydalı olanların faydalarını, zararlı olanların da zararlarını açıkladı.

Onların sahip oldukları ilimlerden bazıları şunlardır:

1. Nücûm (yıldız) ilmi: Bu ilimle karada ve denizde yollarını buluyorlar, onların hareketleriyle zamanı ayarlıyorlardı. Ay ve güneşin seyri sırasında uğradıkları konaklar ve bunlarla ilgili durumları biliyorlardı. Bu Kur'an'ın çeşitli yerlerinde atıfta bulunulan ve kabulle karşılanan bir ilim oluyordu. Meselâ, *"O, yıldızları kara ve denizin karanlıklarında yol bulasınız diye sizin için var edendir..."*¹⁷; *"Onlar yıldızlarla yollarını bulurlar"*¹⁸; *"Ay için de sonunda kuru bir hurma dalına döneceği konaklar tayin etmişizdir. Ay'a erişmek güneşe düşmez. Gece de gündüzü geçemez. Her biri bir yörüngede yürürler"*¹⁹; *"Güneşi ışıklı ve ayı nurlu yapan; yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için, aya konak yerleri düzenleyen O'dur"*²⁰; *"Gece ve gündüzü varlığımıza birer delil kıldık. Bir delil olan geceyi kaldırıp yine bir delil olan gündüzü —Rabbinizin bol nimetini aramanız, yılların sayısını hesabını bilmeniz için— aydınlık kıldık"*²¹; *"And olsun ki, yakın göğü kandillerle donattık, onlarla şeytanların taşlanması sağladık"*²²; *"Ey Muhammed! Sana hilal halindeki ayları sorarlar. De ki: 'Onlar insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür' ..."*²³ Ve buna benzer âyetler.²⁴

17. En'am 6/97

18. Nahl 16/16.

19. Yâsin 36/39-40.

20. Yûnus 10/5.

21. İsrâ 17/12.

22. Mülk 67/5.

23. Bakara 2/189.

24. Eğer Araplar, kendilerine nisbet edilen ölçüde nücûm ilmini bilmeselerdi, bu ve benzeri âyetlerin onlarca anlaşılması, bakışlarını onlara çevirmeleri sonucunda yine mümkün olacaktı. Çünkü bu âyetleri anlamak için, gözlem suretiyle dikkat çekilen şeyler üzerlerinde düşünmek yeterlidir ve başka bir şeye ihtiyaç yoktur. Kaldı ki, nücûm ilmi Arapların hepsince bilinen bir şey değildir; onları gece yolculuklarında yol belirlemede delil olarak kullanan

2. Envâ',²⁵ yağmurun ne zaman yağacağı, bulutların hangi vakitte oluşacağı, bulutları sürükleyen rüzgarların ne zaman eseceği ko-

sadece belli bir kesim biliyor, çoğunluk ise bilmiyordu. Bununla birlikte çoğunluk, bu âyetleri anlamada nücûm ilmine ihtiyaç duymamışlardır. Aynı durum "envâ' ilimleri" hakkında da geçerlidir. Bu ilimler de çoğunluk tarafından bilinmiyordu. Hz. Ömer'in bu konuyla ilgili Hz. Abbas'a yönelttiği sorunun bir delilidir. Hz. Ömer gibi birisi, eğer bu ilmi bilmiyorsa, o takdirde bu ilmin sadece ona ihtiyaç duyan belli bir kesim tarafından bilindiği anlaşılar. Nitekim zamanımızda da durum aynıdır. Denizciler, bu ilimle ve rüzgar-bebe bağlanan fakat bidüziyelik arzetmeyen tabiat olaylarının bilgisidir. İşleri icabı hayatlarını kazanmaları sırasında bu tür bilgilere ihtiyaç duyan insanları bilirler. Yüce Allah: "Söyleyin, akıttığınız meniden insanı yaratan siz misiniz, yoksa Biz mi yaratmaktayız?" (56/58); "Söyleyin, ektiklerinizi yerden bitiren sizler misiniz, yoksa Biz mi bitiriyoruz?" (56/63) buyurmaktadır. Aca-ba Araplar ziraat ilmini, meninin oluşumunu ve insanın ondan yaratılış şeklini biliyorlar mıydı? Elbette hayır! "O erkek ve kadının beli ile göğüsleri arasından atılagnen bir sudan yaratılmıştır" (86/7-8) âyetini, keza ceninin oluşumundan bahseden ve onun nutfе, alaka ve mudga gibi devreleri geçirdiğinden bahseden âyetleri (23/12-14), yine "İnsan, kemiklerini bir araya toplayamayız mı santıyor? Evet, Biz onu, parmak uçlarına varuncaya kadar bütün incelikleriyle yeniden yapmaya kâdiriz" (75/3-4) âyetini anlamak için gerekli bilgileri yoktu. Çünkü insan parmağının aynen olduğu gibi bütün incelikleriyle tekrar inşa edilmesi, insanın yaratılışındaki en ince sırlardan birini ve onun yaratılışındaki kemâlin en son noktasını göstermektedir. Zira parmak uçlarındaki dış derinin aldığı şekil insandan insana değişmekte ve hiçbir insanın parmak izi bir diğеrininkine benzememektedir. Yüce Allah, işte buna dikkat çekmiş ve yeniden yaratılış sırasında insanogulunu parmak uçlarına kadar bütün inceliğıyle tekrar yaratacağını ifade buyurmuştur. Böyle bir inceliğı o zaman Araplar bilmiyorlardı. Bununla birlikte hitap onlara yöneltilmişti. Âyetin sırrı ancak tam anlamıyla zamanımızda anlaşılabilmiş ve parmak izlerinin farklılığı esası üzerine insanların tanınması ilke olarak kabul edilmiş, bununla ilgili bir ilim geliştirilmiştir. Vâkıa, bu ve benzeri sayılamayacak kadar yaratılışla ilgili âyetleri, muhataplar bütün incelikleriyle olmasa bile anlayabilmekte ve bunlarla, her şeyi yerli yerince yapan kudretli bir yaratıcının varlığına istidlâlde bulunabilmektedir. Bu âyetlerde gözetilen amaç da budur.

25. **Envâ'**, "nev" in çoğuludur ve ayın konakları anlamına gelmektedir. Envâ' yahut ayın konakları yirmi sekizdir ki, ay her konakta bir gece bulunur. Bu konakların her biri o gök sahasında bulunan yıldızın adıyla anılır: Yengeç, Bütayn, Süreyya... gibi. Bu adlarla isimlendirilen yıldızların daima on dördü geceleyin ufkun altında, diğеron dördü de ufkun üstündedir. Bunlardan hangisi batı tarafından batarsa, rakibi adını alan yıldız doğu ufkundan doğar. Araplar bu yıldızlardan herhangi birinin fecir vaktinde düşmesi ve batmasıyla beraber rakibi olan yıldızın o saatte doğmasına "Nev" derlerdi. Onun için dil âlimlerinin kimi yıldızın batmasına, kimi doğmasına, kimi de her ikisine birden "Nev" denildiğini söylüyorlar.

Bunlar birbirini müteakip on üçer gün ara ile batır ve rakipleri doğarlar. Bu müddet içerisinde yağmur, rüzgar, soğuk, sıcak, bereket, kıtlık, her ne olursa düşen (batan) yıldız nisbet edilir, falan şey falan yıldızın nev'inden meydana geldi derler. Yalnız Cebhe adlı yıldızın düşmesi on dört günde olur ki, bu hesaba göre yirmi sekiz nev'in düşmesi 365 gün eder ve güneş yılı bununla sona erer.

Bir başka deyişle sene yirmi sekiz kısma ayrılarak, yaklaşık olarak her on üç günü zarfında meydana gelen tabiat hadiseleri o günlerde hâkim addedilen yıldızla isnad edilirdi. (bkz. Miras, Tecrid, 2/920-921). (Ç)

nularıyla ilgili bilgiler: Şâri' Teâlâ, bunlardan hak olanları bâtil olanlarından ayırmış ve bu konuda şöyle buyurmuştur: "*Korku ve ümide düşürmek için size şimşegi gösteren, yağmurla yüklü bulutları meydana getiren O'dur. O'nu gök gürlemesi hamd ile, melekler de korkularından tesbih ederler*" ²⁶, "*Söyleyin, içtiğiniz suyu buluttan indirenler sizler misiniz yoksa onu Biz mi indiririz?*" ²⁷, "*Yoğunlaşmış bulutlardan bol yağmur yağdırdık*" ²⁸, "*Rızkinıza şükredeceğiniz yerde onu veren mi yalanlıyorsunuz?*" ²⁹ Tirmizi'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber [alevlussalâtu vesselâm] bu âyeti şu şekilde açıklamıştır: "*(Nimetlerin O'ndan geldiğini unutuyor) ona gereği gibi şükretmiyor ve: 'Biz şunun ya da bunun nev'i ile, şu ya da bu yıldız sayesinde yağmura kavuştuk' diyorsunuz.*" ³⁰ Başka bir hadislerinde de şöyle buyurmuşlardır: "*Allah: Kullarımdan kimisi mü'min, kimisi de kâfir sabahladı. Kim Allah'ın lutfu ve rahmetiyle yağmura kavuştuk dediyse; işte o bana iman ve yıldızı inkâr etmiştir; kim de falan ve falan yıldızın doğması (nev'i) veya batmasıyla yağmura kavuştuk dediyse; o da beni inkâr, yıldızla imân etmiştir, buyurdu.*" ³¹ Muvatta'da —ki İmam Mâlik'in yalnız başına rivayet ettiği hadislerdendir— yer alan bir hadiste de: "*Deniz tarafından bir bulut gözüktü ve Şam'a doğru yönelirse, o bulut bol yağmur yüklü bir pınar (gibi)dir*" ³² buyrulmuştur. Hz. Ömer, minberde, halk da aşağıda onu dinlerken Hz. Abbas'a: "*Süreyyâ'nın nev'inden kaç gün kaldı?*" diye sormuş, o da: "*Onun nev'inden şu kadar kaldı*" diye cevap vermiştir. Bu naklettiğimiz deliller, envâ' ve yağmurların yağması gibi konularda onların mevcut bilgi ve inanışlarının hak olanını bâtil olanından ayırmaktadır. Yüce Allah yine bu konularla ilgili olmak üzere: "*Rüzgarları aşılayıcı olarak gönderdik; yukarıdan su indirdik de sizi onunla suladık. Yoksa siz onu toplayamazdınız*" ³³, "*Rüzgarları gönderip de bulutları yürüten Allah'dır. Biz bulutları ölü bir yere sürüp, onunla toprağı ölümünden sonra diriltiriz. İnsanları diriltmek de böyledir*" ³⁴ buyurmaktadır. Buna benzer daha pek çok âyet bulunmaktadır.

3. Târih ve geçmiş milletlerle ilgili haberler: Kur'ân'da ve sünnette bu türden atıflar pek çoktur. Kur'ân'da daha da çoktur ve büyük bir

26. Ra'd 13/12-13.

27. Vâkıa 56/68-69.

28. Nebe' 78/14.

29. Vâkıa 56/82.

30. Tirmizi, Tefsir, 56/4; Ahmed, 1/108, 131.

31. Buharî, Ezan, 156; Müslim, İman, 125;... Ahmed, 4/117; Tecrid, 2/920.

32. Muvatta, İstiskâ, 5 (1/192).

33. Hicr 15/22.

34. Fâtır 35/9. Bir başka âyette de: "*Rüzgarları gönderip bulutları yürüten, onları gökte dilediği gibi yayan ve kısım kısım yağın yağın Allah'tır. Artık sen de aralarından yağmurun çıktığını görürsün....*" (30/48) buyrulur. (Ç)

çoğunluğu da Arapların nakledegeldiklerine benzer olmakla birlikte onların bilmedikleri gayb haberleri türündendir.³⁵ Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey Muhammed! Bu sana vahyettiğimiz gayb haberlerinden. Meryem'e hangisi kefil olacak diye kalemlerini atarken sen yanlarında değildin"*³⁶; *"Ey Muhammed! Bunlar sana vahyettiğimiz bilinmeyen olaylardır. Sen de, milletin de daha önce bunları bilmezsiniz."*³⁷ Hadislerde de, Arapların ataları Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in Ka'be'yi inşalarıyla ilgili haberleri vb. hatırlayabiliriz.

4. Çoğu ya da tamamı bâtil olan ilimler: İyâfe, zecr, kehânet, remil hattı, çakıl atma, uğursuzluk telakkileri gibi.³⁸ Şeriat bunlar içerisinde kehânet, zecr, remil hattı gibi bâtil olanları iptal etmiş ve onları yasaklamıştır; gaybı öğrenmek şeklinde olmayan falı (fâ'l-ı hayr = hayra yorma) kabulle karşılaşmıştır. Kehânet ve zecrde gaybı öğrenme iddiası vardır. Bu tür şeylerin büyük çoğunluğu, bir delile dayanmaksızın gayb hakkında tahminde bulunmaktan ibarettir. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] bunlara mukabil olmak üzere gayba kesin olarak delâlet edecek vahiy ve ilham yollarını getirmiş; ölümünden sonra nübü-

35. Bu ifade de, Kur'an'ın Arapların bildikleri doğrultusunda indiği, onlar içerisinde yanlış olanları tashi, doğru olanları da tasvib ettiği, yahut onlara ilâvede bulunduğu şeklindeki bir telakkinin yersizliğini ortaya koymakta ve bizim (Nâşir Dıraz) tezimizi desteklemektedir. Bütün bunlar bir zorlamadır ve burada böyle bir zorlamaya gerek de yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (sa.) bütün insanlığı zulmetten nura çıkaracak bir kitapla gönderilmiştir. Kur'an bunu yaparken onların bilmediklerini öğretmiş, yanlışlarını düzeltmiş, akıllarını ve gönüllerini ilim ve amelle durumlarını düzeltme yoluna çekmiştir. Kur'an'ın kullandığı bu metodların Araplar tarafından bilinen bir aslım olup olmaması arasında bir fark yoktur. Dolayısıyla müellifin telakkisini bir zorlama olarak görüyoruz.

36. Âl-i İmrân 3/44.

37. Hûd 11/49. Benzeri bir âyet de şöyledir: *"Ey Muhammed! Sana böylece vahyettiklerimiz, gaybe ait haberlerdir. Onlar elbirliği edip düzen kurdıkları vakit yanlarında değildin..."* (12/102) (Ç)

38. Hz. Peygamber bir hadislerinde: *"İyâfe, tiyare (uğursuzluk) ve tark (Kur'an'da inkâr etmekle enrolunduğunuz) 'cibi'tendir"* buyurur. Ebû Davud: "Tark, zecr; iyâfe ise, hat demektir" der (Ebu Davud, 3907).

İyâfe: Zecru't-tayr demektir ve kuşun isimleri, sesleri ve geçtiği yerlerden uğur ya da uğursuzluk anlamları çıkarmaktır (Nihâye, 3/330).

Zecr veya zecru't-tayr şu demektir: Kuş uçurulur; eğer sağ tarafa uçarsa uğurluluk olacağına, sol tarafa uçarsa uğursuzluk olacağına inanılırdı.

Hat: Bir nevi kehânettir. (bkz. Nihâye, 2/47).

Tiyara: Uğursuzluk telakkisi demektir: Bir kimsenin önünden herhangi bir kuş, ceylan vb. eğer sağ tarafından sol tarafına geçerse bunu uğursuz sayarlar; eğer sol tarafından sağ tarafına geçerse bunu da uğurlu sayarlardı. (bkz. Nihâye, 3/152).

Fa'l ise uğursuzluğun aksine bir şeyi hayra yormak demektir. Mesela bir hastanın "Ey Sâlim!" diye çağıran birini duyduğu zaman iyi olan, selamet bulunan anlamındaki bu kelimeyi kendisinin iyileşeceğine yorması gibidir ki, bu şeriatte yasaklanmamış ve benimsenmiştir. (bkz. Nihâye, 3/406). (Ç)

vetten bir cüz olmak üzere de ümmeti için **sâdık rü'yâyı**³⁹ bırakmıştır. Keza bazı seçkin kimseler için de bazı nümûneler bırakmıştır ki bunlar da **ilham**⁴⁰ ve **firâset** olmaktadır.

[75]

5. Tıbbî ilmi: Araplar da, ilk tabiblerden kalma yoluyla ve öncekilerin ortaya koydukları tabiat ilimleri üzerine kurulu haliyle değil de, kendi ümmi tecrübelerinden elde ettikleri bazı tıbbî bilgilere sahip bulunuyorlardı. Şeriatla da bu doğrultuda atıflar gelmiş; ancak öyle detaylı değil, derli toplu ve sadra şifa verici, az olmakla birlikte çok büyük netice beklenecek vaziyette temas edilmiştir.⁴¹ Yüce Allah: *"Yiyiniz, içiniz, israfetmeyiniz"*⁴² buyurmuştur. Hadislerde de, bazı dertlere karşı birtakım ilaçların tarifi yapılmış, tıb olarak geçerliliği kabul edilen şeyler arasında bâtil olanlar ise iptal edilmiştir.⁴³ Mesela şarapla tedavi, şer'an caiz olmayan unsurları içeren rukye (okuma, efsun) ile tedavi bunlardandır.

39 Hadiste: *"Mu'minin sâdık rü'yâsı, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir parçasıdır"* buyrulmuştur. Keza başka bir hadiste de: *"Nübüvvetten ümmetime yalnız nübüşşirât kalmıştır"* buyrulur. *"Mübüşşirât nedir yâ Rasûlallah?"* diye sorulduğunda da *"Rü'yâ-yı sâlihâdur"* diye cevap verir. (bkz. Tecrid, 4/33-34.) (Ç)

40 Nitekim Hz. Ömer ve daha başkaları için meydana gelmiştir.

41 İbnü'l-Kayyım **Zâdu'l-meâd**'da şöyle der: Tıbbın esasları üç noktada toplanır: Perhiz (hımye) ve hıfzıssihha ve bedende bozulma meydana geldiğinde bunun dışarı atılması. Böylece tıbbın hepsi bu üç kâide altında toplanmaktadır.

Cenâb-ı Hak bu üç temel esasa da hac, oruç ve abdest âyetlerinde değinmiştir. Abdest âyetinde perhiz (hımye) hakkında: *"Şayet siz hasta olur ve yolculuğa çıkarsanız, biriniz ayak yolundan gelmiş veya kadınlarınızla cinsî ilişkide bulunmuşsanız da (gusûl yapmak için) su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm ediniz"* (4/43) buyurmuştur. Burada Cenâb-ı Hak hasta olan kişiye bedenine eziyet verecek şeylerden korunması için, su ile abdest almay yerine toprakla teyemmüm etmesini emretmiştir. Bu, kişiye hem içerden hem de dışardan eziyet verecek şeylerden kendisini koruması (hımye, perhiz) gerektiğine bir tenbihtir. Oruç âyetinde hıfzıssihha hakkında: *"İçinizden hasta olan veya yolculukta bulunan tutamadığı günlerin sayısınıca diğer günlerde tutar"* (2/184) buyrulmaktadır. Bu durumda hasta olan kişiye mazereti; yolcuya da sıhhatinin, gücünün korunması (hıfzıssihha) sebebiyle Ramazan ayında oruç tutmamasına müsaade edilmiştir. Çünkü seferde daha fazla hareketli olunduğundan, oruçluluk rahat ve fazla harekete müsait değildir. Gıdasızlık da insanın gücünü azaltır ve zayıf düşürür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak yolcuya, kendisini zaafa düşürecek şeylerden korunması için Ramazan'da oruç tutmamasına izin vermiştir. Hac âyetinde ise vücuttaki zararlı şeylerin atılması hakkında: *"İçinizden hasta olan, ya da başından bir şey olarak ya oruç tutması, ya da sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerektiren eziyet veren şeyler olan kişiye; saç diplerinde tıkanması sebebiyle, başta etmesine müsaade edilmiştir (bkz. 4/244, 335).*

42. A'râf 7/31.

43 Bu tür iptal edilen şeylerden biri şu hadiste şöyle anlatılır: Ebu Saïd el-Hudrî rivayet eder. Bir adam Hz. Peygamber'e geldi ve: *"Kardeşimin karnı gidiyor (ışhal)"* diye şikâyetle bulundu. Hz. Peygamber: *"Ona bal içir"* buyur- ➔

6. Belâgat ve fasâhat: Çeşitli üslup ve şekiller, fasâhat örnekleri, sözü çeşitli kalıplara koyabilme yeteneği Arapların en üstün oldukları bir alandı. Buna rağmen Kur'ân onları acze düşürecek bir tarzda geldi. Yüce Allah şöyle buyurur: "*De ki: İnsanlar ve cinler, birbirlerine yardımcı olarak bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelseler, and olsun ki, yine de benzerini ortaya koyamazlar.*" ⁴⁴

[76]

7. Darb-ı meseller: Bu konuda da Yüce Allah: "*And olsun ki, biz Kur'ân'da insanlara türlü türlü misal gösterip açıkladık.*" ⁴⁵ Ancak darb-ı meseller içerisinden şiiri kullanmamıştır; çünkü o hak değildir. Bu yüzden Yüce Allah: "*Biz Muhammed'e şiir öğretmedik, zaten ona gerekmezdi.*" ⁴⁶ buyurmuş, bunun anlamını da: "*Şâirlere ancak azgınlara uyar. Onların her vâdide şaşkın şaşkın dolaştıklarını ve yaptıklarını yaptık dediklerini görmez misin?*" ⁴⁷ Buradan da anlaşılıyor ki, şiirin bir temeli yoktur. O her vâdide şaşkın şaşkın dolaşmak ve fiillerin doğrulamadığı söz demektir. Bu ise, Allah'ın getirdiği şeriatın esaslarına ters düşen bir şeydir. Ancak bu konuda Allah'ın getirdiği istisnâ bâkîdir.

Buraya kadar verdiğimiz örnekler, ümmî olan Araplara nisbetle üzerinde durduğumuz konuya işaret için yeterlidir.

Güzel ahlâk sahibi olmak ve bunlarla ilgili talepler ise, muhataplardan ilk istenilen hususlar olmaktadır. Bu tür konuların işlenmesi daha çok Mekke döneminde inen sûrelerde görülür. Böylece şeriat onlara yaklaşırken daha ısındırıcı bir yol izlemiş ve kendilerince zaten övgüye değer bulunan bu konularda daha da etkin bulunması amaç-

du. O da öyle yaptı ve sonra üç defa yine geldi ve: "*Ben ona bal içirdim, ishalini artırmadan başka işe yaramadı*" dedi. Hz. Peygamber: "*Allah doğru söylemiştir; yalancı olan senin kardeşinin karnıdır*" buyurdu. Adam tekrar bal şerbeti içirdi ve hastası iyi oldu. (Buhârî, 76/4; Müslim, 2217, **Zâdu'l-meâd**, 4/273). Yine bir hadiste: "*Ölüm hariç hiçbir dert yoktur ki, çörek otunda onun bir şifası bulunmasın*" buyrulur. (Buhârî, 76/7; Müslim, 2215; **Zâdu'l-meâd**, 5/28). Bir hadiste de şöyle anlatılır: Târik b. Süveyd el-Cu'fî, Hz. Peygamber'e şarap hakkında müsaade istedi. Hz. Peygamber onu yasakladı. O: "*Ben onu sadece deva için yapıyorum*" dedi. Hz. Peygamber: "*O deva değil, sadece bir derttir*" buyurdu. (Müslim, 1984; **Zâdu'l-meâd**, 4/372). Bir başka hadiste de Avf b. Mâlik anlatır: Biz Cahiliye döneminde rukye yapardık. "Ya Rasulallah bu konuda ne dersin?" diye sorduk. O da: "*Rukyelerinizi bana uezdin bir bakayım*" buyurdu ve sonra: "*İçinde şirk unsuru içermeyen şeyde bir sakınca yoktur*" dedi. (Ebu Davud, 3886 (4/10) Yine Ebu Davud'un (Tıb, 1) rivayet ettiği bir hadiste Allah Rasûlü: "*Allah derdi de devayı da indirmiştir. Her derde bir deva kılınmıştır. O halde tedavi olunuz; haram ile tedavi olmayınız.*" Buna benzer tıbbın özüne temas eden daha pek çok hadis vardır. Bu konuda Ibnu'l-Kayyim'in **et-Tıbbu'n-Nebevi** adlı eseriyle, yine onun **Zâdu'l-meâd** adlı eserinin dört ve beşinci ciltlerine bakılabilir.

44. İsrâ 17/88.

45. İsrâ 17/89.

46. Yâ-sîn 36/69.

47. Şuarâ 26/224-225.

lanmıştır. Bu konularla ilgili olmak üzere Yüce Allah şöyle buyurmak-
tadır: "Allah şüphesiz adâleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı em-
reder; hayasızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye
size öğüt verir" ⁴⁸; "De ki: 'Gelin size Rabbinizin haram kıldığı şeyleri
soyleyeyim. Ona hiçbir şey ortak koşmayın, anaya babaya iyilik ya-
pın, yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin...' " ⁴⁹; "Ey Mu-
hammed de ki: 'Allah'ın kulları için yarattığı ziynet ve temiz rızıkları
haram kılan kimdir?' " ⁵⁰; "De ki: 'Rabbim sadece, açık ve gizli fena-
lıkları, günâhı, haksız yere tecâvüzü... haram kılmıştır.' " ⁵¹ Bunlara
benzer daha pek çok âyet aynı konuyu işlemektedir.

Allah Teâlâ, onların güzel ahlâk telakkilerine katılmak ve bu ko-
nuları işlemekle birlikte, bunlara nisbetle daha önemli olan bir konu-
yu da bunlar arasına katmış bulunuyordu: Şâri'in en büyük amacı ol-
mak üzere **şirki ortadan kaldırmak ve âhiretle ilgili konuları
inkârı yasaklamak**. Ashında öyle olmadığı halde kerem ve güzel
ahlâktan kabul ettikleri şeyleri, yahut fayda ve zarar içermekle birlik-
te, zararı faydasından daha çok olan şeyleri iptal etmiştir. Yüce Allah
şöyle buyurur: "Ey imanlar! İçki, kumar, putlar ve fal okları şüphe-
siz şeytan ıstı pıslıklar, bunlardan kaçının ki, saâdete eresiniz." ⁵²
Sonra Yüce Allah bunlarda —özellikle de içki ve kumarda— bulunan
zararları, bunların insanlar arasında düşmanlık, kin ve buğza sebep
olduklarını, Allah'ı zikirden alıkoyduklarını açıklamıştır. Bu sayılan
zararlar, onların zannettikleri faydadan daha büyüktür. Onlar güya
ıckının korkaga cesaret verdiğini, cimriyi cömertliğe teşvik ettiğini,
tenbeli zindeleştirdiğini söylüyorlar ve onun faydalı olduğuna inanı-
yorlardı. Kumar da onlarca güzel bir şeydi. Çünkü kumar sonucunda
fakir ve yoksulları da doyuruyor, ihtiyaç sahiplerine onları kollamak
suretiyle şefkat gösteriyorlardı. Yüce Allah bu konuyla ilgili olarak:
"Sana içki ve kumarı sorarlar, de ki: 'İkisinde hem büyük günah ve
hem insanlara bazı faydalar vardır. Günahları faydasından daha bü-
yüktür' " ⁵³ buyurmuş ve onların bu kuruntularının yerinde olmadı-
ğını belirtmiştir. Şeriatın tamamı sadece iyi huylarla ahlâklanma de-
mektir. Bu yüzden Hz. Peygamber [<sup>alehus-salâtu
vesselâm</sup>]: "Ben sadece ahlâkın gü-
zelliklerini tamamlamak için gönderildim" ⁵⁴ buyurmuştur.

Ancak güzel ahlâk prensipleri iki kısımdır: Birincisi, alışıl gel-
miş ve makûl, kabule yatkın olan kısım. İslâm'ın ilk yıllarında bu tür

48. Nahl 16:90

49. En'âm 6:151

50. A'râf 7:32

51. A'râf 7:33

52. Mâide 5:90

53. Bakara 2:219

54. **Muvatta**, Husnû'l-huluk, 8; Ahmed, 2/381.

ahlâk prensiplerine uyulması istenmiştir. Bunlar iyice yerleştikten yani altyapı oluştuktan sonra ise bunları tamamlayıcı diğer unsurlar getirilmiştir ki, bunlar da ikinci kısım ahlâk prensiplerini oluşturmaktadır. Bunlar içerisinde ilk planda hikmeti hemen anlaşılıyor olanlar vardı. Bu tür olanlar geciktirilmişti. Bunlar içerisinde en gelişmiş olanlar da ribâ yasağı vb. hükümlerdi. Bütün bunlar güzel ahlâk düsturlarına yöneliktir ve bunlar Araplarca genel anlamda bilinen şeylerdi.⁵⁵

Dikkat edilirse, Araplara ait cahiliye döneminde mevcut bulunan ve İslâm tarafından benimsenen hükümler⁵⁶ bulunduğu görülecektir. Nitekim kırâz (mudârabe), diyetin (yüz deve olarak) belirlenmesi, diyetin (hata yoluyla öldürmelerde) âkile üzerine yüklenilmesi, çocuğun nesebinin kıyâfet ilmi (kâiflik⁵⁷) yoluyla babasına katılması, hac esnasında Meş'ar-ı Harâm'da vakfe yapılması, hüsnâ hakkında verilen hüküm, mirasta erkek çocuğuna kız çocuğunun alacağı hissenin iki katı verilmesi, kasâme⁵⁸ ve âlimlerce zikredilen daha başka örnekler bu türdendir.

Sonra diyoruz ki: İslâm bununla yetinmedi ve onların anladıkları tarzda ve gök, yer, dağlar, bulutlar, bitkiler gibi bildikleri şeylerden istifade ile tevhîd (Allah'ın birliği) delillerini, aynı şekilde âhiret ve nübüvvet (peygamberlik) delillerini getirdi ve onlara anlayacakları şekilde hitap etti.⁵⁹ Onların ellerinde semâvî şeriatlardan bir kalıntı olarak bulunan, ataları Hz. İbrahim'in şeriatından kalan az bir şeydi. Bu itibarla İslâm, onlara bu açıdan yaklaştı ve onları ona davet etti, Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatın aynıyla Hz. İbrahim'in şeriatı olduğunu vurguladı. Meselâ şu âyetleri bu konuda hatırlayabiliriz: "O, si-

55. Şayet Araplar güzel ahlâk namına bir şey bilmeselerdi, sonra Hz. Peygamber gelse ve ahlâkî fazilet ve rezaletleri açıklasaydı, O'nun peygamberliğini tasdik ettikten sonra, onun takdim ettiği güzel ahlâk düsturlarını almaktan başka bir şey yapmaları kendileri için caiz olmazdı. Nitekim kız çocuklarının diri diri gömülmesi, riba, içki, soygun, yağma vb. gibi kendilerinde kökleşmiş ve temelden hata üzere oldukları ahlâk düsturlarında durum böyle olmuştu. Bununla beraber Allah'ın kitabına ve Rasûlünün sünnetine olan imanları onları bu tür pisliklerden tamamen temizlemiş ve arındırmıştı. Bu itibarla şeriatın ümmiliği konusuyla müellifin burada anlattıklarının bir ilgisi yoktur. Sadece Araplarda değil, istisnâsız her millette mutlaka iyi görülen, kötü karşılanan ahlâkî düsturlar bulunacaktır. Cahiliye Araplarının bu konuda bir özellikleri yoktur.
56. Müellif bununla muhtemelen ataları İbrahim (as) peygamberden geri kalan hükümleri kastediyor.
57. Baba ile çocuk arasındaki müşterek fizikî ve ahlâkî özellik ve benzerliklerden hareketle nesebin tayin ve tesbitine çalışan bir ilim. (Ç)
58. Kâtili bilinmeyen bir cinayet işlendiğinde, maktûlün bulunduğu meskûn bölge ahâlisinden belli sayıda (50 kişi) kişiye onu öldürmediklerine, öldüreni bilmediklerine dair verdirilen yeminler. (Ç)
59. Gök, yer... gibi bildikleri şeylerden hareketle tevhîd delilleri bütün insanlara yöneltmiştir ve bu durum da cahiliye Araplarına has bir durum değildi.

zi seçmiş, babanız İbrahim'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kıl-
mamıştır. Size musluman adını veren O'dur..."⁶⁰; "İbrahim, yahûdî
de, hristiyan da değildi, ama o doğruya yönelen (hanîf) bir müslim-
di..."⁶¹ Evet durum böyle idi. Ne var ki, Araplar onun şeriatını değiştirmişler, fazladan birçok şeyler sokmuşlar ve onun hakkında ihtilâfa
duşmuşlardı. Butun bunlardan sonra onun tekrar düzeltilmesi Mu-
hammed [ﷺ] tarafından olacaktı. Yüce Allah, onların üzerinde
olan nimetlerini belirtmiş, halihazırda bulunan ve gelecekte elde ede-
cekleri nimetlerini bildirmiş, cennet nimetleri ve çeşitlerini anlatır-
ken onlarca dünyada bilinen nimet çeşitlerini kullanmış; ancak bu ni-
metlerin dünyada iken verdikleri sıkıntı ve eziyetlerin hiçbirisininin
cennet nimetlerinde olmadığını vurgulamıştır: "Onlar dikensiz sedir
ağaçları, salkımları sarkmış muz ağaçları, uzamış gölge altında, çağ-
layarak akan sular kenarlarında; bitip tükenmeyen ve yasak da edil-
meyen bol meyveler arasında; yüksek döşekler üzerindedirler. Biz cey-
lan gözülere defterleri sağdan verilenler için yeniden yaratmışızdır;
onları baktır, eşlerine düşkün ve hepsini bir yaşta kılmışızdır."⁶² Allah
bu ve benzeri âyetlerde, cennet yiyecek ve içeceklerini onların bildiği
türlerle açıklamıştır: Su, süt, içki, bal, hurma, üzüm ve benzeri bildik-
leri meyve ve yiyecek isimlerini kullanmış; onların bilmedikleri acem
meyve ve yiyeceklerinden olan ceviz, badem, elma, armut gibi isimleri
kullanmamış, bilâkıs bunları "meyveler" kelimesi içinde mevcut kıl-
mıştır. Yüce Allah şöyle buyurur: "Ey Muhammed! Rabbinin yoluna,
hikmetle, güzel öğütte çağır; onlarla en güzel şekilde tartış..."⁶³
Kur'an'ın tamamı hikmettir. Onlar hikmeti biliyorlardı; içlerinde hik-
met sahibi kimseler bulunuyordu. Bununla birlikte Kur'an, onları bir
benzerini getirmekten acze düşürecek hikmet incileri getirmişti. İçle-
rinde öğüt ve nasihat veren kimseler vardı. Kus b. Sâide⁶⁴ vb. bunlar-
dandı. Kur'an onlarla hep bildikleri alanlarda mücâdele etmiş, onların
bilmedikleri bir yol ya da metoda başvurmamıştır. Kur'an ve Arap ede-
biyatı üzerinde bu üç açıdan⁶⁵ düşünenler, Kur'an'ın getirdikleriyle
Arap edebiyatında mevcut bulunan şeylerin hep aynı türden oldukla-
rını göreceklerdir. Şu kadar var ki, Kur'an'da kendisine has, Arap ede-

60. Hac 22/78.

61. Âl-ı İmrân 3/67.

62. Vâkıa 56/28-38.

63. Nahl 16/125.

64. Kus b. Sâide, cahiliye dönemi Araplar içerisinde yetişmiş hikmet sahibi ve hatiplerden biridir. Necrân rahipliği yapmıştır. Muammerinden, yani çok uzun omurlu olan kimselerdendir. Hz. Muhammed, henüz peygamber olma-
dan önce onu Ukâz panayırında görmüş ve meşhur hutbesini işitmiştir.
Onun hakkında Hz. Peygamber: "O yalnız başına bir ummet olarak haşrolu-
nur" buyurmuşlardır. Hicretten önce 23/M. 600 yıllarında ölmüştür. (A'lâm,
5:196). (Ç.)

65. Hikmet, va'z ve cedel (tartışma) konularında.

DÖRDÜNCÜ MESELE:

İslâm şeriatının ümmîliği ve onun ilk muhâtapları bulunan Araplarca bilinen hususlar dışına çıkmadığı neticesi üzerine bazı kâideler kurulacaktır:

1. Birçok insan Kur'ân üzerindeki iddiâlarında sınırı aşmışlar ve ona tabiat ilimleri, matematik ilimleri, mantık, ilm-i hurûf vb. gibi öncekilerin-sonrakilerin bütün ilimlerini yüklemişlerdir. Bir önceki meselede ortaya konulan esasa vurulduğunda bu iddiânın doğru olmadığı görülecektir. Kaldı ki, sahâbe, tâbiîn ve onları takip eden nesillerden oluşan selef-i sâlih Kur'ân'ı ve Kur'ân ilimlerini, Kur'ân'da bulunan esrârı en iyi bilen kimselerdi; bununla birlikte onlardan hiçbir kimsenin bu iddiâ doğrultusunda söz ettiği bize ulaşmamıştır. Onlar Kur'ân'dan, sadece bir önceki meselede geçen tevhid delilleri, teklifi hükümler, âhiretle ilgili hükümler ve bunlarla ilgili konuların isbatına çalışmışlardır. Eğer onların bu iddia doğrultusunda çabaları ve incelemeleri olsaydı, meselenin esasına delâlet edecek şeyler mutlaka bize kadar ulaşırdı. Böyle bir şey ulaşmadığına göre, bu iddiânın onlarda mevcut olmadığı anlaşılabacaktır. Bu da Kur'ân'da onların iddiâ ettikleri gibi bütün ilimlerin esaslarının bulunmadığına bir delildir.⁶⁶ Evet, Kur'ân bazı ilimleri içermektedir; ancak bunlar Arapların bildikleri ilimlerdir, yahut onların bildikleri ilimler üzerine kurulu olan ve akıl sahiplerinin taaccüb ettiği, işâretleri gösterilmedikçe, yolları aydınlatılmadıkça üstün akıl sahiplerinin dahi kavrayamayacağı türdendir.⁶⁷ Kur'ân'da bunların dışında başka bir şeyin bulunması noktasında ise; cevap, hayır olacaktır.⁶⁸

[80]

66. Kur'ân'da tabiat ilimlerinin ortaya konmadığı açıktır. Çünkü Kur'ân'ın konusu bu değildir. Ancak Kur'ân âyetlerinin tevhid delilleri sadedinde ve Araplarca bilinmeyen, anlaşılması ve iyici kavranabilmesi için bu ilimlere ihtiyâç duyulacak biçimde gelmesi konusu ise tartışılabilir.

67. Mesela Araplarca —hatta başkalarınca da— bilinen mukaddimekara dayalı cedel (münazara) türü gibi. Meselâ, "Yeryüzünde, hepsi de aynı su ile sulanan, birbirine komşu toprak parçaları, tek ve çok köklü üzüm bağları, ekinler, hurma ağaçları vardır. Fakat onları şekil ve lezzetçe birbirlerinden farklı kılmışızdır. Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır" (13/4) âyetinde olduğu gibi. Eğer bu âyette istidlâl ve fikir münakaşası için üzerinde durulan noktaya dikkatler çekilmiş olmasaydı, üstün akıllar dahi maksada ulaşamazdı.

68. Burada müellife şöyle bir soru sorulabilir? Acaba Kur'ân'ın içerdiği ve

FASIL:

İkinci kâide: Şeriatı anlamak için mutlaka ümmîlerin yani Kur'ân'ın kendi dilleriyle indiği Arapların bildiği hususlara tâbi olmak gerekecektir. Eğer onların dillerinde süregelen bir örf mevcutsa, şeriatı anlamak için bu örfü terketmek asla doğru olmayacaktır. Eğer böyle bir örf yoksa, şeriatı anlamak için onlarca bilinmeyen bir yola başvurmak sahih değildir.

Bu kâide, hem anlamlarda, hem lafızlarda ve hem de üsluplarda geçerlidir. Örnek: Araplar ötedenberi, anlamları korumak şartıyla lafızlara değiştirilemez metinler gözüyle bakmazlar. Bazen de lafızların korunmasına özen gösterirler. Bu durumda iki tutumdan biri kesin olarak onlarca benimsenmiş değildir. Aksine bazen bu iki tutumdan birini, bazen de diğerini benimser bir tavır sergilemişlerdir. Bu tutum onların dillerini ve dilin düzenliliğini zedeleyici değildir.

BU TEZİN DELİLLERİ:

1) Arap edebiyatının pek çok yerinde bidüziyelik arzeden kural-
ların gereklerinden çıkılmış olması, nesir olan ifadelerde ihtiyaç olma-
dığı halde, manzûm olan metinlerde başvurulmuş husûsiyetlerin kulla-

Kaldı ki, Arapların daha önceden Tabîat Târîhi adı verilen canlıların hayatını konu edinen ilimle uğraştıklarına dair bize herhangi bir nakilde bulunulmamış, bu ilimle uğraşan bir kimsenin olduğu nakledilmemiştir. (Müellif burada Arap dediği zaman Hz. Peygamber devrinde yaşayan Arapları kasdetmektedir. Bu nokta unutulmamalıdır.) Bu durumda müellifin görüşüne göre, Nahl sûresinde bulunan sütün ve balın oluşumu ve bunların yaratılışı sırasındaki Rabbimizin ortaya koyduğu acâiblikler ile ilgili âyetleri (16/66-67) anlamak için arının ve süt veren hayvanların bünye ve yaşantılarını konu edinen ilimlerden yararlanmamız caiz değildir. Halbuki, pek çok âyetin bitiminde "Bunda düşünen yahut akıl eden kavimler için âyetler vardır" şeklinde belirtilen ibret alma ve dikkat çekilen hususlardan kendisine bir pay çıkarma amacının gerçekleşebilmesi için, meselâ burada balın ve sütün nasıl vücuda geldiğinin iyice bilinmesi gerekecektir. Aksi takdirde amaca tam olarak ulaşmak zordur. Bu ise arının ve süt veren canlıların hayatını konu edinen ilimle mümkündür. Keza bal hakkında "Onda insanlar için şifa vardır" (16/69) âyetinin de tam olarak anlaşılabilmesi için, balın kimyasal analizinin ve hangi türden hastalıklara nasıl şifa olduğunun, hangi tür hastalıklara da aksine zararlı bulunduğu bilmesi gerekecek ve buna göre âyetteki "nâs = insanlar" kelimesinin başındaki el takısının (ön ek) cins için mi, ya da umumî için mi olduğu anlaşılacaktır. İşte böyle. Vâkıa Allah'ın kitabı—sadece Araplar için değil—bütün insanlar için konulmuştur ve herkes ondan kendi kabiliyet ve ihtiyacı ölçüsünde alır. Aksi takdirde bütün Arapların kitabı anlama konusunda birbirleriyle eşit olmaları gerekirdi. Halbuki durum hiç de öyle değildir.

nlması — herama âdetinde daha uygun olan yolların terkedilmesi. Bu tasarruflar Arap dilinde az değildir ve bunlar dil bakımından za'ıf fakâhî edilmemektedir. Aksine, asıl kurallar gereği olan kullanış şekilleri daha çok olsa da, bunlar da çoktur ve güçlü kullanış şekilleridir.

2. Arap dilinin bir özelliği olarak, ifade edilmek istenen anlam tutumuyorsa bazı lafızlar kullanılarak onların müterâdiflerinden ve fakat anlamlarının istagnî olunur. Bu konuda Kur'ân'ın, hepsi de yeterli ve eksiksiz olan yedi harf (ahruf-ı seb'a)⁷⁵ üzere inmiş olması bizim için yeterli bir delildir. Bu mânâda hadislerde ve Kur'ânı bilen selefin sözlerinde çok örnek vardır. Kırâat imamları, kendilerince sahîh olan ve Mushaf hattına uygun düşen kırâat rivayetleriyle amel edegelmişlerdir ve bu rivayetleriyle onlar hiç kuşkusuz ve ümmet içerisinde tartışmasız Kur'ân okuyucularıdır. Her ne kadar ilk başta bu kırâatler arasında anlam bakımından farklılıklar var gibi gözükse de, bunun bir zararı yoktur. Çünkü bu durumlarda kelâm, baştan sona bir anlam bütünlüğü içerisinde ve hitaptan gözetilen amaç itibarıyla arada bir farklılık bulunmamaktadır. Meselâ, Fâtiha süresindeki **مَالِك** kelimesinin **مَلِك** okunması; **وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ** ayetinin **وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ** şeklinde okunması; **نُفُوتُهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا** ayetinin **نُفُوتُهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا** şeklinde okunması gibi.

Bunun pek çok örnekleri vardır ve bunların bir zararı da yoktur. Çünkü bunların hepsi, hitaptan ne kastedildiğinin anlaşılması konusunda birbirleriyle aydırlar ve aralarında bir farklılık yoktur. Dilde bu tür tasarruflarda bulunmak Arapların âdeti idi.

Ibn Cinnî, İsa b. Ömer'den —bir başkasından da nakledilmiştir— şöyle nakleder. Zü'r-Rumme'yi şu şiiri okurken işittim:

ظَاهِرُهَا مِنْ يَابِسِ الشَّخْتِ وَاسْتَعْنِ عَلَيْهَا الصَّبَا وَاجْعَلْ يَدِيكَ لَهَا سِتْرًا

Bunun üzerine ona: Bu şiiri daha önce bana **مِنْ يَابِسِ** şeklinde okumuştun?" dedim. O **يَابِس** ve **يَابِس** aynıdır, diye cevap verdi."

74. Meselâ, biduziyelik arzeden kurallara muhalıf kullanış şekillerinin caiz görülmesi, gayr-ı munsarif (yani cer ve tenvin kabul etmeyen) bir kelimeyi munsarif okuma, çekilmemesi gereken bir kelimeyi uzatma ve uzatılması gereken bir kelimeyi de kısa okuma gibi. Bu gibi tasarruflar, şiirde vezin zarâretinden dolayı caiz görülmüştür. Düz yazıda ise böyle bir zarâret bulunmamaktadır. Bununla birlikte Arap edebiyatında bu gibi tasarrufları düz yazıda da görmekteyiz.

75. Bunlar arasında bir lafzın başka biriyle değiştirilmesi de vardır. Meselâ "tebeyyenu" kelimesi yerine "tesebbetü" kelimesinin kullanılması gibi.

76. Bakara 29

77. Ankebût 29:58

78. Beyitteki muennes zamırı ateşe raci olmak. Bedevî, ateşe odun atmakta ve onun tutuşturulması için ruzgardan faydalanmaktadır. Sonra karşısına oturmakta ve ellerini ateşe karşı tutarak soğuktan ısınmaktadır.

Dikkat edilecek olursa, Zü'r-Rümme, beytin anlamı her iki şekle göre de doğru olduğu için bu iki kelime arasındaki farka aldırılmamıştır. Ebu'l-Abbâs el-Ahval rivayetinde ise: **الْيُسُ** ve **الْبِيسُ** aynıdır, demiştir. Tabii bu aynılık, kelimenin lügat anlamı itibarıyla değil, sözden gözetilen amacı ifade açısından dır.⁷⁹ (84)

Ahmed b. Yahya da şöyle anlatır: İbnu'l-A'râbi bana şu şiiri okudu:

و موضع زير لا أريد مبيته كأتى به من شدة الرّوع أنس

Adamlarından biri: Böyle değil. Bize daha önce **و موضع ضيق** şeklinde okumuştun" dedi. Bunun üzerine İbnu'l-A'râbi "Subhanallah! Şu kadar zamandır bizimle kalıyor da **الزير** ile **الضيق** kelimelerinin aynı olduğunu bilmiyor!" diye cevap verdi.⁸⁰

Arap şiirleri farklı rivayetlerde farklı şekillerde, birbirinden ayrı lafızlarla gelmiştir. Bütün bunlar, Arapların meramlarını ifadede özel olarak tek ve katı bir şekle bağlı kalmadıklarını, bir kelimenin müteradifi ya da ona yakın başka bir kelime kullanıldığı zaman bunu bir ayıp ya da kelimada zaaf saymadıklarını gösterir. Ancak başka türlü olmayacak yerler bundan bir istisnâ teşkil eder. Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu konuda Araplarca uygulanagelen tavır, çoğunlukla müsâ-maha şeklindedir.

3) Araplar, lafzın bazı hükümlerini genelde dikkate alsalar da kısmen ihmal ederler. Meselâ, merfû bitişik zamir üzerine yapılacak atfı mutlak sûrette hoş bulmazlar ve bu zaminin gizli olanı ile lafzı açık olanı arasında bir ayırım yapmazlar. **قامت وزيد** demeyi hoş görmedikleri gibi, **قام وزيد** demeyi de hoş görmezler. Ridfde⁸¹ herhangi bir yadırgama göstermeden **عمود** kelimesi ile **يعود** kelimesini bir araya getirebilirler. Halbuki, **عمود** kelimesi med bakımından daha güçlüdür. Tamamen farklı olmalarına rağmen keza **عمود** kelimesiyle **سعيد** kelimesini de bir araya getirirler.

Beytin anlamı şöyle:

"Odunun kurusuyla/sertiyle ateşi destekle, ona karşı sabı razgarından yararlan ve ellerini ona karşı bir siper et"

79. Bu's kelimesi şecaat ve kahramanlığın verdiği bir şiddet anlamı, yûbs kelimesi ise kuruluşun verdiği şiddet anlamı etrafında döner. Her ikisi de yumuşaklığın zıddı bir anlamda birleşir

80. Zîr kelimesi kup manasına da gelmektedir. Dik ise dar demektir. Bu durumda beytin anlamı şu şekilde olur:

"Daracak/Küp gibi yer, orada geceleme istemiyorum.

Harbin şiddetinden sanki ben oraya unsiyet ediyorum." (Ç)

81. **Ridf**: Şiirde en son harfin bir öncesinde yer alan ve ona bitişik bulunan lin ya da med harfleridir. (Ç)

Nazari olarak ele alındığında bu ve benzeri lafızların gereği olan pek ince hükümler vardır ki, Araplar bunlara pek dikkat etmezler ve onları ihmal ederler. Tabii bütün bunlar, onların kullanılacak kelimeleri seçmede aşırı bir titizlik göstermemeleri ve müsamahakâr olmalarının bir neticesinden başka bir şey değildir.

4. Arap dil otoritelerine göre övgüye değer olan Arap edebiyatı örnekleri, tabii olan ve yapmacıktan, tekellüften uzak bulunan metinlerdir. Bu yuzdendir ki, eğer şâir şiirleri üzerinde sonradan çalışır ve kullandığı kelimeleri ayıklamaya tâbi tutarsa, onun şiirinin örnek alınıp alınmayacağı konusunda ihtilâf edilmiştir. Asmaî şâir Hutay'a'yı ayıplardı ve gerekçe olarak da şöyle derdi: "Onun bütün şiirlerini pürüzsüz, güzel buldum. Bu da beni, onun şiirleri üzerinde sonradan çalıştığı ve kullandığı kelimeleri ayıklamaya tâbi tuttuğu neticesine goturdu. Yaratılıştan şâir olan kimse böyle olmaz. Anadan doğma şâir dediğin, iyisiyle kotusuyla sözü geldiği gibi söyler; ne diyeceği nasıl söyleyeceği üzerinde düşünmez." Onun bu sözü dillercilerce bir metot ve açık bir yol olarak benimsenmiştir. Kısaca demek gerekirse, bu konuya ışık tutacak deliller pek çoktur. Arap diliyle uğraşan kimseler bu konuda yeterli bilgiye sahip olacaklardır.

Durum bu şekilde olunca, Allah'ın Kitabı ve Rasûlü'nün sünneti üzerinde soz edecek kimselerin tekellüfe girerek, Arap dilinin hususiyetlerini aşan anlamlar çıkarmaya çalışmaları doğru olmayacaktır. Onların yapacağı şey, Arapların önem verip özen gösterdiği hususlarla ilgilenmek ve onların durduğu yerde durmak, sınırı aşmamak olacaktır.⁸²

FASIL

Üçüncü kâide: Sözü doğru anlama ve ona doğru anlam verebilme için verilecek anlamların bütün Araplarca anlaşılabilir olması gerekecektir. Söze gerek lafız ve gerekse anlam bakımından Arapların tümü tarafından anlaşılamayan mânâlar yüklemek gibi bir zorlamaya gitmek caiz değildir. Çünkü bütün insanlar anlayışta — ki teklif bunun üzerine gelmektedir — aynı seviyede değildirler, birbirlerine yakın da değildirler. Bütün insanlar ancak müşterek olan hususlarda birbirlerine yaklaşırlar. İnsanların dünyadaki maslahatları da işte bu yolla gerçekleşir. Onlar (ümîî Araplar) hiçbir zaman ne

82. Bu netice, delil olarak kullandığı son iki husustan çıkmaz. Aksine o iki delil neticesinde burada söylemesi beklenen şey, Kitap ve sünnette de lafzın bazı hükümlerinin ihmal edildiğini veya sözün inceden inceye düşünülmeden iyisiyle kotusuyla geldiği gibi söylenmiş olduğunu göstermesi idi. Sanıyoruz bu durum ise, ne Kitap'ta ne de sünnette asla bulunmayacak bir şeydir. Durum böyle olunca da, burada uygun olan müellifin son iki hususa burada hiç dokunmamasıydı.

sözlerinde ne de işlerinde derine dalmaz, külfete girmezlerdi. Ancak maksadın ihlâl edilmemesi ölçüsünde titizlik gösterirlerdi. Bunun yanında özel bazı durumları yine belirli insanlar için kasdettikleri olurdu. Bunlar gizli kinâyeler, uzak rumuzlar gibi çoğunluğa gizli kalan, fakat kasdedilen kimse tarafından anlaşılan şeylerdi. Bunların dışın-tarzda idi. Eğer bu kâideye riâyet edilmezse, o takdirde Araplarca bilinen hususlar dışına çıkmış olacaktır.

Aynı şekilde Kitap ve sünnetin de bu şekilde anlaşılması gerekektir. Onlara verilecek anlamlar bütün Araplarca anlaşılabilen mânâlar olacaktır. Bu yüzdendir ki Kur'ân yedi harf (**ahruf-ı seb'a**)⁸³ üzerine indirilmiş ve böylece bütün lehçeler onda birleşmiş ve dolayısıyla bütün kabilelerin onu anlaması temin edilmiştir.

[86]

Yükümlü kılma (teklîf) esası da bu kâide dışına çıkamaz. Çünkü ne zayıf güçlü gibi, ne küçük büyük gibi, ne de kadın erkek gibidir. Bunlardan her birinin geçerli olan âdet-i ilâhîye içerisinde varabilecekleri son bir sınır vardır. Bununla birlikte teklîf getirilirken bunların hepsinin müştereken güç yetirebilecekleri bir seviye esas alınır ve artık üzerlerine konulan bu yükümlülüklerle getirilen deliller, güzel öğütler vb. yollarla ilzâm edilirler. Eğer Allah dileseydi onları tâkat üstü yükümlülüklerle mesul tutar, herhangi bir ikna edici delil de getirmez, nasihat ya da hatırlatmada da bulunmazdı; anlayamadıkları şeyi anlamakla yükümlü tutar, bilemeyecekleri şeyin bilgisini isterdi. Onun üzerine hiçbir kimsenin kısıtlılık getirmesi mümkün değildir. Çünkü her şeyin Mâliki olan Allah'ın hücceti her zaman için vardır: "*Üstün delil Allah'ın delilidir*"⁸⁴ âyeti bunu söyler. Ancak Yüce Allah böyle yapmamış, onlara bildikleri yol ve şekillerle hitap etmiş, onlara güçleri yetebilecek olan şeyleri yüklemiş, bunu yaparken de içlerindeki eğrilikleri düzeltecek, zaafılarını ortadan kaldıracak, azim ve sebatlarını artıracak metotlar kullanmıştır: Bu zümreden olmak üzere onlara hitap ederken bazen korkutucu bazen de müjdeleyici üslup kullanmış, bazen güzel mevzeler (kıssalar) anlatmak ve böylece ruhlarını okşamak istemiş; geçmiş milletlerin yaşantılarını anlatmış ve onlar

83. Bu konuda en güzel bilgi, Nüveyrî'nin **Tayyibe** üzerine yazdığı şerhinde giriş kısmında bulunmaktadır. Onun tesbitine göre imâle, terkik ve harflerin sıfatları gibi konular ahruf-ı seb'a içerisine girmemektedir. Aksine bu lafzın hazfî, lafız ilâvesi, lafzın yerine müterâdîfinin kullanılması, lafzın takdimi ya da tehirî, lafzın harekesinin değiştirilmesi gibi örnekleri içerir. (N)

Ahruf-ı seb'a, ilk zamanlar zarûrete binâen, şeriatın getirdiği kolaylık çesitlerinden biri olmak üzere ruhsat olarak indirilmiş, daha sonra ihtiyaç kalmayıp, Kur'ân'ın insanların farklı lehçelerle okumaları fayda yerine zarar getirmeye başlayınca Hz. Osman'ın emriyle Kureyş lehçesi esas alınarak ona göre yazılmış ve diğer okuyuş şekilleri bırakılmıştır. (bkz. Şâfiî, **Risâle**, 273; **Muvatta**, Kur'ân, 5; Şâtıbî, **İtisâm**, 1/185; İbn Cevzî, **Menâkıbu Ömer**, 121; Mahmasaânî, **Felsefetü't-teşrî**, 165. (Ç)

uzerindeki sunnet ırlâhının tecellisini açıklamış, daha başka üslûplar kullanmıştır. Böylece onların eskilerin durumunu öğrenmek sûretiyle bu tür yukumluluklarla sadece kendilerinin yükümlü tutulmadığını, bu yukumluluklarla herkesin mesul tutulduğunu anlamalamadığını, bu yükümlülüklerinin azaltıldığını, ancak tahammülüne güçlerinin yettiği konularda onlarla müşterek olduklarını, fazîlet ve sevaplarının ise katlandığı belirtmiştir. Allah her şeyi bilen ve her şeyi yerli yerince yapandır

Tirmizî'nin, salıhlığını de beyan ederek eserine aldığı bir hadis şöyledir: U'bey b Ka'banlatır *Rasûlullah* [^{alevusselâtu veselâm}] *Cibrîl ile karşılaştı. Ona "Ey Cibril! Ben ummi bir ümmete gönderildim; onlar içerisinde köca karılar, yaşlı erkekler, çocuklar, cariyeler, hayatında hiç bir kitap okumamış insanlar var" dedi. Cibril: "Ey Muhammed! (Bil ki Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir" diye cevap verdi.*⁸⁵

Sozun ozu; bu konuda yapılması gereken şey, şeriatı anlamaya çalışırken ona ummi Araplarca anlaşılabilircek anlamlar verilmesi ve dilin müşterekliğinin korunması olacak; ona çoğunluğun anlamadığı anlamlar yuklenmeye kalkışılmayacaktır.

FASIL

Dördüncü kâide: Hitapta anlamlara önem verilmesi, en önemli amaçtır. Çunku Araplar anlamlara önem veriyorlar, lafızları sadece anlamlar için kalıplara döküyorlardı. Bu kâide Arap diliyle uğraşanlar için bilinen bir husustur. Lafız, amaçlanan mânânın ortaya konulması için sadece bir araçtır; sözden asıl amaç mânâdır. Sonra her mânâ da değil, amaç olan terkibi (cümlelerin bütünlüğü içerisindeki) mânâdır. Çunku, eğer terkibi mânâ anlaşılıyorsa kelimelerin yalnız başlarına sozluk anlamları pek önemli olmayabilir. Nitekim —daha önce de geçtiği gibi— Zu'r-Rümme okuduğu bir şiirde, geçen **بائس** kelimesi yerine **بابس** okunmasına, —amaçlanan mânâ her iki durumda da ortaya çıktığı için— hiç aldırmış etmemiştir.

Konuya delâlet etmek üzere bundan daha açık bir örnek Hz. Ömer'in tavrıyla ilgilidir. Sahih-i Buhâri (şartı) üzerine tahrir edilen ve *Câmiu'l-İsmâîli*'de yer alan hadise göre Enes b. Mâlik şöyle anlatır: Bir defasında Hz. Ömer **فَاكْبَرُ** âyetini⁸⁷ okur ve: " **اَبْ** de

⁸⁵ Türkçe'de bu mânâda "El ile gelen duğun bayramdır" diye bir deyiş vardır. (Ç)

⁸⁶ Tirmizî, Kur'ân, 9. Ayrıca bkz. Buhâri, Fedâilü'l-Kur'ân, 5; Müslim, Mûsâfirin, 272; Muvatta, Kur'ân, 5.

⁸⁷ Ahese 80/31

nedir?" diye sorar. Sonra vazgeçer ve: "Bize tekellûf ve derine dalma yasaklanmıştır" der. Yine onun, Kur'ân'da yer alan "mürselât," "âsîfât" vb. kelimeler hakkında sık sık soru sorduğu için Dabî'ı tartakladığı meşhurdur.

Bütün bunlardan anlaşılın odur ki, Hz. Ömer terkîbî mânâ genel hatlarıyla anlaşılıyorken ve bu kelimeler üzerine herhangi bir teklîfî hüküm de gerekmiyorken, bunların üzerine düşüp onlarla meşgul olmayı ve daha önemli olan şeyleri terketmeyi bir nevi tekellûf saymıştır. Bu anlayışın şeriatıta sahîh bir dayanağı da bulunmaktadır: Yüce Allah bu anlayışa: "Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir. Lâkin iyi olan Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, Kitâb'a, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere... mal verendir..."⁸⁸ âyetinde işaret etmiştir. Ama böyle değil de, terkîbî mânânın anlaşılması lafızların sözlük anlamlarının anlaşılmasına bağlı olsa, o zaman onu öğrenmek için gösterilecek çaba bir tekellûf sayılmayacak, aksine zarûrî olacaktır. Nitekim yine aynı Hz. Ömer'den şöyle bir rivayet bulunmaktadır: [88]

Hz. Ömer, kendisi minberde iken: **أو يأخذهم على التخوف**

âyetindeki **التخوف** kelimesini hazır olanlara sormuş ve Hüzeyl kabilesine mensup bir adam kalkarak, bu kelimenin kendi dillerinde **التنقص** yani azar azar noksanlaştırmak manasına geldiğini söylemiş ve örnek vermek üzere de şu beyti okumuştur:

تخوف الرجل منها تامكا قدرا كما تخوف عود النبعة السفن

"Keser, yay yapılan ağacı hânî nasıl yōnfâr,

Semer de ondan kıvrık tüylü hörgüçü aldı azar azar."

Bunun üzerine Hz. Ömer: "Ey insanlar! Câhiliyye devri şiirlerini-zi toplamaya bakınız; çünkü onda Kitâb'ınızın tefsiri bulunmaktadır" demiştir.

Bu iki haber arasında bir çelişki yoktur. Çünkü burada âyetin mânâsının anlaşılması, sorduğu kelimenin anlamının bilinmesine bağlıdır. Birinci olayda ise durum böyle değildir.

Durum böyle olduğuna göre, yapılması gereken şey, ilâhî kelâmın mânâsını anlamaya özen göstermektir; çünkü sözden gözetilen amaç mânâ olmaktadır. Daha başlangıçta hitap mânâ üzerine kurulmuştur. Kitap ve sünnet üzerinde çalışan birçok kimseler, bu noktadan habersiz olmakta; hiç uygun olmadık yollarla onlardan anlamalar ve sırlar çıkarılmaya çalışılmaktadır. Tabîi bu durumda, ona ulaşmak isteyen kimseye mânâlar açılmayacak, Arapların maksatlarına vâkıf olmayan araştırmacılara anlamlar gizli kalacaktır. Bu durum-

da, bu gibilerin çabaları boşa gidecek, yanlış yolda güçlerini tüketmiş olacaklardır. Bu tür durumlara düşmekten rahmetiyle koruyucu olan Allah'tır.

FASIL

Beşinci kâide: Hem itikâdî hem de amelî mükellefiyetlerin, ümmî bir insanın kavrayabileceği bir düzeyde olması gerekir ki, mükellef onun hükmü altına girebilsin.

İtikâdî inançlarla ilgili yükümlülükler, kavranması kolay, akla yatkın olmalıdır. Öyle ki, keskin zekalı olsun, kalın kafalı olsun herkes tarafından anlaşılabilir düzeyde olmak durumundadır. Çünkü, eğer sadece üstün vasıflı insanlar tarafından kavranabilecek düzeyde olsaydı, o durumda şeriat ne genel olurdu ne de ümmî. Halbuki, daha önce şeriatın genel ve ümmî olduğu ortaya konmuştu. Şu halde, şeriatın öğrenilmesini ve inanılmasını isteyerek getireceği itikâdî yükümlülüklerin de mutlaka kolay anlaşılır olması gerekecektir.

Eğer şeriatın getireceği itikâdî yükümlülükler, belirttiğimiz şekilde olmazsa, o zaman büyük çoğunluğa nisbetle tâkat üstü yükümlülük gibi bir netice lâzım gelir. Halbuki, usûl ilminde de belirtildiği gibi, şeriatla böyle bir yükümlülük mevcut değildir. Bu noktadan hareketle ki, şeriat Rabbânî konuları açıklarken anlaşılabilir bir ifade ve üslup kullanmış, herkesçe anlaşılacak konuları bırakmış, isim ve sıfatların gerekleriyle tarife çalışmış, (Allah'ın zâtı üzerinde değil, mahlûkât üzerinde düşünülmesine teşvikte bulunmuş ve benzeri tavırlar göstermiştir. Bunun dışında işin karıştırılmasına sebep olabilecek konuları da "*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur*" ⁸⁹ şeklindeki genel bir tenzih kâidesine havâle etmiştir. Akılların kavrayamayacağı konuları gündeme getirmemiş, onlar hakkında sükût geçmiştir. Evet, genel olarak anlayışların farklı olduğu inkâr edilemez. Ancak bizim burada sözünü ettiğimiz husus, yükümlü tutulan miktarlarla ilgilidir.

Bu konuya ışık tutacak bir diğer delil de şudur: Sahâbenin —Allah onlardan razı olsun— bu tür konulara daldıklarına dair bize herhangi bir bilgi ulaşmamıştır. Dolayısıyla bu konulara dalanlara, tekelûfe girenlere tutunabilecekleri bir asıl olacak onlardan gelen hiçbir şey yoktur. Bizzat şeriatın sahibi Hz. Muhammed'den [aleyhissalâtu vesselâm] de bu konuda hiçbir şey gelmemiştir. Sahâbe neslinden sonra gelen tâbiîn de, aynen onların yolunu tutmuşlardır. Aksine Hz. Peygamber'den ve ashâbtan bu konuda bize ulaşan haberler, bu tür meselelere dalınmaması ve onlardan uzak durulması doğrultusundadır. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: "*İnsanlar münakaşa edip duracaklar ve birbirlerine:*

‘Allah, her şeyin yaratıcısıdır. Peki, Allah’ı kim yarattı?’ diye soracaklar”⁹⁰ Fazla soru sormak, faydası dokunmayacak hususlarda (mâlâyanî) tekellüfe girmek hem itikâdî konularda hem de amelî konularda genel olarak yasaklanmıştır. İmam Mâlik, önceki nesillerin, bildirmişti. İmam Mâlik’in burada kastettiği şey, akılla kavranılabilecek olan ve hakkında vahyin sükût geçtiği konular ya da nadir de olmaktadır.

Buna göre, bu gibi konularda araştırma yapmak, çoğunluk insanların anlayamayacağı neticeler çıkarmaya çalışmak, ümmî İslâm şeriatının konuluşunun ruh ve gereklerinden uzaklaşmak olur. Allah bilir ya, nefisler, kendilerinden istenilmeyen şeyi öğrenmek için gemi aızıya almakta ve sonunda da kaçınılmaz olan karanlıklar içerisine düşmektedir. Şâir ne güzel demiştir:

و للعقل قُوًى تَتَنُّ دُونَ مَدَىٰ اِنْ تَعَدَّهَا ظَهَرَتْ فِيهَا اضْطِرَابَاتُ

“Aklın melekeleri vardır, koşturur bir yere kadar,
Aştı mı o sınırı, artık yalpalamalar başlar.”

Fırka ve mezheplerin tamamı ya da büyük çoğunluğu, işte hep bu tür insanların üstlerine elzem olmayan hususlara dalmaları sonucunda ortaya çıkmıştır.

Amelî konulara (ibâdetler, muâmeleler vb.) gelince; bu konularda ümmîliğe riâyet prensibi sonucu olmak üzere, yükümlülükler herkesçe belirgin ve açık olan şeylere bağlanmış, kesin isabet istenmemiş işlerin yaklaşık olarak yerine getirilmesi ile yetinilmiştir. Meselâ, namaz vakitleri herkesçe gözlenebilen gölge boyu, fecrin doğuşu, güneşin doğuş ve batışı, şafakın batışı gibi hissî olaylara bağlanmıştır. Aynı şekilde oruç hakkındaki: *“Beyaz iplik siyah iplikten sizce ayırdedilinceye kadar yiye, için...”*⁹¹ âyetindeki beyaz iplik ve siyah iplik kelimelerini hakikat anlamında anlayanlar olunca, “Tan yerinde” kaydı getirilerek ilâhî maksadın herkes tarafından anlaşılması sağlanmıştır. Hadiste de hep ümmî açıklamalar getirilmiştir. Meselâ: *“Gece şuradan yönelmeye, gündüz de şuradan uzaklaşmaya başladığında, güneş de battığında oruçlunun iftar vakti girmiş demektir”*⁹²; *“Biz ümmî bir ümmetiz; hesap kitap bilmeyiz. (Elleriyle işaret ederek) Ay böyle ve böyledir”*⁹³; *“Hilâli görmedikçe oruca başlamayın. Onu görmedikçe bayram da yapmayın. Eğer hava bulutlu olur (da hilali göremezseniz) o zaman sayıyı (Ramazan ayını) otuza tamamlayın”*⁹⁴ hadislerini ör-

90. Buhârî, Bed’ul-halk, 11; İtisâm, 3; Müslim, İman, 214-217.

91. Bakara 2/187.

92. Müslim, Sıyâm, 51; Tirmizî, Savm, 12.

93. Buhârî, Savm, 13; Müslim, Sıyâm, 15...

94. Buhârî, Savm, 5, 11; Müslim, Sıyâm, 6-9...

nek olarak alabiliriz. Allah bizden, gerek namaz ve gerekse oruç için, güneşin hilalle birlikte ayın konaklarındaki seyri hesabını esas almamızı istememiştir. Çünkü bu Araplarca bilinmeyen şeylerdendi, onların sahip oldukları ilimler arasında böyle bir ilim yoktu; üstelik böyle bir hesap ilmini esas alma ince bir işti ve ona ulaşma zordu. Bu yüzden Allah ona itibar etmedi ve bizim hakkımızda zann-ı gâlibi yakîn yani kesin bilgi mesabesinde kabuletti. Yine Yüce Allah cahili mazur gördü ve ondan gunahı kaldırdı; hatayı bağışladı, buna benzer çoğunluk insanların müşterek oldukları daha pek çok noktayı hep dikkate aldı. Bu durumda, şeriatta belirlenen sınırlardan çıkmak, onun getirdiği ve istediği şeylerin otesinde daha başka şeyler aramaya kalkışmak doğru değildir; böyle bir tavır doğru yoldan sapmaya götürecek, ayakların kaymasına sebep olacaktır.

İTİRAZ: Burada şöyle bir soru akla gelebilir:⁹⁵ Sizin bu dedikleriniz, önceki nesillerden onların bize ulaşan tavırlarına aykırıdır. Çünkü onlar hukumlara ulaşmak için ince tetkiklerde bulunmuşlar; şüphelerden uzaklaşmak, riya ve insanlar için yapmacık hareketlerden kaçınmak, helâke götürecek hususlardan uzaklaşmak için aşırı çaba göstermişlerdir. Halbuki bu konular çoğunluk insanların anlayamayacağı, ancak seçkin insanlar tarafından kavranılabilecek hususlardır. Onlarca çok büyük sayılan bazı şeyler vardı ki, çoğunluk insanların onları anlaması mümkün değildi. Yine, eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, o durumda âlimlerin diğer insanlara karşı bir meziyetleri olmazdı. Sahâbe, tâbiîn ve onlardan sonra gelen nesiller içerisinde seçkin bir zümre, bir de bunların yanında geniş bir halk kitlesi vardı. Bu seçkin zümrenin şeriattan anladıkları mânâ elbetteki sıradan halk kitlelerinin anladığı mânâdan farklı idi. Gerçi herkes Araptı ve hepsi de ummî bir ümmetti; ama anlayışlar farklıydı. Zamanımıza kadar gelen diğer asırlarda da durum hep aynı olmuştur. Bunu sizin dediklerinizle nasıl izah edeceğiz? Hem sonra şeriat bütün Araplarca anlaşılabilir hususlar içerdiği gibi, sadece âlimler tarafından anlaşılabilir keza, Allah'tan başka hiç kimse tarafından anlaşılamayacak şeyler de —ki bunlar müteşâbihât⁹⁶ olmaktadır— içermektedir. Buna göre şeriatin içeriğini: (a) Mutlak sûrette anlaşılabilenler, (b) Mutlak sûrette anlaşılabilenler, (c) Sadece bazıları tarafından anlaşılabilenler, olmak üzere üç kısımda toplamak mümkündür. Bu durumda, onun içeriğinin sadece çoğunluk insanlar tarafından anlaşılabilir olan hususların olduğu şeklindeki iddianız nerede kaldı?

95. Soru hem itikâdi hem de amelî yükümlülüklerle ilgili müellifin arzettiklerine birden yöneliktir.

96. Bunlar, ancak Allah'ın bildirmesiyle anlaşılabilen, başka türlü anlamak imkânı bulunmayan süre başlarındaki rumuzlar, "Allah'ın eli" vb. gibi kavramlardır. Bunların yorumunu Allah'tan başka kimse bilemez. (bkz. Cerra-hoğlu, *Tefsir Usûlü*, 128 vd.) (Ç)

CEVAP: Müteşâbihât konusunun bizim burada işlediğimiz konuyla ilgisi yoktur. Çünkü onlar ya Şâri'in anlaşılması için hiçbir kimseye kapı aralamadığı ve tenzîh âyetine havale edilmesini istediği Rabbânî durumlarla ilgilidir, ya da hükümleri birbirleriyle teâruz (çelişki) arzeden şerî kâidelerden kaynaklanan durumlarla ilgilidir.⁹⁷ Bu ise konumuzu teşkil eden ve herkes için genel olan bir durum üzerine kurulmuş özel bir husustur. İtirazlara çeşitli açılardan cevap vermek de mümkündür:

(1)

Bunlar izâfî konulardır ve geçen delillerden de anlaşılacağı üzere ilk plânda bunlarla kullukta bulunulması istenilmemiştir. Bunlar, şeriat ilminde derinleşen, teklifi hükümler üzerinde çalışan ve kendisinden bir açıdan ümmîlik vasfı kalkacak şekilde şerî nassları anlamada çoğunluk insanlarda bulunmayan bir anlayış gücüne sahip bulunan insanlara arz edilir. Bunların (kendilerince) açık olan nasslar üzerinde tetkikte bulunmaları, kendi derecelerine ulaşamayan diğer insanlara nisbetle yapılan tetkik gibi olur. Neticede, böyle kimselerin anladıkları şeye olan nisbet, sıradan bir kimsenin anladığı şeye nisbet olur. Nisbet korununca da, daha önce geçenlerle soruda sorulanlar arasında bir çelişki olmadığı anlaşılır.⁹⁸ [92]

(2)

Yüce Allah şeriatla yükümlü kimseleri çeşitli mertebelerde yaratmıştır, bunların hepsi aynı düzeyde değildir. Bir kısmını diğerlerinden daha üstün kılmıştır. Nitekim dünya yaşantısında da durum aynıdır. Şeriatı anlamada daha üstün anlayışa sahip olan kimse, böyle olmayan gibi değildir; ancak hepsi de müşterek bir durum üzere yürümektedirler.

97. Yani, bir mesele birden fazla şerî kâide altına giriyor gibi olabilir. Bu durumda zâhiren o meselenin hükümleri arasında teâruz meydana gelir ve bundan müteşâbihlik doğar.

98. Burada anlattıklarıyla bir önceki faslın sonunda, "Buna göre, bu gibi konularda araştırma yapmak, çoğunluk insanların anlayamayacağı neticeler çıkarmaya çalışmak, ümmî İslâm şeriatının konuluşunun ruh ve gereklerinden uzaklaşmak olur" şeklindeki sözleri arasında tenâkuz yoktur demek mümkün değildir. Orada öyle söylüyor burada ise, "bunların izâfî olduklarını" söylüyor ve: "Onun (kendisince) açık olan nasslar üzerinde tetkikte bulunması, kendi derecesine ulaşamayan diğer insanlara nisbetle yapılan tetkik gibi olur. Neticede, böyle bir kimsenin anladığı şeye olan nisbeti, sıradan bir kimsenin anladığı şeye nisbeti olur." diyor. Müellifin sözünü ettiği konu, sadece itikâdî konulara ait olanlarla ilgilidir de denilemez. Çünkü cevabın ash itikâdî olan-olmayan bütün müteşâbihât konusunda geneldir. Nitekim bu, itirazdan da anlaşılmaktadır. Bu durumda, her hâlükârda buradan şeriatla sadece seçkinler zümresine has, sıradan insanların anlayamayacakları durumların bulunduğu, bu konularda çoğunluk insanların onlara erişemeyecekleri neticesi çıkar. Bu ise ileri sürülen itiraza kabullenmekten başka bir şey değildir.

Bu konuda kişilerin sahip oldukları husûsiyetler, Allah tarafından kendilerine yapılan hediyelerdir ve onları müştereklik hükmünden dışarı çıkarmazlar, aksine onlar da diğerleri gibi onun içine girerler. Şu kadar ki onları bizzat bu müşterek olan konuda diğerlerinde bulunmayan bir fazlalıkla ayrıcalık gösterirler. Onların anlayış bakımından diğerlerinden ayrıcalık göstermeleri, onları müştereklik hükümünden dışarı çıkarmaz. Çünkü bu fazlalık, esasta müşterek olan bir durumla ilgilidir.

Bunun bir örnek ile açıklayalım: Vera' (takvâ) genel olarak herkesten istenilmektedir. Bununla birlikte vera'nın bir kısmı vardır ki, apaçık haram, ya da apaçık mekrûh gibi, herkesçe ayan-beyan şeylerden sakınmakla olur. Bir kısmı da vardır ki, herkes tarafından açıkça bilinmez. Takat behrî bir zümre için bunlar da açıktır ve sakınılması gerekir. Şimdi bu durumda ikinci turden olan vera' ehli, genel anlamda birinci zümre içerisinde de dâhil bulunmaktadır; bununla birlikte bunlar birinci kısımda olanların açık görmediği için kaçınmadığı bazı şeylerden kaçınmak suretiyle onlardan ayrıcalık göstermişlerdir. Çünkü bunlar söz konusu şeyin açık olması durumunda emin olarak; çok ince olması durumunda da emin olmayarak onun da sakınılması gereken şeylerden olduğuna tanık olmaktadırlar. Seçkin zümrenin sıradan insanların ayrıcalıklı olduğu diğer meseleler de aynı şekilde bu kuralla dışarı çıkmaz. Böylece herkesin çoğunluk tarafından anlaşılabilen müşterek bir durum üzere⁹⁹ yürümekte oldukları ortaya çıkmış oldu.

3

Şeriatla farklılık bulunan hususlar, çoğu kez sadece mutlak olan ve behrî bir sınır konulmayan, aksine mükellefin değerlendirmesine bırakılan konularda bulunur.¹⁰⁰ Bu durumda her mükellef kendi kavrayış ve değerlendirmesine göre sorumlu olur. Mesela, birisi böyle bir durumda şunu anlar, o onunla sorumlu olur; bir ikincisi onun anlayışından daha ileri gider, o da onunla sorumlu olur. Öbür taraftan mükellefin, altına girdiği yükümlülüğe göstereceği sabır ve metanet ölçüsünde de farklılık ortaya çıkar. Herkes güç yetirebileceği mertebeden sorumlu olur. Güç yetiremeyeceği mertebede olan bir durumla sorumlu tutulmaz. Daha önce arzedilenlere muhalif olduğu sanılan hususlar işte bu noktadan kaynaklanmaktadır. Allah en iyisini bilir.

Bizzat bu nokta göz önüne alındığı içindir ki, amelî konularda hü-

99- Bir netice, bir tasaddüsbata istemden konu mudur? Konumuz, şeriatın ümmî olduğu, yani anlamak için ancak ümmî olan çoğunluk insanlarca bilinen yollarla açıklanması gerekliliği idi. Bunun dışında teklifin, çoğunluk insanlarcaya anlayış bildirir ve güç yetirebildiği müşterek bir noktada oluşması konusunda zaten herhangi bir kuşku yoktur.

100- Her farklılıkta bu tür farklılıklar mevcuttur. İster burada muellifin belirttiği gibi mutlak olan hususlarda olsun ister olmasın. Dolayısıyla problem izale edilmiş denildir.

kümler, mükellefleri meşakkate düşürmeyecek ve bu yüzden onları usandırmayacak tarzda, dünya hayatını düzenli bir şekilde yürütmesini ve çıkarlarını kollamasını sağlayan âdetlerini ortadan kaldırmayacak biçimde konulmuştur. Şöyle ki: Ümmî olup ne şeriatı ne de akli hükümlerden hiçbir şeyle uğraşmayan bir kimse, öteden beri alışkın olduğu âdetlerinden bir anda soyutlanırsa, elbette ki onun kalbi kendisini bu duruma sokan şeyden sıkıntı duyacaktır. Daha önceden bu gibi şeylerden haberdâr olan kimseler ise böyle değildir. İşte bu nokta gözönünde tutularak Kur'ân yirmi (küsür) senede parça parça indirilmiş, yükümlülük getiren hükümler azar azar gelmiş; bir anda ve toptan gelmemiştir (Tedricilik prensibi¹⁰¹). Bu, kalplerin bir anda şeriatı soğuyup ondan yüz çevirmemesini sağlamak için yapılmıştır.

Rivayet olunduğuna göre Ömer b. Abdulaziz'e, oğlu Abdulmelik¹⁰² şöyle der: "Sana ne oluyor da hükümleri (umûr) uygulamıyorsun. Allah'a yemin ederim ki, hak yolda beni de, seni de kazanlarda kaynatsalar, zerre kadar aldırman!" Ömer ona:

[94]

"—Acele etme yavrum, Allah içkiyi Kur'ân'da iki defa kötiledi, üçüncüde haram etti.¹⁰³ Ben hakkı toptan insanların üzerine yüklediğim zaman, onların da toptan onu reddetmelerinden ve bundan fitne kopmasından korkuyorum" diye karşılık vermiştir.

Bu doğru bir mânâdır ve insanların yapageldikleri incelendiğinden buna itibar ettikleri ortaya çıkacaktır. Uygulanan tedricilik metodu hem insanların maslahatlarını daha iyi bir şekilde ortaya koymuş, hem de ısındıra ısındıra daha tesirli olmuştur. Hükümlerin çoğu meydana gelen sebepler üzerine gelmiştir. Hükümlerin olaylara paralel olarak inmesi ve şeriatın bu şekilde yavaş yavaş parça parça oluşması insanlar üzerinde hem daha tesirli olmuş ve hem de onların kabullerini kolaylaştırmıştır. Çünkü şeriat böyle geldiğinde, inen her hüküm için, bir önce gelen (ve ona bir ön hazırlık durumunda olan) hüküm artık yerleşmiş ve mükellefin daha önce yükümlülüğünden ve onun bilgisinden haberi olmayan nefsi ona alışmış oluyordu. Dolayısıyla her hüküm indikçe, o bir sonraki için altyapı oluşturduğu için ikinci, üçüncü, dördüncü... hükümlerin kabulü gittikçe kolaylaşıyordu.

Yine bu yüzden ki, ilk muhatap olan Arapların başlangıçta, bu şeriatın ataları olan İbrahim'in şeriatı olduğu telkini ile —aynen çocuğun işe, baba mesleği diye ısıdırılması gibi— ona ünsiyet peyda etme-

101. Bu konuda bilgi ve kaynakları bkz. Erdoğan, M., *Ahkâmın Değişmesi*, İstanbul, 1991.

102. Abdulmelik b. Ömer (v. 101/719), babasına büyük destek olmuş, onun gidişatına uymuş Emevî emirlerinden birisidir. Babasından biraz önce vefat etmiştir. (A'lâm, 4/161) (Ç)

103. Vâkıa, içki Kur'ân'da bir defada yasaklanmamış, tedrici olarak nihâi yasağa sırasıyla: 16/67, 2/19, 4/43 ve nihayet 5/90 âyetleriyle ulaşılmıştır. (Ç)

leri temin edilmek istenmiştir: "*Babanız İbrahim'in şeriatı...*" ¹⁰⁴, "*Şimdi ey Muhammed! Sana, Doğruya yönelen (hanîf), puta tapan- lardan olmayan İbrahim'in dinine uy diye vahyettik*" ¹⁰⁵, "*Doğrusu İb- rahime en yakın olanlar, ona uyanlar, bu peygamber Muhammed ve imanlardır*" ¹⁰⁶ ve benzeri âyetler ¹⁰⁷ bu doğrultuda inmiştir.

Eğer tedricilik prensibine uyulmasa da, Kur'ân bir defada top- tan indirilseydi, o zaman mükellef üzerine yükümlülük getiren hü- kûmler bir anda çoğalacak ve insanlar bir ya da iki hükmü kabul eder, onlara boyun eğme gibi onların tamamını kabul edemeyecekti. Hadiste "*Hayır âdettir*" ¹⁰⁸ buyrulmuştur. İnsan, hayır işlerden birini kendisi- ne itiyat haline getirdi mi, kalbinde onun sayesinde bir nur oluşur ve kalbine açılır. O şeyle ikinci defa karşı karşıya kaldığı zaman, nefsin- de ona karşı bir kabul duygusu bulunur. Yüce Allah'ın tâat ehli hak- kındaki âdeti böyledir. Nefiste yer eden bir başka âdet daha vardır: Nefis, daha önceden kendince alışkın bulunduğu bir fiilin türünden olan başka bir fiili kabule daha yatkındır. Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber [ﷺ] bunun (yani tedricilik, kolaylaştırma ve sevdirm- me metodunun) zıddı olan şeylerden hoşlanmaz, ona uygun olan şeyle- ri severdi; yumuşaklığı sever, sertlikten hoşlanmazdı, derine dalmayı, tekellüf, kaldırılamayacak yüklerin altına girilmesini yasaklardı. Çünkü bu tavır, nefislerce kabule daha yatkın ve çoğunluk insanlar için teşride uygulanacak daha kolay bir yoldu.

BEŞİNCİ MESELE:

Daha önce (İkinci Meselede) sözün mânâya: (a) Aslî delâlet un- surları açısından, (b) Aslî mânâya yardımcı durumunda bulunan tâbi delâlet unsurları açısından olmak üzere iki yönden delâleti bulunduğu ortaya konmuştu. Bu durumda, hükümler çıkarılırken başvuru- lan yo-

104. Hac 22/98

105. Nahl 16/123

106. Âl-i İmrân 3/68

107. Muellifin sözünün zâhırı hem Mekki hem de Medenî âyetleri kapsamaktadır. Medenî olan 3/68 gibi ve daha sonra gelen âyetler hakkında sözü açık de- ğildir. Ancak bu tür Medenî âyetlerin daha önceki Mekki âyetleri takrir ve te'yit ettiği anlamına yorulabilir. Nitekim te'yit ve te'kit mahiyetinde Mekki âyetlerde işlenen konuların Medine'de tekrarlandığı bilinmektedir.

108. İbn Mâce'nin Sunen'inde (Mukaddime, 18 [1/80]) rivâyet ettiği bu hadisin ta- mamı şöyledir: "*Hayır âdettir, şer ise husumettir, üçü tirmalar.*" Allah kimin hakkında hayır murad ederse, onu dine anlıvışlı (fakih) kılar." Hadisi şu şekilde yorumlamak mümkündür: İman ve takvâ ölçülerine uygun olarak ya- şayan müminin kalbine hayırın yolları açılır ve hayır, onun için bir âdet olur. Çünkü insan hayır üzere yaratılmıştır. (bkz. Rûm 30/30) Şer ise, öyle de- ğildir. Ona kalp açılmaz. İnsanın kalbine ondan ancak şeytanın ve nefis-i emmârenin vesvesesi dolar. (Ç)

lun aslî delâlet unsurları yönüyle mi ilgili olduğu, ya da her ikisini de birden mi ilgilendirdiği konusunda düşünmek gerekecektir.

Aslî delâlet unsurlarının hükümlere delâletinin sıhhati konusunda herhangi bir problem yoktur ve bu konuda tartışmaya mahal de bulunmamaktadır. Meselâ, asıl konuldukları mânâlara delâlet etmelerine engel olan bir karîne bulunmadığı sürece emir ve nehiy, umûm ve husûs sîgalarının delâletlerini bu kısma örnek olarak verebiliriz.

Tâbi durumunda olan delâlet unsurlarına gelince; bu gibi unsurlar, aslî mânâyâ ilâveten daha başka mânâlara delâlet etmektedirler. Bu itibarla acaba hükümlerin elde edilmesi sırasında bunların delâletlerini dikkate almak doğru ve gerekli olur mu? Yoksa olmaz mı? İşte bu konuda tereddüt bulunmaktadır. Dikkate almanın doğru ve gerekli olacağını savunanlar da; aksini iddia edenler de vardır ve bunlardan her birinin kendisine göre konuya ayrı bir yaklaşımı bulunmaktadır.

Dikkate almanın doğru olacağını savunanlar, iddialarına şu şekilde delil getirebilirler:

(1)

Bu türden olan tâbi unsurlar, delâlet ettiği şeyler hakkında ya dikkate alınacaklar ya da alınmayacaklardır. Dikkate alınmamaları mümkün değildir. Çünkü bu unsurlar sırf o mânâlara delâlet etsin diye getirilmişlerdir. Şu halde mutlaka onların dikkate alınmaları gerekecektir. Bunların delâlet ettiği mânâ, aslî mânâ üzerine getirilen bir ziyadeliğ olmaktadır; aksi takdirde sahih olmaz. Bu durumda dikkate alınması gereken bu ziyade mânâ, şerî bir hükmün ortaya konmasını gerektiriyorsa, —aynen aslî mânânın delâletinin ihmal edilmesi nasıl caiz değilse— onun ihmal edilmesi ve atılması da mümkün olmayacaktır. Şu halde tâbi delâlet unsurları dikkate alınmak zorundadır. Ulaşılmak istenen netice de budur.

[96]

(2)

Şerîattan hükümler çıkarılması, onun sadece Arap diliyle gelmiş olması açısından olup; yalnızca sırf kelâm oluşu açısından değildir. Bu nokta gözönünde tutulduğunda, hem birinci delâlet yönü, hem de ikinci delâlet yönü kapsam dahilinde olacaktır. Tâbi delâlet unsurlarının aslî delâlet unsurlarıyla olan ilişkisi, bir husûsiyet, bir fer' gibi sıfat ile mevsûf arasındaki ilişki gibidir desek bile delâlet açısından bunun bir zararı olmayacaktır. Durum böyle olunca, hüküm çıkarmada nassların sadece aslî delâlet unsurlarına itibar edip, tâbi delâlet unsurlarının dikkate almamak, keyfî bir tahsis, delilsiz bir tercih olur. Böyle bir tutum ise bâtıldır. Bu durumda hükümlere delâlet açısından aslî delâlet unsurları, tâbi delâlet unsurlarından daha ayrıcalıklı değildir. Netice itibarıyla her ikisinin de dikkate alınması kaçınılmaz olmaktadır.

(3)

İlim adamları, tâbî delâlet unsurlarını dikkate almışlar ve bu açıdan hareketle çeşitli hükümler çıkarmışlardır:

Örnekler: Hz. Peygamber'in <sup>aleyhissalâtu
ves-selâm</sup> | : **تَكَثَّ أَحَدَاكُنْ ظُطْرَ دَهْرَهَا لَا تَصَلِّي** "*Sizden biriniz ömrünün yarısını namaz kılmadan geçirir*" ¹⁰⁹ hadîsinden hayız süresinin en uzun müddetinin on beş gün olduğu hükmü çıkarılmıştır. Aslında hadisten amaç, kadınların dininin noksan olduğunu belirtmektir; yoksa en uzun hayız müddetini belirtmek değildir. Ancak kullanılan mübâlağa üslûbu bu sürenin zikrini gerektirmiştir. Eğer daha fazla sürmesi düşünülebilseydi, o takdirde mutlaka onun zikredilmesi gerekirdi.

İmam Şâfiî, "*Sizden biriniz uykusundan uyandığında üç kere yıkanmadıkça elini kaba daldırmasın. Çünkü o, elinin nerede gecelediğini bilemez*" ¹¹⁰ hadisinden, az suyun, niteliklerini değiştirmeyen miktardaki necasetle pis hale geleceği hükmünü çıkarmış ve şöyle demiştir: "Eğer az necâset pisleyici olmasaydı, elde bulunma ihtimalinden dolayı uykudan uyanınca ellerin yıkanması müstahaplık hükmünü gerektirmezdi." Hadisin söylenme amacı, içerisine az necâset düşen suyun hukmünü bildirmek değildir; ancak bu mânâ zikri kastedilen şeyden dolayı olarak çıkmaktadır.

Gebelik müddetinin en az süresinin altı ay olduğunu da: "*Taşınması ve sütten kesilmesi otuz ay sürer*" ¹¹¹ âyetiyle "*Çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içerisinde olur*" ¹¹² âyetinden çıkarmışlardır. Birinci âyetten maksat bir ayırım yapmaksızın her ikisinin müddetini birden belirlemektir. İkincisinde ise, sütten kesilme süresi asıl amaç olarak belirlenmiştir. Her ikisinde de yalnız gebelik süresinin ne kadar olduğu asıl amaç olarak belirlenmemiş; onun için herhangi bir süre zikredilmemiştir. Bu iki âyetin birlikte değerlendirilmesinden en az gebelik müddetinin altı ay olduğu neticesi çıkmıştır.

"*Oruç tuttuğunuz günlerin gecesi kadınlarınıza yaklaşmanız*

109. Münâvî, **el-Mecmû'ü'l-fâik min hadîsi Hayrî'l-halâik** adlı eserinde **تَكَثَّ أَحَدَاكُنْ ظُطْرَ دَهْرَهَا لَا تَصَلِّي**

lafızla rivayet etmiş ve bu şekilde meşhur olmuş demıştır. İbn Mende ise hadisi sabit olmadığını söylemiştir. İbnü'l-Cevzî, marûf değildir, demıştır. Nevevî ise bâtil olduğunu söylemiştir. Ancak hadis

الْبَیْسُ إِذَا حَاضَتْ لَمْ تَصَلِّ وَلَمْ تَصُمْ فَذَٰكَ مِنْ نَقْصَانِ دِينِهَا

şeklinde Buhâri ve Müslim tarafından rivayet edilen hadise yakındır. el-Kâkîkî, **el-İ'û'lü'ü el-Mersû'** adlı eserinde

تَكَثَّ أَحَدَاكُنْ ظُطْرَ دَهْرَهَا لَا تَصَلِّي

hadisinin bu lafızla aslı olmadığını söylemiştir.

110. Müslim, Tahâret, 87; Ebu Davud, Tahâret, 49 ... İmamlar el yıkama hükmünün müstahap olduğunu söylemişlerdir. Çünkü eli edeb yerine dokunabilir ve necaset bulabilir.

111. Ahkâf 46/15.

112. Lokmân 31/14.

helâl kılındı... Artık, tan yerinde beyaz iplik siyah iplikten ayırdedilinceye kadar onlara yaklaşılabirsiniz..." ¹¹³ âyeti hakkında da şöyle demişlerdir: Bu cünüp olarak sabahlandığı zaman orucun sahih olacağına delâlet eder. Çünkü tan yeri ağarıncaaya kadar cinsî ilişkinin helâl olması bunu gerektirir. Gerçi bu mânâ âyetten asıl amaç olarak gözetilmemiştir, ama cinsî ilişkinin, yeme ve içmenin mübah olduğunu belirleme kasdından dolayı olarak bu da çıkmaktadır.

Çocuğun mülkiyet altına girmeyeceğine de: "*Rahmân çocuk edindi' dediler; hâşâ, melekler sadece şerefli kılınmış kullardır*" ¹¹⁴ âyetiyle bu anlamda olan diğer âyetleri delil olarak kullanmışlardır. Çünkü âyette Allah'tan başka herkes —özellikle de melekler— için kulluğun isbat edilmesi sûretiyle asıl amaçlanan şey Allah'ın çocuk edindiği iddiasını reddetmektir; çocuğa mâlik olunmayacağını beyanı değildir. Ancak tâbi olan bu anlam, ("hâşâ" ifadesiyle) çocuk edinmenin reddi ve ona nisbet edilecek olanların ancak kul olacakları aslı anlamlarından dolayı olarak çıkmaktadır; zira Rab'den ve kuldan gayri başka bir varlık yoktur. ¹¹⁵

[98]

Az olsun çok olsun bütün tahıl ürünlerinden zekat (öşür) alınacağı hükmünü ise: "*Göğün suladığı şeyde öşür vardır*" ¹¹⁶ hadisinden çıkarmışlardır. Halbuki, hadisten gözetilen aslı amaç, üründen zekat olarak çıkarılacak miktarın belirlenmesidir; kendisinden zekât verilecek ürünlerin açıklanması değildir.

Aynı durum özel bir sebepten dolayı gelen âmm nasslar için de sözkonusudur. ¹¹⁷ Çoğunluk âlimler sebep özel de olsa, sırf lafza ve maksada itibarla bu tür âmm nassların umûmu üzere alınmaları taraftarındırlar.

Cuma günü ezan vakti yapılan alış-veriş akdinin "*Ey inananlar! Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah'ı anmaya koşun; alış-verişi bırakın...*" ¹¹⁸ âyetinden dolayı fâsid olduğu neticesini çıkarmışlardır. Halbuki bu âyetten gözetilen asıl amaç, namaz için

113. Bakara 2/187.

114. Enbiyâ 21/26.

115. Çocuğa mâlik olunmayacağı âyette bulunan iki aslı anlamdan çıkmaktadır: Çocuğun nefyi ve onun ancak kul olduğunun isbatı. Her iki mânâ da âyetin sarîh ve mantûku olan anlamlardır. Çocuğa mâlik olunmayacağı ise, bu iki anlamdan zorunlu olarak çıkmaktadır. Çünkü oğullukla kulluk yani mâlikîyet arasında zıtlık olunca, oğul mülk edinilemez anlamı çıkacaktır.

116. Buhârî, Zekât, 55 ...

117. Muhtemelen müellifin kasdı şöyle olmalıdır: Aslı kasd, sebep ölçüsünde cevap vermektir; fazla kısım ise, konumuz dahilinde aslı maksat olmayıp tâbi durumda olur.

Bu konu üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü meselâ öşür hadisinde olduğu gibi umûm lafızlardan olan nın konuya delâleti aslı vaz' itibarıyla olup, lâzımı netice itibarıyla değildir.

118. Cum'a 62/9.

koşmanın gerekliliğini bildirmek olup; alış-veriş akdinin fâsid olduğunu açıklamak değildir.

Kıyası celvî ¹¹⁹ kıyas olarak kabul etmişlerdir. Meselâ, âzadın sırayeti konusunda cariye'nin koleye katılması gibi. Zira "*Kim bir köle için kendisini at pırı azad ederse*" ¹²⁰ hadis-i şerîfinden asıl amaç mülkîyetin belirtmektir. Yoksa kolenin erkek olmasının bir özelliği yoktur.

Bu arzettığımız örneklerde ve daha sayılamayacak kadar çok olan konularda hep âşî delâlet unsurları değil de, tâbî delâlet unsurları dikkate alınarak hükümler çıkarılmıştır. Durum böyle olunca, tâbî delâlet unsurlarının dikkate alınarak hüküm çıkarılmasını doğru ve aygultama alanı bulmuş bir husus olarak kabul etmek gerekecektir.

**Tâbî delâlet unsurlarını dikkate almanın doğru olmaya-
cağı görüşünde olanlar da görüşlerini şu şekilde delillendirebilirler:**

1. Bu delâlet yönü, sadece asli delâlet yönü için bir yardımcı unsur ve ona tâbî durumdadır. Bunların bir mânâyâ delâlet etmeleri, sırf asli mânânın tekidı ve onun güçlendirilmesi, açıklanması yönünden olmakta ıstıldığı zaman daha çabuk kabul edilmesini, düşünülmesi zaman daha çabuk anlaşılmasını temin edici bir rol oynamaktadır. Meselâ "*Dib dıgınızı yapın!*" ¹²¹; "*Tat! Hani şerefli olan, değerli olan sizin sindin*" ¹²² gibi gelen bir emir sigası hakkında: "Bu emir sığası tehdit için ya da azarlamak içindir" deriz. ¹²³ Çünkü bu gibi ifadelerde emir kasdedilmez, bu tehdit ve alay etmede sadece bir mübâlağa ifadesi olmaktadır. Bu yuzden de, bu sigalardan emir sadedinde bir hüküm çıkarılması kabul edilmemiştir ve bu doğru da değildir. Yine "*Bulduğumuz koye sor*" ¹²⁴ âyeti hakkında da şöyle deriz: Buradan maksat "koy ahâlisine sor"dur. Ancak yeterli soru sorulmasını ifadeye mübâlağa için sorulacak şey bizzat köyün kendisi kılınmıştır. Sorunun koye nisbet edilmesi üzerine bir hüküm bina edilmiş değildir. ¹²⁵

119 Açık kıyas, iki şey arasında farkın olmadığı ortaya konulmak sûretiyle yapılan kıyas. Meselâ, burada örnekte cariye ile erkek kolenin âzadı konusunda erkeklikle dışlığın bir fonksiyonu yoktur. Âzad konusunda erkek köle ile cariye arasında bir farkın bulunmadığı belirtilmek suretiyle cariye de erkek köleyle kıyas edilir.

120 Buhârî, İtk, 5. Müslüm, 1.

121 Fussilet 41-40.

122 Duhân 44-49.

123 Muellif muhtemelen bu örneklerde emir sigasının aynı zamanda tehdit için konulmuş olduğu ve onun siganın asli mânâsı olduğu on kabulü üzerinden yuruyor. Bu durumda, bu tehdit lafzında emir mânâsı mübâlağa ifade etmek için ikinci delâlet unsuru durumunda olacaktır. Tâbî delâlet unsuru olduğu için de ondan müstakillen bir emir hukmu çıkarılamayacaktır.

124 Yusuf 12:83.

125 Burada kullanılan ifade de asıl maksadı güçlendirmek içindir. Asıl maksat koy ahâlisine yeterli soru sorulması talâbidir. Soru sorulmadık hiçbir

"Gökler ve yer durduğu sürece orada kalacaklardır" ¹²⁶ âyeti de, —eğer göklerin ve yerin yok olacakları, ebedî olmayacakları görüşü kabul edilirse— aynı şekildedir ve bu âyetten maksat onların cehennemde ebediliğini bildirmek olduğu için, kâfirlerin azap müddetlerinin sona ereceği neticesi çıkarılamaz. ¹²⁷

Bu konuya delâlet edecek sayılamayacak kadar çok durum vardır. Hal böyle olunca, tâbî delâlet unsurlarının, aslî mânâyâ ilâve bir tekite bulunma, ona açıklık getirme ve güç katmadan başka bir fonksiyonunun bulunmadığı anlaşılmaktadır. Şu halde, tâbî delâlet unsurlarından müstakil olarak çıkarılacak kendisine has bir hüküm hiçbir şekilde bulunmamaktadır.

(2)

Eğer tâbî delâlet unsurlarının kendilerine has birinciden bağımsız şer'an kabul gören bir hükmü bulunsaydı, o durumda aslen kasdedilen yön halini alırlardı. Zira bu durumda o mânânın benimsenmesi asıl hakkı ile kasdedilmiş olacak ve ibârenin o hükme delâleti ikinci ve tâbî olan yönden değil de, birinci ve aslî delâlet yönünden olacaktır. Halbuki biz bu hükmün ikinci ve tâbî delâlet unsurlarından alındığını varsayıyoruz. Bu durumda ulaşılabilecek netice çelişki arzedecek ve imkânsız olacaktır.

kimse bırakılmaması istenir gibi "köye sor" denilmiştir. Asıl amaç bu olmadığının için, bu yardımcı delâlet unsuru dikkate alınarak ondan herhangi bir hüküm çıkarılmış değildir.

126. Hûd 11/107.

127. Bazıları buradaki gökler ve yerden maksat, şu bizzat müşâhade ettiğimiz gökler, yıldızlar, yer ve benzerleridir demişlerdir. Bunlar, âyet ve hadislerle de belirtildiği gibi, kesin olarak değişir ve yerlerini başkaları alır. Bu haliyle âyetle kâfirlerin cehennemde kalışlarının bunların varlıklarına bağlanması ebediliği bildirmek içindir ve böyle bir kullanım tarzı Araplarca bilinen bir şeydir. Nitekim Araplar meselâ:

ما طلع نجم ، ما غنت حمامة

derler ve bu gibi sözlerle bir şeyin varlığını bunların vukûuna bağlamayı değil de, o şeyin ebediliğini kasdederler. Bu durumda göklerin ve yerin sonlu olması, âyetin asıl sevk edilmesi amacını oluşturan ebedilik anlamı vermeye engel değildir. Ancak, ta'lik (bir şeyin varlığını başka bir şeye bağlama) bu mânâyı daha da güçlendirmekte ve akla iyice yerleştirmektedir. Ancak göklerin ve yer kelimelerinden şu anda bulunan gökler ve yerler değil de cins olarak kasdedilmiştir, cennet ve cehennemde de mutlaka bunlardan ayrı gökler ve yer olacaktır dediğimizde ise, ta'lik ebedî olan bir şeye yapılmış olacağından âyet konumuz dışına çıkmış olacaktır. Bu yüzden müellif sözünü "eğer göklerin ve yerin yok olacakları, ebedî olmayacakları görüşü kabul edilirse" şeklinde kayıtlamıştır. Burada âyetin sevkinden maksat cennet ve cehennem baki olup olmadığını bildirmek değildir. Çünkü onların ebedî oldukları kesindir ve onların yok olacakları görüşünde olan hiçbir müslüman yoktur. Dolayısıyla burada tâbî delâlet unsurlarının dikkate alınarak cennet ve cehennem ebedî olmadıkları gibi bir anlam çıkarmak doğru değildir.

İTİRAZ: Bir mânâyâ tâbîlik yoluyla delâlet etmesi, onun ikinci derecede de olsa kasıtlı bir delâlet olmasını engellemez. Nitekim şerî maksatlar hakkında da aynı şeyi soyluyor; onları aslî maksatlar, tâbî maksatlar diye ikiye ayırmıyoruz. Bununla birlikte bunlardan her iki kısım da Şâri'ce dikkate alınmış oluyordu. Mükellefin aslî maksatlarından gafletle, tâbî durumdaki maksatları dikkate alarak işlemiş olduğu bir tasarruf hukûkî fiil geçerli oluyordu ve böyle ikinci derecede maksatlar üzerine teklif hukumleri getirilebiliyordu. Nitekim inşallah ileride de gelecektir. Burada da aynı şeyi söyler ve deriz ki: İkinci derecede olan yonun delâleti, mükellefin onlardan hüküm çıkarma kasdına engel değildir. Çünkü bunların şeriatın anlaşılmasına olan nisbeti, ötekilerin (aslî delâlet unsurlarının) şeriata olan nisbeti ile aynıdır. Nisbet aynı olunca, bunlar arasında bir ayırma gitmek doğru olmayacaktır ve birinin dikkate alındığı gibi diğerrinin de dikkate alınması gerekecektir. Nitekim bunlardan birinin ihmalinden diğerrinin ihmalı de gerekmektedir.

CEVAP: Bu —eğer kabul edilse— o takdirde, bizim iddiamıza en açık delillerden biri olur. Çünkü, meselâ nikâh akdi, şehveti gidermek amacıyla yapıldığında sahihtir; zira nikâhtan gözetilen asıl maksadı —kı neslin korunmasıdır— tekit etmektedir ve mükellefin bu fiiliyle Şâri'in amacını tekit ettiğinden habersiz bulunması, gerçekte nikâh fiilinin Şâri'in amacını tekit etmesine engel olmamaktadır, dediğimiz gibi, burada da aynı şeyi soyluyor ve diyoruz ki: Arap dilinde kasıd açısından tâbî delâlet unsurları, sadece birinci delâlet unsurlarını, aynen onların delâlet ettikleri anlam üzerinde tekit edici mahiyettedir. Dolayısıyla bunların delâlet ettiği mânâ, bizzat aslî mânâ olmaktadır; tâbî olan mânâ aslî olan mânâyı tamamlamaktadır. Bundan da, tâbî olan mânânın aslî mânâ üzerine bir ziyâdelik getirmeyeceği neticesi çıkacaktır. Varmak istediğimiz netice de budur.

Sonra iki mesele arasında fark vardır: Şehveti gidermek amacıyla yapılan nikâh, her ne kadar bir açıdan zarûriyyâta tâbî olan maksatlar kapsamına girmekte ise de, diğerr taraftan o, hâciyyât kapsamına girmektedir. Çünkü kulların ihtiyaçlarının giderilmesi, şehvetlerinin tatmini ve onlardan sıkıntı ve güçlüklerin kaldırılması anlamı taşımaktadır. Böyle bir nikâhın hâciyyât kapsamına girmesi durumunda, onun bu açıdan hareketle zarûriyyâta tâbî olmaktan ayırt edilerek aslî kasıt ile yapılmış bir akit şeklinde kabul edilmesi mümkündür. Burada üzerinde durduğumuz mesele ise böyle değildir. Çünkü tâbî delâlet unsurlarının, birincinin tekiti dışında müstakil bir mânâyâ delâlet edecek şekilde, aslî delâlet unsurlarından ayırt edilmesi mümkün değildir. Çünkü Araplar, dili ilk koyuşlarında tâbî delâlet unsurlarını birinciden müstakil olarak ele alma imkânı bulunmaksızın sadece bu amaçla koymuşlardır. Dolayısıyla dilin konuluş şekli dışına çıkmak mümkün değildir.

(3)

Bu delâlet yönünün, birinciye tâbi olarak konulmuş olması, bunların delâlet edeceği mânânın ancak birinci delâlet unsurları yönünden olmasını gerektirecektir. Eğer bunların katacağı mânâ, birinci delâlet unsurlarının verdiği mânâ yönünden olmazsa, o zaman bunların aslı konuluşlarından uzaklaşmış olacaktır. Bu ise sahih değildir. Bunların, tekit dışında birinci (aslı) delâlet unsurlarının ifade etmediği ilâve bir mânâyı delâlet etmesi, bunları aslı delâlet unsurlarına tâbilitikten çıkarır ve o zaman bunlar yönünden hüküm çıkarılması, Arap dilinde bulunmayan bir yoldan hüküm çıkarma halini alır. Bu ise doğru değildir. Böyle bir neticeye götüren şey de doğru olmayacaktır.

[102]

Tâbi delâlet yollarından elde edildiği söylenen örneklerle katılmıyoruz. Bunlar ya birinci delâlet unsurlarından çıkarılmış hükümlerdir ya da bunların dışında üçüncü bir cihetten¹²⁸ elde edilmiş hükümlerdir.

Hayız müddetinin en uzun süresinin onbeş gün olduğuna dair, hadiste bir delâlet bulunduğunu kabul etmiyoruz. Bu konu tartışmasız bir husus değildir. Nitekim Hanefiler hayız müddetinin en uzun süresinin on gün olduğu görüşündedirler. Kabul edilse bile bu, lafzın vaz' yoluyla delâleti açısından değildir. Konumuz ise vaz' yoluyla delâlet hakkındadır. İmam Şâfiî'nin, az suyun, içine niteliğini değiştirmeyecek miktarda necâset düşmesiyle pis olması hakkındaki görüşü kıyas¹²⁹ ya da daha başka bir konu dahiline girer. Gebelik müddetinin en az süresinin altı ay olduğu hükmü, tâbi değil aslî delâlet neticesinde çıkarılmıştır.¹³⁰ Cünüp olarak sabahlanması durumunda oruca bir şey olmaması hükmü de aynı şekildedir ve başka türlü de mümkün değildir. Çocuğun mülkiyet altına girmeyeceği konusuna gelince; bu konu hakkında zikri geçen âyetin delil olarak kullanılması mümkün değildir ve konu tartışmalıdır. Zekât hakkında belirtilenler ise, zekat matrahı mahsullerin (aza da çoğa da) teşmil edilmesi görüşünde olanlar, lafzın umûmunun kasdedilmiş olduğu noktasından hareketle bu neticeye varmışlardır, umûmun kasdedilmemiş olduğu noktasından hareketle hükme varmamışlardır. Aksi takdirde çelişki olurdu. Çünkü şerî delillerden hükümlerin çıkarılması, sadece o delillerin Şâri'ce

128. Buradaki üçüncü bir yoldan maksadı, muhtemelen bundan sonraki fasılda gelecek olan Kur'an adabıyla hareket etme olmalıdır.

129. Bu ifade açık değildir. Çünkü yukarıda istidlâl hakkında geçen söz, ya bizzat İmam Şâfiî'nin sözündendir ya da değildir. Eğer Şâfiî'nin sözündense, bu cevap açık değildir. Çünkü sözün açıklığı, böyle bir cevabı engeller. Eğer ikinci ihtimal geçerli ise, bu durumda bu delilin musahhih tarafından İmam Şâfiî'ye nisbeti nasıl caiz olmaktadır?

130. Burada gebelik süresinin en az müddetinin altı ay olduğuna delâlet etmek üzere vaz' edilmiş bir kelime bulunmamaktadır. Bilâkis bu netice, iki âyetle geçen sürelerin toplanması ve çıkarılması neticesinde elde edilmiştir. Bu ise kesinlikle dolaylı olarak elde edilen bir neticedir.

amaclanmış olduğunu noktâsından hareketle olmaktadır. Bu durumda bir taraftan amacın, inzalırlıkastedilmiş değildir derken, öbür taraftan onun amacının istidlal nasıl mümkün olur? Özel bir sebep hakkında zâhirî ammin latîkâr hakkında da soylenecek söz aynıdır.

Aynı şekilde bu buyrugundan hareketle cuma ezanından sonra cemaatın ses vermesinin tesbihi gerekir görüşünde olanlara göre, bu hareketin birer hareketi amaçlanmış olmaktadır. aksi takdirde çelişki doğardı. Kıyas-ı celi hakkında da durum aynıdır. Bunlar, câriyenin haddiste olduğu için erkek kölemin hükmüne dahil edilmesini, erkek kölenin âdesiyle zikredilmiş olduğu noktâ-nazarından hareketle ve kıyas-ı celiyle sağlanmış olmaktadır. Bu konuda ileri sürülen diğer konularda da durum aynıdır.

Kısaca diyebiliriz ki tâbî delâlet unsurlarıyla müstakil olarak hüküm isbatında bulunmak mümkün değildir ve bunların hükümler cihetleli olarak kullanılmaları asla doğru değildir. Üçüncü delile cevap verdiğimiz gibi birinci ve ikinci deliller hakkında da aynı şekilde cevap verme imkanı bulunmaktadır. Çünkü birinci delilde, sanki biz tartışma konusunu kabul ediyormuşuz gibi bize delil olarak kullanılmaktadır. mesâdere ale'l-matlûbe. Çünkü bu delilde: "Bu durumda dikkate alınması gereken bu ziyade mânâ, şer'i bir hükmün ortaya konmasını gerektiriyorsa, onun ihmal edilmesi ve atılması mümkün olmayacaktır" denilmektedir. Uzerinde tartışılan konu da, işte bu noktâdedilmiştir. İkincisi, tamam kabul edilir. Ancak, tâbî delâlet unsurlarının müstakil olarak şer'i hükümleri ortaya koyması tartışma konusunu oluşturmaktadır. Şu halde doğrusu, mutlak sûrette tâbî delâlet unsurlarıyla hüküm isbatının mümkün olmadığı görüşünü benimsemek olacaktır. Allah en iyisini bilir.

FASIL

Mesele hakkında deliller çelişki halindedir. Öyle gözüküyor ki, iki taraftan daha güçlü olan, tâbî delâlet unsurlarının dikkate alınmayacağı görüşünde olanlardır. Bu halde durum, ikinci cihetin yani tâbî delâlet unsurlarının, asli delâlet unsurları üzerine asla şer'i bir hüküm getirecek durumda olmadıkları neticesini gerektirmektedir.

Ancak mesele hakkında uzerinde durulması gereken bir başka nokta daha var. Asli mânâ üzerine ziyadeliik getirecek bir nokta vardır ki o da her sağduyu sahibinin kabul edeceği şer'i âdâb ve tenezzülât-ı ilâhî doğrultusunda hareket etmedir. Bunların da şer'iate bir yeri vardır, bu durumda ikinci cihet yani tâbî delâlet unsurları da mânâyâ delâletten tumden uzak kalmış olmazlar. Bu nokta gözönüne alındı-

[31] Cum'a 62/9

[32] Brazdan örnekleri gelecektir. (Ç.)

ğında, tâbi delâlet unsurlarının mutlak surette dikkate alınmayacağı görüşünü tercih etmek zor olacaktır.

Bu hususun açıklığa kavuşması için yedi örnek vereceğiz:

(1)

Kur'ân'da hem Allah'tan kullarına karşı, hem de kullardan Allah'a karşı nidâ (çağrı) ifadeleri bulunmaktadır. Bunlar ya hikâye yoluyla ya da öğretim amacıyla yer almışlardır. Allah tarafından kullara yönelik bir nidâ ifadesi kullanılacağı zaman uzaklık anlamı veren nidâ harfi (ل) kullanılmış, hazif (nidâ harfinin düşürülmesi) yoluna gidilmemiştir. Meselâ: *"Ey inanmış kullarım! Benim yarattığım veryüzü geniştir..."* ¹³³, *"De ki: 'Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım!..."* ¹³⁴, *"De ki: 'Ey insanlar, ben sizin tamamınıza gönderilmiş Allah'ın elçisiyim...."* ¹³⁵, ve pek çok yerde geçen *"Ey insanlar!..."*; *"Ey iman edenler!..."* ifadeleri gibi. Kullardan Allah'a yönelik nidâlarda ise, nidâ harfi (ل) kullanılmamıştır. Çünkü nidâ harfi asıl konuluş itibarıyla uyarı içindir; Yüce Allah ise uyarılmaktan münezzehtir. Sonra nidâ harflerinin çoğu — ki bunlara nidâ bahsinin esasını teşkil eden (ل) harfi de dahildir — uzak içindir. Yüce Allah ise; *"Kullarım sana beni sorarlarsa, bilsinler ki Ben, şüphesiz onlara yakınum"* ¹³⁶ âyetinde buyurduğu üzere, özel olarak duâ eden kimseler için, *"Üç kişinin gizli bulunduğu yerde dördüncü mutlaka O'dur; beş kişinin gizli bulunduğu yerde altıncıları mutlaka O'dur..."* ¹³⁷; *"Biz insana şahdamarından daha yakınız"* ¹³⁸ âyetlerinde de genel olarak herkes için kendisinin yakın olduğunu bildirmiştir.

[104]

Bu işareten iki edep (incelik) çıkar:

Birincisi, nidâ harfinin kullanılmaması; diğeri de yakınlığın hissettirilmesi. Aynı şekilde, diğer kısımda nidâ harfinin kullanılması durumundan da iki mânâ çıkar: Birincisi, gaflet, yüzçevirme, uzaklık ve hazır bulunmama gibi özelliklerden uzak olmayan kimselerin — ki bu kullar oluyor — uyarılması; ikincisi, nidâda bulunanın şanınin yüceliği, O'nun kullara (maddî) yakınlıktan münezzehtir bulunduğu, zira O'nun yakınlığında yücelik; yüceliğinde yakınlık bulunduğu.

(2)

Kulun Rab Teâla'ya olan nidâsı (duâsı), halini düzeltecek, kendisine fayda verecek şeylerin arzulanması, istenmesi anlamı taşır.

133. Ankebût 29/56.

134. Zümer 39/53.

135. A'râf 7/158.

136. Bakara 2/186.

137. Mucâdele 58/7.

138. Kâf 50/16.

Kur'ân'da bulunan bu tür bütün duâlar **Rab** ismiyle gelmiştir.¹³⁹ Bu, kulum, duâsı sırasında içinde bulunduğu halinin gereğine uygun bir isimle nidâda bulunması gerektiğini öğretmek içindir. Çünkü (رَبُّ) kelimesi sozlukte, beslenen, terbiye edilen kimsenin işlerini üstlenen kimse demektir. Yüce Allah kulların yapmaları gereken duâları açıklamak sadedinde olmak üzere şöyle buyurmuştur: *"Rabbimiz! Eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorumlu tutma. Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi taşıtma, bizi affet, bizi bağışla, bize acı. Sen Meclâmızsın, kâfirlere karşı bize yardım et"*¹⁴⁰, *"Rabbimiz! Bizi doğru yola erdirdikten sonra kalplerimizi eğrilme..."*¹⁴¹

*"Allah'ımız! Eğer bu kitap, gerçekten Senin katından ise bize gökten taş yağdır..."*¹⁴² âyetinde ise hitap, Rab yerine (الله) diye Allah ismiyle gelmiştir ve yerindedir. Çünkü burası Rab isminin kullanılması için yeri değildir. Zira Rab isminin gereğiyle bunların istedikleri şey arasında bir münasebet yoktur; aksine zıtlık vardır.¹⁴³ Hz. İsa'dan İsmâ'il'e hikâye edilen: *"Meryem oğlu İsa, 'Allahım! Rabbimiz! Bizi ve bizden sonra geleceklere bayram ve Sen'den bir delil olarak gökten bir sofrayı indir..."*¹⁴⁴ âyetindeki Rab isminin kullanılışı ise, gerçekten tam yerli yerindedir.

(3)

Açıkça ifade edilmesi hoş karşılanmayan ve haya duyulan konular kinâye yoluyla belirtilmiştir. Meselâ cinsî ilişkiden (cimâ') söz edilirken (لباس) ve (مباشرة) (=elbise ve dokunma) kelimeleri kullanılmış; kazâ-ı hacet için "tenha yerden gelme = ayak yolundan gelme" denilmiştir. Hz. İsa ve annesinin ilâh olmadıklarını red sadedinde *"Onlar yemek yerlerdi..."*¹⁴⁵ âyeti de böyledir. Bu gibi örneklerden çıkardığımız bu üslup, bizim için Kur'ânî bir edep olarak yer etmiştir. Bu

139. Hadislerde gelen dualarda ise, nidâ genel olarak Allah lafza-ı celâli ile yapılmıştır. Her birinin bir hikmet ve sırrı vardır.

140. Bakara 2:286

141. Âl-i İmrân 3:8

142. Enfâl 8:32.

143. Ashında muellifce bunun taliline ihtiyaç yoktu. Çünkü bu âyet, edeb nedir bilmeyen kâfirler zümresinin sözünün nakli oluyordu. Asıl izah edilmesi gereken Hz. Nuh'dan İsa'ya nakledilen

رب لا تذر على الأرض من الكافرين ديارا

gibi âyetlerdir. Buna da şu şekilde cevap verilebilir: Onların helâki, diğer insanlar için bir rahmettir. Dolayısıyla Hz. Nuh, Rab ismiyle duâ etmesiyle halin gereğinden çıkmış değildir.

144. Mâide 5:114.

145. Mâide 5:75. "Yemek yerlerdi" ifadesinden kinâye olarak, bir ilâha yakışmayacak kazâ-ı hacete de ihtiyaç duyarlardı mânâsı kasdedilmektedir.

kinâye lafızların bu mânâlara delâletleri, aslı delâlet yoluyla değil, tâbi delâlet yoluyla olmaktadır.

(4)

Kur'ân'da iltifat¹⁴⁶ üslubuna yer verilmiştir. Bu üslup, kula nisbetle —eğer halin gereği bunu gerektiriyorsa— gayıptan huzura yönelme edebi anlamına gelir. Meselâ: “Hamd, âlemlerin Rabbi, merhametli olan, merhamet eden ve Din Günü’nün sâhibi olan Allah’a mahsustur” buyurup Allah’a gâib sığasıyla övgüde bulunduktan sonra: “(Allahım!) Ancak Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dile-riz...”¹⁴⁷ buyurması gibi. Durum gerektirdiği takdirde bunun tersi de olur: Meselâ: *حتى إذا كنتم فى الفلك وجرين بهم بريح طيبة* “=*Bulunduğunuz gemi, içindekileri güzel bir rüzgarla götürürken yolcular neşelenirler...*”¹⁴⁸ âyetinde olduğu gibi. Bu meyanda: “Yüzünü asıp buruşturdu ve sırtını çevirdi. Yanına kör bir kimse geldi diye”¹⁴⁹ âyeti üzerinde düşünelim. Burada Hz. Peygamber sert biçimde azarlanmış olmaktadır. Ancak azarlanana nisbetle daha hafif olan gâib sığasının kullanılması anlamlıdır. Daha sonra ise hitap muhatap sığasına çevrilmiş ancak birinciden daha hafif dozda bir azarda bulunulmuştur. Bu yüzden de söz: “Dikkat et! Bu Kur’ân bir öğüttür”¹⁵⁰ buyruğu ile bitirilmiştir.

(5)

Şerrin açıkça Allah’a nisbet edilmemesi. Gerçi hayır gibi şerri de yaratan Allah’tır. Bununla birlikte Kur’ânî edep (incelik) olmak üzere şer, açıkça Allah’a nisbet edilmemiştir: “Ey Muhammed! De ki: Mülkün sahibi olan Allah’ım! Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın; dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın; hayır elindedir”¹⁵¹ âyetine bakalım: Yüce Allah, her ne kadar âyette hayır ve şer birlikte zikredilmişse de —çünkü bir kimseye nisbetle mülkünün elinden çekilip alınması ve alçaltılması apaçık bir şerdir— “Hayır ve şer elindedir” dememiştir. Evet âyetin sonunda “Doğrusu sen her şeye kâdirsın” buyurmuş ve genel anlamda herşeyin onun yaratması neticesinde olduğuna işarette bulunmuştur; ama açık olarak şerri O’na nisbet etmemiştir. Hz. Peygamber’in [aleyhisselâmu vesselâm] bir hadisinde de şöyle

146. Arap edebiyatında bir sanat olarak kabul edilir. Söz esnasında meselâ muhâtap sığadan gâibe, gâibten muhataba, mütekellimden gâibe... geçme gibi. (Ç)

147. Fâtiha 1/1-4.

148. Yûnus 10/22.

149. Abese 80/1-2.

150. Abese 80/11.

151. Âl-i İmrân 3/26.

gelmiştir. **والخير في يدك والشر ليس اليك** “=Hayır senin iki elinde-
dir şer ise Sana yol bulamaz” veya “Sana nisbet edilemez.”¹⁵² Hz. İb-
rahim [ع] de: “Beni yaratan da, doğru yola eristiren de O’dur. Has-
ta olduğumda bana O şifa verir. Beni öldürecek, sonra da diriltecek
O’dur. Ahiret gününde yanılmalarımı bana bağışlamasını umduğum
O’dur.” demiştir. Bu âyetle görüldüğü üzere Hz. İbrahim, yarat-
ma, doğru yola ulaştırma, yedirme, içirme, şifâ verme, öldürme ve di-
riltme, günahları bağışlama gibi fiilleri âlemlerin Rabbine nisbet et-
miş, fakat bu arada zikredilen hastalığı ise O’na nisbet etmeyerek
“hasta olduğumda” şeklinde bir ifade kullanmıştır.

(6)

Munâzaralarda sert bir üslupla red yoluna gidilmemiş; hoşgörü-
lu davranılarak, alttan alınarak maksada ulaşma yolu takip edilmiş-
tir. Meselâ: “Oyleyse, doğru yolda veya apaçık bir sapıklıkta olan ya bi-
ziz ya da sizsiniz”¹⁵⁴; “De ki: Eğer Rahmân olan Allah’ın çocuğu olsa,
kulluk edenlerin ilki ben olurdum”¹⁵⁵; “De ki: Uydurdumsa suçu bana
attır...”¹⁵⁶; “De ki: Onlar bir şeye sahip olmadıkları, akıl da edeme-
dikleri halde mi şefâat edecekler?”¹⁵⁷; “Ya ataları bir şey akledemeyen
ve doğru yolda olmayan kimseler idiyse?”¹⁵⁸ âyetlerini örnek olarak
hatırlayabiliriz. Böyle bir üslubun kullanılması, karşı tarafın kabulü-
nü kolaylaştıracak, onların inatlarını terketme ve içlerindeki asabiyet
(tarafgirlik) ateşinin söndürülmesi konusunda daha etkin olacaktır.

(7)

Durumlar anlatılırken sebep-müsebbeb konusunda cârî olan
âdetler doğrultusunda ifade kullanılması hususunda takınılan edeb:
Gerçi Allah işlerin arkasında ne var ne yok biliyordur, bununla birlik-
te geçerli olan âdetler doğrultusunda (kulların haline benzer) ümitvar
bir üslup kullanmayı tercih etmiştir. Meselâ: “Umulur ki Rabbin seni
övülen bir makama ulaştırır”¹⁵⁹; “Belki Allah bir zafer verir veya ka-
tından bir emir getirir de...”¹⁶⁰; “Hoşlanmadığınız bir şeyi Allah çok
hayırlı kılmuş olabilir.”¹⁶¹ Yine bu kabilden olmak üzere pek çok

152. Hz. Peygamber’in, namazda başlangıç olmak üzere okuduğu duânın bir par-
çasıdır. İmam Şâfiî **Müsned**’inde rivâyet etmiştir.

153. Şuarâ 26/80.

154. Sebe’ 34/24.

155. Zuhruf 43/81.

156. Hüd 11/35.

157. Zümer 39/43.

158. Bakara 2/170.

159. İsrâ 17/79.

160. Mâide 5/52.

161. Nisâ 4/19.

âyetin sonunda gelen “umulur ki sakınırsınız,” “umulur ki hatırlarsınız” vb. gibi ifadeler de konumuza misal olmaktadır. Umma, beklenti içinde olma, korku hissetme vb. gibi duygular, ancak işlerin arkasında ne olup biteceğini bilmeyen kimseler için geçerlidir. Yüce Allah ise, geçmişte olanı, gelecekte olacağı, olmayacağı; olsaydı nasıl olacağını... hep bilir. Bununla birlikte bu gibi durumlardan bahsederken, bizim bu gibi konularda kullanageldimiz üslûbu kullanmıştır. Bu durumda, çoğunluk insanların sahip olmadıkları bilgi sebebiyle herhangi bir şekilde bir işin sonucunu bilen bir kimsenin de aynı üslubu kullanması ve o şeyden bahsederken o şeyin sonucunu kesin bilmeyen insanların kullanacağı ifadeyi kullanması ve kendisinin de çoğunluk insanların içinde olduğu hissini vermesi gerekir. Bu tavır, “tenez-zülât-ı ilâhî” türünden olmakta ve övgüye değer bulunmaktadır (aydın kesimin halk seviyesine inmesi gibi). Bu konuda Hz. Peygamber’in [aleyhissalâtu vasselâm] tavrı da bizim için bir örnektir. O, münâfıkların çoğunun durumunu biliyordu. Yüce Allah, peygamberini onların içyüzlerinden haberdar kılıyordu. Ancak Hz. Peygamber, sanki hiçbir şey bilmiyormuş gibi, zâhirde onlara da mü’minlere davrandığı gibi davranıyordu. Çünkü zâhirde onlar da mü’minler gibi idiler. Açıklamaya çalıştığımız konu da bu türdendir ve konunun örnekleri pek çoktur.

[107]

Durum böyle olunca, ikinci yönden yani tâbi delâlet unsurlarından da, aslî delâlet unsurları kapsamında bulunmayan şerî hükümler elde edildiği, pratik faydalı neticelere ulaşıldığı ortaya çıkmış olmaktadır. Bu durum daha önce tercihte bulunduğunuz tarafın görüşlerini zayıflatmaz mı?

CEVAP: Bu örnekler ve benzerlerinde ulaşılan neticeler, lafızların mânâ için konuluşları (vaz’) açısından çıkarılmamıştır. Bunlar başka bir yolla, yani Kur’ânî âdaba riâyet neticesinde elde edilmiş bulunan hükümlerdir.

ÜÇÜNCÜ NEVİ ŞERİAT, GEREĞİYLE YÜKÜMLÜ TUTULMAK İÇİN KONULMUŞTUR

Bu konu on iki mesele içerisinde işlenecektir:

BİRİNCİ MESELE:

Usûl ilminde ortaya konulduğu üzere, **teklifin şartı ya da sebebi, yükümlü tutulan şeyin kudret dahilinde bulunmasıdır**. Mükellefin kudreti dahilinde bulunmayan bir şeyle yükümlü tutmak, aklen caiz olsa bile¹ şer'an sahih değildir. Bu konunun burada açıklanmasına gerek duymuyoruz. Çünkü bu vazifeyi usûlcüler üstlenmişler ve usûl kitaplarında açıklamışlardır. Biz burada usûlcülerin açıklamaları üzerine bazı hükümler bina edeceğiz.

Eğer ilk bakışta Şâri' Teâlâ'nın kulun kudreti dahilinde bulunmayan şeyleri emrettiği sanılacak durumlarla karşılaşılırsa, yapılacak şey onun üzerinde düşünmek, asıl talebin ilk bakışta istenilen şey gibi gözüken şeyin öncesi ya da sonrası ile veyahutta beraberinde bulunan başka bir şeyle ilgili olup olmadığını araştırmaktır. Meselâ, [108] Allah Teâlâ'nın: "**Müslüman olmadıkça sakın ölmeyin**"² buyruğu ile, Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vasselâm]: "**Allah'ın öldürülen kulu ol; Allah'ın kâtil kulu olma**"³; "**Zâlim halde iken ölme**" gibi hadislerini örnek olarak alalım. Bu gibi ifadelerden maksat, sadece kudret dahilinde olan hususlardır. Bunlar, verdiğimiz örneklerde, müslüman olmak, zulmü terketmek, başkalarını öldürmekten geri durmak ve Allah'ın emrine teslim olmaktır. Bu türden gelen diğer nasslar da aynı şekilde anlaşılacaktır. Uhud gününde kendisini Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vasselâm] siper

1. Hanefîler ve Mutezîlîler bu görüşte değillerdir. Onlara göre böyle bir yükümlülük aklen de mümkün değildir.
2. Bakara 2/132.
3. Münâvî, **el-Mecmû'ü'l-fâik** adlı eserinde zikretmiş ve bu şekilde meşhur olmuştur demıştır. er-Râfî, hadisi Huzeyfe'ye nisbet etmiştir. İmâm'ul-Harameyn, **en-Nihâye**'de sahih olduğunu söylemiştir. İbnü's-Salâh ise, mutemed hadis kitaplarında bulunmadığı gerekçesiyle, onu tenkit etmiştir.

yapan Ebu Talha, Hz. Peygamber'in insanları görmek için başını uzatması üzerine ona: "Bakma yâ Rasûlallah! Sana isâbet etmesinler..." demişti.⁴ Ebu Talha'nın "Sana isâbet etmesinler" sözü de bu türdendir.

İKİNCİ MESELE:

Bu durumda, yemek ve içmeye karşı duyulan şehvet gibi, **insan tabiatında mevcut bulunan özelliklerin ortadan kaldırılması, insanda cibillî olan karakterlerin izâlesi istenilemez.** Çünkü böyle bir şeyin istenilmesi tâkat üstü yükümlülük olur. Aynı şekilde bunyede bulunan çirkin organların güzelleştirilmesi, noksan olanlarının tamamlanması da istenilemez. Çünkü bunlar da takat üstü yükümlülük demektir. Böyle bir şeyin Şâri'ce ne emredilmesi ne de yasaklanması mümkün değildir. Ancak nefsin helal olmayan şeylere meylini onlemek ve helâl olan şeylerden de mutedil bir şekilde istifadesini sağlamak için boyunduruk altına alınması istenir. Bu talep, söz-konusu özellikler (şehvet gibi istekler ve cibillî bulunan diğer özellikler) cihetinden ortaya çıkan fiillere yöneliktir ve bu fiiller kulun kesbi dahilindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE:

Eğer, insanın yaratılış özelliklerine benzer bazı vasıfların bulunduğu delil ile sabit olursa, bunların hükmü de aynen bir öncekilerin hükmü gibi olur.

Yaratılış özellikleri iki türlüdür:

(a) Daha önce geçen kısımda olduğu gibi müşâhade edilebilen, duyularla hissedilebilen türden olur.

4 Buhâri, Meğâzi, 18; Müslim, Cihâd, 136.

5. Âyet, ölmeden önce müsluman olunmasını, ölüm anında İslâma girmenin bir faydası olmayacağını belirtmektedir. İkinci misal de istenilen şeyin öncesiyle ilgilidir. Çünkü kişi ölmekle öldürmek arasında kalınca, durumu Allah'a havâle ederek kendi ölmesini tercih etmesi ve kanı helal olmayan bir başkasını öldürmeye yeltenmemesi istenmiştir. Üçüncü misal de, yine ölümden önce ya da ölüm anında sürmekte olan zulüm halinden yasaklamaktadır. Mesela bir kimse başka birinin evini ya da elbisesini gasbeder ve bu gasb hali ölüm halinde de hâlâ sürmekte olur. İşte bu gibi bir kul hakkı bulunarak ölümle karşı karşıya gelinmemesi istenilmektedir. Ebu Talha'nın, sözün akışına uygun olarak "Sonra sana isâbet ederler" diyecek yerde olumsuz olarak "Sana isâbet etmesinler" demesi ne güzel bir ifadedir. O, müsbet bir ifade ile meramını anlatmak istememiştir.

Bu zikredilen misaller içerisinde, asıl talebin istenilen şeyin sonrasıyla ilgili olduğu kısma örnek yoktur. "Kim güzel bir çığır açarsa veya kim kötü bir çığır açarsa..." hadisini de bu kısma örnek olarak vermek mümkündür.

(b) Hakkında bir delil bulunmadıkça gizli olur. Mesela aceleciliği ele alalım. Kur'an'ın "*İnsan aceleci olarak yaratılmıştır*"⁶ şeklindeki zâhir ifadesine göre, bu insanın yaratılış özelliklerinden biri olmaktır. **Sahih**'te de şöyle buyrulur: "*Şeytan, Âdem'in (ne olduğunu anlamak için etrafında dolaştı ve onun) içinin kof olduğunu görünce bildi ki, o kendine mâlik olamayacak bir şekilde yaratılmıştır*"⁷ Şecâat ve korkaklığın insanın bir tabiatı olduğu⁸; kalplerin, kendisine iyilik yapan kimselere sevgi, kötülük yapanlara da kin duymaya meyyal olarak yaratıldığı⁹ hadis olarak rivâyet edilmiştir. Bu türden daha başka örnekler de vardır. İnsanın tabiatından olan özellikler arasında öfke hali de zikredilmiştir. Halbuki öfke, zâhidlere göre helak edici şeylerden biridir. Yine hadiste: "*Hıyânet ve yalan hariç her huy, mü'minin yaratılış özelliği olabilir*"¹⁰ denilmiştir.

Hal böyle olunca, açıkça insana yönelik talepleri üç kısımda değerlendirmek gerekecektir:

a) Kesinlikle insanın kesbi (kudreti) dahilinde bulunmayan talepler: Bu tür talepler çok azdır. Meselâ, "*Müslüman olmadıkça sakın ölmeyin*"¹¹ âyeti gibi. Bu kısmın hükmü; asıl talebin, zâhirde istenilen şeyle ilgili bulunan bir hususa yönelik olmasıdır. [110]

b) Kesinlikle kulun kesbi (kudreti) dahilinde bulunan talepler: Bunlar, kesb dahilinde bulunan ve kendileriyle yükümlü tutulan fiillerin büyük çoğunluğunu teşkil ederler. Bu tür fiillere yönelik talepler hakikat anlamındadırlar ve ister kendilerinde bulunan özelliklerden dolayı istenmiş olsunlar, ister başka bir şey sebebiyle talep edilmiş olsunlar, neticede fark yoktur ve bunlarla yükümlü tutmak sahihtir; bunların istenildiği şekilde yerine getirilmesi gerekir.

c) Hangi kısımdan olduğu konusunda durumu açıklık kazanmayanlar: Sevgi, kin vb. gibi. Araştırmacının bunların hakikatını incelemesi ve üzerinde düşünmesi gerekmektedir. Bu inceleme sonunda, yukarıdaki iki kısımdan hangisine girdiği neticesine ulaşırsa, ona o kısmın hükmünü verir. Sevgi, kin, korkaklık, cesaret, öfke, kor-

6. Enbiyâ 21/37.

7. Müslim, Birr, 111; Nihâye, 4/360. Şeytan Âdem'i karnlı yaratılmış görünce, onun yalnız başına kendine mâlik olamayacağını, şehvetlerinin önüne geçemeyeceğini, bu hususta onun mutlaka doğruyu gösterecek birine muhtaç bulunduğunu anlamıştır. Bazıları hadiste geçen "İâ yetemâleku" ifadesinden kızdığı vakit kendini tutamayacağı manasını çıkarmışlardır. (Ç)

8. bkz. Muvatta, Cihâd, 35.

9. Aclûnî, **Keşfu'l-hafâ**, 1/395. Ebu Naîm, **Hilye**'de, İbn Hibbân, **Ravdatu'l-ukelâ**'da ve daha başkaları tarafından rivayet edilmiştir.

10. Ahmed, 5/252.

11. Bakara 2/132.

ku vb gibi konularda ilk akla gelen, bunların zorunlu olarak insan ta-
biatında mevcut bulunduklarıdır. Bu da:

- a) Ya asli yaratılış sebebiyle olmuştur. O zaman bunlara yöne-
lik talep, bizzat kendiliğine değil de bunlarla ilgili olan şeyle-
re yönelik olacaktır. Çünkü, mutlaka insanın yaratılıştan
olan özelliklerinden kaynaklanan, onlara tâbi durumda olan
kesbi (irâdî) fiilleri bulunur. Talep işte bu fiillerle ilgili olur;
bu fiillerin kaynaklandığı yaratılışla ilgili özelliklere yönelik
olmaz. Nitekim kudret ve acziyet de talep altına girmez.
- (b) Yahut da bunların (sevgi, kin gibi), başka motifleri olur ve
bunlar onlardan dolayı harekete geçer. Bu da (talep edilen
şeyin dışında) başka fiillerin bulunmasını gerektirir. Eğer
bu durumda onları harekete geçiren motif, varlık bakımın-
dan öncelik arzeden ve kulun kesbi dahilinde olan bir şey ise,
talep işte bu motife yönelik olur. Meselâ, "*Hediyeleşin ki se-
vîşesiniz*" ¹² hadisinde olduğu gibi. Bu durumda, "*Üzerinize
nimetlerini bolca verdiği için Allah'ı seviniz*" ¹³ hadisindeki
gibi taleplerden maksat, kulun Allah'ın kendi üzerindeki ni-
metlerinin çokluğunu, ona yaptığı iyiliklerin sayısızlığını
duşunmesini sağlamaktır.

Şehvetin yasaklanması da, helâl olmayan şeylere iten bakmak
vb. gibi motiflere yönelik olur; bizzat şehvetin kendisi yasaklanmış ol-
maz. Eğer bu gibi duyguları harekete geçiren motif, kulun kesbi dahi-
linde bulunmuyorsa, o takdirde bunlarla ilgili gelen talep, bunların
neticelerine yönelik olur. ¹⁴ Meselâ, bakmanın cinsî ilişki şehvetini kö-
rüklediği gibi, öfke de intikâm şehvetini harekete geçirir. (Bu durum-
da "Kızma!" demek öfkenin sebebiyet vereceği şeyleri yapma demek
olur.)

[111]

FASIL:

İşte bu bakış açısından hareketle, kibir, hased, dünya ve makam
sevgisi ve bunlardan kaynaklanan dil âfetlerini; Gazzâlî'nin "Helak

12. Muvatta, Husnu'l-huluk, 16. Sevişmek elde olmayan bir şeydir. Ancak seviş-
meye götüren ve varlık bakımından ondan önce olan hediyeleşme motifi ku-
lun kudretindedir. Dolayısıyla "sevişin" şeklindeki bir talep motife yani hedi-
yeleşmeye yönelik olmaktadır. (Ç)

13. Yaklaşık olarak Tirmizî, Menâkıb, 31.

14. Şu hadiste olduğu gibi: Bir kimse gelerek Hz. Peygamber'den (as) kendisine
öğüt vermesini istemiş, Hz. Peygamber de, tekrar tekrar "Kızma!" buyur-
muşlardır. (Buhârî, Edeb, 76...) Buradaki yasak öfkenin sonuçlarına yönelik
olur. Bu yüzden hadiste: "*Öfkeden kaçınınız. Çünkü o Âdemoğlunun kalbi
üzerinde bir kordur.... Kim öfke hissederse uzansın ve yerde debelensin.*"
(Kismen bkz. Ahmed, 5/152; Ebu Davud, Edeb, 3).

Edici Şeyler” bahsinde zikrettiği diğer şeyler gibi, içte bulunan özelliklerin tamamını ya da büyük bir kısmını gerçek anlamda anlamak mümkün olacaktır. Pek çok hadis de buna delâlet etmektedir. İlim, tefekkür, düşünce, yakın mertebesi, sevgi, korku, recâ (ümitvarlık) ve benzeri bir amel neticesinde¹⁵ ortaya çıkan ve övgüye değer bulunan nitelikler de aynı şekilde bu yolla doğru bir biçimde kavranacaktır. **Kalbî olan fiillerin var edilmesi ya da yok edilmesi insanın kudreti dahilinde değildir.** Meselâ ilmi (bilgi) örnek alalım: İlim sahibi olmak her ne kadar istenmekte ise de, onun elde edilmesi asla kulun kudreti dahilinde değildir. Çünkü, öğrenmek isteyen kimse, öğrenmek istediği şeye yöneldiği zaman, eğer o şey zorunlu olan şeylerden ise,¹⁶ zaten o (bilgi) mevcuttur ve ondan soyutlanmak mümkün değildir. Eğer öğrenilmek istenen şey, zorunlu olan şeylerden değilse, bu kez onun elde edilmesi için mutlaka bir ön düşüncede bulunulması gerekecektir. Mükteseb olan¹⁷ da işte budur; bizzat ilmin kendisi değildir. Çünkü ön düşünceden sonra ilim zorunlu olarak bulunur. Çünkü netice, mukaddimelerin ayrılmaz sonucudur.¹⁸ Burada müktesep olan, o şeyin üzerine düşünmek için yönelinmesidir ve mükelleften istenilen sadece budur. Düşünce sonrasında doğan ilme gelince, —ister onun da, tahkik erbabının görüşlerinde olduğu gibi, diğer sebepler neticesinde doğan müsebbepler gibi Allah’ın yaratması olduğunu kabul edelim, ister etmeyelim netice farketmez— herkes onun bizzat kesb dâhiline girmediği ve bir kere var olduğu zaman onun izalesinin bir daha mümkün olmadığı konusunda görüş birliği içerisindeyler. Batınî özellik arzeden diğer sıfatların da, üzerlerinde iyice düşündüğümüzde aynı şekilde olduklarını göreceğiz. Bunların durumları bu şekilde olunca, bizzat kendilerine yönelik tekliflerde bulunulması mümkün olmayacaktır. Buna rağmen zâhiren bunlara yönelik taleplerle karşılaşsak, bu taleplerin bu vasıfların önünde, sonunda ya da bitişiğinde bulunan durumlara yönelik olduğunu anlamamız gerekecektir. Allah en iyisini bilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE:

İnsanın, kendi başına celbetmeye ya da defetmeye güç yetiremeyeceği nitelikler iki türdür:

15. Bunların emir ya da nehiy yolu ile teklifi, aslında bunları ortaya çıkaran ve önceden işlenen amellere yönelik olmaktadır.
16. Yani iki zıddın bir araya gelmeyeceği gibi zorunlu olarak bilinen şeylerden ise. (Ç)
17. Yani kulun gücü dahilinde, kendi irâdesiyle ortaya koyabileceği.
18. Yani iki önerme varsa mutlaka netice de vardır. Burada da ulaşılmak istenilen şey üzerinde mantıklı olarak düşünülmüş ve önermeler konulmuşsa, bunun ayrılmaz sonucu olan netice (bilgi) de kendiliğinden var olacaktır. (Ç)

- a) İlim ve sevgi gibi bir fiil neticesinde meydana gelen nitelikler. "Uzerintiz nimetlerini bolca verdiği için Allah'ı sevi-
miz" " hadisinde olduğu gibi.
- b) Bir fiil neticesinde meydana gelmiş olmayıp, yaratılıştan (fitri, cıbilli) olan nitelikler. Şecâat (cesâret), korkaklık, Eşec Abdulkays'da Hz. Peygamber'ce var olduğu söylenen — hilim, teennî vb. gibi nitelikler.

Birinci turden olanlara karşılık, cezâ ya da mükâfatın bulunacağı kısmen de olsa anlaşılmaktadır. Çünkü ilim ve sevgi gibi nitelikler, kulların kudreti dahilinde olan (müktesep) fiillerden doğmaktadır. Hukumlar bahsinde, bu tür müktesep sebeplere bağlı müsebbeblere her ne kadar kulun kudreti ve kasdı altına girmese de— cezânın (iyi ya da kötü) gerekeceği belirtilmişti. Sevgi, kin gibi özellikler de aynı şekilde muktesep olan sebeplere bağlıdırlar. Dolayısıyla bunlardan kişi sorumlu olur.

İkinci kısma yani yaratılıştan olan niteliklere gelince; bunlara iki açıdan bakmak gerekecektir:

- (1) Şâri Teâlâ tarafından sevilen ve iyi karşılanan şeyler olup ol-
mamaları açısından.
- (2) Uzerlerine sevap gerekip gerekmeyeceği açısından.

Birinci açıdan meseleye baktığımızda, nassların zâhirinin bunla-
ra Şâri'nin sevgi ya da buğzunun bağlandığını göstermektedir. Örnek-
ler: Hz. Peygamber [<sup>aleyhissalâtu
vasselâm</sup>] Eşec Abdulkays'a: "Sende iki özellik
vardır ki, Allah onları sever: hilim ve teennî." ²⁰ Bazı rivâyetlerde de,
onun bu özellikler üzerine yaratılmış olduğunu söyledi. ²¹ Bir hadiste
"şecâat ve korkaklığın insanın bir tabiatı olduğu" ²² belirtilmiş, başka
bir hadiste ise: "Allah, bir yılını öldürmeye karşı da olsa şecâati (cesa-
reti) sever" ²³ buyrulmuştur. Bir diğer hadiste de: "Ruhlar toplu
cemâatlerdir. Onlardan birbirleriyle tanışanlar (uyuşanlar) birbirle-
rine kaynaşırlar, tanışmayanlar (birbirleriyle uyuşmayanlar) da ay-
rılırlar." ²⁴ Birbirleriyle sevişmenin ve birbirlerine buğz etmenin mâ-

19. Yaklaşık olarak Tirmizî, Menâkıb, 31.

20. Muslim, İman, 25, 26; Ebu Davud, Edeb, 149; Tirmizî, Birr, 66; Ahmed, 3/23.

21. Müellif bu varyantı getirmekle, bu niteliklerin fitri olduğunu, buna rağmen onlara sevgi ve buğzun taalluk ettiğini isbat etmek istemektedir. Bu tutum konu boyunca görülecektir.

22. bkz. Muvatta, Cihâd, 35. Ayrıca Munâvî, el-Mecmû'î-fâik adh eserinde Ebu Ya'lâ'dan zikretmiştir.

23. Tezkiretu'l-Mevdûât adh eserde, hadisın mevzû (uydurma) olduğu söylenmiştir.

24. Buhârî, Enbiyâ, 2, Muslim, Birr, 159; Ebu Davud, 16; Ahmed, 2/295; Nihâye, 1/306. Bazıları, ruhların toplu yaratıldıklarını, sonra cesetlere dağıtıldığını, bundan dolayı tabiatları birbirlerine uyanların kaynaştıklarını, uymayanların ise birbirlerine muhalefet edip dağıldıklarını söylemişlerdir. Daha başka getirilen izahlar da vardır. (Ç)

nâsı işte budur ve bu kulun kudreti (kesbi) dahilinde değildir. Hadiste: “Benim uğrumda sevişenlere, muhabbetim vacip olmuştur”²⁵ buyrulmuştur. Ebu Hureyre’nin merfû olarak rivâyet ettiği: “Güçlü mü’min, zayıf mü’minden daha hayırlı ve Allah katında daha sevimidir. (Bununla beraber) her birinde hayır vardır”²⁶ hadisi beden yönünden güçlü ve sağlam olan anlamına yorulmuştur; zaaf anlamına yorulmamıştır.²⁷ Başka bir hadiste: “Allah, üstün ahlâk prensiplerini sever, kötülerinden hoşlanmaz.”²⁸ Bir diğerinde “Hıyânet ve yalan hariç her huy, mü’minin yaratılış özelliği olabilir”²⁹ buyrulmuştur. Âyetle de yermeye ve hoş karşılamama sadedinde olmak üzere: “İnsan aceleci olarak yaratılmıştır”³⁰ buyrulur. Bu yüzdendir ki, aceleciliğin zıddı olan teennî sevilen bir özellik olmaktadır.

İTİRAZ: Sevgi ve nefret (buğz) yaratılışla ilgili (cibillî, fitrî) olan bu özelliklerin bizzat kendisine değil de, bunların kendilerinden ortaya çıktığı fiillere taalluk eder.

CEVAP: Hayır, doğru değil. Çünkü böyle bir izah evvela, delilsiz nassların zâhîrini terketmek olur. İkinci olarak, sevgi ya da buğzun zâtılara taalluk etmesi sahihtir. Zatlar ise, fiillere sıfatlardan daha uzaktır. Meselâ: “Allah, sevdiği ve onların da O’nu sevdiği bir millet getirir”³¹ âyetiyle, “Üzerinize nimetlerini bolca verdiği için Allah’ı seviniz”³², “Allah uğrunda sevmek”³³ ve Allah uğrunda buğz etmek imandandır”³⁴ hadislerinde sevgi ve buğz, zâta bağlanmıştır.³⁵ Bu gibi örneklerde geçen, sevgi ve buğzdan maksat, sadece fiillere karşı duyulan sevgi ve buğzdur demek mümkün değildir. Aynı şekilde yaratılışla ilgili (cibillî) sıfatlar hakkında da —zâhîrde sevgi onlara yönelik olduğu zaman— bunlardan maksat fiillerdir demek doğru olmayacaktır.

25. Muvatta, Şîr, 16; Ahmed, 5/229, 232, 236...

26. Müslim, Kader, 84; İbn Mâce, Mukaddime, 10; Zühd, 14; Ahmed, 2/366.

27. Hadis, zâhîr mânâsı ahlâsa da fitrî bir huy olan irade, sabır ve metanet açısından güçlü olan mü’min şeklinde yorulsa idi, yine müellifin amacına yani sevginin fitrî olan özelliklere taallukunun sabit bulunduğu delâlet ederdi. Ancak o beden güçlüğü olan diye yapılan yorumu esas almıştır. Çünkü beden güçlüğü daha açık fitrî bir özelliktir. Böylece o, hadisle her iki hususa (hem bedenî, hem de ruh haliyle ilgili fitrî özellikler) da birlikte istidlâlde bulunmak istemiştir.

28. bkz. Aclûnî, Keşfu’l-hafâ, 1/284.

29. Ahmed, 5/252.

30. Enbiyâ 21/37.

31. Mâide 5/54.

32. Yaklaşık olarak Tirmizî, Menâkıb, 31.

33. Yani kişiyi yalnız Allah için sevmen mânâsıdır. Dolayısıyla sevgi zâta taalluk etmektedir.

34. Buhârî, İmân, 1; Ebu Davud, Sünnet, 2.

35. Yani sevgi, bizzat Allah’ın ya da kulların zâtına bağlanmış, onların

FASIL:

Sevgi ve buğzun fiillere taalluk etmesi de sahihtir: “Allah, zulme uğrayan kimseden başkasının, kötülüğü sözle bile açıklamasını sevmeyiz”³⁶; “Ama Allah davranışlarını beğenmedi ve onları alıkoydu”³⁷; “Allah katında en çok buğz edilen helâl, talâktır”³⁸; “Övülmeyi Allah’tan ziyade seven kimse yoktur. Bundan dolayı O kendini medetmiştir”³⁹ âyet ve hadislerinde sevginin fiillere taalluk ettiği görülmektedir. Bunlara benzer durumlar çoktur. “Cesuru severim, korkaktan hoşlanmam” dediğimiz zaman, burada sözkonusu olan sevgi ve hoşlanmama, cesurluk ve korkaklık niteliklerine sahip bulunan zâta o niteliklerden dolayı olarak bağlı olmaktadır. Meselâ, âyetlerde: “Allah iyilik yapanları sever”⁴⁰; “Allah sabredenleri sever”⁴¹; “Allah şüphesiz daima tevbe edenleri sever, temizlenenleri de sever”⁴²; “Allah, kendini beğenip öğünen hiç kimseyi şüphesiz sevmeyiz”⁴³; “Allah, zâatımları sevmeyiz”⁴⁴ buyrulur. Hadiste “Allah şişman âlime buğzeder”⁴⁵ denilmiştir. Şu halde sevgi ve buğz, hem zât, hem sıfat ve hem

1151

Konunun ikinci açıdan ele alınması şöyle olacaktır: İnsanın sahip olmakla birlikte kudreti dahilinde bulunmayan bu niteliklerinden dolayı sevap ve ceza gerekir mi, gerekmez mi?

Bu üç şekilde düşünülebilir.

- (a) Bu niteliklere sevap ya da ceza bağlanamaz.
- (b) Her ikisi de birlikte bağlanır.
- (c) Bunlardan sadece biri bağlanır.

Bu sonuncusu, ilk iki şıkkın bir neticesi durumunda olduğu için, onun incelenmesi ilk ikinin incelenmesine bağlıdır.

Birinci şıkkı isbat için iki yola başvurulur:

sıfat ya da fiillerine bağlanmamıştır. Sevilen şey bizzat Allah'ın ya da kulların zâtıdır. (Ç)

36. Nisâ 4/148.

37. Tevbe 9/46.

38. Ebu Davud, Talâk, 3; İbn Mâce, Talâk, 1.

39. Buhârî, Tefsir, 6/7, 7/1; Müslim, Tevbe, 32.

40. Âl-i İmrân 3/134.

41. Âl-i İmrân 3/146.

42. Bakara 2/222.

43. Lukmân 31/18.

44. Âl-i İmrân 3/140.

45. Beyhâkî, Şuabu'l-İmân'da Ka'b'dan mevkûf olarak rivayet etmiştir. Hz. Ali'den de mevkûf olarak rivayet edilmiştir.

- (1) İnsanın yaratılış özelliklerinden olan nitelikleri teklif konusu olamaz; ne onların elde edilmelerine ne de izâle edilmelerine yönelik bir yükümlülük gelemez. Çünkü böyle bir teklif tâkat üstü yükümlülük olur. Yükümlülük altına girmeyen bir şeyden dolayı da ne sevap ne de ceza gerekmez. Zira sevap ve azap şer'an yükümlü olmaya bağlıdır Dolayısıyla sözü edilen yaratılışla ilgili niteliklerden dolayı ne sevap vardır ne de azab.
- (2) Bu niteliklere gerekecek sevap ya da azab; bunlar ya birer nitelik olmaları hasebiyle bizzat kendilerinden ötürü olacaktır; ya da bunların bağlandıkları şeyler (taalluk) dolayısıyla olacaktır⁴⁶ Eğer bizzat kendilerinden ötürü ise, o takdirde bu tür bütün niteliklerden dolayı sevap gerekecektir. Bu niteliklerin şer'an iyi karşılanması ya da hoş bulunmaması neticeyi değiştirmeyecektir. Keza bu niteliklere aynı anda azap da gerekecektir. Çünkü bir şey için gerekli olan onun benzeri (misli) için de gerekli olacaktır. Bu durumda aynı nitelik üzerinde aynı cihetten iki zıddın bir araya gelmesi gibi bir netice doğacaktır ki bu muhâldir.

[116]

Eğer taalluk ettikleri şeyler dolayısıyla olacaktır denilirse, o zaman sevap ve azap bu niteliklerin taalluk ettikleri şeylere — ki bunlar fiiller ve terkler olmaktadır — olacak, bizzat yaratılışla ilgili nitelikler dolayısıyla olmayacaktır. Neticede her iki takdire göre de, bizzat kendilerinden dolayı yaratılış özelliklerine ne sevap ne de azap gerekme-yeceği ortaya çıkmaktadır. Varılmak istenen sonuç da budur.

İkinci şık için de iki açıdan delil getirilebilir:

(1)

Sözü edilen niteliklere sevgi ve buğz bağlandığını biliyoruz. Allah'ın bir şeyi sevmesinin ya da ona buğzetmesinin iki anlamı olabilir:

- (a) Bunlardan ya bizzat nimet ve ihsanda bulunma veya intikam kastedilmektedir. Bu anlamda sevgi ve buğz sonuç itibarıyla fiillerin sıfatlarına —bu görüşte olanlara göre— bağlı (râci) olurlar.
- (b) Ya da bunlarla nimet ve ihsanda bulunma ya da intikam iradesi kastedilmektedir. Bu anlamda da sonuç itibarıyla zâtın sıfatlarına bağlı olurlar. Çünkü Arap dilinde sevgi ve buğzun anlaşılan hakîkî mânâsıyla Allah'a nisbeti muhaldir. Bu görüş de diğer gruba ait olmaktadır. Her iki duruma göre de sev-

46. Bir üçüncü ihtimal daha vardır. O da bu iki ihtimalin dışında sadece sıfat olmaları değil de sevilen bir sıfat ya da hoşlanılmayan bir sıfat olmaları açısından taalluk edebilir. Bu takdirde iki zıddın birleşmesi de meydana gelmez. Bu haliyle delil istidlâl için yeterli olmaz.

ğı ve buğz, bizzat nimet ve ihsanda ya da intikamda bulunma anlamına çıkmaktadır. Bunlar da sevap ve azabın ta kendileridir.⁴⁷ Şu halde sözü edilen niteliklere sevap ve azap gerekir.

2

Şayet biz sevgi ve buğzun sonuçta sevap ve azap mânâsına gelmediklerini kabul etsek o zaman şöyle dememiz gerekecektir: Onların sıfatlara bağlanması sevap ve azabı ya gerektirecektir ya da gerektirmeyecektir. Eğer gerektirecekse maksat hasıl olmuş demektir. Eğer gerektirmeyecekse, bakılır: Sevgi ve buğzun taalluku ya Zât için olacaktır —ki bu muhaldır— ya da Allah'a yönelik bir başka şey içindir. Bu da muhaldır. Çünkü Yüce Allah âlemlerden müstağnîdir; bir başka şeye muhtaç olmaktan ya da bir şeyle tamamlanmaktan münezzehtir. Bilâkis O, mutlak anlamda her şeyden müstağnîdir ve her yönden kemal sahibidir.

Sevgi ve buğzun taalluku ya da kula yönelik bir durum içindir. Bu da sevap ve azaptır.

(3)

Bir üçüncü durum daha var⁴⁸: O da şudur: Şayet sevgi ve buğzun ilişkin oldukları şeyler —ki fiiller olmaktadır— açısından sevildikleri ya da hoş karşılanmadıkları kabul edilecek olsa bu durumda: a. Bu sıfatlarla birlikte olan fiillere verilecek sevap ya da azap ya bu sıfatlarla birlikte bulunmayan fiillere verilecek olanın aynısı olacaktır. b. Ya da böyle olmayacaktır. Eğer iki ayrı durumda bulunan fiillere verilecek karşılık farklı olarsa, o zaman sıfatların sevap ya da azaptan bir karşılıkları bulunmuş olacaktır ve varmak istediğimiz netice de budur. Yok, yaratılıştan mevcut bulunan niteliklerle birlikte işlenmiş fiillerle, böyle bir nitelikle birlikte bulunmayan fiillere verilecek karşılık eşit olarsa, o zaman, (Hz. Peygamber'in ifadesinde) hilim ve teennî sahibi (olduğu belirtilen ve övgüye mazhar olan) Eşec Abulkays'ın fiili ile, onun bu niteliklerine sahip olmayan başka birisinin fiili eşit olacaktır. Bu ise doğru değildir. Çünkü bunun doğru olması so-

47. Burada şöyle denebilir: Sevap ve azap, nimet ve ihsanda bulunma (in'âm) ve intikamdan daha dar anlamdadır. Çünkü ilk ikisi sadece âhirette söz konusu iken, in'âm ve ihsan keza intikam âhirette olacağı gibi, aynı zamanda dünyada da olur. Dolayısıyla in'âm ve ihsan ile intikamdan, dünyada olanlar kasdedilmiş olabilir. Oysa delilin tam olabilmesi için, sözü edilen nimet ve ihsanda bulunma ya da intikamın bizzat sevap ve azabın kendileri olması gerekmektedir. Dolayısıyla delilde tartışmaya açık taraflar vardır.

48. Müellif bunu bağımsız üçüncü bir delil yapmıştır ve daha önce geçen iki delil üzerine bina etmemiştir. Çünkü ilk iki delilde, sevgi ve buğzun, niteliklerin bizzat kendisine bağlanması esasından yürümüşken, burada bu niteliklerin neticeleri olan fiillere bağlanması esasından yürümüştür. Müellif bu yüzden de üslûbu değiştirmiş ve daha başta "üç durum/delil" ifadesini kullanmamıştır.

nucunda Allah katında sevimli olan bir şeyle, sevimli olmayan bir şeyin eşit olması gibi bir netice doğacaktır. Şer'i verilerin istikrâya tâbi tutulması neticesinde böyle bir neticenin mümkün olmadığı da görülecektir. Sonra bundan sevimli olan bir şeyin sevimsiz olması, sevimsiz olan bir şeyin de sevimli olması gibi bir netice de lâzım gelecektir.⁴⁹ Bu ise aklen mümkün değildir. Dolayısıyla yaratılışla ilgili niteliklerin, sevap ya da azaptan bir payları olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu niteliklerin sevap ya da azaptan bir payları bulunduğu ortaya çıktığına göre, bundan yaratılışla ilgili bulunan (cesaret, korkaklık gibi) niteliklerin sevap ya da azap gibi bir karşılıkları bulunduğu, insanların bunlardan dolayı iyi ya da kötü bir karşılık görecekları sabit olmuştur demektir. Bizim varmak istediğimiz netice de işte bu olmaktadır.

Daha önce arzedilen ve bu özellikte bulunan niteliklerden dolayı sevap ya da azap bulunmayacağı doğrultusunda getirilen deliller bazı yönlerden problem arz etmektedir. Şöyle ki:

Birinci delili ele alalım: Teklîf (yükümlülük) ile birlikte mutlaka sevap ya da azap bulunur diye bir şey yoktur. Bazen insanın kudreti dahilinde bulunmayan şeylerden dolayı da sevap ya da azap bulunabilir. Bazen yükümlülük bulunur, ama ortada ne sevap ne de azap bulunmayabilir. Birinciye, insanın başına gelen ve iradesi dışında bulunan musibetleri örnek verebiliriz.⁵⁰ Bunları bilip bilmemesi de farketmez. İkincisine ise, içki içen ya da kâhine (arrâf) giden bir kimsenin durumunu örnek olarak gösterebiliriz. Çünkü hadiste belirtildiği üzere "bu kişinin kırk gün namazı kabul olunmaz."⁵¹ Bununla birlikte ehl-i sünnet âlimlerinden hiçbir kimsenin böyle bir insanın kalmış olduğu namazın —şartları ve rükünleri tam olarak yerine getirilmişse— yeterli olmadığı görüşünde olduğunu bilmiyorum. Aynı şekilde âdil⁵²

49. Böyle bir neticenin niye doğacağı pek açık değildir. Herhangi bir hükümde, sevilen bir şeyle, sevilmeyen başka bir şeyin eşit tutulmasından, o sevilen şeyin de sevilmez olması lâzım gelmez. Aksi de aynı şekildedir.

50. Kur'ân'ı okuduğumuzda musibetlerle deneme durumlarında gösterilecek sabır, metanet ve Allah'ın kaza ve kaderine teslimiyet ve rıza gösterme karşılığında övgü ve sevap va'dinde bulunulduğunu görürüz. Aynı durumu hadislerde de görmemiz mümkündür. Meselâ bir hadiste şöyle buyrulur: "Allah bir kavmi sevdi mi, onları (çeşitli musibetlerle) dener. Kim rıza gösterirse Allah'ın rızasını kazanır. Kim de fevran eder, öfke ile karşılırsa, onlar da Allah'ın gazabını kazanır." (bkz. Tirmizî, Zühd, 57; İbn Mâce, Fiten, 23). Bu duruma göre sevap ya da azaba sebep olan şey bizzat musibet ve felaketler değil, aksine bunlar karşısında gösterilen sabır, metanet ya da tahammül-süzlük olmaktadır. Bunların mükelleflerin gücü dahilinde olduğunda ve bunların şer'an istenildiğinde de şüphe yoktur. Bu durumda müellifin ortaya koymak istediği şey tam olmayacaktır. "Bunları bilip bilmemesi de farketmez" sözü de bu şekilde daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü kişi musibetleri bilmediği zaman, sebaba sebep olan rıza ve sabır göstermesi kendisinden beklenemez. Bu sözün tamamlayıcı kısmı birazdan gelecektir.

51. Müslim, Selam, 125; Ahmed, 2/429.

52. İslâm literatüründe "âdil" denildiği zaman, iyilikleri kötülüklerinden

olsun fâsık olsun namazın herkes üzerine vâcib olduğunda da görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Madem ki (bu örnekte olduğu gibi) yükümluluk bulunduğu halde sevap ya da azap bulunmayabiliyor. Öyle ise birinci delilin doğruluğu sabit değildir.

İkinci delili ele alalım: Karşılığın bulunduğu delâlet eden üçüncü delil ikinci delille çelişmektedir. “Sevap ya da azap fiil ya da terk üzerine gerekmektedir” sözüyle eğer sadece fiilleri kasdetmişse, onun sakatlığı ortaya çıkmıştır. Eğer yaratılışla ilgili niteliklerle birlikte demeyi kastediyorsa, o takdirde sevap ve azapta niteliğin de bir etkisi bulunmuş olmaktadır. Bu da, yaratılışla ilgili niteliklere iyi ya da kötü bir karşılık verileceğine dair bir delil olur.

Birinci görüşe sahip olanlar, ikinci görüş sahiplerinin delillerine şu itirazları ileri sürebilirler:

Birincisi hakkında şöyle diyebilirler: Sevgi ve buğzun mânâsı sevap ve azaptır dersek, o durumda sevgi ya da buğzun kişinin kudreti altında bulunmayan şeylere bağlanması mümkün olmaz.⁵³ (Kişinin kudreti altında bulunmayan bu şeyler) onun üzerinde yaratıldığı nitelikleri ve varlığıdır.

İkincisi hakkında da şöyle diyebilir: Taksim daha fazla da olabilir. Çünkü sevgi ve buğzun, kula yönelik sevap ve azap dışında bir başka durum için bağlanmış olmaları pekâlâ mümkün olabilir. Bu da gidişâtta (mecârî'l-âdât) güzel ya da çirkin olan bir şeyle muttasıf olması demektir.

Üçüncüye gelince bunun için de şöyle denilebilir: Fiiller niteliklerden ortaya çıkınca, kemal ya da noksanlık konusunda fiiller niteliklere uygun olarak meydana gelir.⁵⁴ Biz sanatın mükemmelliğinden sanatkârın da mükemmelliğini çıkarırız. Bunun aksi de sözkonusudur. Dolayısıyla burada da durum aynıdır. Bu durumda sevap fiillere has olacak, farklılık da onların farklılığına yönelik olacaktır; niteliklerle ilgisi olmayacaktır. Maksat da budur.

Kısaca, bu konunun her iki tarafı da birbirine denk olmakta, bir taraf diğer tarafa üstün gelmemektedir. Konunun üzerinde daha geniş olarak durulabilir ama, burada bu kadarı yeterlidir, fazlasına ihtiyac yoktur. Başarı ancak Allah'tandır.

fazla olan kimse kasdedilir. Bu anlamda âdilın zıddı da “fâsık” olmaktadır. (Ç)

53. Bu delil, sevap ve azap ile kendisine iyi ya da kötü karşılık verilen şeyin kişinin kudreti hatta bilgisi dahilinde olması arasında zorunlu bir bağlantı (telâzum) olmadığı şekliyle reddedilmişti.

54. Yani, niteliğin kuvvetinin fazlalığından, fiilin de güzellik ya da kötülük bakımından güçlü olması gerekir. Bu durumda fiiller eşit olmakla birlikte niteliklerde bir ihtilâf söz konusu olmaz ki, üçüncü delil sahih olsun.

BEŞİNCİ MESELE:

Mükellefin gücü dahilinde olmayan konularda yükümlülük hakkında söz etmiş olduk. Geriye mükellefin gücü dahilinde olan fakat, kendisine zor gelen yükümlülükleri incelemek kaldı. İşte burası da onun yeridir. Şâri'in tâkat üstü yükümlülük (teklif-i mâ lâ yutâk) getirmeyeceğine yönelik kasdının bulunmasından, O'nun her türlü meşakkat içeren yükümlülüklerle kullarını mesul tutmayacağı gibi bir netice çıkmaz. Bu yüzdendir ki, daha önceki şeriatlarda tâkat üstü yükümlülük bulunmadığı halde meşakkat içeren yükümlülükler bulunabilmiştir. Öbür taraftan tâkat üstü yükümlülüğün olmayacağını sağduyu sahibi bir topluluk, hatta Eş'arî ve diğer mezheplerden olan âlimlerin çoğunluğu kabul etmişlerdir. Mutezile'ye gelince, zaten bu konu onların genel prensiplerinden olmaktadır. Güçlük içeren hususlarla yükümlü tutmak ise böyle değildir. Hal böyle olunca, bizim bu üstün şeriatımız nazarında durumun nasıl olduğunu incelemek gerekecektir:

Konuya girmeden önce "meşakkat" kelimesinin sözlük anlamı üzerinde durmamız gerekmektedir. Bir şey kişiyi yorduğu zaman *شق على الشيء* der. *لم تكونوا بالغية ال بشق الأنفس* (=Ken-di kendinize zor varacağınız memleketlere yükleriniz taşırlar.) âyetinde⁵⁵ de aynı anlamda kullanılmıştır. Âyette geçen *الشق* kelimesi "meşakkat" kelimesinden türetilmiş isim olmaktadır.

Meşakkatin bu anlamı, Arap dilindeki kelimenin vaz'ı (konuluşu) noktası dikkate alınmaksızın ele alındığında ıstılâhî açıdan dört ihtimal (vecih) gerektirir:

(1)

Gücün yettiği ve yetmediği bütün hususlarda âmm olur. Bu durumda tâkat üstü yükümlülük (teklif-i mâ lâ yutâk) de meşakkat diye isimlendirilir. Çünkü insanın böyle bir yükümlülüğü yerine getirmeye çalışması, onu faydasız bir sıkıntı ve güçlük içerisine düşürecektir. Meselâ, kötürümün ayağa kalkmaya çalışması ve bu yüzden kendisini sıkıntıya sokması, insanın havada uçmaya çalışması vb. gibi. Güç dahilinde olmakla birlikte beraberinde tahammülü zor bir unsur da varsa, bu durumda o işe zor iş (şâkk), onu yerine getirmek için karşılanan yorgunluk, güçlük ve sıkıntıya da "meşakkat" denilir.

(120)

(2)

Sadece güç dahilinde olan ancak işlenmesi sırasında içerdiği güçlük sebebiyle nefsin huzurunu kaçırarak ve onu tedirgin edecek ölçüde günlük yapılagelen mutat zorlukların üstünde zorluk içeren şeylere has olması.

Bu kısım iki şekilde düşünülebilir:

- a. Meşakkatin, yükümlü kılınan fiillerin kendilerine has olması. Bu tür olan meşakkatler, fiil bir defa işlense bile hemen kendisini gösterir. Fakihlerin istilâhında meşhur olan ruhsatların tanındığı yerler işte bu türden olan meşakkatlerin bulunduğu yerlerdir. Yolculuk ve hastalık esnasında oruç, yolculuk sırasında (namazın) tamamlanması ve benzeri hükümler gibi.
- b. Meşakkatin, fiillerin özünde bulunmaması, ancak fiillerin küllî ve devamlı oluşlarından kaynaklanması ve bu itibarla da bir önceki şıkta sözkonusu olan meşakkate katılması. Bu sadece nâfilelerde olur. Şöyle ki: İnsan her nasılsa kendi tahammulünün üstünde nâfile bir ibadetin altına girer. Ancak devamla bundan yorulur ve usangaçlık gelir. Bu yüzden nefis üzerine (a) şıkkından olan amellerin bir defa işlenmesi durumunda ortaya çıkan meşakkatin benzeri bir meşakkat meydana gelir. İnsanın kendi nefisine karşı yumuşaklıkla davranması, nâfile olarak üstlenilecek amellerin usangaçlık doğurmayacak bir ölçü ve miktarda olması istenilen saha işte bu kısım olmaktadır. Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vasselâm] visâl orucunu, elzem olmayan şeylere aşırı düşkünlük gösterilmesini, tekellüfe girilmesini yasaklaması, "Güç yetirebileceğiniz amelleri alınız (ki devamlı olsun). Çünkü, siz usanmadıkça asla Allah usanmayacaktır" ⁵⁶; "Orta yolu tutun, orta yolu tutun, ki (maksadınıza) ulaşasınız" ⁵⁷ buyurması bu kısma bir işaret olmaktadır. Bu kabil haberler çoktur. Bu kısma dikkat çekmek için başka bir yer daha vardır. Bu küllîlik ve devamlılık arzeden bir durumdan kaynaklanan meşakkat olmaktadır. Birinci (a şıkkı) kısımda olan meşakkat ise cüzî bir durumdan doğmaktadır.

(121)

(3)

Sadece güç dahilinde olan ve nefse alışılabilen işlerde bulunan mutat yorgunluktan daha fazla bir güçlük getirmeyen durumlara hasdır. Ancak böyle bir şeyle yükümlü tutulması teklif öncesine nisbetle alışılabilen şeyler yanında fazladan bir yük gibi telakkî edilmekte ve nefse ağır gelmektedir. Bu yüzden de bu tür yükümlülüklere "teklif" kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime sözlükte meşakkat anlamı içermektedir. Çünkü Araplar, bir kişiye ağır bir yük yükleyip onun yerine getirilmesini emrettikleri zaman, **كلته تكليفا** derler. Zorluğuna rağmen bir şeyi üstlenme durumunda da, eğer bir külfetle ona güç ye-

56. Buhâri, İman, 32, Teheccüd, 18; Muslim, Musâfirin, 215, 221.

57. Buhâri, Rikâk, 18; Ahmed, 2/514, 537.

tirebiliyorsa **كلفت الشيء** derler. Bu tür olan yükümlülükler de, bu açıdan bakıldığında, meşakkat diye isimlendirilirler. Çünkü bu tür yükümlülükler insiyatıfın elden bırakılması ve dünya hayatının gerektirmediği fazladan bazı işlerin üstlenilmesi demektir.

(4)

Kendisinden önce olan şeyden zorunlu olarak ortaya çıkana⁵⁸ hastır. Çünkü teklif mükellefi nefsinin arzularından çıkarmaktır. Arzu ve heveslere muhalefet etmek ise, başına buyruk insanlar için mutlak sûrette zor gelir ve bu yüzden bu tür kimselere sıkıntı ve meşakkat peyda olur. Bunun böyle olduğu halk içerisinde cereyan etmekte olan âdetlerde görülmektedir.

[122]

Böylece şıklarıyla birlikte ele aldığımızda meşakkatin beş kısımda ele alınacağı ortaya çıkmaktadır.

Birinci kısımdan olan meşakkatler usûl kitaplarında yeterince işlenmiştir ve daha önce biz de bu kısım ile ilgili olarak açıklamalarda bulunduk.

İkinci kısma gelince, bunu altıncı mesele olarak vereceğiz.

ALTINCI MESELE:

Şâri Teâlâ, getirdiği yükümlülüklerle kişilerin meşakkat ve sıkıntıya sokulmasını istememiştir. Buna şu hususlar delâlet eder:

(1)

Bu konuda gelen nasslara örnekler: *"O peygamber, ... onların ağır yüklerini indirir, zor tekliflerini hafifletir"*⁵⁹; *"Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi taşıtma..."*⁶⁰ Hadiste ise: (Kulun bu duası üzerine) Yüce Allah: *"(Tamam öyle) yaptım"* buyurdu,⁶¹ denilmiştir.⁶² Yine Yüce Allah: *"Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler..."*⁶³; *"Allah size kolaylık ister, zorluk istemez"*⁶⁴; *"Dinde sizin için*

58. Murad, zorunlu olarak değil de ortaya çıkabilecek olan olmalıdır. Aksi takdirde üçüncü kısım hakkında söylediği "nefsi ahışılga gelen işlerde bulunan mutat yorgunluktan daha fazla bir güçlük getirmeyen" ifadesine ters düşer.

59. A'râf, 7/157.

60. Bakara 2/286.

61. Âyet duadan ibarettir. bu itibarla delili tamamlayan unsur bu hadis olmaktır.

62. İbn Kesir, 1/343.

63. Bakara, 2/285.

64. Bakara 2/185.

bir zorluk kılmamıştır"⁶⁵; "İnsan zayıf yaratılmış olduğundan Allah sizden vuku hafifletmek ister"⁶⁶; "Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi arıtip üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz" buyurur. Hadiste de: "Haniflik ve hoşgörüye dayalı (bir şeriatla) gönderildim"⁶⁷; "Hz. Peygamber, iki şey arasında muhayyer kılınıyorsa, günah olmadıkça mutlaka daha kolay olanını tercih etmiştir"⁶⁸ buyrulur. Burada "günah olmadıkça" diye kayıtlanmıştır. Çünkü günahın terkinde —onun sırf bir terk olması açısından— bir güçlük bulunmamaktadır.⁶⁹ Bu mânâda daha pek çok nass bulunmaktadır. Eğer Şâri Teâlâ meşakkatı kastetmiş olsaydı, o zaman kolaylık ve hafifletmeyi murad etmiş olmaz, güçlük ve zorluğu dilemiş olurdu. Bu ise sakattır.

2

Ruhsatların meşrûluğu sabittir ve bu konu gayet kesindir. Bunlar, dinden olduğu zorunlu olarak bilinen konulardandır. Yolculuk sebebiyle namazı kısaltma, oruç tutmama, iki namazı birleştirerek kılma, zaruret hâlinde haram kılınmış şeyleri yeme ya da içme... gibi. Bunların mevcut ve meşrû oluşu, güçlük ve meşakkatin mutlak sûrette kaldırılmış olduğuna kesin bir delildir. Aynı şekilde aşırılık, tekellüf, amellerin devamlılığını kesintiye uğratacak şeylere sebebiyet vermek gibi şeylerin yasaklanması da konumuza delil olmaktadır. Eğer Şâri Teâlâ teklifte meşakkat dilemiş olsaydı, o zaman ne ruhsat ne de hafifletme bulunmazdı.

3

[123]

Teklifte meşakkatin bulunmadığına dair icmâ'ın bulunuşu. Bu durum, Şâri'nin meşakkate yönelik bir kastının bulunmadığının bir delilidir. Eğer bulunsaydı, o zaman şeriat içerisinde çelişki ve tutarsızlık olurdu.⁷⁰ Böyle bir şey ise şeriatın uzaktır. Çünkü şeriatın yumuşaklık, hoşgörü ve kolaylık esası üzerine konulmuş olduğu sabit iken, diğer taraftan da onun konulması sırasında mükelleflerin sıkıntıya ve güçlüğü itilmesi gibi bir maksat bulunsaydı, o zaman birbirine zıt olan unsurların şeriat bünyesinde toplanması gibi onun münezzehe olduğu bir durum ortaya çıkardı.

65. Hacc 22/78.

66. Nisâ 4/28.

67. Mâide 5/6.

68. Ahmed, 6/116, 233, 5/266.

69. Buhâri, Menâkıb, 23; Muslim, Fedâil, 77, 78.

70. Bu sadece günahların terkine has bir şey değildir. Bütün terklerde sözü edilen durum vâdır. Bu itibarla müellifin "...günah olmadıkça" diye kayıtlanmıştır... şeklinde sözü pek açık değildir.

71. Bu ifadeler aslında mustakıl dördüncü bir delil olmaktadır. Eğer müellif dördüncü bir delil de şudur diye söz başı yapsaydı daha açık olurdu.

Üçüncü türden olan meşakkate gelince bu da ayrı bir mesele halinde arz edilecektir:

YEDİNCİ MESELE:

Şâri Teâlâ'nın neticede bir nevi meşakkat ve külfet içeren şeyleri teklifte bulunduğunda şüphe yoktur; ancak bu gibi şeyler geçerli olan âdetlere nazaran "meşakkat" diye isimlendirilmemektedir. Nitekim alışlageldiği üzere insanların sanat ve meslek icrâsıyla hayatlarını kazanmak için çalışmalarına da meşakkat denilmemektedir. Çünkü bunlar mümkündür ve mutattır; içermekte oldukları külfet alışlagelmiş genel durumda insanı işten alıkoyacak ölçüde değildir. Hatta akli başında ve gelenekleri bulunan insanlar hayatlarını kazanmak için çalışmayan kimseleri tembel diye isimlendirirler ve onları ayıplarlar. Teklifte bulunan ve mutat olan meşakkatler de aynı şekildedir.

Âdeten meşakkat sayılanla, meşakkat sayılmayanlar arasındaki fark işte bu noktada ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: Bir fiili işlemeye devam etmek o fiilin tümünden ya da kısmen bırakılmasına sebep olacaksa, o fiili işleyen kimsenin kendisi ya da malı üzerinde veya davranışlarında bir bozukluğun ortaya çıkmasına sebep olacaksa, bu durumda söz konusu olan meşakkat mutat olan düzeyden fazla demektir. Eğer genel olarak bu zikrettiğimiz mahzurlardan birisine sebep olacak durumda değilse, o zaman söz konusu olan külfet âdeten meşakkat sayılmayacaktır. Nasıl sayılır ki, bu dünyada insanın bütün halleri; yeme, içmesi, diğer davranışları hep külfettir. Ancak kendisine bu külfetleri yenebilecek kudret verilmiş; kendisinin bu tasarrufların boyunduruğu altına girmesi istenmemiştir. Yükümlülüklerde de durum aynı şekildedir. Yükümlülüklerin ve onların içermekte oldukları meşakkatlerin (külfet) işte bu açıdan değerlendirilmeleri uygun olacaktır.

Bu nokta anlaşılmıştır sanıyoruz. Bir nokta daha var: **Mutat ölçüde meşakkat içeren yükümlülükler, içermiş oldukları bu meşakkatlerden dolayı talep konusu olmuş değillerdir; aksine bunlar içerdikleri maslahatlar için istenilmiş olmaktadır.** Bu- (124)
na delil, bundan önceki meselede geçmişti.⁷²

72. Bundan önceki meselede getirilen deliller, mutat olmayan yani ruhsat ve hafifletme konusu olan meşakkatlere yönelik bir kasıt bulunmadığı hakkında idi. Burada ise söz konusu meşakkat mutattır. Konular farklı olunca, biri için getirilen delillerin diğerini de bağlaması gerekmez. Bu durumda bizim araştırmamız gerekecektir ve sonunda bazı âyetlerin buna delil olmaya elverişli olduğu görülecektir. Aynı şekilde bir önceki dipnotta işaret ettiğimiz kısım da (ister birinci ister ikinci kısımdan olsun meşakkat, meşakkat olduğu için istenilmez, aksi takdirde şeriatla çelişki ve tutarsızlıklar meydana gelir gibi bir yaklaşımla) delil olarak kullanılabilir. Ancak ileride on birinci meselede "mutad meşakkatlerin meydana gelmesi istenilmiş olmadığı gibi, ➤

İTİRAZ: Geçen açıklamalar, teklifte meşakkate yönelik bir kastın bulunmadığına çeşitli açılardan delâlet etmez:

- (a) Yükümlülüğün bizzat “teklîf” diye adlandırılması buna işarete bulunmaktadır. Zira teklifin asıl sözlük anlamı içerisinde kulfet —ki meşakkat olmaktadır— bulunan bir şeyin istenilmesidir. “Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler...”⁷³ âyetinin anlamı da: “Allah kişinin gücü yetmeyecek ölçüde kendisine zor gelen şeyleri istemez; O’nun istekte bulunacağı şey sadece âdeten gücü dahilinde bulunan şeylerle yükümlü olmasıdır” şeklindedir. Dolayısıyla meşakkatle yükümlü tutma sabittir. Emir ve yasağa yönelik kasdın bulunması, hiç şüphesiz meşakkatin de talep edilmiş olması neticesini de yanında gerektirecektir. Şâri’ce “teklîf” diye isimlendirilmesinden de anlıyoruz ki, talep fiile, sadece bir meşakkat olması açısından bağlanmaktadır. Şu halde meşakkat, teklîf sırasında Şâri’ce dikkate alınan bir husus olmaktadır. “Dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır”⁷⁴ ve benzeri âyetler işte bu anlamda anlaşılacaktır.
- (b) Şâri’ Teâlâ, ne ile yükümlü tuttuğunu ve yükümlü tuttuğu şeyden nasıl bir meşakkat doğacağını bilmektedir. Bilindiği üzere teklîf beraberinde meşakkat getirmektedir. Şâri’ teklifle birlikte ondan asla ayrılmayan meşakkatin bulunduğunu bilmektedir. Bu durumda Şâri’in, teklifte bulunmakla ondan doğacak olan meşakkati de talep etmiş olması lâzım gelecektir. Çünkü prensip olarak, sonuç olan müsebbebi bile sebebin ortaya konulması, müsebbebin kasdedilmesi demektir. Bu meselenin açıklanması hükümler bahsinde geçmişti. Dolayısıyla neticede Şâri’in meşakkate yönelik kasdının bulunmuş olması gerekmektedir.

(3)

Meşakkat, kısmen de olsa, yükümlü olunan fiilin işlenmesi esnasında karşılaşılması durumunda, teklîf sevabından ayrı olarak sevap kazanılmasına sebep olabilmektedir. Meselâ: “Çünkü Allah yolunda susuzluğa, yorgunluğa, açlığa uğramak, kâfirleri kızdıracak bir yeri işgal etmek ve düşmana başarı kazanmak karşılığında onların yararlı bir iş yaptıkları mutlaka yazılır. Doğrusu Allah iyilik yapanların ec-rini zâyi etmez”⁷⁵, “Ama Bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette yol-

kaldırılmış olması da istenilmiş değildir” şeklinde açıklamalar gelecektir ve o zaman son delil de delil olmaktan çıkacak, geriye delil olarak sadece bazı âyetler kalacaktır.

73. Bakara, 2/285.

74. Hac 22/78.

75. Tevbe 9/120.

larımıza eriştireceğiz”⁷⁶ âyetlerini örnek olarak hatırlayabiliriz. Haddiste ise “mescide giderken fazla adım atılmasının daha sevaplı olduğu, sevabı en fazla olan kimsenin evi uzak kimse olduğu”⁷⁷; “hoşlanılmadık ve sıkıntılı durumlar için abdestin hakkı verilerek alınmasının tavsiye edildiği”⁷⁸ bilinmektedir. Bu hususa: “Savaş hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı. İhtimal ki, hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizidir...”⁷⁹ âyeti de işaret etmektedir. Çünkü savaşta en büyük meşakkat ve güçlükler bulunmaktadır. Hatta öyle ki Yüce Allah: “Allah şüphesiz, Allah yolunda savaşıp öldüren ve öldürülen mü'minlerin canlarını ve mallarını cennete karşılık satın almıştır”⁸⁰ buyurmuştur. Benzeri daha başka âyetler de vardır.

Meşakkatler —sırf meşakkat olmaları açısından— normal yükümlülükten alınacak olan sevaptan ayrı olarak fazladan sevaba vesile olduğuna göre bu, onların da Şâri'ce gözönünde bulundurulmuş olduğuna delil olur. Eğer böyle olmaz ve Şâri'in meşakkate yönelik bir kasdı bulunmasaydı, o zaman onlara maruz kalmaktan dolayı bir sevap sözkonusu olmazdı. Nitekim yükümlü olmayan ve mükellefin bizzat kendi tercihi ile ortaya koyduğu fiiller karşılığında herhangi bir sevap bulunmamaktadır. Nitekim bu konu mübâh bahsinde geçmişti. Bütün bunlar teklif sırasında Şâri'in meşakkati de gözönünde bulundurduğunu, ona yönelik bir kasdının olduğunu gösterir. Bizim ulaşmak istediğimiz netice de işte budur.

CEVAP: Birinci itirazı ele alalım: Teklîfin mükellefe yöneltilmesi durumunda sözkonusu edilecek kasıt iki yönlü olabilir: (a) O yükümlülük, bir meşakkat olması açısından istenilmiş olabilir. (b) O yükümlülük, içermiş olduğu mükellefe yönelik dünya ve âhiret için sözkonusu olan maslahatlar açısından istenilmiş olabilir. Bu ikincinin Şâri'in maksadı olduğunda en ufak bir kuşku bulunmamaktadır. Bütün şerî veriler bunu dile getirmektedir. Nitekim daha önce bu kitâbın (ikinci cilt) başında bu konu üzerinde durulmuştu. Birincinin Şâri'ce kastedilmiş olabileceğini kabul etmiyoruz. Bir şeyde böylesine iki kastın bir arada bulunması gibi bir zorunluluk da yoktur. Meselâ, doktor hastasına acı ve tadı hoş olmayan ilaç içirmekle, damarını yarmak ve kangren olmuş organını kesmek sûretiyle ona acı vermekle, onun acı ve ızdırap çekmesini değil, iyileşmesini, onun yararını kasteder. Gerçi bu arada hastasının acı ve ızdırap çekeceğini bilir. Ama onun bu bilgisi, yaptığı bu işlerde onun acı ve ızdırap çekmesine yönelik bir kastının bulunduğu neticesini gerektirmez. Şâri'in mükellefe getirdiği yüküm-

76. Ankebût 29/69.

77. Müslim, Tahâret, 41; İbn Mâce, Tahâret, 49.

78. İbn Mâce, Tahâret, 49.

79. Bakara 2/216.

80. Tevbe 9/111.

hükümler de aynı şekilde değerlendirilir. O bu yükümlülükleri kullanır mesakkat çekmeleri için değil, derhal ya da zaman içerisinde (ya da ahva ve ahrette) kendilerine ulaşacak menfaatler içerdiği için getirmiştir. Yükümlülüklerde onların içermiş olduğu maslahatlara yönelik kasıtların kasdı bulunduğu zaten genelde icmâ vardır. Tartışma konusu sadece, aynı zamanda onların içermiş oldukları mesakkatlara yönelik bir kasdının olup olmadığı hakkındadır. Yükümlülüklerle "rekîf" adı verilmesi, onlar esnasında ortaya çıkan şeyler itibarıyla ve tamamen Arapların dil kullanışlarındaki örflerine uyulmuştur. Çünkü onlar, ıstıkâk ilminde de bilindiği üzere, bir şeyi —her ne kadar kullanışta ona yönelik bir kasıt olmasa da— ondan meydana çıkan şeyler ile isimlendirirler ve bu mecâzî bir kullanış şekli de değildir, bilakis lûgat açısından vaz'î hakikat olmaktadır.

İKİNCİ İTİRAZA CEVAP: Sebebin işlenmesinden müsebbebin meydana geleceğini bilmek, —her ne kadar mükellef hakkında ona yönelik bulunan bir kasıt yerine geçtiği sabitse de— sadece bazı yönlerden kasıt yerine geçer. Bununla şerî hükümlerde sözkonusu olan ve sebebiyet verme (tesebbüb) ile genelde mütecâvizkâr olması yönünden⁸¹ bunun böyle olduğunu kastediyorum; yoksa meydana gelmiş mefsedetle kastetmiş olması cihetinden o şekilde değerlendirilmiş değildir. Çünkü biz, onun sadece kendi çıkarlarını kastetmiş olduğunu kabul ediyoruz.

Mükellef (mefsedeti) kastetmiş olmayınca, bunun Şâri'in hakkı konusunda da böyle olacağı netice olarak ortaya çıkacaktır. Çünkü O, yükümlülükle bizzat maslahatı kastetmiştir, onun işlenmesi sırasında ortaya çıkan mefsedetlere yönelik bir kasdı bulunmamaktadır. Bu konunun izahı daha önce hükümler bahsinde geçmişti. Bundan sonra mükellef bahsinde —inşâallah— daha etraflı bir şekilde üzerinde durulacaktır.

Hem sonra, şayet işlenmesi sırasında bazı mefsedetlerin de ortaya çıkmasına sebep olan bir yükümlülüğe yönelik kasıttan, şer'an mefsedetin ortaya konulmasına yönelik bir kasdın bulunması gerekecek olsaydı, o zaman daha önce geçen ve şeriatın mefsedetlerin değil de sadece maslahatların temini için konulmuş olduğunu isbat eden delillerimiz bâtil olmuş olacak, özel olarak da bu konuda Şâri'in aynı anda

81. Mükellef, bazen müsebbebi bilir fakat onu kastetmez, sadece kendi menfaati-ni gözetir, kendisinin mütecâvizkâr olması ve bir başkasına zarar vermesi durumunu dikkat nazarına almaz. Ancak böyle bir durumda Şâri' onu, sanki müsebbebi kastetmiş gibi değerlendirir ve tecâvüzünün neticesi neyse onunla sorumlu kılar. Bu durumda Şâri', mükellefin sebebin işlenmesi durumunda müsebbebin meydana geleceğini bilmesini, bizzat müsebbebi ortaya koymaya yönelik kasdı mesabesinde tutar. Şâri'in buradaki durumu da aynen böyledir. Her ne kadar O, maslahatın temini sırasında ortaya çıkacak mefsedetleri biliyor ise de, onlara yönelik bir kasıt bulundurmamaktadır.

hem meşakkatin kaldırılmasını, hem de onların ortaya konulmasını istemiş olması gibi bir netice doğacaktı. Bu ise hem aklen hem da naklen muhal ve sakattır. [127]

Sonra doktorun hastasına acı ılaç içirmesi, kangren olan organını kesmesi, çürümüş dişleri çekmesi, cerahatli yaraları yarması, hastasına arzuladığı şeylerden perhiz vermesi... gibi durumlarda —her ne kadar bunları yaparken hastaya acı vermiş olacaksa da— onun iyileşmesine yönelik kasdının bulunmaması gerekmez. Çünkü onun maksadı, tedavi sırasında ister istemez ortaya çıkacak olan hastaya eza verme mefsedetine riâyette bulunmadan daha büyük ve güçlü olan bir maslahatın gerçekleştirilmesine yöneliktir. Şeriatın tavrı da işte böyledir. Eğer teklif, mutlaka yapılması gereken bir durum arz ediyorsa — zorunlu olarak beraberinde meşakkatler getirirse de— getirilir. Çünkü tekliften maksat, sadece maslahat olmaktır. Şeriatta getirilen bütün yükümlülükler hep bu şekilde olmaktır. Şâri'in meşakkatleri defetmek istediği bilinmektedir. Bu durumda eğer içerisinde meşakkat içeren bir şey emretmişse, bizzat o meşakkate yönelik bir kasdı olmayacaktır. Zira eğer ona yönelik bir kasdının bulunacağını varsayarsak, o durumda Şâri'in meşakkatlerin defini istememesi gerekirdi. Bu itibarla, alışıl gelmiş işler esnasında ortaya çıkan meşakkatler âdeten meşakkat olarak isimlendirilmemektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse şöyle diyebiliriz: Alışıl gelmiş (mutat) fiiller ile, bunların cinsinden olan fiiller ile getirilen yükümlülükler —daha önce geçtiği gibi— meşakkat içermezler. Yükümlülükler sırasında bazı güçlüklerin bulunacağını bilmekten, onların talep edilmiş olması, onlara yönelik bir kasdın bulunması gibi bir neticenin çıkması şöyle dursun; bu tür güçlükler “meşakkat” diye de adlandırılmaz.

ÜÇÜNCÜ İTİRAZA CEVAP: Söz konusu edilen sevap, meşakkatin vukuunun mücerred tekliften zorunlu olarak doğması ve yükümlü olunan fiilin ancak o meşakkate katlanması yoluyla gerçekleşebilmesi açısından olmaktadır. Sadece bu açıdan bakıldığında meşakkat sanki istenilmiş (maksûd) gibi olmaktadır. Yoksa mutlak anlamda meşakkat kasdedilmiş değildir. Bundan dolayı da Şâri' Teâlâ, normal yükümlülüğün sevabından ayrı olarak meşakkat karşılığında olmak üzere fazladan bir sevap vermektedir. Fazladan olarak bu sevabın verilmesi, meşakkat ve yorgunluğun bizzat istenilen bir şey olduğuna delalet etmez. Bunu şu da destekler: Meşakkatler karşılığında —istenilen yükümlülükler neticesinde doğmasalar bile— sevap meydana gelmektedir. Meselâ, bir insan başına gelen musibet ve felaketlerden dolayı sevap almakta ve bunlar onun günahlarına keffâret olmaktadır. Nitekim bu hususa şu hadis delâlet etmektedir: *“Mü'minin karşılaştığı hiçbir ağrı-sızı, yorgunluk, üzüntü ve keder, hatta kendisine batan bir diken yoktur ki, Allah bunlar sebebiyle onun günah-* [128]

larından affetmiş olmasın" ⁸² Benzeri daha başka hadisler de bulunmaktadır

Mubahta da aynı şekilde, şayet ondan yasak olan bir şeyin ortaya çıkacağı bilinecek olsa, bu durumda o yasağa yönelik bir kasdın bulunması gibi bir netice lâzım gelmez. Aynı şekilde o mübahtan zorunlu olarak ortaya çıkacak olan yasağa yönelik bir kasdın olmadığına ittifak edilir. Bildiği halde bir kasdının bulunmaması konusunda ise ihtilâf etmişlerdir. Bu konunun izahı —inşâallah— ileride gelecektir.

FASIL

Bu arzedilen açıklamalardan bir başka esas daha çıkar:

Mukellef, sevabının büyüklüğüne bakarak yükümlülüğün içerdiği meşakkate yönelik bir kasıt bulunduramaz; o sadece meşakkatın büyüklüğüne göre sevabı da artan ve bizzat yükümlülük konusu olan amele niyet etmek durumundadır.

Bu ikincisi, bütün ameli tekliflerin özelliği böyle olduğu içindir. Çünkü mukellef sadece sevap verilen amele niyet etmek durumundadır. Şâri'in o yükümlülüğü koyarkenki kasdı da işte bu olmaktadır. Şâri'in kasdına uygun olarak ortaya çıkan şey, bizzat istenilen netice olmaktadır.

Birinciye gelince; çünkü ameller niyete göredir, davranışlarda maksatlar dikkate alınır. Nitekim bu husus —inşâallah— yeri gelince belirtilecektir. Bunların muteber olması için mutlaka Şâri'in kasdına

82. Buhârî, Merdâ, 3; Müslim, Birr, 46. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**'de bu hadisin şerhi sırasında şöyle der: Bu hadis, İzzuddin b. Abdisselâm'ın görüşünü çürütmektedir. O bu görüşünde şöyle diyor: "Bazı cahiller bir musibete düşen kimsenin sevap alacağını sanmışlardır. Bu açık bir hatadır. Çünkü sevap ve azap sadece kesb karşılığında olmaktadır. Musibetler ise insanların kesbi dahilinde değildir. Ecr, sadece gösterilen sabır ve rızaya karşı olmaktadır."

Hadisin onun bu görüşünü çürütmesi şöyle olmaktadır: Hadis, sadece musibetlerin bulunmasından dolayı ecin bulunacağı konusunda açıktır. Sabır ve rıza ise, bunlar fazladan şeylerdir ve bunlar karşılığında musibet dolayısıyla verilecek ecirden ayrı olarak fazladan sevap verilmesi mümkündür. Karâfi şöyle der: "Musibetler kesin olarak keffâret olmaktadır. İster rıza ile birlikte bulunsunlar isterse bulunmasınlar, farketmemektedir. Ancak beraberinde rıza da bulunursa o zaman keffâret olma özelliği artar, rıza bulunmazsa azalır. İşin esası şudur: Musibet, karşılığında kendisine denk bir günaha keffâret olur, beraberinde gösterilecek rıza ile ise sevap alınır.

Bana (Nâsir) göreyse, sanırım Karâfi'nin bu son sözü her iki söz arasında bulmaktadır. Keffâret olma, sevap ve azaptan başka bir şeydir. Bu durumda keffâretin, mukellefin ortaya koyacağı bir amel (kesb) karşılığında olmamasının bir mahzuru yoktur. Sevap ve azaba gelince, hem aklın hem de Kur'an âyetlerinin delâletinden onların sabır, rıza ve teslimiyete bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Karâfi'nin bu sözü İzz'in sözüne de ters düşmez. Çünkü İzz, musibetlerin keffâret olacağını inkar etmiyor, sadece musibetler karşılığında sevap alınmayacağını belirtiyor ki, bu da güzel bir yaklaşım olmaktadır.

uygun düşmesi gerekmektedir. Eğer mükellefin yükümlülüğü yerine getirirkenki kasdı, içerdığı meşakkati ortaya koymaya yönelik ise, o zaman onun kasdı Şâri'in kasdına ters düşmüş olacaktır. Çünkü Şâri' getirdiği yükümlülükte bizzat meşakkati dikkate almış değildir. Şâri'in kasdına ters düşen her niyet ise bâtil olmaktadır. Dolayısıyla kulun meşakkate yönelik kasdı da bâtil olacaktır. Şu halde o, yasaklanan şey kabilinden olmaktadır. Hakkında yasak bulunan şeyin ortaya konulmasında ise sevap yoktur; aksine yasağın haramlık derecesine ulaşması durumunda günah vardır. Bu itibarla, meşakkate girmek kasdıyla sevap isteğinde bulunmak, Şâri'in kasdıyla çelişki arz etmektedir.

İTİRAZ: Bu **Sahîh**'te bulunan şu Câbir hadisine ters düşmektedir. Şöyle ki: Mescidin etrafında boş yer vardı. Selemeoğulları Mescid'e yakın bir yere taşınmak ve yerleşmek istediler. Bu haber Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vasselâm] ulaştı. Bunun üzerine onlara: "*Sizin Mescid'e yakın bir yere yerleşeceğiniz haberi bana ulaştı, öyle mi?*" diye sordu. Onlar: "Evet, Yâ Rasûlallah! Biz bunu istedik" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vasselâm] onlara iki defa tekrarlayarak: "*Ey Selemeoğulları! Yurdunuzu bırakmayın, (Mescid'e atacağınız adımın) izleri yazulsın*" buyurdu. Bir başka rivâyette: "Bizim yurdumuzdan ayrılmış olmamız bizi sevindirecek değildir" demişlerdir. Câbir'de gelen başka bir rivâyette de, o şöyle anlatmıştır: Bizim yurdumuz Mescid'den uzakta idi. Evlerimizi satmak ve Mescid'e yakın olmak istedik. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vasselâm] bizi bundan alıkoymuş ve: "*Sizin için her adım karşılığında bir derece vardır*" buyurdu.⁸³

İbnu'l-Mübârek'in zühde dair kitabında da (**Rakâik**) Ebu Musa el-Eş'arî'den şöyle nakledilmiştir: Bir defasında denizde yelken açmış bir gemi ile yolculuk yapıyordum. Bir adamın şöyle dediğini duyduk: "Ey gemi yolcuları! (Oruç için) kalkın." Bunu yedi kere tekrar etti. Ona: "Bizim ne halde olduğumuzu görmüyor musun?" dedik. O yedinci defasında: "Vallahi Allah'ın kendisi üzerine yazdığı bir va'di (kazâsı) vardır: Kim dünya hayatında sıcak bir günde nefsinin Allah için susatırsa, kıyamet günü onu kandırması Allah üzerine bir hak olmuştur" dedi. Bundan sonra Ebu Musa çok şiddetli sıcak günleri kovalar ve o günlerde oruç tutardı.

[130]

Şeriatla bu türden olup, mükellefin ibadetlerde ve diğer yükümlülüklerde nefsinin zora koşmaya yönelik kasdının sahih olduğuna ve bundan dolayı da sevap alacağına delâlet eden veriler bulunmaktadır. Mescid'e yaklaşmak amacıyla yurtlarından ayrılmayı isteyen sahâbîlere Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vasselâm], çok adım atmada çok sevap bulunduğu için yerlerinde kalmalarını emretmiştir. Bunların durumu şuna benziyor: Bir adam ki işleyeceği bir amelin iki yolu bulunmaktadır. Bun-

lardan biri kolay diğeri ise zordur. Zor olan yolla onu ortaya koyması emrolunmuş ve bundan dolayı da sevap alacağı va'dinde bulunulmuştur Hz Peygamber'in [aleyhissalâtu vesselâm] onları düşüncelerinden alıkoyması, yurtlarında kalmalarında (ve meşakkate göğüs germelerinde) daha fazla ecir bulunduguna onların dikkatini çekmek için olmuştur.

Allah'ın veli kullarının hallerini düşün. Bunlar Rablerine kulluk yolunda güçlerinin en son yeteceği noktaya kadar çaba sarfetmeyi esas olarak kabul etmişlerdir. Hatta her konuda azîmetleri almak, ruhsatları ise terketmek onların en önemli bir prensibi olmuştur. Bütün bunlar arzettiğiniz hususlarla ters düşmektedir. **Sahih'te** de Ubey b. Ka'b'dan şöyle rivayet edilmiştir: Ensardan birisinin evi, Medine'de bulunan evlerin en uzağı idi. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] ile birlikte hiçbir namazı kaçırmıyordu. Kendisine: "Ey Falan! Keşke bir eşek alsaydın, ayağını yakıcı sıcağtan ve haşerâtтан korurdu" dedik. O: "Vallahi, evimin Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vesselâm] evi ile bitişik olması hoşuma gıtmezdi" diye cevap verdi. Câbir diyor ki: "Bu sözü işitince çok ağrıma gitti ve Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vesselâm] gelerek durumu kendisine bildirdim. Bunun üzerine Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] onu çağırttı ve adam ona da aynı cevabı verdi ve kendisinin attığı her adımdan bir sevap beklediğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] : *'Şüphesiz senin için umduğun şey olacaktır'* buyurdu."⁸⁴

CEVAP: Evvela, itiraz sadedinde zikredilen bu hadisler şahsa özel uygulamalarla (kadiyyetu ayn) ilgili vâhid haberlerdir.⁸⁵ Bunlardan kesin bir genellemeye (istikrâ) gidilmesi mümkün değildir. Zannî olan şeyler kati olanlar karşısında varlık gösteremezler. Bizim üzerinde durduğumuz şey, kati olan şeyler türündendir.

İkinci olarak: Bu hadislerde, bizzat meşakkatin kendisine yönelik kasdın bulunduguna bir delâlet bulunmamaktadır. Birinci hadisin açıklanması bizzat Buhârî'nin rivayetinde bulunmaktadır. Çünkü o bu hadisin rivâyetinde: "Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm], Medine'nin o taraftan (düşman tecavüzüne karşı) boşalması ve savunmasız hale gelmesinden endişe etti" şeklinde ilave bulunmaktadır. Mâlik b. Enes'ten, önce Akik'e sonra da oradan Medine'ye iner olduğu rivayet edilmiştir. Kendisine Akik'e indiği zaman: "Akik'e niçin iniyorsun? Çünkü Mescid'e uzaklığı zor oluyor" diye sorduklarında: "Bana ulaştığına göre, Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] Akik'i sever ve oraya gelirdi."⁸⁶ de-

84. Müslim, Mesâcid, 278; İbn Mâce, Mesâcid, 15; Ahmed, 5/123.

85. Burada sözkonusu ettiği Mescid'den uzaklık ve uzak evlerden oraya gidip gelirken maruz kalınan meşakkat olmaktadır. Vâhid haberler işte bu husus etrafında gelmiştir. İbnü'l-Mübârek'in naklettiği ve evliyanın halleriyle ilgili itiraza cevaplar ise birazdan gelecektir.

86. Eğer Akik, Selemeoğullarının yurdu ise, bu durumda oranın, "Hz. Peygamber (as), Medine'nin o taraftan (düşman tecavüzüne karşı) boşalma-

miştir. Ensardan bazıları oradan Mescid'in yakınına bir yere taşınmak istemişlerdi. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vassellâm] onlara: "Adımlarınızdan sevap ummaz mısınız?" buyurdu. İmam Mâlik, Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vassellâm] "Adımlarınızdan sevap ummaz mısınız?" sözünü, yürüme sırasında karşılanılacak güçlük sebebiyle değil, taşınılacak yerin üstünlüğünden dolayı⁸⁷ söylemiş olduğu mânâsını çıkarmıştır.

İbnu'l-Mübârek'in naklettiğine gelince, eğer senedi sahihse o zaman o, sahâbî fiili olmak üzere bir delil olacaktır. Bununla birlikte onda, daha büyük sevabın, kendisine ibadet meşakkati daha ağır gelen kimseler için sabit olduğu da bildirilmektedir. Hoşlanılmadık şeyler karşısında abdest alınması, cihadda susuzluk ve yorgunluğa maruz kalınması gibi. Şu halde Ebu Musa'nın [radıyallahü anh] sıcak günlerde oruç tutmayı tercih etmesi, namaz, sadaka gibi nafil ibadetler varken daha zor olan cihadı tercih eden kimsenin durumuna benzemektedir.⁸⁸ Yoksa sevap kazanmak için nefsini işkenceye sokma kasdı söz konusu değildir. Bunda, sadece meşakkati daha çok olduğu için, o derecede sevabı da daha büyük olacak olan bir ibadetin altına girmek kasdı bulunmaktadır. Bu kasıta meşakkat, asıl değil tâbi olmaktadır. Konumuz ise, meşakkatin kasıta tâbi kılınmaksızın esas alınmasıyla ilgilidir. Ensardan olan sahâbî ile ilgili hadiste de, kendisini eziyet ve iş-

sı ve savunmasız hale gelmesinden endişe etti" hadisinin açıkladığı bir fazileti olmasına bir engel yoktur. Bu durumda orası kişinin niyeti durumunda sevap alacağı bir nöbet (ribât) yeri olur. O takdirde İmam Mâlik'in anlayışı ile, hadisin diğer kısmından alınan mânâ arasında bir zıtlık olmaz. Eğer onların yurdu Akîk'ten başka bir yerde ise ve İmam Mâlik Selemeoğullarından başka Ensardan söz ediyorsa ve olay başka bir olayla ilgili ise, o zaman durum açıktır.

87. Buhârî (Hac, 15) ve Ebu Davud'da belirtildiği üzere Hz. Ömer şöyle demiştir: Akîk vâdisinde iken Hz. Peygamber'i (as) şöyle derken işittim: "Bana Rabbinden bu gece bir haberci geldi ve: "Bu vâdide namaz kıl ve 'Hac içinde umre de' dedi." Ebu Davud Mâlik'ten naklederek: Mâlik şöyle der: "(Hactan) Medine'ye dönerken Muarras'ta konaklamadan ve orada iki rek'at ya da kılabil-diğince namaz kılmadan geçmesi yakışık almaz. Çünkü Hz. Peygamber (as) orada konaklamıştır." Burada sözü edilen konaklama yeri (Muarras) Medine'ye altı mil uzaklıkta bir yerdir. (Ebu Davud, 2/219) Tirmizî hadisindeki "Selemeoğulları Medine'nin bir ucunda idi" ifadesinden, Akîk'in Medine'ye altı mil uzaklıkta olduğundan, Akîk'in Selemeoğulları yurdundan başka bir yer olduğu anlaşılır. Bu böyle olunca, Akîk için söz konusu edilen fazilet, Selemeoğulları yurdu için söz konusu edilen faziletten başka olacaktır. Bu da Selemeoğulları yurdunun fazileti, Medine için sanki bir ribat ve gözetleme yeri olduğundan kaynaklanmaktadır. Akîk'in fazileti ise öyle anlaşılıyor ki, taabbudîlik arzetmektedir. Ancak bu neticeye varmak için, ortada ayrı ayrı iki olay olduğunun isbatı gerekmektedir.

88. Bu adam bir tür ibâdet tercihiinde bulunmuş, meşakkat ise onun bir neticesi olmaktadır. Dolayısıyla bu örnekte meşakkate yönelik bir kasdın bulunabileceği ortaya çıkmaz. Ebu Musa'nın, kendilerine gemide öğütte bulunan adamın sözüne uyarak, oruç tutmak için fazla sıcak olmayan günleri değil de, şiddetli sıcak günleri araştırması örneği ise, sevabının daha büyük olması için nefsin meşakkat verme kasdının bulunduğu konusunda açıktır. Bu itibarla asıl cevabı teşkil eden kısım bundan sonra gelen kısım olmalıdır.

kence altına sokma kasdı bulunduğu dair bir delâlet yoktur. Onda bulunan delâlet sadece, sevabın büyük olması için mescidin uzaklığından doğan meşakkate sabır kasdının bulunması hakkındadır. Bu anlamda olan diğer rivayetlerde de durum aynıdır.

Evliyânın halleri ile ilgili olarak öne sürülen itiraza gelince, onların maksatları kendi nefislerinin hazlarına yönelik düşünceleri tamamen atarak sırf Mabûdlarının hakkını yerine getirmektir. Bunların davranışlarında, sadece nefislerini işkence ve sıkıntı altına sokmayı, meşakatlere göğüs germeyi kastettiklerini söylemek geçen ve —inşâallah— ileride gelecek deliller sebebiyle doğru değildir.

Üçüncü olarak: İtirazda kullanılan delil, Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vesselâm] ruhbanlığa özenmek suretiyle nefislerini güçlük ve sıkıntıya sokmak isteyen kimseleri bu düşüncelerinden alıkoyması delili ile teâruz teşkil etmektedir. Bilindiği gibi aşıptan bazıları aşırılığa düşmüşler ve biri, ben her gün oruç tutacağım ve hiçbir günümü oruçsuz geçirmeyeceğim, demiş; bir diğeri, ben her geceyi ibadetle geçireceğim ve hiçbir zaman uyumayacağım, demiş; bir diğeri de, ben ise hiçbir zaman kadınlarla beraber olmayacağım... demişti. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] onların bu tutumunu tepki ile karşılamış ve kendisinin bütün bunları yaptığından söz etmişti. Sonunda da *"Kim benim sünnetimden yüz çevirirse, o benden değildir"* buyurmuşlardı.⁸⁹ Başka bir hadiste de: "Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] Osman b. Maz'un'u ruhbanlık hayatından alıyordu. Eğer ona bu konuda izin verseydi, kendimizi hadım ettirirdik"⁹⁰ denilmektedir. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm], güneş altında ayakta dikilerek oruç tutma adağında bulunan kimseye, orucunu tamamlamasını, fakat güneş altında ayakta dikilmemesini emretmiştir.⁹¹ Bir başka hadislerinde ise: *"Aşırılık gösterenler helâk oldu"*⁹² buyurmuşlardır. Onun zorlaştırma ve aşırılık göstermeyi yasakladığı şeriatte meşhurdur; hatta bu şeriatte kesin bir prensip halini almıştır. Şâri'in insanları sıkıntıya sokmaya yönelik bir kasdı bulunmadığına göre, mükellefin böyle bir kasdı Şâri'in kesin olarak bilinen kolaylaştırma ve hafifletme kasdı ile çelişmiş olacaktır. Mükellefin kasdının Şâri'in kasdı ile çelişmesi durumunda, onun kasdı bâtil ve doğru olmayacaktır. Bu gayet açıktır. Başarı ancak Allah'tandır.

FASIL:

Geçen açıklamalardan bir esas daha çıkar: O da şudur: İşlenmesi-

89. Buhârî, Nikâh, 1.

90. Ahmed, 1/175, 3/158; Dârimî, Nikâh, 3.

91. Buhârî, Eymân, 31; Ebu Davud, Eymân, 19; İbn Mâce, Keffârât, 690; Ahmed, 4/168.

92. Müslim, İlim, 7; Ebu Davud, Sünne, 5.

ne izin verilmiş fiiller —ki vâcib, mendub ya da mübah olabilirler— eğer bir meşakkate sebebiyet verirlerse, bakılır: Bu meşakkat ya bu gibi fiillerde mutad olan türden olur; ya da mutad türden olmaz. Eğer mutad türden ise, bu konu üzerinde durmuş olduk ve o fiillerin içermiş oldukları meşakkat dolayısıyla istenilmediklerini gördük. Eğer meşakkat, mutadın üzerinde ise, o durumda bu tür meşakkatin de Şâri'ce kastedilmiş olmayacağı öncelikli olarak bilinir. Bu durumda bakılır: Bu meşakkatler ya kulun bizzat kendi fiili ve iradesi sebebiyle meydana gelmiştir; ya da öyle değildir.

Eğer kulun kendi fiili ve iradesi sebebiyle meydana gelmişse, aslında bu şer'an yasaktır ve şer'iatta böyle bir meşakkat içeren fiille Allah'a kullukta bulunma gibi bir şey yoktur. Çünkü Yüce Allah, işlenmesine izin verdiği fiillerde güçlük ve sıkıntı (harac) murad etmemektedir. Buna, güneş altında ayakta dikilerek oruç tutmayı nezreden kimsenin durumunu örnek verebiliriz.⁹³ Bu yüzdendir ki İmam Mâlik, Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vasselâm] ona, orucunu tamamlamasını, oturmasını ve gölgelenmesini emretmesi hakkında şöyle demiştir: "Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vasselâm] ona, Allah için tâat olan şeyi tamamlamasını emretti, Allah için masiyet (günah) olan şeyi de ona yasakladı." Çünkü Yüce Allah, nefislere işkence edilmesini, ne kendisine yaklaşılabilecek bir yol, ne de kendi katında bulunan şeylere ulaşılabilir bir vasıta kılma-
[134] mıştır. Bu açıktır. Ancak bu yasaklama, meşakkate, işe girmesi sebebiyle maruz kalması yoluyla değil, onu kendi üzerine doğrudan getirmesi durumu şartına bağlıdır. Aynen misâlde olduğu gibi. Bu konuda hüküm açıktır.

Ama, meşakkat amele tâbi durumda olursa, meselâ mutadın üzerinde bir meşakkat altına girmeksizin oruç tutamayacak veya ayakta namaz kılamayacak bir hastanın, yürüyerek ya da binerek hac yapamayacak bir hacı adayının durumunda olduğu gibi, işte bu tür meşakkatler, Yüce Allah'ın haklarında "Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez"⁹⁴ buyurduğu kısımdan olmaktadır ve bu kısım hakkında ruhsatlar meşrû kılınmıştır.

Ancak, böyle bir meşakkatle karşı karşıya kalan bir kimse, ruhsatla amel ederse; tamam, buna hakkı vardır ve bunu sırf kendi nefsinin bir hazzı olarak yapmış olabileceği gibi, Rabbi tarafından gelen bu izni kabul etmiş olmak için de işlemiş olabilir. Yok ruhsatla amel etmeyecek olursa, o zaman karşımıza iki durum çıkar:

93. Hz. Peygamber (as) hutbe irad ederlerken, bir de baktılar ki, bir adam güneş altında ayakta dikili duruyor. Neyin nesi olduğunu sordular. Ashâp da: "Bu Ebu İsrâîl'dir. Güneş altında dikilerek oruç tutmaya, iftar etmemeye, gölgelenmemeye, konuşmamaya adakta bulundu" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (as): "Ona emredin, gölgelensin, konuşsun, fakat orucunu tamamlasın" buyurdular. (Buhârî, Eymân, 31; Ebu Davud, Eymân, 19; İbn Mâce, Keffârât, 690; Ahmed, 4/168.)

94. Bakara 2/185.

- a. Kesin ya da zan ölçüsünde nefesine, bedenine veya aklına ya da davranışlarına bir bozukluk ârız olacağını ve bundan da sıkıntı ve güçlük duyacağını bilmesi ve bu yüzden de o amelden hoşlanmaması. Bunun mükellefle ilgisi yoktur. Bu durumu kesin ya da zan ölçüsünde bilmeseydi, fakat amele başlar başlamaz bunların kendisi için ortaya çıkması durumu da aynıdır. Bunun hukmu kendisini tedirgin eden şeyi yapmamasıdır. "Yolculuk sırasında oruç tutmak, iyilik ve takvadan değildir"⁹⁵ buyruğu bu gibi durumlarla ilgili olmaktadır. Hz. Peygamber'in, yemek hazırlarken veya sıkışık vaziyette iken namaz kılmayı yasaklaması, "Kadı, öfke halinde iken hüküm veremez"⁹⁶ buyurması ve, tam hakkı verilerek işlenemeyecek amellere girişilmesini yasaklayan benzeri diğer hadisleri bu meyanda örnek olarak hatırlayabiliriz. Çünkü Şâri'in kasdı, kulun fiilinin her türlü şâibeden uzak olarak korunması ve onların sürekli kılınması olmaktadır. Böylece kulun yükümlülük ilmeğine girmesinin, onun en müsait bir zamanında olmasının temini amaçlanmıştır.
- b. Kendisine böyle bir zararın gelmeyeceğini kesin bilgi ya da zan ölçüsünde bilmesi; bununla birlikte amelde mutadın üstünde bir meşakkatin bulunması. Bunlar hakkında da genelde ruhsatlar meşrû kılınmış olmaktadır. Bu konudaki tafsilat⁹⁷ hükümler bahsinde ele alınır. Burada dikkate alınan illet (gerekçe) şudur: Aşırı meşakkat, sıkıntı doğuran bir şeydir: hatta meşakkatin bizzat kendisi zaten sıkıntı ve güçlük (harac) demektir. Kişi bunlara, her ne kadar sabır ve tahammul gösterebilirse de, bunlar aslında âdeten sabır ve metanet gösterilemeyecek ölçüde olan meşakkatlerdir. Bu itibarla dikkate alınırlar.

Ancak burada bir üçüncü durum daha karşımıza çıkmaktadır:⁹⁸ Bu kısımda da meşakkat mutad değildir, ancak bazı insanlara nisbetle mutad gibi bir hal almaktadır. Böyle olan nice şeyler vardır. Çünkü kendisini Allah'a adanmış ve uzlete çekilmiş, yükümlülükleri yerine getirme konusunda bütün gayretlerini ortaya koymuş âbidler ve hâl ehli böyle bir özellik kazanmışlardır ve üstlendikleri tâat yolunu (ağırlığına rağmen) göğüslemişlerdir. "Sabır ve namazla Allah'a sığınıp yar-

95. Buhâri, Savm, 32; Muslim, Sıyâm, 92; Ahmed, 4/299.

96. Buhâri, Ahkâm, 13; Muslim, Akdiye, 16; Ebu Davud, Akdiye, 9.

97. Yani "Hangisi daha faziletlidir? Ruhsatla amel etmek mi, yoksa azimetle amel etmek mi?" gibi soruların cevabı. Muellif(ra) bu konuda yeterince bilgi vermiştir.

98. Bu ikinci kısma girebilir. Bu kısımda meşakkat mutad değildir fakat, ondan dolayı kendisine herhangi bir zarar gelmeyeceğini kesin bilgi ya da zan ölçüsünde bilmektedir. Ancak o kişiye nisbetle bu tür meşakkatler mutad hale dönüşmüş olmaktadır.

*dım isteyin. Huşu duyanlardan başkasına namaz elbette ağır gelir.*⁹⁹ âyetini ele alalım. Dikkat edilirse bu âyette namazın mükellefe ağır gelen bir yükümlülük olduğu belirtilmiş, ancak bundan huşu sahipleri istisnâ edilmiştir. Bu huşu sahipleri ki, onların önderleri bizzat Hz. Peygamber [aleyhisselâtu vâselâm] olmaktadır. Onun için namaz gözüydünlüğü idi; öyle ki dünya meşgaleleriyle yorulduğu zaman dinlenmek için namaza sığınır; ayakları uyuşuncaya kadar kıyamda dururdu. Onun hali böyle olunca, elbette onun varisleri durumunda olanlar da onun bu özelliklerinin bereketinden bir şeyler elde edeceklerdir.

Bu kısım,¹⁰⁰ üzerinde biraz daha fazla nefes tüketmeyi gerektiren bir konu olmaktadır. Çünkü bu konu, şeriatla güçlü temelleri bulunmasına rağmen ihmal edilmiş ve onun üzerinde söz eden az olmuştur. [136]

FASIL:

Mükelleften güçlük ve sıkıntı kaldırılmıştır. Bunun iki gerekçesi vardır.

- a) Mükellefin teklif yolunda ilerlemeden kesilmesi, ibadetleri sevmemesi ve yükümlülüğünden nefret etmesi endişesi. Bu gerekçenin altına, onun bedenine, aklına, malına ya da davranışlarına bir bozukluğun âriz olabileceği endişesi de girebilir.
- b) Kula yönelik çeşitli yükümlülüklerin çok ve bir anda bulunması durumunda onları gereği gibi yerine getirememesi endişesi. Meselâ, mükellefin âilesine, çocuklarına bakması ve bunların yanında çeşitli yükümlülüklerle karşılaşması gibi. Mümkündür ki, bazı işlerle meşguliyet, diğer yükümlülüklerin ihmalini doğuracaktır. Bazen de aşırı bir gayretle bütün yükümlülükleri yerine getirmeye çalışacak, fakat buna güç yetiremeyecek ve bu kez hiçbirisini tam olarak yapamayacak, hepsi de yarım yamalak kalacaktır.

Şimdi birinci kısmı ele alalım: Yüce Allah bu kutlu şeriatı hoşgörü ve kolaylık esasları üzerine kurulu haniflikle göndermiş, kulların kalbini ona karşı nefret duygularından korumuş ve onu mükelleflere sevdirmiştir. Eğer onlar hoşgörü ve kolaylık esaslarına ters düşecek şekilde amel etselerdi, o zaman yükümlü oldukları hususlarda işe yarar amel ortaya koyamazlardı. Bu konuda: "*Bilin ki, içinizde Allah'ın peygamberi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uymuş olsaydı, şüphesiz sıkıntıya düşerdiniz; ama Allah size imanı sevdirmiş, onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve baş kal-*

99. Bakara 2/45.

100. Yanlış her iki nev'i ile ikinci kısım ki, o ameli işlediği zaman kendisine ya da aklına bir bozukluk gelmeyeceğini kesin bilgi ya da zan ölçüsünde bilmesi olmaktadır.

denenizi size ılgrenç göstermiştir" ¹⁰¹ âyetini ele alalım: Bu âyette Yüce Allah kolaylaştırmak ve hoş göstermek suretiyle imanı bize sevdirdiğini onu bu şekilde ve karşılığında mükâfat vereceği va'diyle bizim kalplerimizde şuslediğini bildirmektedir. Hadiste de şöyle buyrulmuştur: "Amellerden güç yetirebileceğiniz şeyleri yapmaya çalışın. Çünkü siz usanmadıkça, Yüce Allah asla (sevap vermekten) usanmayacaktır." Ramazan gecelerinin ihya edilmesi ile ilgili olarak da: "Allah'a namazden sonra, ey insanlar! Bana sizin durumunuz gizli değildir (sizin ıstıyakınızı biliyorum). Ama gece namazının (terâvih) üzerinize farz kılınmasından ve sizin de ona güç yetirememenizden korktum" ¹⁰² buyurmuştur. Havlâ bt. Tuveyt hadisi de şöyle: Hz. Âişe vâlidemiz, Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vesselâm] : "Şu Havlâ bt. Tuveyt! Dediklerine göre gece hiç uyumazmış" dedi. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] : "Gece uyumaz mı?" Gücünüzün yettiği kadar ibadet edin, çünkü siz usanmadıkça, Yüce Allah asla (sevap vermekten) usanmayacaktır" ¹⁰⁴ buyurdular. Enes hadisi de şöyle: Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] birinde mescide girmişti. Orada iki dişek arasına uzunlamasına bağlanmış bir ip vardı. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] : "Bu ne?" dedi. Orada bulunanlar: "Zeyneb'in ipi. Namaz kılarken yorulduğunda ona tutunur" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] : "Onu çözün. Sizden biriniz zinde oldukça namaz kılsın. Tembellik ya da gevşeklik hissettiğinde otursun" buyurdu. ¹⁰⁵ Kıldırıldığı namazı çok uzattığı için Muaz'a: "Muaz! Sen fitneci misin?!" diye çok sert çıkmış ¹⁰⁶ ve: "İçinizde insanları nefret ettirenler var. Sizden biriniz başkalarına namaz kıldırıldığı zaman hafif tutsun; çünkü onlar içerisinde zayıf, yaşlı ve iş-güç sahibi olanlar vardır" ¹⁰⁷ buyurmuştur. Ümmetine acıması sebebiyle visâl orucunu yasaklamıştır. ¹⁰⁸ Adakta bulunmayı yasaklamış ve: "Allah onunla cimriden bir şeyler çıkarır ve o (adağ) Allah'ın kaza ve kaderinden hiçbir şey değiştiremez" buyurmuşlardır. ¹⁰⁹ Bütün bu örnekler, daha önce geçen ve aklen kavranılması mümkün olan usanç verme, sıkılma, acze düşme, ibadetten nefret etme ve hoşlanmama gibi sebeplere dayanmaktadır (muallle). Hz. Âişe vâlidemizden Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] efendimizin şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Şüphesiz bu din metindir. Ona yumuşaklıkla girin" ¹¹⁰ ve nefislerinize

101. Hucurât 49/7.

102. Muslim, Sıyâm, 177.

103. Buhârî, Terâvih, 1; Muslim, Musâfirin, 177.

104. Muslim, Sıyâm, 177.

105. Buhârî, Teheccud, 18; Muslim, Musâfirin, 219.

106. Buhârî, Edeb, 74; Salât, 178.

107. Buhârî, Ezan, 61, 63; Muslim, Salât, 182, 185, 186; Ebu Davud, Salât, 124.

108. Daha önce geçti. bkz. [1/343].

109. Muslim, Nezir, 5; Tirmizî, Nüzûr, 11; Nesâî, Eymân, 26.

110. Buraya kadar olan kısmı için bkz. Ahmed, 3/199.

Allah'a kulluğu sevimsiz hale getirmeyin; çünkü acele eden ne yol alabilir ne de binek bırakır." ¹¹¹ Hz. Aîşe şöyle der: Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] acıdığından dolayı ashâba visâl orucunu yasakladı. Onlar: "Siz visâl orucu tutuyorsunuz" diye de sorduklarında onlara: "Şüphesiz benim durumum sizinki gibi değildir. Ben gecelerim de Rabbim beni yedirir ve içirir (siz ise böyle değilsiniz)" ¹¹² buyurdu. [139]

Bütün bunlardan şu netice çıkıyor: Buradaki yasaklar Şâri'ce gözönünde bulundurulmuş ve akılla kavranılabilen sebep (illet) yüzünden olmaktadır. Durum böyle olunca, yasak illetle birlikte var ya da yok olacak demektir. ¹¹³ Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vesselâm] illet olarak gösterdiği şey bulununca, yasak da ona yönelik olarak bulunacaktır; illet bulunmadığı zaman da yasak ortadan kalkacaktır. Çünkü insanlar bu meydana iki grupturlar:

BİRİNCİ GRUP: Bu gruptan olan insanlarda, fiili işleme sırasında mutad üstü olan bu meşakkat hemen etkisini gösterir ve o fiilin ya da başkasının fesadına etki eder ya da kişide ona karşı bir sıkıntı ve usanç doğurur; o işi işlemeye karşı bir tembellik meydana getirir. Genelde mükelleflerin çoğunun durumu böyledir. Bu gibi meşakkat içeren amellerin olduğu şekliyle işlenmemesi ve eğer terkedilmesi şer'an caiz olmayan amellerden ise şeriatın getirdiği doğrultuda ruhsatların kullanılması, terki caiz olan şeylerden ise tûmden terkedilmesi uygun olacaktır. Yukarıda geçen delillerin gerekçeleri (ta'lîl) bunu gerektirmektedir. Buna, Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vesselâm] şu hadislerini delil olarak kullanabiliriz: "*Kadı, öfke halinde iken hüküm veremez*" ; ¹¹⁴ "*Şüphesiz nefsinin de üzerinde hakkı vardır; ehlinin de üzerinde hakkı vardır.*" ¹¹⁵ Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] bu sözlerini, devamlı oruç tuttuğu haberi kendisine ulaşan Abdullah b. Amr b. el-Âs'a söylemiş ve onun ağır yükler altına girmemesi için tavsiyede bulunmuştur. Devam ettiği bu ibâdet, yaşlılık sebebiyle ağır gelmeye başlayınca Abdullah: "Keşke Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vesselâm] ruhsatını kabul etseydim" diye temennide bulunmuştu. [139]

İKİNCİ GRUP: Mutad dışı güçlük içermesine rağmen kendilerine ağır gelmeyecek, usanç ve tembellik göstermeyecek türden olan insanlar. Bu türden olan insanlara, mutad üstü meşakkat içeren ameller, içermiş oldukları meşakkatlerden daha baskın gelen bir motif, onları kolay hale dönüştüren bir sâik, ya da amele karşı duyulan aşırı bir iştî-

111. Hadisin son kısmı için bkz. **Keşfu'l-hafâ**, 1/300.

112. Buhâri, Savm, 50; Müslim, Sıyâm, 57-61.

113. Yani yasağı gerektiren illet varsa yasak hükmü de var, illet yoksa yasak hükmü de yok olacaktır. (Ç)

114. Buhârî, Ahkâm, 13; Müslim, Akdiye, 16; Ebu Davud, Akdiye, 9.

115. Buhârî, Savm, 51, Edeb, 86; Tirmizî, Zühd, 64.

keskinlerden alınan bir hazz sebebiyle ağır gelmemekte, aksine eskiden çok ağır iken bunlara hafif gelmekte, söz konusu olan mesakkat bunları için mesakkatlıktan çıkmakta, dahası bu tür amel-ler onların sıkıntılarına göğüs gerdikçe daha çok huzur ve ferahlanmalarına sebep olmakta, huzur ve tedirgin edici ve iç tırmalayıcı etkenlerin kendilerini korkutmaktadırlar. Meselâ, hadiste Hz. Peygamber (s) *"Bizi pırahlat"*¹¹⁶ buyurmuş, başka bir hadiste *"Bizi pırahlat"* *"dan üç şey sevdirildi..." Gözümün aydınlığı namaz, gece ve kadın"* buyurmıştır. Gece ayakları şişinceye ve bacakları ağrıyınca kadını kıyamda durması sonucunda da (kendisine "Niye bu kadar kendimize eziyet ediyorsunuz? Nasıl olsa sizin gelmiş ve gelecek günahlarınız affedilmiştir" diye soranlara): *"Rabbime karşılıklı olarak bu kul olmayayım mı?"*¹¹⁷ demiştir. Kendisine: "Ya Rasûlallah! Ofke halinde de, rıza halinde de sizin sözlerinizi alalım yazalım mı?" diye sorduklarında: *"Evet!"* buyurmuşlardı.¹¹⁸ Halbuki o bizim hakkımızda *"Kadı, ofke halinde iken hüküm veremez"*¹²⁰ buyurmuştur. Bu her ne kadar Hz. Peygamber'in [*aleyhissalâtu vasselâm*] kendisine ait bir husus ise de diğerleri hakkında da delil olmaya elverişlidir. Amellerde mesakkatlere katlanma ve onlara karşı devamlı sabır gösterme delilî bu manada delil çoktur.

Bu konuda sahâbe, tâbiin ve onları takip eden nesillerden gelen ve ilmi hadis rivayeti ve ictihad mertebesine ulaşmış kendilerine tâbi olan kimselerden gelen haberler delil olarak yeterlidir. Bunlar içinden Hz. Ömer, Hz. Osman, Ebu Musa el-Eş'arî, Saîd b. Âmir, Abdullâh b. ez-Zubeyr, tâbiin neslinden Âmir b. Abdıkays, Üveys, Mesrûk, Saîd b. el-Museyyeb, el-Esved b. Yezîd, er-Rebî b. Huseym, Urve b. ez-Zubeyr, Kureys'in zâhidi diye ün yapan Ebu Bekir b. Abdurrahman, Mansûr b. Zâdân, Yezîd b. Harun, Hüseyim, Zirr b. Hubeyş, Ebu Abdırrahman es-Sulemî ve isimlerini saydığımızda uzayıp gidecek daha pek çok sımayı bunlara misal olarak hatırlayabiliriz. Bunlar yaşadıkları bu halleriyle sunnete tâbi olmuş ve onun sınırlarını korumuş kimselerdir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Osman yatısı namazını kıldıktan son-

116 **Keşfu'l-hafâ**, 1: 117 (Concordance aracılığı ile temel hadis kitapları içeriğinde bulunmadık.)

117 Nesâî, Nisâ, 1: Ahmed, 128, 199, 285.

118 Buhâri, Teheccud, 6; Muslim, Munâfikîn, 79-81.

119 Kadî İyâz, **Şifâ**'da şöyle nakleder: Abdullah b. Amr şöyle anlatır: "Ya Rasûlallah! Senden işittiğim her şeyi yazıyorum" dedim. O da: *"Evet, benden duyduğum her şeyi yaz"* buyurdu. Ona: "Rıza ve ofke halinde de mi?" dedim. O: *"Evet, çünkü ben bu konuda haktan başka bir şey söylemem"* buyurdu. Şârihi Molla Ali bu hadisi, Ahmed, Ebu Davud, Hâkim tarafından rivayet edildiğini ve Hâkim tarafından ayrıca sahih bulunduğunu belirtir. (Ayrıca bkz. Ebu Davud, Bîm, 3; Dârimî, Mukaddime, 43; Ahmed, 2/162, 192, 207).

120 Buhâri, Ahkâm, 13; Muslim, Akdiye, 16; Ebu Davud, Akdiye, 9.

ra vitre kalkar ve onda bütün Kur'ân'ı okurdu. Nice kimseler vardı ki, şu kadar sene yatsı namazının abdesti ile sabah namazını kılmışlar,¹²¹ şu kadar sene durmadan oruç tutmuşlardı. Rivâyete göre İbn Ömer ile İbn ez-Zübeyr visâl orucu tutarlardı. İmam Mâlik dehir orucunu (ömür boyu tutulan oruç) caiz görmüştü. Üveys el-Karnî, sabaha kadar gecesini ihyâ eder ve: "Bana ulaştığına göre, Allah'a ebediyen secde halinde bulunan Allah'ın kulları varmış" derdi. Benzeri bir rivayet Abdullah b. ez-Zübeyr'den de gelmiştir. Esved b. Yezîd, nefsinin oruç ve ibâdet içerisinde yorardı; öyle ki, sonunda benzi solar ve vücudu sararırdı. Alkame kendisine: "Yazık sana! Bu bünyeye niçin işkence ediyorsun?" dediğinde: "Durum çok ciddi!" diye karşılık verirdi. İbn Sîrîn'in anlattığına göre, Mesrûk'un hanımı: "Mesrûk, ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Ben bazen arkasına oturur ve kendisine yaptığını gördüğüm şeylerden dolayı ağladığım olurdu" demişti. Şa'bî şöyle nakleder: Şiddetli sıcak bir günde, Mesrûk oruçlu iken bayılmıştı. Kızı kendisine: "Orucunu boz!" dedi. Mesrûk kızına: "Bunu benden niçin istiyorsun?" dedi. O: "Acıdığımдан!" diye cevap verdi. Mesrûk: "Yavrucağızım! Ben de, süresi elli bin gün olan bir gün için nefsimi acıdığımдан bunu yapıyorum" diye karşılık verdi.

[141]

Önceki nesillerden olup da, herkesin tahammül edemeyeceği ve ancak Allah'ın bu iş için seçmiş olduğu kimselerin tahammül gösterebileceği zor işlerin —ki bu işler de onlar için seçilmiş oluyordu— üstesinden gelebileceği pek çok örnek bulunmaktadır. Onlar bu halleriyle sünnete ters düşmüş değillerdi. Aksine "es-sâbikîn el-evvelîn" yani ilk ve öncülerden sayılmışlardı. —Allah bizi de onlardan kalsın!— Çünkü zorluk ve meşakkat içeren amellerin yasaklanmasını gerektiren illet, bunlar hakkında mevcut değildi. Dolayısıyla onlar için bu tür amellerin yasak olmasını gerektirecek bir unsur mevcut değildi. Nitekim "*Kadı, öfke halinde iken hüküm veremez*"¹²² buyruğu karşısında bakıyoruz. Burada yasağın sebep ve illeti, zihnin meşguliyetinden dolayı delillerin tam olarak değerlendirilememesi olmaktadır diyor ve bu hükmü illetin bulunduğu zihni meşgul edecek her şeye teşmil ediyoruz. Bu illetin bulunmadığı şeylere ise şâmil kalmıyoruz. Hatta öyle ki, kadı zihnini meşgul etmeyecek derecede az öfkeli olursa, dâvaya bakabilir diyoruz ki, bu anlayış doğru ve yerinde bir yaklaşım olmaktadır.

Birinci gruptan olan kimselerin durumu, ziyadesiz İslâm'ın normal hükümleriyle ve iman gereğiyle amel etmek olmaktadır. İkinci gruptan olanlar ise, kendisine galebe çalan korku, ümit ya da sevginin itmesiyle hareket eden kimseye benzemektedirler. Korku itici bir kırbaştır; ümit çekici bir öncüdür; sevgi ise sürükleyici bir akımdır. Korku duyan kimse, meşakkatin bulunmasına rağmen ameli işler, şu kadar var ki, daha ağır olan şeylerden duyulan korku, meşakkatli de olsa nis-

121. Yani gece hiç uyumadan sabaha kadar ibadette meşgul olmuşlardı. (Ç)

122. Buhârî, Ahkâm, 13; Müslim, Akdiye, 16; Ebu Davud, Akdiye, 9.

beten daha hafif olan şeylere tahammul gösterilmesine iter. Ümitvâr olan kimsede meşakkate rağmen o işi yapar; şu kadar var ki, eksiksiz bir cihata ulaşacağını olan umidi, kişiyi mukemmel bir yorgunluğa imanın sevkeder. Seven insan, sevdiğine duyduğu iştiaqla bütün gücünü sarfederek çalışır ve bunun sonucunda zor olan kendisini kolay gelir; uzak yakın olur; gücünü kuvvetini tüketir, buna rağmen, sevginin hakkını vermiş, nimetin şükrünü yerine getirmiş olduğunu düşünmez, omrunu bu uğurda tüketir, fakat arzusunu yerine getirmeyi düşünmez. Kişinin nefsi, aklı ya da malı için duyduğu endişe de aynı şekilde, buna sebebiyet verecek amellerin işlenmesine, eğer kişinin terahüne bırakılmış ise, engel olur. Yok yapılması gereken hususlardan ise, o zaman da ruhsatlar getirilir ve böylece meşakkat içerisinde meydana gelmemesi istenilir. Çünkü meşakkatin ve bunun neticesinde bedeni, aklı ya da malı hakkında bir endişe duyması, —daha önce de geçtiği gibi— insanın içini tırmalar ve huzurunu kaçıır.

Ancak, bu vaziyette iken yani nefesine ya da bir organına veya aklına bir zarar gelmesi korkusu altında işlenen amel, buna rağmen acaba yeterli olur mu? Yoksa olmaz mı?

Bu konunun üzerinde durulması gerekir ve konuyla ilgili “gasbedilen yerde kılınan namaz” meselesinden ipuçları çıkarılabilir: Eğer telef olma korkusu varsa, oruç tutmasının menedileceğine dair İmam Malik ve İmam Şâfiî’den nakil bulunmaktadır. Bu durumda tutacağı orucun da yeterli olmayacağını belirtmişlerdir. Yine telef olma korkusu bulunduğu anda, su ile gusül ve abdest almaktan men edileceği ve teyemmüm alması gerekeceği nakledilmiştir. Hastalanma ya da malın telef olması korkusunun bulunması halinde ise ihtimal bulunmaktadır. Bu konuda yasaklamaya gidileceğinin dayanağı “*Nefslerinizi öldürmeyiniz*”¹²³ âyeti olmaktadır.

Sözü geçen şeylerle benzerlerinin yasaklanmış olması, korku sebebiyle olduğuna ve bizzat o ibadetlerin işlenmesine yönelik bir cihatten olmadığına göre, iki durum arasında fark bulunacaktır. Çünkü namazdan soyutlanarak ele alındığında, nefsin tahammül edemeyeceği bir meşakkat doğuracak bir amelin yasaklanması makûldür. Öbür taraftan meşakkat dikkate alınmaksızın sadece namazın emredilmiş olması da makûldür. Dolayısıyla mesele hakkında iki bakış açısı olacaktır.¹²⁴

Konuya bir başka kâideden daha yaklaşılabılır: Şöyle ki: Acaba Şâri’in meşakkatin kaldırılmasına yönelik kasdı, Allah hakkı olduğu için midir? Yoksa kul hakkı olduğu için midir? Eğer Allah hakkı oldu-

123. Nisâ 4/29.

124. Aynen gasbedilmiş yerde kılınan namaz örneğinde olduğu gibi. Çünkü aynı amele yönelik hem emir hem de yasağın yönleri farklı olmaktadır ve bunlar arasında birinin olmasından diğerinin bulunması gibi bir gereklilik (telâzum) da yoktur ve bu konuda farklı görüşler vardır.

ğu içindir dersek, o zaman Şâri'in meşakkatin kaldırılmasını istediği her yerde yasaklama (men) hükmünü kabul etmemiz gerekir. O dinde güçlüğü kaldırmışken, güçlük ve meşakkat içeren ameller içerisine girilmesi, O'nun maksadına ters düşer; dolayısıyla bu tür amellerin men edilmesi gerekir. Eger, kul hakkı içindir dersek, o zaman kul kendi hakkını Allah için düşürecek olursa, acaba yapacağı ibadeti sahih olur mu? Bu durumda böyle bir ibadetin kesin olarak men edilmeyeceği anlaşılmaktadır.

Bu ikinci durumu destekleyen hususlar vardır:

(1)

"Nefislerinizi öldürmeyiniz" ¹²⁵ âyeti: Bu âyet işâretiyle yasağın kulları acıma yönünden olduğunu göstermektedir ve buna âyetin sonundaki "Şüphesiz ki Allah size karşı çok merhametlidir" ifadesi delâlet etmektedir. Yüce Allah bununla, kullarına daha uygun olduğu için onlardan güçlük ve sıkıntının kaldırıldığına işaret etmiştir. Aynı şekilde "Biz seni ancak âlemlere rahmet olman için gönderdik" ¹²⁶ âyeti ile benzeri, şeriatın kulların maslahatları için konulmuş olduğuna delâlet eden diğer nasslar bu hususta delil olmaktadır.

(2)

Daha önce geçen ve güçlük ve sıkıntının (harac) kaldırılmış olduğunu, kolaylığın istenildiğini gösteren deliller. Yasak sadece güçlük ve meşakkatin bulunduğu varsayımına dayalı olarak gelebilir. Eğer bazılarına göre bu güçlük ve meşakkatin kalktığı ve bulunmadığı farzedilecek olursa, o zaman yasak da kalkar. Konumuza ısıt tutan ve bunun böyle olduğunu gösteren hususlardan biri de, Hz. Peygamber'in [aleyhiassâlatu vesselâm] ayakları uyuşuncaya ya da şişinceye kadar kıyamda durmasıdır. İbâdet bu sınıra ulaştığı zaman, mutlaka zorlaşır ve sıkıntıya dönüşür. Ancak Allah'a kulluk yolunda acı, sevenler için tatlı gelir. Hz. Peygamber [aleyhiassâlatu vesselâm] onların önderidir. Dolayısıyla onun peşinden gelen ve böylesi davranışlara girenler hakkında da durum aynı olur. Seleften aynı şekilde fazla ağlamaktan dolayı gözlerini kaybedenlerin bulunduğu rivayetleri bulunmaktadır. Hasan b. Arfe şöyle anlatır: Yezid b. Harun'u Vâsıt'ta gördüm. En güzel gözlere sahipti. Sonra onu tek gözlü olarak gördüm, daha sonra onu gördüğümde her iki gözü de gitmişti. Kendisine: "Ey Ebu Halid! O güzelim gözlere ne oldu?" diye sordum. Bana: "Onları seher vakti ağlamaları götürdü" diye cevap verdi. Seleften nakledilen ve mutlak anlamda meşakkatlere göğüs gerdiklerini, güçlük ve sıkıntıların altına girdiklerini belirten rivayetler bu hususu güçlendiren unsurlardandır. Şu halde netice olarak diyebiliriz ki: Bu konuda Allah hakkını galebe çaldıran kimseler mutlak su-

125. Nisâ 4/29.

126. Enbiyâ 21/107.

rette yasaklama (men) cihetine gitmişlerdir. Kul hakkı tarafının ağır bastığını görenler ise, mutlak surette men cihetine gitmemişler, tercihi kulu kendisine bırakmışlardır.

HASIL

Güçlük ve sıkıntının (harac) kaldırılmış olmasının ikinci gerekçesine gelince, mukellef, mutlaka yapılması gereken ve kaçınılması mümkün olmayan şeri ameller ve görevlerle memurdur ve bunlarda mevcut bulunan Rab Teâlâ'nın hakkını yerine getirmek durumundadır. Eğer mukellef güç fiiller içerisine girerse, bu onu diğer yükümlülüklerinden alıkoyar. Özellikle de başkalarının haklarının taalluk ettiği konularda. Bu durumda kulun içerisinde bulunduğu ibadeti ya da ameli, onu Allah Teâlâ'nın kendisini yükümlü tuttuğu diğer görevlerinden alıkor ve onlar hakkında kusur gösterir. Neticede bu haliyle o mazur değil, kınanmış olacaktır. Çünkü mukelleften istenilen şey, yükümlülüklerinin hepsini tam olarak ve içlerinden hiçbirini ve hiçbir zaman ihlale uğratmaksızın yerine getirmesidir.

Buhâri, Ebu Cuhayfa'dan rivâyet eder: Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] Selmân ile Ebu'd-Derdâ arasında kardeşlik kurmuştu. (Birinde) Selmân, Ebu'd-Derdâ'yı ziyaret etmişti. Ümmü'd-Derdâ'yı —ki Ebu'd-Derdâ'nın hanımı oluyor— gördü. Kadının pejmürde bir hali vardı. Ona: "Bu halin ne böyle?" diye sordu. Kadın da: "Kardeşin Ebu'd-Derdâ var ya, onun dünya ile hiçbir ilgisi yok" diye cevap verdi. Sonra Ebu'd-Derdâ geldi ve yemek yaptı ve Selmân'a: "Buyur sen ye, ben oruçluyum" dedi. Selmân: "Sen yemedikçe ben de yemeyeceğim" dedi. Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ yedi. Gece olunca Ebu'd-Derdâ kalkıp ibadet etmek istedi. Selmân ona: "Uyu!" dedi. O da uyudu. Sonra yine kalkmak istedi. Selmân: "Uyu" dedi. Gecenin sonuna doğru yaklaşıncaya Selmân: "Şimdi kalk!" dedi ve kalkıp namaz kıldılar. Sonra Selmân ona: "Şüphesiz senin üzerinde Rabbinin hakkı vardır, nefsinin üzerinde hakkı vardır, âilenin üzerinde hakkı vardır. Her hak sahibine hakkını ver" dedi. (Ebu'd-Derdâ) Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vesselâm] gelip durumu haber verdi. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] ona: "Selmân doğru söylemiş" buyurdu.¹²⁷

Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] Muâz'a: (Üç defa) "Sen fitneci misin? A'lâ, Şems, Leyl sûrelerini okuyarak kıldırısaydın ya! Çünkü arkanda zayıf, yaşlı ve iş-güç sahibi olanlar vardır" buyurdu. Bu hadisede şikâyetçi olan kimse, iki devesiyle birlikte Muâz'a uğrayan bir kimse idi. Gece (sabaha) yüz tutmuştu. Develerini bıraktı ve Muâz'ın yanına gitti (ve onunla birlikte namaza durdu). Muâz, Bakara ve Nisâ

127. Buhâri, Savm, 51; Edeb, 86; Tirmizi, Zühd, 64.

sûresini okumuştur. Adam bunun üzerine şikâyetçi olmuştur.¹²⁸ Keza Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] : *"Ben namazı uzatmak istiyorum, fakat bir çocuğun ağladığını işitiyorum ve bu yüzden namazı kısa tutuyorum"*¹²⁹ buyurmuştu. Rivâyete göre Muhammed b. Sâlih, kendisini Allah'a verenlerin tekkelerine, âbidlerin uzlet yerlerine girmişti. Çok şiddetli şekilde ağlayan bir adam görmüştü. Ağlamasının sebebi, gece namazını fazla uzattığından dolayı sabah namazını cemaatle kılamamasıydı.

Sonra bazı amellere kendisini kaptıran kimse, cihad ve benzeri kendisine ihtiyaç duyulacak amellerden geri kalır. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm], Dâvud [aleyhissalâtu vesselâm] hakkında: *"Bir gün oruç tutar, bir gün de tutmazdı. Düşmanla karşılaştığı zaman asla kaçmazdı"*¹³⁰ buyurmuştur. İbn Mes'ûd'a: "Sen az oruç tutuyorsun" demişlerdi. O: "Oruç beni Kur'ân okumaktan alıkoyuyor. Kur'ân okumak benim için oruç tutmaktan daha sevimlidir" diye cevap verdi. Buna benzer bir durum da İyaz tarafından İbn Vehb'ten nakledilmiştir. O, arafe günü asla oruç tutmayacağına dair yeminde bulunmuştu. Çünkü bir gün oruçlu iken vakfede bulunmuştu. Hava çok sıcaktı ve bunalmış, zor duruma düşmüştü. Öyle ki, kendi ifadesine göre herkes rahmeti beklerken o da iftarı beklemeye başlamıştı. İmam Mâlik, bütün geceyi ihyâ etmeyi mekruh görmüş ve: "Bu durumda o, uykuya yenik düşebilir (ve sabah namazını kaçırabilir). Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] bu konuda da kendisine uyulacak en güzel örnektir." Sonra ilave ederek: "Eğer sabah namazına bir zarar vermeyecekse bunda bir sakınca yoktur. Ama sabah namazına uyuyarak gelecekse hayır. Ama uyur halde değil de, uyuşukluk hali bulunursa, bunda bir sakınca yoktur" demiştir. Amele dalmak sonucunda yasağın illeti ortaya çıkıyor ve bu normal yükümlülüklerinin yerine getirilememesine sebep oluyorsa, keza tembelliğe, terke ve ibâdetlerden nefrete götürüyorsa, kısaca illet bulunuyorsa ya da beklenti halinde ise, o amel yasaklanmıştır. Eğer bu sayılan şeyler bulunmuyorsa, o zaman o amele kendisini vermesi güzel bir şeydir. Bu durumda o amele kendisini vermekle birlikte diğer yükümlülüklerini de yerine getirebilmesinin sebebi daha önce anlattığımız, korku, ümit ya da sevgi motiflerinin kendisine baskın gelmesidir.

[145]

İTİRAZ: Bir insanın bir amele girmesi ve kendisini bütünüyle ona vermesi durumunda —korkunun iticiliği, ümidin çekiciliği ya da sev-

128. Buhâri, Ezan, 60, 61, 63, 65; Muslim, Salât, 182, 185, 186; Ebu Davud, Salât, 124.

129. Buhâri, Ezân, 65.

130. Abdullah b. Amr, yaşadıkça gündüzleri oruç tutacağına, geceleri de namazla geçireceğine dair yemin etmişti. Hz. Peygamber (as) kendisine: *"Bir gün oruç tut, bir gün ye. Bu Dâvud'un tasarrucudur ve o en uygun ya da en değerli oruçtur"* buyurmuştur. (Buhâri, Enbiya, 37; Muslim, Siyâm, 181, 182, 186, 192.

ğinin surukleyiciliği gibi motifler bulunsa bile— normal yükümlülüklerini yerine getirmesi mümkün değildir. Meselâ, geceleri ihya edip, gunduzleri oruçla geçiren bir kimsenin âilesi ile ilişkide bulunabilmesi ve onun hakkına riayet etmesi; sürekli oruç tutmakla birlikte ailesinin nafakasını temin için çalışabilmesi veya cihad görevini tam olarak yapabilmesi; yine sürekli namaz kılan bir insanın diğer insanlara yardımında bulunabilmesi, çaresizin imdadına yetişebilmesi, onların ihtiyaçlarını gidermesi ve benzeri işlerde bulunması mümkün değildir. Hatta bunlardan birçoğu, diğer yükümlülük konusu amellerle bir arada bulunamayacak şekilde çelişki arzederler. Bazen çelişki bulunmaz ama, birbirine etki ederler. Mükellefin boynuna binen ve yerine getirmek mecburiyetinde olduğu hakların çok olduğu bilinmektedir. Bu durumda bütün bu hakların tamamını ya da en azından çoğunu nasıl yerine getirecektir. Bu yüzdendir ki hadiste şöyle gelmiştir: *“Bu din kolaylık dinidir. Hiçbir kimse yoktur ki, bu din hususunda (amellerim eksiksiz olsun diye) kendisini zorlasın da din, ona galebe etmesin (ve ezilip bûsbütün amelden kesilmesin). Öyle olunca ortalama giddin...”*¹³¹ Hem sonra, bu gibi şeylerin erbâb-ı hâl (evliyâ) ve dünyevî hazırlarından kendilerini soyutlayanlar için mümkün olduğunu kabul etsek bile, bunları isbat, onları elde etme için koşuturma ve talepte bulunma ile birlikte durum nasıl olacaktır?

[146]

CEVAP: Daha önce de geçtiği gibi insanlar iki kısımdır:

(1)

Hazırlarına düşkün kimseler: Bu tür insanların mutlaka şer'an kendilerine izin verilen çerçevede hazırlarını elde etmeleri, ancak bunu yaparken yükümlülüklerini ihlal etmemeleri gerekir.

Bunlara nisbetle, ruhsat verilmesi gereken yerlerde ruhsat verilmemesi durumunun, şer'an daha büyük mefsedetlere götürecektir. Öbür taraftan mutlak hazırların peşinden koşmanın kulluk boyunduruğundan çıkmak olduğunu da biliyoruz. Çünkü başboş olan kimse, kendi varlığındaki Şâri'in gözetdiği hikmeti unuttur. Bu ise büyük bir mefsedettir. İşte bu başboşluğu kaldırmak içindir ki, şer'iatler gelmiştir. Öbür taraftan da göklerde ve yerde ne varsa, hepsi insanoğlunun emrine âmâde kılınmıştır.

Şer'iatın getirdiği mutlak hakikat, işte bu iki durumun arasını itidal ölçüsünde birleştirmek olmuştur. Hazırlar konusunda, herhangi bir vacibin ihlaline sebep olmayacak olanlarını almış, terki durumunda sakıncalı (haram) bir duruma götürmeyecek olanlarını da terketmiştir. Mendub ve mekruh konusunda da hazırlar dengelenmiş; eğer mükellefin meselâ nikâhta olduğu gibi, hazzı varsa o fiillerin işlenmesini

131. Buhârî, İman, 29; Nesâî, İman, 28; Ahmed, 4/466; Tecrid, 1/47.

mendub; mekruh vakitlerde namaz kılmak gibi âcilen bir hazzı bulunmayan fiilleri de mekrûh kabul etmiştir. Mükellef için içerisinde bir haz içermeyen mendub ile bir haz içeren mekrûh hakkında bakılır —buradaki hazdan hemen elde edilen bir hazzı kasdediyoruz—: Eğer mendub ile hazzını terketmesi şer'an mekruh bulunan bir şeye götürüyorsa, yahut daha büyük sevabı olan başka bir mendubun terkine sebebiyet verecekse, bu durumda hazzını elde etmesi ve o mendubu terketmesi daha uygundur.¹³² Örnekler: Kişinin, yabancı kadınlara arzu duymaya sebebiyet verecek olan karısından istifadeyi terketmesi gibi. Nitekim buna: *"Sizden biriniz güzel bir kadın görür ve hoşuna giderse hemen âilesinin yanına dönsün..."*¹³³ hadisinde işaret buyrulmuştur. Arafe günü oruç tutmayı terketmek,¹³⁴ kendisini Kur'ân okumaya vermek için oruç tutmamak gibi. Hadiste ise: *"Siz, gerçek şu ki, düşmanınızı karşılamaktasınız. Oruç tutmamanız daha güçlü olmanızı sağlayacaktır"*¹³⁵ buyrulmuştur.

İçerisinde mükellefe yönelik bir haz bulunan bir mekruhun terki de aynı şekilde, daha büyük bir mekruhun işlenmesine sebebiyet verecekse, bu durumda da daha hafif gelen mekruh tarafı tercih edilecektir. Nitekim Gazzâlî şöyle der: *"Şüpheli bir şeyin yenilmesi ile anne ve babaya itaat karşı karşıya gelirse, anne ve babaya itaat tarafı, şüpheli şeyden sakınma için gösterilecek takvâyâ üstün tutulmalıdır. Çünkü şüpheli şeyin yenilmesinde nefis için bir haz vardır. Eğer o şey şüphe içeriyorsa, o şeyden uzak durulması istenir ve onu yemesi mekruh olur. Ancak o şeyin yenilmesinde anne ve babanın rızası bulunuyorsa, o zaman anne ve babanın hoşnutsuzluğunu kazanmak gibi daha büyük bir mekruhun ortaya çıkmaması için nefsin hazzı tarafı tercih edilir. İmam Mâlik'ten rivayet edilen: "Şüpheli yollardan rızık aramak, insanlara yük olmaktan daha güzeldir" sözü de bu türden olmaktadır."*

132. Yani bir mendubu işlemesi sebebiyle bir hazzını terketmesi, şer'an mekrûh bir şeye götürecektse, yahut daha büyük bir mendubun terkine sebebiyet verecekse, bu durumda o mendubu terkederek nefsinin haz duyacağı şeyi işlemesi daha uygundur. Mesela, nafile namazla meşgul olması sebebiyle karısıyla ilişkide bulunamayan bir kimse, neticede kendisine helal olmayan kadınlara bakmaya başlarsa, böyle birisinin bu durumda mendub olan nafile namazı bırakarak, nefsi için haz bulunan karısıyla ilişki içerisine girmesi daha uygundur.
133. Müslim, Nikâh, 10. Kişinin karısıyla olan ilişkisi, onun şehvetini kıracak ve dolayısıyla yabancı kadınlara karşı arzu duymayacaktır.
134. Bu şer'an mekruh bulunan bir duruma götüren mendubun terkine örnek olmaktadır. Çünkü böyle sıkıntılı bir günde oruç tutmak, ibâdetten nefret etmeye ve usanmaya sebebiyet verebilir. Bundan sonraki misaller ise, terki durumunda daha büyük sevabı olan başka mendupların terkine sebebiyet verecek mendupların terki ile ilgilidir. Ayrıca bu misallerden, Kur'ân okumanın oruç tutmadan daha sevaplı olduğu neticesi de çıkar. Bu iki misal daha önce geçen İbn Mes'ûd ile İbn Vehb hakkındaki rivayetlere atıf olmaktadır.
135. Müslim, Sıyâm, 102; Ebu Davud, Savm, 42; Ahmed, 3/35.

Kısaca diyebiliriz ki, bu kısımdan olan insanlar için hazlar, amelleri karşı karşıya getirirler. Bu durumda ameller arasında tercihe girdir. Hangisi ağır basarsa, mukellef artık onu işler ve diğerlerini bırakır. Bu cümlemin açıklanması, fıkhîta ferî meseleleri ortaya koyma hakkındaki fukahânın sözlerinin temelini oluşturmaktadır.

(2)

Amelde mevcut bulunan nefislerine yönelik kendi hazlarını düşürmüş kimseler. Ameller arasında tercihte bulunma konusunda bunların hukmu da, aynen birinci kısımdakilerin hükmü gibidir. Ancak nefislerinde râğbet kalmama neticesinde bunların hazlarının düşmüş olması, onların kulluktan kesilme ve ibâdetlerden nefret etme gibi bir neticeye düşmelerini önlemekte, haklar arasında tercihte bulunmada onları başarılı kılmakta, başkalarının yapamayacakları amelleri yapabilecek güç ve kudrette kılmaktadır. Bunun neticesinde bunlar, daha çok amel işleyebilmekte, hizmet için daha geniş bir alan bulabilmektedirler. Başkaları için olağanüstü olan ve gözlerinde çok büyütülen kalbi ve bedeni olan dinî vazifeler bunlar için mümkün olmaktadır. Ancak kulun yükümlü tutulduğu bütün mükellefiyetleri, yapması mendup görülen herşeyi ortaya koymaları ise mümkün değildir. Bundan yasaklar müstesnâdır. Çünkü yasaklar mutlak anlamda terk ve amellerin istenilmemesi olmakta, birşeyler işlemeyi gerektirmemektedir. Hiçbir şeyin yapılmamasını istemek (en-nefyu'l-âmm), meydana gelmesi mümkün bir şeydir; ama herşeyin yapılmasını istemenin (el-isbâtü'l-âmm) vucut bulma imkânı yoktur. Bu kısımdan olan insanların kendi nefislerine yönelik hazları düşmüş olunca, o zaman bunlar için hakların karşı karşıya gelmesi sadece emir (ilâhî hitap) açısından olmaktadır. Meselâ, "*Nefsini de senin üzerinde hakkı vardır*" ¹³⁶ hadisini ele alalım. Bu durumda olan kimselerin hakkı, zayıf ya da tamamen düşmüş olmaktadır. Bunun sonucunda da diğerlerinin hakkı ona göre kendi hakkından daha güçlü hal almıştır. Onun hakkı, dikkat edilmesi gereken şeylerin en sonunda gelmektedir. Hazlar düştüğü zaman, ona halef olan şeyler onun yerini alacaktır, çünkü hazzı talep için ayrılacak zaman boş kalmayacak ve onu pek çok amel dolduracaktır. Emir doğrultusunda hazzının gereği olan ameli işlediği zaman ise, ileride de geleceği gibi, bu da bir ibadet olacaktır. Dolayısıyla daha önce âdet olan şeyler bu insanlar için ibâdet halini alacaktır. Bunlar kendi nefisleri (hazları) yönünden düşmüş, fakat —diğer ibadetlerde olduğu gibi— emir yönünden sabit olmuşlardır. İşte bu noktadan hareketle, kendi nefsi hazlarını düşüren insanlar, insanların en âbidi olmuşlardır. Hatta bunların amellerinin büyük çoğunluğu vacib hükmüne dönüşmüş olmaktadır. Bu konu geniş bir alandır. Yeri burası değildir.

FASIL:

Buraya kadar anlattıklarımız, izin verilmiş —vacib, mendub, mübah— olup da, işlenmesi sırasında meşakkatlere sebebiyet veren amellerle ilgili idi. Eğer meşakkate sebebiyet veren ameller, bir de izin verilmiş türden olmazsa, o durumda böyle bir sebebiyet vermenin önüne geçileceği konusu gayet açık olmaktadır. Çünkü bu durumda kişi, yasağın işlenmesi yanında, ayrıca bir de kendisini sıkıntı ve meşakkat altına sokmaktadır.

[149]

Ancak, bazen şeriatla mükellefe ağır gelen bir durum için sebep olan şeyler bulunabilir. Şu kadar var ki, Şâri'in bunlardan kasdı hiçbir zaman mükellefi meşakkat ve sıkıntı içerisine sokmak değildir; bu tür şeylerle O, sadece maslahatın teminini, mefsedetin de uzaklaştırılmasını dilemiştir. Yasak olan suçların işlenmesi karşılığında getirilen kısas ve diğer cezaları bunlara örnek verebiliriz. Bunlar, suçu işlemek niyetinde olan kimse için caydırıcı ve böyle bir fiilin işlenmesinden (ya da tekrarından) kendisini ahkoyucu, başkaları için de ibret olucu bir özellik arzederler. Bu cezaların ağır gelmesi ve acı vermesi, aynen kangren olmuş bir organın kesilmesi ya da acı bir ilacın içilmesi sırasında bunların acı ve ızdırıp vermesine benzemektedir. Nasıl ki, böyle bir tedaviye başvuran doktor için, bu yaptıklarıyla hastasına acı ve ızdırıp vermek istiyor, demek yanlış ise, burada da durum aynıdır. Çünkü Şâri' Teâlâ (insanlığı tedâvi eden) en büyük doktor olmaktadır. Daha önce geçen ve Allah'ın dinde zorluk kılmadığını ve kulların böyle bir sıkıntıya düşmesini istemediğini gösteren deliller burada tekrar hatırlanabilir. Şu kudsî hadiste belirtilen husus da bunun bir benzeri olmaktadır: "Yapmak durumunda olduğum hiçbir şeyde, mü'min kulumun canını alma sırasındaki tereddüdüm gibi tereddüt etmemişimdir. O ölümden, ben ise ona kötülük yapmaktan hoşlanmıyorum. Bununla birlikte onun mutlaka ölmesi gerekiyor."¹³⁷ Ölüm mü'min için kaçınılmaz ve Rabbina kavuşmak ve orada ebediyet yurdunda nimetlenmesi için bir yol olmaktadır. Bu yüzden ölüme yönelik bir kasdın bulunması muteberdir. Öbür taraftan ölümün sevilmemesi sebebiyle de hoşlanılmamaktadır.¹³⁸ Bu mânâ gözönünde bulundurulduğunda, yapılması nefse çok ağır gelen adakların da bu kısma katılması mümkündür. Çünkü mükellef, adakta bulunduğu şeyin gereğini yapmak durumunda olduğu için, onun adadığı şeyleri üstlenmesi hoş olmamaktadır. Bununla birlikte meydana geldiği zaman, adanılan şeyler ibâdet oldukları için —zor gelse de— yerine getirilmeleri gerekir. Aynen, gerektirici suçlar işlendiğinde onlara bağlanan cezaların da doğ-

137. Buhârî, Rikâk, 38; Ahmed, 6/256.

138. Yani, hoşlanılmaması sebebiyle maksûd olmamakla birlikte, ebedi saâdete ulaştırıcı olması sebebiyle istenilmektedir. Bu örnek sadece bir benzerdir, yoksa önce geçen örneklerin türünden değildir. Çünkü bu konu dünyevî yükümlülüklerle ilgisi olmayan bir durumdur.

ması gibi. Ancak adanan şeyler ibadet türünden olmazsa veya ibadet türünden olsa bile tahammulu mümkün olmayan şekilde olsa ve haklarında kat'îletleri hukukiler getirilmiş bulunan kabilden olsa, yahut da dünde zaruri ya da hâci olan bir durumla çatışsa, o zaman düşmektedir. Mesela, malının tamamını tasadduk etmeye yemin etse, sadece üçte birini vermesi yeterlidir. Mekke'ye yürüyerek hac etmeyi nezretse ve buna da güç yetiremese, binerek gider, haccını yapar ve bir kurban keser. Evlenmeyeceğine ya da yemeyeceğine... dair nezirde bulunsa, hukmu geçersiz olur. Görüleceği üzere, bu gibi kişinin kendi nefsini meşakkat ve sıkıntıya sokması durumunda derhal şeriatın merhamet ve yardımı kendisine yetişmektedir.

Bu durumda, Şâri'in mükellefin sıkıntı ve meşakkat içerisine girmemesi hakkındaki maksadının, hem emredilen hem de yasaklanan şeyleri kapsadığı görülmektedir.

İTİRAZ: Peki Kur'ân'da: "*O halde size tecâvüz edene, size tecâvüz ettikleri gibi siz de tecâvüz edin*" ¹³⁹ âyetinde, cezaya "tecâvüz" denilmiştir. Bu ise tecâvüze yönelik bir kasdın olmasını gerektirir. Bunun delâlet ettiği şey de, tecâvüzde bulunanın başına gelen meşakkattir. (Öyle ise meşakkate yönelik bir kasıd vardır).

CEVAP: Tecâvüze karşı verilecek cezanın "tecâvüz" diye isimlendirilmesi mecaz olmaktadır ve bu tür kullanış şekli¹⁴⁰ Arap dilinde mevcuttur. Şer'i nasrlarda da aynı üslup çokça kullanılmıştır. "*Allah onlarla alay eder...*" ¹⁴¹; "*Fakat hile yaptılar, Allah da onlara hile yaptı*" ¹⁴²; "*Gerçekten onlar düzen kuruyorlar, Ben de bir düzen kuruyorum*" ¹⁴³ gibi âyetler bunlardandır. Bu itibarla itirazın dayanağı yoktur.

FASIL:

Bazen mükellefin karşı karşıya kaldığı meşakkat, kendisi ya da içine girdiği amel sebebiyle değil de, tamamen hârici bir unsurdan kaynaklanabilir. Böyle bir durumda Şâri' Teâlâ'nın o elem ve meşakkatin korunması ve ona karşı sabır ve tahammül gösterilmesi gibi bir kasdı bulunmamaktadır. Öbür taraftan Şâri'in, nefsin bu gibi meşakkatler altına sokulmasına sebebiyet verecek bir davranışa girilmesi gibi bir kasdı da bulunmamaktadır. Bununla birlikte, insana eza ve işkence veren şeyler kulların denenmesi ve onların ayıklanması için ya-

139. Bakara 2/194.

140. Buna Arap edebiyatında "müşâkele" denilmektedir. (Ç)

141. Bakara 2/15.

142. Âl-i İmrân 3/54.

143. Târik 86/15-16.

ratılmakta ve Allah onları dilediği gibi ve dilediği şekilde insanlara musallat kılmaktadır. *"O yaptığından sorumlu değildir. Onlar ise sorumlu tutulacaklardır."*¹⁴⁴ Şeriatın bütün verilerinin değerlendirilmesi sonucunda, bu gibi durumlarda insana ulaşacak meşakkatin ortadan kaldırılması ve mübah olan hazlarını koruyabilmesi hakkında mutlak surette izin¹⁴⁵ bulunduğu sonucu çıkmaktadır. Hatta fiilen meydana gelmese bile, eğer beklenti halinde ise, kulun maksadının tamamlanması, ona genişlik getirilmesi, Yaratıcısına yönelişinde kusur göstermemesi ve nimetlerin şükrünü gerçekleştirebilmesi için ondan sakınmasına ve gerekli önlemler almasına dahi izin verilmiştir.

Bu izinler arasında şunları sayabiliriz: Açlık, susuzluk, sıcaklık ve soğukluğun vermiş olduğu elem ve ızdırabın giderilmesi; hastalanma durumunda tedavi uygulanması; gerek insandan gerekse başkalarından gelecek her türlü eza ve işkence verici şeylerden korunma, her türlü beklenti halinde bulunulan güçlükler karşısında tedarikli olma ve önceden hazırlıklar yapma... gibi. Bu dünyada, hayatın düzen ve devamını sağlayan maslahatların temini ile mefsedetlerin uzaklaştırılmasına yönelik diğer hususlar da bu türdendir. Sonra şerî kanunların benimsenme ve üstlenilmesi suretiyle âhiretle ilgili eza verici şeylerin uzaklaştırılması ve fayda verecek şeylerin de gerçekleştirilmesi gelir. Nitekim kulun fiillerinin sebebiyet verdiği şeyler konusunda da durum böyle idi. Bu gibi şeyler hakkında şer'an izin verilmiş olduğu dinde zorunlu olarak bilinir. [151]

Ancak hakkında uzaklaştırılmasına dair izin¹⁴⁶ bulunan şeyin giderilmesi kesinlik arz ediyorsa, bu durumda Şâri' Teâlâ'nın o meşakkatin kaldırılmasına yönelik kasdının bulunacağı konusunda kuşumuz bulunmaz. Bu noktadan hareketle Şâri', eşkiyayı (isyancıları) yola getirmemizi, İslâm'ı ve müslümanları ifsad için faaliyette bulunanlarla mücadele etmemizi, İslâm'ı ve İslâm toplumunu yıkmak isteyen kâfirlere karşı cihadda bulunmamızı vacip kılmış bulunmaktadır. Burada meşakkatlerin kullara musallat kılınması ve mübtelâlık (ibtılâ, sıkıntıya maruz kılma) yönü dikkate alınmamaktadır. Çünkü bu gibi meşakkatlerin ortadan kaldırılmasının vacip kılınması sebebiyle, her ne kadar iman konusunda dikkate alınmış olsa da, teklifte bu yönün dikkate alınmamış (mülgâ) bulunduğunu anlıyoruz. Nitekim teklif yönü de daha başlangıç itibarıyla (ibtidâen) dikkate alınmamaktadır; bununla birlikte aslında o (teklif) bir mübtelâlıktır (ibtılâ, sıkıntı). Çünkü kul yönünden ya tâat ya da masiyet (günah) olmakta; Allah yönünden de onun yaratması söz konusu olmaktadır. O şeyin işlenmesi ya da terkedilmesi, o fiil ya da terki Allah'ın kulda yaratması netice-

144. Enbiyâ 21/23.

145. Daha önce de geçtiği gibi buradaki izinden vacip, mendup ve mübah kastedilmektedir. (Ç)

146. Burada vacip anlamında. (Ç)

sinde olmaktadır. Bu durumda kulun, Allah'ın kaza ve kaderine teslim olmaktan başka yapabileceği hiçbir şey yoktur. Burada da aynı şekilde dir.

Meşakkatin defedilmesi hakkında verilen izin kesinlik arzetmiyorsa, o zaman musallat kılma ve mübtelâlık yönünün dikkate alınmış olması mümkündür ve o meşakkatli şeyin musallat ve mübtela kılan (Allah) tarafından gönderilmiş olduğu gözönünde bulundurulur. Bu durumda kul Allah'ın kaza ve kaderine teslim olabilir. Bu yuzdendir ki, meselâ tedavi olma talebi kesinlik arzetmediği için, örnek ilk nesillerden (selef-i sâlih) birçoğu onu terketmişlerdir. Hz. Peygamber [^{dehşetli}veselâm] de hastalık hali üzere devam etme hakkından izin vermiştir. Nitekim sarı alı siyah bir cariyeye, Hz. Peygamber'den [^{dehşetli}veselâm] iyileşmesi için kendisine dua etmesini istemişti. Hz. Peygamber [^{dehşetli}veselâm] de onu, hasta haline sabır göstermesi ve buna mukabil sevap alması ya da kendisine dua etmesi ve böylece şifa bulması arasında seçimli bırakmıştı.¹⁴⁸ Başka bir hadiste (hesapsız cennete gireceklerden söz ederken) de: "... *Vücutlarını (kızgın demirle) dağlamayanlar ve ancak Rablerine tevekkül edenlerdir*" buyurmuşlardır.¹⁴⁹ İznin gereği olmak üzere haz yönünün dikkate alınması ve teşvikle (nedb) güçlenmesi de mümkündür. Nitekim tedavi konusunda durum böyledir. Hadiste Hz. Peygamber [^{aleyhussalâtu}veselâm]: "*Tedavi olunuz. Çünkü derdi indiren (Allah) devâsını da indirmiştir*"¹⁵⁰ buyurmuştur. İbaha'nın (tercihe bırakma) sabit olması durumunda ise, durum daha da açıktır.

Buraya kadar olan kısımda, meşakkatin kullanıldığı anlamlardan üçüncüsü üzerinde durmuş ve sözü bitirmiş olduk.¹⁵¹ Şimdi ise

147. Yani muellifin de açıkladığı gibi, teklif aslında bir mübtelâlıktır (ibtılâ, sıkıntıya maruz kalma). Bununla birlikte bu teklifte dikkate alınmamakta ve mükelleften istenilene uyma (imtisal) talep edilmektedir. Burada da aynı şekilde mükelleften, kendi başına gelen hastalık vb. gibi mübtelâlığı ortadan kaldıracak şeyi yapması istenilmektedir. Başka bir deyişle, genel olarak yükümlülüğün başlangıcı ve aklı mübtelâlıktır. Buna rağmen bu husus, o mübtelâlıktan kurtulma amacıyla amelde bulunma için o yükümlülüğün mükelleflere yönelmesine mani değildir. Aynı şekilde burada da, meselâ ahlak eleminden kaynaklanan özel bir mübtelâlık halinin ortadan kaldırılmasını isteyen bir teklif de, geçerli bir teklif olur. Mübtelâlık, teklifin mükelleflere yönelmesine bir engel kabul edilmez.

148. bkz. Buhârî, Merdâ, 6; Müslim, Birr, 54; Ahmed, 1/347.

149. Hadisin tamamı şöyle: Hz. Peygamber (as): "*Ümmetinden yetmiş bin kişi hesapsız olarak cennete gireceklerdir*" buyurmuşlardır. Ashap: "Kim onlar! Ya Rasûlallah?" demişler. Hz. Peygamber (as) de: "*Onlar efsun yapmayanlar, teş'e'im etmeyenler (uğursuzluk inancı taşımayanlar), vücutlarını (kızgın demirle) dağlamayanlar ve ancak Rablerine tevekkül edenlerdir*" buyurmuşlardır. (Müslim, İman, 372).

150. Ebu Davud, Tıb, 1; Tirmizî, Tıb, 2; İbn Mâce, Tıb, 1; Ahmed, 3/156.

151. Müellif yedinci meseleyi, meşakkat lâfzının üçüncü anlamına tahsis etmişti. İlk başlangıçta üçüncü anlamı üzerinde durdu ve mutlak olarak mo-

dördüncü anlamı üzerinde söz edeceğiz ki bu da arzu ve hevese uymak ve ona muhalefet etmekten kaynaklanan meşakkat olmaktadır. Bunu da sekizinci meselede işleyeceğiz:

[153]

SEKİZİNCİ MESELE:

Nefislerin arzu ettiği şeylere muhalefette bulunmak, nefse çok ağır gelir ve nefisleri arzuladığı şeylerden vazgeçirmek zor olur. Bu yüzden ki heva ve heves sahipleri, içinde bulundukları bu hallerinin korunması için, başkalarının gösteremeyeceği aşırı bir gayret sarfetmektedirler. Bu konuda âşıkların durumu ile, Hz. Peygamber'in kendilerine gönderildiği ve üzerinde bulundukları hale sıkı sıkıya bağlı bulunan müşrik, kitap ehli ve diğerlerinin durumu tanık olarak yeterlidir. Bunlar hem kendilerinin hem de mallarının yok olmasını göze almış, fakat heva ve heveslerine muhalefette bulunmaya, (hak ve hakikata boyun eğmeye) asla rıza göstermemişlerdir. Öyle ki Yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Hevâ ve hevesini kendine tanırtı edinen, bilgisi olduğu halde Allah'ın şaşırttığı... kimseyi gördün mü?"*¹⁵²; *"Onlar sadece boş bir hayale ve canlarının istediğine uymak-*

şakkat sayılanlarla, külfet içermesine rağmen mutât meşakkat sayılmaya güçlükler arasında ayırım yaptı. Sonra söz Şâri'in, yükümlülüklerde meydana gelen mutât meşakatlere yönelik bir kâdının bulunmadığı; nitekim mutât olmayan meşakatlere de aynı şekilde maksud olmadığı, aksine o fiilin, sadece mükellefe yönelik olmak üzere içermiş olduğu maslahat açısından istenildiği noktasına kayd. Sonra bunun üzerine birinci fasılda, mükellefin daha büyük sevap alma amacıyla fiilin içermiş olduğu meşakkate niyetle bulunması hakkının bulunmadığını açıkladı. Sonra ikinci fasılda, izin verilmiş (vacib, mendup, mübah) amellerin işlenmesi durumunda bir meşakkat ortaya çıkıyorsa, bu meşakkatin ya mutât ya da mutât dışı olduğunu belirttikten sonra, ruhsatların meşru kılınmasını gerektiren mutât dışı meşakkatlerle ilgili detay ve asıl başlıkla pek ilgisi bulunmayan bilgiler verdi. Sonra ikinci ve üçüncü fasıllarda amelden kesilme ya da ibadetlerden nefret etme korkusu için, ya da mükelleften istenilen yükümlülüklerin birbirine girmesi sebebiyle ibadetlerden neşet eden mutât dışı meşakkatler hakkında sözü uzattı. Sonra dördüncü fasılda izin verilmemiş fiillerin işlenmesi durumunda ortaya çıkacak olan meşakkatler ile, ikinci faslı tamamlamak istedi. Sonra da mutlak anlamda meşakkat hakkında sözü tamamlamış olmak için beşinci bir fasıl açtı

Bu fasıllara şöyle bir baktığımızda, içlerinde meşakkatin üçüncü anlamına ait özel bir fasıl bulamayız. Aksine bu fasıllarda da en çok üzerinde durduğu husus, birinci ve ikinci anlamında meşakkatlerle ilgili olmuş; üçüncü anlamında meşakkatle ona benzeyen yani mutât dışı meşakkat içermekle birlikte, bazı özel kimseler için mutât hal almış bulunan güç ameller hakkında fazla durmamıştır. En sonunda da "Buraya kadar olan kısımda, meşakkatin kullanıldığı anlamlardan üçüncüsü üzerinde durmuş ve sözü bitirmiş olduk" demektedir. Muellifin bu yaptığı şey, sistematik açıdan pek uygun değildir. Buna mukabil her bahsi ayrı ayrı kendi başlıkları altında işleme ve böylece karışıklığa meydan vermemesi daha uygun olurdu.

tadırlar” . “Rabbının katından bir belgesi olan kimse, kötü işi kendisine güzel gösterilen kimseye benzer mi? Bunlar heveslerine uymuşlardır” . Bunlara benzer daha pek çok nâss bulunmaktadır.

Ancak Şâri’ Teâlâ, şeriatı koyarken sadece mükellefin hevâ ve heveslerine râbî olmaktan kurtarılmasını ve böylece sadece Allah’a kul olmasını amaçlamıştır. Şu halde hevâ ve hevase muhalefette bulunmak, her ne kadar gidişâtta ağır ise de, yükümlülükte dikkate alınan meşakkatler türünden değildir. Zire eğer dikkate alınacak olsaydı ve neticede bunlar için hafifletici hükümler getirilseydi, bu durum şeriatın konuluş amacına ters düşerdi. Bu ise sakattır. Böyle bir neticeye gotüren şey de sakattır. Bu husus —inşâallah— sonra açıklanacaktır.

DOKUZUNCU MESELE:

Meşakkatler dünyevî olduğu gibi uhrevî de olurlar. Çünkü ameller, eğer içine girildiği zaman, bir vacibin ihmalı ya da bir harâmın işlenmesi gibi bir sonuç doğuracak olursa, bu şeriat nazarında dinî ihlale götürmeyen dünyevî meşakkatlerden daha şiddetli bir meşakkat sayılmaktadır. Şeriat nazarında dinin dikkate alınması, nefsin ve diğer zarûriyyâtın olan şeylerin dikkate alınmasından daha önce gelir.¹⁵⁵ Burada da durum aynıdır.¹⁵⁶

Hal böyle olunca da, Şâri’in, mükellefin bu yönden bir meşakkat altına sokulması gibi bir kasdının olmadığı ortaya çıkar.¹⁵⁷ Daha önce

153. Necm 53/23.

154. Muhammed 47/14.

155. Burada dinin esasları (usûl’ü’d-dîn) kastedilmektedir. Bunlar nefsin ve organların dikkate alınmasından önceliklidir. Meselâ, dinin korunması canın ya da organların tehlikeye atılması gibi bir durumu gerektirecek olsa, dinin korunması ilkesi öne alınır. Bu yüzdendir ki, pek çok canın yok olması pahasına da olsa dinin korunması amacıyla cihad farz kılınmıştır. Dinin esasları dışında kalan furû kismına gelince, bilindiği üzere o konuda durum böyle değildir. Pek çok yerde Şâri’, nefsi korumak için dinî yükümlülükleri düşürmüştür. Meselâ hastalık halinde bazı yükümlülüklerin düşmesi gibi. Bu durumda, dinî hususların her zaman ve her yerde nefsin, hatta malın korunması ilkelerine takdim edildiği doğru değildir. Söz konusu genellemeyi dinin esasları ile ilgili konularda şeklinde kayıtlamak gerekir. Ashnda bu konu daha geniş olarak ele alınmalıydı. Bu yüzden *Tahrir* müellifi beş zarûri esasın korunması ile ilgili olarak şöyle der: “Dinin korunması cihadın farz olması ve bid’at mezheplere dâlik yapan kimselerin cezalandırılması ile olur...” Hiç şüphe yoktur ki, bu sözü edilen husus dinin esasları ile ilgilidir. Onuncu meselede, birisi dinî diğeri ise dünyevî olabilecek iki maslahat arasında tercihte bulunma gereği duyulacak durumlardan bahsedilecektir. Eğer dinî olanlar her durumda mutlak surette öne alınacak olsaydı, o zaman sözü edilen tercihe ihtiyaç gibi bir durum ortaya çıkmazdı.

156. Yani dinî meşakkatler, dünyevî meşakkatlerden daha önce dikkate alınır.

157. Yani, daha büyük meşakkat olmasına rağmen, dinin korunması için

geçen deliller —ki bu konu da onların kapsamına girer— bu hususta da yeterlidir.¹⁵⁸

ONUNCU MESELE:

Yükümlülükten kaynaklanan meşakkat bazen sadece mükellefin kendisinde kalır. Daha önce geçen meselelerde olduğu gibi. Bazen de genel bir özellik arzeder ve hem mükellefi hem de başkalarını kapsar.¹⁵⁹ Bazen de kendisi sebebiyle sözkonusu meşakkate başkaları maruz kalır.

Genel bir özellik arzeden ve hem mükellefi hem de başkalarını kapsayan meşakkate örnek olarak, kendisine verilen göreve ehliyetinden ötürü ihtiyaç duyulan valinin durumunu verebiliriz. Vali, üstlendiği kamu velayeti sebebiyle, kendisini Allah'a vermekten, O'na münâcatta bulunmak için تنها bir yere çekilmekten geri kalır. Bununla birlikte, eğer bu görevi yerine getirmezse, ortaya çıkacak olan bozgunculuk ve zarar hem kendisini hem de başkalarını kapsar. (155)

Sadece başkalarına dokunacak olan kısma ise, kendilerine ihtiyaç duyulan kadı ve müftinin durumlarını örnek olarak verebiliriz. Ancak fetvâ ve kazâ (yargı) işlerine koyulmak, bunları câiz olmayan durumlara itebilir¹⁶⁰ veya daha önemli olan dîni ya da dünyevî işlerden

gerekli olan şeylerin, sırf dünyevî meşakkat içeren şeylerden öne alınması durumunda, mükellefin bu meşakkatlerin altına sokulması kastedilmemektedir. Ancak bu meşakkatler dinin korunması yolunda kaçınılmaz olarak ve onlara yönelik bir kasıt da bulunmaksızın ortaya çıkmaktadırlar.

158. Çünkü bunlar da mutlak meşakkat kavramının genel çerçevesi içerisine girmektedir. Daha önce Şâri' Teâlâ'nın yükümlülükler sırasında — her ne kadar onların ortaya konulması esnasında kaçınılmaz olarak ortaya çıksalar da— meşakkatlere yönelik bir kasdın bulunmadığı delillerle ortaya konulmuştu. İşte o deliller bu konu için de geçerli ve yeterlidir.
159. Burada sözü edilen meşakkat, daha önce bahsedilen meşakkatin dört çeşidinden ayrı bir tür teşkil etmektedir. Çünkü o meşakkatler, bizzat fiilin kendisinden kaynaklanıyordu. Burada ise meşakkatlerin meydana gelmesi, mükellefe yüklenen görevlerin birbiriyle çatışması neticesinde olmaktadır. Mükellef, bu görevlerden bir kısmını diğerlerine takdim ettiği zaman, hem kendisi hem de diğerleri için, ya da sadece diğerleri için zarar doğmaktadır. Kaldı ki bu durumda yapılması istenilen fiilde, mutad dışı bir meşakkatin bulunması sözkonusu değildir. Meşakkat burada, daha önce geçen dört çeşidin aksine, fiilin işlenmemesinden kaynaklanmaktadır.
160. Yani hükümde adaletsizlik dışında bazı işlere itebilir. Nihayet kadı masum da değildir. Bazen hükümde adaletsizliğe kadar iş ilerleyebilir. Bu durum, Ebu Hanife gibileri —bu yüzden işkenceye maruz kalmalarına rağmen— kadılıktan uzak durmaya itmiştir. (N)

Ebu Hanife'nin kadılıktan kaçınmasını bu şekilde izah etmek çok basit kalır. Onun bu makâmı kabullenme kaçınmasının asıl sebebi, içten desteklemediği yönetimi kabul ve ona meşrûiyet verme anlamı taşımasıdır. Maruz kaldığı işkenceler de, onun bu tavrının, zamanının idarecilerince ne anlama geldiğinin gayet iyi bilinmesi neticesinde olmuştur. (Ç)

alıkoyabilir. Eğer bunlar bu görevleri yapmazlarsa, ortaya çıkacak zarar kendilerine bulaşmaz ise de diğer insanları sarar. Bu durumda, onların izin verilmiş ya da kendilerinden istenilmiş bulunan maslahatlarını temin için bu görevleri yapmamaları neticesinde genel bir fesad ortaya çıkmış olur.

Her nasıl olursa olsun, Şâri'ce istenilir olmama açısından meşakkat, talep edilmiş olamaz. Neticede ona götüren bir amel¹⁶¹ dahi istenilmiş olamaz. Nitekim daha önce açıklanmıştı. Burada iki meşakkatın çatışması (teâruz) durumunda bir araştırma yapma gereği ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: Mükellefin kendi nefsi için yapmış olduğu bir şeyden, başkalarının zarar ve meşakkat görmesi söz konusu olabilir veya başka bir şeyle meşgul olması durumunda da bizzat mükellefin kendisi zarar ve meşakkatle karşı karşıya gelebilir. Böyle bir durumda eğer mümkünse her iki meşakkatin de ortadan kaldırılarak her iki maslahatın da birden gerçekleştirilmesi yolunu araştırır.¹⁶² Eğer bu mümkün olmazsa, o zaman mutlaka bir tercihe gitmek gerekecektir. Eğer diğer insanları ilgilendiren genel meşakkat daha büyükse, o tarafı dikkate alır ve özel olan kendi tarafını ihmal eder.¹⁶³ Eğer aksi durum söz konusu ise aksini yapar. Eğer iki taraftan birini tercih ettirecek bir unsur yoksa duraksar. Nitekim bu konu ileride —inşâallah— teâruz ve tercih bahislerinde gelecektir.

[156]

ON BİRİNCİ MESELE:

Yükümlülük esnasında ortaya çıkan meşakkatler, eğer alışla- gelmiş işlerde bulunan meşakkatlerden daha üst düzeyde ise, dîni ya da dünyevi bir fesadın ortaya çıkmaması için, o meşakkatlerin genelde kaldırılması Şâri'in maksatları cümlesinden olmakta idi. Geçen deliller de bunu göstermektedir. Ruhsatların meşrû kılınması da bu amaç bir sonucu olmaktadır.

Ama meşakkatler mutad dışı olmazsa, normal yapılagelen işlerde bulunan meşakkatler düzeyinde bulunurlarsa, bu durumda her ne kadar Şâri' onların vukûunu istemiş olmasa da, onların kaldırılmasına yönelik bir kasıt da bulundurmamaktadır. Bunun üçüleri şudur: Eğer

161. Yani mutad dışı bir meşakkatin doğmasına sebebiyet veren bir amel de, bizzat o meşakkate götürmüş olması açısından istenilmez, aksine içerdği maslahat için talep edilir, ama kaçınılmaz olarak meşakkat de ortaya çıkar.

162. Mesela kişinin kendi meşakkatî âilesinin geçimi açısından olabilir. Bu durumda ümmet onun bu yükünü omuzlar ve o da kadılık, ilim öğretmek ya da askerlik... gibi yapılmadığında ümmetin mutlak surette zarar göreceği işleri üstlenir. Böylece her iki maslahat birden gerçekleştirilmiş; bunların yokluğunda ortaya çıkacak her iki meşakkat de ortadan kaldırılmış olur.

163. Meselâ, bizzat kendisinin üstlenmesi kaçınılmaz olan bir kamu görevi ile, kendisinden kesin olarak istenmeyen dîni bir görevi ifa etmesi karşısında kalması gibi.

Şâri' bu tür meşakkatlerin kaldırılmasını istemiş olsaydı, böyle bir kasıt ile birlikte teklif diye bir şey kalmazdı. Çünkü her amel —normal olsun olmasın— az ya da çok kendi ölçüsünde beraberinde bir meşakkat ve yorgunluk da getirir. Bu da ya bizzat sorumlu olunan amelin işlenmesi sırasında ortaya çıkar ya da sorumlu olunan ameli işlemek için şu anda içinde bulunduğu durumdan çıkmasında olur ya da her ikisinde birlikte bulunur. Eğer şeriat bu meşakkat ve yorgunluğun kaldırılmasını gerektirecek olsaydı, bu sorumlu tutulan amelin kökten kaldırılması gibi bir sonucu gerektirirdi. Bu ise doğru değildir. Doğru olmayan bir sonucu gerektiren şey de doğru değildir.

Ancak burada da üzerinde durulacak bir nokta¹⁶⁴ vardır: Mutat olan amellerde mevcut bulunan meşakkat ve yorgunluk o amellerin değişmesiyle farklılık arzeder: İki rek'at fecir namazında bulunan meşakkat, sabah namazının iki rek'atındaki meşakkat gibi değildir¹⁶⁵; namazda bulunan meşakkat oruçtaki gibi değildir; oruçtaki meşakkat de hacdaki meşakkat gibi değildir. Bütün bunlarda söz konusu olan meşakkat cihaddaki meşakkate benzemez. Diğer yükümlü tutulan amellerde de durum işte böyle. Ancak her amel, aslında mutat olan bir meşakkat içermekte ve bu meşakkat alışlagelmiş bulunan benzeri normal işlerde bulunan meşakkatle paralellik arzetmekte; genel olarak mutat sınırını aşmamaktadır. Sonra alışlagelmiş normal amellerde bulunan meşakkatler de her zaman, her yerde ve her durumda aynılık göstermemektedir. Meselâ, soğuk gecelerde sabah erkenden hakkı verilerek alınan abdest ile, sıcak zamanlarda alınan abdest aynı değildir; suyun hazır bulunduğu yerde külfetsiz abdest almakla, bir hayli külfete katlanıp onu arayarak ya da uzak bir yerdeki kuyudan su çekerek abdest almak arasında fark vardır. Aynı şekilde kısa ya da şiddetli soğuk gecelerde uykudan kalkarak namaz kılmak ile, böyle olmayan zamanlarda namaza kalkmak aynı değildir. [157]

Aşağıdaki âyetlerde Kur'ân işte bu anlama işaret etmiş olmaktadır: Yüce Allah: *"And olsun, biz kendilerinden öncekileri de denemişken, insanlar, 'inandık' deyince, denenmeden bırakılacaklarını mı sanarlar. Allah elbette doğruları ortaya koyacak ve elbette yalancılara ortaya çıkaracaktır"*¹⁶⁶ buyurduktan sonra: *"İnsanlardan 'Allah'a inandık' diyenler vardır; ama Allah uğrunda bir ezâya uğratılınca,*¹⁶⁷

164. Bu meselede asıl üzerinde durulmak istenen husus işte burasıdır: Mutat meşakkatler de nisbi (görelî)dir ve onların anlaşılması her amelin bizzat kendisi üzerinde dikkatlice durmayı gerektirir. Aksi takdirde meşakkat türleri ve buna bağlı olarak da hükümler birbirine karışır.

165. Fecir namazından sabahın sünneti kasdedilmelidir. Çünkü kişi uykudan kalkacak, giyinecek ve abdest alacaktır. Sabahın farzında ise artık bu meşakkatlere yeniden girmeyecektir. (Ç)

166. Ankeḥût 29/2.

167. İman ve onun gereğini yerine getirmek, bazen beraberinde sabır ve metanet gösterilmesi gereken meşakkat ve fitneler getirebilir. Bunlar iman

*... onların cezasını Allah'ın azâbı gibi tutarlar...”*¹⁶⁸ buyurmuştur. *Yâ Muhammed! Senin yukarıdan ve aşağından gelmişlerdi; gözler de yukarıya, aşağıya, yereklere ağızlarına gelmişti;”*¹⁶⁹ Allah için çeşitli tahminler ile *“İnananlar için Allah'ın verdiği ahdi yerine getiren erler vardır. Kimi bu uğurda şehit olmuş, kimi de beklemektedir. Ahidlerini hiç değiştirmemişlerdir”* buyruğu ile, sabır ve metanet gösterip, sözünde sadâkat gösterenleri ovuştur. Ka'b b. Mâlik ve iki arkadaşının başından geçenleri burada hatırlayabiliriz. Bunlar Tebük gazâsından geri kalmışlar ve mazeretleri olmadığı halde sefere katılmamışlardı. Hz. Peygamber [ﷺ] onlarla kimsenin konuşmamasını emretmiş ve haklarındaki hukmu Allah'a bırakmıştı. Öyle ki *“bütün genişliğine rağmen ver onlara dar gelerek nefisleri kendilerini sıkıştırmış, Allah'tan başka sığınacak kimse olmadığını”*¹⁷² anlamışlardı.¹⁷³ Günaha girme korkusu metanet bulduğu zaman câriye ile nikâhlanma hakkında gelen âyette de durum aynıdır¹⁷⁴ ve bu âyetin sonunda *“Buna rağmen sabretmeniz sizin için daha hayırlıdır”*¹⁷⁵ buyrulmuştur.

Bunlar yanında, mutât amellerde bulunan meşakkatin mutât dışı düzeye ulaştığı sanıldığını, aslında ise mutât düzeyde bulunduğunu gösteren diğer deliller konumuza açıklık getirmektedir. Tek bir amelde bulunan meşakkatin, iki ucu, bir da orta noktası vardır: Üst tarafı

bahsinde —kııman teklif amellerinden biri olmaktadır— mutât dışı meşakkatler sayılmaz.

168. Ankebût 29/10

169. Bu âyetle dinî savunmak için konulan cihad meşakkatinden bahsedilmektedir. Cihadın zaten tabiatında bu tür meşakkatler bulunmaktadır ve bunlar her ne kadar aslında zor ise de cihad konusunda mutât dışı sayılmamaktadır. Allah'ın onları söz verdikleri konuda sadâkat göstermeleri yüzünden övmesi, bunun imanın bir gereği olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla cihad sırasında karşı karşıya gelinecek meşakkatlere iman gereği olmak üzere sabır ve tahammul gösterilecek, böylece din korunmuş olacaktır.

170. Ahzâb 33/10

171. Ahzâb 33/23

172. Tevbe 9/118

173. Burada bir itiraz ileri sürülerek: “Bu onlara yönelik bir teklif değildir, aksine bir çeşit cezadır. Çünkü onlarla konuşmama emrine muhatap olanlar diğer insanlardı. Bunlar sadece son günlerde kadınlarına yaklaşmamakla emrolunmuşlardı. Bunda ise, mutât dışı bir meşakkat imajını verecek bir durum yoktur. Bu durumda, hiç kimse ile konuşmama cezasından kurtulmak için yapmaları mümkün olduğu halde yapmadıkları şey ne ki?” denilebilir.

174. Yani cariyeyle evlenmenin caiz olmaması konusunda, zinaya düşme korkusuna ulaşan meşakkate itibar edilmektedir. Bu noktaya gelmeden önce, onlarla nikâhlanmaya iten sıkıntıya ise, her ne kadar bir meşakkat olsa da itibar edilmemektedir. Ruhsata götüren meşakkat halinin bulunması durumunda bile, onlarla nikâhlanma konusunda sabır ve metanet gösterilmesi teşvik edilmiştir. Bu da gösteriyor ki meşakkatler, bizzat o mesele hakkında duyulan ihtiyaç ölçüsünde dikkate alınmakta; başka konularda bulunan ve dikkate alınan meşakkatlere nisbetle değerlendirilmemektedir.

175. Nisâ 4/25.

ki buna azıcık bir şey ilave edilecek olsa, hemen mutat dışı düzeye çıkmış olur. Bu durum o amelin mutat dışı bir amel olmasını gerektirmez. En alt tarafı ki, eğer birazcık azaltılacak olsa burada da o amele nisbet edilecek meşakkat diye bir şey kalmayacaktır. Orta noktasına gelince, çoğunluğu ve genelliği bunlar teşkil eder. Durum böyle olunca, insanların gidişatlarını iyi bilen kimseler için, ilk bakışta mutat üstü sanılan meşakkatlerin çoğunun aslında hiç de öyle olmadığı anlaşılabacaktır. Mutat dışı sanılsa bile aslında mutat düzeyinde kaldığına göre, bu tür meşakkatlerin kaldırılmasına yönelik Şâri'ce bir kasıt bulunmayacak, durum aynen normal düzeyde seyreten fiillerde mevcut bulunan mutat düzeyindeki meşakkatlerdeki gibi olacaktır. Neticede de, bu meşakkatler hakkında ruhsat bulunmayacaktır. Bazen konu netlik arz etmez, karışık olur; bu durumda ise görüş ayrılıkları kaçınılmaz olur.

Allah Teâlâ'nın: *"İsteyerek veya istemeyerek hepiniz savaşa çıkın"* ¹⁷⁶ buyurup sonra da: *"Çıkamazsanız Allah size can yakıcı şekilde azâb eder"* ¹⁷⁷ buyurmasından anlıyoruz ki, bu seferberlik emri müsamaha gösterilmeyen bir konudur ve seferden geri kalma konusunda asla ruhsata yer bırakmamayı gerektirir. Şu kadar var ki — güçlük ve sıkıntının (harac) kaldırılmış bulunduğunu gösteren delillerin bir gereği olmak üzere— buradaki emir, mutat olan amellerde karşılaşılabacak meşakkatlerin en üst düzeyinde olacak bir duruma yorulur ve bunun sonucunda seferberlik ve savaşa çıkma mümkün bir hal alır. Tebük seferinde iki önemli unsur vardı: Sıcaklığın şiddeti ve seferin uzaklığı. Tabii bunlar gölgelenme imkânından mahrumiyet, meyvelerin hasad edilmesi ve diğer yapılması gereken dünya işlerinin çevrilmesi gibi şeylerden ayrılma yanında fazladan meşakkatle nisbetle apaçık fazladan bir güçlük ve sıkıntı demektir. Ancak onu mutat olma sınırından dışarı çıkarıcı da değildi. Bu yüzden de bu konuda ruhsat verilmemişti. Benzeri durumlarda da aynı oluyordu. Yüce Allah: *"And olsun ki sizi, içinizden cihada çıkanları ve sabredenleri meydana çıkarana ve haberlerini açıklayana kadar deneyeceğiz"* ¹⁷⁸ buyurmuştur.

İbn Abbas Yüce Allah'ın: *"O, dinde sizin için bir zorluk (harec) kılmamıştır"* ¹⁷⁹ buyruğu hakkında şöyle demiştir: *"Bu sadece İslâm'ın bir genişliğidir. Allah (dinde kulların çıkmaza girmesini (harec) istememiş) tevbe ve keffâretler kapısını açık tutmuştur."* İkrime ise, âyetteki "harec" kelimesini: *"Kadınlardan ikişer üçer ya da dörder evlenebilmeniz"* şeklinde açıklamıştır. Ubeyd b. Umeyr'den şöyle nakledilir: Bu zat kavminden bir grup içerisinde İbn Abbas'a gelir. Ona "ha-

176. Tevbe 9/41.

177. Tevbe 9/39.

178. Muhammed 47/31.

179. Hac 22/78.

rec" nedir diye sorar. İbn Abbas: "Siz Arap değil misiniz?" der. Sonra: Bana Huzevl kabilesine mensup birisini bul getir" der. Gelen adama: "Sizde harec nedir?" diye sorar. Adam: "el-Harecetü mine's-şecer demek, çıkışı olmayan ağaçlık demektir" diye cevap verir. İbn Abbas: İşte harec asla çıkış yeri bulunmayan şey (çıkma) demektir. Dikkat edilirse İbn Abbas, hareci çıkışı olmayan şey diye yormuş ve âyeti de ona uygun olarak, Allahı tevbe ve keffâretleri meşrû kılarak kulların çıkmağa girmesini kaldırdı diye tefsir etmiştir. Harecin aslı darlık ve sıkıttır. Alışagelmüş amellerde bulunan mutat meşakkatler ne sozluk bakımından ne de şerî orf bakımından "harec" değildir. Nasıl olabilir ki, bu tür meşakkatler, şerî bir hikmet için konulmuştur ki o da, ayıklamak ve denemek olmaktadır. Böylece Allah'ın ezelde bildiği şey şuhûd âleminde de ortaya çıkacak ve herkes ona göre karşılık bulacaktır. Şu halde, Allah'a hamd ederek belirtelim ki, dinde kaldırılması istenden meşakkat (harec) ile, böyle olmayan meşakkat arasındaki fark anlaşılmıştır.

FASIL

İbnu'l-Arabî şöyle demiştir: "Eğer güçlük (harec) bütün insanlar için genel (âmm) bir olayda ise, o düşer; yok güçlük (harec) özel (hâs) ise bize göre dikkate alınmaz. Bazı Şâfiî usûllerinde dikkate alınacağı yazılıdır."

Onun bu sözü üzerinde durmak gerekmektedir:

Çünkü bu sözündeki "özel" (hâs) sözü ile, mutat meşakkatler mertebesinin en üst sınırında olan meşakkati kastediyorsa, hüküm aynen onun dediği gibidir ve bu durumda konu üzerinde ihtilâf edilmesi gerekir. Çünkü, bu güçlük eğer mutat kısımdan ise, mutat güçlüklerin dikkate alınmadıklarını ve onların kaldırılmasına yönelik düzenlemelere gidilmediğini, aksi takdirde teklîfin aslında da bulunduğu için yükümlülüklerin tümünden kaldırılması gibi bir sonucun gerekeceğini görmüştük. Bu konuda ihtilâf bulunduğu tasavvur edilmesi de, sadece bu güçlüğü mutat türden olduğu ya da mutat dışı kabilinden bulunduğu esasına dayanır; yoksa güçlüğü bu iki kısımdan birinden olduğunda ittifak edildikten sonra neticede ihtilâf edilmiş değildir. Sonra onun bu güçlüğü "özel" (hâs) demesi tartışılabilir; çünkü nereden bakılırsa bakılsın sözü edilen güçlük geneldir (âmm), özel değildir; zira o hiçbir zaman tayin yoluyla sadece belirli mükelleflere has değildir. Bu itibarla onun özelliğinden söz etmek mümkün değildir.

Eğer bu sözündeki "güçlük" (harec) ifadesiyle, mutat dışı ve haklarında ruhsat ve genişlik getirilen güçlükleri kastetmişse, bu durumda da genellik ve özelliğin anlaşılması yine problem arzedecektir. Çünkü meselâ yolculuk, namazın tam olarak kılınması ve orucun tu-

tulması durumunda bir güçlük (harec) halini almaktadır. Bu yüzden de hafifletici hükümler (ruhsatlar) getirilmiştir. Bu genel olmaktadır. Hastalığı ele alalım: Bunun için de hafifletici hükümler getirilmiştir. Ancak o; her hastalık durumunda hafifletmeye gidilmez anlamında genel değildir. Çünkü bazı hastalar, namazı ayakta ya da oturarak kılmaya güç yetiremezken, bazıları buna güç yetirebilirler. Kimi hasta oruç tutamaz iken, kimi hastalar da tutabilir. Bu durumda hüküm, mükelleflerden her birinin kendi özel durumuna göre değişir. Bununla birlikte genel olarak hastalık hafifletme sebebi olarak kabul edilmiştir. Zahirde bu güçlük (hastalık) özeldir, fakat bu konuda Mâlik, Şâfi'ye muhalefet etmiş değildir. Ancak, hastalığın mutat dışı bir güçlüğü sebebiyet vermesi durumuyla kayıtlanması durumunda bunu genel olan güçlük türünden kılınmış olmaları mümkündür, bu durumda da genel kısmına ait olur. Mâlik'in bu hususta da Şâfi'ye muhalefet ettiği bilinmemektedir. Bu durumda özel olan güçlüğü misallendirmek zorlaşır. Eğer böyle denilmezse, o zaman ittifakla ya da ihtilâfla hakında meşrû bir hafifletme bulunan her güçlük genel bir hal alır; isterse varlık âleminde onun tek bir örneği bulunsun; netice değişmez. Eğer teşrî'in sadece o fert için ya da belirli bir grup için konulduğu varsayılacak olursa, şeriatla böyle bir durumun varlığı düşünülemez. Böyle özel bir durum olsa olsa ancak Hz. Peygamber'in şahsına, ya da bizzat O'nun tarafından ashabından bazılarına özel olarak getirdiği hükümlerde görülebilir. Meselâ, Ebu Bürde'nin oğlağı kurban etmesi, Huzeyme'nin şâhitliğinin yeterli kabul edilmesi gibi. Bu gibi hükümler ise peygamberlik zamanına has bir olaydır; daha sonrası için çalışmaz.

SORU: Belki de "genel" ifadesiyle bütün insanlar için sözkonusu olan, "özel" ifadesiyle de, bazı bölgelere veya bazı zamanlara ya da bazı insanlara has olan¹⁸⁰ kasdedilmiştir.

CEVAP: Bunu kastetmiş olduğunu kabul etsek de problem ortadan kalkmamaktadır. Çünkü, bir tür ya da sınıfa nisbetle güçlük, o külli hakkında genel olmakta, özel olmamaktadır. Zira özel güçlüğü gerçek anlamı, kendisinde belirli şahıslara veya belirli zamanlara ya da belirli mekanlara ait güçlük içeren şey olmaktadır. Bütün bunlar ise ancak peygamberlik zamanında tasavvur edilebilir veya taabbudilik arzeden ve kendisine başkalarının kıyas edilemeyeceği şekilde varlığı düşünülebilir. Meselâ, Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vesselâm] fa- [161]

180. Bazıları buna şunu misal vermişlerdir: Yol arkadaşlarından ayrı düşen bir yolcu, beraberinde bulunan külçe halindeki altını darphaneye getirir ve külçesi kadar onlardan altın para (dinar) alır ve onlara basma ücretini öder. İmam Mâlik, buna belli bir şahsa ve belli bir duruma has cüzi bir maslahat olmasına rağmen cevaz vermiştir.

Bu misal açık değildir; çünkü durumu bu şekilde olan her yolcunun hükmü budur. Dolayısıyla bunda belli bir şahsa özellik yoktur.

kirlerin Medine'ye akın ettiği sene, kurban etlerinin üç günden fazla tutulmasını yasaklaması,¹⁸¹ kible olarak Ka'be'nin tahsis edilmesi, üç mescidin¹⁸² diğer mescitlere faziletçe üstün kılınması gibi. İbnu'l-Arabî'nin sözünde, bu gibi durumların kastedilmiş olması mümkün değildir.

SORU: "Bir tür ya da sınıfta; hem kendilerini hem de başkalarını kapsayan bir cins altına giren bir tür ya da sınıf olmaları hasebiyle özellik vardır" denemez mi?

CEVAP: Onda da, belli bir sayı altına girmeyen cüzleri kapsaması bakımından yine genellik vardır. Bu durumda iki taraftan biri —ki husûsîlik tarafı oluyor— umûmîlik olan diğer tarafından daha öncelikli değildir; hatta umûmîlik yönü daha da önceliklidir diyebiliriz. Çünkü ondaki güçlük (harec) küllîdir; öyle ki eğer harecin başka bir tür ya da sınıfta bulunduğu sabit olsa, o da hükümde ona katılırdı. O tür ya da sınıfın, aynı cins altında bulunan diğer tür ya da sınıflara nisbeti, hastalığın ya da yolculuğun katılması konusunda o cinsin bazı cüzlerinin, diğer bütün cüzlerine nisbeti gibidir. Öyle ki, eğer bunlardan bazısı hakkında hüküm sabit olursa, diğerleri hakkında da sabit olur; eğer bazılarından düşerse diğer bazılarından da düşer. Bu husus her iki imam arasında da aynıdır. Bizim meselemizde de durumun aynı şekilde (ittifak halinde) olması gerekir. (Fakat öyle değildir).

SORU: Belki de bu sözüyle, genelde sudan ayrılma imkânı bulunmayan değişiklik gibi bir şey kastedilmiş olabilir. Bu ise geneldir. Meselâ suya toprak, yosun ve benzeri şeylerin karışması gibi.¹⁸³ Ya da değişikliğin ayrılma özelliği sadece bazı sulara has ise, o zaman da özel (hâs) olur. Birinci türden olan güçlüğü hüküm, genel olduğu için düşer. İkinci türden olan güçlükler gelince, onun özel olması sebebiyle hakkında ihtilâf bulunmamaktadır. Aynı şekilde deniz suyu hakkında da ihtilâf edilmiştir: Acaba o temizleyici midir, yoksa değil midir? Çün-

181. Bu illet ortadan kalkınca, ertesi senede kurban etlerini yiyebileceklerini ve hatta saklayabileceklerini belirtmiştir.

182. Mescid-i Haram, Medine mescidi ve Mescid-i Aksâ. Hadislerde bu üç mescidin diğer mescidlerden ayrıcalık oldukları, buralarda kılınan namazların diğer yerlerde kılınan namazlara göre çok daha sevaplı bulunduğu; ziyaret için ancak bu üç mescide yolculuk yapılabileceği... belirtilmiştir. (Ç)

183. Suyun tabiatının değişmesi suyu temizleyici olmaktan çıkarır. Ancak toprak ya da yosun karışması gibi genel bir güçlüğü bulunması ve kaçınılması mümkün olmayan durumlarda hüküm ne olur? Böylesi genel güçlüklerin bulunduğu durumlarda, güçlük nedeniyle değişiklik hükümü kaldırılır. Suya zaferan vb. karışması gibi kaçınılması mümkün olan özel güçlükler karşısında ise hüküm farklıdır ve bu konu ihtilâfıdır. Kimi âlimler bu özel güçlükleri de dikkate alarak suyun temizleyici olduğuna hükmetmişler, diğer bazıları da kaçınılması mümkün olduğu noktasından hareketle, bu tür özel güçlükleri dikkate almamış ve o suyun temizleyiciliğini kaybedeceğini söylemişlerdir. (Ç)

kü o, özel bir değişiklik arzetmektedir. Suda bulunan yaprakların dağılması neticesinde meydana gelen özel değişiklik hakkında da ihtilâf bulunmaktadır. Nikâhtan önce talâk verilmesi, eğer genelse¹⁸⁴ itibardan düşer; eğer özelse (hâs) bu durumda ihtilâf vardır. Meselâ, falan kabileden veya falan ülkeden evleneceğim her kadın; ya da evleneceğim her siyah kadın ya da beyaz kadın; yahut evleneceğim her bekar ya da dul kadın ... boş olsun, demesi durumunda burada karşı karşıya gelinecek güçlük (harec) de özel (hâs) olmuş olur. Satın alacağım her cariyeye hür olsun, demesi durumunda mülkiyet noktasından bu genel bir güçlük olur ve düşer; dikkate alınmaz. Cinsî ilişki kasdıyla alacağım cariyeye demesi durumunda ise buradaki güçlük (harec) özel olmuş olur.¹⁸⁵ Nitekim "Evleneceğim her hür kadın boş olsun" demesi durumunda da hal aynıdır (yani harec özeldir; zira cariyeye ile nikâhlanma imkânı vardır). Bu durumda mutlak mülk kasdına nisbetle cariye satın alınması konusunda harec (güçlük) genel olmuş olur; dolayısıyla o söz itibardan düşer. Eğer: "Sudan'dan alacağım her cariyeye..." derse, buradaki harec (güçlük) özel olur ve bunda ihtilâf bulunmaktadır. Daha başka benzer meseleler de bulunmaktadır.

CEVAP: Bu mümkündür ve onun sözünü yormak gereken en yakın ihtimal de bu olmalıdır. Ancak bu ve benzeri meselelerde İmam Mâlik'ten itibara alınmayacağına; İmam Şâfiî'den de itibara alınacağına dair belirtilen ihtilâfı, usûl ilmine değil de fıkıh (furû) ilmine nisbetle tahkik etmek gerekir. Bu durumda eğer aralarında ihtilâf bulunduğu ortaya çıkarsa, burada sözü edilen ihtilâftan da kasıt o olur. Usûl açısından ele alınması onun dediğini gerektirir. Çünkü genel olan harec (güçlük), insanın kendisinden kurtulmaya güç yetiremediği güçlüktür. Daha önce geçen örneklerde olduğu gibi. Eğer, insanın kendisini kurtarması mümkün ise, o harece (güçlüğe) mutlak surette "genel" demek mümkün değildir. Ancak, sözü edilen güçlükten kendisini kurtarmak için, bu kez daha başka fakat ondan daha hafif bir güçlük karşılaşılabılır. Çünkü, insanların o konudaki halleri farklı olduğu için meşakkatsiz ondan kurtulmak mümkün değildir. Hem sonra, ondan kurtulma meşakkatsiz olmadığı gibi; meşakkat var diye de o, atılmaz. Bu açıdan harece iki bakış açısı vardır. Bu durumda meselenin iki ucu bir de ortası bulunmaktadır: (1) Geçerli olan âdetlere ve gidişata nazaran kurtulma imkânı bulunmayan genel tarafı. (2) Meselâ, suyun sirke, zaferan vb. gibi bir madde ile değiştirilmesi gibi harecsiz

184. Evleneceğim her kadın boş olsun denilmesi gibi. (Ç)

185. Çünkü kişinin cariyeden başka hür kadını nikâh etme durumu vardır. Mülkiyet ise, cariyeden başkası ile gerçekleşmez. Dolayısıyla böyle bir söz sarfettiği zaman genel bir güçlük içerisine düşmüş olur ve genel sığınan gerektirdiği şey düşürülmek suretiyle kendisine bir genişlik getirilir. Bu durumda kişi mülk cariyeye edinebilir, ancak onları nikâhlayamaz. Bu birinci hükümde genellikle, ikincide de özelliğin bir gereği olur.

ondan kurtulma imkânı bulunan ve genel tarafın karşısında yer alan özel ihlâs tarafı 3. Her iki taraf arasında da gidip gelen ve netlik kazanmayan ortası. İşte bu konu da üzerinde düşünülmesi gereken bir noktadır ve ictihada açık bulunmaktadır. Allah en iyisini bilir.

ON İKİNCİ MESELE:

Şeriat, teklif konusunda mutedil, orta yolcu; iki aşırı uca meyletmeksizin bir yol izlemekte; kulun gücü dahilinde ve meşakkatsiz olarak yapabileceği hükümler getirmekte, çözümlere meydan vermemektedir. Onun getirdiği hükümler bütün mukellefler için son derece itidali gerektiren bir denge, orta bir nokta üzerinde bulunmaktadır. Meselâ, namaz, oruç, hac, cihad, zekât ve benzeri bunların teşri kılınmasını gerektiren açık bir sebep olmaksızın konulan yükümlülükler ile "*Sana ne infâk edeceklerini soruyorlar*" 186; "*Sana içki ve kumarı soruyorlar*" 187 âyetlerinde olduğu gibi amel için gerekli bilginin bulunmamasına dönük bir sebebe bağlı yükümlülükleri bunlara örnek olarak verebiliriz.

Teşri (yasama), mukellefin orta yoldan ayrılarak iki uçtan birisine ne doğru sapması ya da sapma beklentisinin bulunması neticesinde konulduğunda göre, getirilen şeriatlardan amaç, mukelleflerin itidal haline ve orta yola çevirilmesi olacaktır. Ancak bunu yaparken, dengeyi kurmak için diğer tarafa meylettiği olmaktadır. Aynen çok merhametli olan mahir bir doktorun, hastasını iyileştirmek için onun içinde bulunduğu haline, âdetine, gücüne-kuvvetine, hastalığına, bünyesinin zayıflığına bakarak tedavi uygulaması, ona şunu şunu yap, şunu şunu da yapma demesi, bunun sonucunda artık iyileştikten sonra sıhhatini koruması ve bir daha hasta olmaması için onun bütün hallerine uygun gelecek bir tedbirler paketi hazırlaması gibi.

İşte bu noktadan hareketle Yüce Allah **aşamalı bir hitap şekli** getirmiştir: Dikkat edilecek olursa Yüce Allah, herşeyden önce kullara iyi, temiz, güzel ve faydalı şeyleri nimet olarak ihşanda bulunduğunu, bütün bunları insanların hizmetine sunduğunu ve yeryüzünde yaydığını, böylece hayatlarının devamı ve düzene girmesi için gerekli olan hususların temin edildiğini; bu şekilde davranışlarının bir anlam kazanacağını anlatmakla işe başlamıştır. Bu türden olan hitaplara örnek olmak üzere şu âyetleri hatırlayabiliriz: "*O, yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere ürünler meydana getirdi*" 188; "*Gökleri ve yeri yaratan, yukarı-*

186. Bakara 2/215.

187. Bakara 2/219.

188. Bakara 2/22.

dan indirdiği su ile size rızık olarak ürünler yetiştiren, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri, nehirleri, belli yörüngelerinde yürüyen ay ve güneşi, geceyle gündüzü sizin buyruğunuza veren Allah'tır. Kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi vermiştir. Allah'ın nimetini sayacak olsanız bitiremezsiniz" ¹⁸⁹; "Yukarıdan size su indiren O'dur. Ondan içersiniz. Hayvanları otlattığınız bitkiler de onunla biter. Allah onunla size ekinler, zeytin ve hurma ağaçları, üzümler ve her türlü ürünü yetiştirir..." ¹⁹⁰

Bu birinci aşamadan ¹⁹¹ sonra, eğer iman ederlerse cennet nimetlerine kavuşacaklarına dair va'dlerde; eğer bulundukları küfür hali üzere kalmaya devam ederlerse azaba uğrayacaklarına dair uyarılarda bulunuldu. Sonra inadlık gösterip, nimetlere karşı nankörlükte bulunup, kendilerine söylenilen şeylerin doğruluğunda şüphe gösterince, bu kez kendilerine söylenilen şeylerin doğruluğunu ortaya koyacak kesin hüccetler getirildi. Peşin dünya zevklerine karşı olan rağbetleri neticesinde bu hüccetlere aldırış etmeyince, dünya hayatının gerçek yüzü kendilerine bildirildi ve onun aslında hiçbir şey olmadığı; çünkü

189. İbrâhim 14/32-34.

190. Nahl 16/10-11.

191. Aslında müellifin sözünü ettiği aşamalar doğrudur ve hakikaten Yüce Allah ilk önce insanların irşad edilmesi ve yaratılışları, varlık âleminde mevcut olan bütün nimetlerin kendileri için hazırlandığı ve yeryüzüne yayıldığı konularına dikkat çekilerek onların akıllarının aydınlatılması yoluna başvurmuştur. Müellifin ileride Mekki ve Medeni teşrin özelliklerinden bahsederken de söyleyeceği gibi iman ve külli esasların getirilmesi (altyapının hazırlanması) dışında ilk aşamada yükümlülükler getirilmesi yoluna gitmemiştir. Yükümlülükler ancak altyapı hazırlandıktan yani aklın yükümlülükleri kabul edebilmesi için gerekli olan açıklamalar, irşadlar ve hazırlıklar yapıldıktan sonra getirilmiştir. Ancak burada anlaşılamayan şey, müellifin bu hususu delillendirmek için Medine döneminde inen birinci âyeti kullanması ve onun ilk inen hitaplar arasında bulunduğunu ileri sürmesi olmaktadır. Halbuki aynı mânâyı içerecek Mekki âyetler bulabilmesi mümkündür. Meselâ: "Binek olarak kullanmanız ve yemeniz için hayvanları sizin için yaratan Allah'tır..." (Gâfir 40/79); "O, gökten su indirdir. Her bithiyi onunla bitirdik..." (En'âm 6/99) âyetleri gibi. İkinci âyetin kullanılması ise yerindedir, çünkü o Mekki'dir. Müellif, "Sonra inadlık gösterince, bu kez kendilerine kesin hüccetler getirildi" demektedir. Bu da aynı şekilde Mekki âyetlerde olmuştur. Kâfsüresinde olduğu gibi. Bu konuda yani öldükten sonra tekrar dirilmeye ve Allah'ın kudretinin büyüklüğüne getirilecek deliller hakkında İbnü'l-Kayyım'ın *Kitâbu'l-fevâ'id*'ine bakılabilir. "Peşin dünya zevklerine karşı olan rağbetleri neticesinde bu hüccetlere aldırış etmeyince, dünya hayatının gerçek yüzü kendilerine bildirildi ve onun aslında hiçbir şey olmadığı; çünkü mutlaka bir gün yok olacağı vurgulandı ve kendilerine misaller (darb-ı mesel) getirildi." Bu sözünden sonra getirdiği iki âyet de Mekki olmaktadır. Mekki yerine Medeni olsaydı, bir zararı da olmazdı. Şunu da söyleyim ki, bu üç aşamaya Medeni âyetlerde de rastlanması, burada söylenilenlere ters düşmez ve o zaman bu tür Medeni âyetler hatırlatma ve pekiştirme türünden sayılır. Ancak bir nokta daha var: O da müellifin burada bu üç aşamayı getirdiği ve sıra ile geldiğini söylediği âyetler, gerçekten nüzûl sırasınca da böyle bir sıra ile mi inmiştir? Bu konuyu merak edenler âyetlerin nüzûl tarihlerini araştırarak kesin bir bilgiye ulaşır ve böylece müellifin istidlâlinin tam olup olmadığını öğrenebilirler.

mutlaka bir gün yok olacağı, onun aldatıcı olduğu ve fâniliği vurgulandı ve kendilerine misaller (mesel) getirildi: *"Dünya hayatı gökten indirdiğimiz su gibidir ki, onunla insan ve hayvanların yiyeceği bitkiler yetişip birbirine karışmıştır. Yeryüzünün süslenip bezendiği ve yerin sahiplerinin bütün bunlara mâlik olduklarını sandıkları sırada gece tıya gündüz buvrduğumuz o yere gelmiş ve orayı hiçbir şey bitirmemiş çetirmişti; bir gün önce birşey yokmuş gibi olmuştur...."*¹⁹², *"Dünya hayatı sadece bir oyun ve oyalanmadır"*¹⁹³, *"Bu dünya hayatı sadece bir eğlence ve oyundan ibarettir. Asıl hayat âhiret yurdundaki hayattır. Keşki bilseler!"*¹⁹⁴

İnsanlar iman ettikten sonra, bazılarında dünyaya karşı rağbet ızleri gozukünce ve bu arzuların dünya nimetlerine duyulacak talep karşısında kendilerini itidalden uzaklaştıracağı sezilince Hz. Peygamber [^{alehu'ssalâtu} ^{vesse'âlihi}] şöyle buyurmuştu: *"Sizin hakkınızda endişe ettiğim şeylerden biri de, dünya nimetlerinin yüzünüze gülmesidir..."*¹⁹⁵ Böyle bir endişenin belirmediği ya da ihtimalinin bulunmadığı bir ortamda ise Yüce Allah: *"De ki: 'Allah'ın kulları için yarattığı ziynet ve temiz rızıkları haram kılan kimdir?' 'Bunlar dünya hayatında inananlarındır, kıyamet gününde de yalnız onlar içindir' de"*¹⁹⁶, *"Ey Peygamberler! Temiz şeylerden yiyin, yararlı iş işleyin; doğrusu ben yaptığınızı bilirim"*¹⁹⁷ buyurmuştur.¹⁹⁸ Müslümanlar hakkında da, zulümden¹⁹⁹ yasaklama ve bu sebeple şiddetli vaid ve azap tehdidi gelmiş, Yüce Allah: *"İşte güven; onlara inanıp imanlarına zulüm"²⁰⁰ karıştırmayanlardır, onlar doğru yoldadırlar"*²⁰¹ buyurmuştu. Hz.

192. Yunus 10/24.

193. Muhammed 47/36.

194. Rûm 30/64.

195. Uzunca bir hadisin bir parçasıdır. bkz. Buhârî, Zekât, 47; Müslim, Zekât, 161-163.

196. A'râf 7/31.

197. Muminûn 23/51.

198. Buradaki muellifin sözünden kasıt şudur: Gerek Allah ve gerekse Hz. Peygamber (as) muhatapların durumlarını dikkate almışlar ve onların durumu ne gerektiriyorsa ona uygun olarak buyurmuşlardır. Yoksa tarihî bir zaman sıralamasından bahsedilmemektedir. Çünkü A'râf âyeti Mekke'de inmiş; hadis ise minberde Medine'de söylenmiştir. Zaman itibarıyla âyet daha öncedir.

199. Buradaki zulüm mutlak olup, hem şirki hem de diğer günahları kapsamaktadır.

200. Âyetle sözü edilen zulümden maksat şirktir. Nitekim Hz. Peygamber (as) bu âyeti *"Şüphesiz şirk büyük bir zulümdür"* (Lokman 31/13) âyetini okuyarak tefsir etmiştir. Eğer muellif "bu ashaba ağır geldi" derken, bu zulmü de içine alacak bir ifade kullansaydı daha güzel olurdu. Aksi takdirde zulümle ilgili âyetin zikrinde bir mânâ olmaz. Vâkıa âyet ve arkasından gelen hadis aynı konuda olmaktadır. Çünkü her ikisi de ashaba ağır gelmiş, Hz. Peygamber (as) her ikisini de, onlara hafifletecek şekilde tefsir etmiştir. Bu tefsirler bu iki konudaki yükümlülükleri itidal noktasına çekmiş olmaktadır

201. En'âm 6/82.

Peygamber [aleyhissalâtu vasselâm] : *"Münafığın alâmeti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler; vadettiği zaman sözünde durmaz; kendisine emanet edildiğinde, hiyanet eder"* ²⁰² buyurduğunda, bu (ve yukarıda sözü edilen zulüme bulaşmama emri) müslümanlara ağır geldi. Çünkü hiçbir kimşenin bu gibi şeylerden kurtulması mümkün değildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vasselâm] ; bunların kâfirlere has olan yalan, sözünde durmama ve hiyanet olduğunu belirtmişti. (Nitekim, zulümden de kasdın şirk olduğunu [31/13] âyetini okuyarak açıklamıştı).

Aynı şekilde: *"İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker..."* ²⁰³ âyeti indiği zaman, bu onlara çok ağır gelmiş ve bunun üzerine de: *"Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler"* ²⁰⁴ âyeti inmişti. Bazıları irtidat ve benzeri durumlara düşer [166] gibi olmuşlar ve asla bir daha affedilmeyeceklerinden korku duymuşlardı. Bu durum Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vasselâm] iletildiğinde bunun üzerine: *"De ki: Ey kendilerine kötülük edip aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Doğrusu Allah günahların hepsini bağışlar"* ²⁰⁵ âyeti inmişti. Dünya ve dünya metânını yerince, sahâbeden bir grup uzlete çekilip ruhbanlar gibi yaşamaya; evlenmeye, her türlü dünya lezzetlerini terketmeye, kendilerini tamamen ibadete vermeye karar vermişlerdi. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vasselâm] onların bu tutumunu reddetti ve: *"Kim benim sünnetinden yüz çevirirse o benden değildir"* ²⁰⁶ buyurdu. *"Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız bir fitne (imtihan)dır"* ²⁰⁷ âyeti indikten sonra, insanlara Allah'ın çok mal ve evlat vermesi için duada bulunmuştur. Halbuki yerilen dünya, mal ve evlattan ibarettir. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vasselâm] , ahabın dünya malını toplamalarına ve onlar içerisinde helal olan şeylerle faydalanmalarına ses çıkarmamış, onların bu davranışlarını onaylamıştır. Onları dünyadan el etek çekmeye teşvik etmemiş; zahidlik sürmelerini emretmemiştir. Ancak dünyaya karşı aşırı bir hurs ya da hakkını vermemesi gibi bir durum görmüşse, işte o zaman zâhidliği teşvik etmiş ve dünyanın terkinini istemiş; ya da dünyadan tümünden el-etek çekme durumunda ona yeteri kadar ilgi gösterilmesini istemiştir. Çünkü bu iki uç durumda, itidali bırakma durumu kendisini göstermektedir.

Şu mânâyı kim görmemezlikten gelebilir: Yüce Allah mü'minlerin âhirette mükâfatlandırılacağından bahsederken, *"Yaptıklarının bir karşılığı olarak..."* ²⁰⁸ buyurmak sûretiyle amelleri bizzat kendile-

202. Buhârî, Şehâdât, 28; Müslim, İman, 107, 109.

203. Bakara 2/284.

204. Bakara 2/286.

205. Zümer 39/53.

206. Buhârî, Nikâh, 1.

207. Tegâbün 64/15.

208. Vâkıa 56/24.

rine nisbet edilmiş ve onların “Onlar için, başa kakılmayacak bir ecir vardır”²⁰⁹ âyetiyle de minnet altında tutulmayacaklarını belirtmiştir.²¹⁰ Ne zaman ki bazı insanlar, yaptıkları işlerle Hz. Peygamber’i minnet altına almaya başlamışlar, o zaman da Yüce Allah: “Ey Muhammed! Musluman oldular diye seni minnet altında bırakmak isterler. De ki: Musluman olmanızla beni minnet altında tutmayın, hayır; eğer doğru kimseler iseniz sizi imana eristirmekle Allah sizi minnet altında bırakır”²¹¹ buyurarak, onların bizzat kendilerinin Hz. Peygamber’i minnet altına almak istedikleri aynı hususta minnet altında olduklarını belirtmiştir. Çünkü bu makam, hakların kesiştiği ve her hakkı sahibine vermenin gerektiği bir yerdir. Yine bu âyette Yüce Allah, amelleri onlara nisbet etmeyerek “sizi imana eristirmekle Allah sizi minnet altında bırakır” buyurarak bizzat kendisine nisbet etmiş ve buna mukabil minnetten de bahsetmiştir. Öyle ya, eğer Allah’ın hidâyeti olmasaydı sizin ileri sürerek Hz. Peygamber’i minnet altına almak istediğiniz şey zaten meydana gelmezdi. Buna benzer bir örnek de hadisten verelim: [Abdullah b. Zübeyr’in rivâyetine göre Ensâr’dan bir adam (Humeyd) Rasûlullah’ın huzurunda hurma suladıkları Harre su yolları hakkında Zübeyr’den davacı olmuştu. Ensâr’dan olan zat: “Suyu sal da geçsin!” demiş, Zübeyr ise onun bu teklifine razı olmamıştı. Derken Rasûlullah’ın huzurunda dâvaya çıktılar.] Rasûlullah, Zübeyr’e —bir iyilik yapması için—: “Ya Zübeyr! Sen sula, sonra suyu komşuna sal” buyurdu. Ensarlı kızmış ve: “Ya Rasûlallah! Bu adam halanın oğludur diye mi böyle yapıyorsun?” demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in yüzünün rengi değişmiş ve: “Ya Zübeyr! Sula, sonra suyu tika, ta duvara kadar geri dönsün!” buyurmuştur.

Zübeyr yeminle “Hayır; Rabbine and olsun ki, aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip, sonra senin verdiği hükmi içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe inanmış olamazlar”²¹² âyetinin bu hususta indiğini söylemiştir.²¹³

Şer’i veriler üzerinde düşünüldüğü zaman, onların hemen her yerde hep böyle ortamın dikkate alınarak geldiği görülecektir.

209. Tın 95/6.

210. Ancak çoğu mufessirler âyette geçen “gayru memnûn” kelimesine “kesintisiz” anlamı vermişlerdir. Müellif, sözünü kileminen (minnel) anlamı üzerine kurmaktadır.

211. Hucurât 49/17.

212. Nisâ 4/65.

213. Buhârî, Şîrh, 6; Müslim, Fedâil, 129. Bu hadiste görülüyor ki; önce durum Zübeyr’in iyilik ve ihsanı gerektiren davranışta bulunmasını gerektiriyordu. Bu yüzden de Hz. Peygamber ilk önce bu doğrultuda talepte bulunmuştu. Ancak karşı taraf bunu bilmeyip de haddi aşınca, onu itidal noktasına getirecek bir tavır almak gerekiyordu. Öyle de yapılmış ve Hz. Peygamber Zübeyr’den iyilik ve ihsanda bulunma gibi bir davranışta bulunmasını değil de hakkını sonuna kadar kullanmasını istemişti. Zira onu ancak böyle bir davranış yolu getirecekti. (Ç)

İyi bir doktor da aynı şekilde davranır: Daha başlangıçta sıhhat ve itidal halini dikkate alır ve insanın vücut yapısını ve vereceği gıdanın özelliklerini dikkate alarak, birbirine uyum gösterecek bir beslenme şekli öngörür. Kendisine sorulan bazı yiyecek maddelerinin özelliklerini; onların bir gıda mı yoksa bir zehir mi... olduklarını bildirir. Vücuttaki dengenin bozulması sonucu bir hastalığa maruz kaldığında ise, hastalığa sebebiyet veren şeyin aksi istikâmetinde tedavi cihetine gider ve böylece vücuttaki sapma ve aşırılıkların ortadan kaldırılarak eski denge halinin —ki aslı ve sıhhatli yapı olmaktadır— tekrar sağlanması için çalışır. İşte onun bu tavrı gibi, şeriatın yaptığı da aynıdır; onun getirdiği yükümlülükler insanlık için son derece yerinde, Allah Teâlâ'nın kullarına olan şefkat ve merhametinin bir tezahürü, nimet ve ihsanının son noktası olmaktadır.

FASIL:

Şer'i küllî bir esas görür ve üzerinde düşünürsen, onun mutlaka dengeyi koruduğunu görürsün. Buna karşı eğer iki uçtan birine doğru bir meyil görürsen, bunun da diğer tarafta mevcut ya da beklenti halinde bulunan bir duruma karşı alınmış bir tedbir olduğunu bilmelisin.

Teşdide (şiddet gösterme) başvurulması —ki bu tamamen korkutma, sakındırma ve uyarma ile olur—, dinde kendisini salıvermiş, çözülmeye yol tutmuş kimseler hakkında uygun olur. [168]

Tahfif tarafı ise —ki bu da tamamen ümitlendirme, teşvik etme, ruhsatlar getirme yoluyla olur—; dinde hep güç olanlara sarılmak neticesinde sıkıntılarla karşı karşıya gelmiş ve zor duruma düşmüş kimseler için iyi gelir. İki aşırı ucun bulunmadığı zamanda ise, orta yolcu yaklaşımın ortaya çıktığını, itidal prensibinin bütün açıklığı ile kendisini gösterdiğini göreceksiniz. İşte esas alınan ve kendisine başvuru prensip bu olmaktadır.

Buna göre, dinde yeri bulunan kimselerden nakledilen ve itidal prensibinden ve orta yolcu yaklaşımdan uzaklaşma eğilimi gösteren sözler gördüğünüzde, bunların mutlaka karşı tarafta mevcut ya da beklenti halinde bulunan bir unsurun dikkate alınması neticesinde söylenmiş olduğunu unutmayınız. Vera', zühd ve benzeri konularla, bunların karşısı bulunan konuların ele alınması işte bu esastan hareketle olmalıdır.

İtidal prensibinin ölçüsü, şeriat yoluyla bilinir. Bazen örf ve âdetlerle, sağduyu sahibi insanların kabulle karşıladıkları esaslarla da belirlenebilir. Aynen nafaka bahsinde savurganlıkla (israf) ve normalin altında kısma (pintilik) ölçülerinin tesbiti gibi.

DÖRDÜNCÜ NEV'İ
ŞÂRİ'İN, MÜKELLEFİN ŞERİ HÜKÜMLER
ALTINA GİRMESİNDEKİ KASDI
(MÜKELLEFİN ŞERİATLA YÜKÜMLÜ TUTULMASI)

Bu nev'i altında yirmi mesele ele alınacaktır:

BİRİNCİ MESELE:

Şeriatın konuluşunda gözetilen şer'i maksat, mükellefin heva ve hevesinden kopararak, kendi ihtiyarı ile Allah'a kul olmasını sağlamaktır. ¹ Nitekim yaratılış itibarıyla zorunlu olarak zaten O'nun kulu idi.

[169]

Bu konudaki deliller:

(1)

Kulların, sadece Allah'a kul olmak, onun emir ve yasakları altına girmek için yaratıldığına dair açık nasslar: *"Cinleri ve insanları ancak Bana kulluk etmeleri için yaratmışumdır. Onlardan bir rızık istemem. Şüphesiz rızıklandırıran da, güç ve kuvvet sahibi olan da Allah'tır"* ²; *"Ehline namaz kılmalarını emret, kendin de onda devamlı ol. Biz senden rızık istemiyoruz, sana rızık veren biziz"* ³; *"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki, O'na karşı gelmekten korunmuş olabilesiniz."* ⁴ Sonra bu kulluğun esaslarını aynı

1. Bu, şeriatın konuluşunda Şâri' tarafından gözetilen bir diğer amaç olmaktadır. Bu nevi birinci nev'ide belirtilen maksattan farklıdır. Orada, Şâri'nin maksadının, hem dünya ile hem de âhiretle ilgili maslahatları genel bir biçimde ortaya koymak olduğu belirtilmiştir. Orada açıklanan kasıtlarla burada söz edilecek olan maksat arasında bir zıtlık bulunmamaktadır. Aralarında şu fark vardır: Birinci nev'ide, tabi olan ve uygulamada kusur göstermeyen kimseler için dünya ve âhiret saâdetine kefil olan ilâhî bir nizamın konulmuş olduğu işlenmiştir. Dördüncü nev'ide ise, kıldan bu ilâhî nizam altına girmesi, ona boyun eğmesi, heva ve heveslerinin peşinden koşturmamasının isteneceği işlenecektir.

2. Zâriyât 51/55-57.

3. Tâ hâ 20/132.

4. Bakara 2/21.

sûrede açıklamış ve şöyle buyurmuştur: "Yüzlerinizi doğudan yana ve batıdan yana çevirmeniz iyi olmak demek değildir; lâkin iyi olan Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba, peygamberlere inanan, O'nun sevgisiyle, yakınlarına, yetimlere, düşkünlere, yolculara, yoksullara ve kolleler uğrunda mal veren, namaz kılan, zekât veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler, zorda, darda ve savaş alanında sabredenlerdir. İşte onlar doğru olanlardır ve sakınanlar ancak onlardır."⁵ Bunlar yanında daha başka yine aynı sûrede getirilen yükümlülükler "Allah'a kulluk edin, O'na bir şeyi ortak koşmayın..."⁶ âyeti ile benzeri mutlak sûrette Allah'a kulluğu emreden ve genel olarak tafsilat getiren bütün âyetler... evet bütün bu nasslar her hâl ve durumda Allah'a yönelmenin, her nasıl olursa olsun onun getirdiği hükümlere boyun eğmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Allah'a kulluğun mânâsı da işte budur.

(2)

Şâri'in bu kasdına muhalefetin yerilmesi: Evvela Allah'ın emrine muhalefette bulunma yasaklanmış; Allah'tan yüz çevirenler yerilmiş; her çeşit muhalefete karşı olmak üzere hem dünyada verilecek özel bir ceza, hem de âhirete bırakılmış bir azap tertip edilmiş ve insanlar bununla korkutulmuştur. Muhalefetin asıl kaynağı, heva ve heveslere, peşin zevklerin çağrısına uymak ve geçici şehvetlere tabi olmaktır. Yüce Allah heva ve heveslere uymayı, hakkın karşısında yer alan ve onunla çatışan bir şey olarak kılmış ve onu hakkın karşıtı saymıştır. Meselâ şu âyetlere bakalım: "Ey Davud! Seni şüphesiz yeryüzünde hükümran kıldık, o halde insanlar arasında adaletle hükmet, hevese uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır"⁷; "İşte azıp da dünya hayatını tercih edenin varacağı yer, şüphesiz cehennemdir."⁸ Bunun karşıtı durum için de: "Ama kim Rabbinin azametinden korkup da kendini heva ve hevesten alıkoymuş ise varacağı yer şüphesiz cennettir"⁹ buyurmaktadır. Başka bir âyette: "O heva ve hevesinden konuşmamaktadır; O'nun konuşması ancak, bildirilen bir vahiy ile dir"¹⁰ buyurur. Bu sonuncu âyette Allah, davranışların kaynağını iki şeyle sınırlamıştır: (1) Vahiy ki bu şeriat olmaktadır. (2) Heva ve heves. Bir üçüncüsü de yoktur. Durum böyle olunca, heva ve hevesle şeriat tam birbirlerinin karşıtı olmaktadırlar. Hak ve hakikatin vahiyde olduğu kesin olarak bildiğine göre, hakkın zıddının da heva ve heves peşinde olduğu ortaya çıkacaktır. Yine Yüce Allah daha başka âyetlerde şöyle buyur-

[170]

5. Bakara 2/177.

6. İsâ 4/36.

7. Sad 38/26.

8. Nâziât 79/37-38.

9. Nâziât 79/39-40.

10. Necm 53/3-4.

rur: "Ey Muhammed! Heva ve hevesini tanrı edinen, bilgisi olduğu halde Allah'ın şaşırttığı... kimseyi gördün mü?"¹¹; "Eğer gerçek onların heveslerine uysaydı, gökler, yer ve onlarda bulunanlar bozulup giderdi"¹²; "İşte bunlar, Allah'ın kalplerini mühürlemiş olduğu kendi heveslerine uyan kimselerdir"¹³; "Rabbinin katından bir belgesi olan kimse, kötü işi kendisine güzel gösterilen kimseye benzer mi? Bunlar heveslerine uymuşlardır."¹⁴ Bu âyetlerde geçen "heva ve heves" kelimelerinin kullanılışı üzerinde durduğumuzda, onun hep yergi makamında kullanıldığını ve onun peşinden gidenlerin kötülendiğini görürüz. Bu anlamda İbn Abbas'tan da: "Yüce Allah, Kur'an'da her nerede 'hevâ' kelimesini kullanmışsa mutlaka onu yermek makamında kullanmıştır" şeklinde bu mânâda bir söz rivâyet edilmiştir. Bütün bunlar, Şâri' Teâlâ'nın amacının, mükellefin heva ve heves peşinde koşmaktan vazgeçerek Mevlâsına kullukta bulunması olduğunu apaçık göstermektedir.

(3)

Şimdiye kadar edinilen tecrübeler ve âdetler de göstermiştir ki, dünya ve âhiret ile ilgili maslahatlar, heva ve heveslerin peşinde başıboş bir şekilde koşturmakla gerçekleşemez. Çünkü böyle bir başıboşluk durumunda anarşi doğar; insanlar birbirlerine girer ve herşey helak olur. Böyle bir netice ise gerçekleştirilmesi istenilen maslahatların tam zıddı bir durum olmaktadır. Bu husus, tecrübe ve sürüp gelen âdetler neticesinde bilinmektedir. Bu yüzden de eski ve yeni bütün insanlar, şehvetlerine uyan ve onun peşinde koşturan insanları yermişlerdir. Hatta önce geçen ve tâbi olacakları bir şeriatları bulunmayan, ya da şeriatları unutulmuş olan bazı kavimler, dünya ile ilgili maslahatlarını, aklı nazarda heva ve heveslerine uyan herkesten uzak durmak suretiyle gerçekleştirmiş oluyordular. Onların böyle birşey üzerinde görüşbirliği etmeleri, kendilerince onun doğruluğu sabit olduğu içindi. Heva ve heveslerine uyan kimselerden uzak durma geleneğinin sürmesi neticesinde amaçları olan dünya ile ilgili maslahatlarını gerçekleştireceklerine inanıyorlardı ve buna "es-siyâsetu'l-medeniyye" (siyâsî rejim) ismi veriyorlardı. Netice olarak diyebiliriz ki, bu konu, doğruluğunda hem aklın hem de naklin birleştiği bir husustur. Konu, delile ihtiyac göstermeyecek kadar açıktır.

Durum böyle iken, hiçbir kimsenin kalkıp da, şeriatın kulların şehvetleri doğrultusunda ve onların garazlarını gerçekleştirmek için konulmuş olduğunu iddia etmesi doğru değildir. Çünkü şer'i hüküm-

11. Câsiye 45/23.

12. Mû'minûn 23/71.

13. Muhammed 47/16.

14. Muhammed 47/14.

ler beş kategori içerisinde. Bunlardan vâcib ve haramın, başıboş bırakılmışlığın neticesinde dilediğini yapıp, dilediğini terketme durumuyla karşılaşma arzedeceği açıktır. Zira, emredilen ya da yasaklanan şeyde kulun bir garazı olsun olmasın, “Şunu yap!” ya da “Şunu yapma!” denilmektedir. Bu durumda, eğer mukellefin garazı bu emir ya da nehiye uygun düşer ve onda vacibin işlenmesine ya da haramdan kaçınmasına dair müc bir heves bulunursa, bu aslı değil, ârnzî olur. Diğer kısımlara gelince—her ne kadar ilk bakışta bunların mukellefin tercihi bırakılmış olduğu gözüküyorsa da— aslında bunlar kulun tercihi dahiline Şari’nin isteğiyle sokulmuştur. Dolayısıyla bunlar, onları kulun ihtiyarından çıkarmak anlamına gelir. Mesela, mübahı ele alalım. Mukellefin mübah hakkında bir ihtiyarı ve garazı bulunabileceği gibi, bulunmayabilir de. Mübah hakkında bir ihtiyarı bulunmaması, aksine onun kaldırılmasına yönelik bir arzusunun bulunması durumundadır. Bu şekildeki bir mübahın mukellefin ihtiyarı dahilinde olduğu nasıl söylenebilir? Nice arzu ve heves sahipleri vardır ki, keşke falanca mübah haram olsaydı temennisinde bulunurlar ve eğer teşrî yetkileri kendilerine verilecek olsaydı onu mutlaka haram da kılardılar. Nitekim bir hak konusunda birbiriyle çekişen iki insanın durumunda olduğu gibi. Mukellefin tercih, arzu ve hevesinin o mübahın ortaya konulması yolunda olduğu takdirine göre ise, o bu kez onun emredilmiş olmasını temenni eder ve bu iş eğer kendisine bırakılmış olsaydı, mutlaka onu vacip kılardı. Sonra bizzat aynı mübah hakkındaki durum aksi hale dönüşebilir ve bugün sevdiği bir şeyden yarın nefret edebilir ya da aksı olabilir. Hiçbir meselede hiçbir hüküm mutlak surette bidüziyelik arzetmez. Bu durumda aynı şey üzerinde farklı garazlar ortaya çıkar ve bu garaz, heva ve heveslere tâbi olma takdirinde düzen bozulur. Yüce Kitab’ında *“Eğer gerçek onların heveslerine uysaydı, gökler, yer ve onlarda bulunanlar bozulup giderdi”*¹⁵ buyuran Allah, gerçekten her türlü noksanlıklardan uzaktır. Şu halde mübahın tercihe bırakılmış olması, o şeyin mutlak surette kulun ihtiyarı dahilinde bulunması anlamına gelmemektedir; bu ancak Allah’ın o doğrultuda bir hükmü olduğu için öyle olmaktadır. Bu durumda mübahı işleyen kulun iradesi, Şari’ Teâlâ’nın o hükmü koymasına tâbi olmaktadır ve onun mübaha yönelik bulunan garazı, tabii başıboşluktan değil de şer’î izinden alınmış olmaktadır. Bu ise, mukellefin sırf Allah’ın kulu olabilmesi için heva ve heveslerinin peşinden gitmesinden kurtarılması mânâsının ta kendisi demektir.

SORU: Şeriatların konuluşu ya nedensizdir ya da bir hikmete dayanmaktadır. Birinci ihtimal ittifakla bâtıldır. Nitekim Yüce Allah: *“Sizi boşuna yarattığımızı ve Bize döndürülmeyeceğinizi mi sandı-*

15. Mû’minûn 23/71.

nız?"¹⁶, "Göğü ve yeri ve ikisinin arasında bulunanları boşuna yaratmadık"¹⁷; "Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık. Biz onları ancak ve ancak gerektiği üzere (hak ile) yarat-tık"¹⁸ buyurmaktadır. Madem ki şeriatın konuluğu bir hikmet ve ma-salahata dayanmaktadır; öyle ise bu maslahat ya Allah'a yönelik ola-caktır ya da kullara. Maslahatın Allah'a yönelik olması ihtimali im-kânsızdır; çünkü O herşeyden müstağnîdir ve bir ihtiyaç neticesi ken-disine bir maslahatın dönük olması muhaldir. Nitekim bu husus Kelâm ilminde ortaya konulmuştur. Geriye maslahatın sadece kulla-ra dönük olması ihtimali kalmaktadır. Bu ise, onların garazlarının bir gereği olmaktadır. Çünkü her aklı başında insan, mutlaka kendi mas-lahatını, dünya ve âhiret hayatı için arzularına uygun düşen şeyleri ister. Şeriat, getirdiği yükümlülükler içerisinde onların bu arzularının gerçekleştirilmesini üstlenmiş ve temin etmiş olmaktadır. Bu durum-da, şeriatın kulların garazları doğrultusunda ve heva ve heveslerine uygun olarak konulmuş olduğu nasıl reddedilebilir? Sonra, şeriatın kulların garazlarına uygun olarak gelmiş olduğunu, onların hazlarını gerçekleştirdiğini ve bunun tahkik erbabına göre Allah'tan bir lutuf neticesinde olduğunu, Mutezile'ye göre ise bunun Allah'a vacip oldu-ğunu öğrenmiştik. Bu hususun Şâri'in maksatlarından ve hak olduğu sabit olunca, bunun aksi de elbette ki bâtıl olacaktır.

CEVAP: Biz şeriatın, kulların maslahatları için olduğunu kabul ediyoruz. Ancak bu, Şâri'in emri neticesinde ve onun koyduğu ölçüler çerçevesinde olmaktadır; yoksa kulların bizzat kendi garazları ve he-va ve hevesleri gereği olmamaktadır. Bu yüzden de şer'î yükümlülük-ler nefislere ağır gelmektir. Nitekim bu husus, hem hissen hem âdeten hem de tecrübelerle sabit olmaktadır. Emirler ve yasaklar, ku-lu kendi heva ve heveslerinin peşine düşmekten alıkoymaktadır. Baş-boşluk onun arzu ettiği bir şeydir. Arzuları, ancak şeriatın koymuş ol-duğu ölçüler içerisinde yer aldığı zaman meşrûluk kazanmakta ve ger-çekleştirilmesine izin verilmektedir. Bu nokta, işte bizim varmak iste-diğimiz sonuçtur ve bu, heva ve heveslere muhalefetin tâ kendisidir.

16. Mü'minûn 23/115. Hayır, aksine sizi, yükümlülüğünüzü ve karşılığını gör-meniz için öldükten sonra diriltileceğinizi gerektiren bir hikmetten ötürü ya-rattık. Âyet, içlerinde bulundukları gaflet sebebiyle kâfirleri azarlamakta-dır.

17. Sâd 38/27. Âyette geçen "bâtıl" hikmetsiz, boşuna demektir. Bu âyet, insanla-rın öldükten sonra tekrar diriltileceğini ve hesaba çekileceklerini, bunun da ancak şeriatla açıklamada bulunulduktan sonra olabileceğini ifade eden bir önceki âyetin içeriğini pekiştirmektedir. Bir sonraki âyet de böyledir. Çünkü oyun, oyalanma ve eğlence hikmetsiz şeylerdir. Bu açıklamalar noktasından bakıldığında zaman âyetlerin delil olarak kullanılışı açıklık kazanır ve, "Bu âyetler yaratılışla ilgilidir, şeriatın konulmasıyla ilgisi yoktur" diye bir itira-za meydan kalmaz.

18. Duhân 44/38-39.

Yukumluluklerin yerine getirilmesinden doğacak masalahatların gerek dünyada ve gerekse âhirette kullara yönelik olacağı konusu doğrudur ve bundan, kulun yukumluluklerini yerine getirmesi sırasında kendisine yönelik maslahatları elde etmiş olmasının şer'i çerçeve dışında kalması gibi bir anlam çıkmaz. Aynı şekilde onların, Şâri'in kendisine bahşetmiş olduğu maslahatlar değil de bizzat kendisinin elde etmiş olduğu maslahatlar anlamı da çıkmaz. Bu husus açıktır. Böylece burada açıklananlarla, daha önce geçenler arasında bir çelişki bulunmadığı ortaya çıkar. Çünkü daha önce geçen yerde, kulun hazlarına ve garazlarına ulaşmasının Şâri'in bahşetmesi noktasından olduğu; heva, heves ve şehvetlerinin bir gereği olarak elde etmiş olmadığı belirtilmişti. Bizim buradaki amacımız da zaten bu noktanın açıklık kazanmasıdır. Dolayısıyla aralarında bir çelişki yoktur.

FASIL:

Açıklaması yapılan esas ışığında aşağıdaki kâideler ortaya çıkar:

1. Mutlak sûrette heva ve hevese uyularak işlenen ve bu arada hakkında mevcut bulunan emir veya yasağa, ya da ibahaya itibar edilmeyen her amel kesin olarak bâtıldır. Çünkü bir amel işlemeye itecek ya da ona çekecek mutlaka bir motifin bulunması gerekir. Eğer bu konuda Şâri'in çağrısına icabette bulunmak gibi bir motif yoksa, o zaman o fiilin işlenmesi mutlaka heva ve heveslerin etkisi ile olmuş demektir. Böyle olan bir şey ise mutlak sûrette bâtıldır. Çünkü, kesin olarak hakkın aksine bir davranış olmaktadır. Dolayısıyla bu şekilde işlenen bir amel, geçen delillerin gereği olmak üzere kesin olarak bâtil olmaktadır. **Muvatta'**da rivayet edilen İbn Mes'ûd hadisi üzerinde düşünelim. Hadis şöyle: *"Şüphesiz sen öyle bir zamasın ki, fukahâsı çok, kurrâsı¹⁹ azdır; senin bu zamanında Kur'an'ın muhtevası (hadleri, koyduğu sınırları) korunur, harflerine pek önem verilmez; isteyen azdır, veren çoktur; namazı uzatırlar, hutbeyi kısa tutarlar; heva ve heveslerinden önce amellerine başlarlar."*²⁰

19. Fıkıh, bir şeyi ince ve derin bir anlayışla kavramak demektir. Fakîh de, İslâm'ı gereği şekilde ve iyice kavrayan ve onu kendi zamanında yaşanabilir şekilde hüküm kâhplarına koyabilen kimse demektir. Kurrâ ise, Kur'an'ı iyi okuyan kimse demektir. (Ç)

20. Bunların amelleri, şehvetlerinin, arzu ve heveslerinin ortaya çıkmasından önce başlar. Bu durumda bunları o amellere iten başka bir motif vardır. Bu motif de Allah'ın teşrî kıldığı hususlara uymak ve boyun eğmek olmaktadır. Onların arzuları, amellere başladıktan sonra ortaya çıkmaktadır; dolayısıyla amellere itici motif olmaktan uzaktırlar. Sonuç olarak bunlar, heva ve heveslerine tâbi durumda değildirler. Diğer gruba gelince; onlar amellere ancak heva ve hevesleri gözüktükten sonra başlarlar; amellerde ağır basan husus arzu ve heveslerinin tatmini olur ve o amele itici motif bunlarda heva ve hevesleridir. Dolayısıyla birinci grupla bunlar arasında büyük farklar vardır.

İnsanlar için öyle bir zaman gelecektir ki, o zaman fukahâ az, kurrâ çok olacaktır; Kur'ân'ın harfleri ezberlenecek, fakat içeriği (hadleri, koyduğu sınırları) ihmal edilecektir; isteyen çok, veren az olacaktır; hutbeyi uzatacak, namazı ise kısa tutacaklardır; amellerinden önce heva ve heveslerine koyulacaklardır." ²¹

Bu şekilde işlenecek olan ibadetlerin bâtil olacağı açıkça bellidir. Âdetlerin (günlük yapılagelen işler vb.) bâtiliği ise, emir ve nehyin gereği üzere onlara herhangi bir sevap bağlanmaması açısından olmaktadır; çünkü bu tür amellerin sevap açısından işlenmiş olmaları ile ol-mamaları arasında bir fark yoktur. Keza mübah kılınmış bir şeyin iş-lenmesi sırasında da durum aynıdır; çünkü kişi bu şekilde işlemesi du-rumunda, o şeyin kendisine nimette bulunan Allah tarafından izin ve-rilmiş olduğu noktasından hareket etmiş olmamaktadır. Nitekim bu husus Hükümler bahsinde ve bu bölümde daha önce geçmişti.

Mutlak sûrette hakkında bulunan emir veya nehiy ya da izin (iba-ha) dikkate alınarak ve onların gereğine uymuş olmak için işlenen her amel sahihtir ve haktır. Çünkü, bu durumda o fiili işleyen kimse, onu [174] konulmuş olduğu şekilde işlemiş olmakta ve kasdı Şâri'in kasdına uy-gun düşmektedir. Bütün bunlar ise doğru olan şeylerdir. Dolayısıyla durum aşıktır.

Eğer amelin işlenmesinde her iki motif de birden varsa; bu du-rumda hüküm baskın gelen (gâlip) ve varlık bakımından önce olana aittir. Eğer önceden var olan motif, Şâri'in emri ise ve mükellef, mak-sadına meşrû yoldan ulaşmayı kastetmiş ise, bu durumda bu tür fiille-rin de ikinci kısma, yani sadece Şâri'in koyduğu prensiplere uyulmuş olmak için işlenmiş fiiller kısmına katılması bir problem arzetmez. Çünkü hazların talep edilmesi ve garazların bulunması, bu yönden şeriatın konuluşuna ters düşmez. Zira şeriat da netice itibarıyla kulla-rın maslahatları için konulmuştur. Şu halde hazların Şâri'in emrine tâbi kılınmasının, fiili işleyen için bir zararı olmayacaktır.

Ancak bu konuda dikkate alınması gereken bir şart vardır: O da kişinin garazını gerçekleştirdiği ya da gerçekleştireceği yolun, Şâri' tarafından o tür garazların gerçekleştirilmesi için konulmuş olduğu-nun kesin bilinmesidir. Aksi takdirde varlık bakımından önce olan, Allah'ın emri olmayacaktır. Bu şart, yeri geldiğinde açıklanacaktır.

Eğer fiilin işlenmesi sırasında baskın gelen ve varlık bakımından önce olan arzu ve hevesler ise ve Şâri'in emri tâbi durumuna düşmüş-se, bu tür fiiller de birinci kısma katılacaklardır.

İki kısım arasındaki fark, Şâri'in kasdının bulunup bulunmadığı-nın araştırılması yoluyla ortaya çıkacaktır. Mükellefin arzu ve heves-lerinin de işin içine karıştığı herhangi bir fiile bakarız: Eğer Şâri'in ya-

sağı durumunda o kişi arzu ve heveslerini gemliyor ve şehvetinin gereğinden geri duruyorsa, o zaman baskın gelen ve varlık bakımından önce olan motifin Şâri'in emri olduğuna; arzu ve heveslerinin ise tâbî durumunda bulunduğuna hükmederiz. Yasak bulunmasına rağmen, o fiil işlemekten geri durmuyorsa, o zaman da baskın gelen ve varlık bakımından öncelikli olanın arzu ve hevesleri olduğuna, Şâri'in emrinin ise tâbî durumuna düştüğüne hükmederiz. Meselâ, temizlik halinde iken zevcesi ile ilişkide bulunan bir kimsenin durumunu ele alalım; Böyle bir kimsenin bu fiilini işlerken arzu ve heveslerine tâbî olarak işlemesi de, Şâri'in izninden hareket etmiş olması da mümkündür. Eğer kadın hayız görmeye başlar da, koca bu süre içerisinde cinsi ilişkiden geri durursa; onun bu tavrı, arzu ve heveslerinin Şâri'in emrine tâbî olduğunu gösterir. Aksi durum ise, fiile itici asıl motifin arzu ve hevesleri olduğunu gösterir.

175

FASIL

2. Heva ve heveslere uymak, övgüye değer bir fiil içerisinde de kendisini gösterse, yerilen bir şeye götürebilir. Çünkü, heva ve heveslere uyma, tabiatı itibarıyla şeriatın konuluşuna ters olmaktadır. Dolayısıyla bir fiili işlerken, şeriatın gereği ile bir arada bulunması durumunda kendisinden korkulur. Çünkü:

Evvela, zıtlık arzetmesi sebebiyle emirlerin terkine, yasakların da işlenmesine götürebilir.

İkinci olarak, heva ve heveslere uyulur ve bu tekrarlanırsa, belki de nefiste ona karşı bir alışkanlık ve ünsiyet peyda eder ve neticede bu ünsiyet duyulan heva ve heves nefisle birlikte amellere sirayet eder. Özellikle de onunla birlikte ve ondan ayrılmaz biçimde yaratılmış olduğu karışık halde bulunan şeylerde. Bu durumda, heva ve heveslere tâbilik, şer'i esaslara tâbilikten önce bulunabilir ve asıl durumunu alabilir. Bu durumda ise, Allah'ın emrine uymuş olmak için işlenmesi gereken fiil, heva ve hevese tâbilik durumuna düşer ve onun hükmünü alır. Bu şekilde süratle kişi Allah'ın emrine muhalefet durumuna düşer. Bu konuda edinilen tecrübeler, konuya ışık tutmak bakımından yeterlidir.

Üçüncü olarak, fiilleri Allah'ın şeriatına uymuş olmak için işleyen kimse, netice olarak o amelde bulunan şeylerden lezzet alır; anlayış meyvelerini dermek, ilmin gizli kapılarını aralamak suretiyle nimete kavuşur. Belki de kendisi için bazı kerametler zuhur eder veya hut onun yeryüzünde herkes tarafından sevilmesi sağlanır (hüsn-i kabûle mazhar kılınır) ve herkes ona doğru meyleder ve etrafında toplanırlar; ondan yararlanırlar; onu hem dünya hem de âhiret işlerinde kendilerine başkan seçerler. Namaz, oruç, ilim tahsili, ibadet için hal-vete çekilme, diğer hayır işlere yapışma gibi sâlih ameller yoluna

sülûk eden kimselerin başına gelen benzeri diğer haller gibi. Onlar bu gibi hallerle karşı karşıya geldikleri zaman, nefis o halden bir güzellik duyar, bir haz alır; o amele ünsiyet peyda eder, başka şeylere ihtiyaç duymaz; öyle ki gözünde dünya ve dünyada bulunan herşey, o içerisinde bulunduğu halin bir anına nisbetle küçülür ve bir değer ifade etmez. Nitekim bazıları: “Eğer hükümdarlar bizim içerisinde bulunduğumuz hallerimizi bilselerdi, onu elde etmek için bizimle kılıçlarıyla savaşırlardı” demişlerdir. Durum böyle olunca, belki nefis bu neticeleri elde etmek için, onları hazırlayan öncüllere meyleder²² ve bu durumda nefsin arzusu amellerden önce bulunmuş olur. Bu ise —Allah korusun— o mertebeden düşmenin kapısı olmaktadır. Her ne kadar övgüye değer bulunan şeyler içerisinde kendisini gösteren arzu ve hevesler genel anlamda yerilmemişse de, bu durum mutlak sûrette yerilmiş bulunan bir neticeye dönüşebilir. Bu konuya ışık tutacak delilimiz; seyrü sülûk erbabının hallerinin; faziletli ve salih kimselerin haberlerinin değerlendirilmesi neticesinde ortaya çıkan istikrâî bilgidir.

[176]

FASIL:

Şer’î hükümlerde arzu ve heveslere uyma, o hükümleri kendi garazlarına ulaşmak için bir vasıta kılma gibi bir hileye başvurma ihtimalini barındırır. Bu durumda hükümler, garazların elde edilebilmesi için hazırlanmış âletler gibi olur. Meselâ riyakâr bir insanın durumunu ele alalım: İnsanlardan çıkar elde edebilmek için sâlih amelleri bir basamak olarak kullanır. Bu konu açıktır. Şer’î amellerde arzu ve heveslere tâbi olmanın neticeleri üzerinde düşünen ve araştırma yapan kimse, bunlardan pek çok mefsedetlerin ortaya çıktığını görür. Hükümler bahsinde, sebepler işlenirken müsebbeplerin dikkate alınması konusunda bu konuya dair biraz söz edilmişti. Belki de hadiste, sapık mezhepler olarak belirtilen fırkaların, ortaya koydukları bidatlerin temel sebebi, şer’î maksatları bir tarafa iterek kendi arzu ve heveslerine uymaları olmalıdır.

İKİNCİ MESELE:

Şer’î maksatlar iki kısımdır: Aslî maksatlar, tâlî maksatlar:

1. ASLÎ (DOĞRUDAN) MAKSATLAR: Mükellefe ait bir haz bulunmayan maksatlardır. Bunlar her şeriatte dikkate alınmış bulunan zarûrî

22. Ve bunun neticesinde içerisinde bulunduğu halin yani nefsinin aldığı lezzet ve nimetlerin, duyduğu haz ve güzelliğin artması, kerametler elde etmesi, herkes tarafından sevilen bir kimse olması... için namaz, oruç, ibadet için halvete çekilmek gibi şeylere râğbeti artar ve şiddetlenir. Bütün bunlar arzu ve heveslerdir ve övgüye değer amellere karışmışlardır. Ancak bazen olur ki, bu heva ve hevesler varlık bakımından şerfata uymuş olma motifinden önce, bu halde kişi mertebesini kaybeder.

esaslardır. Bunlarda mükellefe ait hazzın bulunmaması, sadece zarûrî olmaları açısından olmaktadır. Çünkü zarûrî esaslar mutlak surette genel maslahatların gerçekleştirilmesi demektir ve bunlar ne bir hale, ne belli bir şekle, ne de belli bir zamana mahsus değildirler. Zarûrî esaslar da iki kısma ayrılırlar:

a- Avnî (herkesi bağlayan) zarûrî esaslar.

b- Kifâî (sayısı belli bir zümreyi bağlayan) zarûrî esaslar.

Zarûrî esasların aynı oluşları, her mükellefin bizzat kendisi üzerine olması açısından dır. Teker teker her mükellef, hem inanç hem de amel açısından dinini korumakla, hayatı için gerekli şeyleri yapmak suretiyle nefsi korumakla, Rabbinden kendisine ulaşacak olan hitabı anlayabilmesi için aklını korumakla, hayatın devamı ve dünyanın ımarı için kendi yerini dolduracak neslin yetiştirilmesi ve aralarında rahmet ve şefkat bağları oluşması gereken nesep bağlarının karışıklığa uğramaması için neslini korumakla, bu geçen dört zarûrî esasın korunmasında yardımcı olacak olan malını korumakla memurdur.²³ Mükellefin bunların aksi istikamette davranışta bulunmayı tercih etmesi takdirinde kısıtlılık altına alınması ve yapmayı istediği davranışı ile kendisi arasına girilmesi, bunların zarûrî olarak korunmasıyla yükümlü olduğunun açık bir delili olmaktadır. İşte bu noktadan hareketle mükellef, hazzından soyutlanmış olmakta ve kendi nefsi hakkında dahi tahakküm altına alınmış bulunmaktadır. Bununla birlikte bir başka yonden mükellef için bir hazzın ortaya çıkması durumunda, bu haz aslı maksada tâbi durumunda olacaktır.

Kifâî oluşuna gelince; bunlar genel olarak bütün mükellefler tarafından (her mükellefin teker teker değil) ortaya konulması istenilen ve böylece kişisel zarûrî hallerin gerçekleşebilmesi için mutlaka gerekli olan genel zarûrî esasların düzene girmesi açısından yapılan taleplerle ilgili olmaktadır. Ancak bunlar, birinci kısımdan olan zarûrî esasların tamamlayıcı unsurları mahiyetindedir ve bunlar zarûrî ol-

23. Burada mükellefin korumakla memur olduğu ve kendisi için bir hazzın bulunmadığı miktarın açıklanmasına ihtiyaç vardır. Burada kastedilen nefsi koruması, mesela kendisini uçurumdan atmak gibi, onu helak olmaya maruz kılıcı davranışlardan kaçınması yoluyla; dinini koruması, kendisine ârız olacak şüpheleri uzaklaştıracak kadar gerekli şeyleri öğrenmesi yoluyla; aklını koruması, onu giderecek ya da örtecek şeylerden kaçınması yoluyla; neslini koruması, şehvetini ancak Allah'ın kendisine izin verdiği yollardan gidermesi suretiyle; malını koruması, onu yararsız bir şekilde yakmak, ya da başka türlü yollarla telef etmekten koruması yoluyla olacaktır. Müellifin "Mükellefin bunların aksi istikamette davranışta bulunmayı tercih etmesi takdirinde kısıtlılık (hacr) altına alınması..." şeklindeki sözü böylece açıklık kazanacaktır. Bunun yanında, hayatının gereklerinden olan gıyecek ve mesken ihtiyacının temini için sanat icrasında bulunmak ve esbaba tevessül etmek yoluyla nefsi korumasına gelince, —her ne kadar bunlar da zarûriyyâtın ise de— bunlar ikinci kısımdan yani mükellef için bir haz içeren tâbi maksatlardan olmaktadır. Nitekim açıklaması gelecektir.

ma bakımından onlara katılırlar. Zira aynı zarûrî esasların gerçekleştirilmesi için mutlaka kifâî olan zarûrî esasların bulunması gereklidir. Şöyle ki, kifâî zarûrî esaslar; kamu maslahatlarının bütün insanlık için gerçekleştirilmesi demektir. Kifâî yönden yapılması emredilen şey belli kimse ya da kimselere tahsis edilemez; çünkü bunlar bizzat o kimse ya da kimseler için emredilmiş değillerdir; aksi takdirde aynı olurlardı. Burada önemli olan emredilen şeyin ortaya konulmasıdır (ortaya koyanların kim olduğu önemli değildir). Bunu şu şekilde izah etmek mümkündür: Her insan, yeryüzünde kendi kudreti dahilinde ve kabiliyeti ölçüsünde olmak üzere Allah'ın halifesi durumundadır. Çünkü tek bir insan, değil bütün yeryüzünde bulunan insanların ihtiyaçlarını gidermek, değil bir kabilenin işlerini üstlenmek, kendi nefsinin ve âilesinin bütün ihtiyaçlarını dahi karşılamaktan acizdir. Bu yüzden Yüce Allah, bütün insanları genel zarûrî esasların ortaya konulması konusunda müşterek olarak yeryüzünün halifeleri kalmıştır ve bunun sonucunda yeryüzünde hükümlanlık doğmuştur.

Yapılması istenilen kifâî zarûrî esasların, şer'an kişiye yönelik hazlardan soyutlanmış olduğuna delilimiz, bu işleri üstlenen kimse-
rin zahirde²⁴ kendileri için, gerçekleştirmiş oldukları bu görevler karşılığında bir çıkar elde etmekten yasaklanmış olmalarıdır. Meselâ, bir [178]
valinin velayetini üstlendiği insanlardan ücret alması, bir kadı ya da hâkimin baktığı dava ya da verdiği hüküm karşılığında lehinde ya da aleyhinde hükümde bulunduğu kimseden ücret alması, müftinin fetva karşılığında, iyilikte bulunanın iyiliği karşısında, borç verenin borç vermesi karşılığında ve benzeri herkesi ilgilendiren konularda kifâî bir yükümlülüğü yerine getirmesi karşılığında ücret alması caiz değildir. Bu yüzden rüşvet ve bir makam elde etmek için verilen hediyeler haram kılınmıştır. Çünkü bu gibi yerlerden çıkar elde edilmesi amacı,²⁵ bu tür kamu velayetlerinin ihdasında gözetilen Şer'i hikmete ters düşen genel bir mefsedete yol açar. Bütün insanlık içerisinde adaletin hüküm sürmesi ve düzenin sağlanması ancak bu yolla mümkün olur. Bu hususlara dikkat edilmediği zaman da, hükümlerde zulüm kendisini gösterir ve İslâm'ın temelleri birer birer yıkılır. Konu üzerinde düşünülüp zaman, aynı ibadetlerde ücretle başkalarının tutulması-

24. Müellif zahirde diye kayıtlamıştır. Çünkü bunlar her ne kadar kendilerine arz edilen bir davaya bakmaktan dolayı, davada taraf olanlardan bir ücret almıyorlarsa da, beytülmalden bir ücret alıyorlardı. Beytülmalin geliri de davada taraf olanlar da dahil olmak üzere halktan toplanmaktadır. Ancak alınan bu tür ücret, davada taraf olanlardan doğrudan alınan ücret gibi değildir; bu kadıyı bir töhmet altına sokmayacağı gibi, onu taraflar arasında uygun gördüğü doğru bir hükmü değiştirmeye sevkedecek bir özellik de arz etmez. Nitekim durum açıktır.

25. Yani meselâ rüşvet alma gibi. Bu gibi durumlar genel mefsedetlere yol açarlar ki, bunlar üstlendiği kamu velayetinin gereklerini yerine getirme konusunda taraf tutma gibi töhmete maruz kalması, hak ve hakikattan sapması ve zulme saplanması gibi şeylerdir.

nin caiz olmayacağı, bunlar karşılığında bir bedel alma ve onları vasıta kılarak dünyevi bir çıkar elde etme yoluna gidilemeyeceği; onları terketme neticesinde azap ve ıslah (tedib) müeyyidelerinin bulunduğu ortaya çıkar²⁶. Kamu maslahatları ile ilgili konularda da durum aynı olup onları terketmek cezayı gerektirir²⁷; çünkü onların terkedilmesi durumunda âlemde benzeri görülmedik mefsedetler ortaya çıkar.

2. **TABİİ DOLAYLI MAKSATLAR**:²⁸ Mukellefe ait hazların dikkate alındığı maksatlardır. Şehvetlerin giderilmesi, mübahlarla faydalanılması, ihtiyaçların giderilmesi gibi insanın yaratılışıyla ilgili gereksinimlerinin karşılanması işte bunlar yönünden olur. Şöyle ki: Her şeyi yerli yerinde yaratan ve her şeyden haberdar olan Yüce Allah'ın hikmeti, din ve dünyanın âhenk ve devamının ancak insanın doğasına konulan ve onu hem kendisinin hem de başkalarının ihtiyaç duyduğu şeyleri kazanmaya sevk edecek güdülerle mümkün olabileceğine hükmetmiş ve bunun neticesinde insanda yemek ve içmek şehveti yaratmıştır. Kendisine açlık ya da susuzluk dokunduğunda, bu duygular onu mümkün olan bir yolla duyduğu bu ihtiyaçların giderilmesi için harekete geçirecektir. Aynı şekilde kadınlara karşı şehvet duygusunu da ona yerleştirmiştir ve bunun neticesinde o, arzuladığı kadına ulaşabilmek için gerekli sebepleri ortaya koymaya çalışacaktır. Aynı şekilde soğuktan ve sıcaktan ve diğer ârizi olaylardan zarar görme duygusunu onda yaratmış ve bu onun barınak ve giysi ihtiyacını karşılamak üzere harekete geçmesi için bir motif olmuştur. Sonra cennet ve cehennemi yaratmış ve peygamberler göndermiş; ebedî hayatın bu dünyada değil, orada olduğunu, bu dünyanın sadece âhiret için bir ekenek olduğunu, ebedî saâdet ve bahtsızlığın orada olduğunu, ancak cennet ve cehennemin yolunun buradan geçtiğini ve bunun da şeriatın koyduğu sınırları korumakla ya da onları tanımamakla olduğunu bil-

26. Çünkü bu gibi zarûrî esaslarda kişiye yönelik bir haz bulunmamaktadır ve onun bu tür yükümlülüklerden sıynıp çıkması gibi bir seçenek hakkı da yoktur.

27. Tabîî bu, bu tür görevlerin üstlenilmesinin herhangi bir yolla son çare olarak belirmesi (taayyün etmesi) durumunda sözkonusudur.

28. Bunlar, mukelleften belirlenmek suretiyle yapılması istenmeyen ve onun tercihi bırakılan çeşitli esbâba tevessül kabilinden olan şeylerdir. Mesela mukellef, illâ da ticaret yapacaksın, ya da sanatla iştigal edeceksin veya zirâatla değil de öğretmenlikle uğraşacaksın... gibi bir mecburiyet altına sokulmaz. Ancak hayatını sürdürmek için gerekli olan faaliyetlerden birini yapmak, esbaba tevessül etmek zorundadır. Bunların tamamı, aslî olan maksatların tamamlayıcısı durumundadır ve onların hizmetindedirler. Çünkü aslî maksatların ayakta durabilmesi ancak bunların varlığına bağlıdır. Eğer bu tâbîî durumunda olan maksatlar (zarûriyyât) tümden ortadan kalkarsa; varlık bakımından kendilerine bağlı olan aslî maksatlar da gerçekleşemez. Aralarında bir başka fark daha vardır: Aslî olanlar vacip iken tâbîî olanlar mübahırlar (tabîî Mubah bahsinin ikinci meselesinde de geçtiği gibi cüzî açıdan ele alındığında bu böyledir). Bir sonraki meselede, bunlar da aslî maksatlar gibi zarûriyyâtın sayılacaktır.

dirmiştir. Bunun sonucu olarak mükellef, kendisini bu amaçlara ulaştırarak sebeplere yapışmaya koyulmuştur. Allah, onu bu konuda yalnız başına kendi kendine yeterli olabilecek kudretle donatmamıştır; çünkü o bütün bu zorlukları göğüsleyecek kadar güçlü değildi. Bunun bilincinde olan kul başkalarıyla yardımlaşma içerisine girdi (ve iş bölümü yaptı). Böylece o, başkalarına yararlı olmak sûretiyle kendi menfaatleri ve durumunun düzene konulması peşinde koşturmuş oldu. Herkes sadece kendi çıkarı için koşursa da, sonunda bütün insanlar birbirinden yararlandı.

İşte bu noktadan hareketle, tâbi maksatlar aslî maksatların hizmetinde ve onların tamamlayıcı unsurları oldu. Eğer Yüce Allah dileseydi insanları, nefsi hazlarının terkinini isteyerek ya da doğalarında bulunan ve onları sebepleri kollamaya iten motiflerden uzak bir şekilde yaratarak bu yükümlülükleri yerine getirmekle mükellef tutardı. Ancak O, böyle yapmadı kullarına iyilikte bulundu ve dünya hayatının âhiret için imar edilmesi şeklindeki amacının gerçekleştirilmesine yönelik vesileler koydu, bu yolda hazlarını elde etmeleri için çalışmalarını haram değil mübah kıldı; ancak bunların şer'i kanunlar çerçevesinde olması kaydını getirdi ki, bu maslahatın elde edilmesinde ve onun sürekliliğinin sürdürülmesinde kulun kendi maslahat anlayışından daha emin ve uygun bir yoldu: "*Allah bilir, siz bilmezsiniz*"²⁹ buyurdu. Eğer dileseydi, bizden âhiretle ilgili amellerimizde nefsimize yönelik hazların bulundurulmamasını isterdi; çünkü her şeyi elinde tutan O'dur; üstün belgeler O'nundur; hiçbir kimseye hesap verecek de değildir. Bununla birlikte O, üzerimizde bulunan haklarını ödeme-
miz için bizi, bizzat bize yönelik hazlara ulaştıracağı va'diyle teşvik etmiş, bizi, yükümlü tuttuğu amellerin ifası sırasında acilen faydalana-
cağımız pek çok hazlarla taltif etmiştir. İşte bu haz dolayısıyla bu maksatların tâbi, öbürlerinin ise asıl maksatlar olduğu söylenmiştir. Birinci kısım sırf kulluğun, ikinci kısım ise, Mâlik'in kullarına olan lutfunun bir gereği olmaktadır.

[180]

ÜÇÜNCÜ MESELE:

Şu halde zarûrî esasların iki tür olduğu anlaşılmaktadır:

1. İçerisinde mükellefe ait talep konusu peşin hazlar içeren zarûrî esaslar. Meselâ insanın, kendisine ve âilesine yönelik beslenme, bir arada yaşama, barınma ve giyinme gibi maslahatlarını gerçekleştirmesi, yine bunlara katılacak olan alış-veriş, kira ve nikâh akitleri ve insanca yaşamanın gereklerinden olan benzeri diğer yollar bu türe örnek teşkil ederler.

2. içerisinde mükellefe ait talep konusu (maksûd)³⁰ peşin hazlar içermeyen zarûrî esaslar. Bunlara aynı farzlar olabilirler. Meselâ, taharet, namaz, oruç, zekât, hac vb. bedenî ve mâlî ibadetler gibi. Ya da kifâî farzlar olabilirler. Meselâ, halifelik, vezirlik, nakîblik, kethudalık, kazâ (yargı), imamlık, cihad, öğretmenlik vb. gibi kamu maslahatları için genel olarak teşrî kılınmış velâyetler gibi. Eğer bunlar teşrî kılınmamış olsaydı, ya da insanlar tarafından ihmal edilselerdi, mutlaka dünyanın düzeni bozulurdu.

Birinci türden olan zarûrî esaslar, insan için peşin hazlar içermekte, insanın doğasında, ihtiyaç duyduğu şeylere kendisini doğal olarak itecek (cibillî) motifler (güdüler) bulunmaktadır. Bu motifler gerçekten çok güçlü olmakta ve kişiyi zoraki olarak ihtiyaç duyduğu şeye doğru itmektedir. İşte bütün bu özelliklerinden dolayı, bu tür zarûrî esasların ortaya konulması hakkında sözkonusu edilen talebin pekiştirilmesi yoluna gidilmemiş, (cibillî olan motiflerin varlığı ile yetinilmiştir). Bu noktadan hareketle esnaflığın, kazanç yollarının, nikâhın... genel anlamda ve mendupluk düzeyinde şer'an istenilir (matlup) oldukları belirtilmiş; zorunlu bir talep cihetine gidilmemiştir. Hatta bu gibi zarûrî esasların çoğunun hükmü ibaha (tercihe bırakma) şeklinde gelmiştir. Meselâ şu âyetlere bakalım: "*Allah alış-veriş helal kıldı*"³¹; "*Namaz bitince yeryüzüne yayılın; Allah'ın lutfundan rızık isteyin*"³²; "*Rabbinizin lutfundan istemenizde size bir günah yoktur*"³³; "*De ki: 'Allah'ın kulları için yarattığı ziynet ve temiz rızıkları haram kılan kimdir?'*..."³⁴; "*Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temizlerinden yiye*"³⁵... Bununla birlikte, bütün insanların bu gibi zarûrî esaslara menduba yaklaşır gibi yaklaştıklarını ve hep birden terkettiklerini farzetsek, hepsi birden günahkâr olacaklardır.³⁶ Çünkü dünya hayatı, tedbir olmaksızın, çalışmaksızın yürümez.

30. Muellif, talep konusu diye kayıtlamıştır; çünkü kamu velayetlerinde olduğu gibi kifâî farzlarda da peşin bir haz bulunmaktadır. Meselâ, başkanlığın verdiği ayrıcalık, memurların âmirlerine gösterdikleri saygı... gibi. Ancak bu hazlar, şer'an talep edilmiş (maksut) şeyler değildir; aksine bu gibi hazlara yönelik bir arzunun bulunması şiddetle yasaklanmıştır. Talep konusu hazdan ne kastedildiği ileride gelecektir.

31. Bakara 2/275

32. Cum'a 62/10. Yasaktan sonra gelen emir kipleri ibaha hükmü ifade ederler. Ya da bazılarına göre, yasak hükmünü eski haline döndürürler. Burada yasak hükmü, cuma saatinde alış-veriş yapılmaması hakkındadır. (Ç)

33. Bakara 2/198.

34. A'râf 7/32.

35. Tâ-hâ 20/81.

36. Burada: "Eğer kifâî vacip olursa, o zaman böyle olabilir; aksi takdirde beş tekliî hüküm birbirine girer" denilebilir. Ancak buna şöyle cevap verilebilir: Burada sözü edilen şeyler cüzî olarak mendupurlar, ancak küllî olarak ele alındıklarında kifâî vacip olurlar. Nitekim bu konu, ilukûmler bahsinde geçmişti. Dolayısıyla, cüzî olarak ele alındıklarında mendup olan zarûrî esasların bütün olarak terkedilmeleri halinde günahkâr olunması doğru olacaktır.

Şârî'in bu konudaki tavrı, işi insanlarda bulunan ve onu çalışmaya iten cibilli (yaratılıştan var olan) motiflere havale etme şeklindedir. İnsan için bir haz içermeyen ya da böyle bir cibilli motifin bulunmadığı zarûrî esaslarda ise, kesin talep yoluna gidilmiş ve o şey aynı ya da kifâî olarak vacip kılınmıştır. Meselâ, eş ve akraba nafakasının temini³⁷ konusunda böyle bir cibilli motifin bulunmadığını varsayacak olursak, bu konumuza bir örnek olur.

Kısaca, bu tür iki kısımdır: (a) Maslahatların ortaya konulması vasıtasız ve doğrudan olur. Kişinin bizzat kendi maslahatlarını doğrudan doğruya ortaya koyması gibi. (b) Maslahatların ortaya konuluşu, başkalarının hazzı dolayısıyla olur. Eşlere ve çocuklara karşı olan vazifelerin yerine getirilmesi; icare, nakliye, ticaret ve diğer sanat ve kazanç yolları gibi başkaları için de dolaylı yünden fayda içeren faaliyetler gibi. Bütün bunları yaparken insan, kendi faydalarını ister; ama bu arada onun bu tür faaliyetlerinden başkaları da faydalanır. Bu insanlar arasında bir iş bölümü demektir. Aynen vücudun organlarında olduğu gibi. Onlar birbirlerine yardım ederler ve sonuçta doğacak fayda hepsine birden döner.

Kişinin doğrudan kendi faydası bulunan fiillere nisbetle, başkalarının faydalarını içeren fiiller tekitli bir şekilde talep edilmişlerdir. Tabii bu son derece yerinde bir tavidir. Bakış açısı böyle olduğu için, kişinin kendi çıkarlarını elde etmesi için doğasına yerleştirilen motif, gereği doğrultusunda salıverilmiş gibi olunca ve yalnız başına bu motif insanı hangi yoldan ve nasıl olursa olsun maslahatlarını temin, mefsedetlerini de def etme çabası içerisine iteceği için, bu motifin çelişeni yani maslahatlarının temin mefsedetlerinin de def edilmesi çabasına girmemesini gerektirecek aksi durum da, insanın tabiatı yönünden destek göremeyince, her konuda onun peşinden gitme ve bu şekilde başkalarına zarar verme durumuna düşülmemesi için onun firenlenmesi yoluna gidilmiş, ilâhî hikmet sorumsuz ve başkalarına zarar verecek şekilde şahsî maslahatların temini, mefsedetlerin de def çabalarına karşı dünyada caydırıcı ve ıslah edici önlemler (ceza vs.) alınmasını, âhirette de cehennem azabına çarptırılmasını gerektirmiştir. (182) Meselâ, insan öldürme, zina etme, içki içme, riba (faiz) yeme, yetimlerin ve diğer insanların mallarını haksız yollarla yeme, hırsızlık vb. gibi fiillerin yasaklanması bu kabildendir. Çünkü insanın kendi çıkarlarını elde etme, kendisine dokunacak zararları da uzaklaştırma meylinde olan tabiatı, onu bu tür fiillerin işlenmesine itebilir. Bu yüzden de gerekli önlemler alınmıştır.

Şer'î siyâset, ikinci türden ya da çoğu nevilerinden olup kifâî kısmıdan olan hususlarda da aynı prensip doğrultusunda yürümüştür. Çünkü devlet başkanlığının, kamu velayetlerinin ve liderliğin verdiği

³⁷ Bunların nafakalarını temin için çalışmak vacip olmaktadır.

azamet, yücelik ve şeref, memurların âmirlerine karşı duydukları saygı – bütün bunlar insan doğası tarafından sevilen ve kendisine meyledilen şeylerdir. İşte bu cıvıllı motife güvenle, bu tür kamu görevlerinin yerine getirilmesi mendupluk düzeyinde bir taleple istenilmiş, vacip tutulmamıştır. Hatta bu talep de, aksi beklenti halinde bulunan şartlarla kayıtlı olarak gelmiş; insanın bunlara karşı meylini gerektirecek motife dikkat konusu vurgulanmış ve her nasıl olursa olsun bu motifin peşine düşülmemesi tekt edilmiş, pek çok âyet ve hadiste nefsin bu hususlarda meylettiği şeyler yasaklanmıştır: Meselâ Yüce Allah: *"Ey Davud! Seni şüphesiz yeryüzünde hükümrân kıldık, o halde insanlar arasında adaletle hükmet, hevese uyma yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu, Allah'ın yolundan sapanlara, onlara, hesap gününü unuttularına karşılık çetin azap vardır"*³⁸ buyurur. Hadiste de: *"Emrîlik istemey! Çünkü sen onu nefsinden kaynaklanan bir arzu neticesinde isteyerek elde edersen, yalnız başına bırakılırsın; yok istemediğin halde sana verilerse, o zaman yardım görürsün"*³⁹ buyrulmuştur. Emirlerin görevlerini suistimal etmeleri, tebalarına karşı nasihatla bulunmamaları⁴⁰ yasaklanmıştır. Çünkü bütün bunlar insanın doğasında bulunan motife ters düşen şeylerdir. Bütün bunlar, bu tür kamu velayetlerinin aslında vacip olmadıklarına delil olamaz; aksine bütün şer'i veriler, tüm insanları ilgilendiren maslahatlarla ilgili sorumlulukların en önemli vaciplerden olduğunu gösterir.

Aynı olan kısma gelince, burada talep konusu peşin bir haz bulunmadığı için, bunların ortaya konulmasına yönelik kasıt, onların vacip kılınması; ortadan kaldırılmasına yönelik kasıt da onların haram kılınması yoluyla pekiştirilmiş; haklarında dünyevî cezalar getirilmiştir. "Talep konusu haz" (el-hazzu'l-maksûd) dan, Şâri'in sebebi koymadaki maksadını kastediyoruz. Çünkü biz biliyoruz ki Şâri' Teâlâ, namaz ve benzeri ibadetleri farz kılarken, bizim bu ibadetler karşılığında dünyada övülmemizi, onlar sebebiyle bir şeref ve itibar sağlamamızı ya da dünya menfaatlerinden bir şeyler elde etmemizi kastetmemiştir. Çünkü bunlar, ibadetlerin konuluş maksadına ters düşen şeylerdir; onlar *"Dikkat edin, hâlis din Allah'ındır"*⁴¹ buyruğunda da ifadesini bulduğu üzere sırf âlemlerin Rabbi olan Allah için olmak durumundadır. Kifâî olan ameller de aynı şekilde meşru kılınmıştır; bunlar istenilirken devlet başkanlığının verdiği yücelik, liderlikten doğan azamet, emretme ve yasaklama şerefi elde edilsin diye bir amaç gösterilmemiştir. Bununla birlikte bu saydığımız şeyler tâbilik yoluyla (do-

38. Sâd 38/26.

39. Buhâri, Ahkâm, 5, 6; Muslim, İmâre, 13; Ebu Davud, İmâre, 92.

40. Meselâ bir hadiste, *"Eğer bir kul halk üzerine başkan kılınır ve o, halkına karşı nasihat ve ihlasla davranmazsa, asla cennetin kokusunu alamaz"* buyrulmuştur (bkz. Buhâri, Ahkâm, 8; Muslim, İman, 227, 228, İmâre, 21).

41. Zümer 39/3.

laylı olarak ortaya çıkarlar. Çünkü Allah için dünyaya rağbet etmeyen bir insanın diğer insanlara nisbetle şeref ve yüceliği inkâr olunamaz. Aynı şekilde kamu velâyetlerinde bir azamet ve saygının ortaya çıkması da mevcut ve bilinen bir husustur ve bu yükümlü kılınan amelle tâbîlik yoluyla ortaya çıktığı için şer'an meşrû da bulunmaktadır. Aynı şekilde kamu velayetini üstlenen kimselerin, kendi ihtiyaçlarını —adâletlerini zedelemeyecek şekilde ve Şâri'in belirlediği doğrultuda— (rüşvet vb. yollarla değil de beytûlmalden) karşılamaları da yasaklanmış ve kötü karşılanmış değildir; aksine pekiştirilerek istenilmiş bir taleptir. Kamu velayetini üstlenen kimsenin (vali), kamu işlerini görmesi nasıl vacipse, toplumun da —eğer ihtiyacı varsa— o kimsenin gereksinimlerini beytûlmalden karşılaması da vacip olacaktır. Nitekim Yüce Allah bu konuya işaret olmak üzere şöyle buyurur: "*Eh-line namaz kılmalarını emret, kendin de onda devamlı ol. Biz senden rızık istemiyoruz, sana rızık veren Biziz*" ⁴², "*Allah, kendisine karşı gelmekten sakınan kimseye kurtuluş yolu sağlar, ona beklemediği yerden rızık verir.*" ⁴³ Hadiste de: "*Kim ilim tahsilinde bulunursa, Allah onun rızıkına kefil olur (ve onu ummadığı yerden rızıklandırır)*" ⁴⁴ buyrulmuştur. Bu ve benzeri nasslar, mükellefin Allah'a ait hakları yerine getirmesinin, Allah'ın katında bulunan rızıktan nasibini alması için bir sebep olduğunu göstermektedir.

FASIL:

Geçen açıklamalardan şu iki husus ortaya çıkmaktadır: (1) Asli kasıt ile mükellef için bir haz içermeyen şeylerde, onun hazzı Şâri'in ikinci kasdı ile ortaya çıkar ve gerçekleşir. (2) Asli kasıtle mükellef için haz içeren kısmın gerçekleştirilmesi neticesinde, hazdan soyutlanmış olan kısım da gerçekleşir. ⁴⁵ [184]

Birinci hususun açıklanması: Şerîatta sabit olan ve ilk plânda kendi nefsi ve malı ile ilgili elde edilen faydalar yanında; takvâ, fazilet ve adalet sahibi kimselerin hürmete layık olmaları; velâyet, şehâdet, dinî vecibelerin yerine getirilmesi gibi konularda onların birer dayanak kabul edilmeleri; bütün bunların ötesinde Allah'ın ve gök ehlinin (meleklerin) sevgisine mazhar kılınmaları; yeryüzünde hüsnü kabûl görmeleri ve böylece herkes tarafından sevlmeleri, ikram görmeleri,

42. Ta-hâ 20/132.

43. Talâk 65/2.

44. el-Câmiu's-Sağîr'de Hatîb'den rivayet edilmiştir. Isnadı zayıftır. Muteber kitaplar içerisinde **Concordance** ve fihristler aracılığı ile bulunamamıştır.

45. Yani, onun sebebiyle, mükellef için haz içermeyen ve yapılması istenilen amel meydana gelir. Meselâ, yeme, içme, giyme, barınma ve benzeri sebeplerle hayatın korunması gibi. Mükellef için haz içeren kısım neticesinde, içerisinde mükellefe yönelik haz içermeyen kısım meydana gelir.

hep one alınmaları, başkalarına nasip olmayan huzur ve saâdete ulaşmaları, kalplerinin aydınlatılması; dualarının kabul görmesi; çeşitli kerametlerle taltif edilmeleri; bunların hepsinden daha büyüğü, izzet ve celal sahibi Yüce Allah'a nisbet edilen: "*Kim benim bir velî (dost) kuluma eziyet ederse, o benimle düelloya (mübareze) kalkışmış gibidir*"⁴⁶ şeklindeki kudsi hadisteki taltife mazhar olmaları bu faydalar arasındadır.

Hem bu özellikte birisi, kamu görevlerini üstlenir ve bu yüzden kendi özel işleriyle ilgilenmeye zaman bulamaz ve bu yüzden kendi ihtiyaçlarını gideremez ve hazlarını elde edemezse, bu durumda bütün toplumun onun bu gibi işlerini üstlenmeleri ve onun zihnini kamu işlerine vermesine engel olacak geçim derdini tekeffül etmeleri ve onun gerekli ihtiyaçlarını kamu maslahatlarının gerçekleştirilmesi için harzılanan beytulmal mallarından karşılamaları gerekir. İşte bu husus, kamu velayetini üstlenen kişilerin kendi nefsi hazlarına ulaşmaları demektir. Görüldüğü gibi onlar, nefsi hazlarından soyutlanmaları gereken bu yolda, dünyevî hazlarından mahrum kalmamaktadırlar. Ahirette ise, onlar için daha büyük mükâfatlar olacaktır.

İkinci hususa gelince, insanın istifade ettiği mübahlara yönelmesi sırasında zarûri olarak ihtiyaç duyduğu şeyleri de gerçekleştirmiş olacağı hususu açıktır. Çünkü, insanın lezzetli yiyecekler yemesi, güzel elbiseler giymesi, lüks taşıt araçlarına binmesi, güzel kadınlarla evlenmesi... evet bütün bunlar, bu arada insan hayatının zarûri gereklerinden olan ihtiyaçların giderilmesi gibi bir neticeyi de beraberinde hazırlar. Halbuki, hayatın korunması, —zarûri olması açısından— mukellef için bir haz içermeyen kısımdandı.

Yine, kişinin ticaret ve çeşitli alış-veriş, icare vb. gibi insanlar arasında cereyan etmekte olan muamelelerle uğraşması ve böylece hayatını kazanması durumunda, başkalarının da maslahatlarının gerçekleştirilmesi durumu sözkonusudur.⁴⁷ Gerçi, kişi kendi çıkarı için koşturuyorsa da bu netice sonuçta ortaya çıkar. Bununla birlikte kişinin—yaptığı muameleyi kendisine dönük bir fayda için yapmış olması hasebiyle— böyle bir neticeye yönelik bir garazı bulunmamakta; bu sonuç kendi çıkarlarına ulaşmak için tutması gereken yol cihetinden ortaya çıkmaktadır. O muamelenin bir yol ve araç olması, haddi zatında kendisinin maksut olmadığı anlamına gelir. Şer'an temin etmekle yükümlü tutulduğu eş, çocuk ve diğer akraba nafakalarını, hayvanların yiyeceklerini temin için çalışması; kendisi ile, gerçekleştirilmesi istenen faydalara ulaşılan diğer şeylerde de durum aynıdır. Allah en iyisini bilir.

46 Yaklaşık olarak bkz. Buhârî, Rikâk, 38.

47 Bu gibi muamelelerde aynı zarûri esaslar bulunduğu gibi kifâî zarûri esaslar da bulunur.

FASIL:

Kifâi kısma nisbetle mükellefin hazlarını dikkate alma konusunda, genellik ve özellik noktasından baktığımızda, amellerin üç kısma ayrıldıklarını görürüz:

1. Mükellefe ait hazza, aslı kasıtlı asla itibar edilmeyen ameller. Bunlar kamu maslahatları için sözkonusu olan genel velâyetler (devlet başkanlığı ve valilikler) ve makamlardır.
2. Mükellefe yönelik hazlara itibar edilen ameller. Bunlar, insanın kendi çıkarları için koşturması sırasında başkalarına da yararlar sağladığı her türlü zenaat ve meslek icrası gibi amellerdir. Bu tür ameller, aslında kişinin sadece kendi menfaat ve hazlarını düşündüğü için yaptığı amellerdir. Bunların icrası sırasında topluma yönelik menfaatlerin ortaya çıkması ârizi olmaktadır.
3. Geçen iki kısım arasında yer alan kısım: Bu kısımda haz kasdı ile, haz içermeyen amel mülâhazası birbiri ile karşı karşıya gelir ve çekişir. Bu durum, tam olarak genellik arzetmeyen, fakat özel de olmayan işlerde açıktır. Bunların kapsamına, yetim, vakıf ve zekât malları mütevellilikleri, ezan ve benzeri işler girer. Çünkü genellik arzetmesi bakımından bunlarda şahsî hazlardan soyutlanma isteğinin olması mümkündür; özellik arzetmesi ve kazanç elde etme konusunda fertlere has diğer zenâatlar gibi olması açısından da, içine şahsî hazlar girmektedir. Bu ikisi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü hazlar dikkate alınmaksızın getirilen emir yönüyle, hazların bulunduğu yön farklıdır. Bu gibi görevlerin şahsî faydalar mülâhaza edilmeden (fahri olarak) yerine getirilmesi mendupluk düzeyinde istenilir. Sonra fahri olarak bu görevi üstlenen bir kimsenin bulunmaması durumunda, zarûret bulunsun ya da bulunmasın, o görevi üstlenen kimseye ücret takdir edilir. Bu konuda dayanak, yetimin malının yönetimini üstlenecek kimse hakkında bulunan şu âyet-i kerîmedir: *"Zengin olan iffetli olmaya çalışsın, yoksul olan uygun bir şekilde yesin."*⁴⁸ Âlimlerin, vakıflarda ve sadaka-i câriyelerde kassâmlarla⁴⁹ mütevellilerin; hangi çeşit olursa olsun ilim öğretenden ücret almaları konusunda ne dediklerine bakınız. Onların sözleri arasında, konumuza ışık tutacak yeterli bilgiler bulacaksınız.

[186]

48. Nisâ 4/6.

49. Mirasçılar arasında mirası ve burada vakıf gelirlerin taksimatını yapan ve kuçuklerin hakkını koruyan şeriat memuru. (Ç)

DÖRDÜNCÜ MESELE:⁵⁰

Aslında mübah olup, sırf kuta yönelik haz içeren bir fiilin, nefsi hazlardan arındırılarak, sırf Allah için işlenmiş hale getirilmesi mümkündür. Çünkü bu tür fiiller ya izin verilmiş (mübah) ya da emredilmiş şeylerdir. Eğer verilen izin mükellef tarafından Allah'ın kendisine bir hedyesi olarak telakkî edilirse ve bu şekilde işlenirse; o fiil şahsî hazlardan arındırılmış olur. Aynı şekilde verilen emre, başka hiçbir şeye bakılmaksızın sırf emre uyulmuş olmak için koşulması durumunda da, fiil nefsi hazlardan arındırılmış olur. Fiil, nefsi hazlardan arındırılınca da, mükellef için bir haz içermeyen birinci kısımdan olan ve şer'an bir karşılığı bulunmayan fiillerle (kendisine yönelik kasıt açısından) eşit hale gelir.

Durum böyle olunca, acaba kasıt açısından birinci kısma katılan bu tür fiiller, hüküm itibarıyla da birinci kısmın hükmüne katılabilir mi? Bu konu üzerinde durmak gerekecektir ve konu ile ilgili iki bakış açısı bulunmaktadır:

(1)

Kasıt açısından bakıldığında, kendisine eşit olan kısma hüküm-

50- Burada şöyle bir notatları deri sürülebilir: Müellif, bu meseleyi erteleyerek, bu bölümün ikinci kısmına yani bizzat mükellefe ait maksatlar bahsine ekleseydi ve burada Şari'nin teklife gözettiği maksatlar bahsinde işleneseydi daha uygun olurdu. Çünkü bu konu önce, mübahın mükellefin kasdı (niyeti) ile ibadet haline dönüşmesiyle ilgilidir. Sonra da, durum böyle olunca acaba, o fiil ibadet hükmünü alır ve sahibi kamu velayeti üstlenen bir kimse gibi olur mu? Yoksa o kişinin hukmu, haz sahibi bulunan ve kendisine tevdi edilen bir konuda istediği gibi tasarrufla bulunan kimsenin hükmünde olmaya devam mı eder?

Bu bu mutadıyla şöyle cevap verebiliriz: Bu meseleden asıl maksat bu sonuncu problemidir ve kanuyla ilgili iki bakış açısı bulunmaktadır. Bu iki bakış açısı, şu anda işlemekte bulunduğumuz dördüncü nev'i ile daha sıkı irtibatlı halledir. Mesela başında getirilen açıklama ise, sadece bir giriş mahiyetindedir. Dolayısıyla itiraz yerinde değildir.

51- Müellifin sözünün zahirinden anlaşılan odur ki, burada sözü edilen her iki yaklaşımda da, fiilin şahsî hazlardan arındırılmasını kabul sonrası ile ilgilidir ve ism bu noktada görüş ayrılığı yoktur. Üzerinde durulan konu, sadece, bu durumda olan bir kimsenin fiili, acaba birinci kısımdan olan yani mükellefe ait bir haz içermeyen fiillerin hükmüne katılabilir mi ve dolayısıyla o fiil karşılığına bir bedel alamaz ve aynı ve kifâî olmak üzere her iki nev'i ile birinci kısmın hukmu gibi olur mu? Müellifin sözünden anlaşılan işte budur ve soruyu, sadece hükümde birinci kısma katılabilir mi noktasına hasretmektedir. Sanki bu soru öncesine kadar olan her konuda görüşbirliği varmış gibi davranmaktadır. Halbuki ikinci vechin izahı sırasında, "hepsi, hazların bulunup bulunmaması konusu üzerine kuruludur" ve yine "Bu sabit olursa, bu kısmın hazların tümden bulunmaması konusunda birinci kısma eşit olmadığı ortaya çıkar" demektedir. Halbuki, bu konu meselenin başında kabul edilmiş ve bu nokta ile ilgili bir şüphe ya da soruya yer bırakılmamıştı. Oysa ki, buradan gelecek olan izahlarından da anlaşılabacağı üzere bu noktanın da tartışmaya açılması uygun olacaktır.

de de eşit olmalı. Çünkü, burada haz kısmı kasıt ile aynen birinci kısım şekline dönüşmüştür ve o, halka yönelik ve onların yiyeceklerini ve yaşantılarını düzene koymayı amaçlayan bir çeşit ibadetin yerine getirilmesi demektir veya toplum yararlarını gözeten birisi olarak o beytülmal emini ya da kamu malları üzerinde görevli kimselere benzer bir hal almıştır. Nasıl ki, birinci kısımdan olan fiilleri üstlenen kimselerin, üstlendikleri görevler, ya da kullukta bulunduğu ibadetler karşılığında herhangi bir kimseden hediye kabul etmeleri ya da bir bedel almaları uygun değilse, burada da durum aynıdır ve kişinin elinin altında bulunan mallardan ihtiyacından fazla alması caiz değildir. Nitekim kamu velayetini üstlenen kimse (vali) de elinin altında bulunan mallardan ancak yeterli (maruf) ölçüde alabilmekte idi. (İhtiyacından) geri kalan kısmı ise, hediye, sadaka, yardım ve benzeri yollarla karşılıksız olarak dağıtır. Yahut da, alma konusunda kendisini başkalarının yerine koyar ve başkalarının aldığı yerden kendi de alır. Çünkü o, bir başkasının vekili ve onun maslahatlarını gerçekleştirmekle görevli (kayyım) gibi olunca, kendi nefisini o kişinin (başkasının) yerine koymuştur. Çünkü nihayet o da, genel olarak yaşatılması istenilen bir can taşımaktadır; (ihtiyacı kadar alır).

(188)

Bu tür davranışlara gidildiği birçok üstün fazilet sahibi kimse-den, hatta sahabe ve tâbiîn neslinden ^[radıyallahu anhan] nakledilmiş bulunmaktadır. Onlar kazanç elde etme konusunda becerikli, mahir ve bunun çeşitli yollarını bilen ve tatbik eden kimselerdi. Ancak onlar bu işleri, kendi nefisleri için mal biriktirmek ve servet yapmak amacı ile değil; onları hayır yollarında, erdemler uğrunda ve Şâri'in teşvikte bulunduğu, İslâmî geleneklerce güzel bulunan hususlarda harcamak için yapıyorlardı. Onların malları üzerindeki konumları, beytülmal emininin durumu gibi idi. Onlar bu gibi konularda, kendilerinden nakledilen haberlerin belirttiği üzere derece derece idiler. Bu durum onların, kendi şahsî hazları için değil de, Allah rızası için çalışır olmaları sebebiyle, bu muameleleri sanki içerisinde sahibine ait asla haz içermeyen ameller gibi işlemiş olmalarını gerektirmektedir.

—Haz sabit olacaktır desek de— bunun genel anlamda dikkate alınabileceğine⁵² şu husus delildir: İzin verilmiş olması açısından insanın hazzını talep etmiş olması mutlaka ya Allah hakkının ya da yaratıkların hakkının dikkate alınması sonucu olacaktır. Çünkü eğer hazzın talebi, mutlak ve genel olarak şer'î şart ve sebeplerin varlığına, şer'î engellerin bulunmamasına bağlanmış ise, bütün bunlar, şer'î talep olmaları açısından mükellef için haz içermeyen şeylerdir; dolayısıyla bu durumda kendi nefsi hakkında hazzının gereğinden çıkmış

52. Yani içerisinde mükellefe yönelik haz içeren bir fiilin, tafsilat üzere değil de genelde hiç haz içermeyen fiil gibi muamele görmesine. Çünkü bulunacak hazzı pek çok ve sıkı şartlara bağlamıştır; öyle ki, bütün bu şartlardan sonra kalacak olan haz neredeyse yok olmuş ve arada kaybolup gitmiş gibidir.

olur. Sonra nefsin hazzına ulaşma yolunda ilerlenirken başkalarıyla yapılan muameleler, muamele sırasında onlara iyilikte bulunulmasını, ölçü ve tartıda hoşgörülu olunmasını, mutlak surette samimi olunulmasını ve nasibatta bulunulmasını, hile ve desisenin her türlü sünnü bırakılmasını, şer'i sınırı aşacak ölçüde aldatılmamasını,⁵³ muamelelerin şer'an mekruh görülen birşeye yardımcı olmamasını ve böylece günaha ve taşkınlığa bir yol haline dönüşmemesini ve hazzını talepte bulunan kimseye asla bir hazla dönmeyecek olan benzeri diğer hususların bulunmasını gerektirir. Bu durumda hazzı talep konusunda vaziyet, (genelde) hazzın bulunmaması noktasına dönmüş olur.

İnsan kasıtlı olarak haz talebinde bulunduğ u halde durum böyle. Ya bir de amellerinde hazlardan tüm den soyutlandığı zaman durum ne olur? Sadece ibadetler ya da sadece âdetler değil, her iki kısmında⁵⁴ da nasıl ki kişinin, amellerde meşrû olanı araştırmak (ve onu işlemek) karşılığında bir bedel alması caiz olmuyorsa, —ki bu üzerinde icmâ edilen bir konudur— kasıt ile eşit duruma gelenin hükmü de aynı olacaktır.

Yine, bu kasdın bulunmadığını farzetmek, hazzın talebini farzetmeksizin düşünülmesi mümkün olmayan bir şeydir. Durum böyle olunca mesele “vacibin varlığı için gerekli olan şey”in hükmüne dahil olur.⁵⁵ Hazzın uzaklaştırılmasını gerektirecek şeyin istenildiği sabit olunca,⁵⁶ bu istek için zorunlu olarak bulunması gereken şey de istenil-

53 İslâm hukukunda buna ‘gabın’ denilmektedir. Bir eşyanın gerçek değerinin her zaman için tesbiti gerçekten çok zordur. O yüzden şer’at herkesin aldana bileceği bir oranı (gabn-ı yesir) muamelelerde hoşgörü ile karşılamış, ama herkesin aldanamayacağı miktara ulaşan bir gabnı (gabn-ı fâhiş) akdın fesline bir sebep saymıştır. Gabn-ı fâhişin oranı: Ticaret mallarında yirmide bir; hayvanlarda onda bir, akarda beşte bir, dirhemde kırkta bir ve daha fazla olan miktarlardır. (bkz. Bilmen, **Kâmus**, 6/11). (Ç)

54 Yani aynı ve kifâi olanlarda. (Ç)

55 Yani hazzdan soyutlanmış olması, ancak hiç haz içermeyen fiillerin hükmünü almadıkça tamamlanmış olmaz.

56 Yani amelin Allah için hâlis kılınmış olması isteği, ancak o fiilin daha başlangıçta hiçbir haz içermeyen fiilin hükmünü alması ile mümkün olabilecektir ki, o tür hükümler de, ibadetleri ve kamu velayetlerini içerisine alan kısımdır. Çünkü, kısı mâlî ve diğer tasarruflarında serbest kalınca, hazlarından tüm den arınmış olmaz. Geriye “Onun şer’i bir taleple istenilmiş olup olmaması arasında fark yoktur” sözü üzerinde durmak kalıyor. Çünkü eğer ortada iyi huy, güzel ahlak çağırışı şeklinde de olsa şer’i bir talep olmazsa, o zaman bahsin üzerinde temelden durmanın bir anlamı kalmaz. Çünkü bahisten gözetilen amaç, mukellefin zâtî hazları içeren amelleri işlemesi sırasında niyetini Allah için hâlis kılarak, onu kendisine yönelik hazlardan tamamen arındırması ve o fiili sırf Allah’ın emrine uymuş olmak için ya da onu Allah’ın kendisine bir hediyesi telakkî ederek işlemesi durumunda, acaba o kimseden yaptığı işleri, mukellefe yönelik haz içermeyen ikinci kısımdan amellerin talepe edildiği gibi mi işlemesi istenilecek ve dolayısıyla mesela kendi malından ancak ihtiyacı kadarını mı alabilecek, yoksa bununla beraber malında ve diğer konularda serbest olacak ve istediği gibi biriktirip uygun gördüğü şekilde harcayabilecek mi? Eğer bahis, şer’i bir talep üzerinde olmazsa, o za-

miş olur. Onun şer'i bir taleple istenilmiş olup olmaması arasında fark yoktur. Onun hükmü genelde, asla haz içermeyen fiillerin hükmünü aşmaz. Bu açıktır. Meselâ Şâri' Teâlâ kesin bir tarzda nasihatla bulunulmasını istemiş ve Hz. Peygamber'in "*Din nasihatıdır*"⁵⁷ buyruğu ile [190] onu dinin esası yapmış, çeşitli yerlerde onu terkedenleri azapla korutmuştur. Eğer biz nasihatın, bir bedel ya da peşin bir hazza bağlandığını farzedecek olursak; o zaman nasihat, nasihat edenle edilen arasında bir anlaşmanın bulunmasına bağlanmış olacaktır. Bu ise, onun talebinin kesin bir tarzda olmaması neticesine götürür. Yine meselâ, başkasını tercihte bulunmak (isâr) menduptur ve onu yapan kimse övgüye lâyık görülmüştür. Onun bir bedel karşılığında yapılmış olması durumunda, bir başkalarını tercihten (isâr) söz edilemez. Çünkü isârın anlamı, başkalarının çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutmak demektir. Bu ise, peşin bir çıkar talebiyle birlikte bir arada bulunamaz. Diğer ibadet ve âdetlerle ilgili taleplerde de durum aynı şekildedir. Bu arzedilenler konu ile ilgili nazari bir bakış açısıdır ve ona katılmak mümkündür.

(2)

İkinci bakış açısı: Bu tür fiillerin, hükümde asla yani hazza dönük olmaları şeklindedir. Çünkü Şâri', bu ameli işleyen kimse için kendisine yönelik bir haz koymuştur ve onu diğerlerinden önde tutmuştur. Dolayısıyla kişi o hakların tamamını yalnız kendi başına kullanmak istese bu caiz olmakta; onları kendi nefsi için biriktirebilmekte, kendi dünya ve ahiret çıkarları için elinden çıkarabilmektedir. Onlar, Allah'ın kendisine birer hediyesidir; bu durumda onları nasıl kabul etmekten kaçınır? O, eğer o fiili, izin noktasından ve şeriatin koyduğu sınırlar gereğince işlese bile, içerisinde kendi hazzı bulunan birşeyi, kendisi için tahsis edilmiş olması açısından ve kendisi için ona yönelmesi mübah kılınan kasıtlı işlemiş olacaktır. Sonra, şer'i sınırlar —her ne kadar onların gereği ile amel etmede bir haz bulunmasa da— hazzına ulaştıracak birer vesile ve yoldur.⁵⁸ Bu meseleden önce

man konu tümden ortadan kalkacak ve amaçsız olacaktır. Müellif, meselenin sonunda bu tür davranışların mükelleflerin kendi kendilerini icbar etmeleri neticesinde olduğunu yoksa daha başlangıçta vacip olan şer'i bir icbarın bulunmadığını ifade edecektir. Dolayısıyla öyle de olsa bu, şer'i bir durumdur ve Şâri'in yüklemesiyle olmasa bile şer'an makbul ve istenilen bir durum olacaktır.

57. Buhârî, İman, 42; Müslim, İman, 95.

58. Bu istidlal, birinci yaklaşımdaki "İçerisinde haz bulunan şeyin istenilmesi, içerisinde haz içermeyen şer'i kayıtlarla kayıtlıdır" sözü ileri sürülerek reddedilir ve bu durumda onda bir haz bulunması mümkün olmaz. Burada ona şöyle karşılık verilir: Bu sınırlar sadece hazzına ulaşmak için birer vasıta değildir ve maksadın vasitanın hükmünü alması zorunlu değildir. Dikkat edilecek olursa görülecektir ki, aslı kasıtlı mükellef için haz içeren meslekler, ticaret ve bedelli akitler gibi şeylerde kişi kendi hazlarına ancak başkaları-

geçen konuda nasıl ki, maksat için vesileye ait hüküm verilemiyordu; dolayısıyla kendisi için bir haz içermeyen bir amel, her ne kadar bedelli akitler gibi kendi hazzına vesile oluyorsa da, bu vesilenin hükmünü almıyordu"; burada da aynı şekilde hakkında izin verilen haz için, kendisiyle ona ulaşılmak istenilen şeyin (vasıta) hükmü verilemez.

Biz biliyoruz ki, selef-i sâlihten [^{medyallâlu anlım}] birçoğu kendi maslahatları için mal biriktiriyorlar, ticaret ve benzeri işlere giriyor ve hususıyla kendi nefisleri için ihtiyaç duyacakları ölçüde kazanıyorlardı; sonra da kendilerini Rablerine karşı ibadete veriyorlardı; kazandıklarını bitinceye kadar durum böyle devam ediyordu ve sonra tekrar kazanç yollarına donuyorlardı. Onlar ticaret ya da zenaatı, (birinci kısımda açıklandığı şekil üzere) bir ibadet şeklinde telakki etmiyorlardı; aksine kendi hazlarını elde etme ile yetiniyorlardı. Gerçi onlar bunu sadece alif davranmak ve ibadette bulunmak için yapıyorlardı. Bununla birlikte bu durum onları, hazlarını talepte bulunanlar zümresinden çıkarmış olmuyordu.

Daha önce selef-i sâlih hakkında belirtilen şeyler, o konuda kesin değillerdir; çünkü onların sözkonusu davranışlarını, Şâri'in kendilerine bir izni hasebiyle kendi hazları için gerçekleştirmiş olabilecekleri şeklinde yormak mümkündür. Dolayısıyla onlar, dünya hayatları hakkında, kendi hazlarının elverdiği şekilde, âhiret hayatları ile ilgili olarak da aynı şekilde muamelede bulunmuş oluyorlardı. Neticede hepsi de, hazların gerçekleştirilmesi (isbatı) esası üzerine kurulmuş olmaktadır. Varılmak istenen sonuç da budur. Amaç, hazların Şâri'in belirlemiş olduğu yonden alınmış olması ve bu yolda düşmelere sebebiyet verecek taşkınlıklara girilmesidir.

Sonra hazlara ulaşılması yolunda sınırların belirtilmiş olması sadece, kişinin başkalarının maslahatlarını ihlal etmemesi ve böylece neticenin kendi maslahatlarının ihlali şekline dönüşmemesi⁶⁰ içindir. Çünkü Yüce Allah bu sınırları, her bir ferde nisbetle maslahatların en uygun biçimde gerçekleşebilmesi için koymuştur. Bu yüzdendir ki Yüce Allah: *"Kim yararlı iş işlerse kendi lehinedir; kim de kötülük işlerse*

nın çıkarlar yoluyla ulaşabilir. Bununla birlikte, bunlarda gözetilen maksat, bunlar esnasında ortaya çıkan başkalarının maslahatına ait hükmü almaz ve bunların içerdiği kişiye yönelik hazlar asıl, başkalarına yönelik hazlar da ârizi sayılır.

59. Başkalarına ait faydalar da içermesine rağmen, bu faydalar ârizi olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla maksat, bu vesilenin hükmüne girmemektedir.

60. Çünkü kişinin başkalarının çıkarlarını ihlal etmesi, netice olarak kendisine yansır ve verilecek cezalar, zecri tedbirler, telef edilen malların ödetilmesi, isyanlar ve günahlar sebebiyle inen musibet ve âfetler gibi yollarla kendi çıkarları ihlal edilmiş olur. Yüce Allah, kendisine tecavüz edilen (mağdûr) kimseye, tecavüz edene karşı, yapılan tecavüz ölçüsünde (kısâs) karşılık veribilmesine dair izin vermiştir. Dolayısıyla, bir başkasının maslahatını ihlal demek, sonuç itibarıyla kişinin kendi çıkarlarını ihlal etmesi demektir.

kendi aleyhinedir"⁶¹ buyurmuştur. Bu buyruk, hem dünya hem de ahiret amelleri hakkında geneldir; hepsini kapsar. "*Verdiği sözden dönen, ancak kendi aleyhine dönmüş olur*"⁶² Bir kudsi hadiste de, zulum ve onun haramlığından bahisten sonra: "*Ey kullarım! Bunlar ancak sizin amellerinizdir. Onları size sayıyorum. Sonra onların karşılığını size tastamam veriyorum Şimdi kim hayır bulursa Allah'a hamdetsin! Hayırdan başka bulan ancak kendini sorumlu tutsun*"⁶³ buyurulmuştur. Bu gibi şeyler sadece dünya hayatına ait şeylere hasredilemez. Bu yüzdendir ki, insanların başına gelen musibetler, onların günah ve tacavüzleri yüzünden sayılmıştır: "*Başınıza gelen herhangi bir musibet ellerinizle işlediklerinizden ötürüdür*"⁶⁴, "*Size tecavüz edene, size tecavüz ettikleri gibi tecavüz edin.*"⁶⁵

Bu konudaki deliller sayılamayacak kadar çoktur. İnsan, hazlarına ulaşmak için normal yol kılınan bu tür fiillerde hazzını talep durumundan ayrı düşünülemez. Bu husus ortaya çıkınca, bu kısmın tümünden peşin hazlardan soyutlanma noktasında birinci kısma eşit olmayacağı anlaşılmış olacaktır.

İki yol arasını da bulmak mümkündür. Şöyle ki: İnsanlar, nefsi hazlarını elde etme konusunda derece derecedirler:

Bazıları, hazlarını ancak esbabına yapıştığı yolların dışında⁶⁶ arar. Ameli işlerken, birşeyi kazanırken, o iş ve kazançta kendisini vekil yerine kor ve kendisini Allah'ın takdiri doğrultusunda dağıtmakla görevli sayar. Kendisi için asla birşey biriktirmez; hatta o yaptığı şeylerden nefsi için herhangi bir haz kabul etmez. Bu ya kendi nefsini hatırlamaması ve bu yüzden kendi hazzını unuttuğu şeyler kabilinden olması şeklinde olur, ya Allah'a olan yakini imanının gücünden kaynaklanır; çünkü o, böyle bir iman sonunda bilir ki, göklerin ve yerin hükümlerini elinde bulunduran Allah, kendisinin durumunu bilmektedir; O kendisi için yeterlidir ve asla onu ihmal etmeyecektir. Veyahut da kendi hazzına önem vermemesinden kaynaklanır. Çünkü inanır ki, rızık Allah üzerinedir ve O, kendisini, bizzat kendisinden daha

61. Fussilet 41/46.

62. Fetih 48/10.

63. Müslim, Birr, 55.

64. Şûrâ 42/30.

65. Bakara 2/194.

66. Yani, tevessül ettiği esbab neticesinde ortaya çıkan şeylerden hiçbir şey almazlar, aksine onları başkalarına verirler. Esbaba tevessül neticesinde ortaya çıkan herşeyi halk için görürler. Bununla birlikte esbaba tevessül eden, ya çıkan herşeyi halk için görürler ve kendilerini onlar üzerinde dağıtım yapmak için görevli birer vekil gibi telakki ederler ve kendileri için hiçbir şey olmadığını düşüncesini taşırlar. Bunlar, en yüce merteheye teşkil ederler. Bundan sonra gelenler nefislerini ihtiyacı olunca alan vekil gibi kabul ederler. Bunlar rühece daha geridedirler.

ıyı kollayacaktır. Veyahut da, Allah'ın hakkı ile meşguliyetinden kendini hazzına iltifatta bulunmayı nefesine yedirememesi ve benzeri daha başka sebeplerden dolayı olur. Bunlar hal erbabının gözetmiş oldukları maksatlardır. "*Kendileri fakru zaruret içerisinde bulunsalar bile, onları kendilerinden onde tutarlar*"⁶⁷ buyruğu işte bu tür insanlar hakkında gelmiştir.

Nakledildiğine göre Zübeyr, Hz. Âişe'ye iki torba içerisinde para göndermiştir. — Râvı sanıyorum yüz seksen bin (dirhem) diyor. — Bunun üzerine Hz. Âişe — ki o günde oruçlu bulunuyordu —, bir tabak getirtmiş ve gelen paraları insanlar arasında dağıtmaya başlamıştı. Akşam olduğunda beraberinde tek bir dirhem dahi kalmamıştı. Akşam olunca: "Ey cariyeler! Haydi, bir şeyler getir de iftar edeyim" dedi. Cariye, eknek ve zeytinyağı getirdi. Cariyesi, kendisine: "Dağıttığın şeylerden bir dirhem ayırıp, et alıp onunla iftarını yapamaz mıydın?" dediğinde ona: "Beni zor duruma sokma! Eğer hatırlatsaydın, ben de yapardım" diye cevap vermiştir.

İmam Mâlik'in nakline göre de, yoksulun biri, oruçlu olan Hz. Âişe'den bir şeyler istemişti. Hz. Âişe'nin evinde de tek bir çörekten başka bir şey yoktu. Kendisine ait bir cariye: "Onu, ona ver" dedi. Cariye: "İftar edeceğin başka bir şey yok" diye hatırlattı. Hz. Âişe: "Onu, ona ver" diye tekrarladı. Cariye şöyle anlatır: Bunun üzerine ben de, çöreği o adama verdim. Akşam olunca, bir ev, ya da bir adam bize hiç alışık olmadığımız biçimde⁶⁸ (büyük) bir koyun hediye etti ve onu pişirdi. Hz. Âişe beni çağırdı ve: "Bundan ye! Bu senin çöreğinden daha hayırlıdır" dedi.

Yine ondan yetmiş bin dirhem dağıttığı, fakat kendisinin elbisesini yamamada olduğu; başka bir zaman malını yüzbine sattığı ve onları dağıttığı, sonra da kendisinin arpa ekmeği ile iftar ettiği rivayet edilir.

Bu durumda olan bir kimsenin hali, vilayetlere tayin edilen ve hukumdardan başka hiçbir kimseden birşey beklemeyen valinin durumuna benzer. Çünkü bu tür insanlar için, yakîn hasıl olmuş ve kendilerinin, kendi nefisleri için alacakları tedbirlerin yerini Allah'ın paylaştırmasının ve tedbirinin almış olduğunu görmüşlerdir. Bu makama, daha önce geçen mülahazalarla itiraz edilemez; çünkü bu makamın sahipleri, Allah'ın tedbirinin kendi tedbirinden daha hayırlı olduğunu görmektedir. Bu durumda olan kimseler, kendi nefislerini gözönünde bulundurarak tedbirler içerisine girmeye başladılar mı, bulunduğu rütbeden daha aşağı derecelere doğru düşerler. Bu birinci gruptan olan kimseler hal erbabı dediğimiz Allah'ın veli kullarıdır.

Bazıları da vardır ki, kendilerini yetim malı üzerindeki vâsi (vekil) gibi sayar; ihtiyacı bulunmadıkça afif davranır, kazancından bir

67. Haşr 59/9.

68. Nâşir'in notu ile birleştirilerek olumsuz olarak tercüme edilmiştir. (Ç)

şey almaz; ihtiyaçları bulunduğu zaman da marûf ölçüsünde yer, geri kalan kısmı da nasıl ki yetimin vasisi, onun (yetimin) malını menfaatleri doğrultusunda sarfederse, aynen onun gibi sarfeder. Bazen olur ki, ihtiyacı bulunmaz ve o zaman harcaması gereken yere harcar; saklaması gereken yer için de saklar; eğer ihtiyacı bulunursa kendisine verilen izin ölçüsünde davranarak israf ve pintilik etmeksizin yeterli ölçüde alır. Bu mertebedeki insanlar dahi, kazanırlarken kendi hazırlarından kurtulmuş olmaktadırlar. Çünkü, bu mertebede olan insanlar, kendi hazırları için almış olsalardı, o zaman başkalarını değil kendi nefislerini kayırmış olurlardı; halbuki bunlar öyle yapmamış; aksine kendi nefislerini halktan biri gibi saymışlardır. Sanki o bir taksimatçıdır ve kendi nefisini de onlardan biri gibi görmektedir.

[194]

Sahih'te Ebu Musa'dan⁶⁹ şöyle rivayet edilir:

Rasûlullah [aleyhisselâtu vesselâm] şöyle buyurdu: *"Eş'ariler, gazâda yiyecekleri biter veya Medine'deki çoluk çocukların yiyecekleri azalırsa, ellerindeki mevcut yiyecekleri bir elbisenin içerisine toplar, sonra onu aralarında bir kap ile eşit olarak taksim ederler. Onlar bendendir; ben de onlardanım."*⁷⁰ Aynı durum, Hz. Peygamber'in Muhacirlerle Ensar arasında uyguladığı kardeşlik⁷¹ olayında da yaşanmıştır.⁷² Hz. Peygamber'in gazâları sırasında bu türden uygulamalar meşhurdur. Hem şahsî hazırların tercihte bulunulması, *"Önce kendi nefsinden başla, sonra bakmakla yükümlü olduğun kimselerden"*⁷³ hadisine binaen övgüye değer bulunmuş ve ters görülmemiştir. Aksine, bu tutum her iki halde de doğru harekete hamledilir.

[195]

Bu ikinci mertebede bulunanlarla bir önceki mertebede olanlar, nefislerini peşin hazırlar ile kayıtlayıp onun peşinde koşturmamışlardır ve bunların nefisleri için almış oldukları şeyler, haz peşinde koşmak sayılmaz. Şahsî haz peşinde koşulmuş olunması için açık bir belirti olması lazım ki o da, insanın kendi nefisini başkalarına tercih etmesidir. Bunlar ise bunu yapmamışlar; aksine, başkalarını kendi nefislerine tercih etmişler ya da kendilerini başkaları ile denk tutmuşlardır. Bu durum sabit olunca, onların nefsi hazırlarından arınmış ol-

69. Ki kendisi "el-Eş'ari" nisbesiyle tanınır. (Ç)

70. Buhârî, Şerike, 1; Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 167.

71. Asım b. Ahvel, Enes'e: "Sana Rasûlullah'ın 'İslâm'da pakt (ahidleşme) yoktur." buyurduğu ulaştı mı?" diye sordum. O, Hz. Peygamber'in kendi evinde Kureyş ile Ensar arasında (kardeşlik) paktı (ahidleşmesi) oluşturduğunu söyledi. (Buhârî, İtisam, 16, Kefâlet, 2; Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 204.

72. Çünkü Ensar, Muhacir kardeşlerine mallarını aralarında paylaşmayı teklif etmiştir. Hatta bazıları, eğer Muhacir kardeşleri dilerlerse eşlerinden arzu ettiklerini boşayıp onlarla evlendirme teklifinde dahi bulunmuşlardır. Onlar ise, Ensar kardeşlerinin tekliflerine yanaşmamışlar, ziraat ve ticaretle uğraşmışlardır.

73. Yaklaşık ifadelerle bkz. Müslim, Zekat, 41, 95; Dârimî, Zekât, 21; Keşfu'l-hafâ, 1/23.

dukları ortaya çıkar ve bunlar kendilerini, sanki kendileri için hiçbir haz kılınmamış kimse yerine koymuş olurlar. Boyle insanlar meselâ alış-veriş, kira gibi âkâtlerde, mümkün olan en az kira ve ücret talebinde bulunurlar ve bunun neticesinde onların bu tür uğraşları kendileri için değil, başkaları için çalışma mahiyetini alır. Bunlar, yine bu yüzden ki nasihat konusunda kendilerine yüklenilenden fazla görev yaparlar; çünkü onlar kendi nefislerinin değil de, insanların vekilleri durumundadırlar. Bu durumda nefsi hazdan sözetmek mümkün mü? Hatta bunlar caiz de olsa, kendi nefislerine gösterilecek müsamahayı, başkalarını aldatma gibi görüyorlardı. Hiç şüphe yoktur ki, bunlar da hukum bakımından birinci kısma katılacaklardır. Ama bu katılma daha başlangıçta mevcut bulunan şer'i bir gereklilikle (vücup) değil de, bizzat kendilerinin kendi nefislerini icbar etmeleri neticesinde olmaktadır.

Bir kısım daha vardır ki, onlar öncekilerin derecelerine ulaşamazlar; aksine bunlar kendilerine izin verilen şeyleri alırken, izin açısından almış olmakta, menedildikleri şeylerden geri durmakta; ihtiyaç duydukları her konuda harcamada bulunmakla yetinmektedirler. Önce geçenlere göre bunlar, haz sahipleridir; ancak bu hazlar elde edilmesi salih olan bir yonden alınmışlardır. Eğer bu gibiler hakkında da hazlardan soyutlanmışlardır denecekse, bu hazlarını sadece heva ve heveslerine uyarak almamış olmaları ve onları işlerken emir ve nehiyi dikkate almış olmaları yönünden olacaktır. Yerilmiş olan haz emir ve yasaklar dikkate alınmaksızın, heva ve heveslere tabi olunarak elde edilen hazlardır. Çünkü kişi onları elde ederken, konulan sınırlara dikkat edilmemiş; aksine şehveti peşinden koşmaktan başka bir şey bilmeyen hayvan gibi cüretkârlık göstermiştir. Biz burada bu tür hazlardan söz etmiyoruz; sözünü ettiğimiz birinci kısım ile ilgilidir. Burada kişi kendi hazzı için tasarrufta bulunduğu için, müslümanların genel işlerini üstlenen amme görevlisi hükmünde sayılamaz; çünkü o kamu için değil, kendisi için çalışmaktadır. Bu açıdan bakıldığında zaman bu kimse, kamu velayeti üstlenmiş birisi gibi olmamaktadır. Hazlardan soyutlanmışlık da, ancak kamu velayetlerinde oluyordu. Doğrusu —Allah daha iyi bilir ya — şöyle olmalıdır: Bu kısımdan olanlar, hükum itibarıyla hazlarına yönelik kasıt bulunduranlar gibi muamele görürler; böyle bir kasıt bulundurmaları da onlar için caizdir; ilk iki kısma girenler ise böyle değildirler. Onlar esbaba tevessül yoluyla almayan (sadece Allah'tan bekleyen); ya da herkese ne düşüyorsa kendisini de onlardan biri kabul ederek alan kimselerdir.

[196]

BEŞİNCİ MESELE:

Şer'i maksatlara uygun olarak işlenen bir amel ya asli maksatlar dikkate alınarak işlenmiştir ya da tâbi maksatlar. Bu iki ihtimalden

her biri üzerinde durmak ve ayrıntıları hakkında söz etmek gerekir. Her bir kısım üzerinde ayrı ayrı duralım:

Eğer amel, aslı maksatlar gözönüne alınarak işlenmişse, o amelin mutlak surette sahihliği ve noksanlıklardan uzaklığı hakkında en ufak bir problem yoktur. Bu hem hazdan soyutlanmış amellerde, hem de haz içeren amellerde⁷⁴ böyledir. Çünkü o amelin konuluğu sırasındaki Şâri'in gözettiği maksada uygun düşmüştür. Zira daha önce de geçtiği üzere, Şâri'in teşrideki maksadı, mükellefin ihtiyarı olarak da ku' olabilmesi için onu arzu ve heveslerinin peşine takılmaktan kurtarmaktır. Bu kadarı burada yeterlidir.

Bu esas üzerine kâideler ve çok sayıda fikhî anlayışlar kurulur:

Bunlardan bir tanesi de şudur: Aslı maksatların dikkate alınması durumunda, işlenen amel daha ihlaslı olur ve o amelin ibadete dönüşmesi daha kolay olur; öbür taraftan sırf kulluk vechesini değiştiren hazların katılım durumundan daha da uzaklaşmış olur.

Söyle ki: İnsanın hazzının, sadece onun hazzı olması açısından dikkate alınması vacip değildir. Bu, "Şâri'in o hazzı mükellef için ortaya koyması ve mükellefin ona iltifatta bulunmasını mübah kılması, Yüce Allah'ın kuluna karşı sırf bir inam ve ihsanı neticesinde olmaktadır; zira kulların maslahatlarını gerçekleştirmek Allah üzerine vacip değildir," görüşünü benimsediğimizde böyledir. Bu aklen vâciplik görüşüne göre de böyledir. Emir, yasak ya da izine⁷⁵ sırf uymuş olma kasdı, sadece Şâri'in hitabına yönelmiş olma hakkında her amacın gerçekleşmesi için yeterlidir. Ona uygun olarak ve çağrısına icabette bulunmuş olmak için amel eden kimse, hazdan uzak olur ve onun fiili zarûriyyât ve onu çevreleyen (tamamlayıcı unsurlar) üzere işlenmiş olur; sonra o fiilin altında kısmen kendi hazzı da bulunur. Hatta onun bu hazzı, şer'an başkalarının hazzından da önce gelir.

İnsan, emre uymuş olmak için ya da emrin illetini gözönünde bulundurarak kazanırsa (iktisap) —ki o genel olarak nefislerin ihyasına ve onlara dokunacak şerhlerin uzaklaştırılmasına yönelik kasıt oluyor— o takdirde kendisi: *"Önce kendi nefisinden başla, sonra bakmak-*

74. Yani, katkısız ibadet halinde bulunan ameller veya arzı olarak içerisinde haz bulunduran ameller gibi. Müellifin buradaki ifadesi, aslı maksatları "mükellef için bir haz içermeyen maksatlar" şeklindeki tarifi ile çelişmez.

75. İznin, emir ve yasaktan sonra zikredilmesi, onun ibaha (mübahlık) anlamında olmasını gerektirir. Ancak ibaha, aslı maksatlardan değildir. Çünkü daha önce de geçtiği gibi, aslı maksatlar, aynı ya da kifâi vacipler olmaktadır. Bu itibarla müellif, burada izin kelimesini kullanmasaydı daha iyi olurdu. Bu hususa daha sonra gelecek olan "onun fiili zarûriyyât ve onu çevreleyen (tamamlayıcı unsurlar) üzere işlenmiş olur" sözü de delalet eder. Ancak burada müellife hak vermek için şöyle denilebilir: Dördüncü meselede geçtiği üzere, içerisinde mükellefe yönelik haz içeren yani tâbî maksatlardan bulunan bir fiil, nefsi hazlardan arındırılarak emredilmiş birşey mesabesine çıkarılabilir. Bu durumda da iznin zikredilmiş olması bir problem arz etmez.

la yukumlu olduğun kimselerden” “6 hadisinde de belirtildiği gibi öne alınmış olur; ya da kendi hayatı için gerekli olan şeyleri gerçekleştir-miş olması, meselâ bir vâcibin gerçekleştirilmesi gibi kabul edilir. Sonra o vâcib hakkındaki bakış açısı, sadece bazı nefislere yönelik ola-bılır. Bizzat kendi hayatının ya da bakmakla yükümlü olduğu kimse-lerin gereksinimlerini, onları yerine getirmekle mükellef olması açısındandır temin eden kimsenin durumunda olduğu gibi. Bazen bakış açısı genişler ve Allah'ın dilediği nefislerin hayatiyetini idame ettirebil-meleri için kazanma yoluna girer. Bu tutum, en kapsamlı, en övgüye değer ve sevaba en elverişli yoldur. Çünkü birinci durumda herşey kendi istediği gibi gitmez ve harcamalarından birçoğu kastetmediği yerlere gider; kazanma amacının dışına çıkar. Bununla birlikte onun işlerin tedvir ve tedbirini Allah'a havale etmemiş olması ona zarar ver-mez. İkinci tavri gösteren kimse ise, gerek kasdını gerekse davranış-larını tamamen herşeye kâdir olan Allah'ın eline havale etmiş ve ken-dindeki az şeyle sayısız kimselerin faydalanmasına niyet etmiştir. Bu, kulluğun ıhlâsla gerçekleştirilmesi konusunda yapılabilecek son nok-tadır ve bu arada kişi, kendi hazlarından da birşey kaçırmış olmaya-caktır.

Amelin işlenmesi sırasında tâbi maksatların dikkate alınmış ol-ması ise böyle değildir. O durumda, bu belirttiğimiz şeylerin büyük ço-ğunluğu ya da tamamı kaybolur. Çünkü böyle bir tavırda kişi sadece meselâ, açlık ya da susuzluğun ortadan kalkmasını, soğuktan korun-muş olmayı, şehvetinin tatmin edilmesini ya da mücerred mübahtan zevk almış olmayı kasteder. Bu kasıt —her ne kadar caiz ise de— bir ibadet değildir ve yaptığı bu gibi davranışlarda Şâri'in aslı kasdı göze-tilmiş değildir. Kişi bu haliyle heva ve heveslerinden soyutlanmış ol-maz. “Eğer Şâri'in kasdı dikkate alınmış olsaydı, bu fiiller emre uyma (tâat, imtisal) halini alırdı ve daha önce de geçtiği gibi, hitabın gereği-ne yapışma mahiyetine dönerdi. Böyle bir durum olmayınca, fiilin iş-lenmesine iten motifin sadece şahsî hazlara riayet olduğu ortaya çı-kar.

Bu meselenin bir yönü.

İkinci bir yönü daha var: Asli maksatlar, başka hiçbir şeye iltifat etmeksizin sadece emir ve yasağa riayet etme anlamına gelir. Bu tavır —hiç kuşkusuz— emre itaat ve emredilen şeye başka bir amaç bulun-

76 Yaklaşık ifadelerle bkz. Muslim, Zekat, 41, 95, Dârimi, Zekât, 21; Keşfu'l-hafa, 1/23.

77. Çünkü şer'î bir vâcibi yerine getirmiştir ve bu haliyle o övgüye değerdir.

78. Yani her ne kadar işlenen fiil, Şâri'in kasdına uygun düşmüş ve ona muhalif olmamışsa da, ancak heva ve heveslerinin güdümünden çıkmış olabilmesi için bu yeterli değildir. Kişi bu tür davranışlarında, Şâri'in hitabının —ki emir, nehiy ya da izin olabilir— gereğini dikkate alarak işlemiş değildir; aksi-ne Şâri'in hitabı dikkate alınmaksızın sadece kendi şahsî ihtiyaçlarının giderilmesi ve şehvi arzularının tatmini için işlemiştir.

maksızın uymuş olma demektir. O bu tavrı sergilerken şöyle düşündür: Kendisi, efendinin diğer kölelerini evirip çevirmek için görevlendirdiği bir kölesidir ve onların ihtiyaçlarının efendinin dilediği doğrultuda kendilerine ulaşması için kendisini bir vasıta olarak kullanmaktadır. Bu kişi de, sadece emri dikkate almış olma noktası haricine çıkmış olmuyor; sırf kulluğun gereği olarak amel ediyor ve kendi şahsî hazlarını düşürüyor; sanki onun kendi hazlarını bizzat efendinin kendisi üstlenmiş oluyor. Kendi hazları için hareket eden kimse ise, yaptıklarını sırf emrin gereği olarak yapmamakta; emrin amacının değerlendirilmesi açısından da işlememektedir; aksine kendi hazzını ya da hazlarından az duyduğu kimselerin hazlarını gerçekleştirmek açısından hareket etmektedir. Bu durumda olan bir kimse, emre uymuş olsa bile, kendi nefsi yönünden uymakta, dolayısıyla onun hakkında tam anlamıyla ihlâs bulunmamakta; neticede işlenen bu amelin ibadet görünümü alması mümkün olmamaktadır. Emre uymuş olma durumunun bulunmaması halinde bu, kulluk görevinde ihlâslı olma bir tarafa, açıkça onun ifasına yönelik bir kasdın dahi bulunmaması anlamına gelir. Bazen emir ya da yasak, bir ibadet şeklinde değil de âdet şeklinde telakkî edilir ve işlenir. Bu da, şahsî hazlara yönelik olan talebinin baskın gelmesi durumunda olur. Bu ise bir noksanlıktır.

[199]

Üçüncü bir yön daha var: Amellerini aslî maksat doğrultusunda işleyen kimse, gerçekten ağır bir yük altına girmiş ve büyük bir görevi sırtlamış olmaktadır. Böyle bir yük altına genel olarak hazlar peşinde koşan insanların girmesi mümkün değildir. Onlar hazlarını daha hafif yollardan ararlar. Bunun da sebebi şudur: Bu iş,⁷⁹ mükellef üzerine dilese de dilemese de gelen, Yüce Allah'ın kullarından kendisine yakın kaldığı kimselere nasip ettiği bir haldir. Bu yüzdendir ki, nübüvvet (peygamberlik) amellerin en büyük ve en ağırı olmuştur. Nitekim Yüce Allah bu hususu belirtmek üzere: *"Doğrusu sana, kaldırılması güç bir söz vahyedeceğiz"*⁸⁰ buyurmuştur. Böylesine birşey, ancak ona ait ek bir külfetle gerçekleşir. Hazlar peşinde koşan kimse ise böyle değildir; o kendi için çalışmış olmaktadır. Rabbi için çalışanla, kendisi için çalışan elbette bir olmayacaktır. Birincisi, üzerine yük yüklenmiş (mahmûl) kimse, ikincisi ise kendisi için çalışan kimsedir. Bu yüzdendir ki, hazlar peşinde koşan insanların öyle ağır yükler altına girdiğini pek göremeyiz. Eğer bu hali iddia eden birisi çıkarsa, o makama sahip kimselerin yaptıkları şeyleri ondan iste; eğer hakikaten onları yerine getiriyorsa, dediği gibidir. Aksi takdirde o yalan söylemektedir; iddiasının doğruluğu çok nadir olacaktır. Aslî maksatlar doğrultusunda hareket eden kimsenin yük yüklenmiş kimse olması ihlas görüntülerinden biri olmaktadır. Hazlar peşinde olan⁸¹ kişi, böyle bir yükün altına

79. Yani, aslî maksatlar doğrultusunda hareket etmek.

80. Müzemmil 73/5.

81. Yani amelin, hem haz peşinde hem de emre uymuş olma amacıyla iş- ➤

ancak hazzını telâfi ölçüsünde girebilir. Haz bulunmamakla birlikte fihri işlemişse, onda aslı maksada yönelik kasıt mevcut demektir; bu durumda ıhlâsının bulunduğu ortaya çıkar ve amelleri ibadet haline dönüşür.

İTİRAZ: Biz, kendi hazları peşinden koşan nice kimselerin, din-dar kimseler içerisinde en yüksek mertebelere ulaştıklarını görüyoruz. Hatta bizzat bütün peygamberlerin efendisi olan Rasûlullah'ın (s) de dahil, güzel koku, kadın, tatlı, bal gibi şeyleri sevdiğini, (koku-yun) budundan hoşlandığını, kendisi için tatlı kaynak suları arandığını ve nefsin hazlarına tâbi olma anlamı içeren benzeri şeylerin onda bulunduğunu biliyoruz. Zira o, bildiğimiz kadarıyla arzuladığı helâl şeylerden geri durmuyor; aksine eğer bulursa bu gibi helâl şeylerden istifade ediyordu. Bununla birlikte o, dinde en yüce mertebede bulunmaktadırlar; insanlar içerisinde en müttakî ve en temiz olanıdır; ahlâkı Kur'an ahlâkıdır. Bu işin bir tarafı. Bir de öbür tarafı var: Biz yine görüyoruz ki, bazı insanlar tamamen şahsî hazları bir tarafa bırakarak kendilerini tamamen başkalarının hizmetlerine veriyorlar ve güçleri ölçüsünde ve kulların maslahatlarını gerçekleştirme yolunda sıdk ile çalışıyorlar. Bununla birlikte, onların âhirette hiçbir nasipleri yoktur. Meselâ, hristiyan vb. ruhbanlarının birçoğunda olduğu gibi. Bunlar, dünyadan el-etek çekiyorlar ve ona hiçbir iltifatta bulunmuyorlar; dünyevî şeyler hatırlarından bile geçmiyor; ibadeti ve insanlara hizmeti kendileri için bir prensip haline getiriyorlar ve hayatlarını buna adıyorlar; oyle ki, bunun sonunda insanlar içerisinde birer aziz oluyorlar. Bununla birlikte onların bütün bu yaptıkları, kökten bâtil olan bir temel üzerine kurulu oluyor. Bu iki uç arasında ise, onlardan birine diğerinden daha yakın sayılmayacak kadar orta yolcu tavırlar vardır.

CEVAP: Bu itiraza iki açıdan cevap verilecektir.

BİRİNCİSİ. Bu sanılan şeyler dış görünüşlerle ilgilidir. İşin içyüzü ise, bilinmeyebilir. Meselâ el-İşkâf'ın, **Fevâidu'l-ahbâr** adlı eserinde, Hz. Peygamber'in [^{aleyhussalâtu} ^{veselâm}] : "*Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi...*" ⁸² hadisi hakkındaki yapmış olduğu açıklamalara baktığınızda, durumun ilk akla geldiği gibi sırf şahsî haz talebi ile ilgili olmadığı, mutlak hak ve hakikatın talebiyle ilgili bulunduğunu göreceksiniz. Bu üç şey içerisinde bir tanesinin namaz olması da, buna bir delildir. Namaz ki, imandan sonra ibadetlerin en üstünüdür. Böylece diğerleri hakkında da aynı şeyi söylemek mümkün olmaktadır. Sonra bir şeyin sevilmiş olması, onun şahsî hazlar için istenilmiş olmasını gerektir-

lemiş kimse. Böyle birinin bu makamdan nasıbu, hazlarına olan riayetinin azlığı ölçüsünde olmaktadır. Muellifin sonunda, "Tâbi olan maksatları ihlassızlığa daha yakındır" diyecektir.

82. Daha önce geçti. bkz. c. 2/139.

mez. Çünkü sevgi, elde olmayan bir gönül işidir. Ancak, ondan kaynaklanan amellere bakılabilir. Hz. Peygamber'in bu şeylerden, izin açısından değil de sadece nefsânî hazlarını tatmin için istifade etti demek mümkün mü? Bir şeyin izin açısından işlenmesi ise, şahsî hazlardan soyutlanmış olmanın ta kendisidir. En büyük önder olan Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] hakkında, durumun hiç de sanıldığı gibi olmadığı anlaşılınca, onun peşinden giden ve velilik mertebesine eren diğerleri hakkında da durum açıklık kazanacaktır.

Ruhbanlar hakkında ileri sürülenlere gelince, herşeyden önce biz onların hazlardan soyutlanmış olduklarını kabul etmiyoruz; aksine onlar tam haz içerisinde ve nefsin heva ve hevesleri peşinde kendilerini tüketmektedirler. Çünkü insan, bazen daha büyük hazlar elde edebilmek için daha az derecede olan hazlarını terkedebilir. Nitekim dikkat edilecek olursa, makam elde etmek için insanların pek çok mallar harcadıkları görülecektir, Çünkü insanın makamdan alacağı haz, maldan alacağı hazdan daha büyüktür. Bazıları başkanlık uğruna nice kurbanlar vermekte ve hatta bu yolda kendileri de ölmektedirler. Ruhbanlar da aynı şekilde, baş olma ve insanların saygısını kazanma hazzına ulaşabilmek için bazı dünyevî hazları terketmiş olabilirler; çünkü arzuladıkları hazlar daha büyüktür. Ün yapma, ululanma, baş olma, insanlardan saygı görme, insanlar içinde makam sahibi olma, yanında dünya nimetlerinin hor görüleceği çok büyük hazlar olmaktadır. Bu, bizim konumuzda ilk yasak edilmiş olan şeylerdendir.⁸³ Dolayısıyla böyle bir durumda olan kimse hakkında söz edemeyiz. İşte bu yüzden ki, "Rıyaset (baş olma) sevdası, sıddıkların kafasından en son çıkan şeydir" demişler ve vâkıa doğru da söylemişlerdir.

(201)

İKİNCİSİ: Hazları talep etmek; hazlardan arındırılmış olarak yapılabileceği gibi, öyle olmayabilir de. Aralarındaki fark şudur: Hazza yönelik talebin ilk kaynağı, ya Şâri'in emridir veya değildir. Eğer talebin kaynağı Şâri'in emri ise, söz konusu talep neticesinde elde edilen haz, hazlardan arındırılmış ve uzak tutulmuş haz olacaktır; çünkü ona göre kendi nefsi ile başkaları aynı tutulmuştur. Aslı kasıt doğrultusunda yapmış olduğu ve nefsine yönelik hazlar içeren fiilleri de aynı şekilde olacaktır. İtirazda ileri sürülen kimsenin durumu böyle olmaktadır. Kasıt itibarıyla, böyle bir kimsenin elde ettiği şey, haz; koşturması da, haz peşinde koşturmak sayılmaz. Çünkü fiile iten asıl motifin, aslı kasıt olması durumunda, tâbî kasıt onun dallarından biri gibi olmaktadır ve onun (aslı maksat) hükmünü almaktadır. Tâbî kasdın aslı kasıtle irtibatlı olmaması halinde ise, işte o zaman haz peşinde koşturmaktan söz edilir. Bizim üzerinde söz ettiğimiz konu ise, böyle değildir.

83. Çünkü bu heva ve heveslerin en güçlü itici motifleridir. Şeriat ise, kulu onun ilmeğinden çıkarıp Rabbine kul etmek için konulmuştur.

Ruhbanların ve onlar gibi olanların durumuna gelince, her ne kadar konum itibarıyla fâsit ise de bu netice bazen onlar için de tesadüfen bulunabilir. Bunlar manastır ve çilehanelere çekilirler; her türlü sıhhiyet ve lezzetleri bırakırlar. mabudlarına teveccüh yolunda nefsânî arzularından feragat ederler ve bu yolda kendilerini ona yaklaştıracı bir yoldan giderek yapabilecekleri herşeyi işlerler. (Bu gayeye ulaşmış olup esbab bildikleri şeylere sarılırlar. Gerek kendileri ve gerekse halk içinde. dinde hak üzere bulunan birinin yaptığı şeyleri harfliyen yerine getirirler. Ben bunların samimî olmadıklarını söylemiyorum, aksine bunlar kendi inandıkları mabudlarına karşı son derece samimîdirlar ve muamelede bulundukları insanlarla ilişkilerinde sâdık ile hareket etmektedirler. Ne var ki, yaptıkları bütün amelleri kendi yüzlerine çalınacak ve Allah katında âhirette hiçbir değeri olmayacaktır. Çünkü onlar tuttıkları bu yolu, yaptıkları bu amelleri geçerli bir temel üzerine oturtmamışlardır. Yüce Allah şöyle buyurur: *"O gün birtakım yüzler zillilet bürünmüştür. Zor işler altında bitkin düşmüştür. (Bununla birlikte) yakıcı ateşe yaslanırlar."*⁸⁴ Böyle bir duruma düşmekten Allah'a sığınırız.

Onların bir mertebe berisinde, bu ümmetten olup da bid'at ve sapık mezheplere saplananlar yer alır. Zî'l-Huvaysıra ile ilgili Hâricîler hakkında gelen Hz. Peygamber'in şu hadisini bilirsiniz: *"Bırak onu öldürme! Onun öyle adamları olacaktır ki, sizden biriniz onların namazı karşısında kendi namazını; onların orucu karşısında kendi orucunu küçümseyecektir..."* Bu hadislerinde Hz. Peygamber [aleyhiassâlatu vesselâm], onların dış görünüşte gıpta edilen namazları; güzel görülen halleri olduğunu bildirdikten sonra; bu amellerin temelsiz olduğunu belirtmiş ve onlar hakkında: *"Onlar, okun avı delip geçtiği gibi binden çıkacaklar"* buyurduktan sonra onların öldürülmelerini emretmiştir.⁸⁵ Bid'at mezhepler içerisinde bu türden olanlar pek çoktur.

Kısaca diyebiliriz ki, amellerde ihlas, ancak nefsânî hazların atılması ve onlardan tamamen arınması ile mümkündür; ancak o amelin dinde sahih, sağlam ve Allah katında makbul ve kurtarıcı bir temel üzerine oturtulmuş olması şarttır. Fâsit bir temel üzerine kurulmuş ise, tabii ki bunun aksi olacaktır. Bu fasit temel üzerine kurulu hazlardan feragat edilmiş fiiller, çoğu kez âşıklarda bulunur. Âşıkların hallerini inceleyen kimse, sevgililer uğruna ne hazlardan vazgeçtiğini ve onlara karşı insanın gösterebileceği en mütekâmil anlamda ihlâs örnekleri verildiğini görecektir.

Şu halde sonuç olarak diyebiliriz ki, fiillerin aslî maksatlar üzerine bina edilmesi durumunda, bu ihlasa daha yakın olacaktır; tâbi maksatlar üzerine kurulması durumunda ise ihlasın yokluğuna daha yakın olunacaktır.

84. Gâşiye 88/2-4.

85. Buhâri, Menâkıb, 25; Müslim, 142 vd.

FASIL:

Bu esastan çıkan kâidelerden biri de şudur: **Amellerin aslı maksatlar üzerine bina edilmesi, mükellefin bütün davranışlarını ibadet haline dönüştürür;** bu davranışları ister ibadetler türünden olsun ister âdetlerden bulunsun fark etmez. Çünkü mükellef, Şâri'in dünya hayatının düzen ve bekâsındaki muradını anlayınca ve bu anlayışı doğrultusunda amellere girişince, o sadece kendisine yöneltilen talep doğrultusunda amel edecek, terki istenilen şeyi de terk edecektir. Bu haliyle o, üzerinde bulundukları maslahatların gerçekleşmesi konusunda eliyle, diliyle ve kalbiyle devamlı halkın yardımında olmaktadır.

[203]

El ile yardım halinde olması, açıktır.

Dil ile yardım ise, öğüt vermek, Allah'ı hatırlatmak, bulundukları hallerde itâat içerisinde bulunup, isyan üzere bulunmamalarını tenbih etmek, niyetlerin ve amellerin ıslâhı gibi ihtiyaç duydukları konularda onları aydınlatmak, iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak, iyilerine iyilikte bulunulması, kötülerinin ise affedilmesi için duada bulunmak... gibi yollarla olur.

Kalp ile ise, onlar için kalbinde bir kötülük saklamaz; aksine onlar için iyi niyet besler, İslâmîlıklarından başka hiçbir meziyetleri olmasa bile, onları en güzel nitelikleri ile bilir, onlara değer verir ve onlar yanında kendi nefsinin küçümser ve benzeri kalble yapılan davranışlarda bulunur.

Hatta bu konuda, sadece insan cinsine yönelik kalmaz; bütün canlılara karşı da şefkat duyar ve onlara karşı son derece yumuşak ve güzel davranır. Nitekim hadis-i şeriflerde: *"Her canlıdan dolayı ecir vardır"* ⁸⁶ buyrulmuş; hapsedtiği bir kedinin ölümüne sebep olduğu için azap gören bir kadından bahsedilmiş⁸⁷; başka bir hadiste de: *"Allah, her müslüman üzerine iyi davranmayı yazmıştır. Dolayısıyla eğer öldürürseniz, güzel öldürünüz (işkence vb. çekirtmeyiniz)"* ⁸⁸ buyrulmuştur. Benzeri daha pek çok nass vardır.

Aslı maksatlar doğrultusunda hareket eden bir kimse, kendi nefsi hakkında olan bu işlerde Rabbinin emrine uymak ve peygamberine [aleyhinassâlu ve alicelâli] tâbi olmak için amel etmektedir. Bütün davranışlarında böyle hareket eden bir kimsenin amelleri nasıl ibadet haline dönüştürmez? Hazları peşinde koşturan kimsenin amelleri ise böyle değildir. Çünkü o, bütün davranışlarında kendi hazlarına ya da kendi hazlarına ulaştıracak yollara bakmaktadır. Böyle bir insanın davranışları

86. Hadisin lâfzî tercümesi: *"Her yaş ciger sahibi için ecir vardır"* şeklindedir. (bkz. Buhârî, Müsâkât, 9; Mezálim, 23; Müslim, Selam, 153.

87. bkz. Buhârî, Bed'u'l-halk, 16; Müslim, Tevbe, 25.

88. Ebu Davud, Edâhî, 12; Tirmizî, Diyât, 14; Ahmed, 4/123.

taatlık surette ibadet olamaz. Olsa olsa bunun davranışları, eğer Allah'a da başka bir kula ait hakkı ihlâl etmiyorsa mübah çerçevesinde kalır. Mübah birşeyle ise Allah'a kulluk gösterilip yaklaşılamaz. Hazret-i Şâri'nin emri açısından gerçekleştirmiş olduğunu farzettiği bir zamanı ise o amel sadece kendisine nisbetle ibadet şeklini alır. Böyle bir takdir durumunda, söz konusu nisbete göre, hazların peşine düşmüş olma durumundan çıkmış olur.

FASIL

Faillerin, asli maksatlar doğrultusunda işlenmiş olması, genelde o amelleri vaciplik hükmüne doğru nakleder. Zira asli maksatlar vaciplik hükmü etrafında dolaşmaktadır. Çünkü bunlar dünde zaruri bulunan ve ittifakla dikkate alınması gereken esasların korunmasına yönelik şeylerdir. Durum böyle olunca da, hazlardan arındırılmış ameller, genel vasıflı şeyler etrafında döneceklerdir. Daha önce de geçtiği gibi, cüzî olarak ele alındığında vâcip olmayan bir şey, kullî olarak ele alındığında vacip olmaktadır. Burada kişi, cüzî açıdan mendup ya da mübah olan bir hususta, küllî bir yaklaşımla amelde bulunmaktadır ve o şeyin ihlâli durumunda düzen de bozulmaktadır. Böyle bir durumda olan kişi, vâcibi işliyor sayılır.

Tabî maksatlar üzerine kurulması halinde ise amel, cüzî bir maslahat üzerine kurulmuş olmaktadır. Cüzî bir maslahat vâciplik hükmü gerektirmez. Dolayısıyla tâbî maksatlar üzerine kurulu ameller, vaciplik hükmünü gerektirmezler. Bazen amel ya cüzî açıdan, ya da aynı anda hem kullî hem de cüzî açıdan mübah olabilir; bazen de cüzî açıdan mübah, kullî açıdan ise mekruh ya da haram olabilir. Bu konunun izahı "Hükümler bahsi"nde geçmişti.

FASIL

Asli kasıt, mukellef tarafından gözönünde bulundurulması durumunda, Şâri'nin amelde gozetmiş olduğu maslahatın celbi ya da mefseletin def'i gibi her türlü maksatları içerir. Çünkü asli kasıt üzere amelde bulunan kimse, sadece Şâri'nin emrine uymuş olmaktadır. Bunu da ya O'nun kasdını anlaması sonucunda ya da sırf emre uymuş olmak için yapmaktadır. Her iki duruma göre de, Şâri'nin kastetmiş olduğu şeyi gozetmektedir. Şâri'nin kasdının; en kapsamlı, en öncelikli ve en uygun maksat olduğu; safî nur olup, ona herhangi bir garaz ya da haz karışmadığı sabit olduğuna göre, amellerini bu doğrultuda işleyen kimse, o ameli tam, eksiksiz, saf ve en uygun biçimde işlemiş olmakta; içerisine başka herhangi birşey karışmamakta ve Şâri'nin muradından noksan da kalmamaktadır. Bu haliyle o, yaptığı bu amel karşılığında sevap almayı hak etmiştir.

Tâbi kasıt üzerine işlenen amellerde ise, bu saydıklarımızdan hiçbirisi yoktur. Çünkü emir ya da nehyin ya da amellerin şahsî hazlar güdüsüyle işlenmesi, onun niyetini mutlaklıktan ve bütün insanlığı kapsayacak genellikten çıkarmıştır; dolayısıyla birinci türden ameller gibi değerlendirilmesi mümkün değildir.

Bunun dayanağı “Ameller ancak niyetlere göredir.”⁸⁹ kâidesi ile Hz. Peygamber’in [aleyhihasenâtu vâsalâh] şu buyruğu olmaktadır: “Atlar üç kısımdır; bir kısmı sahibi için yük; bir kısmı sahibi için örtü; bir kısmı da sahibi için ecirdir. Sahibine ecir olan ata gelince: Bir kimsenin Allah yolunda müslümanlar için çayır ve bahçede bağlayıp beslediği attır. At bu çayırdan veya bahçeden ne yerse, yediği şeyler adedince sahibine hasenât yazılır. Ona atın pislikleri ile beulleri sayısınca dahi hasenât (sevap) yazılır. At ipini koparır da bir veya iki tur atarsa, sahibine onun izleri ve pislikleri miktarınca hasenât yazılır. Yahut sahibi onu bir nehir kenarından geçirirken, sulamaya niyeti olmadığı halde, o nehirden su içerse, Allah sahibine onun içtiği su yudumları miktarınca hasenât yazar.” Hadiste böyle bir atın, aslî kasıt sahibi için ecir olduğu belirtilmektedir. Çünkü o, atı beslemekle Allah’ın rızasını kastetmiştir. Bu kasıt ise genel olup özellik arzetmez. Dolayısıyla onun bu tasarrufuyla ilgili olmak üzere eciri (sevabı) de genel olmuş; ecir, sadece atın belli bir şeyine hasredilmemiştir. Sonra Hz. Peygamber devamla şöyle buyurmuştur: “Sahibine örtü olan ata gelince: Bu, bir kimsenin başkalarına muhtaç olmamak ve ondan faydalanmak için bağlayıp beslediği; sonra onun sırtında ve boynunda Allah’ın hakkı olduğunu unutmadığı attır. Bu at onun için bir örtüdür.” Hadisin bu kısmı da, övgüye değer bulunan şahsî hazlar hakkındadır. Bu kişi, niyetini genel tutmayıp özelleştirince —ki kendi meşrû hazlarına ulaşmak oluyor— hükmü de, sadece kastetmiş olduğu şeye yönelik olarak daraltıldı ki, o da örtü olması oluyor. Bu, tâbi kasıt sahibi kişinin durumunu temsil ediyor. Hz. Peygamber daha sonra da: “Gelelim atı kendisine yük olan adama: Bir kimsenin öğrenmek, gösteriş yapmak ve müslümanlara düşmanlık için bağlayıp beslediği attır. Bu at ona bir yük-tür.”⁹⁰ Bu ise, heva ve hevese tâbi olmadan kaynaklanan yerilmiş hazlar peşinde olan kimseyi temsil etmektedir. Burada, böyle biri hakkın-da söz edecek değiliz.

Hz. Peygamber’in [aleyhihasenâtu vâsalâh] fiillerine, ya da sahâbenin veya tâbînin yaşantısına uymak ve onların izinden gitmek de aslî kasıt üzere amelde bulunma yerine geçer. Çünkü, bu durumda onun kasdı, uyma konusunda onların kasdını de kapsamış olacaktır. Bunun tanığı da, uyan kimsenin niyetini, kendisine uyulan kimsenin niyetine havale etmesinin sahihliğidir. Nitekim sahâbeden bazıları, hac için ihrama

[206]

89. Buhârî, Bedu'l-vahy, 1; İman, 41; Müslim, İmâre, 155.

90. Hadis için bkz. Buhârî, Cihad, 48; Müslim, Zekât, 24.

zarfında "Rasûlullah'ın ihrama girdiği hacca niyet ediyorum" diye kendi niyetini Rasûlullah'ın niyetine bağlamışlardır. Bu, diğer amellerde de hukmun aynı olduğu konusunda bir delil olur.

FASIL

Bir diğer husus da şudur: **Amellerin asli maksatlar doğrultusunda işlenmiş olması, tâati daha da yüceltir; muhalefet edilmesi durumunda da, işlenen masiyet daha da büyük hal alır.**

Birinci hukmun doğruluğunu şu şekilde ortaya koyabiliriz: Asli maksatlar doğrultusunda amel eden kimse, bütün insanların ıslâhı ve onlara ulaşacak zararların uzaklaştırılması için çalışmış olmaktadır. Çünkü fâillerinde, ya bunları bilfiil kastetmiş olmaktadır ya da nefsinin sadece emre uyma altına sokmakla yetinmektedir. Emre uyma durumunda da, kasdı altına Şâri'in o emirden kastettiği her şey girmiş olmaktadır. Fâil bu durumda işlemesi halinde; ihya ettiği her nefis, kastettiği her kamu yararı karşılığında mükâfatlandırılmış olacaktır. Böyle bir amelin büyüklüğünde ise asla şüphe yoktur. Bu yüzdendir ki, bir insanın hayatını kurtaran, sanki bütün insanlığı hayata döndürmüş gibi kabul edilmiştir.⁹¹ Âlim için herşeyin, hatta denizdeki balıkların bile istiğfar ettikleri belirtilmiştir. Asli maksatlar doğrultusunda amel etmemesi halinde ise durum böyle değildir. Çünkü o zaman bunların sevabı ancak kasdı ölçüsünde olacaktır. Zira ameller niyetlere goredir. Dolayısıyla himmeti ne kadar yüce, kasdı ne kadar geniş olursa, sevabı da o ölçüde büyük olacaktır. Kasdı genel olmadıkça da, alacağı sevap ancak kasdı ölçüsünde bulunacaktır. Bu durum açıktır.

İkincisinin izahına gelince, amellerin genel maksatlara muhâlefetle işlenmesi durumunda fâil, genel bir bozgunculuk doğrultusunda hareket ediyor demektir. Bu haliyle o, genel olarak halkın ıslahı için çalışan kimseye ters bir durum sergilemektedir. Genel ıslâh doğrultusunda gozetilen kasıt neticesinde sevabın büyüdüğü belirtilmişti. O zaman onun zıddı istikâmette faaliyet gösteren birinin de günahı büyüyecektir. Bu noktadan hareketle ki, Âdem'in ilk kan döken oğluna, daha sonra meydana gelecek her haksız katil olaylarından bir pay (günah) ayrılacak ve üzerine yüklenecektir. Haksız yere bir insanı öldürmek bütün insanlığı öldürmekle eşit tutulmuştur. Kötü bir çağır açan kimsenin üzerine, o kötülüğün günahı yanında, o çağırardan yürüyenlerin günahı da (onların günahları eksiltilmeksizin) yüklenecektir.

FASIL:

Bu noktadan bir kâide daha ortaya çıkıyor: Tâat olarak ortaya konulan ve onları bünyelerinde toplayan esasları araştırdığımız zaman, onların aslı maksatlara yönelik olduğunu göreceğiz. Büyük günahlar üzerinde düşündüğümüzde de, onların aslı maksatlara muhâlefet içerisinde oluştuklarını bulacağız. Bu sonuç, bizzat nasslarla belirtilmiş olan büyük günahlar ile kıyas yoluyla onlara katılan günahlar üzerinde düşünüldüğünde —Allah'ın izniyle— gayet açık ve bidüziyelik arzedecek şekilde görülecektir.

ALTINCI MESELE:

Amellerin, tâbi maksatlar doğrultusunda işlenmesi durumunda, ya aslı maksatlar da beraberinde bulunmuş olur ya da olmaz. Birincisinin, —her ne kadar nefsin hazları peşinde koşma olsa da— hiç kuşkusuz, emre uyma (imtisal) anlamına geldiğinde şüphe yoktur.

İkinci durumda ise ameller, sadece hazlar peşinde ve heva ve hevese uyularak işlenmiş olacaktır.

Aslı maksatlarla beraberlik ya bilfiil olur —Meselâ, şöyle der: Bu yenilecek şey veya bu giyilecek şey ya da bu dokunulacak şey... Şâri' tarafından bana mübah kılınmış; onlardan istifademe izin verilmiştir. Ben mübah şeylerden istifade ediyorum; onları elde etmek için çalışıyorum. Çünkü izin verilmiş ve benim tercihime bırakılmış bir şeydir— ya da bilkuvve (kuvve halinde) olur. İkinci şıkka misal ise şudur: Kişi, mübaha ulaşabilmek için izin verilen bir şekilde esbaba tevessülde bulunur; ancak bizzat izin aklına gelmez; onun düşündüğü sadece o mübaha ancak bu yoldan ulaşılabilceğidir.⁹² Mübaha ulaştığı yol kendisi açısından mübah ise, bu yolla ona ulaştığında, bu da birincinin hükmünde olur. Ancak bilfiil olan beraberlik daha güçlüdür. Menduplar da, her iki şekilde mübahın durumunda olurlar.

(208)

Bu anlaşıldı ise, şimdi de, her iki şekilde de, o kimsenin hem haz peşinde hem de emre uyma durumunda olduğunu⁹³ açıklayalım. Bu iki açıdan ortaya konulacaktır:

(1)

Eğer bu böyle olmayacak olursa, o zaman hiçbir kimsenin hazları peşinde koşmaksızın, onlara yönelik bir kasıt bulundurmaksızın sa-

92. Yani yollar içerisinde mübah olan yolu araştırması ve bulması, onun sadece Şâri'in iznini gözönünde bulundurması neticesinde olacaktır. Dolayısıyla onun bu fiili, yukarıda geçen söz kuvvetinde olur.

93. Müellifin maksadı, tâbi maksatlarla, haz kasdının bir arada bulunmasının sahîh olacağını ve bunun heva ve heveslere uyma anlamına gelmeyeceğini açıklamaktır.

dece emre uymuş olma niyeti olmadan ibadet harici hiçbir amelde tasarrufa girişmesi caiz olmayacaktır.⁹⁴ Hatta çaresiz durumda kalan bir kimsenin, murdar hayvan eti yiyebilmesi⁹⁵ için dahi bu niyetin bulunması ve hazzardan soyutlanmış bir kasıt ile hareket etmesi gerekir. Böyle bir sonuç ise, ittifakla bâtıldır. Ne Allah, ne de Peygamberi böyle bir şeyle emir buyurmamışlar; kullardan, ibadet dışında kalan normal amellerinde hazzar peşinde olma gibi bir kasıttan uzak kalmalarını istememişlerdir; sadece bu amellerinde ihlâşlı olmalarını ve herhangi bir şîrk unsuru bulundurmamalarını ve Allah'tan başka şeyleri dikkate almamalarını talep etmişlerdir. Bu da, amellerin ibadet haricinde normal âdetlerle ilgili olması halinde, hazza yönelik kasdın bulunmasının o amellerin esasına zıtlık göstermeyeceğine delalet eder.

SORU: Böyle bir durumda, Şâri'in amellerde ihlâşlı olma ve onlarda herhangi bir şîrk unsuru bulundurmama şeklindeki maksadı nasıl gerçekleşecektir?

CEVAP: Bunun anlamı, yapılan amelin şeriatın gereklerine uygun olarak işlenmiş olması ve o amelle cahiliye dönemi fiilleri kastedilmemesi, şeytânî bir icatta bulunulmaması; gayrimüslim unsurlara benzemeye çalışılmamasıdır. Meselâ, su ya da bal şerbetini şarap içer gibi içmek, bir müslüman yapmış olsa bile, yahudi ya da hristiyan bayramlarını tazim için hazırlanmış yiyecekleri yemek; câhiliye dönemine benzer tarzda hayvan kesmek ve bunun gibi Allah'tan başka şeylere tazim anlamı içeren davranışlarda bulunmak gibi.

Nitekim İbn Habîb şöyle nakleder: İbrahim b. Hişam b. İsmail el-Mahzumî bir su kaynağı çıkarır. Suyun gözükmesi sırasında kendisine mühendisler: "Keşke içerisine kan akıtsaydın; böylece hem su çekilmez, hem kaynak yıkılmazdı; bu yüzden de onu inşa edenleri öldürme gerek kalmazdı" dediler. Bunun üzerine İbrahim, suyu bıraktığı zaman develer kesti ve su, kanla karışık aktı. Onunla kendisi ve adamları için yemek yapılmasını emretti. Hem kendisi hem de adamları o yapılan yemekten yediler. Kalanları da işçiler arasında taksim etti. Bu olay İbn Şihab'a ulaştınca, o şöyle dedi: "Vallahi ne kötü bir şey yapmış! Ne develeri kesmesi, ne de onlardan yemesi ona helal değildi. Hz. Peygamber'in [^{aleyhissalâtu vasselâm}] cinler için kurban kesmeyi yasakladığı⁹⁶ kendisi-

94. Çünkü, yasak olan heva ve hevese uymuş olur. Zira hazzarın bulunması, beraberinde bulunduğu emre uyma kasdını düşürecek olursa, zikredilen netice kaçınılmaz olacaktır.

95. Ki bu amel, hayatın kurtarılmasına yönelik ibadet dışı bir vacip olmaktadır.

96. Münâvî, *Künûzu'l-hakâik*'de Beyhakî'den rivayet etmiştir. el-Makdisî, *Tezkiretu'l-mevzûât* adlı eserinde, bu hadisin senedinde Sevr'den münker hadisler rivayet eden Abdullah b. Üzeyne'nin bulunduğunu söylemiştir. (N) **Concordance** ve fihristler aracılığı ile temel kitaplar içerisinde bulamadık. (Ç)

ne ulaşmadı mı? Çünkü böyle birşey, —her ne kadar üzerine Allah'ın adı anılsa da— dikili taşlara (putlara) takdim edilmiş ve Allah'tan başkası adına kesilmiş kurbanlara benzer.”

Bedevîlerin cömertlik gösterisi için hayvan boğazlamalarıyla ilgili yasak⁹⁷ da böyledir. Bu şöyle olurdu: İki kişi birbirine karşı kim daha çok hayvan boğazlayacak diye iddialaşır ve böylece kimin daha çok cömert olduğunu ortaya koymak isterlerdi. Sonunda da kim daha çok boğazlamışsa, onun daha cömert olduğu kabul edilirdi. Hz. Peygamber, işte bu tür boğazlanmış hayvanların etlerinden yemeyi yasaklamıştır; çünkü bu Allah'tan başkası için kesilmiş hayvan kabul edilmektedir. Hattâbî şöyle der: “Hükümdarların ya da başkanların bir ülkeye gelmesi halinde, onların önlerinde kesilmesi âdet olan kurbanların, keza (ölünün kırkının ya da senesinin dolması gibi) tekrarlanan olayların anısına ve benzeri durumlar için kesilen kurbanların hükmü de böyle olmalıdır.” Bu konuda Ebu Davud'un Sünen'ine aldığı bir hadis şöyledir: “Hz. Peygamber [aleyhissalâtu ve-sselem], birbirine karşı (cömertlik gösterisi olmak üzere) öğrenen kimselerin yemeklerini yemeyi yasaklamıştır.”⁹⁸ Burada bahsedilen kimseler, hangisi rakibine karşı (210) daha galip gelecek diye cömertlik gösterisi için yemek yediren kimselerdir. Hayvanlar, sadece yemek kasdı ile ve izin verilen şekilde boğazlanmak üzere meşru kılınmışlardı. Teşride esas alınan bu kasıda, sözü edilen maksatlar da katılınca bu, meşrû kılınan şeye bir ortak kılma ve Allah'ın emri dışında başka şeylerin de gözönünde tutulması gibi bir sonuç doğurdu. İşte bu noktadan hareketle ki, İbn Attâb, Nevruz günü et yenilmemesi doğrultusunda fetva vermiş ve bu etlerin Allah adına boğazlanmamış olduğunu belirtmiştir ki bu, geniş bir konudur.

(2)

Hazlara yönelik kasıt, eğer ibadet dışı amellere ters düşerek on-

Gerçi konu dışı olmakla birlikte bazıları, cinlerle görüşmek, onlarla konuşmak, evlenmek, kurbanlar takdim etmek suretiyle onlara yaklaşmak... gibi konularda gelen bütün söylentilerin, tamamen hurafe ve İslâm'ın ilk devirlerinden sonra ortaya çıkmış bayağı inançlar olduğunu ileri sürerlerse de, cinlerin görülmesi konusunda hadislerin bulunduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.

97. İbn Esir, İbn Abbas'ın rivayet ettiği: “Bedevîlerin cömertlik gösterisi olmak üzere kestiklerinden yemeyin. Ben onların, Allah'tan başkası adına kesilmiş hayvanlardan olmadıkları konusunda emin değilim” hadisini aldıktan sonra açıklama sadedinde şöyle der: Bu akr yoluyla olurdu. (Akr; devenin (ya da koyun vb.) ayakta iken, sinirine vurarak hayvanı düşürmek ve kesmek demektir.) İki adam, sehavet ve cömertlikte birbiri ile iddialaşır, biri bir deve keser, öteki de keser ve bu böyle devam ederdi. Sonunda bu işi götüremeyen kimse pes eder ve öbürünün daha cömert olduğu ortaya çıkardı. Bunu, riya, kendi nefislerini tatmin ve övünç vesilesi olmak üzere yaparlar; Allah rızası için yapmazlardı. Bu yüzden Hz. Peygamber, onları Allah'tan başkası adına boğazlanmış hayvanlara benzetti. (bkz. Nihaye, 3/272).

98. Ebu Davud, Atıme, 7.

ları iptal edecek olsaydı, o zaman cenneti umarak, cehennemden de korkarak işlenmiş bulunan bütün tâat ve ibadetler de bâtil olurdu. Bu ise kesin olarak doğru değildir. Dolayısıyla böyle bir sonucu doğuracak şey de doğru olmaz.

Aralarındaki telâzum (yani birinden diğerinin de lâzım gelmesi) ilişkısının isbatı şöyle: Cennete girmek, cehennemden de kurtulmak için çalışmak haz peşinde koşturmak demektir ve bununla, Şâri'in izin verdiği ve kendisine mubah kıldığı birşeyden istifade etmek için istek ve çaba göstermek arasında bir fark yoktur. Çünkü her ikisi de hazzdır. Şu kadar var ki, birisi hemen ulaşılan, öbürü de âhirete ertelenen bir haz olmaktadır. Mesele ile ilgili olmak üzere hazzın öne alınması (taacil) ve ertelenmesi tardidir⁹⁹ ve aynen dünya hayatında öne almak ya da ertelemek gibi hükme bir etkisi yoktur. (Tâatlerle) öbür dünyaya ertelenmiş hazların talepte bulunulması caiz olursa, (ibadet dışı amellerle) peşinen elde edilecek hazların talepte bulunulmasının caizliği öncelikli olarak sabit olur.

Cennet umudu, cehennem korkusu-ile yapılan amellerin bâtilliği sonucuna götürmesi ve bu sonucun da bâtil olmasına gelince: Kur'ân; *"kul her ne işlerse karşılığını görür," "amel edin ki cennete giresiniz," "şunları bırakın ki cennete giresiniz," "şunu yapmayın sonra cehenneme girersiniz," "kim şunu yaparsa şöyle mükâfatlandırılır" ...* gibi mesajlar getirmiştir. Hiç kuşku yoktur ki, bunlar nefsânî hazları vasıta kılarak amellere karşı bir teşvikte bulunmaktadır. Eğer hazlara yönelik talep, amelin ihlasını zedeleyecek olsaydı o zaman Kur'ân, amelleri zedeleyecek olan şeyleri belirtirdi. Cennet umudu ve cehennem korkusu ile işlenilen amellerin bâtil olacağı sakat olduğuna göre, böyle bir sonuçtan zorunlu olarak çıkacak netice de bâtil olacaktı. Yine Hz. Peygamber'e [aleyhisselâm] cennete sokacak, cehennemden uzaklaştıracak amellerin neler olduğu sorulur, O da herhangi bir çekince olmaksızın ve böyle bir haz talebinde bulunmaktan sakındırmaksızın, o amelleri onlara haber verirdi. Bizzat Yüce Allah: *"Biz sizi ancak Allah rızası için doyuruyoruz; bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz"* diyenlerin *"Doğrusu biz, çok asık suratların bulunacağı bir günde Rabbimizden korkarız"*¹⁰⁰ dediklerini bildirmiştir. Hadiste de şöyle buyrulur: *"Sizinle, yahudi ve hristiyanların durumu bir grup insanı ücretle istihdam eden kimsenin durumuna benzer..."*¹⁰¹ Bunlar, haz karşılığında

99. Tard, illetin bulunması sebebiyle hükmün de bulunmasını gerektiren şeydir. (subutta telâzum). Cennet umudu ve cehennem korkusu bir hazzdır; ertelenmiş olmasının önemi yoktur. Eğer dünyada ibadet dışı haz içeren ameller, bu hazların dikkate alınması durumunda bâtil olurlarsa, aynı haz sebebiyle ibadetlerin de bâtil olması gerekir. Halbuki, kimse böyle bir sonucu kabul etmemektedir. (Ç)

100. İnsan 76/9-10.

101. Hadisin tamamı şöyle: "Müslümanlarla yahudi ve hristiyanların benzeri bir cemaatin benzeri gibidir ki, bu cemaati bir gün geceye kadar ken-

amelde bulunma konusunda nass olmaktadır. Ensar'ın Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vesselâm] bey'atları sırasında "Kendin ve Rabbin adına ne şart koşacaksan koş" demişler. Hz. Peygamber de şartları¹⁰² ileri sürünce: "Peki buna karşılık bize ne var?" diye sormuşlar. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] de: "*Cennet!*" diye karşılık vermiştir. Bu tür örnekler sayılamayacak kadar çoktur. Hepsisi de, her ne kadar "*Şunun için amel et!*" denilmemişse de "*Amel et, senin için şunlar olsun!*" gibi bir ifade ile haz karşılığında amellere teşvik amacı gütmektedir. Böyle bir durum ibadetler hakkında zedeleyici olmadığına göre, ibadet dışında kalan diğer ameller hakkında zedeleyici olmayacağı öncelikli olarak sabit olur.

İTİRAZ: Hayır, aksine bu gibi durumlar hem aklen hem de naklen amelleri zedeleyicidir.

Aklen şöyle: Haz kasdı ile amel işleyen kimse, hazzını asıl maksat, ameli de bu hazza ulaştırarak bir vasıta kalmış olmaktadır. Çünkü onun hazzı eğer maksat olmasaydı, o zaman amelle istenilmiş olmazdı. Halbuki biz meseleyi bu şekilde ortaya koymuş olduk. Bu bir çelişkidir. Yine, eğer amel vasıta olmasaydı, o yolla haz talep edilmiş olmazdı. Halbuki meseleyi, ameli hazzına ulaşmak için işlemekte olduğu şeklinde vaz' etmiştik. Dolayısıyla bu hazza nisbetle amel, bir vasıta olacaktır. Daha önce de ortaya konulduğu gibi, vesâil (vasıtalar, araçlar), birer araç olmaları açısından bizzat istenilen şeyler değiller-

[212]

disine iş işlemek üzere muayyen bir ücretle bir kimse istihdam etmiştir. Fakat bunlar günün yarısına kadar müstecir hesabına çalışıp sonra:

—Senin bize vermeyi şart kıldığın ücrete ihtiyacımız yoktur; işlediğimiz iş de batıldır, bir ücrete karşılık değildir, demişlerdir. İş sahibi (müstecir) bunlara:

—Mesâinizi heder etmeyiniz, geri kalan işinizi tamamlayınız da ücretinizi tam olarak alınız, dediyse de bunlar çalışmaktan kaçınıp işi terketmişlerdir. İş sahibi de bunlardan sonra başkalarını tutup bunlara:

—Şu günün geri kalan kısmını siz tamamlayınız da şunlara ücret olarak şart kıldığınız ecir siz kazanınız! dedi. Bu defa bunlar çalışmaya başladılar. Ta ikindi namazı vakti olunca bunlar da:

—Şimdiye kadar işlediğimiz iş batıldır, bir ücrete tâbi değildir. Bu iş de, bize vermeyi şart kıldığın ücret de senin olsun dediler, çalışmadılar. İş sahibi bunlara da:

—Öyle yapmayınız! Geriye kalan işinizi tamamlayınız da ücretinizi alınız! Şurada gündüzden az bir zaman kaldı, dediyse de bunlar da çalışmaya yanaşmadılar. İş sahibi bunların günlerinin geri kalan kısmını tamamlamak ve kendisi için çalışmak üzere bir cemaat daha istihdam etti. Bunlar güneş batıncaya kadar evvelkilerin geride bıraktıkları işi tamamlayarak çalıştılar ve evvelki iki grubun işlerinin ücretini tam ve eksiksiz olarak aldılar. İşte bu da müslümanların ve tevhid ile Hz. Muhammed'in peygamberlik nurunu kabul edenlerin benzeridir. (bkz. Buhârî, İcâre, 8, 11, 13; Tecrid, 7/32.) (Ç)

102. Bu meyanda şöyle buyurmuşlardır: "*Rabbim için ileri süreceğim şart, O'na kulluk etmeniz ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamamızdır; benim ve ahabım için ileri sürdüğüm şart da, bizi bağrınıza basmanız ve bize yardımcı olmanız, kendi nefislerinizi koruduğunuz gibi bizi de korumanızdır.*" (Ahmed, 4/120).

dır. Onlar maksatlara tâbidirler. Eğer maksatlar düşerlerse, vesâil de düşer. Vesâil olmaksızın da maksatlara ulaşmanın mümkün olduğu takdirde, onlara tevessulde bulunulmaz. Maksatların tümünden yokluğu varsaydığımızda, vesileler tamamen itibardan düşer ve onlarla uğraşma abes hukmunu alır. Bu sabit olduğuna göre, teşrî kılınan ameller,¹⁰³ eğer şahsi hazlara ulaşmak için vasıta kılınırlarsa; onlarla ancak hazlar yönünden kullukta bulunulmuş olacaktır ve sonuç olarak da amelllerden maksat kulluk icrası değil bizzat hazlar olacaktır. Bu haliyle bu tür ameller, makam, mevki ve maddî çıkar elde etmek gibi dünyevi hazlar için işlenilmiş riya amacı taşıyan amellere benzecektir. Şer'an izin verilmiş amellerin tamamı, meşrû şekilleri üzere işlenmeleri kaydıyla kendileri ile kulluk icrası mümkün amellerdir. Bunların hazlar yönünden işlenilmesi durumunda ise, kulluk amacıyla işlenmiş olma özellikleri düşmüş olacaktır. Emredilen ve kendileri ile kullukta bulunulması istenilen namaz, oruç vb. gibi amellerin de, aynı şekilde işlenmesi durumunda, onlarla kulluk icrası özelliğinin düşmesi gerekir. Emredilmiş bulunan her âdet ya da ibadette, mutlaka nefse yönelik bir haz da vardır. Bu durumda, o amel işlenirken eğer bu haz yönünden işlenecek olur ve asıl olan kendisi ile kullukta bulunma yönü ihmal edilirse, o amel ibadet olmaktan çıkar ve ibâdetler konusunda o amel asla dikkate alınmaz; onun işlenmesi ile kulluk icra edilmiş olmaz. Amelin sahih olmamasının mânâsı da işte budur.

Sonra, mükellefe ait haz içeren emredilmiş ya da yasaklanmış şeyler hiçbir haz içermeseydi, acaba bu durumda mükellef ne yapacaktı? Acaba böyle bir emir ya da yasakla Allah'a kulluk yapmak durumunda mı olacaktı? Yoksa öyle olmayacak mıydı? Onlarla kulluk yapmak zorunda olacağı bilindiğine göre, emredilen ya da yasaklanan şeylerin birer vasıta değil, bizzat kendilerinde bulunan özelliklerden dolayı istenilen şeyler olduğu ortadadır. İşte bu mânâyâ işaretle şâir şöyle demiştir:

[213]

هَبِ الْبَعْثَ لَمْ تَأْتِنَا رِسْلَهُ وَجَاحَةُ النَّارِ لَمْ تَضُرْمِ
أَلَيْسَ مِنَ الرَّاجِبِ الْمُسْتَحَقَّ ثَنَاءَ الْعِبَادِ عَلَى الْمُنْعَمِ؟

Farzet ki, gelmedi mahşeri bildiren elçiler,

yok say cehennem ateşi,

Gerekmez mi acep kullara, bunca nimet sahibine

övgü ve şükür işi.

Mükellef, ameli hazlarına ulaşmak için bir vasıta kılınca, onu meşrûyetinin gereğinden çıkarmış olmakta ve emir ya da yasak sebe-

103. Ki, bunların yerine getirilmesinde mutlak anlamda maslahatların gerçekleş-tilmesi; muhalefeti durumunda da mutlak anlamda mefsedetlerin doğması söz konusudur. Muellif buradaki amelllerden asaleten ibadet olmayan amelleri kastediyor; çünkü meselenin konusu bunlardır.

biyle işlenilen amel, Şâri'in kasdı dışında cereyan etmektedir. Şâri'in kasdına muhalif bulunan kula ait kasıt ise bâtıldır; dolayısıyla onun üzerine kurulan amel de, aynen onun gibi, bâtil olacaktır. Sonuç olarak hazlar üzerine kurulu olan amel bâtıldır.

Buna ilaveten şunu da söyleyebiliriz: Kulun kendisi için Rabbi üzerinde en küçük bir hakkı yoktur; O'na karşı elinde bir hücceti de bulunmamaktadır; O'nun, kulu doyurmak, içirmek, ona inam ve ih-sanda bulunmak gibi bir görevi yoktur. Hatta yer ve gök ehline azap edecek olsa, mutlak mülkiyet sebebiyle buna hakkı vardır. "*De ki: Üs-tün belge O'na aittir.*" ¹⁰⁴ Şu halde kulun sadece kullukta bulunmak-tan öte başka bi. hakkı bulunmayınca, bu görevini de herhangi bir nefsi haz talebinde bulunmaksızın yerine getirmesi görevi olacaktır. Hal böyle iken, yaptığı amellerle haz talebinde bulunursa, bu durum-da Rabbine ait olan hakları ifa uğrunda değil de, kendi nefsine yönelik hazlar peşinde koşmuş olur.

Bu görüşün doğruluğuna delil olan nasslara gelince; bunlar amel-lerin ihlâs ile yapılması gerektiğini, ihlâs ile yapılmayan amellerin ise kabul edilmeyeceğini belirten âyet ve hadislerdir. Örnekler: "*Oysa on-lar, doğruya yönelerek, dini yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk et-mekle emrolunmuşlardır*" ¹⁰⁵, "*Rabbine kavuşmayı uman kimse, sâlih amel işlesin ve Rabbine kullukta asla ortak koşmasın.*" ¹⁰⁶ Kudsî bir ha-distde de: "*Ben, şirk koşulmaktan en müstağni olanım*" ¹⁰⁷ buyrulur.; Başka bir hadis de şöyledir: "*Kimin hicret niyeti Allah'a ve Rasûlüne ise, onun hicreti Allah ve Rasûlünedir. Kimin de hicreti elde etmek iste-diği bir dünyalık ya da nikâhlamak istediği bir kadına ise, onun hicre-ti de hicret etmiş olduğu o şeydir.*" ¹⁰⁸ Yani böyle bir kimsenin hicrette bulunması durumunda, onun hicret emriyle Allah'a kulluk yapmış ol-masından sözedilemez. Hikmeti aklen kavranılabilsin, kavranamasın her emir ve yasakta Allah'a kullukta bulunma (tapınma) mânâsı var-dır. İnşallah bu husus ileride gelecektir. Hazları için amelde bulunan kimse, amelde olması gereken onunla Allah'a tapınma yönünü düşür-müş olmaktadır. O yüzdendir ki, selef-i sâlihten bir grup, sevap için amel eden kimseleri "kötü kul" ya da "kötü hizmetçi" diye nitelemişler-dir. Bu konuya delâlet eden pek çok haber vardır. Bütün bunların içe-risini Yüce Allah'ın: "*Dikkat edin! Hâlis din Allah'ındır*" ¹⁰⁹ buyruğu özetlemektedir.

[214]

104. En'âm 6/149.

105. Beyyine 98/5.

106. Kehf 18/110.

107. Hadisin tamamı: "*Kim bir amelde bulunur ve o amelde başkasını bana ortak kılar; onu şirkiyle başbaşa bırakırım.*" (Müslim, Zühd, 46).

108. Buhârî, İman, 41; Müslim, İmare, 155.

109. Zümer 39/3.

Keza âlimler de, bu gibi davranışların ihlâsı zedeleyeceğini ve sonuçta amellerin katkısız Allah için olma özelliğini yitireceğini belirtmişlerdir. Nitekim Gazzâlî şöyle der: “Dünyada mevcut bulunan her hazza karşı az ya da çok mutlaka nefis arzu duyar, kalp ona karşı meyleder. Bu arzu ve meylin amele ulaşması durumunda da o amel saflığını yitirir ve bu yüzden kişinin ihlâsı azalır¹¹⁰... İnsan hazları içerisine batmış, şehvetlerine gomulmuş durumdadır. Onun fiillerinden ya da ibadetlerinden, bunlardan tamamen tecrid edilmiş bir amel ya da ibadet bulmak çok nadir olur. O yüzdendir ki, ömründe bir adım atacak kadar Allah için ihlâslı bir zamanı olan kimse kurtulmuştur, denilmiştir. Bu durum, ihlâsın çok zor ve yüce oluşundan, kalbin diğer meşgalelerden arındırılmasının zorluğundan dolayı böyledir. İhlâslı olan şey, sadece Allah Teâlâ'ya yaklaşmak motifi ile işlenmiş ameldir... Gerçek ihlâs, kalbin bu tür meşgalelerden azıyla çoğuyla tamamen arındırılmış olması ve Allah'a yakın olma kasdının kalbi kaplaması, başka bir motifin bulunmaması yoluyla olur. Böyle bir ihlâs, Allah sevgisinde kendisini kaybeden, âhiret işleri ile meşguliyetten başka kalbinde ve zihninde dünya işlerine yer kalmayan bir kimse için mümkün olabilir. Böyle bir insan sonuçta yeme ve içmeyi dahi sevmey ve onun yeme ve içmeye karşı olan arzusu ile tuvalet ihtiyacını gidermeye karşı arzusu bir olur ve bu gibi ihtiyaçları hayat için zarûrî olduğu için yerine getirir. Yemeğe, yemek olduğu için bir arzu duymaz; aksine kendisine ibadet etmek için gerekli gücü sağlayacağı için yer ve keşke açlık şerri kendisinden kaldırılsa da yemek ihtiyacı duymasa diye temennide bulunur. Böylece onun kalbinde, zarûrî olanlar dışında başka birşeye yer kalmaz. Ancak zarûret miktarı talepte bulunur; çünkü onu da din istemektedir. Allah'tan başka hiçbir kaygısı bulunmaz. Böyle bir insan bütün davranışlarında; yese, içse de hatta kaza-ı hâcette bulunsa da amelinde ihlâslı, niyetinde doğru olur. Meselâ, istirahat etmek ve sonrasında ibadet için güç kazanmak için uyusa bile, onun bu uykusu ibadet halini alır ve o haliyle ihlâslı kullar derecesini kazanır. Böyle olmayan kimselere ise, amellerde ihlâs kapısı kapalıdır; çok nadir hallerde belki de açılabilir...” Gazzâlî daha sonra konuyu açıklamaya devam eder. İhyâ adlı eserinde —erbâbının da bileceği gibi— bu konuyu çeşitli yerlerde işler. Durum böyle olunca, nefsanî hazlarına iltifatla birlikte işlenen ameller, anlatılan durumda olduğu gibi¹¹¹ ihlâslı olmaya caktır.

(215)

110. Haz kasdının emre uyma kasdı ile bir arada bulunması durumunda ihlâsın zayıflayacağı konusunda söz yok. Tartışma konusu da bu değil. İhlâsın azalması olmasından, o amelin temelden bâtil olması lâzım gelir mi? Tartışmanın odak noktası bu olmaktadır.

111. Gazzâlî, böyle bir amel ile kulluk icrasında bulunulamayacağını söylememiştir. Halbuki, buradaki tartışma konusu budur. Aksine Gazzâlî esnek ve genel bir ifade kullanmıştır ve onun bu sözünü “ihlâs tam olmaz” şeklinde yormak mümkün olduğu gibi, daha önce geçen ve asıl problemi teşkil eden, ➤

CEVAP: İnsanların kulluk icrâsında bulundukları şeyler iki türlü-
dür:

(1)

Kendileriyle doğrudan doğruya (asâleten) Allah'a yaklaşılabilir ibâdetler: Bunlar iman ve İslâm'ın temelleri ve diğer ibadetler gibi onun gereklerinden olan şeylerdir.

(2)

İnsanlar arasında yapılagelmekte olan âdetlerdir ki, bunlara riayetle bulunulması halinde mutlak sûrette maslahatlar gerçekleşmiş olacak; muhalefet durumunda da yine mutlak anlamda mefsetetler doğacaktır. Bu kısımdan olanlar, bizzat kulların maslahatlarının temini ve onlara ulaşacak mefsetetlerin def'i için konulmuşlardır. Bunlar dünya ile ilgili ve aklen hikmetleri kavranılabilen kısmı oluşturmaktadır. Birinci kısım ise, Allah'ın dünyada kullar üzerindeki hakkı olmakta ve konulmalarındaki amaç da yine bizzat onların âhiretteki maslahatlarının temini, mefsetetlerin de def'i olmaktadır.

Birinci kısmı ele alalım: İstenilen haz ya âhiretle ya da dünya ile ilgili olacaktır. Eğer âhiret hayatı ile ilgili bir haz ise, daha önce de geçtiği üzere Şâri' bunu kabulle karşılamaktadır. Âhiretle ilgili hazların talepte bulunulması şer'an kabul gördüğüne göre, Şâri'in kabulü doğrultusunda onlara yönelik talepte bulunmak sahih olacaktır. Çünkü bu haliyle kul, Şâri'in koyduğu sınırları aşmamış; o amelde Allah'a bir başkasını da ortak koşmamıştır, muhalefet kasdı da bulunmamaktadır. Zira Şâri', amellere karşılık olmak üzere bir sevap koyduğuna göre, ameller karşılığında verilecek olan sevapların vukûunu kastetmiş olmaktadır. Dolayısıyla, bu sevaba ulaşmak için amel işleyen kimse, Şâri'in ilmi doğrultusunda onu sırf Allah için işlemiş olmaktadır. Bu ise, onun ihlâsını zedelemeyecektir. Çünkü bilecektir ki, kurtarıcı ve kastettiği şeye kendisini ulaştıracak olan amel ve ibadetler, Allah'ın rızasından başkasını gözeterek yapacağı amel ve ibadetler değil sadece O'nun rızasını gözönünde bulundurarak işleyeceği amel ve ibadetler olacaktır. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ancak Allah'a içten bağlı (ihlâslı) kullar bunun dışındadır. İşte bildirilen rızık ve meyveler onlarıdır. Nimet cennetlerinde. karşılıklı tahtlar üzerinde kendilerine ikram olunur."*¹¹² Bu âyetle karşılık (mükâfat), ihlâslı ameale bağlanmıştır —ihlâslı olmasının anlamı, ibâdetle O'na başka birşeyi ortak koşmamasıdır¹¹³ — sözünü ettiğimiz kimse de buna uy-

"böyle nefsanî hazlarla birlikte bulunan bir amel ile kullukta bulunulmuş olunmaz" şeklinde de yorum mümkündür. Dolayısıyla problemi teyit için bu uzun nakle gerek yoktu.

112. Sâffât 37/40-44.

113. Yoksa, ibadet işlerken mutlak sûrette başka birşeyi dikkate almamak anlamında değildir.

gun olarak amelde bulunmuştur. Haz talebinde bulunmak ise şirk değildir. Zira bizzat hazzın kendisine tapılmaz. Aksine tapınma, sadece istenilen hazları nimetleri elinde bulunduran ve onları dilediğine veren kimseye olur ki, o da Allah Teâlâ'dır. Ancak, amellerde Allah ile birlikte nimetleri elinde bulundurduğu zannedilen başka şeylere de tapınılması durumunda bu bir şirk olur; çünkü o amelle talep ettiği şey konusunda Allah'a o şeyi ortak koşmuş olmaktadır. Yüce Allah, içerisinde şirk bulunan herhangi bir ameli kabul etmemekte ve şirke rıza göstermemektedir. Bizim konumuz ise bu kabilden değildir.

İbadetler yapılırken, âhiret hayatına yönelik hazların da kastedilmiş olmasının ihlâsa ters düşmediği ortaya çıkmış oldu. Hatta, kulun âhiretle ilgili hazlarına ancak Allah tarafından ulaştırılabileceğini bilmesi, onun ihlâsını artırıcı güçlü bir motif olur. Çünkü böyle bir kışı, Allah'tan başka hiçbir şeyin kendisini o hazlara ulaştıramayacağını bilecek ve sonuçta kendisini tamamen Allah'a verecektir.

Sonra, Ebu Hâmid (Gazzâlî)'in de belirttiği gibi, kulun ne dünya ile ne de âhiretle ilgili hazlardan tümünden soyutlanması mümkün değildir. Çünkü hak âşiklarının dikkate aldıkları hazların en üst mertebesini, cennette sevgililerine (Allah'a) bakmak ve O'na yakın olmak sûretiyle nimetlenmek, O'nunla münâcatta bulunmak ve böylece büyük zevkler duymak arzusu oluşturur. Bu ise, çok büyük bir hazzdır. Hatta her iki âlemde de olabilecek hazların en büyüğüdür. Bu da kulun alacağı hazlardan; çünkü Yüce Allah'ın böylesi hazlara ihtiyacı yoktur. O, âlemlerden müstağnîdir. *"Hak uğrunda cihad eden, ancak kendisi için cihad etmiş olur. Doğrusu Allah, âlemlerden müstağnîdir"*¹¹⁴ buyruğu da bu gerçeği ifade etmektedir.

Bunlara ek olarak şunu da belirtelim ki, insanın sadece emre uymuş olma (imtisal) için amel etmiş olması, rastlansa bile çok nadir ve azdır. Yüce Allah ise, herkese ihlâslı olmalarını emretmiştir. Dünya ve âhiretle ilgili tüm hazlardan arındırılmış bir ihlâs şekli gerçekten çok zordur ve ona ancak seçkinler üstü seçkinler (havâssu'l-havâs) ulaşabilirler. Bu ise çok az bulunur. O zaman böyle bir istek, tâkat üstü yükümlülüğe yakın bir hal alır. Bu ise çok ağırdır ve dinin ruhu ile bağdaşmaz.

Kaldı ki, bazı imamlar, insanın haz peşinde olmaksızın hareket etmeyeceğini; hazlardan arınmışlığın ancak Allah'a mahsus bir özellik olacağını; kimin böyle bir iddiada bulunursa onun kâfir olacağını belirtmişlerdir. Ebu Hâmid şöyle der: "Bu söz doğrudur; ancak onlar —mutasavvıfları kastediyor— bu sözle,¹¹⁵ insanların haz diye isimlen-

114. Ankebût 29/6.

115. Yani, "Dünya ve âhiretle ilgili tüm hazlardan arındırılmış bir ihlâs şekli gerçekten çok zordur ve ona ancak seçkinler üstü seçkinler (havâssu'l-havâs) ulaşabilirler" sözüyle. Bu mümkündür ve bu durumda "Böyle bir id-

dirdikleri şeyleri murat etmişlerdir. Bunlar da, sadece cennette gerçekleştirilecek olan şehvetlerdir. Marifetullah, münâcat, ve Yüce Allah'ın vechine nazarda bulunma yoluyla lezzetlere gark olmaya gelince, bunlar da onların hazları olmaktadır. Bu gibi şeyleri insanlar 'haz' diye nitelemezler; hatta onların haz oluşunu hayretle karşılarlar. İşte bunlar (havâssu'l-havâs), eğer tatmakta oldukları tâat ve münâcât zevkini, Yüce Allah'ı gizli ve aşikâre şühûd halinde bulunmalarından aldıkları lezzetleri, cennet nimetleri ile değiştirebilecek olsa, o nimetleri küçümserler ve onlara karşı en ufak bir iltifat göstermezler. Onların hareketleri haz içindir; tâatleri haz içindir; ancak onların hazları Mabûdlarıdır, başkası değildir." Gazzâlî işte böyle söylüyor. Bu söz de, hazların en büyüğünü ortaya koymaktadır. Ancak bu tür hazlara sahip olanlar iki grupturlar:

BİRİNCİSİ: Allah'ın emrine uyma arzuları, haz düşüncesinden önce bulunan kimselerdir. Bunlar, bir şeyle emredildiği ya da yasaklandığı zaman, haz bulunmadan önce derhal o emir ve yasağa icabette bulunurlar. Bunlar haz ile değil, emre uyma motifi ile amel etmiş olmaktadır. Bu türden olan insanlar derece derecedirler. Bununla birlikte bu türden olan insanların dahi kalplerinden hazlara karşı bir düşünce geçmemesi hali çok nadir olur. Bunların ihlâslarının sahih ve makbul olduğu konusunda herhangi bir söz yoktur.

İKİNCİSİ: Haz düşüncesi, emre uyma (imtisal) düşüncesinden önce bulunan kimseler. Yani bunlar, emir ya da yasağı işittiği zaman aklına hemen karşılık gelir; korku ve umut emre uyma fikrinden önce bulunur ve bunun sonucunda da Allah'ın davetçisine uyarlar. Bunlar, bir öncekilerin daha aşağısında bir derecededirler; ancak bunlar da ihlâşlı kimselerdir. Zira bunlar, ihlâslarını zedelemeyecek bir şekilde kendilerine izin verilen şeyi talep etmişler; kendilerinden kaçmalarına izin verilen şeylerden de kaçmışlardır.

FASIL:

Eğer ibadetler işlenirken gözetilen hazlar, dünyada bulunan hazlara, o zaman iki kısma ayrılır:

BİRİNCİSİ: Durumunu düzelttiğinin bilinmesi, insanların kendi-

diada bulunan kâfirdir" diye nasıl söylenebilir.

Ebu Hâmid bu iki söz arasını bulmaya çalışıyor ve şöyle diyor: Seçkinler üstü seçkinlerin hazlardan uzak olmalarından maksat, yemek, içmek, giyinmek, hürîlerle ilişkide bulunmak gibi cennet ehli için vadedilen nimetlerden istifade amacından uzaklıktır; yoksa her çeşit hazlar değildir. Marifetullah, münâcat, Allah'a bakma vb. gibi şeyler seçkinler üstü seçkinlerin hazları olmaktadır. Eğer bu tür hazlar da kastedilecek olursa, onların dahi asla hazlardan soyutlanmış olmaları mümkün olmayacaktır.

sine iyi zan beslemeleri ve o ameli işlemesinden dolayı kendisinin fazilethi bir olduğunun sanılması gibi amaçlardır.

İKİNCİSİ Dünyada maddi bir çıkar elde etme arzusudur. Bu ikinci kısım da ikiye ayrılır.

1. Ameli işlerken diğer insanlara gösteriş yapmayı düşünmek-
sizin sadece kendisini ilgilendiren bir haz talebinde bulun-
muş olması.
2. Bir mal ya da mevki elde edebilmek için o ameli insanlara
karşı murâlik yaparak işlemesi ve böylece haz talebinde bu-
lunması. Böylece hepsi uç kısım eder:

1.

İnsanların iyi zan beslemelerini temin etmek ve kendisinin fazilethi bir insan olduğu intibasını verme anlamı taşıyan haz talebi.

Eğer bu kasıt esas alınmış ise, o zaman amelin bir riya olacağında herhangi bir kuşku yoktur. Çünkü onu o amele iten motif, insanların ovğusunu elde etmek ve kendisinin iyi bir insan olduğu zannını vermek amacıdır. Bununla birlikte, farz ya da nâfile edasında bulunma amacı bu kasdın arkasından sürüklenmiş olur. Bu açıktır.

Eğer asıl değil de, tâbi durumunda ise, o takdirde konu üzerinde düşünmek gerekir ve konu ichtihad mahallidir. Âlimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. **el-Uthbiyye**'de,¹¹⁶ bir adamın Allah için namaza durması, sonra kendisinin namaz kılmakta olduğunun bilinmesini arzulaması, mescide giderken insanlarla karşılaşmış olmayı sevmesi; başka bir yolda karşılaşmış olmayı sevmemesi durumunda Rabîa'nın bunu mekruh gördüğü ve İmam Malik'in de bunu insana arız olan bir vesvese kabilinden saydığı belirtilmiştir. Yani, insanların kendisini hayır üzerinde görmelerinden sevindiği bir sırada şeytan gelir ve kendisine "Sen murâfsin!" der. Halbuki durum öyle değildir. Bu sadece kişinin kalbine gelen ve kendi elinde olmayan bir düşüncedir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Gözümün önünde yetişesin diye seni sevimli kıl-
mıştım."¹¹⁷ Hz. İbrâhîm'den [عَلَيْهِ السَّلَام] nakilde bulunurken de: "Sonra-
kilerin benî güzel şekilde anmalarını sağla"¹¹⁸ buyurmuştur. İbn Ömer, rivayet ettiği hadisinde şöyle der: "Onun¹¹⁹ hurma ağacı oldu-
ğu kalbime doğdu ve onu söylemek de istedim." Bunun üzerine Hz.

116. **el-Uthbiyye**, Kurtubah el-Uthbi (ö. 255/869) tarafından telif edilmiş ve Endü-
lûste tutulmuş Mâlikî mezhebine ait temel kitaplardan biri.

117. Tâ-hâ 20/39. Muhtemelen ilgiyi şöyle kurmak mümkün: Yani, onu görünce insanların ona karşı bir sevgi duymaları, Şâri'in istediği birşeydir. Dolayısıyla başkalarının da böyle bir duyguya kapılmış olmaları durumunda Şâri'in maksadına ters düşmüş olmaz. (Ç)

118. Şuarâ 26/84.

119. Yani Hz. Peygamber'in mü'mini benzettiği ağacın. (Ç)

Ömer (oğluna): “Onu söylemiş olman, bana şundan şundan daha sevimli idi” demiştir.¹²⁰ Halbuki ilim tahsili¹²¹ ibadettir. İbnu'l-Arabî şöyle der: Şeyhimiz Şirazlı Süfî İmam Ebu'l-Mansûr'a, Yüce Allah'ın: “Ancak tevbe edenler, ıslah olanlar ve gerçeği ortaya koyanlar müstesnâ...”¹²² âyetindeki “gerçeği ortaya koyanlar”dan maksadın ne olduğunu sordum. O: “İnsanlara iyi hal sahibi olduğunu, tâat içerisinde bulunduğunu gösterecek fiiller izhar etmesidir” diye cevap verdi. Kendisine: “Bu gerekir mi?” dedim. “Evet! Emin bir insan olduğunun ortaya çıkması, imamlığının sahih, şehâdetinin de kabul olması için bu gereklidir” dedi.¹²³ İbnu'l-Arabî: “Ve ona başkalarının da uyabilmesi için” diye eklemiştir. Bu ve benzeri durumlar, anlatılanın durumunda sayılırlar. Gazzâlî, bu gibi hususları, ibadetlerin arınamayacağı şeylerden saymıştır.

(2)

Başkalarına mürâfîlik kasdı olmaksızın sırf kendine ait çıkar elde etmek için yapılan ameller. Bunun örnekleri vardır: Birisi, mescidde komşularla birlikte ünsiyet kurmak amacıyla veya insanların hallerini kontrol etmek, gözetlemek ve incelemek amacıyla namaz kılmaktır. İkincisi, az yemek ve böylece malından tasarruf yapmış olmak için veya yemek yapma külfetinden kurtulmuş olmak için, yahut halen mevcut bir ağrıdan ya da beklenti halinde olan bir hastalıktan korunmuş olmak için, ya da daha önceden fazla kaçırmaktan doğan hazımsızlık ağrılarından kurtulmak için oruç tutmaktır. Üçüncüsü, cömertlik ve insanlardan daha üstün görünme hazzını tatmak için sadaka vermektir. Dördüncüsü, turistik amaçlı çeşitli yerleri görmek için, iş tatili yapmak ve böylece dinlenmek için, ticaret için, âilesinden ya da fakirliğin yakasına yapışmasından usanıp kızması neticesinde başını alıp gitmiş olmak için hac yapmaktır. Beşincisi, canına, ailesine ya da malına bir zarar geleceği korkusuyla göç (hicret) etmektir. Altıncısı, zulümden korunmuş olmak için ilim öğrenmektir. Yedincisi, serinlemek maksadıyla abdest almaktır. Sekizincisi, kira ödemekten kurtulmuş olmak için itikâfa girmektir. Dokuzuncusu, bilmukabele kendisine de aynısı yapılması için, hasta ziyaretinde ve cenaze merasimlerinde bulunmak. Onuncusu, yalnızlıktan ve sessizlikten kurtulmak, konuşa-

[219]

120. Buhârî, İlim, 4, 5, 15.

121. Yani İbn Ömer hadisinde sözü edilen ilim. Çünkü Hz. Peygamber'in meclisinde idiler; ona ilimden sormuşlardı; ayrıca ibadet mahallinde de bulunuyorlardı. Hz. Ömer'in sözü, ilim talebinde bulunmak süretiyle ifade bulunan ibadet halinde kendisine yönelik bir haz bulunmuş olmasından endişe etmedi anlamına gelir.

122. Bakara 2/160.

123. Bu durumda bu haz, sadece aslî kasıtlı istenilmiş genel bir maslahat ve hal-kın yararı olacaktır. Kişiye dönecek şey (haz) ise, (bu genel maslahata) sadece tâbî durumda kalacaktır.

cak birini bulmuş olmak amacıyla ilim öğretmektir. Onbirincisi, yol parası vermemek için yürüyerek hac etmektir.

Bu verdiğimiz örneklerde, eğer haz kasdı ibâdetle tâbi durumunda bulunuyorsa, o zaman bu konuda da ihtilaf vardır. Gazzâlî, bu ve benzeri örneklerde bu amaçlardan dolayı o amelin kendisine daha halif gelmesi şartıyla--- ihlâs bulunmayacağını söylemiştir. İbnu'l-Arabî ise aksi görüştedir. Oyle gözüküyor ki, konuya bakış alanı, bu verilen örneklerde mevcut bulunan iki niyetin birbirinden ayrılıp ayrılamayacağı noktasıdır. İbnu'l-Arabî, bu iki niyetin birbirinden ayrı olarak değerlendirilebileceğini kabulle, ibâdetlerin sıhhatine hükmetmektedir. Gazzâlî'nin sözünden anlaşılan ise, bu iki kasdın sadece bir arada bulunmuş olması ihlâsı zedelemek için yeterlidir; o, onların birbirlerinden ayrı olarak ele alınmalarının mümkün olup olmamasına bakmamaktadır. Bu bakış ayrılıkları, gasbedilmiş bir yerde namaz kılma meselesinde mevcut bulunan ayrılıklardan doğmaktadır. Bu meselede görüş ayrılığı olduğu bilinmektedir ve Asbağ, onun bâtil olduğunu görüşündedir.¹²⁴ Hal böyle olunca, iki bakış açısı karşı karşıya gelmiş ve onların dayandıkları temel de ortaya çıkmış oldu.

Kaldı ki¹²⁵ ayrı ayrı ele almanın mümkün olması durumunda bu iki kasdı birbirinden ayırmanın gereğini savunan görüş daha uygundur. Çünkü bu yaklaşımı destekleyen deliller bulunmaktadır. Meselâ Kur'an'da: "(Hac mevsiminde iken) Allah'ın lutfundan istemenizde size bir günah yoktur"¹²⁶ buyrulmaktadır. İbnu'l-Arabî, sıkıntılardan kurtulmak için haccetmenin ya da hicrette bulunmanın, peygamberlerin âdetlerinden olduğunu söylemiştir. Nitekim İbrâhim'in [عليه السلام] "Doğrusu ben, Rabbime gidiyorum; O beni doğruya eristirecektir"¹²⁷; Hz. Musa'nın: "Bu yüzden sizden korkunca aranızdan kaçtım"¹²⁸ dediklerini Yüce Allah bildirmektedir. Hz. Peygamber'in gözü-nün aydınlığı namazda kılınmıştı ve o, dünyevî yorgunlukları üzerinden atmak için namaz kılar ve böylece dinlenirdi. Nimeti, lezzeti namazda idi. Hal böyle iken, onun bu niyetle namaza girmiş olması, o namazın ihlasını ortadan kaldırır denilebilir mi? Hayır, asla! Aksine bu kasıt, onda bir kemâldir ve ihlâsa götürücüdür. Sahih'te de Hz. Peygamber [عليه السلام] "Ey gençler! Sizden gücü yetenler evlensin. Çünkü o, gözü harama bakmaktan, edep yerini de zinaya düşmekten daha iyi koruyucudur. Kimin gücü yetmezse o da oruç tutsun. Çünkü oruç kendisi için bir kalkandır"¹²⁹ buyurmuştur.

124. Yani, birbirinden ayrı olarak ele alma imkânı bulunduğu halde; ki, bu Gazzâlî'nin de görüşü olmaktadır.

125. İbnu'l-Arabî'nin görüşünü desteklemektedir.

126. Bakara 2/198.

127. Sâfiât 37/39.

128. Şuarâ 26/21.

129. Buhâri, Savm, 10, Nikâh, 2, 3; Muslim, Nikâh, 1. Buna benzer bir

İbn Beşkuvâl,¹³⁰ Ebu Ali el-Haddad'dan nakleder: Kadı Ebu Bekir b. Zerb'in¹³¹ huzurunda idim. Tabiblik yapan birisine, daha önce hiç bulunmayan mide zaafından ve hazımsızlıktan şikayette bulundu ve ilacı olup olmadığını sordu. Tabip, oruca devam etmesini ve böylece midesinin düzeleceğini söyledi. Kadı ona: "Ey Ebu Abdillah! Bana başka bir şey söyle. Ben nefsimi, sadece Allah rızası için olmadıkça oruç tutmakla işkence etmek istemem. Hem benim pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmak âdetim var ve onları bir başka güne almak da istemem" dedi. Ebu Ali der ki: O mecliste, ona Hz. Peygamber'in bu hadisini hatırlattım. (Veya o şöyle der:) O mecliste ona bu hadisi hatırlatmaktan korktum. Sanıyorum ona bu hadisi başka bir yerde hatırlatmıştım da, o da hadisten dolayı tabibin öğüdünü kabul etmişti.

Hz. Peygamber [^{nelyhüsalâtu vesâdüm}] bir adamı bir geçitte gözetlemede bulunması için göndermişti. Adam gözetleme sırasında namaz kılmaya koyuldu. Halbuki o geçitte bulunuşundan maksadı sadece¹³² bekçilik ve gözetlemede bulunmak idi.

Bu anlamda hadisler çoktur. Bu konuda yeterli olabilecek bir kaç tane örnek hatırlatalım: İmam, cemâatle namaz kıldırırken, cemâatin halini kollamak durumundadır ve bu arada hadiste belirtildiği üzere meselâ sonradan gelenin rükûa yetişebilmesi için onu rükûda beklemelidir.¹³³ Gerçi bu hadisle İmam Mâlik amel etmemiş ise de, başkaları¹³⁴ amel etmişlerdir. Yine, cemâat içerisinde bulunacak yaşlı, zayıf ve iş-güc sahibi kimselerden dolayı namazın hafif tutulması istenilmiştir. Hz. Peygamber: "Ağlayan bir çocuk sesi duyunca, annesinin sıkıntıya düşeceği endişesi ile namazı kısa keserim"¹³⁵ buyurmuştur. Namazda iken selamın alınması,¹³⁶ müezzine eşlik edilmesi¹³⁶ ve namazın hakikatinin dışında kalan diğer benzeri şeyler gibi. Bunlar namaz

[221]

başka örnek de: "Dedim ki: Rabbinizden bağışlama dileyin; doğrusu O çok bağışlayandır. Size gökten bol yağmur indirsın..." (Nuh 71/11) âyetidir. Bu âyetle, istiğfar—ki bir çeşit ibâdettir—üzerine dünyevî hazların tertip edildiği görülmektedir.

130. Halef b. Abdulmelik b. Mesûd el-Endulusî. Tarihçi, araştırmacı bir âlimdir. Kurtuba'da doğmuş ve ölmüştür. İqbiliyye kadılığını üstlenmiştir. H. 578 = M. 1183'de vefat etmiştir. (Ç)
131. Ebu Bekir Muhammed b. Yehkâ b. Zerb. Endülüs'ün büyük kadı ve hatiplelerinden birisidir. Kurtuba kadılığı yapmıştır. H. 381 = M. 991'de vefat etmiştir. (Ç)
132. Muellif gerçek anlamda bir hasır olduğunu kastetmiş olmamalıdır.
133. Geç kalanın yetişebilmesi için onu rükûda beklemek dünyevi bir iş midir?! Yoksa ibâdet için tamamlayıcı bir davranış mıdır? Aynı şey, bir sonraki örnekte namazın hafif tutulması ile ilgili olarak da söylenebilir.
134. Daha önce geçti (2/144).
135. Bu hüküm mensuh olmalıdır. (Ç)
136. Selâmın alınması ve müezzinin söylediklerinin tekrare edilmesi dünyevi bir iş mi ki?! Evet bunlar, namazın hakikatinden harîç şeylerdir; ancak dünyevi şeyler de değildir; aksine ibadettirler.

namâzı, her başka bir kasıtlı yapılmış şeylerdir; bununla birlikte şer'î ibadeti namâzın ihlâsını zedelememektedir.

İbadet-i ibadet-i yaparken, ona yönelik niyetimize başka herhangi bir şeyi karıştırdığımızda ihlâs zedelenecek olsaydı, o ibadet başka bir başka ibâdetin de bu arada işlenilmiş olması gibi ibadetin tedâvülmesi dahi ihlâsı ortadan kaldırmış olurdu. Namâzı kılmak, farz namâzı beklemek, insanlara zarar vermek, meleklerin istiğfarına nail olmak için mescide gelen bir kimsenin her bir kasdı, diğeri ile karıştırmak ve onu sırf o amel için olmaktan (ihlâstan) çıkarmak, âdâmî bir sonuç ise ittifakla doğru değildir. Aksine, amel bir olmak, ibadetlerden her biri başlı başına sahihtir; çünkü hepsi de şer'î ibadetlerdir. İbadet dışı izin verilmiş şeylerde de dâimî ibadetler, çünkü şer'î izinde müstereklik göstermektedirler. Nefse me'mûr nazırlar ibâdetlerle bir arada bulunmasının caiz olmaması için ibadetin aklı konumu itibarıyla ibâdetle ters düşecek bir özellik arz etmemektedir. Konuşmak, yemek, içmek, uyumak, gösteriş yapmak vs. ibadetlerinde bir terslik bulunmayan hazzlara gelince, nasıl olur da ibadete yönelik ihlâsı ortadan kaldırabilir? Böyle bir şey söylemek doğru değildir. Şu kadar var ki, ibâdet kasdının diğer dünyevî şeylere yönelik kasıttan tamamen arındırılmasının daha uygun olacağına herhangi bir tartışma yoktur. Bu yüzden de, dünyevî şeylere yönelik kasıtlı ibâdet kasdına baskın gelmesi durumunda, hükmün baskın gelene ait olacağı ve o şeyin ibâdet sayılamayacağı; ibâdet kasdının daha ağır basması durumunda da hükmün o doğrultuda olacağı belirtilmiştir. Bu durumda tercih, mesele ile karşı karşıya kalan müctehidin ibadeti doğrultusunda olacaktır.

(3)

Marûlîk anlamına gelen ameller. Bunun esası şudur: Bir insan yapmış olduğu ibadetle mal ya da makam elde etmeyi amaçlıyorsa, bu şer'an yerilmez olan riyâ olmaktadır. Bu tür ameller içerisinde en kötüsü, mailânı ve canlarını korumak için sadece dış görünüş itibarı ile İslâm'a girmiş olan münafıkların amelleridir. Bunu, sırf dünya çıkarlarını elde etmek amacıyla ibadette bulunan mürâîlerin amelleri takip eder. Bunların hükmü bellidir; dolayısıyla sözü uzatmanın bir gereği yoktur.

FASIL

İkinci kısma gelince, bu amelin kullar arasında cereyan etmekte olan âdetlerin düzene sokulması yönünde işlenmesi idi. Nikâh, alış-veriş, icâre ve benzeri Şâri' Teâlâ'nın kendileriyle kulların âcıl maslahatlarının gerçekleştirilmesini istediği bilinen ameller gibi. Bunlar da

Şâri'in ortaya koyduğu ve emir ve yasaklarda gözönünde bulundurduğu bir hazzır ve bu durum, bunlar için konulmuş bulunan kanunlardaki kasdından anlaşılmaktadır. Durumun mutlak sûrette böyle olduğu bilinince, o hazzın bu yönden talepte bulunulmuş olması, Şâri'in kasdına muhâlif olmaz; aksine doğru ve yerinde bir talep olur. Bu bir yaklaşım.

İkinci bir yaklaşım daha var: Eğer muâmelât dediğimiz bu tür amellerde, haz talebi o ameli işlemeye yönelik kasıt ve talebi zedeleyecek olsaydı, o takdirde niyetin şart koşulması ve emre uymuş olma kasdının bulunması hususunda muâmelât ile, namaz, oruç ve benzeri ibâdetlerin aynı olması gerekirdi. Halbuki bütün âlimler muâmelât konusunda niyetin şart olmadığına görüş birliği içerisinde. Hazza yönelik kasdın, o hazzın ortaya çıkmasına sebebiyet verecek amellerin sıhhatini zedelemeyeceği konusunda bu kadarı yeterlidir. Hatta farzetsek ki, bir adam evliliği ile mürâilik yapmak veya iffetli kimselerden sayılmasını temin etmek için ya da daha başka bir amaçla evlenmiş olsa; onun bu evliliği sahih olmaktadır. Çünkü nikâhta, bir nikâh olması hasebiyle ibâdet niyetinin bulunması şartı koşulmamıştır ki, istenilen niyeti riya ya da benzeri amaçlarla ihlâl uğramış olsun. Kendileriyle sadece Yüce Allah'ın tazimi kastedilen ibâdetlerde ise durum farklıdır.

Bir üçüncü yaklaşım daha var: Eğer bu gibi amellerde haz talebinde bulunma caiz olmasaydı, bunlarla insana nimet ve ihsanda bulunulduğunu belirten âyet ve hadisler bulunmazdı. Bu konuda bazı örnekler şunlardır: *"İçinizden, kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp; aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi, O'nun varlığının belgelerindendir"* ¹³⁷; *"Size geceyi dinlenesiniz diye karanlık ve gündüzü çalışasınız diye aydınlık olarak yaratan Allah'tır"* ¹³⁸; *"O yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip, onunla size rızık olmak üzere ürünler meydana getirdi..."* ¹³⁹; *"Allah dinlemeniz için geceyi ve lütfedip verdiği rızıkı aramanız için gündüzü meydana getirmiştir. Bunlar O'nun rahmetinden ötürüdür"* ¹⁴⁰; *"Geceyi bir örtü yaptık; gündüzü geçimi sağlama vakti kıldık..."* ¹⁴¹ Bu anlamda sayılamayacak kadar âyet vardır.

Sadece bir yükümlülük getiren âyetlerin sevki sırasında, kullara onlarla bir ihsan ve iyilikte bulunulmuş olduğu belirtilmez. Çünkü teklif aslında bir külfettir ve alışlagelmiş şeylere muhalif bir özellik arzeder, heva ve hevesleri bir tarafa iter. Namaz, oruç, hac ve cihad gi-

137. Rûm 30/21.

138. Yunus 10/67.

139. Bakara 2/21.

140. Kasas 28/73.

141. Nebe' 78/10.

bir Ancak "Savaş hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı" buyrugundan sonra "İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizdir." ¹⁴² gibi buyruklar bundan istisnâ teşkil eder. ¹⁴³ Nefislerin meylettığı, tatmin olduğu istifade ve nefsânî lezzet kapılarını araladığı, mevcut gıda ve deva gibi ihtiyaçlarını giderdiği, zararları uzaklaştırdığı... şeylere gelince, bunları zikrederken, onların Allah'tan kullarına birer nimet ve ihsan olduğunu söylemek uygun düşer. Durum böyle olunca, bu açıklamadan, o amellerin bize bir nimet olduğu belirtilen açıdan işlenmiş olmalarının sahih olması gerekecektir. O amelin bu şekilde işlenilmiş olması, kulun kulluğunu zedelemeyecek; Allah'ın Rablik hakkını da eksiltmeyecektir. Ancak onlar, bu tür amellerin arkasından nimetin sahibi olan Allah'a şükretmekle memurdurlar. Bu da sahih bir yaklaşımdır.

SORU: Bu durumda, bu tür amellerin hazlardan soyutlanmış olarak işlenmiş olması da zedeleyici olur; zira Şâri'in kasdından anlaşılınca bu tür amellerde hazzın ortaya konulması ve bununla da onlara ihsanda bulunduğunu belirtmesidir. Böyle bir şey ise, daha önce geçen değerlendirmelerden oturu kesin olarak doğru olamaz.

CEVAP: O amelleri emre uymuş olmak ya da izne riayet etmiş olmak açısından işlenmiş olması hasebiyle, haz onlar içerisinde zımnen ve dolaylı olarak ortaya çıkmış oldu. Çünkü, Şâri' meselâ nikâhı mendup kılmıştır. Şimdi kulun, mendup olma noktasından hareketle ve eğer mendup olmasaydı işlemeyecekti şeklinde nikâh yapması durumunda, onun nikâhı o noktadan hareketle yapmış olması durumunda, onu haz açısından da işlemiş gibi olmaktadır. Çünkü Şâri' Teâlâ, nikâh ile insan neslinin türemesini istemiştir. Sonra bu kasda, şehvî yondan tatmin olma gibi lezzetlerin varlığını, mükellefin büyük hazlar duyacağı nimetleri tâbi kılmıştır. Bu durumda helâl yoldan istifade, Şâri'in kastetmiş olduğu şeyler cümlesinden olmaktadır. Dolayısıyla Şâri'in bu kasdını gözönünde bulunduran bir kimse, hazlarından (heva ve heveslerine uymuş olmaktan) uzak bulunmuş olur. Bununla birlikte onun kasdı neticesinde hazlar da peşinden gelir. Onunla, nikâhla

142. Bakara 2/216.

143. Yani, bu da, onların hoşuna gitmeyen bir şeyin hayırlarına olan bir yükümlülük olduğunu belirterek bir in'am ve ihsanda bulunma tarzı olduğu belirtilmiştir. Savaşın bizzat kendisi nefsi haz içermeyen bir yükümlülük olmaktadır ve bu tür şeylerde Allah'ın in'am ve ihsanının bulunduğundan söz etmek istisnâdır. Burada şöyle bir mutâlaa ileri sürülebilir: Aslında burada istisnâya ihtiyaç yoktur; çünkü burada sözü edilen in'am ve ihsan bizzat yükümlü tutulan savaşın kendisiyle değil de neticeleri gibi bir başka şeyle olmaktadır. Yüce Allah, hangi türden olursa olsun hoşlanılmadık şeyleri bizim hayrımıza çevirmektedir ve bunun sonucunda hiç hoşumuza gitmeyen bir şey bizim için sırf hayır haline dönüşmektedir. Allah'ın in'am ve ihsanı işle bu açıdan olmaktadır.

bizzat kadından istifâdeyi kasdeden kimse arasında bir fark kalmaz ve Şâri'e karşı kasıt yönünden bir muhâlefet de bulunmaz. Aksine iki yonden muvafakat vardır:

- (1) Şâri'in kabul etmelerini istediği birşeyi —ki kadından istifâde oluyor— kabul etmiş olma yönünden muvafakat vardır.
- (2) Mükellefin güzel edep bakımından da Şâri'in emrini genel anlamda dikkate almış olması gerekir. Mükellef evlenmiş olmakla, Şâri'in emrine icabette bulunmuş olmakta ve böylece O'na karşı edebini takınmaktadır. Üstelik Şâri'in mükellefin hazzının meydana gelmesine yönelik kasdı da yerine gelmiş olmaktadır. (Üçüncü bir muvâfakat da) emre uymuş olma kasdında, neslin türemesine yönelik olan aslı maksada yönelik de bulunmaktadır. Kişi emre uymuş olmakla, Şâri'in bu kasdına da icâbette bulunmuş olmaktadır. Sadece haz talebinde bulunmanın ise bu meziyeti yoktur.

İTİRAZ: Bu şekil üzere haz talebinde bulunan kimse kınanmıştır. Zira emirde bulunan Şâri'in kasdını bu açıdan ihmal etmiş olmaktadır.

CEVAP: Hayır, mutlak anlamda ihmal etmemiştir. Çünkü bu hazlara ulaşma için genel anlamda işi Allah'a havale edince, onun için Şâri'in kastetmiş olduğu şeyin gereği de zımnen kendisi için meydana gelmiş olur. Bu durumda hazlarını elde etme konusundaki mükellefin kasdı, Şâri'in aslı kasdına ters düşmüş olmaz. Sonra bu hazların hükmü içerisine giren, (zımnen ve sünnetullah gereği) normal şartın hükmü altına girmiş olacaktır. Yani nikâh ile sadece kadından istifadeyi kasteden bir kimse, bunun sonucunda çocuğun olacağını ve onun terbiyesiyle uğraşacağını, onun ve ailenin maslahatlarını teminle yükümlü olacağını bilmektedir. Keza o, bu işi normal yolundan gerçekleştirdiği zaman zevceye karşı nafaka yükümlülüğünün doğacağını ve onun ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olacağını da biliyordu. (Bu haliyle o zımnen de olsa, Şâri'in nikâhtan gözetmiş olduğu üreme şeklindeki aslı maksadı dikkate almış olmaktadır). Ancak şu iki kasıt birbirine eşit değildir:

[225]

- (a) Daha başlangıçta emre uymuş olma kasdı ve hazların zımnen gerçekleşmiş olması.
- (b) Daha başlangıçta hazların elde edilmesi kasdı ve emre uymuş olma kasdının ise zımnen gerçekleşmiş olması.

Bütün bunlardan sonra ortaya çıkıyor ki, bu kısımda (muâmelât) ameller işlenirken haz kasdının bulunması, o amelin sıhhatini ortadan kaldıracı bir etki göstermemektedir.

SORU: Farzetsek ki, haz peşinde olan kimsenin asla emre uymuş olma gibi bir düşüncesi olmasa ve sadece nefsi hazlarını talepte bulunsa; hatta bu hazların kendisine gayrimeşru yollardan ulaşmasına dahi hiç aldırış etmeyecek bir düşüncede olsa, fakat istediği hazzı ulaşabilmesi için meşrû yoldan başka da çaresi bulunmasa; acaba bu durumda, aslı kasıt bunun hakkında da bilkuvve mevcut olur mu?

CEVAP: Boyle bir kimsede de aslı kasıt bilkuvve mevcuttur. Çünkü bu kimsenin hazlarına ulaşabilmesi için meşrû yoldan başka çare bulunmayınca, onu elde edebilmek için meşrû olan yola başvurulması aslı kasdı gözetmek demek olur. Meşrû olan yolun seçilmesi emre uymuş olma ya da izin gereğiyle amel etmeyi de içerir. Bu ise, her ne kadar mukellefişin farkında olmasa bile, aslı ilk kasıt doğrultusunda hareket etmek demektir. Bu konu, Şâri'in kasdına muvâfakat bahsinde geçmişti. Kişinin elde etmesini istediği şeye karşı olan kasdının Şâri'in kasdına uygun gelip gelmediğine aldırış edilmeksizin heva ve hevesler peşinde nefsi hazlar elde etmek için yapılan amellere gelince, onun hak ve hakikat ile hiçbir ilgisi yoktur ve durumu gayet açıktır; durumunu aydınlatıcı tanıklar ise daha da açıktır.

SORU: Kişinin muhâlefet kasdıyla amelde bulunması durumunda, onun hak ile değil de heva ve hevesler gereği işlemekte olduğu açıktır. Muhalefet kasdı olmaksızın işlediği amelleri ise mutlak sûrette heva ve heves doğrultusunda işlenmiş olmayacaktır. Daha önce bilmeksizin işleyen ve bu yüzden Şâri'in emrine muhâlefet etmiş olan bir kimsenin hükmünün, unutarak işleyen kimsenin hükmü gibi olduğu ve o kimsenin amelinin mutlak sûrette heva ve hevesle işlenmiş sayılmayacağı geçmişti. Bilmeyerek işlenen ve Şâri'in emrine uygun düşmesi durumunda ise, onun amelinin genel olarak sahîh kabul edileceği ileride gelecektir ve bu halde de ameli heva ve hevesler sâiki ile işlenmiş olmayacaktır. Buna göre heva ve hevesler doğrultusunda amel eden bir kimse şayet Şâri'in emrine tesadüfen uygun hareket etmiş olursa, ona niçin heva ve hevesle amel etmiştir diyorsunuz; oysa ki bu adam Şâri'in kasdına uygun düşmüştür ve az önce geçtiği gibi Şâri'in emrine uygun düşme, o hazzı övgüye değer kılıyordu. Bu durumda ne diyeceksiniz?

CEVAP: Kişinin amelini muhalefet kasdı olmaksızın işlemesi durumunda bundan mutlaka Şâri'in kasdına uygun düşmüş olma gibi bir netice lâzım gelmez; aksine karşımıza üç ihtimal çıkar:

(1)

Muvafakat kasdı bulundurmuş olabilir. Bu durumda:

(a) Mutlak isabet kaydetmiş olabilir. Meselâ, ilmüne uygun olarak amel eden bir âlimin durumunda olduğu gibi. Bunda bir

problem yoktur.

- (b) Veya tesadüfen isabet kaydetmiş olabilir.
- (c) Veya isabet edemez. Bu son iki kısım altına bilgisizce bir amelde bulunan kimse girer. Çünkü cahil bir kimse kendi düşüncesine göre amelin öyle olduğu, amelin kendi teşebbüs ettiği şekilde izin verilmiş olduğu zannında bulunur ve bu haliyle o, muhalefet kasdı taşımaz. Ancak bu durumda olan cahil, o amel konusunda ihmal göstermiş kabul edilir ve bu yüzden sorgulanır. İhmalkâr kabul edilmemesi durumunda ise sorgulanmayabilir ve ameli uygun düşmüş ise geçerli kabul edilebilir de.

(2)

Şâri'in emrine muhâlefeti kastetmiş olması durumunda ibâdetler konusunda ister uygun düşün isterse muhalif, muhalefet gösterdiği şeye asla itibar edilmez. Çünkü mutlak sûrette kasda muhâliftir. Muâmelât konusunda ise, asıl olan muhalif düşenlerin değil de uygun düşenlerin dikkate alınmasıdır.¹⁴⁴ Çünkü sıhhati için niyet şartı bulunmayan amellerin, şer'î kasda uygun ya da ters düşmüş olmasının bir önemi yoktur. Önemli olan meşrû şekle uygun düşüp düşmemesidir. Meselâ, bir kimsenin fâsit niyetiyle bir akitte bulunması veya şarap zannıyla gülsuyu içmesi gibi. Ancak böyle bir kimsenin Şâri'in kasdına muhâlefet etmesinden dolayı günah gerekecektir.

(3)

Ne muvafakatın ne de muhalefetin kastedilmemesi durumunda ise, amel sadece sırf haz kasdı ya da gaflet üzere işlenmiş olacaktır. Meselâ, ne işlediğini bilmeyen ya da ne işlediğini bilmekle birlikte sadece peşin hazlar arkasında olan, o şeyin meşrû olup olmadığına aldırmayan kimsenin ameli gibi. Bu gibi ameller, eğer ibâdetler kısmından ise sahîh olmazlar; çünkü emre uyma niyeti bulunmamaktadır. Bu yüzden de unutan, gâfil bulunan ve akli başında olmayan kimseler mükellef tutulmazlar. Eğer muâmelât kısmından ise ve Şâri'in kasdına da uygun düşmüşse sahîh olurlar; aksi takdirde sahîh olmazlar.

Bu noktada bir başka düşünce daha vardır: Şöyle denilir: Maksat bulunmadığına göre, uygun düşüp düşmeme dikkate alınmaz; çünkü muhâlefet hususunda başıboşluk durumu doğar. Bu bakış açısının neticesi, çocuk, malını evirip çevirme konusunda Şâri'in kasdına uygun düşme endişesi bulunmayan sefih gibi kısıtlılık altında bulunan kimselerin davranışlarında kendisini gösterebilir. Bu yüzden de, bu gibi

144. Yani, muhalefet niyeti ile yapmış olmakla birlikte meşrû yola uygun düşen muamelât türünden olan amelleri muteberdir yani bâtil değildir, ona sahîh ameller gibi hükümler verilir. Meşrû olan şekle ters düşmesi durumunda ise, o amel bâtil olur ve meşrû amel hükmünü alamaz.

kısıtlılık altında bulunan kimselerin her türlü tasarruflarının mutlak sûrette geçerli olmayacağını, kendi maslahatına uygun düşüp düşmeyeceğine bakılmayacağını söyleyenler olduğu gibi, maslahata ters düşenlerin değil de, uygun olan tasarruflarının geçerli olacağını söyleyenler de olmuştur. Tabii bu görüşler, bu konudaki sözünü ettiğimiz bakış açısından kaynaklanmıştır. Buna göre maslahata mutlak anlamda yönelmiş bulunmak yeterli değildir. Kişi bu kasdıyla Şâri'e muhâlif bulunmaktadır. Şöyle de denilebilir: Kasda ancak, onun neşet ettiği şeye nisbetle itibar edilir. Burada ise, kasıt bulunmamakla birlikte Şâri'in kasdına muvafakat meydana gelmiştir. Öyle ise netice sahtedir.

FASIL

Biz burada, muâmelâtın olan amellerin, (meşrû şekle uygun düşmek kaydıyla) Şâri'in kasdına muhâlif bir niyetle işlenmiş olsa bile o sahihtir diyorsak, bunu fukâhanın ıstılâhına göre sahihtir demiş oluyoruz. Ancak bu kitapta Hükümler bölümünde sıhhat ve butlan nev'inde anlattığımız hususları gözönünde bulundurduğumuz zaman ise, Şâri'in kasdına ters düşen her şey mutlak sûrette bâtil olmaktadır. Ancak bu bâtillik orada açıklanan anlamda olmaktadır.¹⁴⁵ Allah en iyisini bilir

YEDİNCİ MESELE:

Şer'an talep konusu olan şeyler iki türlüdür: (a) Kazanç yolları ve diğer dünya işlerini düzene koyma konusunda insanlar arasında yapılagelmekte olan âdetler türünden şeyler (âdiyyât, muamelât). Bunlar âcil dünyevî hazlara ulaşmanın yolları olmaktadır. Her türlü akitler, bütün çeşitleriyle mâlî tasarruflar bunlara girer. (b) Mükellefin Yaratıcısına yönelişi için kendisine gerekli olan ibâdetler türünden şeyler (ibâdât).

(a) **Muâmelât:** Bu kısımda niyâbet geçerlidir; bir insan başka birinin yerine geçebilir ve onun yerine o fiilî işleyebilir. Ancak o fiil, bizzat kişinin kendisine has olmamalıdır. Muâmelât konusunda, bir kimse başka birine ait faydaların temini, ona dokunacak zararların uzaklaştırılması gibi konularda yardımcı ya da vekil olma vb. gibi yollarla onun yerini alabilmektedir. Çünkü, burada mükelleften yerine getirilmesi istenen şeyler, bir başkası tarafından da gerçekleştirilme-

145. Yani o amelin üzerine sevap gibi herhangi bir uhrevî netice bağlanmaz anlamında bâtil olur.

ve elverişli şeylerdir: Satma-satın alma, alma-verme, kiralama-kiraya verme, hizmet, teslim etme-teslim alma... vb. gibi.

Bazı şeyler de vardır ki, âdeten ya da şer'an sadece mükellefe has olan hikmetler için meşrû kılınmışlardır: Yemek, içmek, giyinmek, barmak gibi faydası şahsa münhasır kalan şeyler; yine nikâh ve ona tâbi olarak ortaya çıkan eşlerin birbirinden istifadelerinin helâllığı gibi şer'an niyâbetin bulunamayacağı hükümler bu kısımdandır. Bu ve benzeri şeylerde, niyâbet usûlü geçerli değildir. Çünkü bu tasarrufların meşrû kılınmasında gözetilen hikmet, bizzat şahsın kendisine münhasır olup, başkalarına sirayet etmez.

[228]

Cezâlar da bu gruptandır; çünkü cezanın amacı suç işleyeni yola getirmektir ve bu amaç cezanın bir başkasına uygulanması durumunda gerçekleşmez. Ama ceza mâlî olursa, o zaman niyâbet mümkün olabilir.

Bir fiilin hem bedenî, hem de mâlî olması durumunda ise, konu icthâdidir ve değerlendirmeye muhtaçtır: Hac¹⁴⁶ ve keffâretlerde olduğu gibi. Eğer hacda ağır basan taraf onun ibadet yönüdür dersek, niyâbet geçerli olmayacaktır; aksine mâlî yönü ağır basar dediğimizde ise niyâbet geçerli olacaktır. Keffâretlere birer ceza gözüyle bakarsak, niyâbet geçerli olmayacaktır; ama telâfi gözüyle bakarsak niyâbet geçerli olacaktır: Hacda işlenen cinayetlere keffâret olmak üzere kesilen kurban örneğinde olduğu gibi.

Kısaca diyebiliriz ki: Muâmelât (adiyyât) konusunda, eğer hikmet sadece kişinin kendisine münhasır bulunuyorsa, niyâbet caiz değildir; aksi takdirde ise niyâbet caizdir. Bu kısım son derece açıktır ve delile ihtiyacı yoktur.

(b) İbâdetler (İbâdât): Şer'an düzenlenmiş ibadetler konusunda bir kimsenin başka birinin yerini alması mümkün değildir ve herkes kendi yaptığından sorumludur; bir başkasının onun yerine yükümlülük altına girmesi söz konusu değildir. İbadeti işleyen kimsenin ameli, bir başkasının yükümlülüğünü yerine getirmiş olmaz, niyetle bir başkasına intikâl etmez, hibe ile sâbit olmaz, bir başkasının günahı gönüllü de olsa yüklenilmez. Hem nakden hem de aklen kesin olan şeriat nazarında bu böyledir.

Bu tezin doğruluğuna çeşitli açılardan deliller getirmek mümkündür:

146. Muellifin burada hacı örnek göstermesi açık değildir. Çünkü sözünün gelişi şöyle olmalı: Eğer muâmelâtla olan bir şey, hem malî ve hem de ceza anlamı içeriyorsa o zaman konu icthâdidir: Keffâretlerde olduğu gibi.... Hac böyle değildir. Çünkü hac bir ibadettir, fakat içerisinde mâlî yön de bulunmaktadır. Hangi taraf ağır basarsa, o tarafa itibar edilir. Aynı şey kurban hakkında da söylenebilir. Muellif, şayet taksimi üçlü yapsa ve bahsettiği iki kısma ibâdetlerle, mâlî muâmeleler arasında yer alan bir üçüncü kısmı daha eklemiş olsaydı daha iyi yapmış olacaktı.

(1)

Bu konuya açıklık getiren kesin nasslar vardır: Örnekler: *"Hiç kimse, bir başkasının yükünü taşımaz"*¹⁴⁷ Bu ifade Kur'ân'ın bir çok yerinde tekrarlanır.¹⁴⁸; *"İnsan için ancak çalıştığı için karşılığı vardır"*¹⁴⁹; *"Hiç kimse, bir başkasının yükünü taşımaz. Günah yükü ağır olan kimse, onun taşınmasını istese, yakını olsa bile, yükünden bir şey taşınmaz.... Kim arınırsa, ancak kendisi için arınmış olur"*¹⁵⁰; *"İnkâr edenler, inanana: 'Bizim yolumuza uyun da sizin günahlarınızı biz taşıyalım.' derler. Oysa onların günahlarından hiçbirini yüklenenecek değillerdir. Doğrusu onlar yalancılardır"*¹⁵¹; *"Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da kendinize aittir"*¹⁵²; *"Sabah akşam, Rablerinin rızasını isteyerek O'na yalvaranları kovma. Onların hesabından sana bir sorumluluk yoktur; senin hesabından da onlara bir sorumluluk yoktur..."*¹⁵³

Aynı şekilde, âhiretle ilgili konularda, hiçbir kimsenin bir başkasına fayda veremeyeceğini bildiren nasslar bulunmaktadır: *"O gün, kimsenin kimseye fayda sağlamayacağı bir gündür."*¹⁵⁴ Bu âyet hem sevapların bir başkasına nakledilmesi ve hem de bir başkasının yükünün yuklenilmesi konularını kapsamaktadır. *"Ey insanlar! Rabbinizden sakının. Babanın oğlu, oğulun da babası için birşey ödeyemeyeceği günden korkun"*¹⁵⁵; *"Kimsenin kimseden faydalanamayacağı, kimseden bir şefaât kabul edilmeyeceği, kimseden bir fidye alınmayacağı ve yardım görülmeyeceği günden sakının."*¹⁵⁶ Bu anlamda daha pek çok âyet vardır. Hadiste de Hz. Peygamber'in [^{aleyhissalâtu} ^{vesselâm}], kendi yakın akrabalarını uyardıkça: *"Ey Falanoğulları! Ben Allah katında size hiçbir fayda veremem"* buyurduğu¹⁵⁷ bildirilmiştir.

(2)

Bu işin esası bunu gerektirir. Şöyle ki: İbadetlerden maksat Allah'a yönelmek ve O'na karşı tazimde bulunmak, huzurunda boyun bükmek, hükmüne uymak, her an O'nu anmak suretiyle kalbi diri tutmaktır. Bunun sonucunda kişi, bütün kalbi ve organlarıyla Allah'la hemhal olacak, devamlı O'nun murakabesinde ve gaflet halinden uzak

147. En'âm 6/164.

148. bkz. 17/15, 35/18, 39/7.

149. Necm 53/39.

150. Pâfir 35/18.

151. Ankebût 29/12.

152. Bakara 2/139.

153. En'âm 6/52.

154. İnfitâr 82/19.

155. Lokman 31/33.

156. Bakara 2/48.

157. bkz. Muslim, İman, 348.

bulunacak, gücü yettiğince O'nun rızasını kazandıracak ve kendisini O'na vaklaştıracak amellere koyulacaktır. Niyâbet usulü ise, bu mânâyâ ters düşer ve onunla çelişir. Çünkü, bu konularda niyâbetin mânâsı, kulun kul olmaması; Allah huzurunda huşû göstermesi, O'na yönelmesi istenen kimsenin bunları yapmaması demektir. Bu gibi konularda kişinin yerine bir başkası geçtiği, nâibolarakonun yerini aldığı zaman, Allah'a huşû gösteren, O'nun huzurunda kulluk icrâ eden kimse, bizzat vekil ya da nâib olmaktadır. Huşû, yöneliş... kısaca kulluk icrasında bulunan ameller, kulluk sıfatıyla nitelenmek anlamından başka bir mânâ ifade etmezler. Bir kimsede bulunan nitelik ise, bir başkasına intikal ya da sirayet etmez. Niyâbet ise, aslın nâib yerinde sayılmasıdır ve bunun sonucunda asıl (nâib olunan kimse, menûbun anı), nâibin nitelendirildiği şeylerle nitelenir. Bu ise, —muâmelâtta olduğu gibi— ibâdetler konusunda mümkün değildir. Mesela: Borcun ödenmesi konusunda nâib (vekil), borçlu yerine konulmaktadır. Dolayısıyla nâibin borcu ödemesi durumunda, borçlu borcunu ödemiş olma niteliğini kazanmakta, bundan böyle alacaklının asıldan borç talep hakkı kalmamaktadır. Kulluk icrâsında ise, aslın, nâibin haiz olduğu nitelikle nitelenmediği müddetçe bu düşünülemez. Bu da olmayacağına göre, ibâdetler konusunda asla niyâbet caiz değildir. [230]

(3)

Eğer bedenî ibâdetlerde niyâbet sahih olsaydı, o zaman iman, sabır, şükür, rıza, tevekkül, korku, ümit vb. gibi kalbî olan amellerde de sahih olurdu ve bu durumda niyâbet caiz olacağı için teklifin mükellef üzerine aynî olarak binmesi kesinlik kazanmazdı ve daha işin başlangıcında bu kalbî fiillerin bizzat işlenilmesi ya da bir nâib tarafından gerçekleştirilmesi arasında tercihe bırakma caiz olur; aynı durum ibâdet dışı normal fiillerden olup da yemek, içmek, cinsî ilişkide bulunmak, giyinmek... gibi faydası kişiye has olan amellerde de sahih olurdu. Keza aynı durum ceza hukukunda had, kısas ve tazir türünden cezalarda da sahih olurdu. Bütün bunlar ihtilafsız bâtıldır; zira bunlarda gözetilen hikmetler kişilerin bizzat kendilerine hastırlar. Dolayısıyla diğer taahbudî olan hususlarda da durum aynıdır.

Yukarıda arzedilen Kur'ân âyetleri, hepsi de tahsis ihtimali olmayan umûmî ifadeler içermektedirler. Çünkü bu âyetler, kâfirleri susturmak, onların birbirlerinin günahlarını yüklenebileceği şeklindeki itikatlarını ya da kuru inatlarını reddetmek için Mekke'de gelmiş¹⁵⁸ muhkem âyetlerdir. Eğer bu âyetlerin tahsis imkânları bulunsaydı, o zaman bu âyetler onların inançlarını reddetmiş olmaz, aleyhlerine getirilmiş bir hüccet olmazdı. Âmm lâfızların tahsis görüldükten sonra, geri kalan cüzlerine delâletinin kesinlik arzetyeceği

158. Son âyet hariç. Çünkü o Medine'de gelmiştir.

görüŖünde olanlara göre durum açıktır. Diğerlerinin görüşüne göre de, kıyas ve daha başka yollarla tahsis ihtimalinin bulunması sebebiyle bu böyledir. Araştırmacı, Mekke'de inmiş bulunan âmm nasslar üzerinde düşündüğü zaman, onların tamamının nesih, tahsis ve benzeri muarız durumlardan¹⁵⁹ uzak olduğunu göreceklerdir.¹⁶⁰ Dolayısıyla aklî başında birisinin (bu Mekki) âyetleri, şer'i külli hususlarda bir prensip edinmesi ve onları bir tarafa itmemesi uygun olacaktır.

İTİRAZ: Bu nasıl olabilir? İbâdetler konusunda niyâbetin bulunduğunu, kişinin başkaları yüzünden ve yapmadığı şeyler karşılığında sevap ve günah kazandığını ifade eden çeşitli deliller bulunmaktadır:

(1)

Yukarıda arzettiklerinizle ters düşen deliller bulunmaktadır. Bunlar çoktur. Bir kısmını burada arz edelim: *"Ölü, üzerine dirinin ağlaması yüzünden azap görür"*¹⁶¹, *"Kim İslâm'da iyi bir çığır açar da, kendinden sonrakiler onunla amel ederlerse, onunla amel edenlerin sevaplarının bir benzeri de, o çığırı açan kimseye yazılır, öbürlerinin sevaplarından da birşey eksiltilmez. Kim de kötü bir çığır açarsa..."*¹⁶², *"Kişi olduğu zaman amel defteri kapanır, ancak şu üç şey dolayısıyla kendisine sevap yazılmaya devam edilir..."*¹⁶³, *"Haksız yere öldürülen hiçbir can yoktur ki, Âdem'in ilk oğluna onun öldürülmesi cinayetinden bir pay ayrılmış olmasın..."*¹⁶⁴ Kur'ân'da da şöyle buyrulur: *"İnanan, soyları da inançta kendilerine uyan kimselere soylarını da katarız. Onların işlediklerinden hiçbir şey eksiltmeyiz."*¹⁶⁵ Bu âyet, "çocuklar, kendi amelleriyle ulaşamasalar bile babalarının mertebelerine çıkarılırlar" diye tefsir edilmiştir. Hadiste şöyle gelmiştir: Birisi Hz. Peygamber'e [^{dehussalatu} ^{vescâlin}] : "Âlâh'ın farz kıldığı (hac), babamı iyice yaşlı bir halde yakalamıştır; onun binek üzerinde duracak gücü dahi yoktur. Onun yerine hac edeyim mi?" diye sorar. Hz. Peygamber: "Evet!" diye cevap verir. Başka bir rivayette ise: *"Ne dersin? Babanın başkasına borcu olsaydı da sen onu ödeseydin. Babanın borcu ödenmiş olur muydu?"* buyurmuşlar, o (kadın) da: "Evet" demiş. Bunun üzerine Hz. Peygamber [^{dehussalatu} ^{vescâlin}] : "Allah'a karşı olan borç, ödenmeye daha lâyıktır" buyurmuştur.¹⁶⁶, *"Kim üzerinde oruç borcu olduğu hal-*

159. Yanı ızmar, hakikat, mecaz... gibi bilinen on husus.

160. Bu konu ile ilgili olarak Deliller bahsinde geniş ve yeterli bilgi verilecektir.

161. Buhâri, Cenâiz, 33, 34; Muslim, Cenâiz, 16, 18, 19, 22-24.

162. Muslim, İlim, 15, Nesâî, Zekât, 64; Ahmed, 4/357.

163. Muslim, Vasiyyet, 14.

164. Buhâri, Cenâiz, 32; Muslim, Kasâme, 27.

165. Tûr 52/21.

166. Nesâî, 2/5; Neylul-Evtâr, 5/11.

de ölürse, velisi onun yerine tutar" ¹⁶⁷; Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vasselâm] birisi: "Ya Rasulallah! Annem öldü, üzerinde nezir borcu vardı ve yerine getiremedi" diye sordu. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vasselâm]: "Onun yerine sen yerine getir" buyurdu. ¹⁶⁸ İslâm büyükleri ve âlimler bu hadislerin gereği ile hükümde bulunmuşlardır. Bunun caiz olmayacağı görüşünde olan bir grup ise, amellerin hibe edilebileceğini, bunun Allah katında kendisine hibe edilen kimseye yararı dokunacağını kabul etmiştir. Bu saydıklarımız sadece bu konuda gelen nassların bir kısmı olmakla birlikte maksadı ifadeye yeterlidir ve böylece daha önce geçen ve genel ve istisnasız oldukları ileri sürülen nassların hiç de öyle olmadıkları ortaya çıkar. Böylece iddianın doğru olmadığı belirir.

(2)

Devamlı başvurulana ve üzerinde ihtilaf bulunmayan bir kâidemiz vardır: Bu bir başkası adına sadaka vermenin sahihliğini belirten kâide olmaktadır. Bilindiği gibi sadaka ibadettir; çünkü sadaka olabilmesi için, onunla sırf Allah'ın rızasının ve emre uyulmuş olmanın kastedilmiş olması gerekir. Bir kişi, başka biri adına sadaka verdiği zaman, —özellikle de kendisi adına sadaka verilen kişinin ölü olması durumunda— bu sadaka ile o kişinin varsa üzerindeki borç düşmekte ve ondan faydalanabilmektedir. Bu bir ibadet olduğu halde, burada niyâbet bulunmaktadır. Bunu şu husus da destekler: Zekât gibi farz olan sadakaların başkaları tarafından verilmesi durumunda bu caiz olmakta ve zekât yükümlüsünün adına geçerli olmaktadır. Halbuki zekât namaz ile kardeş gibidir. ¹⁶⁹

[233]

(3)

Üzerinde ittifak edilen ya da ittifak edilmiş gibi olan ¹⁷⁰ bir mesele daha vardır: Hata yolu ile öldürme olaylarında âkile diyeti yüklenir. Bunun anlamı, A'nın işlediği cinâyetin (itlâf) sorumluluğunun B tarafından üstlenilmesi demektir. Bu, illeti akulla kavranılamayan yani taabbudî olan bir konuda niyâbet anlamına gelir ve başka türlü izahı da mümkün değildir. İmamın, kırâat, kıyam ve diğer bazı rükünlerin edasında, sehiv secdesinde kendisine uyanların yerine geçmiş olması da bu kabilden olup, onların yüklerini yüklenme anlamına gelir. Başkaları için yapılan dua da böyledir. Çünkü duanın aslı, Allah'a yalvarıp-yakarmak ve O'na yönelmek demektir. Halbuki, bu dua ile faydalanan gıyabında dua edilen kimse olmaktadır. Yüce Allah bazı melekler yaratmıştır. Bunların ibadetleri sırf özel olarak mü'min kullara,

167. Buhârî, Savm, 42; Müslim, Sıyâm, 153.

168. Buhârî, Vasâyâ, 19; Ebu Davud, Eymân, 24.

169. Hamasî bir cümledir. Bununla problemi güçlendirmek ve böylece onun mâlî bir şâihe bulunmayan sahada da yürümesini istiyor.

170. Yani muhalifi çok az olan. Bu konuda **İlâmu'l-muvakkîn**'e bakılabilir.

genel olarak da yeryüzü sakinlerine istiğfarda bulunmaktan ibarettir. Hz. Peygamber (ﷺ) *"Cehennemlik oldukları anlaşıldıktan sonra, akraba bile olsalar, puta tapanlar için mağfiret dilemek Peygamberin ve onun müminleri varasızdır"*¹⁷¹ âyeti gelinceye kadar anne ve babası için istiğfarda bulunmuştur. Ibn Ubey¹⁷² hakkında: *"Yasaklanmadıkça senin için mağfiret talebinde bulunacağım"* buyurmuşlar ve sonunda *"Onların ister bağışlanmasını dile, ister dileme birdir. Onlara yetmiş defa bağışlanma dilesen Allah onları bağışlamayacaktır"*¹⁷³, *"Onlardan ölen kimsenin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma."* âyetleri inmiştir.¹⁷⁴ Bu âyetlerle her ne kadar onların ölülere üzerine mağfiret talebinde bulunması yasaklanmışsa da, diri-leri hakkında istiğfarda bulunması yasaklanmamıştır. Nitekim Hz. Peygamber (ﷺ) müşrik kâfirler hakkında: *"Allah'ım! Kavmimi affet. Çünkü onlar bilmiyorlar"*¹⁷⁵ diye duada bulunmuştur. Kısaca demek gerekirse, başkaları adına dua yapmanın caizliği, dinde kesin olarak bilinen hususlardandır.

(4)

İbâdetler dışında kalan bedenî amellerde niyâbet usûlü geçerlidir. Aynı olarak herkes üzerine vacip olmakla birlikte bazı bedenî ibâdetlerde de durum oyledir. Mâli olanlarda da caiz bulunmaktadır. Mâli olanlar içerisinde en önemlisi cihaddır ve cihadda devlet başkanının izin vermesi durumunda, kişinin kendi yerine niyâbeten ücretli ya da ücretsiz başka birisini göndermesi caizdir. Halbuki cihad bir ibâdettir. Bu gibi yerlerde niyâbet caiz olduğuna göre, meşrû kılınmış diğer amellerde de caiz olmalıdır; çünkü hepsi de şer'an konulmuş olmak özelliğinde birleşmektedirler.

(5)

Teklifi ameller, sonuç itibarıyla iyi ya da kötü bir karşılık getirirler. İnsan bazen, yapmadığı birşeyden dolayı iyi ya da kötü bir karşılığa maruz kalabilir. Bu genelde üzerinde anlaşılan bir esas olmaktadır. Bunlar da iki kısımdır:

171. Tevbe 9/113

172. Medine munafıklarının reisi. (Ç)

173. Tevbe 9/80.

174. Tevbe 9/84.

175. Abdullah b. Abdullah b. Ubey, Hz. Peygamber'den babası için istiğfarda bulunmasını talep etmişti. Hz. Peygamber de mağfiret talebinde bulundu. Bunun üzerine *"Onların ister bağışlanmasını dile, ister dileme birdir. Onlara yetmiş defa bağışlanma dilesen Allah onları bağışlamayacaktır"* âyeti indi. Hz. Peygamber: *"Ben de yetmişten fazla istiğfar edeceğim"* buyurdu. Bu kez de *"Onlardan ölen kimsenin namazını sakın kılma, mezarı başında da durma."* âyeti geldi. (Geniş bilgi için bkz. Kurtubî, **Tefsir**, 8/218 vd.).

176. el-Münâvî, **Künûzu'l-hakâik**'da el-Bezzâr'dan nakletmiştir.

Birinci kısım kendi başına, ailesine, çocuğuna ve ırzına gelen musibetlerdir. Eğer bu musibetler bir başkasının işledikleri yüzünden ise, günahlarına keffâret olur ve musibete sebep olan kişinin sevabından alınır, kendisine verilir; kendi günahı da ona yüklenir. Çektiği elem bir tarafa, bu neticenin olacağını bilip bilmemesi önemli değildir. Nitekim Ebu Hureyre'nin rivayet etmiş olduğu kıyamet gününde gerçek müflisin kim olduğunu belirten hadiste bu hususa değinilmiştir.¹⁷⁷ Eğer musibetler bir başkasının işledikleri yüzünden değilse¹⁷⁸ o zaman da sırf keffâret ya da hem keffâret hem de sevaba vesile olurlar. Nitekim hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Bir kimse bir ağaç diker ya da ekin eker, sonunda ondan bir insan ya da başka bir canlı faydalanırsa, bu o kimse için bir ecir olur"*¹⁷⁹, *"Kim Allah yolunda at beslerse, bu at çayırdan ya da bahçeden yerse veya nehirden su içerse, yahut bir iki tur atarsa, bu yaptıkları şeyler adedince kendisi için hasenât yazılır. İsterse bunlara yönelik bir kasdı bulunmasın."*¹⁸⁰ Bu anlamda daha pek çok hadis bulunmaktadır.

[235]

İkinci kısım, amel haline dönüşmeyen niyetlerdir. Bu hususta birçok hadis gelmiştir. Bazılarını arz edelim: *"Kişi, eğer kendisini bir ozür alıkoymuşsa, (niyetiyle) gece ihyası ya da cihad sevabı alır."*¹⁸¹ Tabii diğer ameller de aynıdır. Hatta Hz. Peygamber, "keşke malım olsa da falan gibi ben de iyilik yapsam" diye temennide bulunan kimse hakkında: *"O, ameli işleyen ile sevapta aynıdır"*; kötü niyet besleyen bir başkası hakkında da *"O ikisi günahta aynıdır"* buyurmuşlardır.¹⁸² Ayrıca hadislerde: *"Kim bir iyiliğe niyet eder ve onu yapmazsa, ona bir iyilik yazılır"*¹⁸³, *"Birbirini öldürmek amacıyla iki müslüman kılıçlarını çekerek karşı karşıya gelirler ve bunlardan biri diğerini öldü-*

177. Rasulullah (as) sorar: "Müflis kimdir? Biliyor musunuz?" Ashap cevap verir: "Müflis bizce, parası pulu olmayan kimsedir." Hz. Peygamber cevap verir: "Gerçek müflis şudur: Ünmetimden namazını kılmış, orucunu tutmuş, zekâtını vermiş kimseler huzura getirilir. Ama şuna küfredmiş, buna iftira da bulunmuş, şunun malını yemiştir, onun kanını akıtmış, şunu döğmüştür. Yapmış olduğu iyilikler onlar arasında bölüştürülür. Eğer yeterli gelmezse bu kez onların günahları alınır ve onun üzerine yüklenir, sonra da cehenneme atılır. İşte gerçek müflis budur." (Müslim, Birr, 60; Ahmed, 2/30:1).

178. Yani sırf Allah'tan gelen musibetlerse.

179. Buhârî, Hars, 1; Müslim, Musâkât, 7-10; Ahmed, 3/147.

180. Hadis manen ve muhtasar olarak rivayet edilmiştir. Daha önce geçti. (bkz. 2/205).

181. "Gece namaz kılma âdeti bulunan bir kimse bu niyetle yatar ve uyku galebe çalar ve namaza kalkamazsa, ona sanki namaz kılmuş gibi sevap yazılır ve uykusu da kendisine bir sadaka olur" (Muvatta, Salâtü'l-leyl, 1; Ebu Davud, Tatabvü, 20). "Medine'de öyle adamlar vardır ki, onlar aldığınız her yolda, hatettiğiniz her vadide hep sizinle beraberdirler. Onları siz katılmaktan hastalık alıkoymuştur" (Buhârî, Cihad, 35; İbn Mâce, Cihad, 6).

182. Tirmizî, Zühd, 17; İbn Mâce, Zühd, 26; Ahmed, 4/230.

183. Buhârî, Rikâk, 31; Müslim, İman, 206.

nerse, *kâtil de maktul de cehennemdedir...*"¹⁸⁴ buyrulur. Bunlara benzer sırf niyette bulunan kimsenin sevapta ve günahta, aynen bilfiil ameli işleyen kimse gibi olduğunu belirten daha başka deliller çokça bulunmaktadır. Bir kimse bilfiil ameli işlemeyen ya da bir başkası kendi adına işlemeyen, işlemiş gibi sayıldığına göre, bir başkasının kendi yerine niyâbeten işlemesi durumunda, o ameli işlemiş sayılması öncelik arz etmez mi?¹⁸⁵

CEVAP: Bu ileri sürülen şeylere —her ne kadar onların bir kısmı hakkında bazı âlimler niyâbetin caiz olduğunu söylemişlerse de— daha geniş açıdan bakmak gerekmektedir:

Başkası adına verilen sadaka —her ne kadar ibadet olarak kabul etsek de— üzerinde durduğumuz kısımdan değildir. Çünkü bizim burada konu edindiğimiz nokta, Allah'a yaklaşıtırıcı ve O'na bir yöneliş olması açısından ibâdetlerde niyâbetin caiz olup olmamasıdır. Başkası adına verilen sadaka, mâlî tasarruflardan olmakla konumuza girmemektedir.

Duaya gelince, duada niyâbet bulunmadığı son derece açıktır; çünkü o başkası için bir şefaât demektir ve dolayısıyla konumuzla ilgisi yoktur.

Bedeni ve mâlî amellerde niyâbet konusu ise, bunlar aklen hikmeti kavranılabilen maslahatlardan olmaktadır ve bu açıdan onlarda niyet şart koşulmamaktadır. Hatta asılın (kendisine nâip olunan kimse) sebep olduğu şey hakkında kurbete niyet etmesi durumunda, kendisine bunun sevabı dahi olacaktır. Çünkü ibâdet (kurbet niyeti) nâipden değil kendisinden sadır olmuştur. Sadece dağıtma üzerine yapılan niyâbet, malı çıkarmak suretiyle icra edilen Allah'a yaklaşma fiilinin dışında ayrı birşeydir. Cihad, her ne kadar ibâdet sayılan amellerden ise de, aslında —dünyevî maslahatların temini için gerçekleştirilmesi gereken diğer kifâi farzlar gibi— aklen hikmeti kavranabilen amellerden olmaktadır. Ancak bu gibi fiillerden âhirette bir karşılık alınabilmesi için mutlaka Allah'ın rızasının gözetilmiş olması; O'nun dininin yüceltilmesinin amaçlanmış olması gerekecektir. Eğer dünya menfaatleri kastedilirse, cihad maslahatı gerçekleşmiş olmakla birlikte, sadece kastedilen şeyler elde edilmiş olur; âhiret sevabı olmaz. Aynen iyiliği emretme, kötülüğü yasaklama prensibinde olduğu gibi. Zaten cihad da bu genel prensibin bir dalı olmaktadır. Kaldı ki, ücretle bir başkasının yerine niyâbeten cihada katılma, nefsin dünyevî menfaatler karşılığında tehlikeye atılması anlamı içerdiği için, bazı

184. Hadisin devamında ashap sorar: "Ya Rasûlallah! Kâtilin durumunu anladık. Peki maktûl niye öyle?" Hz. Peygamber cevap verir: "*Çünkü o da kardeşini öldürmeye azmetmişti*" (Nesai, Tahrim, 29; İbn Mâce, Fiten, 11).

185. Çünkü, bu durumda niyet bulunmakta, niyet edilen şey de, her ne kadar bir başkası tarafından da olsa ortaya konulmuş olmaktadır.

âlimlerce mekruh görülmüştür. Eğer burada amelle Allah'a yaklaşma kasdının bulunması farzedilecek olsa, bu açıdan bakıldığında bu konuda niyâbet asla sahih olmayacaktır. Bu prensibe karşı yöneltilmiş bir itiraz da bulunmamaktadır.

Kulun başına gelen musibetlere gelince, bu konu ibâdetlerde niyâbet konusu ile ilgili değildir. Orada söz konusu olan ecir ve keffâret olma durumu, kula isabet eden (elem vb. gibi) şeyler karşılığında olmakta, başka birşey karşılığında olmamaktadır. Zalimin hasenâtının mazlûma verilmesi, yetmeyince mazlûmun günahlarının zâlimin üstüne yüklenmesi ise borçların kapatılması ile ilgilidir. Bu ise bedelli (muvazaah) şeylerdendir. Başka türlü de olamazdı, çünkü âhirette bedeller ancak sevap ve günahlarla ödenir; zira orada ne dinar (altın para) ne de dirhem (gümüş para) hiçbir şey yoktur. Dünyada ödeme imkânı ise geçmiştir.

Ağaç dikme ve ekin ekme ile ilgili itiraz ise, mallara gelen musibetlerle ilgilidir. Sahibinin, insana ya da hayvanların onlardan istifadesine yönelik bir niyetinin bulunması durumunda da ihsan ve iyilikte bulunma kısmına girer.

Amelleri işlemeden âciz kalan kimseler hakkındaki meseleye gelince, bu, niyâbet olmadan sadece işleyene has olan amellere karşılık verme anlamına gelir. Zira, böyle âciz bir kimse niyeti sebebiyle Allah'tan bir lutuf olarak sanki o ameli işlemiş gibi sayılır. Kaldı ki, hükümler dünyada zâhiri üzere işlem görür. Bu yüzdendir ki, vacip olan bir ibadeti ifadan âciz kalan ve eğer gücü yetecek olsa mutlaka işleyecekti şeklinde de niyeti bulunan bir kimsenin, o ameli işlemiş gibi sevap alacağı söylenmiştir. Bununla birlikte, o ibadetin —eğer kaza edilebilen amellerden ise—, Allah ile kendisi arasında kazası düşmüş olmamaktadır. Nitekim, bir müslümanı öldürme, ya da hırsızlık yapma, ya da kötü bir iş yapma niyetinde bulunan ve fakat gücü yetmediği için işleyemeyen kimse¹⁸⁶ de, sanki onu işlemiş gibi günahkâr olmaktadır. Bununla birlikte dünyada sanki bu fiilleri işlemiş gibi kabul edilip gerçek fâile verilen cezaya çarptırılmamaktadır. Dolayısıyla bu meselede de niyâbetle ilgili birşey yoktur. Niyâbetin bulunduğu farzedilse bile, nâib bizzat fiili işleyen kimsedir (müktesib); dolayısıyla ameli ya lehine ya da aleyhine olacaktır. Neticede diyebiliriz ki, ileri sürülen bu meseleler bizim ortaya koyduğumuz esasla çelişmemektedir.

Şimdi itirazın başında ileri sürülen delillere dönelim. Çünkü meselemize karşı çıkanların esas dayanakları bunlar olmaktadır.

[238]

Dirinin ağlaması yüzünden ölünün azap görmesi hadisinin, Arap

186. Burada, kişi bu tür kötülükleri işlemeyi aklına koymuş, önlemlerini almış, ancak kendi iradesi dışında bir sebepten dolayı amacına ulaşamamıştır. İşte bu insan, onu bilfiil işlemiş gibi günahkârolur. Yoksa maksat, bunları sadece zihninden geçiren kimse olmamalıdır.

adetlerine yorulacağı açıktır. Zira onlar, oleceklerini anladıkları zaman âlelemleri kendi üzerlerine ağılamaya teşvik ederlerdi. “*Kim güzel bir şeyi açarsa...*”, “*Her haksız öldürme cinayetinden Hz. Âdem’in ilk çocuğu bu pâyavırlacağı...*”; “*Uç şey hariç öldükten sonra amel defterine işlenmeyeceği...*” vb. hadislerle gelince, bunlarda sözü edilen sevap ya da günah, ecr verilen ya da günah terettüp eden şeyin işlenmesi anlamına gelmektedir. Çünkü bu amellerin ortaya konulmasına ilk defa kişi kendisi sebebiyet vermiştir. Müsebbebler, sebeblerin ortaya konması neticesinde doğarlar. Sebebiyet vermeye karşılık olarak tutulan sevap ya da günah, kendi amelinden kaynaklanmış olup, ikinci müte sebblibin yanı sıra sebebi ortaya koyanın amelinden doğmuş değildir. “*Babanı, soyları da mançta kendilerine uyan kimselere soylarını da katarsın*”” âyetini de işte bu mânâyâ yormak gerekir. Çünkü, kişinin çocuğu da, onun bir kazancı (kesbi) sayılır; ona dokunan bir hayır sanki babaya nisbet edilmiş gibi olur. “*Malı ve kazandığı kendisine fayda vermedi*”” âyeti de aynı şekilde tefsir edilmiş ve çocuğunun onun Ebu Leheb’in kazancından (kesb) olduğu belirtilmiştir. Bu durumda, çocuğun babanın mertebesine çıkması ve babanın diğer sâlih amelleriyle nasıl seviniyorsa onunla da gözünün aydın olması hususunda şaşılmamak bir durum yoktur. Âyetin “*Onların işlediklerinden hiçbir şey eksilmez*”” kısmı da bunu ifade eder.

Bütün problem, zikredilen diğer hadislerde. Çünkü onlar ispatlanmaya çalışılan kâideye ters düşmekte sanki nass gibidirler. İşte bu yüzden de özellikle bu hadislerde belirtilen —ki bunlar oruç ve hac oluyor; nezir (adak) ise oruçla ilgili olduğundan, o da oruç içerisinde mütalaa ediliyor — konularda niyâbetin bulunup bulunmayacağı konusunda ilülat meydana gelmiştir.

Bu hadislerle ileri sürülen itiraza çeşitli şekillerde karşılık verilebilir:

- (1) Bu konudaki hadisler muztaribtir.¹⁸⁷ Buhârî ve Müslim onların muztaripliğine işaret etmişlerdir. İkmâl’e¹⁹¹ bakınız. Hadislerin muztaripliği, kesin bir asılla tearuz (çelişme, ters düşme) halinde olmaması durumunda onların delillliğini zayıflatır. Kesin bir asıl ile tearuzları durumunda ise durum nasıl olur? Hem sonra Tahavi, “Kim üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse, velisi onun yerine tutar”¹⁹² hadisi hakkında

187. Tûr 52/21

188. Leheb 111/2

189. Tûr 52/21

190. Muztarib. Bir ya da daha fazla raviden farklı şekillerde rivayet edilen ve bu rivayetler arasında herhangi bir yolla tercih yapılamayan hadislerdir. (Ç)

191. Muhtemelen İkmâl’u’-mu’lim bi fevâidi Müslim olmalıdır. (Ç)

192. Buhârî, Savm, 42; Müslim, Siyâm, 153.

onun sadece Hz. Âişe yoluyla rivayet edildiğini, Hz. Âişe'nin ise bu hadisi terkedip onunla amel etmediğini ve aksi doğrultuda fetva verdiğini söylemiştir. Yine o ölüp de üzerinde nezir borcu bulunan kadın hakkındaki hadis hakkında da: "*Onu sadece İbn Abbas rivayet etmiştir. O da bu hadise muhalefet etmiş ve hiçbir kimsenin başkasının yerine oruç tutamayacağına dair fetva vermiştir*" der.

(239)

- (2) Âlimler bu hadisler hakkında farklı görüştedirler. Onlardan kimi —Ahmed b. Hanbel gibi— sahih olanlarını mutlak suretle kabul etmiştir. Bazıları da, hadislerin bir kısmını kabul etmiş ve niyâbete, oruçta değil de hacda cevaz vermiştir. Bu İmam Şafî'nin görüşü olmaktadır. Kimi de Malik b. Enes gibi mutlak surette men cihetine girmiştir. Görüldüğü gibi bazı âlimler sahih olsa bile hadislerin bir kısmını almamışlardır. Bu da bu hadisler doğrultusunda görüş belirtmenin zayıflığına bir delil olmaktadır. İbnu'l-Arabî'nin naklettiği üzere âlimlerin namaz konusunda görüş birliği içerisinde olmaları da bunu destekler. Gerçi, hacda niyâbet içerisine iki rekat tevaf namazı da girmektedir; ancak bu tâbî durumundadır. Diğerlerinde caiz olmayan şeyler tâbide caiz olabilmektedir. Meselâ, aşılınmış meyveleri ile birlikte ağacın satılması, kölenin malıyla birlikte satılması¹⁹³ gibi. Kalbî amellerde ise niyâbetin olmayacağında kesin ittifak etmişlerdir.
- (3) Bazı âlimler, mutlak suretle dikkate almamayı gerektirecek şekilde hadisleri yorumlamışlardır. Bunlar şöyle derler: Metot olarak peygamberler hiçbir kimseyi hayır işlemekten engellemezler. Bununla şunu demek istiyorlar: Hac ve orucun kazası hakkında kendilerine soru sorulunca bunların birer hayır olması sebebiyle sorularına olumlu cevap vermişlerdir; yoksa onların bir başkası adına işlenmesinin caizliğini belirtmek istememişlerdir. Bu görüş sahipleri: Hiçbir kimse bir başkası adına amelde bulunamaz. Eğer işlerse kendisi için işlemiş olur. Nitekim yüce Allah: "*İnsan için ancak çalıştığı vardır*"¹⁹⁴ buyurmaktadır, demektedirler.
- (4) Bu hadislerin, o amellere sebebiyet veren kimselere has olması mümkündür. Meselâ: Kendisi adına hac yapılmasını emreden veya bu şekilde vasiyette bulunan ya da bu doğrultuda bir çabası olan kimsenin durumunda olduğu gibi. Bu halde, onun durumu "*İnsan için ancak çalıştığı vardır*"¹⁹⁵ âyeti ile uygunluk arzeder.

193. Tâbî durumda oldukları için meyve ve maldaki bilinmezlik akdi bozmamaktadır. (Ç)

194. Neem 53/39.

195. Neem 53/39.

- (5) "Kim üzerinde oruç borcu olduğu halde ölürse, velisi onun yerine tutar" ¹⁹⁶ hadisi mecaz anlamda, niyâbetin sahih olduğu şeye yani sadakaya yorulur. Çünkü kazâ, bazen kazâ edilen şeyin misli ile olur, bazen de —imkânsız olması durumunda— onun yerine geçecek şeyle yani bedelle olur. Bu bedel, oruç için yedirmek; hac için de, kendisi için hac yapacak kimsenin nafakası vb. olur.
- (6) Bu hadisler azınlıkları bir tarafa, şerîatta sabit bulunan kesin bir esasa da ters düşmektedirler. Lafzî ya da mânevî tevatür mertebesine ulaşmamaktadırlar. Zan (kesin olmayan bilgi), kesin bilgi karşısında tutunamaz. Nitekim bilindiği üzere, vahid haberle amel edilebilmesi için, onun kesin bir esasa ters düşmemesi gerekir. Bu İmam Mâlik ve İmam Ebu Hanife tarafından bir prensip olarak benimsenmiş olmaktadır. İşte üzerinde durduğumuz konunun esprisi ve ondan gözetilen maksat da işte burada yatmaktadır. Verilen diğer cevaplar ise, sözü edilen hadislerle yapışmanın gereğini zayıflatmaktadır. Böylece bu yerinde ve güzel olan prensibin kaynağı da ortaya çıkmış oldu. Başarı ancak Allah'tandır.

FASIL:

Konu ile ilgisi bulunan bir nokta üzerinde daha durmak gerekiyor. O da, sevapların bağışlanması konusudur. Konu üzerinde çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır. Sevapların bağışlanamayacağını savunanlar, iki açıdan görüşlerini desteklemektedirler:

- (1) Hibe, şerîatta ancak belli bir şeyde yani mal cinsinden olan şeylerde geçerli olur. Amellerin sevabı konusunda ise asla. Konu ile ilgili delil bulunmadığına göre, amellerin sevabının hibe edilebileceğini söylemek asla doğru olmayacaktır.
- (2) Şâri'in koyması açısından sevap ve azap, sebeplere nisbetle müsebbebler gibidir. Bu hususu bizzat Kur'ân ifade etmektedir: "Bunlar Allah'ın yasalarıdır. Allah'a ve peygamberine kim itaat ederse, onu içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır; orada temellidirler, büyük kurtuluş budur. Kim Allah'a ve Peygamberine baş kaldırır ve yasalarını aşarsa, onu temelli kalacağı cehenneme sokar; alçaltıcı azap onadır" ¹⁹⁷; "Yaptıklarının bir karşılığı olarak..." ¹⁹⁸, "Yaptıklarınıza bir karşılık olmak üzere cennete girin." ¹⁹⁹ Bu mânâda pek çok

196. Buhârî, Savm, 42; Müslim, Sıyâm, 153.

197. Nisâ 4/13-14.

198. Vâkıa 56/24.

199. Nahl 16/32.

âyet vardır. Sonra sevap ve azap aynen bir fiile tâbî durumunda bulunan şeyler (tevâbi) gibidir. Meselâ satış akdi yapılır; bunun üzerine satın alınan şeyden istifade hakkı doğar; nikâh akdi yapılır ve buna tâbî olarak kadından istifade helâl olur. Bu neticeleri ortadan kadırmak ya da değiştirmek konusunda mükellefin bir yetkisi yoktur. Kaldı ki, burada sözünü ettiğimiz ameli işleyene verilen şey, Allah'ın lutfundan başka birşey değildir. Durum böyle olunca, sevap ve günah konusunda mükellefin yapabileceği hiçbir şey olmadığı, herhangi bir tercihi bulunmadığı ortaya çıkar. Şu halde sevap üzerinde bir tasarrufta bulunmak mümkün değildir; çünkü tasarruf kişinin ihtiyârî olarak mâlik olduğu şeyler üzerinde olabilir. Âhirette verilecek karşılıklar ise böyle değildir. Bu durumda amelde bulunan kimsenin, elinde olmayan böylesi bir konuda tasarruf yetkisi olmayacaktır. Nitekim bir başkasının da böyle bir yetkisi bulunmamaktadır.

Sevapların bağışlanabileceğini caiz görenler ise, kendi görüşlerini şöyle delillendirmeye çalışıyorlar:

[241]

- (1) Mal ve mala tâbî konularda hibenin caiz olduğunu gösteren şer'î deliller bizzat bu hususun da delilleridir. Bunlara göre, sevapların hibesi konusu da, ya bu nassların genelliği ya da mutlaklığı içerisine girerler ya da kıyas yoluyla onlar da bu delillerin kapsamına sokulurlar. Çünkü mal ya da sevap takdir edilmiş bir bedel (karşılık) olmaktadır; dolayısıyla birinde caiz olan şeyin öbüründe de caiz olması gerekir. Daha önce, başkası adına verilen sadakanın, sevabın hibesi²⁰⁰ olduğu ve başka bir ihtimalin sahih olmadığı geçmişti. Durum böyle olunca, bu konuda şer'î delil vardır ve yasaklamak için bir mesnet yoktur.
- (2) Amellerle sevap ya da günah arasındaki ilişkinin, sebeplerle müsebbebler arasındaki nisbet gibi olması ve onların bir fiile tâbî durumda bulunan şeyler mesabesinde bulunması, —dünyevî işlerde olduğu gibi— o ameli işleyen için sevaba mâlikiyetin bulunmasını gerektirir. Mülkiyetin bulunduğu sabit olunca, onda hibe yoluyla tasarruf hakkının bulunduğu da kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

İTİRAZ: Sevaba, mala olduğu gibi sahip olunamaz. Çünkü sevap sadece âhiret âlemine has olur ve ondan maksat orada meydana gelecek olan nimetlerdir. Şu anda ise kişi, onlardan bir şeye sahip değildir.

200. Ne ilgisi var? Daha önce geçen, onun bir mâlî tasarruf şeklinde olduğu idi Sanki o malı, tasaddukta bulunana vermiş ve o sadece sarf konusunda onun yerine geçmiş gibi idi. Mala ise bizzat kendisi malik olmuştu. Sevap ise tamamen başka bir şeydir.

Ya da amellerine karşılık olarak burada “*Kadın, erkek, inanmış olan, kıymetli işlerse, ona hoş bir hayat yaşatacağız*”²⁰¹ âyetinde ifade olunduğu şekilde birşey elde etmiş olacaktır. Bu ise, âhirette elde edeceği karşılık turunden olmaktadır. Yani aynen âhiretteki cennet hayatı gibi dünyada mutlu ve huzurlu bir hayat yaşayacak ve onun mutluluğunu bozacak birşey bulunmayacak demektir. Dolayısıyla her iki takdirde de hibe edebileceği birşeye malik bulunmamaktadır. Hibe ise, ancak kendi eli altında ve şu anda mülkiyetinde bulunan mallarda geçerli olabilir.

CEVAP: Ameli işleyen kimse, her ne kadar bizzat sevaba mâlik olmasa bile, gâlip zanla bilinmektedir ki, o sevap Allah katında o kişi lehine olmak üzere yazılmış bulunmaktadır ve şu anda eli altında olmasa bile, (Allah’tan) temlik ile kendi mülkü olmak üzere sabit bulunmaktadır. Birşeye mâlik olunması için o şeyin şu anda el altında olması gerekmez. Mal hakkında el altında olmadığı halde mülkiyetin sabit olması ve hibe vb. yollarla tasarrufta bulunulması sahih olduğuna göre, sevap hakkında da sahih olmalıdır. Nitekim kişi: “Falandan miras olarak alacağım şeyi, filana hibe ettim” veya “Eğer vekilim bir köle alırsa o hur olsun, ya da kardeşime hibe olsun” vb. diyebilmekte, bu şeyler kendi eli altında bulunmasa bile bu tasarrufları sahih olmaktadır. Nasıl ki, muvekkil yapmasa bile, işlenmesi vekilin elinde olan ve şu anda eli altında da bulunmayan şeylerle ilgili olan bu tür tasarrufları sahih oluyorsa, herşeye vekil olan Yüce Allah’ın elinde bulunan bir konuda benzeri bir tasarrufta bulunma da sahih olmalıdır. Böylece, sevabın hibesi konusunda bu yaklaşımın esası da ortaya çıkmıştır. Doğruya ulaştıran ancak Allah’tır.

SEKİZİNCİ MESELE:

Şâri’nin amellerde²⁰² gözetmiş olduğu maksatlardan biri de, mükellefin onlar üzerinde devamlılık göstermesidir. Bu konuyu açıkça ortaya koyan deliller vardır. Meselâ: “*Ancak namaz kılıp, namazlarında devamlı olanlar...*”²⁰³; “*Namazı ikâme ederler*”²⁰⁴ Namazın ikâmesi, onun devamlı kılınması demektir. Namaza nisbet edildiği her yerde “ikâme” kelimesi hep bu şekilde tefsir edilmiştir. Bu ifade hep ovgu sâdedinde gelmiştir. Bu da Şâri’nin devamlılığı amaçladığının

201. Nahl 16/97

202. Yani sebepleri yenilenen ibadetlerde. Meselâ, nısap bulunduğu için bu yıl farz olan zekât, ertesi sene nısapın bulunmaması durumunda vacip olmaz. Sebeplere bağlı diğer ibadetlerde de durum aynıdır. Dolayısıyla muellifin sözünü, kayıtlamak gerekmektedir.

203. Meâric 70/23

204. Pek çok yerde geçer. Meselâ bkz. Bakara 2/3

bir delili olur. Pek çok yerde ise “*Namazı ikâme edin, zekâtı verin...*”²⁰⁵ şeklinde ikâme yani devamlılık açık olarak emredilmiştir. Hadiste de: “*Allah katında amellerin en sevimsisi, az da olsa sahibinin üzerinde devamlı olduğu ameldir*”²⁰⁶, “*Güç yetirebileceğiniz amellerin altına giriniz. Çünkü siz usanmadıkça Allah (sevap vermekten) usanmayacaktır*”²⁰⁷ “*Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vasselâm] bir amele başladığı zaman onu devamlı yapardı*”²⁰⁸, “*O’nun ameli devamlılık arzederdi*”²⁰⁹ gibi ifadelerle bu husus belirtilmiş bulunmaktadır. Sonra Şâri’ Teâlâ, farz, sunnet ve müstehap olan ibadetleri anlaşılabilen sebepleri olsun olmasın belirli vakitlere bağlamıştır. O’nun ibadetleri böyle vakitlere bağlamış olması, amellerin sürekliliğini amaçladığına kesin olarak delalet etmektedir. Âlimler, ruhanlığa kalkışanlar hakkındaki “*Ona gerçek anlamda riâyet etmediler*”²¹⁰ âyetini açıklarken, ona riâyet etmemelerinden maksat, başladıktan sonra terkedip, devam etmemektir, demişlerdir.

[243]

FASIL

Sûfiyenin kendi kendilerine yükledikleri belirli vakitlerdeki virtlerinin (evrâd) hükmü işte buradan çıkarılacak ve onlara, virtlerini mutlak sûrette devamlı olarak yerine getirmeleri emredilecektir.²¹¹ Ancak bu halleriyle onlar, başkalarının yerine getirmekle memur olmadıkları yükleri yerine getirmiş olacaklardır. Mükellefin, kendisine şer’an vacip olmayan bir amel altına gireceği zaman yapması gereken, sadece o amele girişin kolaylığına bakmaması, onun sonucunu da düşünmesidir. Ömrü boyunca o ameli yerine getirebilecek mi, yoksa getiremeyecek mi? Bunları hesaba katması gerekir. Çünkü mükellefin karşı karşıya kalacağı güçlükler iki yönden kaynaklanır:

(a) Bizzat yükümlülüğün kendisinin çokluğundan ya da şiddetinden kaynaklanır.

205. Bakara 2/43. vb.

206. Buhâri, Rikâk, 18; Müslim, Mûsâfirin, 215, 216.

207. Daha önce geçti. (1/343).

208. Ebu Davud, Tatavvu, 27; Müslim, Mûsâfirin, 141.

209. Buhâri, Savm, 64, Rikâk, 18; Müslim, Mûsâfirin, 217.

210. Hadid 57/28.

211. Hz. Peygamber (as) çeşitli kimselere çeşitli münasebetlerle zikirler (evrâd) öğretmişti. Tabii bu virdleri verirken, iyi bir doktorun hastasının durumunu gözönünde bulundurduğu gibi, karşıdaki kişinin halini, vaktini, işini vb. gözönünde bulunduruyor ve onun devamlı yapabileceği bir virdi kendisine öğretiliyordu. Daha sonra gelen müridlerin de aynı şekilde davranmaları ve müridlerinin hallerine, vakitlerine uygun virdler vermeleri gerekir. Zamanımızda, bazı sofuların Hz. Peygamber’den gelen bütün virdleri toplayarak —ki saatler alabilir— okuduklarını görmekteyiz. İnancımızca bu tutum, işi zorlaştırmanın, altından kalkılmayacak bir yükün altına girmenin ve Hz. Peygamber’in gösterdiği tavrı kavrayamamanın bir örneği olmaktadır. (Ç)

ib; Yukümlülüğün —kendisi hafif de olsa—devamlılığından kaynaklanır.

Örnek olarak namaz yeterlidir. Aslında namaz hafiftir; fakat devamlılık vasfı eklenince zor olmaktadır. Nitekim bizzat Yüce Allah da “Sabır ve namazla Allah’a sığınıp yardım isteyin; Rablerine kavuşacak ve ona döneceklerini umanlar ve huşû duyanlardan başkasına namaz elbette ağır gelir”²¹² buyurmak sûretiyle namazın gerçekten çok ağır olduğunu belirtmiş ve öyle ki namaz emriyle sabır emrini bir arada zikretmiştir. Bu hükümden huşû sahiplerini istisna etmiş ve namazın onlara güç gelmeyeceğini belirtmiştir. Çünkü onlar, itici ve çekici motif özelliğini arzeden korku ve ümit arasında bir özelliğe sahiptirler. İşte bu özellik onlara namazı kolaylaştırır. Bu durum Yüce Allah’ın aynı âyetteki “Rablerine kavuşacak ve ona döneceklerini umanlar”²¹³ buyruğunda ifadesini bulmaktadır. Çünkü korku ve ümit, zoru kolaylaştırmaktadır; arslandan korkan kimse için kaçış zorluğu ve yorgunluğu diye birşey yoktur; arzuladığına ulaşma ümidi taşıyan kimse için uzak yakındır. Amellere girme, süreklilik kasdı ile birlikte bulunduğu için, yükümlülüklerde hep orta hal esas alınmış ve güçlük kaldırılmış; kolaylaştırma emredilmiş, zorlaştırma yasaklanmıştır. Hz. Peygamber ^(ahdes salatu vescelim) şöyle buyurur: “Bu din metindir; ona rıfk ile gir. Allah’a ibâdeti, nefsine nefrete dönüştürme. Çünkü acele eden ne yol alabilir; ne de binit bırakır”²¹⁴; “Kim bu dini zorlaştırmaya kalkıştırsa, ona yenik düşer.”²¹⁵ Bu deliller, bizzat zor ameller altına girmekle zorlaştırmayı kapsadığı gibi, devamlılık sûretiyle zorlaştırmayı da kapsar. Bu anlamda deliller pek çoktur.

[244]

DOKUZUNCU MESELE:

Şeriat, mükellefler açısından küllî ve geneldir. Yani, talep içeren hükümlerle²¹⁶ ilgili şer’î hitap, sadece bazı mükelleflere has olmaz; onun hükümleri altına girme konusunda hiçbir mükellef müstesnâ tutulamaz. Durum gayet açık olmakla birlikte, konumuza açıklık getiren delillerden bazılarını burada arz etmek istiyoruz:

212. Bakara 2/45.

213. Bakara 2/46.

214. Daha önce geçti (2/138).

215. Daha önce geçti (2/145).

216. Tağlib yani galebe kaldırma yoluyla muhabla ilgili hükümler de buna dahildir. Yoksa muhab da, bazı kimselere has olmayan şer’î teklifi bir hükümdür. Geriye talep içermeyen yani vazî hükümler kalıyor. Müellifin bu kaydı maksatlı kullandığı (kaydın ihtirâzî olduğu) açık değildir. Zira meselâ zevâl vakti, öğle namazının farz olması için bir sebeptir ve onun sebebiği genel olup sadece bazı mükelleflere has bir durum değildir. Aynı şey diğer vazî hükümler hakkında da geçerlidir.

(1)

Birbirini destekleyen pek çok nass bulunmaktadır: *"Ey Muhammed! Biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir"* ²¹⁷; *"Ya Muhammed! De ki: Ey insanlar! Doğrusu ben, Allah'ın hepiniz için gönderdiği peygamberiyim."* ²¹⁸ Risâletin özel olmayıp genel olduğunu ifade eden benzeri daha başka nasslar da bulunmaktadır. Eğer şeriat sadece bazı insanlara mahsus olsaydı, o zaman Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] bütün insanlar için gönderilmiş olmazdı. ²¹⁹ Zira onun bu özel hükümle yükümlü tutulmayan kimseye gönderilmiş olmadığını söylemek doğru olurdu. Neticede de, Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] o özel hüküm sebebiyle bütün insanlar için gönderilmiş olmazdı. ²²⁰ Bu netice bâtıldır. Böyle bir neticeye götüren şey de bâtül olacaktır. Mükellef bulunmayan çocuklar, deliler vb. hakkında ise durum farklıdır. Çünkü o, mükellef olmayan kimseye mutlak sûrette gönderilmiş değildir ve onlar Kur'ân'da zikredilen insanlar kapsamına da girmemektedir. Dolayısıyla ileri sürülebilecek bir itiraza yer yoktur. Onların fiilleriyle ilgili bulunan vazî hükümlere gelince, bu hususta durum açıktır. ²²¹

[245]

(2)

Hükümler kulların maslahatları için konulmuştur ve onlar maslahatlar karşısında eşittirler; herkes onlara aynı oranda ihtiyaç du-

217. Sebe' 34/28. Yaygın olarak bilindiği üzere âyetin anlamı: *"Biz seni bütün insanlara bu şeriatla ancak müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir"* şeklindedir ve bu itibarla şeriatın tamamının bütün insanlara tebliğ edilmesi emredilmektedir. *"Ey Peygamber! Sana indirilene tebliğ et"* (5/67) âyetinde de şeriatın tamamının tebliğ edilmesinin vacipliğine delalet bulunmaktadır. Bu iki âyetin bir arada değerlendirilmesi, meselede ortaya konulmak istenen neticeyi tam olarak verecektir. Âyetlerin teker teker ele alınması durumunda ise, maksat tam hasıl olmayabilir. Çünkü peygamberin herkese gönderilmiş olmakla birlikte, gönderilen şeyin bir kısmını açıklamakla görevlendirilmiş olması mümkündür. Bu durumda şeriatın bir kısmı, sadece bir kısım insanlar için olmuş olabilir. Böyle bir ihtimal, ancak şeriatın tümünün bütün insanlara tebliğ edilmesi gereğinin ortaya konulmasıyla kalkar. Bu netice de ancak iki âyetin birlikte değerlendirilmesi ile ortaya çıkar. Gerçi şöyle denilebilir: Mefûlün hafzedilmiş olması genellik bildirir. Hafzedilen de "bu şeriatla" kelimesidir. O takdirde getirmiş olduğu her iki âyet de maksadı ifadeye yeterli olur.

218. A'râf 7/158.

219. Hadiste şöyle denilir: *"Bana beş şey verildi ki, benden önce hiçbir peygambere verilmemişti: Her peygamber sadece kendi kavmine gönderilirdi; ben ise kurumuzu, siyah herkese gönderildim..."* (Buhârî, Teyemmüm, 1; Salât, 56; Müslim, Mesâcid, 3)

220. Dikkatlice düşünüldüğünde, kullanılan âyet delillerinde "bu şeriatla" kaydının bulunması gerekmektedir. Çünkü, maksat için peygamberin mücerred bütün insanlar için gönderilmiş olması yeterli değildir; gönderildiği şeyin tümünü de dikkate almak gerekmektedir.

221. Yani bunlarla ilgili bulunan meselâ mallarının zekâtının verilmesi gibi teklifi hükümler, bunların kendilerine değil, velilerine yöneliktir.

yarar. Eger hükümlerin, belirli insanlara has olarak konulmuş olduğunu farzedecek olursak, o zaman şer'i hükümlerin bütün insanlar için konulmuş olmadığı neticesi çıkacaktır Oysa ki, daha önce de geçtiği gibi, hükümler kulların maslahatlarını temin için konulmuş bulunmaktadır. Böylece hükümlerin genel olarak herkes için konulmuş olduğu, özellik arzetmediği anlaşılmaktadır. Bundan, sadece Hz. Peygamber'in kendisine mahsus bulunan hükümler müstesnâ olmaktadır. Mesela *"Mu'minlerden ayrı sırf sana mahsus olmak üzere, kendisini peygambere hibe eden mü'min kadını almanı sana helâl kılmışızdır. Ey Muhammed! Bunlardan istediğini bırakır, istediğini yanına alabilirsin. Sırasını geri bırakmış olduklarından da arzu ettiğini yanına almanda sana bir sorumluluk yoktur"*²²³ âyeti ile buna benzer sadece Hz. Peygamber'in kendisine has olduğu delil ile sabit olan hususlarda olduğu gibi. Hz. Peygamber'in ashâbından bazılarına özel muamelesi de bu kısımdan sayılır. Bu tür uygulamalar Huzeyme'nin şehâdeti gibi ya Hz. Peygamber'in özelliği ile ilgilidir²²⁴; ya da Ebu Bürde b. Niyâr'a özel olarak oğlak kurban etmesi hakkında izin vermesi gibi değildir. Bu örnekte Hz. Peygamber, izni sadece ona has kılmış ve *"(Oğlağı kurban etmek) sendan başka hiçbir kimse için yeterli olmaya-caktır"*²²⁵ buyurmuştur. Bu kısım üzerinde de durulmaz. Çünkü bu tahsis işi Hz. Peygamber'e donmektedir. Bu yüzden de, bu gibi özel uygulamaların bulunduğu yerlerde aidiyet, yani bu hükmün sadece o kimseye has olduğu belirtilir.²²⁶ İstisnâ de olsa bu şekilde şahsa özelliği belirtme, şer'i hükümlerin aslında genel olduğunu ve belirli kimse ya da kimselere has olmaktan uzak bulunduğunu gösterir.

(3)

Bu konuda, sahâbe, tâbiîn ve daha sonra gelen nesillerin icmâi

222. Çünkü insanlar, zarûri, hâci ve bunların tamamlayıcı unsurlarından olan şeylere karşı hep aynı ihtiyacı gösterirler; zira hepsi aynı yaratılıştâ bulunmaktadır.

223. Ahzâb 33/50-51.

224. Arâbi hadisesinde, yapılan bir alış-verişle ilgili olmak üzere Huzeyfe Hz. Peygamber lehinde şehadette bulunmuştu. Huzeyfe'nin şehadet konusundaki dayanağı, Hz. Peygamber'in doğruluğuna olan imanı idi. O Rabbinden tebliğ gibi çok önemli konularda yalan söylemediğine göre, böyle basit işlerde yalan söylemeyeceği öncelikli olarak sabit olurdu. Bu akitte Huzeyfe'nin şehadetinin iki şahit yerine tutulması, Hz. Peygamber'in bizzat kendisine has özelliklerden dolayı olduğu için, ona ait bu aidiyet doğrudan Hz. Peygamber'e ait bir özellik halini almaktadır. İbn Kayyim bu konuyu *İ'lâmu'l-muvakkîn*'de açıklamış ve Huzeyfe'nin, orada hazır bulunan sahabilerden önce Hz. Peygamber'e has olan özelliğe intikalle, bilinen bu tavrını sergilediğini belirtmiştir.

225. Ahmed, 4/303.

226. Yani âyette ve iki hadiste. Hükmün şahsa özel olduğunu belirtmek de, bizzat böyle olmayan durumlarda şer'i hükümlerin herkese şamil olduğunu gösteren başlı başına bir delil olur.

bulunmaktadır. Bu noktadan hareketle de Hz. Peygamber'in fiillerini, emsal durumlarda herkes için bağlayıcı kabul etmişlerdir. Öbür taraftan belirli olaylar üzerine getirilen ve genel (âmm) ifadeleri olmayan hükümleri, ya kıyas yoluyla ya da ifadeyi manevî umûmîlik üzerine yormakla ya da daha başka yollarla genelleştirmeye çalışmışlar, öyle ki bunun neticesinde ilk olay için verilmiş olan hüküm husûsî ve sadece o olaya has olarak kalmamıştır. Yüce Allah: *"Sonunda Zeyd eşiyile ilgisini kestiğinde onu seninle evlendirdik ki, evlâtlıkları eşleriyle ilgisini kestiklerinde onlarla evlenmek konusunda mü'minlere bir sorumluluk olmadığı bilinsin"* ²²⁷ buyurmuş ve Hz. Peygamber'le ilgili olan bir olayın hükmünü bütün insanlar için genel kılmıştır. ²²⁸ Bu konuda icmâin sübutu üzerinde durmaya gerek yoktur. Çünkü şer'î hükümlerle yakından ilgilenen kimseler için bu son derece açıktır.

(4)

Eğer bazı hükümlerle, sadece bazı kimselere hitap edilmiş olması sahih olsa ve böylece bazı insanlar o hükümlerin kapsamı dışında kalıyorsa, o zaman aynı durum İslâm'ın temel kâideleri hakkında da söz konusu olur ve mükellefiyet şartlarını taşıyan bazı kimseler bu gibi kimselerde da hitap dışı kalmış olurlardı. Herşeyin başı olan iman konusunda da aynı şey kaçınılmaz olurdu. Bu sonuç, icma ile bâtildir. ^[247] Bunun gerektireceği sonuç da bâtil olacaktır. Ben bununla velâyet türünden olan kazâ, imâmet, şehâdet, yeni hadiselerle verilecek fetvâ, kethudâlık (irâfe), nakiblik (nikâbe), yazı, talim ve terbiye gibi şeyleri kastetmiyorum. ²²⁹ Çünkü bu gibi şeyler, onlarla yükümlü tutulmak için gerekli olan şartlar üzerinde durmaya yöneliktir. Yükümlülük konusunda aranılan şartların ortak yönü, mükellef olunan şeyleri yerine getirmeye kâdir olunmasıdır. Dolayısıyla belirtilen vazifeleri yerine getirmeye kâdir olan kimseler, onlar karşısında mutlak surette ve genel olarak yükümlü olmaktadırlar. Bu görevlere kâdir olmayanlara gelince, onlardan yükümlülük mutlak olarak düşmektedir. Tahâret, namaz vb. gibi hükümlere nisbetle çocukların ve delilerin durumunda olduğu gibi. Tâkat üstü yükümlülüğün caiz olmamasına binaen teklif,

227. Ahzâb 33/37.

228. Ancak bizzat âyetin sonunda, bu özel uygulamanın genel şer'î bir hükme esas kılındığını belirten ifade bulunmaktadır. Dolayısıyla onun husûsiliği vehmini uyandıracak bir unsur içermemektedir.

229. Yani, ben bununla velâyetler gibi, şer'î hitâpların genel olmayıp bazı kimselere has olabileceğini zannettiren hususları kastetmiyorum. Çünkü onlar da genellik kâidesi içerisindedirler. Şöyle ki, bu tür velâyetlerle, onlara ehil olan herkes genel olarak yükümlüdürler. Meselâ zekât, genel olarak yükümlü olunan bir görevdir. Ancak onunla bilfiil yükümlü olunması için nisap ve benzeri bazı şartlar aranır. Belirli şartlar aranan velâyetler ile kifâi farzlarda da durum aynıdır. Onlar da bu noktadan bakıldığında genel kabul edilirler. Müellif, yukarıdaki ifadesi yerine "genellik vasfından velâyetler gibi şeyler hariç kalmaz..." deseydi konu daha kolay anlaşılırdı.

kudretin bulunup bulunmaması açısından hâs değil geneldir; ona başka yonden bakılmaz. Belirli kesime hitap edilmiş intibainı veren her konuda da durum aynıdır. Meselâ, amellere dalma ve dinde ihtiyatlı davranma mertebeleriyle²³⁰ ilgili hitabın sadece belirli bir kesime yöneldiği intibainı veren durumlar gibi.²³¹

FASIL

Bu esas, büyük faydalar içerir:

(1)

Kıyasın isbatı konusunda, onu inkâr edenlere karşı büyük destek verir. Şöyle ki: Bazı kimselere has hitap ile bazı kimselere has hüküm Hz. Peygamber zamanında çokça vuku buluyordu. Bunlarda, emsaline de uygulanacaktır diye hükmü genelleştiren bir delil de bulunmuyordu. Şeriatın genel ve mutlaklık üzere konulmuş olduğu ise belli. Bu durumda sözü edilen hususun sahih olabilmesi için, ancak mevcut özel hükümlerden husûsiliğin kastedilmemiş olması gerekmektedir. Bu tür olaylarda, zikredilmeyeni zikri geçene katmayı gerektirecek bir lâfzın da bulunmaması, o dönemde meydana gelmiş her olayın hükmüne, daha sonra meydana gelecek benzerlerinin katılmasının zarurî olduğunu gösterir. Zaten kıyas da, işte bu demektir. Bu husus sahâbenin uygulamasıyla da güç kazanmış ve böylece kalpler onu kabule yatkın hale gelmiştir. İnşallah bu konu daha sonra gelecek olan Deliller bahsinde genişçe ele alınacaktır.

(2)

Şeriatın maksatlarını tam olarak kavrayamayan pek çok kimse, sûfiyenin, çoğunluk müslümanların (cumhur) tuttuğu yoldan farklı başka bir yolda olduklarını; onların Islâm şeriatında sabit olan hükümler dışında başka hükümlerle amelde bulunduklarını sanmışlar ve bu zanlarını desteklemek üzere de onların söz ve fiillerinden bazı hususları delil olarak kullanmışlardır. Meselâ onlardan birinden naklolunan şu sözü ileri sürerler: Birisine, “Şuna ne zekât düşer?” diye sorulur. O: “Bizim mezhebimize göre mi, yoksa sizin mezhebimize göre mi?” diye sorar ve sonra şöyle cevap verir: “Bizim mezhebimize göre hepsi Allah içindir; sizin mezhebimize göre ise şu kadar vermelisiniz.” İşte bu tutum karşısında insanlar sûfiyye hakkında iki gruba ayrılmaktadırlar: Kimi zâhiri tasdik etmekte ve sûfiyenin çoğunluk içeri-

230. Daha önce insanların iki kısım olduğu geçmişti: Nefsi hazlarından vazgeçenler ve amelleri sırf şer’i yonden işleyenler...

231. Yani bu gibi durumlarda birinci, ikincinin muhatap olmadığı birşeyle muhatap değildir ki bu, şeriatla hitabın tahsisî kabilinden sayılmış olsun.

sinde yerleşmiş bulunandan daha üst mertebede özel bir şerîata sahip olduklarını belirtmekte; kimi de onları yalanlamakta; aleyhlerinde kıyametler koparmakta, onlara hücumda bulunmakta ve ideal olan yoldan (şerîattan) çıkmış olduklarını, sünnete ters düştüklerini ifade etmektedirler. Her iki grup da karşılıklı aşırı uçtadırlar. Doğrusu, her mukellef az önce de açıklandığı gibi insanlar arasında yerleşmiş bulunan şer'î hükümler altına dahil bulunmaktadır; ancak meselenin ruhu, bu konuların açıklık kazanması için şerîatta²³² derinleşmekte ve gerçek anlayışa ulaşmaktadır. Yardım ancak Allah'tan istenir.

(3)

Birçokları sūfiyyenin, şehvetlere saplanmış avam mertebesinden kurtuldukları ve şehvî duygu ve meyilleri bulunmayan melekler rütbesine ulaştıkları gerekçesiyle başkaları için mübah olmayan bazı şeyleri kendileri için mübah kıldıklarını zannederler. Onların itikadınca güya bunlar (sūfiyye), kendi müritlerine sıradan insanlardan ayrıcalık kazandıkları için şer'an haram olan bazı şeyleri helal kılmak istemişlerdir. Buna benzer birşey meselâ —eğer haramlığı görüşünü kabul edecek olursak— musikî dinleme konusunda söylenmektedir. Nitekim İslâm'a müntesip bulunan bazı feylesoflar da vardır ki, eğlence kasdıyla değil de tedavî ya da tâat konusunda zindeleşmek amacıyla içki içmeyi mübah görmüşlerdir. Bu, zındıkların "Teklif avama hastır, seçkinlerden (havas) ise düşmüştür" şeklindeki sözleriyle açtıkları bir kapı olmaktadır. [249]

Bütün bunlar, yukarıda verilen şerîatın genelliği ilkesini görmemek ya da ondan gaflet etmekten kaynaklanmaktadır. Konu üzerinde durulmalıdır. Başarıya ulaştırıran ancak Allah'tır.

ONUNCU MESELE:

Hız. Peygamber'in bizzat kendisine has olan fiilleri hariç, getirdiği diğer hükümler ve yükümlülükler nasıl ki bütün mukellefler için genellik arz ediyorsa, meziyet ve menkâbelerinde de durum aynıdır. Kendisine has olanlar hariç, Hız. Peygamber'e verilmiş bulunan her meziyetten, mutlaka ümmetine de örnekler verilmiş bulunmaktadır. Bunlar da, aynen teklifin umûmiliği gibi genellik arzetmektedirler. Hatta İbnu'l-Arabî'nin iddiasına göre, âdet-i ilâhînin tecellisi, Yüce Allah bir peygambere birşey vermişse, mutlaka o şeyden ümmetine de vermiş olması ve onları da ona ortak kılması şeklindedir. İbnu'l-Arabî daha sonra bu doğrultuda örnekler zikreder.

232. Yani amellere dalma ve onlara kendini verme mertebelerini, bu konuda insanların iki kısım olduğunu; onların (sūfilerin) da diğer insanlar gibi yerleşmiş bulunan şer'î hükümler altına dahil bulunduklarını... iyice kavramak gerekmektedir.

Onun söyledikleri, bu ümmet hakkında da istikrâ neticesinde doğru çıkmaktadır. Şöyle ki:

Evvelâ, istinbat edilebilecek hükümler açısından onun yerini alma hususunda genel bir verâset bulunmaktadır. Ümmetten, konulmuş sınırlar yanında durarak, hüküm istinbatına gitmeksizin kulluk ıcrasında bulunmaları istenebilirdi ve usûlcülerin dediği gibi bu iş için nassların umûmî ve mutlak olmaları yeterli idi. Ancak Yüce Allah, kullarına Peygamberine has kıldığı bir meziyetle onları ayrıcalıklı kılarak ihsanda bulundu. Şöyle ki: Peygamberi hakkında *"Doğrusu, insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hükmedesin..."*²³³ buyururken, ümmeti hakkında da *"... Onlardan hüküm çıkarmaya kâdir olanlar onu bilirdi"*²³⁴ buyurmuştur. Bu nokta açıktır; o yüzden sözü uzatmıyoruz.

İkinci olarak: Bu tezin doğruluğu pek çok yerde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan otuz tanesine işaretle yetineceğiz:

1. Allah'ın salâtına²³⁵ **mazhar olma:** Yüce Allah Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] hakkında *"Şüphesiz Allah ve melekler peygambere salât ederler (onu överler) ..."*²³⁶ buyururken, ümmet hakkında da *"Karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size salât (rahmet ve istiğfar) eden Allah ve melekleridir"*²³⁷; *"Rablerinin salâtı (mağfireti) ve rahmeti onlaradır"*²³⁸ buyurur.

2. Rıza: Yüce Allah Hz. Peygamber hakkında *"Rabbin şüphesiz sana verecek ve sen de razı olacaksın"*²³⁹; ümmeti hakkında da *"And olsun ki onları razı olacakları bir yere koyar"*²⁴⁰; *"Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır"*²⁴¹ buyurmaktadır.

3. ve 4. Geçmiş ve gelecek günahların affı: Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] hakkında *"Allah böylece; senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar..."*²⁴² buyrulurken ümmeti hakkında da şöyle rivayet edilmiştir: Bu âyet indiği zaman ashâp Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vesselâm] *"gözaydınlığı dilemişler ve "Bize ne var? Yâ Rasulallah!" demişlerdi. Bunun*

233. Nisâ 4/105.

234. Nisâ 4/83.

235. "Salât" kelimesi, Allah'tan olduğu zaman rahmet, meleklerden olduğu zaman mağfiret talebi, kullardan olduğu zaman da dua anlamına gelir. (Ç)

236. Ahzâb 33/56.

237. Ahzâb 33/43.

238. Bakara 2/157.

239. Duhâ 93/5.

240. Hac 22/59.

241. Mâide 5/119.

242. Fetih 48/2

üzerine "İnanan erkek ve kadınları, içinde temelli kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar; onların kötülüklerini örter." 243 âyeti inmişti. Âyetle geçen günahların affı, geçmiş ve gelecek hepsini kapsamaktadır. Birinci âyetle Allah'ın nimeti tamamlamasından bahsedilmekte ve "Sana olan nimetini tamamlar..." buyrulmaktadır. Ümmet hakkında da "Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi arıtır; üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz" 244 buyrulmaktadır ki, bu da dördüncü benzerliği teşkil etmektedir.

5. Vahiy yani nübüvvet: Yüce Allah Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] hakkında olmak üzere "Ey Muhammed! Şüphesiz sana da vahiy ettik..." 245 ve benzeri anlamda âyetlerle Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vesselâm] verdiği nübüvvetten bahsetmiştir. Bu son derece açıktır ve şahide ihtiyacı yoktur. Ümmet hakkında ise hadiste "Sâlih rû'ya nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür" 246 buyrulmuştur.

(251)

6. Kur'ân'ın murada uygun olarak inmesi: Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] hakkında "Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz. Hoşnud olacağın kibleye, ey Muhammad, elbette seni çevireceğiz" 247 buyrulmaktadır. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] daha önce kiblenin Kâbe'ye çevrilmesini arzuluyor ve bu doğrultuda vahiy bekleyip duruyordu. "Ey Muhammed! Bunlardan (zevcelerinden) istediğini bırakır, istediğini yanına alabilirsin..." 248 âyeti bir başka örneği teşkil eder. Hz. Peygamber'e kadınlar sevimli kılındığı için, onun hakkında diğer

243. Fetih 48/5.

244. Mâide 5/6.

245. Nisâ 4/163.

246. bkz. Buhârî, Ta'bir, 2, 4, 10, 26; Müslim, Rû'yâ, 1; 2, 6, 10; İbn Mâce, Rû'yâ, 1; Dârimî, Rû'yâ, 2; Muvatta, Rû'yâ, 1, 2; Ahmed, 2/18... Hadisin mânâsı şöyle olabilir: Vahiy henüz gelmeye başlamadan Hz. Peygamber altı ay süre ile gün ışığı gibi rû'ya görmeye başlamıştı. Bundan sonra ise vahiy başladı. Vahiyle birlikte bu sürenin tamamı bir görüğe göre yirmi üç senedir. Bu durumda sâdik rû'yâ devri, nübüvvet zamanının kırk altı cüzünden birini teşkil eder. Bu durumda ise hadiste, iddia edilen hususa bir delil bulunmaz. Rüyanın, birim ne kadar küçük olursa olsun, nübüvvetten bir parça olması haddizatında makul birşey değildir. Çünkü nübüvvet ger'i bir mahiyettir ve onun altına mücerred sâdik rû'yâ ile bir cüzünün girmesi mümkün değildir. İbn Haldun, hadisin nübüvvet zamanına yorulmasının tahkikten uzak olduğunu sanmıştır; ancak iddiasını isbat için ikna edici deliller de getirememiştir. Bazı rivayetlerde bulunan sayıların ihtilafı olması ve bu yüzden onları reddi boşuna-dır. Çünkü üzerinde durduğumuz hadis bazılarının mütevatir kabul ettiği şaahih bir rivayet olmaktadır. Diğer peygamberlerin rüyalarının da aynı şekilde olduğunun sabit olmaması da zarar vermez. Çünkü biz hadisi vahiyden biraz önce bulunan ve gün ışığı gibi açık olan Hz. Peygamber'in rüyasına yoruyoruz. Bu durumda müellifin, hadisi genel olarak rüyaya yorması ve her-kesin de aynı şekilde bu özellikte ortak olması iddiası destek bulunmuş olmaya-caktır.

247. Bakara 2/144.

248. Ahzâb 33/51.

musluman erkeklere getirilen dört sınırı korunmamış, (daha önce nikâhı altında kalan kadınları tutabileceği bildirilmiştir).²⁴⁹ Ümmet hakkında Kur'ân'ın onların arzularına uygun düşmesine gelince; Hz. Ömer şöyle anlatır: "Rabbime uç konuda muvâfık düştüm"²⁵⁰: Birinde: "Ya Rasûlallah! Keşke Makâm-ı İbrâhim'i namaz yeri edinsen" dedim, hemen "Makâm-ı İbrâhim'i namaz yeri edin" ²⁵¹ âyeti indi. Bir başka seferinde: "Ya Rasûlallah! Senin huzuruna iyi kimseler de kötü kimseler de giriyor. Keşke muminlerin annelerine perde arkasında bulunmalarını emretsen" dedim, bunun üzerine de "hicâb âyeti"²⁵² indi. Bir başka seferinde, Hz. Peygamber'in bazı kadınlarını (gereksiz bazı talepleri üzerine)²⁵³ azarladığını duydum. Onların yanına vardım ve kendilerine "Ya bu halinizden vazgeçersiniz, ya da Allah peygamberine sizden daha hayırlı eşler verir" dedim. Bunun üzerine de "Ey Peygamber eşleri! Eğer o sizi boşarsa, Rabbi ona, sizden daha iyi olan eşler verebilir"²⁵⁴ âyeti indi." Başka bir örnek: Bir kadına, kocası zihar²⁵⁵ yapmıştı. Kadın Hz. Peygamber'e gelerek, uzun süre kocasıyla aynı yastığa baş koyduklarını, ondan çocukları bulunduğunu... şimdi ise onun kendisine zihar yaptığını söyleyerek şikayette bulundu. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] "Sen ona haram olmuşsun, yapabileceğin bir şey yok" buyurdu. (Kadın Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] ile tartışmaya girdikten sonra) başını göğe kaldırdı ve "Ben çaresizliğimi Allah'a arzederim" dedi. Sonra Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vesselâm] tekrar başvurdu. Aynı cevabı aldı. Sonra üçüncü defa sormak için tekrar gitti.

249. Âyetin konusu, dört kadından fazlasını nikâhında tutmasına izin hakkında değildir. Âyette işlenen konu, kadınları arasındaki geceleme sırasına riâyet (nâhet, kâsm) ve onlardan dilediğini nikâhında tutup, dilediğini salvermesi hakkındadır. Nitekim tefsir kitaplarına bakıldığında, bunun böyle olduğu görülecektir. Bazı araştırmacılar müellifin anladığı gibi anlamışlar; ancak müellifin sebep olarak gösterdiği şeyde ona katılmamışlardır. Onlar, âyetin anlamı konusunda değil de, bu muhâlefette isabet etmişlerdir. Gerçi Hasan el-Basrî'nin bu âyeti "Ümmetin kadınlarından dilediğini nikâhlar; onlardan dilediğinin nikâhını da bırakırsın" şeklinde açıkladığı ve "Hz. Peygamber bir kadını istediği zaman, ondan vazgeçmedikçe başkaları o kadını istemezdi" dediği nakledilmişse de, bu da âyet hakkında ileri sürülen ihtimaller ve nakillerden biri olmaktan öte geçecek durumda değildir.

250. Yani benim düşüncem istikametinde vahiy geldi. (Ç)

251. Bakara 2/125.

252. Ahzâb 33/53.

253. Hz. Ömer'in kızı Hafsa ile Hz. Âişe vâlidelerimiz de dahil olmak üzere, Peygamberimizin zevceleri, herkesten fedakârlık istediği bir dönemde daha fazla dünyalık istemişler ve bunda ısrar da etmişlerdi. Durum bir hayli ciddi hal almıştı. Sonunda ya hallerine razı olmak ve böylece Hz. Peygamber'in eşi olarak kalmak ya da ondan ayrılmak arasında bir tercih yapmaları kendilerinden istenmişti. Onlar da hep birden Hz. Peygamber'i tercih etmişlerdi. (Ç)

254. Tahrîm 66/5.

255. Kocanın, karısını anasının sırtına benzetmesi ve "Sen bana ananın sırtı gibi ol!" demesi. Câhiliye devrinde mevcut olan ve ebedi haramlık doğuran bu muameleyi İslâm ıslâh etmiş ve haramlığın kalkması için keffâret hükmü getirmiştir. bkz. Mucâdele 58/1-4 (Ç)

Bunun üzerine Allah şu âyetleri indirdi: *"Ey Muhammed! Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetle bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir..."* ²⁵⁶ Bu konuda araştırma yapanlar, bu türden pek çok âyet olduğunu göreceklardır. Meselâ, ifk (iftirâ) olayında Hz. Âişe'nin atılan iftirâlardan uzak olduğunu, kendi arzusu doğrultusunda gelen âyetler ²⁵⁷ ortaya koymuştu. O duygularını şöyle anlatıyor: "Ben o zaman günahsız olduğum için mutlaka Allah'ın beni temize çıkaracağına inanıyordum. Ancak, Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın benim hakkımda okunacak bir vahiy indireceğini hiç zannetmiyordum; hence benim durumum Allah'ın Kur'an'ında okunacak vahiy indirecek kadar önemli değildi. Şu kadar ki ben, Yüce Allah'ın beni temizleyecek bir rüyayı Hz. Peygamber'e göstereceğini ve beni böyle paklayacağını düşünüyordum. Fakat O, vahiy indirdi." Hilâl b. Ümeyye de: "Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, ben elbette doğrudum ve Yüce Allah mutlaka sırtımı had cezasından kurtaracak bir vahiy indirecektir" demişti de bunun üzerine *"Karılarına zina isnad edip de kendilerinden başka şahitleri bulunmayanların şahidliği, kendisinin doğru sözlülerden olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutmasıyla olur..."* ²⁵⁸ âyetleri inmişti.

Bu husus, sadece Hz. Peygamber devrine hastır; çünkü onun ve-fatıyla vahiy kesilmiştir.

7. Şefâat: Hz. Peygamber [^{aleyhissalâtu vesselâm}] hakkında *"Belki de Rabbin seni övülecek bir makama* ²⁵⁹ *yükseltir"* ²⁶⁰ buyrulmuştur. Bu ümmet hakkında da şefâatin bulunacağı sabittir. Meselâ Üveys hakkında Hz. Peygamber [^{aleyhissalâtu vesselâm}] *"Rebia ve Mudar mensupları kadar kişiye şefâat eder"* ²⁶¹, *"İmâmlarınız, şefâatçilerinizdir"* ²⁶² vb.

8. Şerh-ı sadr (gönlü açmak): Hz. Peygamber [^{aleyhissalâtu vesselâm}] hakkında *"Ey Muhammed! Senin gönlünü açmadık mı?"* ²⁶³, ümmet hakkında da *"Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbi katından bir nur üzere olmaz mı?"* ²⁶⁴ buyrulmuştur.

256. Mücadele 58/1 vd. Bu âyetle sözü edilen kadın Sa'lebe kızı Havle'dir. Geniş bilgi için bkz. *Zâdu'l-meâd*, 5/413 vd. (Ç)

257. Nûr 24/11 vd.

258. Nûr 24/6-9.

259. Buradaki makam şefâat makamıdır. bkz. *Nihâye*, 1/437. (Ç)

260. İsrâ 17/79.

261. *"Ümmetinden Üveys b. Abdullah el-Karnî diye biri olacak. Onun ümmetine şefâati Rebîa ve Mudar gibidir (yani onların adedince dir)." Bu hadisi, İbn Adıyy, el-Kâmil'de zayıf bir isnâdla rivayet etmiştir.*

262. *İhyâ'da rivayet edilmiştir. el-İrâkî, isnâdının zayıf olduğunu söylemiştir.*

263. İnşirâh 94/1.

264. Zümer 39/22.

253

9. Sevgiye mazhariyet: Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm], Allah'ın sevgilisi. Bu husus hadisle sabittir. Hadis şöyle: Bir grup sahâbi kendi aralarında muzakere ediyorlardı. Biri: "Şaşılacak şey! Allah, yaratıklarından kendisi için dost (halil) edinmiştir" dedi. Bir diğeri: "Musa'nın kelâmından daha şaşılacak ne olabilir? Zira onunla Allah konuşmuştur" dedi. Bir üçüncüsü: "Ya İsa! O Allah'ın kelimesi ve ruhudur" dedi. Bir dördüncüsü: "Âdem'e ne demeli! O Allah'ın seçtiğidir" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber [aleyhussalâtu vesselâm] onların yanlarına çıktı, selam verdi ve sonra: "Konuşmalarınızı işittim ve hayretlerinizi gördüm. Evet, Allah İbrahim'i dost edinmiştir. Doğrudur. Musa Allah'ın sırdaşıdır; onunla konuşmuştur. Doğrudur. İsa Allah'ın ruhudur. Doğrudur. Âdem, Allah tarafından seçilmiştir (safiy). Bunlar hep doğrudur. Ancak dikkat edin, ben ise Allah'ın sevgilisiyim. Bunu öğrenmek için söylemiyorum. Kıyamet gününde hamd sancağını ben taşıyacığım. Bunu öğrenmek için söylemiyorum. İlk şefâat eden ve şefâati ilk kabul edilecek olan benim. Bunu öğrenmek için söylemiyorum. Cennetin kapısını ilk çalacak olan benim ve Allah onu benim için açacak ve yanımda fakir müminler olduğu halde beni oraya koyacak. Bunu öğrenmek için söylemiyorum. Ben şimdiye kadar geçenlerin de, bundan sonra geleceklerin de en şerefli siyim. Bunu öğrenmek için söylemiyorum." 265

Ümmeti hakkında ise "...Allah, sevdiği ve onların da O'nu sevdiği ... bir millet getirecektir" 266 buyrulmuştur.

10. Yukarıdaki hadiste Hz. Peygamber'in [aleyhussalâtu vesselâm] cennete girecek ilk kişi olduğu, ümmetinin de aynı şekilde oraya girecek ilk ümmet olduğu belirtilmiştir.

11. Yine aynı hadiste Hz. Peygamber'in [aleyhussalâtu vesselâm] şimdiye kadar geçenlerin de, bundan sonra geleceklerin de en şerefli si olduğu belirtilmiştir. Ümmeti hakkında da "Siz, insanlar için ortaya çıkarılan... en hayırlı bir ümmetsiniz" 267 buyrulmuştur.

12. Hz. Peygamber [aleyhussalâtu vesselâm] ümmeti üzerine şahit kalmıştır. Böylece, diğer peygamberlere nasip olmayan bir ayrıcalık kazanmıştır. 268 Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Böylece sizi insanlara şahit

265. Tirmizi, Tefsir, 17/18; Menâkıb, 1; İbn Mâce, Zuhd, 37; Ahmed, 1/5, 281, 295.

266. Mâide 5/54

267. Âl-i İmrân 3/110.

268. Müellifin bu iddiası pek güçlü gözükmemektedir. Çünkü "Her ümmete bir şahid getirdiğimiz ve ey Muhammed, seni de bunlara şahit getirdiğimiz zaman durumları nasıl olacak?" (4/41) buyrulmaktadır ve müfessirler her ümmete getirilecek şahitten maksadın kendi peygamberleri olduğunu söylemişlerdir. Ancak maksadı, ümmetine şahitlik edecek yalnız başına kendisidir; diğer ümmetlerin durumu ise öyle değildir. Çünkü onların peygamberleriyle birlikte kendisi de onlara şahitlikte bulunacaktır. Nitekim ümmeti de onlara şahitlik yapacaktır, şeklinde ise o zaman yerinde olabilir. Ancak müellifin sözünden bu zor anlaşılıyor.

ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık. Peygamber de size şahit ve örnektir.”²⁶⁹

13. Hârikulâde olayların bulunması: Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vassalâm] hakkında mucize ve kerâmetler bulunmaktadır. Ümmetine ise, kerâmetler verilmiştir. Bu konuda, bir velînin, kendi velîliğini ispat için kerâmet ile meydan okuması caiz midir, değil midir? konusunda ihtilaf edilmiştir. İşlemekte olduğumuz esas, bunun caiz olacağına bir tanıktır. İnşallah bu konu ileride gelecektir. [254]

14. Daha önceki kitaplarda Allah’a karşı övgücü olma ve benzeri güzel meziyetlerle anılmış olma: Kur’ân’da Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vassalâm] hakkında “Ben (İsa), benden sonra gelecek ve adı Ahmed²⁷⁰ olacak bir peygamberi müjdeleyen, Allah’ın size gönderilmiş bir peygamberiyim...”²⁷¹ buyrulmuş, ümmetine de “hammâdın” (= çok ovğüde bulunanlar) ismi verilmiştir.

15. Ümmî²⁷² olmakla birlikte ilim sahibi olma²⁷³: “Ümmîler arasından, kendilerine âyetlerini okuyan, onları arıtan, onlara Kitab’ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O’dur”²⁷⁴; “De ki: Ey insanlar! Doğrusu ben Allah’ın hepiniz için gönderdiği peygamberiyim. Allah’a ve okuyup yazması olmayan, haber getiren peygamberine inanın...”²⁷⁵ buyrulur. Hadiste de: “Biz ümmî bir ümmetiz; hesap kitap bilmeyiz...”²⁷⁶ buyrulmuştur.

16. Meleklerle konuşma: Bu durum Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vassalâm]

269. Bakara 2/143.

270. Kurtubî şu açıklamayı yapar: “Ahmed, peygamberimizin ismi olmaktadır. Sıfattan nakledilmiş bir isimdir. Bu sıfat en üstünlük derecesi bildiren isim-i tafdil kipidir. Yani en çok hamdeden demektir. Muhammed ise, çok ve tekrar tekrar öğülmüş mânâsına gelir. Muhammed olmasını da Ahmed olmasına borçludur. Yani çok hamdettiği içindir ki, çok öğülen biri olmuştur. O yüzden İsa (as) öncelik arzeden Ahmed ismini tercih etmiştir.” (Özetle Kurtubî, 18/83-84). (Ç)

271. Saff 61/6.

272. Annesine mensup demek olan ümmî kelimesi belli bir tahsil yapmamış anlamına, yahut okuma ve yazması bulunmayan anlamına vb. gelmektedir. Müellifin bu kelimeden ne kastettiği tenkitleriyle birlikte daha önce genişçe açıklanmıştı. (2/69 vd.) (Ç)

273. Ümmî olmakla birlikte ilim sahibi olma Hz. Peygamber hakkında açıktır ve bu onun mucizelerinden biridir. Bu konuda âyetler gayet açıktır. Ümmetin ümmîliğini ise âyetler açıklamaktadır. Ancak bu âyet ya da hadislerde, ümmîlikle birlikte normal olarak sahip olunamayacak olan ilme sahip olduklarını gösteren unsur nerede? Bu âyet ya da hadislerden çıksa çıksa iman vasfı çıkar ve ona sahip olan bir kimseye de mutlak anlamda ilim sahibi denilemez.

274. Cum’a 62/2.

275. A’raf 7/158.

276. Daha önce geçti. (bkz. 1/52; 2/69).

hakkında gayet açıktır. Ashaptan bazısı hakkında da, meleklerle konuşur oldukları nakledilmiştir. Meselâ İmrân b. Husayn gibi. Aynı şey Allah'ın veli kullarından da nakledilmektedir.

17. Sorguya çekmeden önce affa mazhar olma: Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] hakkında Yüce Allah *"Allah seni affetti; onlara niçin izin verdin?"* ²⁷⁷ buyururken, ümmeti hakkında da *"And olsun ki, Allah size verdiği sözde durdu. O'nun izniyle kâfirleri kırıp biçiyordunuz, ama Allah size arzuladığınız zaferi gösterdikten sonra gevşeyip bu hususta çekiştiniz ve isyan ettiniz... And olsun ki O sizi bağışladı."* ²⁷⁸ buyurmaktadır.

18. Şanı yüceltme: Yüce Allah Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] hakkında *"Senin şanını yüceltmedik mi?"* ²⁷⁹ buyurur. Bundan maksat, kelime-i tevhide ve ezana Hz. Peygamber'in ismini kendi ismiyle birlikte koymuş olmasıdır, denilmiştir. Böylece Hz. Peygamber'in ismi, yüceltilmiş ve saygı görmüş oldu. Ümmet hakkında da gerek Kur'ân'da ve gerekse daha önceki kitaplarda pek çok yerde övgü ile bahiste bulunulmuştur. Bir hadiste Hz. Musa'nın, Hz. Muhammed'in ümmetine ait ovğüler ve onları yücelten ifadeler görünce: *"Allah'ım! Beni Muhammed ümmetinden kıl"* ²⁸⁰ diye dua ettiği bildirilmiştir.

19. Onlara düşmanlık Allah'a düşmanlık, onlara dostluk Allah'a dostluk kabul edilmiştir: Yüce Allah *"Allah'ı ve Peygamberini incitenlere, Allah, dünyada da, âhirette de lânet eder"* ²⁸¹ buyurur. Hadislerde de *"Kim bana eziyet ederse, Allah'a eziyet etmiş olur"* ²⁸², *"Kim benim bir veli kuluma eziyet ederse, o bana açıktan harp açmış olur"* ²⁸³, buyrulur. Başka bir âyette *"Kim peygamber'e itâat ederse, Allah'a itâat etmiş olur"* ²⁸⁴ buyrulur. Bunun muhâlif muhfumu, kim peygambere itâat etmezse Allah'a itâat etmemiş olur, şeklindedir.

277. Tevbe 9/43.

278. Âl-ı İmrân 3/152.

279. İnşirâh 94/4.

280. Ebu Nuaym, Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (as) şöyle anlatmıştır: "Musa'ya (as) Tevrat'ı inceleyince onu okudu ve içerisinde bu ümmetin zikrini gördü... (Hadis bu ümmetin fazileti hakkındadır ve uzuncadır.) Sonunda Musa: 'Ya Rabbi! Beni Ahmed'in ümmetinden kıl!' dedi." Ebu Nuaym'ın rivayet ettiği başka bir hadiste de "Beni bu peygamberin ümmetinden kıl!" dediği rivayet edilmiştir.

281. Ahzâb 33/57.

282. Tirmizî, Menâkıb, 58; Ahmed, 4/87; 5/55.

283. Buharî, Rikâk, 38; İbn Mâce, Fiten, 16. Ümmete dostluk beslemekten bahsetmemiştir. "Kim benim bir veli kuluma eziyet ederse..." hadisinin muhalif mefhumu "Kim benim bir veli kuluma dostluk beslerse..." şeklindedir deseydi, o zaman maksat tam olarak hasıl olurdu.

284. Nisâ 4/80.

20. Seçme: Yüce Allah peygamberler hakkında "Babalarından, soylarından, kardeşlerinden bir kısmını seçtik ve onları doğru yola erıştirdik..." ²⁸⁵ buyurmakta, ümmet hakkında da "O sizi seçmiş, atanız İbrahim'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır" ²⁸⁶ buyurmuştur. Hadiste de Hz. Peygamber'in bütün insanlar içerisinde "Mustafâ" yani seçilmiş olduğu bildirilmiştir. ²⁸⁷ Ümmet hakkında da "Sonra bu Kitab'ı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere miras bırakmışsındır..." ²⁸⁸ buyrulur.

21. Allah'tan selâma nâil olma: Birçok hadiste, Allah'tan Peygamberine selam geldiği belirtilmiştir. Yüce Allah "Ey Muhammed de ki: Hamd Allah'a mahsustur, seçtiği kullarına selâm olsun" ²⁸⁹, "Ey Muhammed! Âyetlerimize inananlar sana gelince: 'Size selâm olsun.' de" ²⁹⁰ şeklinde buyrulur. Cibril [aleyhisselâtu vasselâm] Hz. Peygamber'e [aleyhisselâtu vasselâm], ^[256] Hz. Hatice hakkında: "Ona Rabbinden ve benden selâm söyle" demiştir. ²⁹¹

22. İnsanın yaratılışında bulunan zaafırlar sebebiyle kayma ve sapma beklentilerine karşı koruyucu olma, onlara sebat verme: Hz. Peygamber [aleyhisselâtu vasselâm] hakkında "Sana sebat vermemiş olsaydık, and olsun ki, az da olsa onlara meyledecektin" ²⁹²; ümmet hakkında da "Allah inananlara, dünya hayatında da âhirette de, o sabit sözlerinde, daima sebât ihsan eder" ²⁹³ buyrulur.

23. Minnetsiz ihsanda bulunmak: Hz. Peygamber [aleyhisselâtu vasselâm] hakkında "Doğrusu sana minnetsiz bir ecir vardır" ²⁹⁴; ümmet hakkında da "Onlara minnetsiz ecir vardır" ²⁹⁵ buyrulmuştur.

24. Kur'ân'ın kolaylaştırılması: Hz. Peygamber [aleyhisselâtu vasselâm] hak-

285. En'âm 6/87.

286. Hacc 22/78.

287. Uzunca bir hadis içerisinde. bkz. Tirmizî, Tefsir, 17/18; Menâkıb, 1; İbn Mâce, Zühd, 37; Ahmed, 1/5, 281, 295.

288. Fâtır 35/32.

289. Neml 27/59.

290. En'âm 6/54.

291. Rivayete göre Cibril Hz. Peygamber'e gelerek: "Ya Rasûlallah! İşte Hatice sana yönelmiştir. Beraberinde bir kap vardır ki, içinde katık yahut yiyecek veya içecek vardır. Sana geldiği vakit ona Rabb'inden ve benden selâm söyle. Hem kendisini cennette inci kamışından bir evle müjdele. O evde ne gürültü olacak, ne de meşakkat!" dedi. (Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 71).

292. İsrâ 17/74.

293. İbrahim 14/27.

294. Kalem 68/3.

295. Tîn 95/6. Bu âyetlerde geçen "memnûn" kelimesinin "kesintisiz" demek olan bir başka anlamı daha vardır. Bu takdirde âyetler maksada delil olmaktan çıkarılır.

kinda "Ey Muhammed! Cebrail sana Kur'ân okurken, unutmamak için acele edip onunla beraber söyleme, yalnız dinle. Doğrusu o vahyolunani kalbine yerleştirmek ve onu sana okutturmak Bize düşer. Biz onu Cebrail'e okuttuğumuz zaman onun okumasını dinle. Sonra onu açıklamak bize düşer" ²⁹⁶ Ibn Abbas bu âyetleri meâle yansıtıldığı gibi; "Sonra onu açıklamak bize düşer" kısmını da "Onu senin dilinden açıklamak bize düşer" şeklinde açıklamıştır. Ümmet hakkında da "And olsun ki, Kur'ân'ı, öğüt olsun diye kolaylaştırdık; öğüt alan yok mudur?" ²⁹⁷ buyrulur.

25. Namaz içerisinde, onlara selâm vermenin meşruluğu:

Namazda tahiyât (teşehhüd) okurken "Ey Peygamber! Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun. Selâm, bize ve Allah'ın tüm sâlih kulları üzerine olsun..." denilmektedir. ²⁵⁷

26. Yüce Allah, Peygamberini, raûf, rahîm gibi kendi isimleriyle isimlendirdiği gibi, ummeti de mü'min, habîr, alîm, hakîm gibi isimleriyle isimlendirmiştir.

27. Allah onlara da itâat edilmesini emretmiştir: "Ey inananlar! Allah'a itâat edin, Peygambere ve sizden olan buyruk sahiplerine de (ulu'l-emr) itâat edin." ²⁹⁸ Âyette geçen "ulu'l-emr" den maksat yöneticiler ve âlimlerdir. Hadiste de "Kim benim emrime itâat ederse, bana itâat etmiş olur" ²⁹⁹ buyrulur. Âyette de: "Kim peygambere itâat ederse, o Allah'a itâat etmiş olur" ³⁰⁰ buyrulmaktadır.

28. Şefkat ve merhamet ifade eden bir hitaba mazhariyet:

Hz. Peygamber [^{alehissalâtu vesselâm}] hakkında: "Tâ Hâ. Ey Muhammed! Kur'ân'ı sana, sıkıntıya düşesin diye indirmedik..." ³⁰¹, "Onunla insanları uyarmak ve inananlara öğüt vermek için kalbine bir darlık gelmesin" ³⁰² "Ey Muhammed! Rabbinin hükmü yerine gelinceye kadar sabret; doğrusu sen Bizim nezaretimiz altındasın" ³⁰³ buyrulur. Ümmet hakkında da: "Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi arıtıp üzerinize olan nimetini tamamlamak ister" ³⁰⁴, "Allah size kolaylık ister, zorluk istemez" ³⁰⁵, "Allah sizden yükü hafifletmek ister; insan zayıf yaratıl-

296 Kiyâme 75/17-19.

297. Kamer 54/17.

298. Nisâ 4/59.

299. Buhârî, Cihâd, 109; Muslim, İmâre, 32.

300. Nisâ 4/80.

301. Tâ Hâ 20/1-2.

302. A'râf 7/2.

303. Tûr 52/48.

304. Mâide 5/6.

305. Bakara 2/185.

muştır" ³⁰⁶, "...Haram ile nefsinizi mahvetmeyin. Allah şüphesiz ki size merhamet eder" ³⁰⁷ buyrulur.

29. Hidâyete erdikten sonra sapıklığa düşmekten korunmuş olma ve benzeri ilâhî koruma altına alınma: Yüce Allah, Peygamberini her türlü hatalardan korumuştur. Ümmet hakkında ise hadiste "Ümmetim hata üzerine birleşmez" ³⁰⁸, "Allah'ı gözet; Allah da seni gözet sin" ³⁰⁹ buyrulmuştur. Âyette de "İblis: 'Senin kudretine and olsun ki, onlardan, sana içten bağlı olan kulların bir yana, hepsini azdıracam', dedi" ³¹⁰ buyrulur. Bu âyeti "Ümmetim hata üzerine birleşmezler" hadisi ile "Vallahi, ben sizin hakkınızda arkamdan şirke tekrar döneceğinizden asla endişe etmiyorum; ancak bütün endişem kendinizi dünyalık yarışına kaptırmanızda..." ³¹¹ hadisleri açıklamaktadır. ³¹²

30. Peygamberlere imamlık yapma şerefi: İsrâ (Mi'râc) hadisinde Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu veassâlam] diğer peygamberlere imamlık yaptığı belirtilir ve şöyle buyrulur: "Kendimi peygamberlerden bir topluluk içerisinde gördüm. Namaz vakti geldi ve ben onlara imamlık yaptım." ³¹³ Hz. İsâ'nın kıyamet öncesinde yeryüzüne inişiyle ilgili ha-

306. Nisâ 4/28.

307. Nisâ 4/29.

308. İbn Mâce, Fiten 8. es-Sehâvî, hadisin metin itibarıyla meşhur olduğunu, pek çok senedleri ve müteaddid şahidleri olduğunu belirtmiştir.

309. Tirmizî, Kıyâmet, 59; Ahmed, 1/293.

310. Sâd 38/83.

311. Buhârî, Cenâiz, 72, Rikâk, 53; Müslim, Fedâil, 30, 31; Ahmed, 4/149.

312. Buna göre, Mesâbih'te yer alan ve Tirmizî tarafından da sahih bulunan: "Hidâyete erdikten sonra hiçbir kavim sapmaz. Ancak cedece girerlerse o harîç." Sonra da "Sana böyle söylemeleri sadece cedece (tartışmaya) girmek içindir" (43/58) âyetini okudu, hadisinin tevili gerekecektir. Ancak, müellifin getirdiği deliller maksadı tam olarak ortaya koymamaktadır. "Ümmetim hata üzerine birleşmez" hadisi, ancak ümmetin tamamı için geçerli olup fertler ya da belirli gruplar için değildir. "Sana içten bağlı olan kulların bir yana, hepsini azdıracam" âyetinde bahsedilen ihlâşlı kullar da nihayet hidâyete erdirilmişler içerisinde azınlıkta kalan bir kesimdir. "Allah'ı gözet..." hadisi dünyaya ve âhiretle ilgili konularda azgınlık, sapıklık ve benzeri şerlerden korunması için bir metot belirlenmesi şeklinde anlaşılır. "Vallahi, ben sizin hakkınızda arkamdan şirke tekrar döneceğinizden asla endişe etmiyorum..." hadisi, ümmetin tamamına ya da en azından büyük çoğunluğuna yöneliktir. Yoksa daha Hz. Peygamber devrinde bile dinden dönen insanların bulunduğu bilinmektedir. Ancak bu ferdi olaylar, hiçbir zaman hadiste kastedilen çoğunluk ümmet için bir endişe kaynağı olmayacaktır. Bu durumda, müellifin kasdı ferdi plânda değil de, genel olarak ümmetin sapıklıklardan korunmuş olması şeklinde olmalıdır. Ancak, müellifin ifadesi mutlak ve ferdi plânda anlaşılmalıya da müsaittir. "Allah'ı gözet..." hadisinde tekil kipinin kullanılmış olması, her ne kadar ilk etapta o anlaşılıyorsa da, hükümün fertlere de şâmil olmasını gerektirmez ve onunla ümmetten belirli kimselerin kastedilmiş olması uzak bir mana olur. Bu yaptığımız izahtan sonra, başta sözünü ettiğimiz hadisin teviline de gerek kalmayacaktır.

313. el-Mîkât'ta, Müslim'den nakledilmiştir.

diste ise "Bu ummetin imâmı kendisindendir. O (İsa), ümmetin imâmına uymuş olarak namaz kılacaktır" buyrulur.³¹⁴

Şeriâtı inceleyen kimseler, ummetin Peygamberinden pek çok hayır ve bereket aldığına, Allah'tan hibe edilmiş ya da kendince kazanmış olduğu hal ve vasıfları ondan tevârüs ettiğine delâlet edecek bu turden pek çok şey bulur. Bu şereften dolayı Allah'a sonsuz övgüler olsun.

FASIL:

Bu esas üzerine bazı kâideler kurulur:

1- Bu ummete verilmiş olan her türlü meziyetler, kerâmetler, keşifler, teyidler vb. sadece Hz. Peygamber'in nübüvvet nurundan alınmış olmaktadır ve bunlar ona uymanın ölçüsündedir. Hiçbir kimse, onun peygamberliği vasıta olmadan bir hayır elde etmiş olduğunu zannetmesin. Bu mümkün değildir; o herkesin aydınlandığı, etrafa ışık saçan bir nur kaynağıdır; herkesin kendisiyle yolunu doğrulttuğu en yuce alemdir.

İTİRAZ: Birileri çıkarak şöyle diyebilir: Bazı fevkalâdelikler vardır ki ummet elinde ortaya çıkmış iken, Hz. Peygamber'in elinde zuhur etmemiştir. Özellikle de bazılarına has bulunan meziyetler gibi. Meselâ, şeytan, Hz. Peygamber'e namazında sataşmış, onunla çekişmiştir. Buna rağmen o Hz. Ömer'i görünce kaçardı. Nitekim Hz. Ömer hakkında Hz. Peygamber "Sen bir yola girsen, mutlaka şeytan (yön değiştirir ve seninle karşılaşmamak için) başka bir yola girer"³¹⁵ buyurmuştur. Hz. Osman hakkında da "gökteki meleklerin ondan haya edeceğini"³¹⁶ bildirmiştir. Bu gibi özellikler bizzat kendisi hakkında ise gelmemiştir. Üseyd b. Hudayr ile Abbâd b. Bîşr hakkında şöyle nakledilmiştir: "Bu ikisi Hz. Peygamber'in yanından karanlık bir gecede çıkmışlar; bir de bakmışlar ki önlerinde bir ışık var. Bu ayrılıncaya kadar devam etmiş; ayrılınca ışık da beraberlerinde ayrılmış ve her birinin önünde bir ışık olmuş."³¹⁷ Meselâ böyle bir olay Hz. Peygamber hakkında anlatılmamıştır. Sahâbeden ve onlardan sonra gelen nesillerden nakledilen buna benzer daha başka menkıbeler vardır ki, onlara benzer birşeyin Hz. Peygamber'den [aleyhussalâtu ve-selâm] sadır olduğu nakledilmemiştir.

314. İmâmın ümmetten olacağı hk. bkz. Buhârî, Enbiyâ, 49; Müslim, İman, 249; İbn Mâce, Fiten, 33; Ahmed, 2/336.

315. Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-Nebiyy, 6; Muslim, Fedâilu's-sahâbe, 22; Ahmed, 1/171.

316. Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 26, Ahmed, 1/71, 6/288.

317. Buhârî, Menâkıb, 28.

CEVAP: Velilerden, âlimlerden şimdiye dek nakledilmiş ve bunlardan sonra kıyamete kadar nakledilecek olan ne kadar haller, hârikülâdeler, ilimler ve mazhariyetler vb. varsa, bunların hepsi Hz. Peygamber'den nakledilmiş bulunan küllîyyâtın altına giren cüzî ve fertlerdir. Şu kadar var ki, bazen cinsin fertleri ve küllinin cüzîleri; küllî, kullî olması açısından onlarla nitelenmese bile, cüzî olmaları açısından cüzîye uygun niteliklerle nitelenirler. Bu durum, cüzînin, küllîden daha üstün olduğunu göstermediği gibi, cüzîde bulunan şeyin küllî ile bir alâkası olmadığını da göstermez. Nasıl olabilir ki, cüzî ancak cüzî ile kullî olabilir. Zira cüzî, küllînin hakikatindendir ve onun mahiyetinde dahil bulunmaktadır. Ümmette zahir olan sıfatlar da aynı şekilde mutlaka Hz. Peygamber cihetinden ortaya çıkmaktadır ve bunlar onun sıfat ve kerâmetlerinden birer örnek mahiyetindedir.

Bunun doğruluğuna delil şudur: Bu tür vasıflardan hiçbirisi, ancak Hz. Peygamber'e tâbilik ve ona uyma ölçüsünde ortaya çıkmaktadır. Eğer bu vasıflar, ümmete has ve Hz. Peygamber'den bağımsız olarak düşünülebilseydi, o zaman tâbiliğin şart olmaması gerekirdi. Bu husus, az önce Hz. Ömer hakkında geçen misalden açıkça anlaşılır: Şöyle ki:

[261]

Bu misalde zikredilen özellik, şeytanın kendisinden kaçmasıdır ve bu, şeytanın tuzağına düşmekten ve onun kendisini günahlara sevk etmesinden korunmuş olmak demektir. Siz de bilirsiniz ki, mutlak, kapsamlı ve tam olan korunma, bizzat Hz. Peygamber'in özelliği olmaktadır. Çünkü o, büyük küçük her türlü günahlardan mutlak surette ve kapsamlı olarak korunmuş bulunuyor. Bu hususun burada uzun uzadıya açıklanmasına gerek duymuyoruz. Bu özellik karşısında Hz. Ömer'in sahip olduğu meziyet ancak denizden bir damla mesa-besinde kalmaktadır.

Yine, şeytanın insandan kaçması ya da ondan uzak olması, ondan korunmak mânâsına gelir ve başka bir meziyet içermez. Aynı konuda Hz. Peygamber'in sahip olduğu meziyeti ise artıran özellikler vardır:

- (1) Yüce Allah, Hz. Peygamber'i şeytan üzerinde egemen kılmış; bunun neticesinde Hz. Peygamber, şeytanı mescidin direğine bağlamaya teşebbüs etmiş, fakat sonra Süleyman'ın ^[aleyhisselâm] "Rabbim! Beni bağışla, bana benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlanlık ver" ³¹⁸ şeklindeki duasını hatırlayınca bu düşüncesinden vazgeçmiştir. ³¹⁹ Hz. Ömer'in böyle birşeye kadir olması mümkün değildir.

- (2) Hz. Peygamber ^[aleyhisselâm] , gerek kendisi ve gerekse Hz. Ö-

318. Sâd 38/35.

319. Bilindiği üzere Allah onun bu duasını kabul etmişti ve bunun neticesinde o, cinlere ve şeytanlara da hükmetmiştir. (Ç)

mer'le ilgili durumun farkındadır. Hz. Ömer ise işin farkında değildir.

- (3) Hz. Peygamber [^{aleyhissalâtu} _{vesselâm}], şeytan kendisine yakın da olsa, onun vesveselerinden emindir; Hz. Ömer ise, şeytan uzak da olsa onun vesveselerinden emin değildir.

Hz. Osman ile ilgili menkıbeye (yani meleklerin kendisinden haya etmesine) gelince; Hz. Peygamber'den bu habere ters düşecek bir şey rivayet edilmiş değildir. Aksine biz diyoruz ki, Hz. Peygamber [^{aleyhissalâtu} _{vesselâm}] hayâ konusunda — kendi durumunu bildirmemiş olsa bile — Hz. Osman'dan daha ileri bir noktadadır. Birşeyi zikretmemek, onun yokluğunu gerektirmez. Hem sonra, Hz. Osman, bu özelliği kendisinde bulunan aşırı utanma duygusu neticesinde elde etmişti. Hayâ konusunda Hz. Peygamber [^{aleyhissalâtu} _{vesselâm}] herkesten daha önce idi; hatta o, duvağı açılmamış bâkire bir kızdı daha çok haya sahibi idi. Sozkonusu meziyetin çıkış yeri hayâ olduğuna göre, [^{aleyhissalâtu} _{vesselâm}] onu en ust düzeyde kendisinde bulunduran kimse olarak Hz. Peygamber'in [^{aleyhissalâtu} _{vesselâm}] o meziyete de en üst düzeyde sahip olması tabiidir.

Benzer bir izah, Üseyd ve arkadaşı için de geçerlidir:

(292) Onların önünde bir ışık peyda olmasından maksat, geceleyin karanlıkta kolaylıkla yürüyebilmek için yolu aydınlatmaktır. Hz. Peygamber'e [^{aleyhissalâtu} _{vesselâm}] gelince, karanlık onun görmesini engellemiyordu; aksine o, karanlıkta da aynen aydınlıkta gördüğü gibi görüyordu. Dahası, gece karanlığından daha kesif bulunan engeller dahi onun görmesini engellemiyor, dolayısıyla önündekini gördüğü gibi arkasındakini de görüyordu. Bu daha da büyük birşey; çünkü burada fevkalâdelik görünen şeyde değil, bizzat görmenin kendisindedir. Kaldı ki, bütün bunlar Hz. Peygamber'in [^{aleyhissalâtu} _{vesselâm}] ümmeti içerisinde kendi hayatında yahut da daha sonra ortaya çıkmış mucize ve kerâmetlerinden olmaktadır.

Bu konuda asıl olarak alınması gereken şey işte bu anlattıklarımızdır ve bu gibi hârikulâdeliklerin O'nun cihetinden geldiğini kabul lenmektir. Belki, konu üzerinde duran kimse için, ilk plânda durum problem arzeder gibi görünebilir; ama Allah'ın izniyle bu hususta herhangi bir problem yoktur. Bu konuda yani meziyetin en üstünlüğü gerektirmeyeceği hususunda Karâfi'nin sözlerine bakılabilir.³²⁰

FASIL:

Bu esastan çıkarılacak kâidelerden bir diğeri de şudur: Bir kim-
senin göstermiş olduğu hârikulâdeliğe bakılır. Eğer onun, Hz. Pey-
gamber'in mucize ve kerâmetlerinden bir dayanağı varsa tamam, o

320. bkz. *Furûk*, 2/144.

gerçek bir kerâmettir; onlardan bir dayanağı yoksa, ilk bakışta kerâmet gibi gözükse bile o, gerçek bir kerâmet değildir Zira insan elinde gerçekleşen her hârikulâdelik her zaman için kerâmet olmaya bilir; onlardan kerâmet olanlar olabileceği gibi, öyle olmayanlar da bulunabilir.

Bunu bir misalle açıklayabiliriz: Bütün himmet ve gayretlerini astroloji ve yıldız fallarına vermiş kimselerden, normalin üstünde diye nitelenebilecek füller sadır olabilmektedir. Oysa ki bütün bunlar, hak ile ilgisi olmayan katmerli çirkeflerdir ve onların doğruluğuna delâlet edecek bir şer'î dayanak bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in kerâmetleri arasında bunlara asıl olabilecek birşey mevcut değildir. Zira bunların yaptıkları eğer, özel bir dua ile oluyorsa, Hz. Peygamber'in duası onların yaptığı nisbet ve şekilde olmamıştır. O, hiçbir zaman yıldızlara itimat etmemiş, onların uğur getirmesi ya da bahtsızlığı defetmesi gibi bir talepte bulunmamış; aksine devamlı herşeyin kendisine döneceği ve yalnız kendisine sığınılacak olan Allah'a itimat etme yollarını araştırmış; yıldızlara istinat etmeyi yasaklayarak onlara iltifat etmemiştir. Bir kudsî hadiste şöyle buyrulur: *"Allah: Kullarımdan kimi mü'min, kimi de kâfir olarak sabahladı. ... Kim falan ve falan yıldızın doğması veya batmasıyla yağmura kavuştuk dediyse, o da beni inkâr, yıldızla iman etmiştir, buyurdu."*³²¹ Gerçi Hz. Peygamber'in (eşref) dua için vakit kolladığı veya kollanması için çağırda bulunduğu sabitse de, bunlar astrolojik düşüncelerden tamamen uzak gerekçelere bağlıdır. *"Tenezzül"*³²² hadisi, günün iki ucunda meleklerin (devir teslim için) bir araya geldiklerini bildiren hadis ile benzerlerinde olduğu gibi. Duâ da aynı şekilde bir ibadettir ve onda da ziyadeli ve noksanlık yapılamaz. Yani astroloji ile uğraşanların yaptıkları şekiller ve tekellüf altına girdikleri tavırlar daha önceden şeriatla benzeri görülmemiş şeylerdir. Yapılan dualar da aynı şekilde, ne önce ne sonra; ne Hz. Peygamber'in ne de selef-i sâlih'in dualarında bir dayanağı olmayan şeylerdir. Onların dikkate aldıkları şeyler sadece felsefecilerle aynı paralelde düşünceye sahip kimselerin iddia ettikleri hurûfîlik olmaktadır. Eğer onların yaptıkları şeyler duadan başka birşey ile yapıyorsa, mesela bütün himmet ve gayretin bir noktaya teksif edilerek (terkîz-i zihin, konsantrasyon) neticeye varılmaya çalışılıyorsa; böyle birşey naklen sabit değildir ve şer'î bir dayanaktan yoksundur. Onların bütün dayanakları şer'î değil, felsefidir ve hükmi bir haldir. Bu durumda, hârikulâde bir durum meydana gelmiş olsa bile, onun sıhhati-ne dair bir delil bulunmamaktadır. Hem sonra bunlar, zahiren öldürme ve yaralama suretiyle tesirlerini bir başkasına sirâyet de ettirebilirler; hatta sihir ve nazar ile bunlara ulaşılabilir ve bu onun doğrulu-

[263]

321. Buharî, Ezan, 156; Müslim, İman, 125; Ahmed, 4/117.

322. Her gece Rab Teâlâ'nın dünya semasına tenezzülde bulunacağını (ineceğini) bildiren hadis. Buharî, Deavât, 14; Tevhîd, 35.

guna bir şahit olmaz. Aksine o tamamen bâtil ve sırf bir taşkınlıktır. Bu konu, sıradan (avam) insanların ve pek çok aydın kimselerin yanlışlıkları bir konu olmaktadır; bu itibarla üzerinde dikkatle durulmalıdır.

FASIL

Hız Peygamber'in, gerçek firâset, doğru ilham, açık keşif, sâdık rüya gibi hârikulâdeliklerin gereği ile olmak üzere sakındırmada, müdelemede, korkutmada ve teşvikte bulunduğu sabittir.³²³ Bu durumda, bu özelliklerden birine sahip olan bir kimsenin de aynı şekilde davranması doğru bir davranış olacak; yaptığı iş meşrûiyet dairesi dışında kalmış olmayacaktır. Ancak, gerekli şarta uymuş olması gerekecektir. Bu hususa delil olarak, daha önce arz edilenlere ek olarak şu iki durumu verebiliriz:

(1)

Hız Peygamber [aleyhussalâtü vesselâm], bunun gereği ile olmak üzere emir, yasak, sakındırma, müdeleme ve irşad yoluyla amelde bulunmuştur. Bunu yaparken de, bu hususun kendisine ait bir özellik olduğunu, ümmetinin böyle bir hususiyeti bulunmadığını bildirmemiştir. Bu da, bu konuda ümmetin de aynı hükümde olduğunu gösterir. Aynen, kendisinden sadır olan ve sadece kendisine has olduğuna dair bir delil bulunmayan diğer bütün davranışlarında olduğu gibi, bu konuda da durum aynı olacaktır. Buna delil olarak, ümmetine yönelik olarak vermiş oldukları müdeleri yeterlidir. Bunlardan beklenen amaç sadece, hayırlı amellere atılmayı ve kötü işlerden de geri durmayı temin için müdeleme ve korkutma olmaktadır.

Örnek olmak üzere şunları arz edebiliriz: Abdullah b. Ömer rüyasında iki melek görmüş ve onlar "Namazı da çok kılsan, ne iyi adamsın, sen!" demişler. (Bunu Abdullah, Hafsa'ya anlatmış, Hafsa da Peygamberimize anlatmış ve) o "Eğer çokça gece namazı kılsa, Abdullah gerçekten sâlih bir kuldur" buyurmuş. Râvi (Nâfi), bundan böyle Abdullah'ın çokça gece namazı kılmaya devam ettiğini söylemiştir.³²⁴ Hız Peygamber [aleyhussalâtü vesselâm] Ebu Zer'e: "Gerçek şu ki, ben seni zayıf görüyorum ve ben şüphesiz ki kendim için sevdiğimi senin için de severim. Sakın ola ki, iki kişi (de olsa) onların başına geçme, yetim malı idaresi-

323. Yani Hız Peygamber'in, firaset, rüya, ilham gibi şeylere dayanarak bazılarını müdelediği, bazılarını uyardığı ve benzeri tasarruflarda bulunduğu bilinmektedir. Ümmetinden bazı kimselerin de aynı şekilde davranması yerinde olacaktır. Daha önce de gördüğümüz gibi, bunların doğruluk ölçüsü, Hız Peygamber'e bağlılıkla doğru orantılı bulunuyordu.

324. Buhârî, Tabir, 35.

ni üzerine alma" ³²⁵ buyurmuştur. Salebe b. Hâtıb, kendisine Allah'ın çok mal vermesi için dua etmesi ricasında bulunduğu zaman, "Şükürünü eda ettiğin az mal, şükürünü eda edemeyeceğin çok maldan daha hayırlıdır" ³²⁶ buyurmuşlardır. Enes hakkında ise, "Allah'ım! Onun malını ve evladını çoğalt" ³²⁷ buyurmuşlardır. ³²⁸ Hz. Peygamber, çeşitli insanlara, kendilerinde bulunan firsate itimatla onlar için en üstün olan amelin ne olduğuna dair rehberlikte bulunmuştur. (Gayba vâkıf olma esası üzerine buyurdıkları da olmuştur.) Bu cümleden olmak üzere ³²⁹: "Yarın sancağı öyle birisine vereceğim ki, Allah fethi onun elinde müyesser kılacaktır" buyurmuş ve ertesi günü sancağı Hz. Ali'ye vermiş; Allah da fethi onun elinde nasip etmiştir. ³³⁰ Osman b. Affan hakkında da: "Umulur ki, Allah sana bir gömlek giydirecektir; eğer onu çıkarmanı senden isterlerse, onu çıkarma" ³³¹ buyurmuştur. Bu örneklerde, faydalı tavsiyelerini gayba vukûfiyeti üzerine bina etmiştir. Onların saçaklı yaygıları olacağını, ³³² herbirinin sabah bir takım akşam ayrı bir takım elbise giyeceklerini, önlere bir tabağın konulup öbürünün kaldırılacağını bildirmiş ve hadisın sonunda da: "Bugünkü halinizle siz, o gününüzden daha hayırlısınız" buyurmuşlardır. ³³³ Muâviye'nin saltanatından bahsetmiş ve kendisine öğütte bulunmuştur. ³³⁴ Ammar'ın âsî bir topluluk tarafından öldürüleceğini bildirmişti. ³³⁵ Namazı vaktinden geri bırakacak emirlerin geleceğinden bahsetmiş ve sonra bu gibi durumlar karşısında nasıl yapacaklarını tavsiye etmiştir. ³³⁶ Kendisinden sonra, başkalarının ahaba tercih edileceği bir zamanla karşılaşacaklarını ve (havuzda kendisiyle karşılaşınca kadar) sabırlı olmalarını salık vermiştir. ³³⁷ Bu ve benzeri daha

325. Müslim, İmâre, 17; Ebu Davud, Vesâyet, 4.

326. CÂMİ'S-SAĞİR'de el-Bağavî, el-Bârudî, İbn Kâni', İbnü's-Seken ve İbn Şâhin'den rivâyet edilmiştir. Beyhakî, bu hadisın isnadında durmak gerektiğini söylemiştir. Hadis tefsirciler arasında meşhurdur. el-İsâbe'de, Sa'lebe'nin hayatından bahsedilirken bu hadisın sahîh olmadığına işaret edilmiştir.

327. Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 141.

328. Hz. Peygamber, bütün bu davranışlarını firsat üzerine kurmuştur.

329. Bundan sonra vereceği örnekler gayba vâkıf olma esası altına girecek şeylerdir. Bu kapalı (mücmel) bir ifadedir ve bunların altına melek yoluyla alınan vahiy ile ilham da girer. Bunları da örnek olarak burada vermesindeki amacı, mecazi de olsa bunlarda da ümmetin iştiraki bulunduğunu belirtmek içindir.

330. Buhârî, Ashabu'n-Nebî, 9.

331. Tirmizî, Menâkıb, 18; Ahmed, 6/75, 149.

332. Buhârî, Menâkıb, 25; Ebu Davud, Libas, 42 (4/71); Ahmed, 3/294.

333. Tirmizî, Kıyâmet, 35.

334. İbn Asâkir'in, zayıf bir isnadla rivayet ettiği bu hadiste Hz. Peygamber, Muâviye'ye şöyle buyurmuştur: "Sen var ya, benden sonra İslâmîtin idaresini üstleneceksin. Eğer bu dediğim olursa, onların iyilerine iyi muamele et ve onlara önem ver. Kötülerinden de yüz çevir."

335. Buhârî, Salât, 62; Müslim, Fiten, 70.

336. Müslim, Mesâcid, 241; Nesâî, İmâmet, 55; İbn Mâce, İmâmet, 150.

337. Buhârî, Fiten, 2; Müslim, Zekât, 132, 139; Tirmizî, Fiten, 25; Nihâye, 1/22.

sayılamayacak kadar pek çok gayıptan bildirilmiş haber vardır ki, bunlar sayesinde imanlar pekişmiş, tasdik artmış, uyarma, müjdeleme vb. gibi faydalar gerçekleşmiştir.

12

Ashâp da, bu gibi firâset, keşf, ilham ve uykuda bildirme gibi yollarla amelde bulunagelmıştır. Hz. Ebu Bekir'in: "Şüphesiz onlar iki erkek iki de kız kardeşlerindir"³³⁸ sözü, Hz. Ömer'in minberde "Ya Sariye! Dağa! Dağa!" diye³³⁹ keşf yoluyla nasihatta bulunması; insanlara kıssa anlatmak isteyen bir kimseye "Korkarım, Süreyyâ'ya ulaşacak kadar şışersin" diyerek ona bu işi yasaklaması; rüyasını anlatan ve ay ile güneşin birbiriyle savaştıklarını gördüğünü söyleyen kimseye: "Sen hangisiyle beraberdin?" diye sorması onun da "Ay ile" diye cevap verince, "Sen mahvedilmiş âyetle"³⁴⁰ beraberdin; asla bir iş üstlenemezsin" demesi gibi.

Selef-ı salıhten ve ondan sonra gelen nesillerdeki âlimlerden ve velilerden —Allah bizleri onlardan istifadeye muvaffak kılsın.— bu turden nakledilebilecek pek çok şey vardır.

Ancak burada, bu tür şeylerin gerekleriyle amel edebilmek için aranan şart üzerinde durmamız gerekmektedir ve bu konu sözüzatmamızı gerektirecektir. O yüzden de ayrı bir mesele olarak ele alacağız:

ON BİRİNCİ MESELE:

Yukarıda belirtilen keşif vb. gibi şeylerin dikkate alınıp, onlarla amel edilebilmesi için mutlaka şer'i bir hüküm ya da dînî bir kâideye ters düşmemesi gerekmektedir. Dînî bir kâide ya da şer'i bir hükmü ihlâl eden birşey haddizatında hak olan birşey değildir; o ya hayaldir ya vehimdir ya da şeytanın ilkâsı (telkini) olmaktadır. Bunlar bazen içerisinde haktan unsur da taşıyabilir; bazen de haktan hiçbir şey taşı-

338. Hz. Ebu Bekir kızı Âişe'ye bir hibede bulunmuştu. Teslim almadan önce öleceğini hissettiği hastalığa yakalanmıştı ve dolayısıyla seriatın gereği olmak üzere bu hibesini iptal etmiş ve o malı geride varisi olacak olan kardeşleriyle paylaşmasını tenbih etmişti. O sırada hanımı hamile bulunuyordu ve yukarıdaki sozuyla doğacak çocuğun kız olacağını keşf yoluyla bildirmişti. (Muvatta, Akdiye, 34 (2/754) (Ç))

339. Cuma günü minbere çıktığı bir sırada yukarıdaki sözünü söylemiş ve daha sonra hutbeyi irad ettikten sonra inmişti. Bunun ne olduğunu soranlara da diline öyle geldiği için söylediğini söylemişti. Durumu kimse anlamamıştı. Sonra ordu komutanı olan Sariye b. Zenîm'den mektup gelmiş ve Cuma günü tam o saatte böyle bir ses işittiğini ve ordusu vadi içerisinde iken hemen dağa çıktığını ve düşmanın muhasarasından kurtulma bir yana onlara hücumla onları yendiklerini bildirmişti (bkz. Menâkıbu Ömer, 172) (Ç)

340. Hz. Ömer, ... نَحْرَنَا آيَةُ اللَّيْلِ İsrâ 17/12 âyetine işaret etmiş olmalıdır. (Ç)

maz. Bu durumda bunların dikkate alınması doğru değildir; çünkü şer'an sabit bulunan bir esasa ters düşmektedir. Şöyle ki: Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vesselâm] getirmiş bulunduğu şeriat —bundan önceki meselede geçtiği gibi— geneldir, özel değildir. Onun esasları bozulamaz ve onun bidüziyeti ortadan kaldırılamaz; onun hükümleri altına girmeyen bir mükellefin olması düşünülemez. Durum böyle olunca, şu anda üzerinde durduğumuz kabilden olan ve şeriat tarafından konulmuş bulunan esaslara ters düşen herşey sakat ve bâtil olacaktır.

Buna verilecek misallerden biri İbn Rüşd'e sorulan şöyle bir sorudur: Bir hâkim, kendisine gelen bir dâvâda, adâletleriyle bilinen iki şâhidin şehâdetinde bulunmasından sonra, rüyasında Hz. Peygamber'in kendisine "Bu şâhitlikle hüküm verme; çünkü o bâtıldır" dediğini görür. Bu durumda ne yapacaktır?

İşte böylesi bir rüya, ne bir emir ve yasak; ne müjdeleme ve korkutma konusunda dikkate alınmayacaktır; çünkü şer'i kâidelerden birisiyle ters düşmekte ve şer'i bir hükmü ihlale uğratmaktadır. Bu türden olan diğer örneklerde de durum aynıdır. "Hz. Ebu Bekir, bir adam öldükten sonra, görülen bir rüya üzerine onun vasiyetini yerine getirmişti" şeklinde yapılan rivayet özel bir uygulamadır ve çeşitli ihtimalleri taşıdığı için genel bir kâideyi bozabilecek güçte değildir. Çünkü bu uygulamanın muhtemelen vârislerin rızası üzerine gerçekleştirilmiş olması mümkündür ve böylece şer'i bir aslın ihlale uğraması sözkonusu olmayacaktır.

Buna göre, bir kimse mükâşefe yoluyla belli bir suyun gasbedilmiş ya da necis olduğunu, ya da şu şahidin yalancı olduğunu veya A'nın delil ikame ederek elde ettiği malın aslında B'ye ait olduğunu... vb. anlasa, açık bir gerekçe (sebeb) olmadığı sürece, bu mükâşefe doğrultusunda amel etmesi doğru olmayacaktır; dolayısıyla böyle bir durumda asla su yok farzedilerek teyemmüm alınamayacak; şahidin şehâdeti reddedilemeyecek, o malın B'ye ait olduğuna hükmedilemeyecektir. Çünkü zahirde şeriatın getirdiği kurallar gereğince başka hükümler sabittir ve bu hükümler sadece mükâşefe veya firaset gibi şeylere dayanılarak terkedilemez. Nitekim aynı şekilde uykuda görülen rüyaya da itimat edilemez. Eğer bunlar caiz olacak olsaydı, o takdirde zâhirle hükmetme gerekçelerinin bulunmasına rağmen şer'i hükümlerin bunlarla bozulması³⁴¹ caiz olurdu. Böyle bir netice asla sahih

341. Yani kadı hükmettikten sonra, keşif, hükümde hata olduğunu ortaya çıkardı gerekçesiyle o hükümlerin bozulması sahih değildir. Aynı şekilde, zahirde şer'i kâideler doğrultusunda şöyle bir hüküm gerekirken, keşif ya da benzeri birşeye dayanarak o hükmün gerekçelerinden vazgeçmek de caiz değildir. Burada şöyle denilebilir: Hükümlerin bozulması sadece cüzî hükümlerde nadir ve pek çok kayıtlarla sözkonusu olabilir. O, aralarında çelişkinin bulunması durumunda hükmün bazı gerekçelerini terketmekten daha uzak birşey olup aralarında ilgi yoktur. Aralarında birinin varlığından diğerinin de zorunlu olarak bulunması gibi bir ilişki bulunmamaktadır. Yani keşif yo-

değildir; dolayısıyla işlemekte olduğumuz konuda da durum aynı olacaktır.

Sahih'te şöyle gelmiştir: "Siz davalarınızı bana getiriyorsunuz ve huzurunda muhakeme oluyorsunuz. Belki içinizden bazıları kendisini daha iyi savunuyor ve ben de sonuçta işittiğim doğrultusunda zahire göre hükmediyorum."³⁴² Hz. Peygamber [^{aleyhissalâtu vesselâm}] bu hadislerinde hukmu, işitilen şeylerin gereğine ve diğer şeylerin terkiine bağlamıştır. Hz. Peygamber, kendisine arzedilen hükümlerin pek çoğunun ahlâkî vakıf bulunuyor; onların haklı ya da haksız olduklarını biliyordu. Buna rağmen o, ancak ve ancak duyduğuna göre hükümde bulunuyor, bilgisi doğrultusunda hüküm vermiyordu. Bu husus, hakımın kendi bilgisiyle (subjektif olarak) hükümde bulunmasının vasaklanmasına bir dayanak olmaktadır.

İmam Mâlik, kendisinden meşhur olarak nakledilen görüşüne göre, hakımın, huzurunda kesin olarak yalancı oldukları bilinmeyen adil şahıtların şehadetinde bulunması durumunda, kendi bilgisi aksine de olsa hukum vererek zorunda olduğunu belirtmiştir. Çünkü, onların şehadetleri gereği hukumde bulunmazsa, kendi bilgisiyle hükmetmiş olacaktır. Hakımın bu bilgisi başka başka şeylerin de karışabileceği harikulâdeliklerden değil, hiç kuşku içermeyen âdetlerden çıkarılmıştır. Hakımın kendi bilgisine dayanarak hükümde bulunabileceği görüşünde olanlar³⁴³ da, nihayet görüşlerini yine harikulâdeliklerden değil, âdetlerden elde edilen bir bilgi üzerine kurmaktadırlar. Bu yüzden Hz. Peygamber, kendisi en büyük hüccet olduğu halde, şahsî bilgisine dayanarak hukum vermede bulunmamıştır.³⁴⁴ İbnü'l-Arabî, Mâlikî imam Şâşî'nin, Bağdad'da kâdilkudât³⁴⁵ iken, İyas b. Muâvîye'nin kadılık yaptığı günlerdeki tutumu gibi, firasetle hükümde bulunur olduğunu nakletmiş ve üstadı Fâhru'l-İslâm Ebu Bekir eş-Şâşî'nin ona reddiye olmak üzere bir cüz (risale) yazdığını söylemiştir.

İyâla şer'an muteber olan bir şehâdeti kabulden vazgeçmek durumunda, keşif sebebiyle böyle bir şehadet üzerine fiilî verilmiş olan bir hükmün bozulmasının gerekliliği lazım gelmez. Çünkü, hükümlerin verildikten sonra bozulmalarında hakikaten büyük fesat ve hükümlerin askıya alınıp uygulanmaması gibi bir zarar söz konusudur. Nitekim bu konuya başka bir yerde muellif de işaret etmiştir.

342 Hadisin devamı şöyle: "İmdi kime, kardeşinin hakkından birşey hükmetmişsem asla onu almayın; zira ben aslında ona ateşten bir parça ayırmışumdur." (bkz. Buhârî, Şehâdât, 27; Ahkâm, 20; Muslim, Akdiye, 4; Ebu Davud, Akdiye, 7).

343. İbnü'l-Arabî, *Kitâbu'l-Ahkâm*'da, bütünyle ulemanın kadının, kendi ilmine dayanarak ölüm cezası veremeyeceğinde görüş birliği içerisinde olduklarını, diğer konularda ise ihtilâfî olduklarını belirtmiştir.

344 O (asî), kendisine arzedilen bütün dâvâlarda kimin haklı kimin haksız olduğunu bilirdi. Bununla birlikte, onları dinler ve şeriatın gereği olarak zahire göre kim haklı ise onun lehine hükümde bulunurdu.

345. Bütün kadıların başı olan başkadı. (Ç)

[aley-hissâletü vevâdâm] olayında³⁴⁹ da tezimize çok açık delâlet bulunmaktadır. Bunlara benzer, gerek peygamberlerin mucizelerinde ve gerekse evliyanın kerametlerinde etkin olan bu tür unsurlar pek çoktur.

(2)

Hârikulâdelikler, peygamberler ile veliler için, bize nisbetle alışılmış şeyler gibidir. Nasıl ki, normal bir şey (delil) bize suyun pis olduğunu ya da gasbedilmiş bulunduğunu gösterse, bizim ondan geri durmamız gerekiyorsa, burada da durum aynıdır. Zira gayb âleminde gelen bilgilenme ile, şühûd âleminde gelen bilgilenme arasında bir fark yoktur. Nitekim, pislğin suya düştüğünü baş gözü ile görmek ile gayb gözüyle görmek arasında da fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla hükmün, bunun üzerine bina edildiği gibi, onun üzerine de bina edilmesi gerekir. Bu ikisi arasını ayıranlar, doğruya isabetten uzaktırlar.

[270]

CEVAP: Belirtilen şeyler doğrultusunda amel etmenin doğru olabileceği ve bunların genelde meşrû olan şeyle amel etmek olacağı konusunda aramızda bir tartışma bulunmamaktadır. Bu netice iki yönden sağlanmaktadır:

(1)

Hz. Peygamber'den [aley-hissâletü vevâdâm] sadır olan şeylere kıyasta bulunmak ve onlara benzeyenleri onlara katmak. Tabii bu durumda, bu tür hârikulâdeliklerin vâkıa deliliyle Hz. Peygamber'e has olduğunun sabit olmaması gerekir. Bu türden olup da sadece Hz. Peygamber'e has olmaları onların mucize oluşları açısındanadır. Bu durumda Hızır olayı, bizim şeriatımıza göre neshedilmiş olacaktır.³⁵⁰ Kaldı ki, bazı âlimler âdetlerden hasıl olan bilgiye dayanarak gemiyi delmek ve kusurlu hale getirmek şeklinde bir davranışın caiz olacağı görüşündedirler. Çocuğun öldürülmesi konusunda ise, asla böyle bir görüşe sahip olmak mümkün değildir. İki tevilden birisine göre, Bakara (inek boğazlama) olayı da mensuh bulunmaktadır. Mezhepdeki maktûlün (ölürken) "Beni falan öldürdü" demesi durumunda sözüne itibar edileceği şeklindeki görüşe göre ise âyet muhkem bulunmaktadır.

(2)

Kıyas yapılamaması takdiri, ilk kâidenin gereğinin aksine bir durum olmaktadır; zira onlarda carî olan kıyasla amel etmektir. Kıyas yapma imkânının yokluğunu takdir ettiğimizde şöyle deriz: Evliyâdan nakledilen bu olaylar şer'i bir nassa müstenid bulunmaktadır. Bu

349. Kehf 18/66 vd.

350. Çünkü bu mânâda Hz. Peygamber'den birşey sabit olmamıştır ki, Hızır olayında anlatılan şey ona kıyas edilsin. Bizim şeriatımızda o mânâda birşeyler sâdir olmalı ki, biz kıyas yoluyla onu da hükme katmış olalım.

nass da günah demek olan kalbi rahatsız eden şeylerden (hazâzu'l-kulûb) sakınma talebidir. Kalbi rahatsız eden şeyler sayısız etkenler sebebiyle meydana gelir ve bunlar içerisinde bu tarzdaki şeyler de girer. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu ve alicem] bir hadislerinde: "İyilik, nefsin huzur bulduğu şeydir. Kötülük ise, kalbini tırmalayan şeydir." ³⁵¹ buyurmuşlardır. Şu halde, kalbi rahatsız eden şeyleri belli birşeye münhasır olmaksızın daha geniş mânâsıyla tefsir edenlere göre bu (bahis konusu) şer'i nasslara müstenid olma dairesinden çıkmış değildir. Bu gibi şeylerin dikkate alınmasında, şer'i bir kâidenin ihlâlini gerektiren bir durum bulunmamaktadır. Bizim sözümüz, İbn Rüşd'ün meselesi ile, o türden olan diğer konularla ilgilidir. Bu durumda, Hızır'ın [aleyhissalâtu ve alicem] çocuğu öldürmesi olayını, bizim şeriatımıza da teşmil etmek ve böyle bir şeyin bizim şeriatımızda da olabileceğini söylemek asla mümkün olmayacaktır. O mensûh bir hükümdür. Bu arzettiğimiz hususun izahı şöyle: Eğer bu tür anlatılan hikâyeler, İbn Rüşd'e sorulan soruda bulunan durum gibi birşey anımsatıyorsa, şeriatın esasları onun hilafına bulunmamaktadır. Çünkü zâhire göre hüküm verme esası, özellikle ahkâm (hükümler) kısmında olmak üzere kesin olmaktadır. Başkası hakkında, itikat konusuna nisbetle de genel olarak aynı olmaktadır. Çünkü bütün insanların Efendisi [aleyhissalâtu ve alicem], kendisine vahiy ile bildirilmesine rağmen, münafıklar vb. kimseler hakkında, işleri zahirdeki görünüşe göre yürütüyor; onların iç hallerini bilmesine rağmen dış görünüşlerine itibar ediyordu. Bu (yani onun onların içyüzünü bilmesi) kendisini, onlar hakkında zevâhire göre işlem görmesi hükmünden çıkarmamıştır.

İTİRAZ: Hz. Peygamber'in bu tutumu, insanların "Muhammed adamlarını öldürüyor" demelerinden korkması neticesinde böyle olmuştur. Dolayısıyla illet başka birşey olup, sizin sandığınız şey değildir. Şimdi, bu illet ortadan kalkınca, hüküm de ortadan kalkacak ve bâtına göre hüküm vermede bir sakınca kalmayacaktır.

CEVAP: Bu, bizim arzettiğimiz şeye en güçlü bir delil olmaktadır. Çünkü böyle bir kapının açılması, zâhire dayanılarak hüküm verme esasını tümünden ortadan kaldırır. Çünkü, zâhir bir sebeple öldürülmesi gereken bir kimsenin durumu hakkında gerekçe gayet açık olarak bulunacaktır. O kişiyi açık bir sebep olmadan sırf gaybî bir duruma dayanarak öldürmek istemek ise, zihinleri karıştırabilir ve zevâhiri örter. Şeriatla böyle bir kapının açılmasına imkân verilmemiştir. Meselâ,

351. Nevevî el-Erbain'de Vâsibe b. Ma'bed'den nakleder: Hz. Peygamber'e geldim. Bana: "İyiliği sormaya mı geldin?" buyurdu. "Evet" dedim. Bunun üzerine o: "Kalbinden fetvâ iste. İyilik, nefsin sükun, kalbin huzur bulduğu şeydir. Kötülük ise, kalbini tırmalayan ve içerisinde tereddüt doğuran şeydir. İnsanlar fetvâ verseler de, sen fetvâyı kalbinden iste" buyurdu. (Ahmed, 4/227; Dârimî, Büyû, 2).

"Beyyine"³⁵² davacı (müddei) üzerinedir; yemin ise inkâr edene verdirilir"³⁵³ prensibine dayalı bulunan dâvâlar bahsine bakalım. Bu prensipten hiçbir kimse istisna edilmemiştir. Hatta Hz. Peygamber'in biz-zat kendisi bile, satın almış olduğu birşeyin karşı tarafca inkâr edilmesi durumunda beyyineye ihtiyaç duymuş ve "Kim bana şehâdet eder?" buyurmuştur. Sonunda Huzeyme b. Sâbit kendisi lehine şehâdette bulunmuş ve Allah, onun şahitliğini iki şahidin şehâdeti yerinde kabul etmiştir.³⁵⁴ Hz. Peygamber için durum böyle olursa, ümmetin normal fertleri hakkında nasıl olur? En büyük insan, en güvenilir bir kimseye karşı davacı olsa bile, beyyine davacı, yemin de inkâr eden kimseye (davalı) verdirilecektir.³⁵⁵ Bu da aynı tür ve tarzındadır. Netice olarak şer'î emirler ve yasaklar karşısında gaybî durumlar dikkate alınmamaktadır. Bu noktadan hareketle evliya ve diğer âlimler, şeriata ters düşen her türlü keşf ve hitaba itibarda bulunmamışlar; aksine bu tür şeyleri şeytandan saymışlardır. Bu nokta anlaşılınca, evliyadan nakledilmiş bulunan hallerle ilgili konularda aşağıdaki gibi yorum mümkün olacaktır.

Zikredilen ağacın konuşmuş olması, o ağaçtan incirin yenmesini, konuşulan kimseye haram kılacak şekilde şer'î bir engel değildir. Nitekim, sahrada bir av bulunsa ve av "Ben sahipliyim" ya da buna benzer birşey dese, yine durum aynı olacaktır. Şiblî'nin ondan yememesi (haram olduğu için değil) aksine, Allah'a olan yakînî imanı ile yiyeceği ihtiyaç duymayacağına inandığı için, ya da başka bir yerde yiyecek bulacağını zannettiği için, ya da daha başka bir sebeple olabilir. Bu türden nakledilen diğer örneklerde de durum aynıdır. Yahut şöyle deriz: O şeyi yemesi kendisine mübahtı; ancak bu alâmetten dolayı onu yemeyi terkettti. Nitekim insan, istişare, rüya ya da benzeri bir sebeple, iki mübahtan birini terkedebilir. Bu husus —inşallah— ileride ele alınacaktır. Pis ya da gasbedilmiş olduğu keşif yoluyla öğrenilen su hakkında da aynı şeyi söyleyebiliriz. O şey hakkında, zâhırde şer'î bir aslın ihlâline sebebiyet vermeyecek şekilde tercih hakkı bulunduğuna ve bir câizden başka bir câize intikâl durumu olduğuna göre, kendisine bir günah/sakınca terettüp etmeyecektir. Bununla birlikte biz, zâhırle amel ederek ve muamelesinde şer'î esasa itimat ederek sözkonusu keşfin gereğine muhalefette bulunmasını farzedecek olsak, bu durumda o kimse hakkında bir günah ve kınama sözkonusu olmayacaktır. Zira kerâmet ve hârikulâdeliklerden maksat, şer'î bir hükmü delmek veya ondan birşeyi ortadan kaldırmak değildir. Nasıl olabilir ki, zaten

352. Şâhit, karine-i kâtia vb. gibi isbat edici deliller. (Ç)

353. Buhârî, Rehn, 6; Tirmizî, Ahkâm, 12; İbn Mâce, 7.

354. Ebu Davud, Akdiye, 20 (3/308).

355. Bu cümle sözün akışına göre "En güvenilir insan, en yalancı bir kimseye karşı davacı olsa bile, beyyine davacı, yemin de inkâr eden kimseye (davalı) verdirilecektir" şeklinde kurulmalıdır.

kerâmetler şeriata uymanın bir semeresidir. Dolayısıyla meşrû olan birşeyin, meşrû olmayan birşeye sebebiyet vermesi veya fer'in (dal) aslı ortadan kaldırması muhaldir ve böyle bir netice asla meydana gelmeyecektir.

Lianda bulunan eşler hakkında gelen hadis üzerinde düşünelim. Bu hadiste Hz. Peygamber [^{aleyhissalâtu} ^{vasselâm}] şöyle buyurmuştu: *"Bakın. Eğer kadın şöyle şöyle bir çocuk doğurursa, o falandandır. Yok şöyle şöyle bir çocuk doğurursa, bu kez o falandandır."* Sonunda kadın, kocanın zına iddiasını doğrular şekilde bir çocuk doğurmuştu. Buna rağmen Hz. Peygamber kadına had takbik etmemiş ve *"Eğer liân hükmü gereğince yapılan yeminler olmasaydı, benimle bu kadın arasında bir macera vardı"* buyurmuştur.³⁵⁶ Bu hadis, had cezasını engelleyen şeyin yeminler olduğunu göstermektedir. Had tatbikini düşündüğü halde yapmaktan geri durması, firâset ile ulaşılan neticenin, meşrû kılınan yeminler karşılığında bir hükmü bulunmayacağını gösterir. Ama yeminlerden sonra, kocanın isnadı ikrar ya da beyyine ile sabit olsaydı, o zaman yeminler kadından haddi düşürmeyecekti.

[273]

İKİNCİ SORUYA CEVAP: Hârikulâdelikler, her ne kadar nebiler ve veliler için diğer insanlara nisbetle normal şeyler gibi ise de, bu durum mutlak sûrette onlarla amel edilmesini gerektirmez. Zira bu şer'an kendisiyle amel edilen bir şey olarak sabit olmamıştır. Yine hârikulâdelikler eğer muhalefet etmeyi gerektirecek bir şekilde gelmişse, o takdirde onlara, içerisinde hak olmayan şeylerle şaibeli olarak girilmiş olur. Şeriata uygun olmayan rüya gibi. Mesela bir kimseye rüyasında *"Şunu yapma!"* denilmesi, halbuki o şeyin şer'an emredilmiş olması veya *"Şunu yap!"* denilmesi, fakat o şeyin yasaklanmış olması gibi. Bu türden olan şeylerin çoğu, seyr-i sülûkunu sağlam esaslar üzerine kurmayan ya da şeyhsiz (mürşidsiz) kendi başına sülûka kalkışan kimselerin başına gelmektedir. Evliya tarihini, onların gidişatlarını inceleyenler, onların bu türden şeylere iltifat etmeyerek hep şeriâtın zevâhirini dikkate aldıklarını görecektir.

SORU: Bu izah, bunlar üzerinde yürünemeyeceğini gerektirir. Halbuki mesele bu gibi şeylerle amel edilebileceği şeklinde vaz' edilmişti.

CEVAP: Burada olmaz denilen, bu tür şeylerle amel edilmesi durumunda şer'i bir kâidenin ihlale uğraması sözkonusu olan hallerdir. Şeriata uygun olarak onlarla amel edilmesi durumu ise, yasaklanmış değildir.

356. Buhârî, 65/24. Geniş bilgi için bkz. *Zâdu'l-meâd*, 5/446 vd.

FASIL:

Bu şartın dikkate alınması kesin olduğuna göre; hârikulâdeliklerle uygun olarak amel etme nasıl caiz olacaktır?

Buna şöyle cevap vermek mümkündür: Haklarında genişlik bulunan câiz ya da işlenmesi matlup olan işler hakkında, zikri geçen hususların gereği ile amel etmek caizdir. Bu şu şekillerde olur:

(1)

Bu mubah bir iş hakkında olur. Meselâ, mükâşefe sahibi bir kimse, falancanın, filan vakitte kendisine geleceğini görür veya kendisine gelişindeki iyi ya da kötü maksadını bilir ya da kalbinde bulunan hak ya da bâtil olan bir düşünceye vâkıf olur. Bunun neticesinde de onun bu kasdına göre hareket eder ve kendisine gelişindeki amacının kötü olduğunu keşfetmesine göre koruyucu önlemler alır. İşte böyle bir davranış, yapılması caiz olan işlerdendir. Nitekim aynı şeyi gerektiren bir rüya görmesi durumunda da durum aynıdır. Ancak —daha önce de geçtiği gibi— ona meşrû bir şekilde muamele etmek durumundadır, başka türlü hareket edemez.

(2)

Bunlarla amel, gerçekleşmesi umulan bir faydadan dolayı olur. Çünkü akıllı bir kimse kendisini, muhtemelen sonucundan endişe ettiği birşeyin içine atmaktan çekinir. Zira kişi, hârikulâdeliklere iltifattan dolayı kendisini beğenme (ucb), kibir vb. gibi kötü neticelerle karşı karşıya kalabilir. Çünkü kerâmetler, bir taraftan bir meziyet ve özellik oldukları gibi diğer taraftan da bir deneme ve imtihan unsuru durlar ve onlarla insanların nasıl davrandıkları ortaya çıkarılmak istenir. Nitekim bu konu üzerinde daha önce durmuştuk. Buna rağmen, keramet gösterilmesinde bir ihtiyaç belirir veya bunun için gerektirici bir sebep bulunursa, bu takdirde gösterilmesinde bir sakınca yoktur. Hz. Peygamber [^{alevhi salâtu ve selâm}] ihtiyaçtan dolayı bazen gaybî haberlerde bulunurdu. Hz. Peygamber'in vâkıf olduğu her gaybî haberi bildirmede bilinmektedir. Aksine sadece bazı vakitlerde ve ihtiyaçların gerektirdiği ölçüde bildiriyordu. Kendisi, namazda iken arkasında namaz kılanları gördüğünü söylemişti. Çünkü bunu bildirmesinde hadiste belirtilen faydalar bulunmaktaydı.³⁵⁷ O, arkadan gördüğünü söylemeden de onlara emir ya da yasakta bulunabilirdi. Ancak bazı faydalar mülâhazasıyla öyle yapmadı. Diğer keramet ve mucizelerinde de durum aynı olmaktadır. Aynı konumda ümmetin de benzeri şekilde hareket etmesi, birinci durumda olduğundan daha uygun (evlâ)

357. Hadis şöyle: "Saflarınızı düzeltiniz ve birbirinize kenetleniniz. Çünkü ben sizi arkamdan görmekteyim." bkz. Buhârî, Ezan, 72; Nesâî, İmâmet, 28, 48; Ahmed, 3/103.

olacaktır.³⁵⁸ Bununla birlikte bu, yine de cevaz hükmünü öte geçmeyecektir; çünkü kendini beğenme, kibir vb. gibi bazı ârizî durumların ortaya çıkabilme ihtimali bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in haber vermesi ve onun haberlerinin faydalardan uzak olmaması hakkında herhangi bir olumsuz tavır yoktur. Bu faydalardan biri de gören ya da işiten herkesin imanının takviye edilmesidir ve bu fayda dünya durdukça kesilmeyecek olan bir faydadır.

(3)

Gerekli hazırlıkların yapılması için uyarı ya da müjde durumlarını içerir olması. Bu da caizdir. Meselâ, "Eğer şu olmazsa şöyle bir olay olacak" veya "Eğer şu yapılırsa şöyle birşey olmayacak" diye haber vermek ve bu haberin gereği ile sâlih rüyada olduğu gibi amel etmek gibi. Bu gibi haberlerin sâlih rüya yerine konulması ve ona göre davranılması caizdir. Nitekim Cafer b. Türkan'dan şöyle rivayet edilmiştir: Yoksullarla birlikte oturuyordum. Mükâşefe yoluyla bana bir dinar (altın para) gösterildi. Ben o parayı onlara vermek istedim. Sonra kendi kendime: "Belki ona ihtiyacım olur" diye düşündüm. Derken beni bir diş ağrısı tuttu. Ben o dişi çıkardım, hemen diğeri ağrıdı. Onu da çıkardım. Bunun üzerine gayptan bana bir ses geldi ve: "Eğer o dinarı onlara vermezsen ağzında tek bir diş dahi kalmayacaktır" dedi. er-Rûzbârî'den de şöyle nakledilir: Taharet konusunda bende bir aşırılık vardı. Bir gece, döktüğüm suyun çokluğundan dolayı iyice göğsüm daralmış ve kalbimde huzur kalmamıştı. Bunun üzerine: "Ya Rabbi! Affını isterim" dedim. Gayptan bir sesin: "Af, ilimdedir" dediğini duydum ve o durum benden artık gitti.

Kısaca, hârikulâdeliklerle amel etme konusunda geçen şart mutlak sûrette dikkate alınmak durumundadır. Ulaşılmak istenen sonuç budur. Benim burada bu üç durumu zikredişimin sebebi, diğerlerini anlamada yardımcı olmak üzere bunların bir örnek olması ve bu sahada onlara bakılması içindir. Bu durum başka bir esasa daha işaret etmeyi gerektirmektedir: [275]

ON İKİNCİ MESELE:

Şeriat, bütün mükellefler hakkında genel ve onların her türlü durumlarını kapsadığı gibi, keza her mükellefe nisbetle hem gayb hem de şühûd âlemleri için de geneldir; dolayısıyla zâhîrde bulunan herşeyi

358. Çünkü birinci durumda, gerçekleşmesi beklenen bir fayda dikkate alınmaktaki; sadece câiz olan bir durum göz önünde bulundurulmaktadır. Burada ise, her ne kadar caiz ya da ârizî durumlar korkusundan dolayı caiz hükmünde ise de, gerçekleşmesi beklenen bir fayda dikkate alınmaktadır.

ona vurduğumuz gibi, bâtınla ilgili olan herşeyi de ona vurmak durumundayız. Delilleri:

(1)

Bir önceki meselede geçen ve hârikulâdeliklerin şeriatın zâhirine uymaması durumunda dikkate alınmamasını gerektiren deliller.

(2)

Şeriat hâkim konumdadır; mahkûm durumda değildir. Eğer meydana gelen harikulâdelikler ve gayıbla ilgili durumlar, şeriatın umûmunu tahsis, mutlakını takyîd, zâhirini tevil vb. edecek olursa, o zaman şeriat hâkim konumunda değil, mahkûm durumunda olacaktır. Böyle bir netice ise ittifakla sakattır; dolayısıyla böyle bir neticeyi gerektirecek olan şey de sakat olacaktır.

(3)

Hârikulâdeliklerin şeriata ters düşmesi, onların haddizatında bâtıl olduklarını gösterir. Şöyle ki: Hârikulâdelikler, bazen dıştan bakıldığında kerâmet gibi görünebilirler; fakat aslında keramet olmayıp şeytanın bir işi olabilirler. Nitekim İyâz, Mâlikî fakîhi Ebu Meysere ile ilgili şöyle anlatır: Bu zat, bir gece namaz için tahsis ettiği yerde ibadet, dua ve niyazda bulunurdu. Bu halde iken kalbinde bir duygu hissederek ve o anda kible duvarı yarılar ve oradan büyük bir ışık çıkar. Sonra da ay gibi bir yüz belirir ve kendisine: "Ey Ebu Meysere! Yüzüme doy. Ben senin en yüce Rabbinim" der. Ebu Meysere, onun yüzüne tükürür ve: "Ey lanetli şeytan! Defol! Allah'ın laneti üzerine olsun!" diye karşılık verir. Abdulkadir Geylânî'den de şöyle anlatılır: Bir gün bu zat iyice susar. Bir de bakar ki, bir bulut kendisine doğru yönelmiş ve üzerine hafif hafif çiselemeye başlamıştır. O da bundan içer. Sonra bu luttan bir ses: "Ey Falan! Ben senin Rabbinim ve muhakkak ben sana haram olan şeyleri helal kıldım" diye nida eder. Bunun üzerine Geylânî: "Lanetli şeytan defol!" der ve bulut yok olur. Kendisine: "Onun İblis olduğunu nasıl anladın?" diye sorduklarında da: "Muhakkak ben sana haram olan şeyleri helal kıldım" sözünden, diye cevap verir. Eğer şeriat hâkim konumda olmasa ve onun getirdikleri düsturlar bir kıstas olarak kullanılmasa idi, bu ve benzeri örneklerde gösterilen hârikulâdeliklerin şeytânî olduklarını bilme imkânı olmayacaktı.

[276]

Vahyin ilk başlangıç devresinde Hz. Hatice de, Hz. Peygamber'in durumunu tesbit için buna benzer bir tutum içerisine girmiş ve ona şöyle demiştir: "Ey Amca oğlu! Bu sana gelen adamın tekrar geldiğinde bana haber verebilir misin?" Hz. Peygamber de "Evet" dedi. Hz. Hatice: "O geldiği zaman, bana bildir" dedi. Hz. Peygamber, geldiğinde ona bildirdi. Hz. Hatice: "Amca oğlu! Kalk ve sol dizim üzerine otur" dedi. Hz. Peygamber de oturdu. Hz. Hatice: "Onu şimdi görüyor mu-

sun?" dedi. Hz. Peygamber: "Evet," dedi. Sonra onu sağ dizi üzerine, daha sonra da kucağına oturttu ve her defasında da onu hâlâ görüp görmediğini sordu. Hz. Peygamber de "Evet" cevabını verdi. Ravi şöyle devam eder: Sonunda Hz. Hatice başını açtı ve örtüsünü üzerinden attı; Hz. Peygamber de kucağında oturuyordu. Sonra Hatice: "Yine görüyor musun?" diye sordu. Hz. Peygamber "Hayır," cevabını verdi. Bir rivayette de: Hz. Hatice kocasını elbisesinin içerisine almıştı. Bunun üzerine de o gözükmez olmuş gitmişti. Böyle bir denemeden sonra Hz. Hatice kocasına: "Ey Amca oğlu! Metin ol ve sana müjdelersin! Çünkü Allah'a yemin ederim ki, o muhakkak bir melektir; o asla bir şeytan değildir" demişti.³⁵⁹

İTİRAZ: Veli kullara has olmak üzere daha başka bilgi vasıtaları (medârik) da vardır ve onlar, bunlar sayesinde şer'i kıstaslara ihtiyaç duymazlar.

CEVAP: Bu itiraz yerinde değildir. Dedığınız gibi olduğunu kabul etsek bile, bu takdirde bu bilgi yolları kerametler ve harikulâdelikler cümlesinden olacaktır. Zira bunlar ancak Allah'ın veli kullarına has bulunmaktadır. Bu durumda bunlarla, diğer müşahade edilen harikulâdelikler arasında bir fark bulunmayacaktır. Neticede bunların sahil olup olmadığını kendisine vuracağımız mutlak bir kıstasın, onun sıhhatine tanıklık edecek bir şahidin bulunması gerekecektir ve o takdirde teselsül lâzım gelecektir; teselsül ise bâtildir. Bu konuda yalnız başına hissetme, duyma (vicdan) iddiası yeterli değildir. Çünkü, hissin sadece bir his olması açısından onun fesat ya da sıhhatini gösterecek bir delil bulunmamaktadır. Örneğin elemeler ve hazlar inkar olunamayan hislerdendir; bununla birlikte bu onların şer'an sahil ya da fâsid olduklarını göstermez. İnsanın kendisini kurtaramadığı diğer durumlar da aynı şekildedir. Meselâ öfke halini ele alalım: Bir olay insanı kızdırdığı zaman öfke hali diğer duygulardan farksız olarak ortaya çıkar ve bunu inkâr etmek de mümkün değildir. Bununla birlikte bu his, eğer Allah için ise övgüye değer bulunur; Allah için değilse de yergiye konu olur. Bu durumda bir duygu olarak tamamen aynı olan bu iki tür öfkenin arasını ayırabilmek için mutlak surette şer'i bakış açısına ihtiyaç vardır. Zira şer'i kıstaslara vurmaksızın, kişiye hâkim olan şu öfke yergiden uzak ve övgüye değerdir denilemez. Zira bir şeyin övgü ya da yergiye lâyık olduğunun belirlenmesi aklın değil Şâri'in işidir. Bu durumda onun övgüye değer olduğu şeriat olmaksızın nereden bilinebilecektir? Bu, şeriat olmaksızın asla bilinemez. Böyle bir ayırımın mürebbî ya da muallime (eğitimci ya da öğretmen) nisbet edilmesi de doğru değildir. Çünkü aynı durum burada da geçerlidir.

[277]

Konu ile ilgili asıl problem şudur: Hârikulâdelikler insanın kudreti dahilinde olmayan şeylerdir. Kullar, kendi arzularıyla onları kazanamayacakları gibi kendilerinden de uzaklaştıramazlar. Çünkü bunlar tamamen Allah vergisidir ve O, bunları kulları içerisinde dilediği kimselere vermektedir. Bu durumda hârikulâdelikler insandan çıktığında, bunlar hakkında —onların şerîata uygun olmadığını farzetsek bile— şeriatın bir hükmü bulunmayacaktır. Bunlar, insana kendi kesbi olmaksızın ansızın ârız olan elem ve ağrılarla, neşe ve sevinçler gibidirler. Nasıl ki, bu şeyler şer'an güzel ya da çirkin (hüsün ve kubuh) diye nitelenemezse, onlara şer'i bir hüküm bağlanmıyorsa burada da durum aynıdır. Hatta bunlara en çok benzeyen şeyler bayılma, delirme vb. gibi hallerdir. Başkalarına dokunan bir zarar söz konusu olsa bile, bu gibi hallere taalluk eden bir hüküm bulunmamaktadır. Mesela deli bir kimse, deliliği sırasında bir mal telef etse veya bir kimseyi öldürse ya da içki içse kendisine bir hüküm terettüp etmemektedir.³⁶⁰ Aynen burada da durum aynı olmaktadır. Dikkat edilecek olursa bu gibi zevatın istiğrak halleri ile nakledilen olaylar tam bir benzerlik arzeder; onların üzerlerinden namaz vakitleri geçer de hiç haberleri olmaz. Mükâsefe ve istiğrak hallerinde va'dlerde bulunurlar, fakat yerine getirmezler. Başkalarının mahremiyetlerine vâkıf olmak³⁶¹ gibi yollarla insanların hallerine muttali olurlar. Onlarda meydana gelmiş ya da onlar hakkında nakledilmiş bu ve benzeri şeyler, onlar isteseler de istemeseler de yerini bulmuş şeylerdir. Bu durumda bu gibi şeyler nasıl olur da şer'i hükümler altına sokulmak istenir?!

CEVAP: Geçen deliller, meselenin esasını isbat için yeterlidir. İtiraz olarak serdedilen şey yerinde değildir. Çünkü, harikulâdeliklerin elde edilmesi ya da uzaklaştırılması her ne kadar insan kudretinde değilse de, onun kudretinin, bu neticelerin (müsebbeblerin) sebepleriyle bir taalluku bulunmaktadır. Daha önce de geçtiği üzere, mükellefin emredilerek ya da yasaklanılarak muhatap tutulduğu şey sebepler olmaktadır. Müsebbebler ise, Allah'ın yaratmasıdır. Hârikulâdelikler de bu cümledendir. Yine daha önce de geçtiği gibi, sebeplerden doğan müsebbebler, hüküm bakımından sebebiyet verdiği için mükellefe nisbet edilmektedir. Çünkü müsebbebler konusunda Allah'ın koyduğu âdet-i ilâhiye şöyledir: Müsebbebler, sahihlik ve bâtallık, doğruluk ve eğrilik gibi konularda sebeblere bağlanmıştır. Harikulâdelikler de, yükümlü kılınan sebebler üzerine terettüp edilen müsebbeblerdir. Nitekim bunlar, amel konusunda sünnete sarılma ölçüsünde, onları her türlü şâibelerden, arzu ve hevesin etkisinden arındırma oranında ger-

[278]

360. Burada kastedilen cezâî sorumluluktur; mâlî tazmin değildir. İslâm'da can ve mal heder olmadığı için bunların illâfî durumunda mutlak sûrette diyet ve mâlî tazmin söz konusu olur. (Ç)

361. Şerîata göre bu gibi şeyler haramdır; ancak bunlar onların ellerinde olmayan şeylerdir ve onları kendi ihtiyaçları olmaksızın yaparlar.

çekleşmektedir. Normal amellerin neticesinden o amellerin doğru olup olmadıkları sonucu çıkarılabilmektedir; dolayısıyla burada da durum aynı olacaktır. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Ancak işlediklerinizin karşılığını görürsünüz"* ³⁶²; *"Ya siz yaptıklarınızdan başka birşey için mi cezalandırılacaksınız?"* ³⁶³. Kudsî hadiste de: *"Ey kullarım! Bunlar sizin amellerinizdir; onları sizin için sayıyorum ve sonra onların eksiksiz olarak size veriyorum"* buyrulur. ³⁶⁴ Bu nasslar, hem dünyevi hem de uhrevî amellerin karşılığını kapsamaktadır. Muâmelât konusunda mevcut bulunun fikhî ferî meseleler de —aynen âdetlerin şehâdeti gibi— burada konumuza tanık olmaktadır. Bu haliyle konu, genel anlamda kesinlik arz etmektedir.

Durum böyle olunca, hak ya da bâtil şekilleriyle meydana gelen hârikulâdelikler, bunların öncesi bulunan riyâzete nisbet edilmiş olmaktadır. Neticeler, şüphesiz mukaddimelere tâbi olurlar. Bu durumda teklifi hüküm, mukaddimleri açısından hârikulâdeliklere de taalluk etmiş olur ve sahibi onunla mesul tutulur. Bu haliyle de hârikulâdelikler şer'î bakış açısından dışarı çıkmış olmazlar. Hastalık, delilik vb. gibi mukellef tarafından işlenmiş bir sebebi bulunmayan haller ise böyle değildir; zira onlara herhangi bir teklifi hüküm taalluk etmez. Eğer onlarda da mükellefin bu gibi hallere sebebiyet verdiğini farzedecek olsak, o takdirde bu gibi haller mükellefe nisbet edilmiş olacak ve kendisine yükümlülük hitâbı taalluk edecektir. Meselâ kendi irâdesiyle meydana gelen sarhoşluk vb. gibi. Bu izahtan da anlaşılacağı üzere, şeriat hârikulâdelikler üzerinde hâkim konumdadır ve onun çerçevesi dışına hiçbir şey çıkmamaktadır.

Allahu a'lem!

FASIL:

Buradan da anlaşılacaktır ki, şimdiye kadar meydana gelmiş ve kıyamete kadar da gelecek olan her türlü hârikulâdeliklerin şer'î hükümlere vurulmadan kabul ya da reddedilmesi doğru olmayacaktır. Eğer şer'î kıstaslar, o şeyi caiz görüyorsa, o sahihtir ve yerinde kabul görür; aksi takdirde ise kabul edilmez. Bundan sadece peygamberler elinde ortaya çıkmış olan hârikulâdelikler müstesnadır. Çünkü birilerinin kalkıp da onları inceleme altına alma yetkisi yoktur. Zira onların sahih olarak meydana geldikleri kesindir ve başka türlü olması da imkansızdır. Bu yüzdendir ki, Hz. İbrahim oğlunu boğazlama konusunda rüyasının gereği ile hükümde bulunmuş ve oğlu da kendisine: *"Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap!"* ³⁶⁵ demiş ve teslimiyet göster-

(279)

362. Tûr 52/16.

363. Neml 27/90.

364. bkz. s. [2/192]

365. Sâffât 37/102.

miştir. Hârikulâdelikler üzerinde durma, onları şer'î kistaslara vurma durumu ancak masûm olmayan kimseler elinde meydana gelmiş olması halinde söz konusudur.

Hârikulâdeliklerin şer'îata vurulması şöyle olacaktır: Bunlar normal hallerde meydana gelmiş şeyler olarak farzedilecektir. Eğer bu halleriyle âdeten ve kesb yoluyla işlenmeleri câiz olan şeyler ise, o hârikulâdelik o haliyle câiz olacak; aksi takdirde caiz olmayacaktır. Örnekler: Mükâşefe yoluyla bir kadının durumuna ya da mahrem bir hale vâkıf olan bir kimse, eğer kendi kasdıyla olmasa bile, buna kendisine şer'an muttali olması caiz olmayan bir şekilde vâkıf olmuşsa; veya kendisini, falanın evine karısı ile cimâ ederken gittiğini ve onu karısının üzerinde bulduğunu görmüş ise; yabancı bir kadının karnındaki bir çocuğa mükâşefe yoluyla vâkıf olmuşsa ancak bu kadının hissen kendisine bakması haram olan cildine ya da başka bir organına gözü temas edecek şekilde olmuşsa; "Ben senin Rabbinim" diye ses ve harflerini hissettirdiği bir nidâ işitmişse; yahut "Ben Rabbinim!" diyen mücessem bir sûret görmüşse; yahut "Sana haram olan şeyleri helâl kıldım" diyen bir ses işitmiş ve görmüşse... evet bütün bu ve benzeri durumlar hiçbir şekilde şer'iatın kabul etmeyeceği hârikulâdeliklerdir. Bunlara benzeri diğer durumlar kıyas edilebilir. Tevfîk ancak Allah'tandır.

ON ÜÇÜNCÜ MESELE:

Yükümlülük, mükelleflerin yapageldikleri şeylerin (avâid)³⁶⁶ bi-düziyeliği üzerine kurulmuş olduğuna göre, mükellefin yükümlülük hükmü altına girmesine nisbetle, üzerine bina edilecek şeyler için alışlagelen şeyler (avâid, tabiat olayları) üzerinde durmak gerekecektir.

Bunlardan biri de şudur: Vücûd âleminde âdetlerin cereyan tarzı (mecârîl-âdât), zannî değil kesin bilinen bir husustur. Yani bunlar külliyyâtan olup, özel cüziyyâtan değildir. Delilleri:

(1)

İstikrâ ile bilindiği üzere şer'iatler bunları bu şekilde getirmişlerdir. Meselâ bizim şer'iatımızı ele alalım: Yükümlü tutulacak kimselere nisbetle getirilmiş bulunan küllî yükümlülükler hep aynı biçimde aynı miktarda ve aynı tertipte konulmuştur.³⁶⁷ Bunlar, önce gelenlere ya da

366. İster onların yaratılışlarıyla isterse huylarıyla ilgili olsun ya da kendileriyle ilgisi bulunan mevcut daha başka şeylere tâbi olsun farketmez.

367. Meselâ, her mükellef beş vakit namaz ile kesin olarak yükümlüdür; sabah namazı herkes için iki rekattir; öğle dört rekattir. Yine namazın şartları ve rükünleri, gerektirdikleri, âdâb ve erkânı herkes için aynıdır. Bu konuda geçmiş zamanlar ile sonraki nesiller arasında da fark yoktur. Çünkü

sona kalanlara yani zamana göre değişecek şeyler değildir. Teklif konularının —ki mükelleflerin fiilleri oluyor— böyle olduğu konusunda bu açıktır. Mükelleflerin fiilleri, varlık âlemi normal düzeni üzerinde durdukça kendi tertibi içerisinde cereyan edecektir. Eğer varlık âleminde bulunan âdetler farklılık gösterecek olsa, bu şeriatların, onların getirdiği düzenin ve ilgili hitâbın da değişmesini gerektirecektir. Bu durumda ise, şeriat olduğu hal üzere kalmış olmayacaktır. Böyle bir netice bâtıldır.

(2)

Şeriat, bu varlık âleminin hallerinin kıyamete kadar devamlı ve değişmesiz olduğunu bildirmiştir. Meselâ gökler ve yerle bunlar arasında ve içerisinde bulunan her türlü menfaat,³⁶⁸ tasarruf³⁶⁹ ve hallerin³⁷⁰ haberleri; sünnet-i ilâhîde herhangi bir değişiklik olmaya çağını; Allah'ın yarattıklarında bir değişme bulunmayacağını bildiren haberleri gibi. Aynen bunun gibi şeriatlarla yükümlü tutmak da bu şekilde gelmiştir. Doğruluğunda kuşku bulunmayan kimsenin (peygamberler) verdiği haberler, asla haber verilenin aksi olamaz; çünkü söylenilenle gerçek arasında tutarsızlık muhaldir.

(3)

Eğer âdetlerin (tabiat hadiselerinin) bidüziyeliği bilinen bir husus olmasaydı, o zaman furû bir tarafa, din esastan bilinmezdi. Çünkü dinin bilinmesi ancak peygamberliğin kabulü ile mümkündür. Peygamberliğin kabulü de ancak mucize yoluyla gerçekleşir. Mucize ise, alışılmışlığın üstüne çıkılmasından (hârikulâdelik) öte başka birşey değildir. Alışılmışlığın üstüne çıkmak ise, ancak âdetlerin geçmişte olduğu gibi halde ve istikbalde de bidüziyeliğin mevcudiyeti ile meydana gelebilir. Alışılmışlığın anlamı şudur: Farzedilen bir fiil, meydan oku- [281] maksızın vuku bulması varsayıldığında, mutlak suretle benzerlerinin meydana geleceği üzere vuku bulacaktır. Davetle birlikte alışılmışın dışında vuku bulursa, bidüziyeliğe muhalif olarak bu şekilde meydana gelmesi davetçinin doğruluğuna delalet edecektir. Eğer âdetin bidüziyeliği bilinmeseydi davetçinin doğruluğuna dair bilgi zorunlu olarak ortaya çıkmazdı. Çünkü böyle bir harikulâdeliğin meydana gelmesi

Şân' Teâlâ'nın yükümlülüğü üzerine bina ettiği âdetler istikrar arz etmektedir. Bunlar herhangi bir asırda güçlük doğurup, başka bir asırda kolay gelecek şeyler değildir. Hep aynı özellikte kalacak şeylerdir. Diğer yükümlülükler de bu örneğe benzetilebilir.

368. Güneşin, ayın, yıldızların, suyun, ateşin, yeryüzü ve üzerindekiilerin; denizler ve içerisindekiilerin faydaları gibi.
369. Yani insan ve hayvanın fiillerinde söz konusu olan sebebler ve onların müsebbepleri ve onlardan ortaya çıkan şeyler gibi.
370. Yani hayat, ölüm, hastalık, lezzetler, şehvetler gibi Yaratıcının bu kâinatı birbirine bağladığı tabiat halleri.

davet ve meydan okuma olmaksızın iddia konusu olmaz. Ancak (bidü-ziyeliğe dair) bilgi mevcuttur; bu da bu bilginin üzerinde kurulu olduğu şeyin de bilinir olduğunu gösterir. Ulaşılmak istenen netice de budur.

İTİRAZ: Bu, âdetlerin (tabiat olaylarının) bidüziyeliğinin bilinir olmadığını, aksine olsa olsa zan dahilinde olduğunu gösteren şeylerle çelişki arzeder. Konuya dair iki delil vardır:

- (1) Alemde birşeyin devamlılığı o şeyin varlığının başlangıcı ile (imkân açısından) eşittir. Çünkü süreklilik devamlı bir müdahil güç (îmdât) iledir. Bu müdahale ise bulunmayabilir. Nitekim başlangıçta birşeyin yokluğunun sürekliliği mümkün idi. Varlık kazanınca, mümkün olan iki alternatiften biri ortaya çıkmış oldu. Ortaya çıkarken de o şeyin asıl yokluk üzere kalması caizdi. İkinci zamana nisbetle de, varlığı mümkün olduğu gibi yokluğu da mümkündür. Durum böyle olunca da, mevcudiyetinin sürekli olmayışı imkan dahilinde iken nasıl olur da varlığının sürekliliğine dair bilgi doğru olabilir. Bu bizzat muhalın tâ kendisi değil midir?
- (2) Varlık aleminde hârikulâdelikler az değil bilakis çoktur. Özellikle de peygamberler ile bu ümmetten ve daha önceki geçmiş ümmetlerden olan veli kullar ellerinde ortaya çıkan harikulâdelikler pek çoktur. Vukû sırf imkandan öte daha güçlü birşeydir ve delâlet gücü daha yüksektir. Şu halde cereyan etmekte olan âdetlerin (tabiat olaylarının) (bidüziyeliği) kesin olarak belli değildir.

CEVAP: Birinci itiraza şu şekilde cevap verebiliriz. Aklen birşeyin câiz olması, o şeyin akıl bakımından imkânsız olmaması demektir. Burada söz konusu imkânsızlık kesin nakil ile olmaktadır. Birşeyin imkânsızlığı nakil ile —ki geçen bütün deliller oluyor— sabit ise, artık o konunun aklen câiz olmasının bir anlamı kalmamaktadır.

İTİRAZ: Bu, kesin esaslar (katiyyât) konusunda bir çelişkidir; dolayısıyla da muhâldir.

CEVAP: Muhâllik, ancak aynı cihetten çelişme durumunda söz konusu olur. Burada ise durum öyle değildir. Aksine burada aklen câizlik, asıl imkân konusunda hükmü üzere devam etmektedir. Naklen imkânsızlık ise vukû bulmaya yöneliktir. Nice olması câiz olan şey vardır ki, vukû bulmamıştır. Burada da aynı şekilde söyleriz: Âlemin, var olmadan önce, asıl yokluk üzere kalması da, varlık âlemine çıkması da mümkün idi. Onun üzerinde yokluğun hüküm sürmesi ya da onun varlık âlemine çıkarılması bizzat kendi açısından eşitti. Allah

Teâlâ'nın ilmi cihetinden ise var olması zorunluydu ve vücudu vâcibdi; her ne kadar haddizatında asıl yokluk üzere kalması mümkün idiyse de, ilâhî ilme nisbetle yokluğunun sürmesi de muhaldı. İşte bunun içindir ki şöyle derler: Kûfür üzere ölen bir kimsenin nimetlendirilmesi; İslâm üzere ölen bir kimsenin de azablandırılması mümkündür. Ancak bu câiz (mümkün) olan şeyin vukûu muhaldır. Çünkü Yüce Allah azab göreceklere kâfirler, nimetlendirilecek olanların da mü'minler olduğunu haber vermiştir. Burada câizlik, mümtencilik ve vâciblik aynı nokta üzerinde değildir. Konumuz bakımından da aynı şey söz konusudur. Câizlik, bizzat câizlik açısından; vâciblik ya da mümtencilik de hâricî bir unsurdan dolayıdır, haliyle aralarında bir çelişki (teâruz) bulunmamaktadır.

İKİNCİ İTİRAZA CEVAP: Âdetler üzere hükme esas olan bilginiz, varlık âlemi hakkındaki külliyyâtla ilgilidir; cüzîyyâtla ilgili değildir. İtiraz edilen nokta ise cüz'î konularla ilgilidir ve onlar küllî esasları zedeleyecek ölçüde değildir. Bu yüzden de bunlar, dünya işlerinde âdetlerin gerekleri doğrultusunda amel konusunda asla bir şüphe ya da duraksama doğurmamaktadır.³⁷¹ Eğer âdetlerin istikrar göstermekte olduğuna dair bilgi olmasaydı, —daha önce de geçtiği gibi— o takdirde hârikulâdelikler ortaya çıkmaz, bunlar diğer normal olaylardan ayırt edilemezdi. Bu, cârî olan âdetlerin bidüziyelikliğini gösteren en güçlü delildir. Bu delili ortaya koyan Fahreddin er-Râzi [^{radıyallâhu anh}], olmaktadır. Şimdi biz, buna rağmen alışılmışlığı yırtan bir cüz'î (hârikulâdelik) gördüğümüzde, bu bize ortada eğer bir meydan okuma varsa bir peygamber mucizesiyle, meydan okuma yoksa —veya câiz gören görüşe göre meydan okuma ile de olabilir— bir velinin kerameti ile karşı karşıya bulunduğumuzu gösterir. Bu tür hârikulâdelikler bizim küllî âdetlerin sürekliliğine dair olan bilginizi zedelemeyiz. Nitekim [283] biz geçmişte ya da içerisinde bulunduğumuz zamanda âlemde cüz'î olarak cereyan etmekte olan bir âdet gördüğümüzde, o âdetin istikbalde de süreklilik göstereceğine dair bir kanaate (zanna) sahip oluruz. Keza geçmişte alışılmışlığı yırtan olay delilinden hareketle o konuda yine alışılmışlığın üzerine çıkılabileceğini kabul ederiz. Bütün bunlar, bizim küllî âdetlerin sürekli olduklarına dair olan bilginizi ortadan kaldırmaz. Diğer usûl meseleleriyle ilgili hüküm de böyledir. Meselâ kıyasla, vâhid haberle amel etmek, iki zannî delilin teâruzu durumunda tercih yoluna başvurmak vb. kesin esaslardan olmaktadır. Bununla birlikte iş uygulamaya gelince, belli bir kıyas ile ya da belli bir vâhid haber ile ulaşılan netice ile amel etmek katî değil zannî olmaktadır.

371. Aksi takdirde dünya imar edilemezdi. Çünkü dünyanın imarı, müsebbeblerin meydana gelmesi için değişmezlik gösteren sebeblere yapışmakla olmaktadır. Eğer sebepler —çok istisnâî durumlar hariç— normal hallerde müsebbeblerini bidüziye olarak ortaya koymasalardı, o zaman insanlar sebeblerini ihmal eder ve neticede dünya hayatı düzen tutmazdı.

Diğer meselelerde de durum aynıdır ve bu cüz'î uygulamada sözkonusu olan zannilik, kullî olan meselenin esasını zedelememektedir. Bütün bunlar açıktır.

ON DÖRDÜNCÜ MESELE:

Süreklilik arzeden âdetler³⁷² iki kısımdır:

(1) Şerî âdetler: Bunlar şer'î delillerin ortaya koymuş olduğu ya da yasaklamış bulunduğu şeylerdir. Bunlar şeriat tarafından vaciblik ya da mendupluk düzeyinde yapılması istenilen veya mekruhluk ya da haramlık seviyesinde yapılması yasaklanan veyahut da yapıp yapılmaması tercihe bırakılan şeylerdir.

(2) Hakkında müsbet ya da menfî şer'î bir delil bulunmayan ve insanlar arasında cereyan etmekte olan âdetler.

Birinci türden olan âdetler, diğer şer'î esaslarda olduğu gibi ebedî olarak sabittirler. Meselâ köle şehâdet ehliyetinden mahrumdur, necasetin giderilmesi istenilmiştir, namaz için taharet ve avret mahallinin örtülmesi emredilmiştir. Çıplak olarak Kabe'nin tavaf edilmesi yasaklanmıştır.... Bu ve benzeri insanlar arasında süregelen âdetler Şâri tarafından ya güzel ya da çirkin bulunarak emredilmiş ya da yasaklanmışlardır. Bunlar şer'î hükümler altına giren durumlar cümlesindendir. Bu gibi konularda, mükelleflerin düşüncelerinde değişmeler meydana gelse bile asla bir değişiklik söz konusu olamaz³⁷³ ve güzeli çirkine, çirkinin de güzele dönüşmesi sahih olmaz. Bu itibarla biri kalkıp da şöyle diyemez: Kölenin şahitliğinin kabulünü güzel âdetler önlemez; dolayısıyla onların şahitliklerini kabul etmeliyiz ya da bugün avret yerlerinin açılması ne ayıptır ne de çirkin birşeydir; neticede açıklıkta bir sakınca yoktur gibi hezeyanlarda bulunamaz. Zira eğer bu yaklaşım doğru olacak olsa, bu sürekli ve yerleşik hükümlerin neshedilmesi demek olurdu. Oysa ki, Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vesselâm] ölümünden sonra nesh artık imkânsızdır. Netice itibarıyla şer'î âdetlerin kaldırılması bâtıldır.

[284]

372. Burada "âdet" kelimesi itiyat, alışkanlık vb. gibi anlamlardan çok insanlar arasında yer etmiş, alışlagelmiş, yapılagelmiş şeyler mânâsına gelmektedir. (Ç)

373. Çünkü bu gibi konuları bizzat Şâri nass ile belirlemiş ve onlara şer'î bir hüküm koymuştur. Bu gibi konularda insanların güzellik ya da çirkinlik yargılarında meydana gelen değişme, onlarla ilgili şer'î hükmü değiştiremez. İkinci türden olanlar ise böyle değildir. Çünkü onların güzel ya da çirkin olduklarını gösterecek şer'î bir delil bulunmamaktadır ve konu insanların örflerine havale edilmiştir. Bu itibarla o tür konularda meydana gelen insanların değer ölçülerindeki değişmeler ilgili hükümlerde de değişmelere neden olacaktır. Bu konuda bkz. Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İst. 1990.

İkinci kısma gelince: Bu kısımdan olan âdetler:

- (a) Sabit olabilirler.
- (b) Değişken olabilirler.

Bununla birlikte bu tür âdetler de, üzerlerine terettüp edecek hükümler için sebepleri teşkil etmektedir.

Sâbit olanlar, insanda mevcut bulunan yeme, içme, cinsî arzu, bakma, konuşma, tutma, yürüme vb. şehvetlerin bulunması gibi şeylerdir. Bunlar belli müsebbebler için sebebler olduklarına göre, Şâri' Teâlâ onlarla ilgili hükümler koymuş olacaktır ve bu durumda devamlı olarak onların dikkate alınması, üzerlerine dayanılarak uygun hükümler konulması hususunda herhangi bir problem bulunmayacaktır.

Değişken olanlara gelince, bunları aşağıdaki gibi kısımlara ayırmak mümkündür:

(1)

Bunlardan bir kısmı güzellikten çirkinliğe ya da çirkinlikten güzeleliğe değişim gösteren âdetlerdir. Mesela, (erkeğin) başı açık dolaşması gibi. Bu çeşitli yörelere göre farklılık arzeder. Doğu (şark) ülkelerinde mürüvvet sahibi kimselere göre çirkin kabul edilen başın açılması, mağrip (batı) ülkelerinde çirkin sayılmaz. Bu durumda ilgili şeri hüküm yöreden yöreye değişir ve başı açık gezmek doğu ülkelerinde adaleti zedeleyici olurken batı ülkelerinde zedeleyici olmaz.

(2)

Bir diğer kısım da maksadı ifadedeki farklılıklardır; bu durumda bir mânâyı ifade eden söz yerini başka bir söze bırakır. Maksadı ifade-deki farklılıklar şu şekilde ortaya çıkar:

- (a) Ya Araplarla Arap olmayanlar gibi millet farkından doğar.
- (b) Ya da aynı millet içerisindeki farklılıklara nisbetle ortaya çıkar. Mesela, belli bir sanat erbabı, sanatlarıyla ilgili kendi aralarında diğer insanlardan farklı tabirler kullanırlar.
- (c) Bir kelimenin birçok anlamı içerisinde bir tanesi yaygınlık kazanır ve zamanla o lafızdan ilketapta o mânâ anlaşılır hale gelir. Halbuki o lâfızdan daha önce başka mânâlar da anlaşılıyordu. Yahut lâfız müşterektir fakat zaman içerisinde anlamlarından birine has bir hal almıştır. Ve buna benzer hal-ler... Bu gibi durumlarda örfle itibarla hüküm yaygın olana göre verilir; ancak örf sahibi olmayanlara söz konusu örfle da-yalı hüküm nisbet edilmez. Bu tür örfün cereyan ettiği yerler daha çok yeminler, akitler, sarîh ya da kinâye yoluyla yapı-lan talâklar gibi konulardır.

(3)

[285] Muâmelât ve benzeri konulardaki fiillerde (teâmüllerde) meydana gelen farklılıklardır. Meselâ nikâh konusunda âdet zifaktan önce mehrin teslim edilmesi; falanca şeyin satımında âdet ödemenin verisiye değil peşin yapılması ya da ille şu kadar mühletle olması şeklinde olabilir. Bu gibi durumlarda hüküm söz konusu âdetler (örf) doğrultusunda cereyan edecektir. Nitekim bu konular fıkıh kitaplarında yazılı bulunmaktadır.

(4)

Mukellefin dışında olan durumlara göre farklılık arzeden şeyler.³⁷⁴ Ergenlik (bülûğ) gibi. Bu konuda dikkate alınan husus insanların ihtilâm ve hayız olma gibi ya da ihtilâm ve hayız yaşı gibi konulardaki âdetleri olmaktadır. Hayızda da durum aynıdır.³⁷⁵ Bu konuda da ya mutlak olarak bütün insanların âdetleri ya da kadının kendi ya da akrabalarının âdetleri dikkate alınır ve farklılık konusunda âdetlerin gereği ile şer'an hükümde bulunulur.

(5)

Olağan dışı durumlar hakkında olur. Meselâ, bazı olağan dışı durumlar bir kısım insanlar için âdet haline gelebilir. Bu durumda olan kimseler için, kendisi hakkında âdet halini alan o olağan dışı durum dikkate alınarak hüküm verilir. Ancak bu, herkes için olağan olan durumun bu kimse için fevkalâde bir durum olmadıkça bir daha dönme-yecek şekilde ortadan kalkmış olması gerekmektedir. Meselâ, herkesin normal yoldan dışkısını dışarı attığı organı artık yok hükmünde olan ve dışkısını açılan yeni bir delikten dışarı atar bir duruma gelen bir kimsenin halini örnek olarak alabiliriz. Eğer böyle birinin eski normal organı tabîî görevini sürdürebiliyorsa hüküm genel âdet doğrultusunda olacaktır.

Bazen de ihtilaf daha başka yönlerden olacaktır. Buna rağmen şeriat yönünden dikkate alınan husus bizzat o âdetler olacak ve hükümler o âdetlere uygun olarak konulmuş olacaktır. Çünkü şeriat yaygın olan (mutat) durumlarla ilgili yine mutat durumlar getirmiş ve alışılmışlığın dışına çıkmamıştır. Nitekim bu husus daha önce açıklandı.

FASIL:

Burada sözü edilen âdetlerin farklılık arzetmesi durumunda hü-

374. Meselâ ülkeden ülkeye sıcaklık, soğukluk gibi durumlar farklılık arzeder. Sıcak ülkelerde ergenlik yaşı daha çabuk gelirken, soğuk ülkelerde daha geç yaşlara kahr.

375. Yani her hayız görmesindeki süre kastedilmektedir.

kümlerin de değişeceğinden maksat, aslî hitapta meydana gelmiş bir değişiklik değildir. Çünkü şeriat ebedî ve devamlı yürürlükte kalmak üzere konulmuştur. Eğer biz dünyanın sonsuzluğunu farzedecek olsak, yükümlülük de aynı şekilde sonsuza kadar devam edecek ve şeriatta bir ilaveye ihtiyaç duyulmayacaktır. Âdetlerin farklılık göstermesiyle hükümlerin de değişmesinden maksat şudur: Her âdet farklılık arzettiği zaman yeni bir şer'î asla döner ve bu kez onun hükümünü alır. Meselâ ergenlik konusunda olduğu gibi. Kişi ergenlik çağına ulaştığı zaman üzerine yükümlülük biter. Ergenlik çağından önce yükümlülüğün olmaması, ergenlik sonrasında ise yükümlülüğün doğması aslî hitapta meydana gelen bir değişme değildir. Değişiklik (ihtilaf) sadece âdetlerde ve şahidlerde³⁷⁶ meydana gelmektedir. Zifaktan sonra mehrin teslim edilip edilmediği konusunda bir anlaşmazlık çıkarsa âdetin geçerli olduğu bir ortamda söz kocanın sözüdür; âdetin değiştiği bir ortamda ise söz zifaktan sonra da olsa yine kadının sözüdür. Buradaki değişiklik hükümde bir değişiklik değildir; aksine bu bilinen bir hususla ya da bir esasla ağır basan koca tarafına hükümde bulunmaktadır. Neticede söz, herhangi bir kayıt getirmeksizin kocanın olacaktır; çünkü o müddeâ aleyh (davalı) olmaktadır.³⁷⁷ Diğer örneklerde de durum aynıdır. Hükümler her zaman için sabittir ve onlar mutlak sûrette sebeblerine tâbidirler; sebep bulununca hükümler de bulunur. Allahu a'lem!

(286)

ON BEŞİNCİ MESELE:

Geçerli olan âdetlerin şer'an dikkate alınması zarûridir. Bunların aslında şer'î zarûretler olup olmamaları farketmez. Yani ister şer'î delillerle emredilmek veya yasaklanmak ya da tercihe bırakılmak suretiyle ortaya konulmuş olsunlar, ister olmasınlar durum değişmez. Delil ile ortaya konulmuş olanların durumu açıktır. Delil ile konulmamış olanlara gelince, onları dikkate almaksızın yükümlülüğün ikâmesi mümkün değildir. Meselâ öteden beri âdet olduğu üzere zecrî (köklü) tedbirler suç işlemekten el çekmenin sebebidir.³⁷⁸ Nitekim

376. Evlilikte mehrin teslimi konusunda olduğu gibi. Burada yaygın olan âdet, zifaktan önce muaccel mehrin verilmesi yönüne ağırlık kazandırmakta ve bu şekilde mehrin teslimi öne çıkmaktadır.

377. Beyyine (delil ikâmesi) müddeîye (davacı) aittir; yemin ise inkâr eden tarafa düşer. Burada kadın bir hak dava etmekte, koca ise inkâr etmektedir; dolayısıyla yeminle birlikte söz kocanın sözü olacaktır.(Ç)

378. Yani zecrî önlemlerin suç işlemekten geri durmak için bir sebep olması insanlar arasında geçerli olan bir âdettir. Haddizatında zecrî önlemler sebebiyle suçtan kaçınma duygusu, izin ya da yasak gibi şer'î bir hukmün taalluk ettiği hususlardan değildir; zira insanda bulunan huy ve tabiatlarla ilgilidir. Buna rağmen şer'an dikkate alınması zarûridir; çünkü üzerine kısas gibi hükümler tertip edilmiştir.

âyette: "*Kısasta sizin için hayat vardır*"³⁷⁹ buyrulmuştur. Eğer bu âdet şer'an dikkate alınmasaydı kısas kesinlik kazanmaz ve meşrû kılınmazdı; zira o faydasız bir teşrî olmuş olurdu. Halbuki, durumun öyle olmadığı "*Kısasta sizin için hayat vardır*" buyruğu ile reddedilmektedir. Aynı şekilde tohum ekinin bitmesi için, nikâh neslin devamı için, ticaret malın çoğalması için öteden beri (âdeten) sebep olmaktadır. "*Allah'ın sizin için yazdığı şeyi isteyiniz*"³⁸⁰; "*Allah'ın lutfundan isteyiniz*"³⁸¹; "*Rabb'inizin lutfundan istemenizde size bir günah yoktur*"³⁸² gibi âyetler, devamlı olarak müsebbeblerin sebeblerine bağli olarak meydana geldiklerini göstermektedir.³⁸³ Eğer müsebbebler,³⁸⁴ sebeblerin meşrû kılınması sırasında Şâri'ce amaçlanmış olmasaydı,³⁸⁵ bu durum kesin delil ile ters düşerdi. Dolayısıyla kesin delillerle ters düşecek bir neticeyi doğuracak şey bâtildir.

İkinci bir husus, daha önce âdiyyâtın bilinmesi konusunda geçen izah³⁸⁶ aynen burada da geçerlidir.

Bir üçüncü husus, biz kesin olarak biliyoruz ki, Şâri', teşrîde maslahatları dikkate almaktadır. Bu, mutlak sûrette âdetlerin dikkate alınmış olmasını gerektirecektir. Çünkü madem ki şer'iat herkes için hep aynı ölçüde gelmiştir; bu maslahatların bu ölçü üzerinde gerçekleşeceğini gösterir. Teşrîin esasını maslahatlar oluşturur. Teşrî devamlıdır; maslahatlar da öyle olacaktır. Şâri'in teşrîde âdetleri dikkate almış olmasından kastedilen de işte budur.

Bir dördüncü husus da şudur³⁸⁷: Eğer âdetler dikkate alınmaya-

379. Bakara 2/179.

380. Bakara 2/187.

381. Cum'a 62/10.

382. Bakara 2/198.

383. Yani, bu ve benzeri âyetler Şâri Teâlâ'nın bu âdetleri dikkate aldığını göstermektedir. Yani müsebbebler devamlı olarak normal âdet olan sebebleri neticesinde meydana gelirler ve Şâri, onların üzerlerine şer'î hükümler bağlar: Sebeblerine yapışmak suretiyle nikah, ticaret... talebinde bulunmak gibi.

384. Yani müsebbeblerin sebeblerin işlenmesi sûretiyle meydana gelmesi âdeti.

385. Yani eğer bu âdetler şer'an dikkate alınmasaydı, o zaman Şâri Teâlâ onların sebeblerini meşrû kılmazdı. Ancak sözü edilen âyetler, bunlar üzerine hüküm bağlandığı konusunda kesin bir delildir. Dolayısıyla âdetler şer'an dikkate alınmış olmaktadır.

386. On üçüncü meselenin birinci delili. Yükümlülüğün bütün insanlar için hep aynı ölçüde konulmuş olması, Şâri Teâlâ'nın onlar arasında geçerli olan âdetleri dikkate aldığını gösterir. Eğer bidüziyelik arzeden bu âdetler dikkate alınmasaydı, o takdirde konulan teşrîin farklılık arzemesi tabii olurdu.

387. Daha önce de geçtiği üzere maslahatlar, insan hayatının ikâme ve idâmesini sağlayan şeylerdir ve bunlar onun aklı ve şehvî özelliğinin gereksinimleri olmaktadır. Bu ise, ona getirilen yükümlülüklerde kendi karakterinde ve evrende mevcut bulunan âdetlerden soyutlanması, onların dikkate alınmaması durumunda gerçekleşemeyecek bir husustur. Âdetlerin teşrîde dikkate alınmış olduğuna dair bu kadarıyla istidlalde bulunmak aslında yeterlidir ve daha başka külfetlere girmeye gerek yoktur. Nitekim müellifin dördüncü bir husus dediği şey de bunun bir uzantısı olmaktadır. Çünkü insanı,

cak olsaydı bu durum tâkat üstü yükümlülüğe sebebiyet verirdi. Tâkat üstü yükümlülük ise câiz değildir veya câiz olsa bile vuku bulmamıştır. Şöyle ki, hitap esnasında yükümlü tutulan şey hakkında bilgi ve onu yapmaya kudret ya dikkate alınmış olacaktır veya olmayacaktır. Yükümlülüğün yönelmesi esnasında sözkonusu âdetlerle (âdiyyât) ilgili bir hitapta eğer bilgi ve kudret dikkate alınmış ise, zaten bir mesele yok ve bizim demek istediğimiz de budur. Eğer dikkate alınmamış ise, bu şu anlama gelir: Yükümlülük bilene ve kâdir olana olduğu kadar bilmeyene ve kâdir olmayana da yönelmiş; mânii olanla olmayan aynı kefeye konulmuştur. Bu ise tâküt üstü yükümlülüğün bizzat kendisidir. Bu konuya ışık tutacak deliller açık ve çoktur.

FASIL:

Âdetler şer'an dikkate alındığına göre, onların bazen olağanlığını yitirerek fevkalâdelik arzemesi, genelde olağanlıklarını sürdürdükleri sürece onların dikkate alınması esasını zedelemes. Burada âdetlerin olağanlıklarını yitirip fevkalâdelik arzemesi konusu üzerinde durulacaktır:

Âdetlerin olağanlıklarını yitirip fevkalâdelik arzemesi, onların özel bir duruma (cüzîye) nisbetle ortadan kalkması demektir. Bu durumda onun yerini ya insanlar arasında mutata olan özür hallerinden biri, ya da daha başka bir hal alır. Eğer olağanlığın ortadan kalkması bir özür sebebiyle ise, konu ruhsat konusudur. Eğer başka bir hal almışsa bu da: (a) Olağan olan şey (âdet) ya devamlı olan başka bir âdete yerini bırakacaktır; artık devamlı olarak idrarını vücudunda açılan bir delikten dışarı atan kimsenin durumunda olduğu gibi. Bu durumda ilk âdetin hükmüne dönülecek (ve o delikten idrarın atılması normal organdan atılma hükmünü alacaktır), ruhsat hükmüne gidilmeyecektir. (b) Ya da geçiş, âdet olmayan başka bir hale olacaktır (c) Veyahut da ilk âdeti tamamen ortadan kaldırmayan yeni bir âdete

belirtilen şeylerin gereğinden soyutlamak takat üstü ya da hârec (güçlük) içeren bir yükümlülük olur.

Müellifin üçüncü husustan maksadı şudur: Teşri devamlıdır ve o maslahatlarla beraber vardır; şu halde maslahatlar da devamlıdır. Maslahatlar ise câri olan âdetlerdir. Dolayısıyla âdetler dikkate alınmıştır. Ulaşılmak istenen sonuç da budur. Dördüncü hususa gelince, burada üzerinde durduğu şey şudur: Yükümlülük konusu olan şeye dair bilgi ve kudret âdetle ilgili bir durumdur. Eğer bunlar yükümlülük sırasında Şâri' tarafından dikkate alınmıyorsa, bu dolayısıyla Şâri'in âdeti dikkate almış olması demektir. Dolayısıyla maksat hasıl olmuştur. Eğer âdetler dikkate alınmazsa o zaman takat üstü yükümlülük kaçınılmaz olur. Müellif böyle demekle birlikte, sizin de dikkatinizden kaçmayacağı gibi, bilgi ve kudret şer'an benimsemiş bulunan âdetlerden değildir; aksine onlar sebep ve müsebbeb bahsi ile ilgili hususlardandır. Keza müellifin izahından dördüncü husus da üçüncü hususun bir uzantısı şeklinde değil, müstakil bir izah şeklini almaktadır.

geçilecektir. Olağandışılık yeni bir âdete dönüşüm şeklinde olur ve fakat bu ilk âdeti ortadan kaldırmazsa, onun dikkate alınacağı açıktır. Ancak bu ruhsat konusuna dönük olarak yapılacaktır. Mesela: İki namazı birleştirerek kılmak, orucu tutmamak ve namazı kısaltarak kılmak vb. gibi durumlara nisbetle mutat hastalık³⁸⁸ ve mutat yolculuk gibi.

Mutat olmayan başka bir olağandışı duruma dönüşmesi halinde acaba bu halin bizzat kendisine ait bir hükmü olur mu, yoksa ona uygun olağan adetlerin hükümlerine mi tâbi olur?

Önce mutlaka misallendirmek, sonra da o hükümlerin olağan dışı durumlardaki yerlerine bakmak gerekir.

Bu türden örnekler³⁸⁹: Ömer b. Abdulaziz, zekat vermeyenleri zorlama konusunda duraksamış ve kendisine bu konuda yazan kimseye "Onu bırakınız" demiştir. Rib'ıyy b. Hıraş olayı da bu türdendir: Haccac öldürmek için ona oğlunun yerini sordu. O da haber verdi. Baba oğluna yapılmak istenen şeyi bilmekteydi.³⁹⁰ Ebû Hamza el-Horasânî kuyuya düştüğünde üzerine kuyunun ağzı kapanmış, buna rağmen o imdat çağrısında bulunmamıştı. Ebu Yezid, hizmetçisiyle beraberken yanlarına Şakik el-Belhî ile Ebû Turap en-Nahşi geldiler. Hizmetçiye: "Bizimle beraber ye" dediler. O: "Ben oruçluyum" dedi. Ebû Turap: "Ye! Senin için bir ay oruç sevabı vardır" dedi. Hizmetçi yanaşmadı. Şakik: "Ye! Senin için bir sene oruç sevabı vardır" dedi. Hizmetçi yine yanaşmadı. Bunun üzerine Ebu Yezid: "Allah'ın gözünden düşen kimseyi bırakın" dedi. O genç bir sene sonra hırsızlık suçundan tutuklandı ve eli kesildi. Issız sahraya azıksız girmek, vahşi bölgelere dalmak da bu türden olup her ikisi de kendi kendini tehlikeye atmak kabilinden gözükmektedir.

Şerîata muhalefet etmenin doğru olmadığı bilindikten sonra bu konuda denilecek söz şöyle olmalıdır: Bu gibi şeyler asla şerîata muha-

388. Konu ile ilgisi açık değildir. Çünkü konu, insanlar arasında mutat olmayan özür haliyle ilgilidir. Hastalık ise müellifin ruhsat mahallidir dediği mutat özürlerden olmaktadır. Mutat olarak bir delikten idrarını dışarı atan, bu arada yine mutat organından da aynı şekilde idrarını dışarı atabilen bir kimse- nin durumunu misal olarak verseydi konu açıklık kazanacaktı. Böyle bir kimse mesela hem onden hem de başka bir delikten idrarını bir özür olarak değil, âdet olarak yapacaktır. Başka bir delikten idrarını yapması olağan dışı olmakla birlikte o kimse için âdet halini almıştır ve bu ikinci âdet birinci âdeti de ortadan kaldırmamıştır.

389. Faslın başından buraya kadar anlatılanlar şer'an durumları belirlenmemiş âdetler hakkındadır. Bu meselelerin ikinci kısmını teşkil etmektedir. Ancak bundan sonra gelecek meselelerin tamamı Şâri tarafından emredilen, yasaklanan ya da tercihe bırakılan âdetlerle ilgilidir. Bu durumda fasıl, âdetlerin olağandışı hale dönüşmesi ve her iki kısmın hükümlerinin açıklamasını kapsamaktadır.

390. Bu gibi konularda şer'î âdet, mudafaada bulunan kimseye zarar vermediği sürece haksız yere bir kimseyi öldürmek suretiyle zâlimi amacına ulaştırma- ya imkan vermemek şeklindedir.

lefet şeklinde yorulmamalıdır. Zira bu işleri yapanlar dindar, takva ve fazilet sahibi, iyi halli kimselerdir. Dolayısıyla bu gibiler hakkında iyi zan beslemek gerekir. Nitekim biz gerek ashap ve gerekse takva konusunda onların yollarını takip eden selef-i salihimize karşı bu gibi düşüncelerimizden dolayı sorumluyuz. Netice olarak bu olağan dışı hal-lerin şeran caiz olan şeyler doğrultusunda cereyan ettiği düşünülmelidir.

Bu takdirde onların düşüncelerini üzerine bina ettikleri şey: a. Ya olağan cinsinden garip bir şey olacaktır. b. Ya da olağan cinsinden olmayacaktır.

Eğer birinci kısımdansa, o takdirde onlar olağan şeylerin hükümlerine katılacaktır. Meselâ, orucu bozma emri. Çünkü böyle bir emir, belki de nafil olarak oruç tutanın nefsinin emiri³⁹¹ olduğunu gören birinin görüşü üzerine bina edilmiş olabilir. Bu gibiler de çoktur. Bu durumda müridin (öğrencinin) kabûlden kaçınması, inat ve nefse uyma olur. Böyle birisinin akibetinden korkulur. Özellikle de fazileti ve Allah'ın velî kulu olduğu herkesçe bilinen kimselere uyma konusunda. Ömer b. Abdulaziz'in zekatı vermeyen kimseyi bırakmayı emretmesi de aynı şekildedir. Belki de onun bu tavrı bir tür ictihad idi. Zira o, onu dinî kurallardan gaflet içerisinde bulunan bir kimse gibi kabul etmiş ve onun bizzat kendi kendine o durumdan vazgeçmesini ve halini düzeltmesini beklemiştir. Nitekim öyle de olmuştur. O kişi kendi kendisine düşünmüş ve kendisine vacip olan zekatı ödemiştir. Ömer bu tavrıyla o kimsenin tümünden bırakılmasını kastetmiş değildir. Aksine o, bu şekilde onu uyarmış ya da onu denemiştir. Eğer o kişi böyle bir davranıştan sonra vermemeğe ısrar edecek olsaydı, zekat vermemeğe direnenlere ne lâzım geliyorsa, o kişi hakkında da onu uygulayacaktı.

Rib'ıyy b. Hıraş olayı da aynı. O hayatında asla yalan söylememiş bir kimsedir. Haccac, bu yüzden oğlunun yerini kendisinden sormuştur. Bu gibi yerlerde doğruluk azimettir, yalan söylemek ise sadece bir ruhsattır ve gereği ile amel etmemek caizdir. Hatta azimetle amel etmek daha sevaplı olmaktadır. Nitekim küfrü gerektirecek bir söz söyleme konusunda durum böyledir. Küfür söz ise yalanın başıdır. Yüce Allah: *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun"*³⁹² buyurmuştur. Bu âyet sefere katılmayıp geride kalan üç kişinin haberi anlatıldıktan sonra sevkedilmiştir. Bu üç kişi, yalan söylediklerinde yalanları kabul edilebilecek bir konumda iken yalan söylememişler ve doğruluğu benimsemişlerdir. Bu yüzden de Allah onları övmüş ve böylece onlar "Korku yolunda emniyet umulur" sözünün gereğince doğruluk yolunda işlerini düzene koymuşlardır. Nitekim âriflerden birisi şöyle demiştir: "Doğruluğa yapış! Onun sana zarar ve-

(291)

391. Sözün gelişinden anlaşılan "esiri" olmalıdır. (Ç)

392. Tevbe 9/119.

receğinden korktuğun yerde o sana fayda verir. Yalanı da bırak! Onun sana fayda vereceğini düşündüğün yerde o sana zarar verir." Bu, doğru ve yerinde şer'i bir esas olmaktadır.

Ebu Hamza olayında da durum aynıdır. O da azimetle amel etmiştir. Çünkü o kendi kendisine, Allah'tan başkasına güvenmeme konusunda söz vermişti. Bu azmini bozarak ruhsat yoluna başvurmadı. Bu da dinde yeri olan bir esastır. Onun bu durumuna şu âyet de delâlet etmektedir: "*Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter.*"³⁹³ Allah'a tevekkül etmek başkalarına güvenmekten daha büyüktür. Hüd [^{aleyhu: selâm}] : "*Hepiniz bana tuzak kurun, sonra da ertelemeyin. Ben ancak benim de, sizin de Rabbiniz olan Allah'a güvenirim.*"³⁹⁴ Ebu Hamza kendi kendisine azmedip Allah'tan başkasına güvenmeyeceğine dair söz verince kendisinden, "*Ahidleştiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin*"³⁹⁵ âyeti gereğince sözünde durması istenildi. Yine bazı imamlar ondan şöyle naklederler: O bazı sahâbîlerin Hz. Peygamber'e hiçbir kimseden bir şey istememek üzere bey'atta bulunduklarını ve bunun neticesinde binît üzerinde iken kamçısı düştüğünde onu kimseden kendisine vermesini istemediklerini işitti ve bunun üzerine şöyle dedi: "*Ya Rabbi! Bunlar Senin Peygamberini gördüklerinde onunla ahidleştiler. Ben de asla hiçbir kimseden bir şey istememek üzere seninle ahidleşiyorum*" dedi. Sonra haccetmek amacıyla Şam'dan Mekke'ye doğru yola çıktı ve söz konusu olay başına geldi. Bu da aynı şekilde azimetle amel etmek kabilinden olmaktadır. Zira o, kendi kendisine —kendisinden daha faziletli olan insanların (sahabe) ahdi gibi— söz vermişti. Bu haliyle o, şer'i esaslar haricinde hareket etmiş olmuyordu. Bunun içindir ki, İbnü'l-Arabî bu olayı anlatınca: "*Bu Allah'a ahidde bulunmuş bir kimse-dir ve ahde vefayı kemâl üzere bulmuştur. Uyun ona, Allah'ın izniyle doğru yolu bulursunuz*" demiştir.

[292] Vahşî hayvanların bulunduğu tehlikeli yerlere girmek, keza azıksız ıssız çöllere dalmak da aynı şekildedir. Hükümler bahsinde de belirtildiği üzere bazı insanlara göre sebeblerin varlığı ile yokluğu arasında bir fark yoktur. Çünkü sebebleri de müsebbebleri de yaratan Allah'tır. Durumu böyle olan bir kimse için sebebler yok hükmündedir. Dolayısıyla onun için bir yaratıktan korku duyma ya da ondan umut bekleme gibi bir durum olmayacaktır. Zira Allah'tan başka ne korkulacak ne de kendisinden umut beklenecek hiçbir şey yoktur. Böyle bir anlayıştan kaynaklanan bu tür hareketler, helake atılmak değildir. Ama yanında azık olmadan çöle girdiği zaman ya da vahşî hayvana yaklaştığında helak olacağına inanıyor ve buna rağmen bu tür davranışlarda bulunuyorsa, kendi kendisini tehlikeye atmak işte o zaman

393. Talâk 65/3.

394. Hüd 11/55.

395. Nahl 16/91.

gerçekleşmiş olacaktır. Kaldı ki, İmam Gazzâlî, çöle girme konusunda tahammül ve sabredebilme, bitkilerle idare edebilme alışkanlığının olmaması şartını getirir.

Bu izahtan sonra sanırsınız, velâyet mertebesine ulaşmış evliyânın ellerinde gerçekleşmiş bulunan şeyin, olağan (normal) hükümlere dönecek şekilde bir ızhının bulunduğunu göreceksiniz. Hatta şunu da diyebiliriz, Allah'ın izniyle ancak onların böyle olduklarını göreceksiniz.

FASIL:

(Davranışlarını) üzerine bina ettikleri şey mükâşefe gibi olağan dışı birşey ise, bu durumda onlara verilecek hüküm, cârî bulunan âdetlerin (olağan hallerin) hükmü müdür; dolayısıyla kendilerinden diğer insanların üzerinde bulundukları durumlara tâbi olmaları ister mi? Yoksa onlara, insanlar arasında cârî bulunan olağan hallere (zâhir âdetlere) ait hükümlerden farklı —dış görünüşte şerîata muhalif de olsa— ayrıcalıklı bir muamelede mi bulunulur ve gerekçe olarak da gaybî keşfin tahkiki neticesinde muhalefet yok, muvafakat vardır mı denilir?

On ikinci mesele ile daha önceki bahislerden anlaşıldığına göre burada da olması gereken şey, onlara özel bir hükmün bulunmaması ve herkes için geçerli bulunan zâhir hükümlere onların da tabi olmalarıdır; mürşidin bunu onlardan kesin bir tarzda istemesi gerekir. Bu konuya delil olacak şeyler daha önce geçmişti. Ayrıca aşağıdaki hususlar da konuyla ilgili delil olacaktır:

1.

Eğer hükümler, olağandışı durumlar dikkate alınarak konulacak olsaydı, o zaman onlarla ilgili olarak hiçbir kâide düzen tutmaz ve hiçbir mükellef ile onların hükmü arasında irtibat meydana gelmezdi. Çünkü o takdirde bütün fiillerin hem muvafık hem de muhalif olmaları imkân dahilinde olacaktır. Hiçbir durum söz konusu edilemez ki, onun aynı anda hem sahîh hem de fâsid olması mümkün olmasın. Bu durumda hiçbir kimse hakkında yaptığı bir fiilin fâsid ya da sahîh olduğuna kesin olarak hükmetmek mümkün olmayacaktır. Haliyle fiillere sevap ya da ceza verilemeyecek, onu işleyen için ikram ya da aşağılama olmayacak, kanlar korunamayacak ya da heder edilemeyecek, hiçbir hâkimin verdiği hüküm infaz edilemeyecektir. Böyle bir sonuca götürecek birşeyin, meşrû kılınması —özellikle de şerîatın temelini oluşturan maslahatlar dikkate alınıp dururken— sahîh değildir.

2.

Olağandışı haller, üzerine dayanılacak bir hüküm olabilecek ka-

[29.3]

dar bidüziyelik arzetmezler. Çünkü bunlar belli bir zümreye has özel hallerdir. Sadece belli bir zümreye has olduğuna göre, başkaları hakkında câri olmazlar. Bu durumda dış görünüşle ilgili (zevâhir) kâideler onları kapsamayacaktır. Keza, onlarla, onlardan olmayan diğer insanlar arasında da câri olmayacaktır. Zira her iki grubun ittifakı ile, olağandışı hal sahibi olmayan kimseler hakkında fevkalâdelikler doğrultusunda hükümlerde bulunmak sahih değildir. Yani normal insanlarla ilgili hükümler verilmesi sırasında demek istiyorum. Zira hâkim ya da sultanın, velinin keşfini esas alarak onun lehinde hükümde bulunması ya da bizzat sultanın kendi keşfine dayanarak veli olmayan bir kimse hakkında zahiren konulmuş sebeblere dayanmaksızın hükümde bulunması, keza bir konuda iki velinin mahkemeye başvurusu durumunda hâkimin keşfe dayanarak hükümde bulunması gibi yetkileri bulunmamaktadır.

3.

Olağandışı haller belli bir zümreye has olup, herkesi kapsamadığına göre, bu şeriatın genelliği, onun hükümlerinin herkesi ve her hali kapsadığı ilkesine —ki daha önce delillendirilmişti— ters düşecektir. Nasıl olabilir? Onlar “Veli bazen isyan edebilir; onun için günahlar caizdir” diyebiliyorlar. Hiçbir fiil yoktur ki, onun zâhiri şeriatın zâhirine muhalif olsun da, onun bir isyan olduğu ilk etapta ortaya çıkmasın. Bu durumda şeriatın zâhirine uymayan olağandışı bir durumun (hârikulâdelik) meşrû olmasının sübutu sahih değildir. Çünkü pek çok ihtimaller vardır. İşte bu husus da konumuza delil olan üçüncü bir nokta olmaktadır.

4.

Yaratıklar içerisinde fevkalâde hallere en layık olan önce Hz. Peygamber [^{aleyhissalâtu} ^{vesselâm}], sonra da sahabedir. Şeriatın bizzat belirlediği ve sırf kendisine özgü haller haricinde Hz. Peygamber’le ilgili olarak bu kabilden birşey meydana gelmemiştir. Kendisi: “Allah, peygamberi için dilediğini helâl kılar” ; “Sen bizim gibi değilsin. Allah senin gelmiş ve gelecek günahını affetmiştir” diyenlere karşı tepki göstermiş ve onlara kızarak: “*Muhakkak ki ben, sizin içinizde Allah’tan en çok korkanınız ve ondan sakınılacak şeyleri en iyi bileniniz olmayı çok ümit ederim*” ³⁹⁶ buyurmuştur. Bilindiği üzere Hz. Peygamber ile tevessülde bulunulur ve onun duasından şifa beklenirdi. Bununla birlikte zevcesi ya da cariyesi dışında onun elinin yabancı bir kadının teline değdiği asla sabit olmamıştır. Kadınlar ona bey’atte bulunurlardı; buna rağmen elleri hiçbir kadının eline asla değmemişti. Aksine o, her durumda, işin iç yüzünü bildiği halde zâhire göre amel ederdi. Daha önce bu türden örnekler geçmişti. Kâideleri koyan o idi ve onlardan

396. Müslim, Sıyâm, 72, 74.

hiçbir veliyi müstesna tutmamıştı. Eğer velî ya da olağanüstü hal sahipleri bu hükümlerden istisna tutulacak olsaydı, bu istisnaya başta kendisi lâıyk olurdu, sonra da sırasıyla sahabe ve tâbiîn nesli gelirdi. (294) Zira onlar gerçekten Allah'ın velî kulları, gerçek fazilet sahibi kimseler idiler.

Rübeyyi' olayında³⁹⁷ bu husus açıklanmaktadır: Onun velisi ya da her kimse: "Allah'a yemin ederim ki, onun dişi kırılmayacak" demiş, Hz. Peygamber [aleyhissalâtu veesselâm] de "Allah'ın hükmü kısıstır" buyurmuştu. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu veesselâm]: "Allah'ın kulları içerisinde öyleleri vardır ki, şayet Allah adına yemin etseler Allah onların yeminlerini doğruya çıkarır" diyerek işi ertelemek ve böylece yeminin sonucunu ortaya çıkarmak yoluna gitmemiş, aksine en büyük bir sıkıntı demek olan kısas hükmünün uygulanacağını bildirmiştir. Sonunda mağdur tarafı, karşı tarafı affederek kısas hakkından vazgeçmişlerdi. Af sonunda da Hz. Peygamber: "Allah'ın kulları içerisinde öyleleri vardır ki, şayet Allah adına yemin etseler Allah onların yeminlerini doğruya çıkarır" buyurmuş ve Allah'ın söz konusu yemini doğruya çıkardığını haber vermiştir. Ancak af durumu ortaya çıkıncaya kadar o böyle bir hükümde bulunmamıştı. Af, zâhirde kısas hükmünü düşürmek için bir sebep olarak ortaya çıkmıştı.

5.

Hârikulâdelikler çoğu kez şer'i kurallara muhalif olarak meydana geldiklerinden, —şiiirde vezin zarûreti gibi de olsa— onlar (bir hüküm olarak) sâbit olabilecek bir durumda değildirler. Çünkü onların sübutu, meşrû kılınmış esaslara muhâlefet ve onların içermiş oldukları maslahatları ortadan kaldırmak olur. Bilindiği üzere Hz. Peygamber münafıkların bizzat kim olduklarını ve müslümanlar arasında nasıl fitne ve fesat çıkardıklarını yakinen biliyordu. Bununla birlikte onları öldürmekten kaçınıyordu, çünkü dikkate alınması gereken ve "İnsanlar: 'Muhammed, adamlarını öldürüyor' diye konuşmamalılar" şeklinde ifade ettikleri daha üstün bir mâni bulunmaktaydı. Olağanüstü haller gösterebilen kimseler hakkında da aynı şekilde davranarak onlara bu olağanüstü şeylerle ilgili hükümler uygulanmaz. Böylece durumdan haberi olmayan kimseler "sûfilerin ayrı bir şeriatı olduğu" düşüncesine kapılmazlar. Bu noktadan hareketledir ki, fukahâ Ebû Yezîd'in hizmetçisi ile ilgili davranışını tepki ile karşılamışlar ve onun hatalı olduğunu söylemişlerdir. Olağanüstü haller gösteren kimselerin herkesle ilgili hükümlerden ayrı özel hükümlerle ayrıcalık göstermeleri, insanların kalplerinde şer'an kaçınılması istenilen çeşitli düşünceleri doğuracak bir durum olur. Dolayısıyla onların diğer insanlardan ayrı hükümlerle temayüz etmeleri yakışık almaz. Bu yüzden ki yine onlar içerisinde aşırı gidenlerden birçoğu ibaha

(295)

397. bkz. Müslim, Kasâme, 24.

mezhebinin³⁹⁸ benimsemişler ve duydukları şeylerle de kendi görüşlerini teyit etmeye çalışmışlardır. Bu da onların kötü anılmalarına sebep olmuştur.

Haşa, Allah'ın veli kulları mutlak sûrette bu gibi olağandışı kehanetlerden uzaktırlar. Ancak söz, bu konu üzerine dalmaya doğru kaymıştır. Onların hem zâhiren hem de bâtinen şeriatın koymuş olduğu sınırları korumuş oldukları bilinmektedir. Onlar, sünneti layıkı gibi yerine getiren, ona uyma konusunda titizlik gösteren kimselerdir. Ancak bu zamanlarda ve daha öncelerde onların anlayışlarında meydana gelen sapma yüzünden onların hallerinde şu anda mevcut bulunan (menfi) durumlar ortaya çıkmıştır. Bu yüzden de bu meseleler üzerinde söz etmek gerekli hal almıştır. Böylece —Allah'ın izniyle— onların örnek yollarının gereği olmak üzere maksatları anlaşılır bir hal almış ve hallerini vurabileceğimiz bir kıstas konulmuştur. Allah onları ve onlarla (bizleri) faydalandırsın!

Şimdi konuya³⁹⁹ tekrar dönelim: Ne gaybî olan şeylere vâkıf olmak ne de doğru keşif, normal hükümler doğrultusunda hareket etmeye mani değildir. Bu konuda rehber, önce Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vasselâm] sonra da selef-i sâlihînin takip ettikleri tutum olacaktır. Âdetlerin olağandışılık göstermesi durumunda, onların üzerine zâhir hükümlerle ilgili binada bulunmak da uygun düşmeyecektir. Hz. Peygamber, "Allah seni insanlardan korur"⁴⁰⁰ âyetinin de ifade ettiği üzere koruma altına alınmıştı. Allah'ın koruması altında olmasından öte daha başka birşey de olamazdı. Bununla birlikte o, zırh ve miğfer ile korunur ve âdeten sakınılması gerekli şeylerden sakınırdı. O bu haliyle bulunduğu yüce mertebesinden daha aşağı mertebelere düşmüş olmuyor; aksine daha da yüceliyordu.

[296] Yukarıda belirtilen ve Allah'ın kudretine nisbetle âdetlerin varlığı ile yokluğunun eşit olması da, âdetlerin hükümlerini onların gereği doğrultusunda icrâ etmeye engel değildir.

Daha önce de geçtiği gibi, sahabe tevekkül rütbesine ulaşmış kimselerdi ve onlar nimetlerin kendilerine ulaşmasını sebeplerden değil inamda bulunan Allah'tan biliyorlardı. Bununla birlikte onlar yapılması istenilen normal (âdi) sebeblere tevessülde bulunmayı terk cihetine gitmemişlerdir. Hz. Peygamber, onları sebeplerin hükümlerini düşüren ve âdetlerin (normal hallerin) ortadan kaldırılmasını gerektiren bir hal üzere bırakmamıştır. Bu, onların (âdetlerin) Şâri' tarafından getirilen azimetler olduklarını gösterir. Çünkü âdetlerin olağan halini yitirdiği demler, üzerinde durulacak bir makam değildir.

398. Haram ve yasak tanımayan, herşeyi helal kabul eden bir görüş (ibahiye mezhebi). (Ç)

399. Faslı başıyla ilgili bulunan konuya.

400. Mâide 5/67.

Onlar olsa olsa —daha önce de geçtiği gibi— ruhsat mahalleridirler. Dikkat edilirse Hz. Peygamber [aleyhüssalâtu vesselâm] *"Onu bağla ve öyle tevekkül et!"* buyurmuştur.⁴⁰¹ Sûfiyyeden kemal sahibi kimseler, Hz. Peygamber'in âdâbıyla ahlâklanmış olmak için esbâba tevessülünden geri durmazlardı ve 'Yüce Allah'ın, yaratıklarla ilgili halleri cârî bulunan belli kalıplar içerisine koyması, şer'î maksadın onların hükümleri altına girmek olduğunu gösterir', diye düşünürlerdi ve en üstün olanı bırakarak daha az önemli olan şeylerle asla uğraşmazlardı. Hızır [aleyhisselâm] olayına gelince, *"Ben onu kendiliğinden yapmadım"*⁴⁰² âyetinden anlaşıldığı üzere o bir peygamber idi. Bir grup âlim bu âyete dayanarak onun peygamber olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bir peygamberin kendisine bildirilen vahye tâbî olarak hareket etmesi ise tartışmasız caiz olmaktadır. (Onun peygamber olmadığı) bir an için kabul edilse bile, o bir ferdî olaydır; üstelik bizim şeriatımızda cereyan etmiş bir olay da değildir. Bunun delili şudur: Nebî dışında ne bir velî, ne de bir başkası, ergenlik çağına ulaşmamış bir çocuğu onun kâfir tabiatlı olduğunu ve asla iman etmeyeceğini, eğer yaşarsa azgınlık yaparak ve küfre düşerek anne ve babasına eziyet edeceğini bilse de öldürmesi caiz değildir. Bu konuda kendisine gaybı bilen (Allah) tarafından izin verilse de bunu yapamaz. Çünkü şeriat emir ve yasakları koymuştur ve onların dışına çıkılamaz. Hızır'la ilgili olay, öyle anlaşıyor ki başka bir şeriat çerçevesinde cereyan etmiştir. Hz. Musa'yı [aleyhisselâm] azarlama-sı ve ona olayın içyüzünü bildirmesine bakılırsa, ortada onun (Musa) bilmediği başka bir ilim ve daha başka durumlar bulunmaktaydı.

Sonra velînin, gayb âleminde öğrendiği herşey ile amel etmesi caiz değildir. Aksine bu tür gaybî bilgiler iki kısımdır:

- (a) Kendisiyle amel edilmesi durumunda şeriatın zâhirine ters düşen ve tevil edilmesi imkânı da bulunmayan kısım. Bu tür gaybî bilgilerle amel edilmesi asla caiz değildir.
- (b) Amel edildiğinde şeriatın zahirine ters düşülmeyen, ihtilaf meydana gelse bile sağlam bir değerlendirme ile şeriata dayandırma imkânı bulunan gaybî bilgiler. Bu kısımdan olan

[297]

401. Daha önce geçti bkz. s. [1/210].

402. Kehf 18/82.

ON ALTINCI MESELE:

Âdetler, meydana gelişlerine nisbetle iki kısımdır:

- (a) Zamana, mekana ve durumlara göre değişmeyen genel âdetler: Yemek, içmek, sevinmek, üzölmek, uyumak, uyanmak, tabiata uygun olan şeylere meyletmek, uygun düşmeyen şeylerden de nefret etmek, temiz, güzel ve lezzetli olan şeyleri almak, elem verici, pis ve iğrenç şeylerden de sakınmak vb. gibi şeyler bu kısımdandır.
- (b) Zamana, mekana ve durumlara göre değişen âdetler: Giyinme ve kuşanma şekli, barınma tarzı, şiddet halinde yumuşaklık, yumuşaklık halinde şiddet gösterme, davranışlarda yavaş ya da süratli hareket etme; teennili ya da aceleci davranma vb. gibi örnekler de bu kısımdandır.

Birinci kısımdan olan âdetler halde, mazîde ve istikbalde bidüzi-yelik arzeder. Dolayısıyla, geçmiş asırlarda yaşayan milletlerin de aynı âdetler üzerinde yaşamış olduklarına hükmolunur. Çünkü Allah Teâlâ'nın evrende câri bulunan kanunlarının (sünnetullah) bu şekilde cereyan ettiği ve âdet-i ilâhî üzere cereyan ettiği için de onlarda genel olarak bir değişiklik bulunmayacağı kesindir. Dolayısıyla halihazırda cereyan etmekte bulunan bu türden bir âdetin mutlak sûrette geçmişte de bulunduğuna ve gelecekte de bulunacağına hükmedilir. Âdetin şer'i ya da tabii (vücûdî) olması arasında bir fark yoktur.

İkinci kısma gelince, bu tür âdetlerin geçmişte bulunan milletlerde de bulunacağına hükmetmek —mevcudiyetine dair haricî bir delil bulunmadıkça— asla mümkün değildir. Delilin bulunması durumunda, geçmiş için de o âdetin varlığı doğrultusunda hükmetmek, âdetin özelliği gereği değil de, o delil sebebiyle olmuş olur. Gelecek için de durum aynıdır. Bu konuda da şer'i olan âdetle⁴⁰³ tabii (vücûdî) olan âdet arasında fark yoktur.

403. Müellifin bu sözü ile daha önce on dördüncü meselede geçen "Şer'i âdetler, şer'i delillerin ortaya koymuş olduğu ya da yasaklamış bulunduğu şeylerdir. Bunlar şeriat tarafından vaciblik ya da mendupluk düzeyinde yapılması istenilen veya mekruhluk ya da haramlık seviyesinde yapılması yasaklanan veya yahut da yapıp yapılmaması tercihe bırakılan şeylerdir. Bu türden olan âdetler, diğer şer'î esaslarda olduğu gibi ebedî olarak sabittirler ve asla değişmezler. Değişme gösteren âdetler ancak şer'î olmayan âdetlerdir ve onlar bazı türlerinde değişme gösterebilirler" şeklindeki sözü arasını telif ihtiyacı vardır.

Ancak şöyle bir yorum yapılabilir: Sözü edilen âdetler, daha önce geçen anlamda şer'î değildirler. Aksine kılık kıyafetin, elbise şekillerinin, insanlar arasında kullanılan tabir ve istihlamların değişmesi, teşrî döneminde bunların bir hal üzere bulunması sonra ise değişiklik arzemesi şeklinde olabilir. Genel olarak bunların husûlüne izin bulunduğu için, bu anlamda onlar şer'î sayılabilirler. Sonra âdet değişir ve o âdet hükmünü alacağı başka bir şer'î asla döneceğinden ilgili hüküm de değişir. Bu durumda hâlihazırdaki değişken bir âdetin hükmünü geçmişe de teşmil etmek sahih olmaz; çünkü

Birinci kısımdan olan âdetlerin geçmişte, halde ve gelecekte aynılık göstermesi, daimî bir küllî esasa dayalı olmalarındandır. Dünya bu esas üzerine kurulmuştur ve kulların evrendeki maslahatları bu âdetlerin mevcudiyeti ile gerçekleşmektedir. Nitekim yapılan istikrâ bu neticeyi ortaya koymaktadır. Şeriat da bu âdetlere uygun olarak gelmiştir. Bu küllî olan âdet kıyamete kadar bâkî kalacaktır. Bu sözü edilen küllî âdet, daha önce belirtilen ve hakkında —zannî değil— kesin bilgi olduğuna dair delil bulunan âdet olmaktadır. İkinci kısma gelince, onlar küllî âdet⁴⁰⁴ altına giren cüz'î âdetlere yönelik olmaktadır. Bunlar hakkında kesin bilgi değil zan bulunmaktadır. Durum böyle olunca, ikinci türden halihazırda mevcut bulunan âdetlerin hükümlerini geçmişte bulunanlara da teşmil etmek sahih değildir; çünkü değişmesi ve yerine başkasının geçmesi mümkündür. Birinci türden olan âdetler ise böyle değildir.

Bu, ilk nesillerin üzerinde bulundukları âdetlerin sonra gelen nesillere de teşmil edilmesi ve onların hükümlerinin sonraki gelenlere verilmesi konusunda kendisine ihtiyaç duyulan önemli bir kâidedir. Usûl âlimleri hüküm bina etmek, genel durumlarla ilgili kazâf hükümleri kendisine vurmak yoluyla bu kâideyi çokça kullanırlar. Aslında böyle bir kullanım mutlak olarak ne sahih ne de fâsittir. Aksine daha önce de geçtiği gibi konunun taksime tâbi tutulması gerekir. Bu iki kısımdan netlik kazanmayan ve problem olarak kendisini gösteren bir üçüncü kısım daha ortaya çıkmaktadır: Acaba bu üçüncü kısım birinci kısma katılacak ve böylece bir hüccet olabilecek midir? Yoksa birinci kısma katılmayacak ve neticede bir hüccet olmayacak mıdır?

ON YEDİNCİ MESELE:

Şârî'in şeriatı koymasından anlaşılan şudur ki, tâat ya da masiyet, onlardan doğacak maslahat ya da mefsedetin büyüklüğüne göre büyük ya da küçük olmaktadır. Bilindiği üzere şeriatın gözetilen en büyük maslahat, her şeriatla (milletle) dikkate alınan beş zarûrî esanın normal seyrinde yürümesini ve korunmasını temin etmek; en büyük mefsedet de onların ortadan kaldırılmasına sebebiyet verecek davranışlara girmektir. (299)

Bunun delili, zarûrî esasların ihlaline yönelik olarak gelen

bunlar haddizatında sabit bulunmayan ve değişken olan şeylerdir. Talepte bulunulan şer'î kısımdan olsalar bile, değişken olup istikrar göstermeme özelliklerinden dolayı, onları geçmiş asırlara (milletlere) da teşmil etmek doğru olmayacaktır.

404. Küllî âdet, insan için yiyecek, giyecek ve barınak gibi zarûrî olan şeylerdir. Bunların her biri altında türler ve pek çok durumlar vardır ve bunlar o küllî âdetin çerçevesi altına girmeye elverişlidirler.

va'idin⁴⁰⁵ ölçüsüdür. Dinden dönme (irtidat), haksız yere insan öldürme ve can güvenliğine yönelik tecavüzler, zina, hırsızlık, içki içme ve bu anlama gelecek uyuşturucu kullanma gibi diğer davranışlar gibi, ya had cezası konulan ya da şiddetli tehdit unsuru (va'id) içeren davranışlarda bu açıkça görülmektedir. Hâci ya da tekmili esaslarla ilgili konularda ise aynı hassasiyet gösterilmemiş, onlarla ilgili özel bir tehdit (va'id) ya da belirlenmiş had cezası konulmamıştır. Eğer birşeyin hakkında özel bir had cezası konulmuşsa, hakkında kesin bir va'id getirilmişse, o şey zarûrî olan esaslarla ilgilidir demektir. Bu konuda istikrâ yeterlidir; dolayısıyla uzun uzadıya delil serdine gerek yoktur.

Ancak maslahatlar ve mefsedetler iki kısımdır:

(a) Dünyanın düzen ya da fesadı kendisine bağlı olanlar. Can güvenliğini temin etmek maslahata, insanı öldürmek de mefsedete bu kısım ile ilgili olarak verilecek örneklerdir.

(b) Birinci türden olan maslahat ya da mefsedetleri tamamlayıcı, onları kemal noktasına ulaştırıcı olan kısım. Bu ikinci kısım hep aynı mertebede olmayıp farklı dereceleri vardır. Birinci kısımdan olan maslahat ve mefsedetler de aynı şekilde hep aynı derecede değildir. Birinci kısımdan olan zarûrî esasları ele aldığımızda bunlar içerisinde dinin (din ve vicdan hürriyeti) ilk sırayı aldığını görürüz. Bu yüzden dinin korunması uğruna can, mal vb. feda edilir.⁴⁰⁶ Sonra can güvenliğinin korunması gelir. Bu uğurda da neslin, aklın, malın... heder edildiği görülür. Meselâ bazı âlimlere göre, bir kimse ölüm tehdidi altında canını kurtarmak için zina edebilir; bir kadın naçar kalır, kendisi ile cinsi ilişkide bulunmadıkça yiyecek vermeyen bir kimsenin olması halinde açlıktan dolayı öleceğinden korkarsa, canını kurtarmak için onunla ilişkiye girmesi caiz olur, demişlerdir. Diğer zarûrî esasların durumu da aynıdır. Sonra biz meselâ garar satışını (beyu'l-garar) ele aldığımızda, bunlarda bulunan mefsedetlerin de aynı derecede olmadıklarını görürüz. Ceninin ceninini satmadaki mefsedet, şu anda anakarnında bulunan cenini satmanın mefsedetinden daha büyüktür. Anakarnındaki cenini satmanın mefsedeti de, şu anda burda olmayan, fakat meşakkatsiz görme imkanı bulunan bir malı evsafını belirterek satmanın mefsedeti gibi değildir. Bu gibi şeylerden sakınma maslahatı da aynı şekilde farklı farklı olacaktır. Buna göre tâat, küllî zarûrî bir maslahat gerçekleştiriyorsa, o tâat dinin rükünlerine katılacaktır; aynı şekilde muhalefet de küllî ve korunması zarûrî bir mefsedet ortaya çıkarıyorsa, o da büyük günahlardan (kebîre) kabul edilecektir. Eğer tâat, cüz'î bir maslahat gerçekleştiriyorsa, nâfilelere katılacak ve fazilet sayılan şeylerden kabul edilecektir; aynı şekilde muhalefet de,

405. Va'id, korkutma, ceza ve azapla tehdit anlamlarında, va'd ise, müjdeleme anlamında kullanılır. (Ç)

406. Cihad, dinin korunması ve Allah'ın adının yüceltilmesi için konulmuş bir müesseseye olup, bu uğurda mallar, canlar, çocuklar... feda edilir.

cüz'î bir mefsedet ortaya çıkarıyorsa, o da küçük günahlardan sayılacaktır. Kebîre sayılan büyük günahlar aynı ölçüde olmadığı gibi, her rükün de birbirleri ile aynı mertebede değildir. Tâat ve muhalefet konusunda ortaya çıkan cüz'î maslahat ya da mefsedetler de birbirleriyle hep eşdeğerde değildirler. Aksine bütün bunların her birinin, kendisine uygun bir yeri bulunmaktadır. [300]

ON SEKİZİNCİ MESELE:

Mükellefe nisbetle ibâdetlerde asıl olan onların taşıdıkları anlamlara (illetlere) bakmaksızın onlarla kullukta bulunmaktır (yani taabbudîliktir); âdetlerde ise asıl olan onların içerdikleri mânâları esas almaktır.

Birinci tezin delilleri:

(1)

İstikrâ: Hakikaten ibadetlerle ilgili konuları incelediğimizde bu neticeyi görürüz. Meselâ, hadesten taharete (gusûl ve abdest) bakalım: Yıkanması gereken yerler, hadesi gerektiren mahalli öte aşmaktadır.⁴⁰⁷ Aynı şekilde namazlar da öyledir; belli şekillerde belli hareketlerle yapılmaktadır ve bu belli şekillerin dışına çıkıldığında ibâdet olmaktan çıkmaktadır. Yine ibâdetlerde bazı müciblerin, gerektirdikleri netice (mûceb) farklı olmakla birlikte beraberlik gösterdiklerini görmekteyiz.⁴⁰⁸ Belli bir zikir, belli bir yerde istenilir iken, başka bir yerde istenilmemektedir.⁴⁰⁹ Hadesten taharet sadece temiz ve temizleyici olan su ile yapılabilmektedir; halbuki başka maddelerle de temizlik yapmak mümkündür. Teyemmüm —aslında maddî anlamda bir temizlik saymak mümkün değilken— temizleyici su ile yapılan taharet yerine geçmektedir. Oruç, hac vb. gibi diğer ibadetlerde⁴¹⁰ de durum aynıdır. Bizim bu gibi taabbudî olan şeylerden genel olarak anlayabildiğimiz hikmet, bunlarla Allah Teâlâ'nın emirlerine teslimiyet, yalnızca O'na karşı saygı duymak, O'nu yüceltmek ve O'na yönelmek- [301]

407. Yani meselâ önden ya da arkadan birşey çıkar ve kişi abdestini bozan bu hal-den dolayı abdest almak istediğinde bu organlarını değil de el, yüz ve ayaklar gibi (maddî olarak pislenmeyen) organlarını yıkar. (Ç)

408. Meselâ hayız ve lohusalık hali namazı düşürürlerken, orucu ve İslâm'ın rükünlerinden olan diğer farzları düşürmezler.

409. Bunun örnekleri çoktur: Meselâ kunut —ki aslında bir zikir ve dua olmaktadır— sadece belli namazlarda istenmekte, dua secde halinde istenilirken rükû halinde istenilmemekte; nafilâ namazlar bazı vakitlerde istenilirken bazı vakitlerde mekrûh kabul edilmektedir. Yasak olan vakitlerde de aynıdır. Bütün bunları vahiy olmadan akıl ile kavramak mümkün değildir.

410. Bunlarda şer'an belirlenmiş şekillere sahiptirler ve bu şekiller, konulan miktarlar akıl yoluyla belirlenemez.

tir. Bu kadarı, belli bir hükmün anlaşılabilceği özel bir illet ortaya koymaz. Eğer öyle olsaydı, o zaman bizim için belli kalıplar konulmaz; aksine, belirlenmiş kalıplarla olduğu gibi belirlenmiş kalıplar olmaksızın da sadece Allah'a tazimde bulunmakla emrolunurduk ve belirlenmiş kalıplara muhalefet eden kimseler de kınanmazlardı. Zira, kullun niyetine uygun olan fiiliyle tazim gerçekleşmiş olurdu. Halbuki durumu -görüştürüşü ile— böyle değildir. Buradan da anlıyoruz ki, Şâri' Teâlâ'nın ilk maksadı, bu belirlenmiş kalıplarla kullukta bulunulmasıdır (taabbudilik) ve bu belirlenen şekillerin dışındakiler ise şer'an amaçlanmış olmamaktadır.

(2)

Eğer Allah'a kulluk (taabbudilik) konusunda bir genişlik amaçlanarak şer'an belirlenmiş şeylerle olduğu gibi belirlenmemiş şeylerle de kulluk icrâsında bulunmak caiz olsaydı, o zaman Şâri' buna dair açık bir delil ortaya kordu. Nitekim âdetler konusunda genişlik gösterildiğine dair deliller ortaya koymuştur.⁴¹¹ Bu durumda sadece belirlenmiş şekil ve kalıplar üzerinde durularak onların benzerleri, yakınları ya da hakkında nass bulunan konu ile ortak yönleri bulunan diğerleri bırakılmış olmazdı. Muâmelâtta caiz olan bu gibi durumlar ibâdetler bahsinde de aynı şekilde caiz olurdu. Ancak baktığımızda durumun öyle olmadığını, hiçbir zaman belirlenmiş şekil, kalıp ve miktarların öte aşılmasının istenmediğini görüyoruz. Bu da ibâdetlerden maksadın taabbudilik olduğunu ve belirlenmiş sınırların korunmasının gerekliliğini göstermektedir. Ancak bir nass ya da icmâ ile bazı şekillerden gözetilen mânâ (illet) ortaya çıkmışsa, bu durumda ona tâbi olana yönelik bir kınama olmayacaktır.⁴¹² Ancak bu son derecede azdır ve bir esas olacak durumda değildir. Bir şeyin asıl olabilmesi için, o konuyu tümüyle kapsaması ve galebe çalması gerekir.

Sonra usûlcülere göre, ibâdetlerde "münâsib," benzeri (nazîri) bulunmayan şeylerden sayılır.⁴¹³ Yolculuk sırasında namazın kısaltıl-

411. Muaz hadisinde olduğu gibi. Yemen'e gönderilirken Hz. Peygamber'in "Kitap ve Sünnet'te de bulamazsan nasıl hükmedersin?" sorusuna: "İctihad ederim ve zaaf göstermem" demişti. Hz. Peygamber onun bu cevabı karşısında memnuniyetini izhar etmek suretiyle, hakkında nass bulunmayan bir konuda re'yle icthadı onaylamıştı.

412. Meselâ, bineği tarafından düşürülüp ölen ihramlı hacı adayı için Hz. Peygamber'in: "Ona güzel koku sürmeyiniz; çünkü o kıyamet gününde telbiye getirerek haşrolunacaktır" buyurması gibi. Hz. Peygamber (as) ona güzel koku sürülmemesinin hikmetini belirtmiştir. Şimdi, bu hadisin genelleştirilerek haccını henüz tamamlamadan ölen herkes için koku sürülmeyeceği neticesine ulaşılmışa bir engel bulunmamaktadır.

413. Yani ibâdet konusunda münâsib —ki hüküm için illet olması uygun olan vasıf olmaktadır— usûlcüler tarafından "nazîri olmayan kısımdan" sayılmaktadır. Bu kısımda kıyas geçerli değildir. Meselâ orucun tutulmaması ve namazın kısaltılması konusunda yolculuk haricindeki meşakkatler —yolculuk sırasında karşılaşılan meşakkatlerin birkaç katı da olsa— dikkate

ması, oruç tutmama ruhsatının verilmesi, iki namaz arasını birleştirerek kulma (cem) vb. gibi hükümlere nisbetle (illet olmaya uygun görülen) meşakkat⁴¹⁴ örneğinde olduğu gibi. Buna göre ibadetler konusunda cins itibarıyla anlaşılabilen illetlerin çoğu, husûsîlik bakımından anlaşılır değildir. Meselâ⁴¹⁵: “Yanıldı ve secde etti”⁴¹⁶; “Sizden biriniz, abdestini bozduğunda abdest almadıkça Allah onun namazını kabul etmez”⁴¹⁷ hadisleri gibi. Keza Hz. Peygamber [aleyhissalâtu ve-selâm] günün iki ucunda (yani güneş doğarken ve batarken) namaz kılmayı yasaklamış ve illet olarak da, güneşin şeytanın iki boynuzu arasında doğup battığını göstermiştir.⁴¹⁸ Hilâf ilmiyle uğraşanlar, niyetin gerekliliği konusunda abdesti teyemmüme kıyas ederlerken şöyle derler: Abdest, abdest almayı gerektiren şeyin çıktığı mahalli öte aşarak gerçekleştirilen bir temizliktir. Dolayısıyla teyemmüme kıyasla abdestte de niyet vacib olur. İhtilafsız açık, munzabıt ve hükmün bağlanmasına uygun (münasib) bir illeti bulunmayan, üzerinde ittifak edilmeyen “şebah” diye adlandırılan ve kabul edenler tarafından da ancak kıyas edebilecek başka birşey bulamadıkları zaman kullanılan tür de böyledir. Bizim için illeti belirleme yollarından⁴¹⁹ biri ile ortaya konulan açık bir il-

[303]

alınmamaktadır. Kıyasın esası, illetin hükmünün, aynı illete sahip olan her fere sirayet ettirilmesi demektir. Meşakkat bulunmasına rağmen hükmün sefer dışında diğer meşakkat içeren durumlara sirayet ettirilmemesi kıyas yolundan çıkmak olmaktadır. Bu tür olanlara “nazîri olmayanlar” adı verilmektedir. Yani bu, ibadetler konusunda talil mânâsını zayıflatan bir husus olmaktadır ve o konuyu taabbüdîlik esasına döndürmektedir. Çünkü ibadetler konusunda dikkate alınacak bir mânâ (illet) olsa bile, bu son derecede dar bir sahada kalmaktadır ve taabbüdîlik sınırını aşacak boyutta değildir.

414. Usûlcüler seferle ilgili hükümlerin illetinin “yolculuk” olduğunu, hikmetin ise “meşakkat” olduğunu söylerler. Hükümler ise hükmete değil illete bağlanır. (Ç)
415. Bu misaller, illetin açıkça belirlendiği kısımlarla ilgilidir. İki şeyin arasını sebep/illet bildiren (fâ) harfi ile, şart ile ya da (lâm) harfi ile bağlamak gibi. Ancak müellifin de dediği gibi, bunlardan illetin husûsîliği anlaşılmaz.
416. Tirmizî, Salât, 173; Nesâî, Sehv, 23; Ahmed, 2/447.
417. Buhârî, Vudû, 2; Müslim, Tahâret, 2.
418. bkz. Nesâî, Mevâkîf, 31; Muvatta, Kur’ân, 44.
419. İleti belirleme yolları: Münasebet, nass, icmâ, sebr ve taksim ve deverandan ibarettir. Şebah ise, Şâfililere göre illeti belirleme yollarından değildir. Sübkî şöyle der: Bu mertebenin tarifi konusunda çok farklı şeyler söylenmiştir. Bu konuda doğru bir tarif görmedim. Sonra şöyle der: Şebah iki anlamda kullanılır Burada kastedilen mânâsı, bir vasıftır ki, hükme uygunluğu bizatihi olmayıp, bizatihi uygun bulunan vasfa özel bir benzerliğinden dolayıdır. Yani hüküm için illet olduğu ya da onu gerektirdiği zannedilen konuda ona benzer. Benzerliğin şekil ya da mânâ bakımından olması arasında fark yoktur. Meselâ taharette niyetin şart koşulması örneğine bakalım. Niyet, taharetin ibadet olması vasıtasıyla abdeste uygun düşer. Şarabın haramlığı için (illet kabul edilen) iskâr (sarhoş edici özelliği) ise böyle değildir, çünkü o bizatihi hükme illet olmaya münasıptır. Çünkü Şâri’ illetin iskâr olduğunu bildirmese bile, akıl onun hükme uygunluğunu bulabilirdi. Bu durumda şebah, yani illeti tesbit yollarından biri olan bu tür, illiyeti tesbit için illiyeti isbat edici bir delile ihtiyaç gösterir. Bu yüzden onu tarif ederlerken: “Hükme olan münasebeti, aynı bir delil olmadıkça sabit olmayan bir vasıftır” derler. Örnek: ➤

let gerçekleşmediği zaman, mutlaka yapılması gereken şey, belirlenmiş sınırlar yanında durmak ve öte aşmamak olacaktır. Çünkü biz istikrâ neticesinde şeriatın ibâdetler konusunda taabbudilik esası etrafında donup dolaştığını görmekteyiz. Dolayısıyla taabbudilik, ibâdetler konusunda asıl prensip olacaktır.

(3)

Fetret⁴²⁰ dönemlerinde Allah'a kulluk şekilleri (taabbudî konuları) akıllı insanlarca —âdetlerle ilgili konularda olduğu gibi— bulunmamıştır. Genelde onların sapıklık içerisinde bulundukları ve doğru bir yol üzere olmadıkları görülmektedir. Bundan dolayı da, daha önceki şeriatlardan kalan hükümlerde değiştirmeler olmuştur. Bu husus, açıkça göstermektedir ki, akıl yalnız başına taabbudî konuları kavramak ya da onları belirlemek ve koymak kudretine asla sahip değildir. Bunları koyacak ve belirleyecek mutlaka bir şeriatı ihtiyâç vardır. Durum böyle olduğu için de Yüce Allah, fetret devri insanların taabbudî konularda doğruyu bulamadıklarından dolayı mazur görmüştür: *"Biz bir kavme peygamber göndermedikçe onlara azap etmeyiz"*⁴²¹, *"Peygamberlerden sonra, insanların Allah'a karşı bir hüccetleri olmaması için, gönderilen müjdecî ve uyarıcı peygamberlerden bir kısmını daha önce sana anlatmıştık..."*⁴²² Bu son âyetle bahsedilen hüccet, şeriatın tâkat üstü yükümlülüğün kaldırıldığı konusunda ortaya koyduğu hüccet olmaktadır. Allahu a'lem! Durum böyle olunca bu gibi konularda, mutlak surette Şâri'in belirlediği hususlara başvurmak mecburiyeti kendisini gösterecektir. Taabbudiliğin anlamı da işte budur. Bu yüzdendir ki, bu gibi konularda sadece emre uyma durumunda olan kimseler, doğruya isabet konusunda daha avantajlı olacaklar, selef-i salihin yolu üzere yürümeye daha layık bulunacaklardır. Bu İmam Mâlik'in görüşü olmaktadır. Zira o, hadesin kaldırılması konusunda sadece temizliğin gerçekleşmesi noktasına bakmamış, te-

Maddî pisliklerin (necaset) giderilmesi meselesinin, sadece su ile giderilebilen hadesin izalesi hükmüne katılması konusunda şöyle derir: Necasetten taharet, namaz için istenilen bir temizliktir. Dolayısıyla abdestte olduğu gibi, sudan başkasıyla yapılamaz. Her birinin namaz için istenilmiş bir taharet olması, bu iş için suyun belirlenmesini gerektiren aralarındaki ortak niteliği (câmi vasfı) oluşturmaktadır. Bu şebehî bir vasıftır ve maddî pisliklerin giderilmesi için illâ da suyun kullanılması hükmüyle münasebeti açık değildir. Şöyle demişlerdir: Geçerli illet belirleme yollarından biri ile, taharetin namaz için istenilmiş olması vasfının, maddî pislğin su ile giderilmesini belirleyecek bir illet olması sahih olursa, maddî pislğin su ile giderilmesi lazım gelir. Aksi takdirde sadece hadeste suyun kullanılması gereğini ortaya koymaz. Bir diğer örnek de müellifin vermiş olduğu örnektir. İbn Hâcib şöyle der: Şebehin illetliği, illet belirleme yollarının tümüyle sabit olur.

420. Peygamber gönderilmeyen devirler. (Ç)

421. İsrâ 17/15.

422. Nisâ 4/165.

mizlik başka bir vasıta ile gerçekleşse de mutlak suyun kullanılması gereğini ve niyeti şart koşturmuştur. Namazda tekbir yerine başka bir lafzın kullanılmasını caiz görmemiştir. Keza selâm için de aynı görüştedir. Zekât bahsinde, kıymet ödenmesini engellemiş, keffâretler bahsinde sadece belirlenen adedlerle yetinmiştir. İbâdetler konusunda buna benzer aşırı bir tavır göstermiş ve sadece nass ile belirlenen ya da onlara tam bir benzerlik arzeden konularla yetinmiş ve onları öte aşmamıştır. Sonuç olarak, bu kısımdan olan hükümlerde, taşıdıkları mânâlar dikkate alınmaksızın taabbudilik bir esas olarak alınacak; başvurulacak bir rükün şeklinde kabul edilecektir.

(305)

FASIL:

Âdetler konusunda asıl olan, taşıdıkları mânâlardır, şeklindeki ikinci tezin isbatına gelince; bu hususta da aşağıdaki deliller kullanılacaktır:

(1)

İstikrâ. Biz, Şâri'in koymuş olduğu hükümlerde kulların maslahatlarını gözetmiş olduğunu, âdetlerle ilgili bütün hükümlerin maslahat etrafında dönüp dolaştıklarını görmekteyiz. Meselâ aynı şey, maslahat bulunmayan bir ortamda yasak olurken, maslahat bulunduğu zaman caiz olmaktadır. Örneğin, karşılıklı mübadelelerde dirhemi dirhem karşılığında veresiye olarak vermek haram kılınmış⁴²³ iken, aynı şey karzda (ödünç akdi) caiz olmaktadır. Yaş hurmanın kuru hurma karşılığında satılması bir maslahat bulunmadığı zaman tam anlamıyla garar içerdiği ve riba anlamına geldiği için haram olurken, ağır basan bir maslahattan dolayı caiz olmaktadır.⁴²⁴ Biz akılla kavrayabildiğimiz bu durumu ibadetler bahsinde anlaşılr bulamıyoruz. Yüce Allah şöyle buyurur: *"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat var-*

423. Böyle bir akitte cimrilik, aşırılık ve maddî çıkar elde etme amacı bulunmaz. Karz ise sadece Allah'ın rızası için yapılır ve onunla sadakada olduğu gibi borç veren kimsenin nefsinin arındırılması amaçlanır. Ayrıca karz müessesesinin işlerlik kazanması neticesinde toplumda mevcut sıkıntılar azalır; güçlük kaldırılmış olur.

424. Nitekim "arâyâ" da böyledir. Arâyâ satışı: Taze hurmanın henüz ağacın altında iken ölçü-tartı kullanmaksızın tahmin yoluyla kuru hurma karşılığında alınıp satılması demektir. Bu caiz görülmüştür. Çünkü bunun caiz görülmesinde insanlar için bir kolaylık bulunmaktadır. Ayrıca ariyyede bulunan kimsenin zarar görmesi de önlenmiş olur. Zira ağacın başındaki hurmaların ariyye yoluyla sahibi olan kimse, hurmalarını toplamak için bahçeye girip çıkacak ve böylece bahçe sahibi mutazarrır olacaktır. Eğer kuru hurma karşılığında o hurmaların bahçe sahibi tarafından satın alınması caiz görülmeseydi, bu ariyye yolunun kapanmasına bir sebep olabilecekti. (Ariyye [ç. Arâyâ] şekil ve tarifleri hakkında bkz. Z. Şaban, *İslâm Hukuk İliminin Esasları*, trc. İ. K. Dönmez, Ankara 1990, s. 124).

[306] *dır*"⁴²⁵, "Aranızda mallarını haksız yollarla yemeyin."⁴²⁶ Hadislerde de şöyle buyrulur: "Kadı öfkeli iken hükümde bulunamaz"⁴²⁷, "Zarar ve zararlar mukabele yoktur"⁴²⁸, "Kâtil, vâris olamaz"⁴²⁹, "Hz. Peygamber garar satışını yasakladı"⁴³⁰, "Sarhoş edici herşey haramdır."⁴³¹ Kur'ân'da ise: "Şeytan şüphesiz içki ve kumar yüzünden aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan, namazdan alıkoymak ister"⁴³² buyrulur. Bunlar gibi sayılamayacak kadar çok nass bulunmaktadır ve hepsi de kulların maslahatlarının dikkate alındığına, illeti belirleme yollarının gösterdiği üzere maslahatın bulunduğu her yerde şer'i iznin de bulunduğuna işaret etmekte, hatta açıkça belirtmektedir. Bütün bunlar, âdetlerin Şâri' Teâlâ'nın taşıdıkları mânâyı dikkate alarak teşride bulunduğu türden hükümler olduğunu göstermektedir.

(2)

[307] Daha önce misalleri de geçtiği gibi, Şâri' Teâlâ âdetlerle ilgili teşri kısmında illetlerin ve hikmetlerin açıklanmasına büyük önem vermiştir. Âdetler hakkında illet olarak gösterilenlerin büyük çoğunluğu akılla kavranılabilecek türde hükme münasib⁴³³ olan şeylerdir. Bundan da, Şâri' Teâlâ'nın âdetlerle ilgili konularda onların taşıdıkları mânâlara tâbi olunmasını amaçladığını; ibâdetlerde olduğu gibi nassların getirdiği sınırlarda durulması olmadığını anlamaktayız. Bu kısmında İmam Mâlik [^{radiyallahüh}_{anh}] çok geniş davranmış ve "mesâlih-i mürsele"⁴³⁴ prensibini bir esas olarak kabul etmiştir. Keza o, "istihsan"⁴³⁵ prensibini de benimsemiş ve kendisinden "İstihsan, ilmin onda dokuzdur" sözü nakledilmiştir. Bu bahisler inşaallah ileride gelecektir.

425. Bakara 2/179.

426. Bakara 2/188.

427. Daha önce geçti. bkz. s. [1/200].

428. Daha önce geçti. bkz. s. [2/46].

429. Ebu Davud, Diyât, 18; Dârimî, Ferâiz, 41 ; Ahmed, 1/49.

430. Müslim, Büyü, 4; Ebu Davud, 24.

431. Buhârî, Edeb, 80; Müslim, Eşribe, 73-75; Ebu Davud, Eşribe, 5.

432. Maide 5/91.

433. Usûlde "münasib" deyince şu anlaşılır: İlet olarak kabul edilen açık ve munzabıt olan vasıf ile hüküm arasında aklın kavrayabileceği bir uyum olmalıdır. Buna münasebet denmektedir. Bu da ya bir maslahatın temini veya tamamlanması ya da bir mefsedetin uzaklaştırılması ya da azaltılması olmaktadır.

434. Bazen "kamu yararı" diye tercüme edilen bu terim, hakkında dikkate alınmasını ya da geçersiz sayılmasını gerektirecek bir nass bulunmayan maslahatlar anlamına gelmektedir. Sadece kamu ile ilgili olmayan maslahatları da içerdiği için, terimi aynen koruduk. (Ç)

435. Müctehidin ilk akla gelen çözümden farklı olarak ulaştığı sonuçtur. (Ç)

(3)

Fetret devrelerinde âdetlerle ilgili konularda onların taşıdıkları mânâlara olan iltifat biliniyor ve sağduyu sahibi kimseler bunları dikkate alıyorlardı. Bunun neticesinde de maslahatları gerçekleşebiliyor ve genel anlamda da olsa küllî maslahatlar düzenli olarak icra ediliyordu. Bu konuda hikmet sahibi feylesoflarla diğer insanlar arasında da fark bulunmuyordu. Gerçi tafsilat kısmında kusur gösterdikleri oluyordu; ama neticede âdetler tabii seyri içerisinde yürüyordu. Şeriatlar da ahlâkın güzelliklerini tamamlamak üzere gelmiş oluyordu. Bu da gösteriyor ki, âdetler bahsinde şeriâtın getirmiş olduğu hususlar, insanlar arasında bilinen şekliyle cereyan etmekte olan esasların detaylarını tamamlamak amacına yönelik olmaktadır. Bu noktadan hareketle ki, İslâm şeriâtı cahiliye döneminde mevcut bulunan birçok hükmü benimsemiştir: Diyet, kasâme, Arûbe yani Cuma günü va'z ve irşad için toplanma,⁴³⁶ kırâz (mudârabe), Kâbe'nin örtü ile örtülmesi vb. gibi cahiliye devrinde övgü ile karşılanan, güzel ahlâk ve iyi âdetlerden olup ahlîselîmin kabul edeceği ve İslâm tarafından da benimsenen hükümler bunlardandır. Bu türden olan âdetler çoktur. Taabbudî konulardan olup da cahiliye devri Araplarınca bilinen ve kendilerine ataları İbrahim'in dininden intikal eden nadir de olsa bazı doğru kalıntılar da bulunmaktaydı.

FASIL:

Bu husus açıklık kazandığına ve âdetler konusunda mânâların dikkate alınması asıl olduğuna göre bakılır: Eğer âdetlerle ilgili bir konuda taabbudî bir husus bulunursa, mutlak surette ona teslim olmak ve nassla belirlenmiş olan sınırlarda durmak gerekecektir. Nikahta mehir, eti yenen hayvanların helal olması için belli yerden kesilmesi, miras konusunda belirlenmiş bulunan nisbetler, talâk ve vefattan dolayı beklenmesi gereken iddet sayıları vb. gibi aklen kendilerinden beklenen cüz'î maslahatları kavrayabilme imkânı bulunmayan örneklerde olduğu gibi. Akıl ile izahı mümkün olmayan bu gibi konularda, bir başka meselenin bunlara kıyas edilmesi mümkün değildir. Gerçi biz, nikahta istenilen velî, mehir vb. gibi şartların nikahın zinadan ayrılması için arandığını, mirasta belirlenen payların, vârislerin ölüye olan yakınlığına göre olduğunu, iddet ve istibrâdan gözetilen amacın, neseblerin birbirine karışmasını önlemek olduğunu kavrayabiliyoruz; [308] ancak bunlar genel boyutlu mânâlardır. Nitekim bu mânâda ibadetlerden gözetilen maksadın da Allah'a tazimde bulunmak, O'na karşı huşû ve saygı göstermek olduğunu kavrayabiliyoruz. Ancak bu kada-

436. Bir ibadet olarak değil de, ictimâî bir faaliyet olması ve faydalar içermesi açısından.

rı, (genel hatlarıyla kavranılabilen bu hikmetleri) üzerine başkalarını kıyas edebileceğimiz bir asıl kılablecek güçte değildir. Dolayısıyla, eğer nikahın zinadan ayrılması, nikahta aranan şartların dışında başka yollarla da gerçekleşiyorsa, o zaman illâ da ileri sürülen şartların gerçekleşmesi aranmaz; rahmin temiz olduğu herhangi bir yolla sabit olursa⁴³⁷ kar⁴³⁸ ya da ay hesabı ile iddet beklemesinin bir anlamı kalmaz şeklinde yorumlara gitmek doğru olmayacaktır.

SORU: Taabbudî konularda, Şâri'in maksadını özel bir tarzda bilebileceğimiz illetler var mıdır? Yok mudur?

CEVAP: Taabbudi konularda istenilen şey, sadece emre uymak ve ne eksik ne de fazla, olduğu gibi o şeyi yerine getirmektir. Bunun içindir ki Hz. Âişe'ye birisi: "Hayızlı kadın, niçin orucunu kaza ediyor da namazını kaza etmiyor?" diye sorduğunda, ona "Sen Harûra meşrepli misin?" demiş ve bu tip soruların sorulmasına karşı tepkisini belirtmiştir. Zira taabbudî konular, özel illeti anlaşılın diye konulmuş şeyler değildir. Sonra Hz. Âişe: "Biz orucu kaza etmekle emrolunurduk; namazı kaza etmekle emrolunmazdık"⁴³⁹ demiştir. Onun bu sözü, konunun taabbudi oluşunun meşakkatle talili yönüne gidilmesinden daha isabetli olacağını göstermektedir. Şâri'in, parmakların diyetini eşit kılması konusu ile ilgili olmak üzere, İbnu'l-Müseyyeb'in: "Yeğenim! Sünnet bu şekilde" diye karşılık vermesi de bu kabildendir.⁴⁴⁰ Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bundan da anlaşılıyor ki, taabbudi konularda illet bulunmamaktadır.

[309] Âdetlerle ilgili kısma gelince, bunların bir çoğunda anlaşılabilir mânâlar (illet) bulunmaktadır. Böylece maslahatların belirlenmesi ve sınırlarının tayin edilmesi mümkün olacaktır. Zira eğer in-

437. Meselâ, zamanımızda gebelik testleri ile kesin olarak bilinebilmektedir. (Ç)

438. Kadının iki hayız arasındaki temizlik süresi ya da bizzat hayız hali. (Ç)

439. Buhari, Hayız, 20.

440. Rabîa b. Ebu Abdîrrahman ile Saîd b. el-Müseyyeb arasında şöyle bir konuşma geçer:

Rabîa: —Kadının parmağının diyeti ne kadardır?

Saîd: —On devedir.

Rabîa: —İki parmağının diyeti ne kadardır?

Saîd: —Yirmi devedir.

Rabîa: —Üç parmağının diyeti ne kadardır?

Saîd: —Otuz devedir.

Rabîa: —Peki dört parmağının diyeti ne kadardır?

Saîd: —Yirmi devedir.

Rabîa: —Yarası büyüyüp tasası artınca diyeti azalıyor mu?

Saîd: —Sen Iraklı mısın?

Rabîa: —Aksine doğruyu araştıran bir âlim ya da öğrenmek isteyen bir cahil.

Saîd: —Sünnet böyle yeğenim! [bkz. **Muvatta**, Ukûl, 11 (2/860)] (Ç)

sanlar bu konuda kendi başlarına bırakılacak olsalardı, o takdirde bir kaos olur, düzen ve intizam tutturulamaz, şer'î bir esasa başvurma imkânı bulunmazdı. Birşeyin munzabıt (belirli) olması, imkan bulunduğunda o şeyin kabul edilmesi ve teslimiyet gösterilmesi için daha elverişli olacaktır. Bu yüzden Şârî' Teâlâ sınırları belirleme yoluna gitmiş, aşılması mümkün olmayan belirli miktarlar, bilinen sebebler koymuştur. Meselâ kazf (iftira) için seksen değnek, bekar bir kimsenin zina etmesi durumunda yüz değnek ve bir yıl sürgün ceza olarak belirlenmiş; çalınan malın belirli bir nisaba ulaşılması durumunda elin bilekten kesilmesi kaydı getirilmiş, haşefenin⁴⁴¹ girmesi birçok hükme sebep kılınmıştır. İddet bahsinde ay ve kar' sayıları; zekât bahsinde nisabın belirlenmesi ve üzerinden senenin geçmesi de aynı şekildedir. Munzabıt (yani miktar ve evsaf bakımından belirli olmayan) hükümler ise mükellefin diyanetine havale edilmiştir. Bu gibi hükümlere gizli olan, içe ait bulunan anlamında "serâir" denilmektedir. Namaz için taharet, oruç, hayız, hayızdan temizlik gibi, belirli bir esasa oturamayacağımız şeyler de bunlara örnek olmaktadır. Bunlar Şârî' Teâlâ tarafından zan ölçüsünde amaçlandığı bilinen hususlar olmaktadır.

Sedd-i zerâî⁴⁴² prensibi de bu mânâyâ işaret etmektedir. Ancak iki bakış açısı vardır: a. İncelediğimizde maslahatların ayrıntılarda boğulması ve iyice dağınık bir hâl alması ve sonuçta başvurulacak şer'î bir aslın bulunmaması noktasından (sedd-i zerâi prensibine yer verilmiştir). Meselâ İmam Mâlik'in mezhebinde durum böyledir. Halbuki yükümlülüklerden birçoğunun mükellefin diyanetine havale edildiği sabit bulunmaktadır. Bu durumda onlardan ancak hakkında nass bulunanlar dikkate alınacak demektir.⁴⁴³ b. Furûu dağınık bulunsa bile hemencecik kendisine başvurulabilecek kıstasların (zabıtların) bulunması açısından. Şeriatın bunların küllîsine yönelik kasdının bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla muhtemelen bulunduğu yerlerde imkân dahilinde cereyan etmelidir. (?) Şârî', yasak olan şeylere götüreceği ve onlara vasıta edileceği gerekçesiyle birçok şeyi yasaklamıştır. Bu genel anlamda kesin olan bir kâide olmaktadır. Selef-i sâlih bu kâideyi dikkate almıştır; bizim de aynı şekilde dikkate almamız gerek-

441. Erkeğin cinsi uzvunun sünnet yeri. (Ç)

442. Yasak olan şeylere götürebilecek yolların kapatılması anlamına kullanılmaktadır. (Ç)

443. Yani Şârî Teâlâ'nın kıstaslarını zikretmek suretiyle belirlediği şeyler. Çünkü yükümlülüklerin pek çoğu Şârî' tarafından mükellefin diyanet ve emanetine havale edilmiştir. Dolayısıyla sedd-i zerâî ve kötülüklerin yayılması gerekçesiyle onların zabtı ve kayıtlar altına alınması için fazladan bir gayret göstermeyiz. Diğer bakış açısı şöyle: Her ne kadar furûu dağınık olsa da kolayca başvurabileceğimiz kıstasları vardır. Kıstasların icrası mümkün oldukça, onların gereği ile hareket edilecektir ve bu, iki durum arasında yer almış olacak ve sonunda her iki yaklaşım da amel edilmiş olacaktır.

[310] mektedir. Bazıları üçüncü bir yaklaşım daha sergileyerek üzerinde ihtilaf edilen bu kısmı zâhire has kılmışlar⁴⁴⁴ ve hâkimleri kulların maslahatlarını gerçekleştirmek için ancak muttali oldukları konular üzerinde yetkili kılmışlardır; muttali olamadığı şeyleri ise kişinin diyanetine havale etmişlerdir.

ON DOKUZUNCU MESELE:

Taabbudî olduğu sabit olan hususlar (asıl kabul edilerek) üzerine ayrıntılar getirilemez.⁴⁴⁵ Taabbudî olmayıp taşıdığı mânâların dikkate alındığı hususlarda ise, mutlak surette kulluk icrasında bulunma (taabbud)⁴⁴⁶ gereği aşağıdaki yönlerden dolayı lazım gelecektir.

(1)

[311] Yükümlü olması açısından mükellef, kaçınılmaz olarak iktizâ⁴⁴⁷ ya da tahyîr⁴⁴⁸ ile muhataptır.⁴⁴⁹ Hükmün meşrû kılınışı sebebinin bilip bilmemesi arasında fark yoktur. Maslahatların dikkate alınması ise böyle değildir; çünkü o icbarî değildir. Şöyle ki: Mükellef bir kuldur; efendisi kendisine bir emirde bulunduğu zaman, sağduyu sahiplerinin ittifakı ile onun emrine uyması gerekir. Maslahatların durumu ise böyle değildir; çünkü tahkîk erbabının görüşüne göre mükellef, bir kul olması açısından sözkonusu maslahatları dikkate almak mecburiye-

444. Buna göre ilk iki bakış açısında zâhir ile bâtın (zavâhir/serâir) arası ayrılmamış oluyor; bu üçüncü görüş ise onların arasını ayırıyor.

445. Yani bu gibi konularda kıyas geçerli olmaz.

446. Burada "taabbud"un mânâsı, özel ve dar anlamda kıyasın işlemediği ve bir esas kabul edilerek kendisinden başka fer'ilerin çıkarılmadığı konular değildir. Burada kastedilen "içerisinde Allah hakkı içeren" ve dolayısıyla mükellefin onu işlemesi halinde sevap alacağı, terketmesi durumunda da azabı hak edeceği şeyler mânâsındır. Buna başka bir mânâ daha eklenir: Şöyle ki: Bizim kavradığımız her maslahat karşısında durmamız ve 'Hüküm için bundan başka illet yoktur diyebilecek şekilde maslahat için bu illet belirlenmiş midir?' diye düşünmemiz gerekir. Bu duraksama da mânânın akılla tam olarak kavranamaması anlamında bir nevi taabbuddür. Bunlara ilaveten ileride gelecek olan vecihlerde belirlenen mânâlarla "taabbud"un anlamı anlaşılacaktır. Dolayısıyla burada "taabbud" kavramı daha genel bir anlamda kullanılmış ve bu anlamda taabbudilik, şartların bulunması durumunda kıyasa ve asıl kabul edilerek kendisinden fer'iler çıkarılmasına mani değildir.

447. Bir fiilin yapılması ya da terki ile ilgili talep, gereklilik. Farz ve vacible, haram ve mekruhu kapsar. (Ç)

448. Tercihe bırakma, muhayyerlik. Mübahı kapsar. (Ç)

449. Yani mutlak surette itaat etmesi ve yükümlülüğünden kurtulabilmesi için ona yapışması ve yerine getirmesi gerekmektedir. Maslahatın araştırılması ve elde edilmesi ise gerekli değildir. Hatta yükümlülük konusunda —onu elde etmeye yönelmek bir tarafa— bizzat maslahatı bilmenin gerekliliği diye bir şey de yoktur.

tinde değildir. Durum böyle olunca, taabbud icbâridir (lâzım) ve bu konuda tercih hakkı yoktur; maslahatların dikkate alınması hakkında ise tercih hakkı bulunmaktadır. Hakkında tercih hakkı bulunan bir şeyin yapılıp yapılmaması aklen mümkündür. Şer'an bir emir ya da yasakta bulunduğu zaman onların bulunmaması⁴⁵⁰ aklen sahih değildir; çünkü bu muhaldır. Şu halde iktizâ ya da tahyîrin gereği ile kul-luk icrasında (taabbud) bulunmak mutlak surette⁴⁵¹ icbâridir; (emir ya da yasak yerine getirilirken) maslahatların dikkate alınması ise keza —'Allah üzerine en iyi olanı yapmak vaciptir' görüşünde olanların aksine— mutlak olarak mecbûrî değildir. Taabbudilik, 'Allah üzerine en iyi olanı yapmak vaciptir' görüşünde olup hüsün ve kubhun (güzellik ve çirkinliğin) aklen bilinebileceği görüşünü benimseyenlere⁴⁵² göre de icbarî (lâzım) olmaktadır. Çünkü efendi kölesine bir maslahattan dolayı bir emir verdiği zaman —ki bu maslahat aklen emrin illeti olmaktadır— sırf emri dikkate alarak ona uyması lâzım gelir; çünkü emre muhalefet etmesi çirkin olur. Maslahatın dikkate alınması açısından da durum aynıdır; çünkü maslahatın elde edilmesi bil-farz aklen vacip olmaktadır. Sonuç olarak her iki mezhebe göre de taabbud icbârîlik (lüzûm) arz etmektedir. Onlardan hiçbirisi 'Kölenin, maslahatı dikkate almaksızın efendisine muhalefette bulunması çirkin değildir' dememektedir. Aksine onların görüşüne göre bu muhalefet çirkin olmaktadır. Bu da taabbudün icbârîliği anlamına gelir.

(2)

Biz iktizâ ya da tahyîr sebebiyle hükmün meşrû kılınışında müstakil bir hikmet bulunduğunu kavrasak bile, bundan bir başka hikmetin, ikinci ya da üçüncü veya daha da fazla sayıda maslahatın bulunmayacağı sonucu çıkmaz. Bizim ulaşabileceğimiz son nokta, hükmün meşrû kılınışına müstakil olarak uygun düşebilecek dünyevî bir maslahatı anlamak olacaktır ve dikkate alınan maslahatın sadece o biline-ne münhasır olduğunu ve hükmün onun gereği olmak üzere konulmuş bulunduğunu bilmesek bile, şer'î iznin gereği ile hareket ederek onu dikkate almış olmaktadır. Bu konuda kesin bilgi ya da (gâlib) zan sahi-bi olmadığımız zaman, hükmün bizim için belli olan maslahatından başka maslahatı yoktur diye kesin hükümde bulunmamız doğru olmayacaktır. Çünkü bu delilsiz gayba dair hükümde bulunmaktır. Böyle birşey ise caiz değildir. Hükmün meşrû kılınmasına sebep başka bir

[312]

450. Yani, emir ya da yasağa muhatap olan kimsenin zimmetinin —istenileni yerine getirinceye kadar— o emir ve yasağın gereği ile meşguliyetinin bulunmaması sahih değildir.

451. Yani dar anlamda taabbudî olan hükümlerle, içerdği mânâların dikkate alındığı hükümlerden olması arasında fark yoktur. Aynı şekilde taabbudî ol-sun olmasın maslahatların dikkate alınması da gerekli/ichârî değildir.

452. Yani Mutezile'ye. (Ç)

hikmetin bulunması imkan dahilindedir. İşte bu açıdan ele alındığı zaman biz, (hükümden gozetilen maslahat kesin olarak şudur yargısında bulunmamak suretiyle) taabbud sınırında⁴⁵³ durmuş olamayız.

İTİRAZ: Eğer bu husus caiz olursa, o zaman biz hiçbir şekilde hükümün sirayetine hükmedemeyiz. Çünkü, bilinen hikmet ve maslahatın başka hikmet ya da maslahatın (ya da maslahatların) bulunabileceğini caiz kabul edersek, o takdirde hükmün sadece ona⁴⁵⁴ has olduğuna kesin olarak hükmedemeyiz.⁴⁵⁵ Çünkü o, illetin bir cüzü olabilir⁴⁵⁶ veya fer' (kıyas yapacağımız mesele) bizim bildiğimiz illeti içerse de, bilmediğimiz hikmetten hali olabilir. Bütün bunlar imkan dahilinde iken, —açık bulunandan başka bir illetin bulunmadığını kesin olarak ortaya koymadığımız sürece— ilhak ve tefrîde⁴⁵⁷ bulunmaya imkan kalmaz. Aynı şekilde kıyas yolu da tamamen kapanmış olur ve hiçbir zaman şu hükmün şu illetten dolayı meşru kılındığına dair kesin olarak hükümde bulunulamaz.

[313] **CEVAP:** Hükmün sirayeti doğrultusunda hükmetmek, o şeyin taabbudiliğinin cevazına⁴⁵⁸ mani değildir. Çünkü kıyasın, şer'î bir delil olduğu sahih olarak bilinmektedir. Kıyasın şer'iliği, hiç şüphesiz ki genelde onu uygulayabileceğimiz bir şekilde olacaktır. Şöyle ki: Hükmün meşrû kılınması için illet olmaya elverişli müstakil bir vasıf gördüğümüzde, biz onun dışında başka vasıfların olmadığını ortaya koymakla yükümlü değiliz. Çünkü usûlcüler, illetin kendileri için zahir olanın dışında başka bir vasıf olabileceğini veya zahir olan vasfın illetin tümü değil de illetin bir kısmı olabileceğini; ancak zahir olan vasfın müstakil illetliği, ya da illet olmaya elverişliliği hakkında zann-ı gâlibin bulunmasının hükmün fer'e geçirilmesi için yeterli olabileceğini belirtmişlerdir.

Keza usûlcülerin çoğunluğu (cumhur) bir hükmün birden fazla illetle talilde bulunulmasını caiz görmüşlerdir. Bu illetlerin her biri

453. Burada taabbud, mânânın (illetin) müstakil olarak akılla bilinebileceğine kesin hükmetmemek anlamındadır.

454. Yani aslında mevcut ve zahir olan hikmete (illete).

455. Bunun iki şekli olabilir: Ya hüküm o illetle birlikte başka bir illet için müstakilen olur ve bu durumda (bizim bildiğimiz) illet, illetin bir cüzü durumundadır. Veyahut da hüküm müstakil olarak hem bu illet hem de başka bir illet için konulmuş olur.

456. İletin cüzü, aslın hükmünün fer'e geçmesini sağlamaz ve onun üzerine kıyas yapılamaz.

457. Yani üzerine hüküm bina etmede, ayrıntılara gitmede. (Ç)

458. Cevaz tabirini kullanmıştır. Bundan, müctehidin başka bir hikmeti gözönünde bulundurmaya mecbur olmadığı anlaşılır. Birinci vecih yani emredilen şeylere yapışma ise böyle değildir. Niyetin bulunması ve bulunmaması yönünden bu konu furûda maruf bulunmaktadır.

mustakil ve hepsi de bilinen şeyler olmakla birlikte, biz bunlardan biri ile hükmü talilde bulunuyor ve diğerlerini dikkate almıyoruz. Bu durum - fer'ide bulunacak illetin, aslında esas aldığımız illetten başkası olması veya bulunmaması imkan dahilinde olsa da— kıyasa mani değildir. Bu durum, zâhir olanda kıyasa mani olmadığına göre, zahir olmayan ve mani olmaması öncelikli olarak sabit olacaktır. Durum böyle olunca ileri sürülen itiraz yersiz olacaktır. Aksi sabit olmadıkça, üzerine hüküm bina etmek durumunda olduğumuz şey zâhir olandır ve bunun ötesinde yapacağımız başka birşey de yoktur.

(3)

Üçüncü yön: Şâri Teâlâ, bize yükümlülüklerde gözettiği maslahatların iki kısım olduğunu bildirmiştir:

(a) Usûl kitaplarında bilinen illeti belirleme yollarıyla --mesâlikü'l-ille denilen icmâ, nass, işâret, sebr ve taksim, münâsebet vb. gibi yollarla—ulaşılması mümkün olan maslahatlar (illetler). Bu kısım, hükmü kendileri ile talilde bulunduğumuz ve hükmün meşrû kılınması işte bunlar sebebiyledir dediğimiz kısım olmaktadır.

(b) Bilinen illeti belirleme yollarıyla ulaşılması mümkün olmayan ve ancak vahiy yoluyla vakıf olunabilen illetler. Şâri' tarafından bolluk ve bereketin, İslâm'ın azamet ve izzetinin sebebi olarak gösterilen hükümler; keza muhalefet durumunda çeşitli cezalara maruz kalmaya, düşmanın musallat olmasına, içlerine korku salınmasına, katlık ve benzeri dünyevî ve uhrevî musibetlere düşer olunmasına sebep olarak gösterilen hükümler bu kısımdan olmaktadır.⁴⁵⁹

[314]

459. Meselâ "Dedim ki: 'Rabbinizden bağışlanma dileyin; doğrusu (), çok bağışlayandır. Size gökten bol bol yağmur indirsün. Sizi mallar ve oğullarla desteklesin. Sizin için bahçeler var etsin, ırmaklar akıtsın' (71/10-12) buyrulmaktadır. Şimdi buna kıyasla, acaba bedeninin kuvvetlenmesi ve ilmin artması hakkında da istiğfar bir illet kabul edilebilir mi? Yani bu ve benzeri durumlar, mallar ve oğullarla desteklenme konusuna —"istiğfar" illet kabul edilerek— kıyas edilebilir mi? Başka bir âyetle de: "Allah'a ve peygamberine itaat edin; çekişmeyin, yoksa korkar başarısızlığa düşersiniz ve kuvvetiniz gider" (8/46) buyrulmuştur. Acaba, beden kuvvetinin ve malların gitmesi, âyetle belirlenen başarı ve kuvvetin gitmesine kıyas edilebilir mi? Bunlar, sözü edilen hükümler için illet olarak Şâri tarafından zikredilmiş sebebler olmaktadır. Ancak Şâri'nin bildirmesi olmasa bunları bilmek mümkün değildir. Şimdi bu gibi olan konularda kıyas geçerli midir? Bu konuda müellif şöyle diyor: Bunlar şer'an illet olmakla ve kendilerine başkalarının kıyas edilmesi sahih olmakla birlikte sözü edilen illetler akıl yoluyla kavranabilecek türden değildir. Dolayısıyla mutlaka bunlarda taabbud söz konusudur ve Şâri'nin bildirdiği kadıyla yetinmek ve öte aşmamak durumu vardır. Çünkü şer' yapmak istediğimiz şeyde idrak ettiğimiz benzerlik, ancak talil edilen mutlak ve umûmî olan hususlardadır. Bu kadarı, illetliğin sıhhati için yeterli değildir ki, ilhak ve kıyas caiz olsun.

Çeşitli yerlerde, mükellefin kavrayabildiği maslahat dışında daha başka maslahatların da olabileceği şeriat tarafından belirlenmiş, mükellefin onları çıkaramayacağı ve ona dayanarak hükmü başka bir yere sirayet ettiremeyeceği ifade edilmiştir. Zira diğer mahallin —ki fer' olmaktadır— o illeti içerip içermediğini kesin olarak bilmeyecektir. Bu durumda kıyas yoluyla o illetin dikkate alınmasına imkan yoktur. Dolayısıyla burada mahza taabbud esası üzere durmak mecburiyeti doğacaktır. Çünkü o illetle talilde bulunulan asıl için, yine o illetle talilde bulunulan mutlaklık ya da umûmîlik altına giren dışında bir benzer (fer') ortaya çıkmamıştır. Bu durumda kendisiyle talilde bulunulan hükmü almak mahza taabbud olacaktır. Buradaki taabbudun mânâsı Şâri'in belirlediği sınırdan ileri geri gitmeksizin durmak demektir.

(4)

Bir kimse hâkime: "İnsanlar arasında öfkeli iken niçin hükümde bulunmuyorsun?" diye sorsa; o da "Çünkü böyle bir davranış bana yasaklandı" diye cevap verse, o hâkim cevabında isabet etmiş olur. Nitekim: "Çünkü öfke zihnimi karıştırır. Böyle bir hal sağlıklı bir hükme varamama ihtimalini doğurur" diye cevap vermesi durumunda da isabet etmiş olur. Birinci cevap mahza taabbudilik arzetmektedir. İkinci cevap ise yasaktaki amaca bakmaktadır. Bunların her ikisinin bir arada bulunması ve birbirine münafı olmadıkları caiz olduğuna göre, taabbudiliğe yönelmek caiz olacaktır. Taabbudiliğe yönelmek caiz olunca da bu, ortada bir taabbudiliğin bulunduğunu gösterecektir. Aksi takdirde madum ya da olup olmaması mümkün bulunan ve bu yüzden kendisine yönelinmesi sahih olmayan birşeye yönelmek sahih olmayacaktır. Mutlak surette yönelme sahih olduğuna göre, kendisine yönelinen de mutlak olarak sahih olacaktır ki, bu taabbud yönü olacaktır. Varmak istediğimiz sonuç da budur.

(5)

Maslahatın hükümde gözetilen bir maslahat olması aynı şekilde mefseletin de hükümde gözetilen mefselet olması tamamen Şâri'e ait bir durumdur. Bu konuda aklın bir yeri olmamaktadır.⁴⁶⁰ Hüsün ve

460. Bu durum, illeti belirleme yollarının icmâ veya nass olması halinde açıktır. Aynı şekilde münâsebet olması halinde de durum öyledir. Çünkü dikkate alınacak illetin müessir ya da mülâim olması gerekecektir. Bunlardan her biri de ya nass ya da icmâa dayanmak zorundadır. Müessir, Şâri'in kendisine göre hüküm koyduğu uygun bir nitelik olup bunun bulunduğu hükmün aynısına neden olduğu ya "Kim edep yerine elini dokunursa, abdest alsın" hadisinde olduğu gibi nass ile; veya küçüklük sebebiyle velayet hakkının sübutu konusunda olduğu gibi icmâ ile sabit olur. Mülâim ise: Belirli bir vasıf, belirli bir hükümde, nass veya icma yoluyla illet olarak kullanılmamış olmakla beraber, belli bir vasfın, aynı cins hükümde veya aynı cins vasfın belli bir hükümde ya da aynı cins vasfın aynı cins hükümde nass ya da icmâ ile illet olarak kullanılmasının sabit olmasıdır. Şâri'in dikkate aldığı şeye uygun

kubhun akli olmadıkları kâidesi bunu gerektirmektedir. Şâri' hükmü herhangi bir maslahat için koymuş olduğunda O, onu maslahat olarak belirlemiş/koymuş olmaktadır. Aksi takdirde aklen maslahatın böyle olmaması (yani maslahatın maslahat olmaması) imkan dahilinde olacaktır. Zira bütün eşya ilk konumuna nisbetle birbirine eşittirler ve aklın bunların güzellik ya da çirkinliğine hükmetme imkanı yoktur. Şu halde maslahatın maslahat olması, Şâri' tarafından —aklın kabul edebileceği ve insan tabiatının benimseyeceği şekilde— olmaktadır. Sonuç olarak maslahatlar —maslahat olmaları açısından ele alındığında— onların taabbudî olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Taabbudî olan şeyler üzerine kurulan şeyler de taabbudî olmak zorundadır.

Bu noktadan hareketledir ki, alimler şöyle derler: Yüklülüklerden bazıları vardır ki, sadece Allah hakkıdır ve tamamen taabbudî özellik gösterirler. Ayrıca kul hakkı olanlar vardır. Bu ikinci türden olanda da Allah'a ait bir hak bulunmaktadır. Meselâ: Kasten birisini öldüren kimseye —öldürülen kimsenin yakınları tarafından affedildiğinde— yüz değnek vurulur, bir yıl da sürgün cezası verilir. Suikast yoluyla öldüren kimse asla affedilmez. Kısas haricinde iftira, hırsızlık gibi hadler devlet başkanına intikal ettiği zaman, hak sahibi tarafından bağışlansa bile affolunmazlar. Cariyeyi satan kimse istibara hakkını, karısını boşayan kimse iddet hakkını düşürse bile —kadının rahminin temizliğinin öğrenilmesi kendi hakkı olsa bile— bu feragatı dikkate alınmaz. Ve diğer benzeri taabbudiliğin dikkate alındığını gösteren meselelerde olduğu gibi. Her ne kadar bir hükmün meşru kılınmasını gerektiren mânâ (illet) akulla kavranabilse de, o hüküm mutlak suretle bir taabbudilik yönü içermektedir. Şu halde bütün yüklülükler bir bakıma Allah hakkı olmaktadır. Şöyle ki: Allah hakkı için olanlar zaten belli. Kul hakkı için olan ise, içerisinde Allah'a ait bir hak içermesi ve kulun hakkının Allah'ın haklarından olması açısından Allah hakkı olmaktadır. Zira Allah o hakkı kula asla tanımayabilirdi.

[316]

Yine bu noktadan hareketle âlimlerden birçoğu şöyle demişlerdir: "Yasak, mutlak surette yasak edilen şeyin fesadını gerektirir." Yasagın içerdiği mefsedetin bilinip bilinmemesi arasında fark yoktur. O işe yasaklamayı gerektiren sebep bulunsun ya da bulunmasın netice değişmez; yasak sınırında durmak gerekir. Çünkü, O'nun hakkıdır. Yasaktan geri durulması ise, Şâri'in gözetmiş olduğu maksat olmaktadır. Maksat hasıl olmadıgı zaman, o amel mutlak surette bâtil olacaktır.

duştugu için mülâim diye isimlendirilmiştir. Örnek: Hanefilere göre küçük dul kızın, küçük bâkire kızın evlendirilmesine kıyasla baba tarafından evlendirilmesi gibi. Geriye illeti behrleme yollarından sebr ve taksimle deveran kalmaktadır. Bunlarda da maslahatın Şâri'in belirlemesi ile mi olup olmadığını ve muellifin sözünün kapsamına onların da girip girmediğini anlamak için usul kitaplarının ilgili bahislerine bakınız.

tır. Sonuç olarak ortaya çıkıyor ki, her yükümlülük mutlaka bir taabbudilik unsuru içermekten uzak değildir. Taabbudilik unsuru içerince de, taharet ve diğer ibadetlerde olduğu gibi niyete ihtiyaç gös-
terecektir.

Ancak, kul hakkı içeren yükümlülükler iki kısımdır:

- a) Niyetsiz olarak yapılması sahih olanlar. Bunlar, Şâri' tarafından kul hakkı galebe kaldırılan yükümlülükler olmaktadır. Emanetlerin ve gasbedilen malın geri verilmesi, zorunlu olan nafaka mükellefiyetlerinin yerine getirilmesi gibi.
- b) Niyetsiz sahih olmayanlar. Bunlar da Allah hakkı ağır basan yükümlülükler olmaktadır. Zekât, hayvan boğazlama ve av gibi.

Niyetsiz yapılması sahih olanlar, niyetsiz yapıldıklarında bir sevap kazandırmazlar. Emre uyma niyetiyle yapılmaları durumunda ise, taabbud yani Allah'a kulluk niyeti olduğu için sevap getireceklerdir. Terklerde de durum aynıdır; eğer yapılmaması istenilen şeyler niyetle terkedilmişlerse, onlar da sevap getireceklerdir. Bu konu üzerinde ittifak vardır. Eğer bunlar katkısız kul hakları olsa ve içerisinde Allah hakkı içermeselerdi, o takdirde asla onlardan dolayı sevap bulunmayacaktı. Çünkü sevabın meydana gelmesi, o şeyin emredilmiş ve kesbedilmiş olması hasebiyle tâat olması neticesini gerektirir. Emrolunan şeyler, kendisiyle Allah'a yaklaşılan şeylerdir. Her tâat, Allah'a itâat olması açısından ele alındığında ibadet olmaktadır. Her ibadet de niyete muhtaçtır. Şu halde bu işler de, tâat olmaları açısından niyete muhtaçtırlar.

SORU: Bunlar, sade kul hakkı olmaları açısından emredilmişlerdir; sevap da niyete muhtaç olan tâat olmalarından değil, kul hakkı yönünden meydana gelmektedir.

CEVAP: Bu doğru değildir. Eğer öyle olsaydı, o takdirde sevap niyet olmaksızın meydana gelirdi. Çünkü kul hakkı niyet olmaksızın sadece yapılan fiille gerçekleşmiş olmaktadır. Ancak sevabın gerçekleşmesi için niyete ihtiyaç bulunmaktadır. Keza, eğer sevap niyetsiz meydana gelecek olsaydı, gasbda bulunan bir kimsenin, gasbettiği malın elinden zorla alınması durumunda sevap alması gibi bir netice ortaya çıkacaktı. Halbuki durum, ittifakla —kul hakkı yerini bulmuş olsa da— böyle değildir. Doğrusu şudur: Amelin ibadet olması için niyet şarttır. Buradaki niyetten maksat, Allah Teâlâ'nın emir ve yasasına uyma niyetidir. Bu her bir fiil ya da terkte geçerli olduğuna göre, bundan yükümlü kılınan amellerde genel anlamda taabbudî bir talep bulunduğu neticesi çıkacaktır.

Bu da mesele ile ilgili altıncı delil olmaktadır.

SORU: Bundan, her amelin niyete ihtiyaç göstermesi, niyeti olmayan kimsenin, amelinin sahih olmaması ya da âsî sayılması gibi bir netice lâzım gelir.

CEVAP: Daha önce de geçtiği gibi, kul hakkı içeren fiiller, bazen kul hakkı ağırlıklı bazen de taabbudî yön (Allah hakkı) ağırlıklı olur. Taabbudî yön ağırlıklı olan kısımla ilgili bu itiraz yerindedir. Kul hakkı ağırlıklı kısımda ise, burada kul hakkı, niyet olmaksızın da yerini bulmaktadır. Dolayısıyla bu kısımda işlenen fiiller niyetsiz olarak sahih olurlar, ancak Allah için işlenmiş bir ibadet halini almazlar. Ama emir yönü dikkate alınacak olursa, o fiil bu açıdan ibadet halini alır ve o zaman da niyet gerekli olur. Yani niyetsiz ibadet haline dönüşmez. Burada niyetin lâzım gelmesi ya da ona ihtiyaç duyulması anlamı kastedilmemekte; aksine emre uymuş olma niyeti, o fiili ibadet haline dönüştürmüştür denilmek istenmektedir. Meselâ bir kimsenin, müslüman kardeşini rahatlatmak amacıyla ya da dünyevî bir çıkar elde etmek düşüncesiyle ödünç (ikrâz) vermesi durumunda niyeti ne göre sevap alacak ya da alamayacaktır. Alış-veriş, yeme, içme, nikâh, talâk vb. de aynı şekildedir. İşte bu düşünceden hareketledir ki selef-i sâlihîn [^{radıvallahü anhüm}], yaptıkları işleri niyetli yapmaya büyük gayret sarfediyorlardı ve niyet haline ulaşıncaya kadar birçok fiilden geri duruyorlardı.

FASIL:

Bu açıklamalardan şu netice ortaya çıkar:

Hiçbir şer'î hüküm Allah hakkından hali (uzak) değildir ve bu husus taabbudî yönü teşkil etmektedir. Çünkü kullar üzerindeki Allah'ın hakkı, yalnız O'na kulluk etmeleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaları, mutlak surette emirlerine uyarak yasaklarından da kaçınarak O'na ibadette bulunmalarıdır. Eğer ilk bakışta sırf kul hakkı olduğu sanılan bir fiil⁴⁶¹ ile karşılaşılacak olursa, aslında durum hiç de öyle görüldüğü gibi değildir. Aksine (o hüküm içerisinde mutlaka Allah hakkı da bulunur ancak) dünyevî hükümlerde kul hakkı tarafı ağır basar. [318]

Aynı şekilde bütün şer'î hükümlerde, kullara ait olmak üzere ya dünya hayatına ya da âhiret âlemine yönelik bir hak bulunmaktadır. Çünkü şeriat sadece kulların maslahatlarının temini esası üzerine kurulmuştur. Bu yüzden de hadiste: "Kulların Allah üzerindeki hakkı, O'na kulluk etmeleri ve hiçbir şeyi ortak koşmamaları halinde, onlara azap etmemesidir"⁴⁶² buyrulmuş ve kulların Allah üzerindeki haklarından bahsedilmiştir. Âlimler genelde Allah hakkını "şeriatla sabit

461. Meselâ kıyas gibi. Kıyas hakkından vazgeçmek (af), vazgeçtiği zaman hakkının tamamen düşmesi anlamında kulun hakkı olmaktadır.

462. Müslim, İman, 48.

olan ve akılla kavranılabilir olsun olmasının mükellef için seçenek hakkı bulunmayan şeyler" şeklinde; kul hakkını da "dünyada kulun kendi çıkarlarıyla ilgili olan şeyler" diye tarif ederler. Eğer maslahat, âhiretle ilgili maslahatlardan olursa o, Allah hakkı diye nitelenen kısımdan olmaktadır. Onlara göre taabbudun anlamı, özel bir tarzda⁴⁶³ mânâsı "hükmetti" illeti akıl ile kavranamayan demektir. İbâdet konuları: Allah hakkına, âdetlerle ilgili konular da kul haklarına yönelik olmaktadır.

FASIL:

Fiiller, Allah ve kul haklarına nisbetle üç kısımdır:

(1)

Katkısız Allah hakkı bulunan fiiller. İbâdetler gibi. Daha önce de geçtiği gibi bunların esasını taabbudilik oluşturur. Bu kısımdan olan fiiller, emre tam bir uygunluk gösterirlerse sahih olurlar; aksi halde sahih olmazlar.

Delili: Taabbudilik, illetin akılla kavranılamaması demektir ve bu gibi konularda kıyas yürütmek sahih değildir. İletti akılla kavranılamadığına göre, bu Şâri'in o fiilden maksadının belirlenen şekil, kalıp ve sınırların korunması, öte aşılmaması olduğunu gösterir. Bu durumda fiil tam istenildiği şekilde meydana gelirse, Şâri'in kaskına uygun düşmüş olur; aksi takdirde ise muhalefet edilmiş olur. Biz, fiilin illetinin akılla kavranamaz olmasının o şeyin taabbudiliğine, dolayısıyla belirlenen şekil ve sınırların korunması gereğine bir delil olamayacağını bir an kabul etsek bile, (istenilene tam bir uygunluk göstermeden işlenilen) o fiilden zimmetin⁴⁶⁴ temize çıkmaması (bu konuda delil olarak) yeterlidir. Zimmetin temize çıkmaması, sorumluluktan talebe uygun olmayan fiille değil, tam bir uyum gösteren fiille çıkılması zaruretinin bir gereği olmaktadır.

Yasak (nehiy) da bu konuda aynen emir gibidir. Çünkü yasak, yasaklanan şeyin sahih olmamasını gerektirir. Bu ya "Yasak, yasaklanan şeyin mutlak surette fesadını gerektirir" kâidesine binaen böyledir. Ya da yasağın, yasaklanan fiilin Şâri'in kaskına muhalif düşmesini gerektirmesinden dolayıdır. Bu muhalefet de ya fiilin aslında olur: Altıncı bir namaz eklenmesi veya namazlardan birinin terkedilmesi gibi. Ya da fiilin niteliğinde olur. Kur'ân okumanın (kırâat farzının) rükûda ve secdede gerçekleştirilmesi, mekruh vakitlerde namaz

463. Yani kıyasa esas olabilecek tarzda husûsî illet ve hikmetin kavranması demektir. Yoksa genel boyutuyla hikmetler/illetler taabbudi olan konularda da mevcut bulunmaktadır.

464. Zimmet, uhde, sorumluluk gibi anlamlara gelir. Türkçe'deki "Boynumun borcu olsun" ifadesindeki "boyun" kelimesi ile aynı anlama gelir.(Ç)

kılınması gibi. Zira bunlar eğer Şâri'in maksadına uygun düşseydi, o takdirde onları yasaklamaz; ya emreder ya da tercihe bırakır, hakkın-
da izin verirdi. Çünkü Şâri'in kasdı sebebiyle ilk anlaşılan şey, izin ol-
maktadır; dolayısıyla onu öte aşmaz.

Buna göre, hakkında yasak bulunduğu halde işlenen ya da emre
uygun olmayarak işlenen bir fiili sahih kabul etmeye çalışan birini gö-
rürsen aşağıdaki ihtimallerden biri sebebiyle öyle davrandığını bilme-
lisin. Bunlar:

- (a) Bu kimse, ya o konuda bulunan emir ya da yasağın sıhhatine
inanmamaktadır.
- (b) Ya ona göre bu emir ya da yasak bağlayıcı türden değildir.
- (c) Ya da fiilin özünden ayrılması mümkün olan bitişik bir özel-
lik vardır ve emir ya da yasak o özellikle ilgili bulunmaktadır.
Ayrılması mümkündür görüşüne göre gasbedilen bir arazide
kılınan namaz örneğinde olduğu gibi.
- (d) Ya da meydana gelen olayı, hikmeti kavranılabilen ve masla-
hatla talil edilebilen türden saymakta ve böylece onların hü-
kümlerine tabi tutmaktadır. Daha önce de geçtiği gibi sırf Al-
lah hakkı içeren fiillerde bu durum son derecede azdır ve on-
larda taabbudîlik esas umde olmaktadır.

(2)

Allah hakkı ile kul hakkı karışık bulunan fakat Allah hakkı ağır [320]
basan fiiller. Bu kısım fiillerin hükmü de aynen birinci kısım fiillerin
hükmü gibidir. Çünkü bu tür fiillerde kul hakkı şer'an atılmış olunca,
o sanki hiç dikkate alınmamış gibi bir hal almıştır. Eğer dikkate alın-
saydı, o takdirde zaten muteber olurdu. Halbuki biz bunun tersi du-
rumdan bahsediyoruz. Cana kıymak gibi. Zira bir kimsenin fitne ve
benzeri şer'i bir zarûret olmaksızın kendi nefsini ölüme teslim etmesi
gibi bir hakkı bulunmamaktadır.

Buna göre, hakkında yasak bulunduğu halde işlenen ya da emre
uygun olmayarak işlenen bir fiili sahih kabul etmeye çalışan birini gö-
rürsen bunun yukarıda belirtilen üç ihtimalden⁴⁶⁵ biri sebebiyle oldu-

465 Geçen dördüncü ihtimal — ki fiilin hikmeti kavranılabilen ve maslahatla talil
edilebilen türden sayılması ve böylece onların hükümlerine tabi tutulması
ihtimali olmaktadır — niçin dikkate alınmıyor? Halbuki o ihtimal burada, ön-
cekinden daha yakın olmaktadır. Çünkü daha önceki mahza taabbudî olan
kısmı ile ilgili idi ve o kısmı bu şekilde yormak daha uzak bulunuyordu. Bu
ikinci türden olup da her iki nev'iden hak içeren fiiller ise öyle değildir. Çün-
kü bu nev'in talil edilebilen şey üzerine yorulması bir önceki kısımdan daha
yakın olmaktadır. Ancak şöyle denilebilir: Müellif bu dördüncü ihtimali 'Da-
ha önce de geçtiği gibi sırf Allah hakkı içeren fiillerde bu durum son derecede
azdır ve onlarda taabbudîlik esas umde olmaktadır' demek suretiyle tümden
yok saymıştır. Bu yüzden de burada o ihtimalden bahsetmemiştir.

- 23) gunu bilmelisin Bir dördüncü ihtimal daha vardır: O da, bu gibi fiillerde kul hakkının daha ağır bastığı görüşünde bulunmasıdır.

3.

Her ikisi tur haktan da içermekle birlikte, kul hakkı ağır basan fiiller Bunların esasını, hikmetleri/illetleri akılla kavranılabilen fiiller oluşturur. Bu tur fiiller, gelen emir ya da yasağa uygun olarak işlenirlerse, sahih olacakları konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Çünkü kulun maslahatı bu şekilde ya dünyada hemen ya da ahirette istenilen biçimde gerçekleşmiş olmaktadır. Eğer emir ya da yasağa bir muhalefet söz konusu olursa, o zaman konu üzerinde durmak gerekecektir. Burada esas nokta kulun maslahatının korunması ilkesidir. Bu tur muhalif işlenen fiillerle birlikte —fiilin vukûundan sonra da olsa— kul hakkı: (a) Ya emir veya yasağa uygun olarak işlenmesi halinde gerçekleştiği ölçüde veya daha da fazla bir düzeyde gerçekleşmiş olacaktır. (b) Ya da gerçekleşmeyecektir. Eğer kulun hakkının gerçekleşmediği farzedilecek olursa, o amel bâtil olacaktır. Çünkü fiilde gözetilen Şâri'in maksadı gerçekleşmemiştir. Eğer kulun hakkı gerçekleşmişse —ki bu hakkın meydana gelmesi, muhalif olarak işlenen sebepten başka bir sebebin sonucu⁴⁶⁶ olacaktır— fiil sahih olacaktır ve yasağın gereği kul hakkına nisbetle ortadan kalkmış olacaktır.⁴⁶⁷ Bu yuzdendir ki İmam Mâlik, müşterinin azad etmesi durumunda mudebber⁴⁶⁸ kölenin satışını sahih kabul etmiştir. Çünkü bu yasak akitte gözetilen amaç, azad işinin ortadan kalkmasını engellemektir. Ona göre azad işi müşteri tarafından gerçekleştirildiğine⁴⁶⁹ göre, bu akdin kölenin hakkına nisbetle feshedilmesinin bir anlamı yoktur. Aynı şekilde, bir başkasının hakkı taalluk ettiği için yasak olan bir akit de, o kişinin hakkını düşürmesiyle sahih olur. Çünkü buradaki yasağın, bir başkasının hakkından dolayı olduğunu kabul ediyoruz. O kişi de kendi hakkını düşürmeye razı oluyorsa, buna hakkı vardır. Bu kısmın örnekleri çoktur. Buna göre, hakkında yasak bulunduğu halde işlenen ya da emre uygun olmayarak işlenen bir fiili sahih kabul etmeye çalışan birini görürsen bunun yukarıda belirtilen üç ihtimalden biri sebebiyle olduğunu bilmelisin.⁴⁷⁰

466. Çünkü, Şâri'in kulun maslahatını koruma amacıyla bir fiili yasaklaması, sonra da o maslahatın bizzat yasaklanılan o fiille ortaya çıkması mümkün değildir.

467. Allah hakkına nisbetle ise yasağın gereği olan günah ortadan kalkmayacaktır. Allah hakkı, kulun yasağa cüret etmemesi idi. Bu cüretin satıcı ya da müşteri tarafından gösterilmesi arasında bir fark yoktur.

468. Azadı, efendisinin ölümüne bağlanan köle. (Ç)

469. Hem de daha uygun bir şekilde. Çünkü müşteri onu azad etmekle hürriyetine derhal kavuşmuş olur. Oysa ki müdehberin hürriyeti ancak efendisinin ölümünden sonra gerçekleşecektir. Belki de kendisi efendiden daha önce ölecek ve hiç gerçekleşmeyecektir.

470. Köle meselesinde uygulanması üçüncü ihtimale göre olmaktadır. O

YIRMINCI MESELE:

Dünya Yüce Allah'ın kudretinin bir tecelli yeri olsun diye yaratılmış ve nimetlerle donatılmıştır. Bunun neticesinde kullar onları elde edecekler ve onlardan faydalanacaklar, Allah'ın bu nimetlerine karşı şükürde bulunacaklar; sonunda da âhiret hayatında Kur'ân'da ve hadislerde belirtildiği üzere hesap verecekler ve karşılık göreceklerdir. Bu durumda, bize bu hususları bildiren şeriâtın, her nimete karşı nasıl şükredileceğini ve yeryüzüne yayılan bu nimetlerden genel olarak nasıl istifade edileceğini de bildirmesi gerekecektir.

Şeriatta gözetilen bu iki kasıt delillendirmeye ihtiyaç göstermeyecek şekilde gayet açıktır. Meselâ şu âyetlere bir bakalım: *"Allah sizi annelerinizin karnından birşey bilmez halde çıkarmıştır. Belki şükredersiniz diye size kulak, göz ve kalb vermiştir"* ⁴⁷¹; *"Oysa, sizin için kulluklar, gözler ve kalbler veren O'dur. Pek az şükrediyorsunuz"* ⁴⁷²; *"Artık Beni anın, Ben de sizi anayım. Bana şükredin, nankörlük etmeyin"* ⁴⁷³; *"Ey inananlar! Sizi rızıklandırdığımızın temizlerinden yiye; yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız, O'na şükredin"* ⁴⁷⁴; *"Eğer şükrederseniz and olsun ki, size karşılığını artıracam; nankörlük ederseniz bülün ki azabım pek çetindir."* ⁴⁷⁵ Şükür, sana nimet olarak verilen şeyi, nimet verenin rızası doğrultusunda kullanmandır. O halde şükür, O'na külli olarak yönelmek anlamına gelir. Külliliğin mânâsı ise, her durumda gücü ölçüsünce O'nun rızasının gereği doğrultusunda hareket etmektir. *"Allah'ın kullar üzerindeki hakkı, O'na kulluk etmeleri ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarıdır"* ⁴⁷⁶ hadisinin mânâsı da işte budur.

[322]

Bu hususta ibâdet konuları ile âdetler arasında fark yoktur.

İbâdetler, asla ortaklık kabul etmeyen Allah haklarından olmaktır. Onlar O'na yöneliktir.

Âdetlere gelince, bunlar da külli bir yaklaşımla ele alındıklarında Allah hakkından olmaktadır. Bu yüzdendir ki, iyi ve temiz şeylerden olup da helal bulunan nimetlerin haram kılınması caiz değildir: Yüce Allah: *"Allah'ın kulları için yarattığı ziynet ve temiz rızıkları haram*

da muhalefetin fiilin özünden ayrılması mümkün olan bir niteliğe yönelik olması idi. Örnekte azad işi, bir köle üzerinde gerçekleşmiştir. Bu kölenin müdebberlik vasfının kendisinden ayrılarak normal köle (kınn) haline dönüşmesi mümkündür. Gasbedilen arazide kılınan namaz örneğinde olduğu gibi. Namaz, gasbedilen araziden ayrı bir şeydir. Gasbedilen bir mekanda zorunlu olarak namaz kılma gereği gibi bir durum yoktur. Çünkü bu vasıf, namaz (ya da gash) için ayrılmaz nitelikte değildir.

471. Nahl 16/78.

472. Mü'minûn 23/78.

473. Bakara 2/152.

474. Bakara 2/172.

475. İbrahim 14/7.

476. Müslim, İman, 48.

kılan kimdir? 'Bunlar dünya hayatında inananlarındır, kıyamet gününde de yalnız onları içindir' de" ⁴⁷⁷; "Ey inananlar! Allah'ın size helal kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın, hududu da aşmayın..." ⁴⁷⁸ buyurmakta ve helal olan birşeyi haram kılmayı yasaklamakta ve böyle bir tutumun Allah hakkına karşı bir tecavüz olduğunu bildirmektedir. Bazı sahabiler, helal olan bir kısım şeyleri kendilerine haram kılmaya yeltendiklerinde Hz. Peygamber [^{alevussalâtu ves-selâm}] onlara tepki göstermiş ve: "Kim benim sunnetimden yüz çevirirse, o benden değildir" ⁴⁷⁹ buyurmuştur. Yüce Allah, temiz olan şeylerden bazılarını kendisine haram kılan kimseleri yermiş ve şöyle buyurmuştur: "Allah, kulağı çentilen, salıverilen, erkek dişi ikizler doğuran, on defa yavrulamasından ötürü yük vurulmayan hayvanların haram kılınmasını (adanmasını) emretmemiştir; fakat inkâr edenler Allah'a karşı yalan uydururlar ve çoğu da akletmezler" ⁴⁸⁰; "Bu hayvanlar ve ekinleri dilediğimizden başkasının yemesi yasaktır; bir kısım hayvanların sırtlarına yük vurmamak da haramdır iddiasında bulunarak... O'na iftira ederler" ⁴⁸¹ Bu âyetlerde Yüce Allah, ekinler ve hayvanlarla ilgili düzdükleri yanlış inançlarından dolayı onları yermiştir. Bazı şeyleri haram kılmaları da bu düzmece inançlarından olmaktadır. Bu konudan amaçlanan da budur.

Aynı şekilde âdetler bahsinde, kazanma (kesb) ve onlardan faydalanma yönünden de Allah'ın hakkı bulunmaktadır. Çünkü başkalarının hakkı da şer'an koruma altındadır ve bu konuda hak sahibi dışındaki diğer insanların o hakkı düşürme yetkileri bulunmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında zaman bu hak Allah hakkı olmaktadır. Cüz'î olarak ele alındığında zaman kul kendi hakkını düşürebilmektedir; küllî olarak ele alındığında ise böyle bir yetkisi bulunmamaktadır. ⁴⁸² Bizzat mükellefin kendisi dahi bu hak içine girmektedir. Mükellefin kendi canına kastetmesi ya da organlarından birini itlâf etmesi gibi bir yetkisinin bulunmaması bu hususu ortaya koymaktadır.

Şu halde, âdetlerle ilgili konularda da iki açıdan Allah hakkı bulunmaktadır:

- (1) Zarûriyyât altına dahil bulunan ilk küllî vaz' (konuluş) açısından.

477. A'râf 7/32

478. Mâide 5/87.

479. Daha önce geçti. bkz. [1/342]

480. Mâide 5/103.

481. En'âm 6/138

482. Yani kulun kendisine ait her hakkı düşürme yetkisi bulunmamaktadır. Meselâ can üzerinde kulun onun korunması doğrultusunda bir hakkı bulunmaktadır. Aynı hak Allah içm de bulunmaktadır. Ancak Allah'a ait olan bu hak, kulun kendi hakkını düşürmesiyle düşmemektedir. Aksine canını helâke maruz bırakan ya da ihmal gösteren kimse sorumlu olmaktadır. Akıl, nesil, mal gibi diğer zarûri olan âdiyyât hakkında da durum aynıdır.

- (2) İnsanlar arasında adaletin teminini, üstün hikmet doğrultusunda maslahatın gerçekleştirilmesini gerektiren tafsîlî vaz' açısından. Bu durumda tamamı üç kısım olmuştur.⁴⁸³

Aynı şekilde âdetlerle ilgili konularda iki açıdan kul hakkı bulunmaktadır:

- (1) Âhiret yurdu açısından. Bu açıdan söz konusu hak kulun hak karşılığında cennet nimetleriyle karşılanması, cehennem azabından da korunmasıdır.
- (2) Dünya hayatı açısından. Dünya hayatı ile ilgili konularda nimetlerin kula ulaşması en kâmil şekli üzere olacaktır. Ancak bu, "*Bunlar dünya hayatında inananlarındır, kıyamet gününde de yalnız onlar içindir*"⁴⁸⁴ âyetinde de ifade edildiği üzere herkese kendinde bulunan bir özellik ölçüsünde olacaktır.⁴⁸⁵

Tevfik ancak Allah'tandır.

483. Çünkü âdetler: a. Küllî açıdan ele alındığında sırf Allah hakkı bulundurmaktadırlar. Dolayısıyla meselâ helalin haram kılınması gibi asla sahih olmayan fiiller vardır. b. Başkasına nisbetle kul üzerinde bulunan Allah hakkı. Bu tür Allah hakkı, kulun hakkını düşürmesiyle düşer. c. Kul düşürse de düşmeyen Allah hakkı. Bu son iki türden olan Allah hakkı, başka kulların hakkı söz konusu olduğu içindir. Birinci türden olan ise böyle değildir. O doğrudan kul üzerinde sabit bulunan bir hak olmaktadır. Helal olanı haram, haram olanı helal kılmamak, kendi malını itlaf etmemek gibi. Bu tür Allah hakkında başkalarının hakkı dikkate alınmamaktadır.

484. A'râf 7/32.

485. Kulun temiz nimetlerle faydalanması, Allah tarafından kulun bir hakkı kabul edilmiştir. Nitekim âyette "*Allah'ın kulları için yarattığı ziynet ve temiz rızıkları haram kılan kimdir? 'Bunlar dünya hayatında inananlarındır, kıyamet gününde de yalnız onlar içindir' de*" buyurmaktadır. Ancak kulun dünya nimetlerinden istifadesinin mutlak bir hak olmadığını, aksine koymuş olduğu kurallar doğrultusunda olması gerektiğini belirtmiştir. Böylece başkalarının hakkına karşı bir tecavüze meydan verilmemesini istemiştir. Ayrıca herkes kendisine takdir edilen oranda istifade edecektir ve herkes bu konuda eşit de değildir.

YÜKÜMLÜLÜKLERDE MÜKELLEFİN MAKSADI (NİYETİ)

On iki mesele altında ele alınacaktır.

BİRİNCİ MESELE:

Ameller niyetlere göredir; hem ibadet hem de âdet türünden olan tasarruflarda önemli olan maksatlardır.

Konu ile ilgili deliller sayılamayacak kadar çoktur.

[324]

Maksat ve niyetlerin, âdetlerle ibâdetler arasını ayıran bir unsur olması, keza ibâdetler içerisinde vacibi vacip olmayandan ayırması, âdetler içerisinde vâcib, mendub, mübah, mekruh, haram, sahîh, fâsîd ve benzeri hükümlerin arasının yine maksatlarla ayrılması onların dikkate alındıklarını göstermeye yeterli bir delildir. Aynı amel işlenir ve onunla bir durum kastedilir, ibadet olur¹; başka bir durum kastedilir, ibadet olmaz. Hatta bir fiil işlenir ve onunla bir durum kastedilir ve sonuçta iman edilmiş olur; aynı fiille bir başka durum kastedilir ve kâfir olunur. Allah için ya da put için secde etmek gibi.

Aynı şekilde, fiil işlenirken bir kasıt bulunursa o fiile teklifi hükümler taalluk eder; niyetten uzak olarak gerçekleşmişse, o fiile herhangi bir teklifi hüküm bağlanmaz. Uykuda bulunan, gâfil olan, ya da cinnet geçiren (deli, mecnun) kimselerin fiilleri gibi.

Konu ile ilgili bazı nasslar: *"Oysa onlar, doğruya yönelerek, dini yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk etmekle emrolunmuşlardı"*²; *"Öyle ise dini Allah için halis kılarak O'na kulluk et"*³; *"Gönlü iman ile dolu olduğu halde, zor altında olan kimse müstesna, inandıktan son-*

1. Kul hakkı ağır basan âdetler bahsinde de geçtiği gibi bunlar niyetle ibâdet haline dönüşmektedir. Niyet unsuru bulunmadığı zaman ise ibadet olmaktan çıkmaktadır. Meselâ mübah olan fiillerin işlenmesi gibi. Bunlar sırf verilen izin ya da nefsin hazzı açısından işlendikleri zaman sıradan âdet olma özelliğini öte aşamazlar. Aynı şekilde namaz ve diğer ibadetler eğer Allah'ın emrine uyma amacıyla işlenirse ibâdet olurlar; ama riya ya da makam ve mevki elde etme niyetiyle yapılırsa o zaman da masiyet halini alırlar.
2. Beyyine 98/5.
3. Zümer 39/2.

ra Allah'ı inkâr edip, gönlünü kâfirliğe açanlara Allah katından bir gazap vardır" ⁴; "Verdiklerinin kabul olmasına engel olan, Allah'ı ve peygamberini inkar etmeleri, namaza tenbel tenbel gelmeleri, istemeye istemeye vermeleridir" ⁵; "Kadınları boşadığınızda, müddetleri sona ererken, onları güzellikle tutun, ya da güzellikle bırakın, haklarına tecavüz etmek için onlara zararlı olacak şekilde tutmayın..." ⁶; "...Edilen vasiyyetten ve borcun ödenmesinden sonra zarara uğratılmaksızın (mirasta) ortak olurlar" ⁷; "Mü'minler, mü'minleri bırakıp kâfirleri dost edinmesinler; kim böyle yaparsa Allah katında bir değeri yoktur, ancak, onlardan sakınmanız hali müstesnadır..." ⁸ Bazı hadisler de şöyle: "Ameller niyetlere göredir ve herkes için ancak niyet ettiği vardır" ⁹; "Kim Allah'ın dininin yüce olması için savaşırsa, Allah yolunda cihad eden kimse işte odur" ¹⁰; "Ben şirkten en müstağni olanım. Kim bir amel işler ve o amelde bana bir başkasını ortak koşarsa, ben payımı o ortağıma bırakır (ve o ameli kabul etmem.)" ¹¹ Bu mânâyı şu âyet de teyit eder: "Rabbine kavuşmayı uman kimse yararlı iş işlesin ve Rabbine kullukta hiç ortak koşmasın." ¹² Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vasselâm] ihramlı bir kimse için, eğer kendisi avlamamış ya da kendisi için avlanmamışsa av etinden yemeyi helal kılmıştır. ¹³ Aslında bu konu gayet açıktır ve delillendirmeye de hiç ihtiyaç yoktur.

İTİRAZ: Niyet ve maksatlar kısmen dikkate alınmış olsalar da, mutlak sûrette ve her hal ve durumda dikkate alınmamıştır. İddiamızı doğruluğuna deliller vardır:

(1)

Şer'an yapılmaya zorlanılan ameller vardır. Bir fiili zorla yapan kimse, zoraki yaptığı o fiilde Şâri'in emrine uymuş olmayı amaçlamaz. Zaten zorlama da bunun için yapılmıştır. Böyle bir kimse, kendisine ulaşacak cezayı gidermek için o fiili işlediği zaman, bu haliyle emredilmiş fiili kastetmiş olmaz. Çünkü kabullenilen tez, amellerin ancak

4. Nahl 16/106.
5. Tevbe 9/54.
6. Bakara 2/231.
7. Nisâ 4/12.
8. Âl-i İmrân 3/28.
9. Daha önce geçti. bkz. [1/298].
10. Hz. Peygamber'e (as) sorarlar: "Ya Rasûlallah! Bir adam vardır kahramanlık için savaşır, bir diğeri soy-sop için savaşır. Bir üçüncüsü de gösteriş için savaşır. Bunların hangisi Allah yolundadır?" Karşılık olarak Hz. Peygamber yukarıdaki cevabını verir. bkz. Buhârî, Tevhîd, 28; Müslim, İmâre, 150; İbnü Mâce, Cihâd, 13; Tirmizî, Fedâilu'l-cihâd, 16; Ahmed, 4/297.
11. Müslim, Zühd, 46.
12. Kehf 18/110.
13. Yani niyetin helal ve haram konusunda da etkisi bulunmaktadır.

meşrû niyetleriyle sahih olacağı şeklinde idi. Bu kişi ise böyle bir niyette bulunmamıştır. Dolayısıyla şer'i zorlama altında yaptığı bu amelin sahih olmaması gerekecektir. Sahih olmayınca da o ameli işlemiş olmasıyla işlememiş olması arasında bir fark olmayacaktır. Bu durumda o kimseden, söz konusu ameli ikinci bir defa yine işlemesi istenilecektir. İkincisinde de aynen birincisinde olduğu gibi olacak ve bir teselsüldür gidecek; ya da zorlama abes (beyhude) olacaktır. Her ikisi de muhaldır. Ya da üçüncü bir şık olarak amel niyetsiz sahih olacaktır.¹⁴ Bizim demek istediğimiz de budur. (326)

(2)

Ameller iki kısımdır: Âdetler ve ibâdetler. Âdetlerin işlenmesi sırasında emre uymuş olma için niyete ihtiyaç bulunmadığı, aksine onların sadece meydana gelmiş olmalarının yeterli olduğu fukaha tarafından belirtilmiştir. Meselâ, vediaların (emanetlerin) ve gasbedilmiş malların iâdesi, eş ve akraba nafakalarının ödenmesinde olduğu gibi. Bu durumda nasıl olur da mutlak olarak 'Her türlü tasarruflarda önemli olan maksatlardır' diye genellemeye gidilebilir?! İbâdetlere gelince, bunlarda da niyet yine mutlak sûrette şart koşulmuş değildir. Aksine bu konuda da ilim adamları arasında tafsilat ve görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Meselâ ilim adamlarından bir grup abdestte niyetin şart olmadığını ileri sürmüşlerdir. Oruç ve zekat konusunda da durum aynıdır. Halbuki bunlar ibadetlerdir. Sonra gayr-ı ciddî (hezl) olarak azad ve adakta (nezir) bulunan kimseyi, yaptığı tasarruflarıyla ilzam etmişlerdir. Nitekim nikah, talâk ve ric'at konusunda da aynı tavrı göstermişlerdir. Hadislerde de: "Üç şey vardır ki onların ciddisi de, ciddî şakası da ciddîdir: Nikâh, talâk ve azâd" ¹⁵; "Kim oyun olsun diye nikah akdederse, ya da oyun olsun diye boşarsa ya da oyun olsun diye azadda bulunursa tasarrufu geçerlidir" ¹⁶ buyrulmuştur. Hz. Ömer de şöyle demiştir: "Dört şey vardır ki, konuşulduğu zaman geçerli olurlar: Talak, azad, nikah ve adak."

Gayr-ı ciddî bulunan (hâzil) bir kimsenin şaka yolu ile bu gibi bir tasarrufta bulunması durumunda, onların hakikaten meydana gel-

14. Yani ya zorlamada teselsül lazım gelecek ya da zorlama belli bir yerde duracaktır ve buna rağmen Şâri'in fiilden beklediği imtisal (emre uyma) amacı gerçekleşmemiş olacaktır. Bu durumda meydana gelen zorlama Şâri'in amacını gerçekleştirilmeyen bir abes (beyhude şey) olacaktır. Şâri'in beyhude şeylerle uğraşması muhaldır. Nitekim teselsül de haddizatında muhal olmaktadır. Şu halde geriye zor altında işlenen bu amelin niyet olmaksızın sahih ve Şâri'in amacını gerçekleştirmiş olması şıkkı kalmaktadır ve dolayısıyla iddia edilen tez doğruluğunu yitirmektedir.

15. Ebu Davud, Talâk, 9. Eleştiriye konu olan hadis, Hâfız tarafından hasen olarak nitelenmiştir.

16. Şevkânî bu anlamda bazı rivayetlere yer vermiştir. Abdurrezzak bu sözü, Hz. Ali'den, Hz. Ömer'den ve Hz. Ebu Zer'den mevkûfolarak rivayet etmiştir. İsnadında inkıtâ (kopukluk) vardır.

mesine yönelik bir kasdının bulunmayacağı açıktır. Mâlikî mezhebinde bir kimse Ramazan ayında oruç tutarken, oruç niyetinden vazgeçse fakat bîlfiil orucunu bozmasa o kimsenin orucu sahih olmaktadır.¹⁷ Bir kimse öğlen namazını kılarken tamamladım zannıyla iki rekat sonunda selam verse ve sonra da iki rekat nafilâ namaz kılsa, sonra farzı tamamlamadığını hatırlasa, nafilâ olarak kıldığı iki rekat farzın kılma-
dığı diğer iki rekati yerine geçer. Niyetten vazgeçilmesi meselesinin aslı ihtilâflı bir konu olmaktadır.¹⁸ Bütün bunlar gerçek anlamda niyetin bulunmaması durumunda ibadetin sahih olabileceği konusunda açık olmaktadır.

(3)

Bazı ameller vardır ki aklen onlarda emre uyma (imtisâl) kasdının bulunması imkansızdır. Yaratıcının varlığını bilmeye ulaştıran ilk düşünce, imanın tamamlanması için zorunlu olan şeyleri bilme gibi. Bunlarda emre uyma kasdının bulunması, âlimlerin de belirttikleri gibi muhaldir. Bu durumda nasıl olur da: 'Niyet olmaksızın hiçbir amel sahih olmaz' denilebilir?! Bütün bunlar sabit olduğuna göre tezinizin doğru olmadığı ortaya çıkar. Dolayısıyla şu sonuca ulaşılır: Her amel niyet ile değildir; her türlü tasarrufta önemli olan mutlak surette niyet ve maksatlar değildir.

CEVAP: Bu itiraza iki hususu belirterek cevap vereceğiz:

(1)

Amellere taalluk eden maksatlar iki türdür:

(a) **Her fâil-i muhtârda, hür irade sahibi olması açısından zorunlu olarak bulunması gereken maksatlar:** Burada 'Her amel şer'an niyeti ile muteber olmaktadır' demek sahih olur. Onunla Şâri'in emrine uymuş olmayı kasdetsin etmesin far-
ketmez ve bu durumda teklifi hükümler o amele taalluk eder. Daha önce belirtilen deliller bu hususa delalet etmektedir. Çünkü her akıllı ve hür iradeli (muhtâr) fâil, işlediği fiilde mutlaka bir amaç bulundurur. Bu amaç iyi ya da kötü olması, yaptığı işin de şer'an yapılması ya da terki istenilen birşey olması ya da yapılmaması istenilen birşey olması önemli değildir. Eğer fiilin ihtiyarı bulunmayan bir kimse tarafından işlendiğini farzedecek olursak, —zor altında kalan, uyku halinde olan, cinnet geçiren ve benzeri mükellef olmayan kimse-
lerin durumunda olduğu gibi—, o takdirde bunların fiillerine,

17. Bu görüş zayıf da olsa, meselenin desteklenmesi için yeterlidir.

18. Niyetin atıldığı (rafd) zamana isabet eden kısım ibadet niyetinden hali olmaktadır. Aynı şekilde kıldığı iki rekatta da farziyete niyet etmemiştir. Nafilâ niyeti ise ona göre farz niyeti yerine geçmemektedir.

geçen delillerin gereği taalluk etmeyecektir. Bu tarzda olan şeyler, Şâri' tarafından amaçlanmış şeyler değildir. Geriye, ihtiyar ile yapılan şeylerin mutlaka bir kasıt içermesi zorunluluğu kalmaktadır. O zaman da onlara hükümler taalluk edecektir ve getirilen genellemeden hiçbir amel geri kalmayacak; onun çerçevesi altına girecektir. İtirazda ileri sürülen herşey, bu iki kısmın dışına çıkamaz. Çünkü bu durumda (328) olan ya kendisi gibiler için şer'an maksut bulunan ikrah (zorlama) veya hezl veya delil talebi ya da benzeri durumların gereğinin kaldırılmasını kastetmiştir ve bu durumda o tasarruf o şer'i hüküm üzere indirilecek ya kabul edilecek ya da edilmeyecektir. Ya da hiçbir kasıt bulunmayacak ve o halde de ona hiçbir hüküm taalluk etmeyecektir. Eğer bir hüküm taalluk etmekte ise, bu teklif hitabı ile değil vaz' hitabı ile olacaktır. Dolayısıyla biz uykudan ya da gafletten dolayı orucu bozacak şeylerden kendisini tutan bir kimsenin orucunu eğer sahih kabul edecek olursak, bu vazî hitabın bir neticesi olacaktır. Sanki Şâri' Teâlâ aynı imsaki, orucun kazasının düşürülmesine ya da şer'an o orucun sahih kılınmasına sebep olarak belirlemiştir şeklinde yorumlanacak; o onunla vücûben yükümlüdür mânâsı çıkarılmayacaktır. Diğer örneklerde de durum aynıdır.

- (b) **İkinci kısım:** Her fiil için zarûrî olmayan, aksine taabbudî olan fiiller için —taabbudî olmaları açısından— zorunlu olan niyet ve maksatlar. Çünkü ihtiyar altına giren bütün fiiller, niyet ve kasıt bulunmaksızın taabbudî özellik göstermezler. Bu konuda namaz, hac vb. gibi aslî ibadet olarak konulanlar hakkında bir problem yoktur. Âdetlerle ilgili olanlara (âdiyyât) gelince, bunların niyet olmaksızın taabbudî fiillerden (taabbudiyyât) olmalarına imkan yoktur. Bu konuda amellerden hiçbirisi de müstesnâ değildir. Sadece (Allah'ı bulma maksadını taşıyan) ilk düşünce bundan hariçtir; çünkü onda niyetin bulunmasına imkan yoktur. Ancak o da aslında, onda bulunan taabbud kasdı kendisine yönelmiş değildir anlamına gelir ve ona dair teklifi bir hüküm taalluku asla söz konusu olmaz. Çünkü tâkat üstü yükümlülük yoktur. Aynı amele¹⁹ (yani ilk düşünceye) vücûb hükmünün taallukuna gelince, onun sıhhati konusunda tereddüt yoktur. Çünkü onun-

19. Allah'a ulaşmak için yapılan tefekkür olmaktadır. Bu ilâhî marifete ulaştırılan bir ameldir. Bu mümkündür ve dolayısıyla kendisine teklif hükmü taalluk edecektir. Ancak bu tefekkürde, emre uymuş (imtisal) olma kasdının bulunması mümkün değildir. Çünkü emre uyma kasdının olabilmesi için önce bu tefekkürle mutlaka Allah'ın bilinmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla ilk tefekkürde kasdın bulunması mümkün değildir. Mümkün olmadığı için de hitap konusu olmayacaktır.

la mukellef olan kimse onu yapmaya kadirdir ve onu gerçekleştirmekle imkânına da sahiptir. Aynı amelle taabbud kasdında bulunması ise böyle değildir; çünkü o muhaldir. Dolayısıyla da o, tâkat ustü şeylerden sayılır ve şer'an bu kasdın istendiğini ya da dikkate alındığını gösteren deliller, onu kapsamaz.

(2)

İtiraza mesned teşkil eden meselelere detaylı cevaplar vermek yoluyla:

Şer'an vacip olan amellerin işlenmesi için zor kullanılmasından başlayalım. Bunlardan taabbud ve emre uymuş olma niyet ve kasdına ihtiyaç göstermeyenler, ikrâh neticesinde niyetsiz olarak yapırlarsa ibadet olarak gerçekleşmezler. Şu kadar var ki, zorlamanın faydası gerçekleşmiş olur ve o kişiden şer'an talep hakkı düşer. Meselâ gasb fiilini işleyen kimselerden ellerindeki gasbedilmiş malları zorla almak gibi. Taabbud niyetine ihtiyaç gösterenler ise, zorlanan kimseye nisbetle bu fiilin sahih olabilmesi için mutlaka niyette bulunması zarureti vardır. Meselâ kişinin namaza zorlanması (ve niyetsiz kılması) gibi. Ancak bu durumda dahi dış görünüşe göre talep hakkı düşer ve meselâ hâkim o namazın iade edilmesine hükmedemez. Çünkü işin içyüzünü (serâir) kullar bilemezler; kalbi yarmak ve içindekine bakmakla da emrolunmuş değillerdir.

Âdetlerden olan olan amellere gelince, —her ne kadar sorumluluktan kurtulabilmek için bunlara niyette bulunmak zarureti yoksa da—, bunların ibâdet halini almaları ve sevap almaya vesile olmaları için mutlak surette niyetin ve emre uyma maksadının bulunması gerekmektedir; aksi takdirde bunlar bâtil olacaklardır. Bunların bâtilliğinin anlamı Hükümler bahsinde geçmişti.²⁰

Taabbudî amellerden olup da itiraz sadedinde ileri sürülen örneklere gelince, bunlarda niyetin şart bulunmadığı görüşünde olanlar, görüşlerini onların âdetlerden olan ameller gibi olduğu ve hikmeti/illeti akılla kavranılabilen türden olduğu esası üzerine bina etmektedirler. Niyet de zaten, hikmeti/illeti akılla kavranılamayan konularda şart koşulmaktadır. Zekât ve taharet de bunlardandır. Oruçla ilgili itiraza gelince, sözü edilen görüş şunun içindir: Orucu bozacak şeylerden geri durulması zaten o vaktin hakkıdır; dolayısıyla başka bir oruç zaten olmaz ki, farklı bir niyet, onu oruçluktan çıkarsın.²¹ Bu mesele-

20. Yani butlan bahsinde geçtiği gibi bâtil kelimesinin ikinci mânâsı olan 'üzere âhirette sevap torerlûp etmemesi' anlamında bâtil olur.

21. Oruca niyet konusunda Hanefî mezhebi şöyledir: Ramazan orucu, muayyen nezir orucu gibi vakti belirli olan oruçlar için niyetin geceden yapılması ve şu oruca diye belirlenmesi şart değildir. Dolayısıyla meselâ Ramazan'da kazaya kalan başka bir Ramazan orucunu tutmaya veya adak orucu tutmak ➔

nın âdetlerle ilgili amellerde benzerleri bulunmaktadır. Şigâr nikâhı²² gibi. Çünkü bu nikah Ebu Hanîfe'ye göre, taraflar (şigâr nikahı) kasdında bulunsalar²³ da sahih olarak inikad etmektedir.²⁴

(330)

Adak, azad ve benzeri konulara gelince, daha önce de geçtiği gibi, sebebi gerçekleştirme kasdında bulunan bir kimsenin, müsebbebe yönelik bir kasdının olmamasının hiçbir önemi yoktur. Gayr-ı ciddi (hâzıl) de aynı şekildedir. Çünkü şaka (hezl) ile bir tasarrufta bulunan kimsenin, sebebin²⁵ vukûuna yönelik bir kasıt bulundurduğunda kuşku yoktur. Sebebe üzerine gerekecek olan müsebbeb hakkında ise, ya musbet veya menfi yönde onun vukûuna yönelik bir kasdı yoktur ya da onun vuku bulmamasına yönelik kasdı vardır. Her iki takdirde de müsebbeb meydana gelir; mükellefin dileyip dilememesi durumu değişirmez.

Biz bu gibi tasarrufların bağlayıcı olmadıkları görüşünde olduğumuz zaman, bu görüşümüzü şu esas üzerine kurmuş olmalıyız: Lafız telaffuz eden kimse onun mânâsını kastetmemektedir.²⁶ O lafızla sadece şakada (hezl) bulunmayı kastetmiştir. Gayr-ı ciddi bir tasarrufun, ciddiyetsiz bir davranışın hükmü dışında bir netice doğurmayacağı ise açıktır. Ciddiyetsizliğin hükmü de mübahlıktır ya da başka bir hükümdür (talâk, azad... vukûu değildir).

için belirlediği günde Ramazan orucunun kazasına ya da nafile oruç tutmaya niyet etse, bu niyetlerine itibar edilmez ve o oruçlar Ramazan ya da muayyen nezir orucu olarak sahih olurlar. Çünkü oruç, o vakitte tutulması gereken oruca hamledilir ve sahih olur.

22. Mehirsiz değiş tokuş suretiyle yapılan nikaha şigâr nikahı denir. İki kişinin birbirlerine mehirsiz olarak kızkardeşlerini nikah etmeleri gibi. (Ç)
23. Metinde olumsuz olmakla birlikte, sözün akışını ve Nâşir'in de dipnotunu dikkate alarak olumlu tercüme ettik. 'Akdiin sahih olması gerektiren şekli kasdetmiş olmasalar da' şeklinde asla sadık kalarak tercüme etmek de mümkündür. (Ç)
24. Hanefî mezhebine göre, iki velî, kızlardan her birinin milk-i mül'ası diğerinin mehri olacaktır şeklinde tasrihte bulunsalar ve kızları karşılıklı olarak nikahlarına alsalar (mehirsiz değiş tokuş), akit sahih olur ve kızlardan her birine emsal mehir gerekir. Çünkü Hanefîlere göre, mehir yoktur diye mehriin tümünden reddedilmesi durumunda dahi akdedilen nikah sahih olmakta ve kadına emsal mehir gerekmektedir. Dolayısıyla şigâr nikâhı Ebu Hanîfe'ye göre mehriin reddi anlamına gelir. Bunu şöyle izah etmek mümkün: Şigâr nikahında bulunanlar şer'î olmayan bir akdi kasdetmişlerdir; buna rağmen akit bâtil olmamıştır. Çünkü akdi şer'î bir hakikate hamletmekte ve bunun neticesinde de akit sahih olmakta ve kadına da emsal mehir gerekmektedir. Bu durumda ileri sürülen şart bâtil olmaktadır.
25. Sebebe, sözü edilen tasarruflarda sadece sözü söylemekten ibarettir.
26. Müellif bu sözü ile, o sözden doğacak müsebbebin yani talak, azad... ve benzerlerinin meydana gelmesini kastetmemiştir, demeyi kaslediyorsa, az önce izah edildiği üzere bu yerinde değildir. Yok lafızla o lafzın konulduğu mânâyı kastetmemiştir, demeyi kaslediyorsa bu da açık değildir. Lafızla, şakaya niyet etmesi, kendisini o lafzın mânâsını anlamış olmaktan çıkarmaz. Olsa olsa gayr-ı ciddi bir tasarrufta (hezl) bulunan kimse, müsebbebin meydana gelmemesini kastetmiş olabilir. Bu kasdın da bir önemi yoktur.

Yukarıda belirtilen tasarruflarda bağlayıcılıktan söz edilmesi ise şu şekilde izah edilir: Ciddiyet ve ciddiyetsizlik gizli bir iştir²⁷; dolayısıyla bu tasarruflarla ilgili sözler sarfedildiği zaman o sözlerin ciddi olduğu ve onların gereklerinin vukû bulmasına yönelik bir kasdının bulunduğu kabul edilir. Yahut da şöyle izah getirilir: Bu kimse, şer'î ve ciddi olan bir akitle oyun oynamayı kastetmiştir. Bu haliyle Şâri'in maksadına ters düşmüştür. Dolayısıyla o tasarrufla ilgili ciddiyetsizliğin hükmü bâtil olur ve tasarruf ciddiye dönüşür.

Oruç esnasında niyetin terkedilmesi meselesine gelince, oruç ilk niyet üzere sahih olarak başlamıştır. İlk niyet gerçek iftar (oruç bozma) vukû buluncaya kadar hükmen var sayılır. Gerçek iftar ise gerçekleşmemiştir; dolayısıyla oruç sahih olacaktır. Aynı şey, nâfile olarak kılınan iki rekatin farz yerine geçmesi örneğinde de geçerlidir. Çünkü namazı tamamladığı düşüncesi, —öyle düşünen âlimlere göre— ilk niyet hükmünü kesmemiştir. Dolayısıyla arada meydana gelen selam ve nâfile ibadet niyetine intikal lağv (boş, hükümsüz) kabul edilir ve (namazı bozucu) bir mahalde vuku bulmuş olmaz. Niyetin terki (atılması) meselesi de aynı yoruma tabidir.

Allah'ı bulmaya yönelik ilk düşünceye gelince, orada taabbud kasdının bulunması muhaldir. Birinci cevapta izah edilmişti. Tefvik ancak Allah'tandır.

İKİNCİ MESELE:

Şâri'in mükelleften beklediği, onun amel sırasındaki kasdının teşri sırasındaki kendi kasdına uygun düşmesidir. Şeriatın konuluşu açısından bu husus açıktır. Zira daha önce de belirtildiği gibi, şeriat mutlak ve genel olarak kulların maslahatlarının temini için konulmuştur. Mükelleften istenilen de fiillerini, şeriat doğrultusunda işlemiş olması ve Şâri'in kasdına ters düşen birşey amaçlamamasıdır. Çünkü mükellef, Allah'a kulluk için yaratılmıştır. Kulluk da, şeriatın konuluşu sırasında dikkate alınan ilâhî maksatlar doğrultusunda hareket etmek anlamına gelir. İbadetin esası da budur. Bu şekilde kul, dünya ve ahirette iyi ya da kötü karşılık görür. Keza daha önce de geçtiği gibi, Şâri'in kasdı, zarûriyyât ve ondan dallanan hâcî ve tahsînî

27. Bu gibi meseleler nesep, hürriyet, yukümlülükler gibi çok önemli konularda büyük etkileri olan tasarruflardır. Dolayısıyla Şâri' onların korunması noktasında titizlik göstermiş ve zâhir sebeplerinin bulunması durumunda hükümlerinin üzerine terettüp edeceğini bildirmiştir. Bu gibi tasarruflarda ciddiyetsizlik, şaka gibi yorumlar dikkate alınmamıştır. Çünkü bunlar gizli işlerdir ve bilinemezler. Dolayısıyla gerçekleştirilen sebepler ciddi olarak işlenmiş kabul edilir. Aksı takdirde geniş bir fesat kapısı açılır ve namuslar çiğnenir, hürriyetler zail olur, adak yolu ile üstlenilen yükümlülükler ortadan kalkar. Bu gibi tasarruflarda bulunan bir kimse pişman olur ve hemen ben şaka yapmıştım der, istikrar bozulur.

esasların korunması olmaktadır. Bunlar ise, kulun yükümlü tutulduğu şeylerin bizzat kendisidir. Bu durumda mükellefin bunlara yönelik kasda sahip olması istenecektir. Aksi takdirde bunların korunması yolunda hareket etmemiş olacaktır. Çünkü ameller niyetlere göredir. Bunun (yani kulun, zarûrî ve onların tamamlayısı durumunda olan hâcî ve tahsînî esasları korumakla yükümlü olmasının) dayanağını, kulun gücü ve kapasitesi nisbetinde bu maslahatları gerçekleştirme yolunda Allah'ın halifesi (sorumlu kişi) olması oluşturur. Bu da en alt mertebede kulun kendi nefsi üzerinde halifelîği, sonra da sırasıyla ailesi ve ilgili olduğu kimselerin sorumluluğunu üstlenmiş olmasıyla olur. Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] : *"Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürüsünden sorumludur"* ²⁸ buyurmuştur. Kur'an'da da şöyle buyrulur: *"Ey insanlar! Allah'a ve peygamberine inanın. Sizi halife kıldığı şeylerden harcayın"* ²⁹ *"Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim"* ³⁰; âyeti de bu anlama çıkar. *"Nasıl davranacağınıza bakmak için, sizi yeryüzünün halifeleri yapar"* ³¹; *"Verdikleriyle denemek için sizi yeryüzünün halifeleri kılan ve kiminizi kiminize derecelerle üstün kılan odur."* ³² Hilâfet özel ve genel olmak üzere ikiye ayrılır. Nitekim [332] bunu: *"Emir (devlet başkanı) çobandır; erkek, aile fertlerinin çobanıdır; kadın, kocasının evinin ve çocuğunun çobanıdır. Dolayısıyla hepiniz çobansınız ve hepiniz sürüsünden sorumludur"* ³³ hadisi açıklamaktadır. Hadiste örneklemeden ³⁴ sonra hükmün külli ve genel olduğu ve belli bir kesime has bulunmadığı belirtilmiştir; dolayısıyla genel olsun özel olsun, velâyet sahibi bulunan hiçbir fert bu genel kuralın dışında değildir. Durum böyle olunca, kuldân istenilen kendisini halife (naib) tayin eden kimsenin yerine koyması ve onun hükümlerini icra etmesi ve onun gözettiği maksatları gerçekleştirmeye çalışmasıdır. Bu durum açıktır.

FASIL:

Mükellefe nisbetle şer'î maksatları tahlil ettiğimizde, onların

28. Buhârî, Ahkâm, 1; Müslim, İmâre, 20.

29. Hadid 57/7.

30. Bakara 2/30.

31. A'râf 7/129.

32. En'âm 6/165.

33. Buhârî, Ahkâm, 1; Müslim, İmâre, 20.

34. Hadiste zikredilenler sadece birer örnektir, yoksa sorumlu olanlar sadece emir, baba ve anneden ibaret değildir. Çünkü hadiste en kapsamlı olan velâyetten söz edilmemiştir. En kapsamlı velâyet, kişinin kendi nefsinin, belirlenen istikamette gözetme ve kollama velayetidir. Keza, başka rivayetlerde geçip de bu rivayette zikredilmeyen kölenin malı üzerindeki sorumlulugundan da söz edilmemiştir. Bu da hadiste zikredilenlerin sadece birer örnekleme olduğunu gösterir.

Hukumler bahsi³⁵ ile, mukellefin sebebler içerisine girmesi³⁶ mesele-
sinde belirtilen esaslarla yönelik olduklarını görürüz. Zira orada beş
vecih geçmişti ve kasdın uygunluğu ya da muhalıflığı onlardan çıkarı-
lıyordu. Bu konu üzerinde durmak isteyen kimsenin, konunun iyice
açıklık kazanabilmesi için oraya müracaat etmesi gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE:

Şeri yükümlülüklerde, kendisi için meşrû kılınandan başkasını
arayan kimse, şeriata ters düşmüş olur. Kim de şeriata ters düşerse,
onun ameli bâtıldır. Kendisi için meşrû kılınmayan bir hakkı aramaya
kalkan kimsenin ameli bâtıldır.³⁷

Şeriata ters düşen amelin bâtılılığı açıktır. Çünkü meşrû kılınan
hukumler, sadece maslahatların temini, mefsedetlerin de uzaklaştı-
rılması için konulmuştur. Şeriata muhalefet edildiği zaman, muhalif
bulunan amellerde maslahatın temininden ya da mefsedetin uzaklaş-
tırılmasından söz etmek mümkün olmayacaktır.

Kendisi için meşrû kılınmayan bir hakkı aramaya kalkan kimse-
nin şeriata ters düşeceği konusuna gelince, bunun doğruluğuna aşağı-
daki hususlar delalet etmektedir:

(1)

Fiiller ve terkler haddizatında kendilerinden kastedilen şeye nis-
betle aklen birbirlerine eşittirler. Zira aklın güzel/hayır ya da çirki-
ni/şer (hasen ve kabîhi) belirleyici güç ve yetkisi bulunmamaktadır.
Şeriat, birbirine eşit olan iki şeyden birisinin maslahat için, diğerinin
de mefsedet için belirlendiğini bildirince, maslahatı gerçekleştirecek
yön ortaya çıkmış oldu ve o şey ya emredildi ya da tercihe bırakıldı. Ke-
za işlendiği zaman mefsedetin de ortaya çıkacağı yön belirlenmiş oldu
ve kullara olan merhametin bir sonucu olarak da o yasaklandı. Buna
göre, eğer mukellef, Şâri'in kastettiği şeyin aynısını kastederse, en ka-
mil mânâda maslahata yönelik bir kasıt bulundurmuş olur. Bu haliye-
le o, maslahatı elde etmeye layıktır. Eğer Şâri'in kasdı dışında başka

[334]

35. Orada altıncı meselede, beş nevi olan hükümlerin fiil ya da terklere ancak maksatlar itibarıyla bağli oldukları geçmişti. bkz. [1/201]

36. Mukellefin şer'i hükümler altına girmesi adlı dördüncü nev'in altıncı meselesinde. bkz. [2/186].

37. Bu büyük önerme, küçük önerme ve sonuçtan oluşan mantıki bir delildir. Müellif büyük önermenin açık olduğunu söylemiş ve "Çünkü meşrû kılınan hukimler, sadece maslahatların temini, mefsedetlerin de uzaklaştırılması için konulmuştur...." diyerek uyarıda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Küçük önermeyi ise altı delille temellendirmeye çalışmıştır. Ancak iyice düşünüldüğünde son sözü hariç aslında hepsi de büyük önermenin açıklanması ve izahı şeklindedir.

birşey kastetmişse —ki bu çoğu kez maslahatın kastedilen şeyde olduğu şeklindeki yanlış anlayıştan kaynaklanır; zira akıl sahibi bir kimse durup dururken mefsetet yönünü kastetmez—, bu durumda Şâri'in kastettiği şeyi ihmal ve dikkatten düşürmüş; Şâri'in ihmal ettiği şeyi de, muteber bir maksat kabul etmiş olur. Bu ise şeriatla açık bir çelişkidir.

(2)

Bu kasıt sonuç itibarıyla şu noktaya çıkar: Şâri'in güzel gördüğü birşey, bu kasıt sahibine göre güzel değildir; Şâri'in güzel görmediği de o kimseye göre güzeldir.³⁸ Bu da şeriatla ters düşmektir.

(3)

Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Doğru yol kendisine apaçık belli olduktan sonra, Peygamberden ayrılıp, inananların yolundan başkasına uyan kimseyi, döndüğü yöne döndürür ve onu cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir dönüş yeridir."*³⁹ Ömer b. Abdulaziz şöyle der: "Rasûlullah ve ondan sonra gelen yöneticiler bir sünnet ortaya koymuşlardır. Onların doğrultusunda hareket etmek, Allah'ın kitabını tasdik etmek, Allah'a olan tâati tamamlamak, Allah'ın dini üzere güçlü olmak demektir. Onlarla amel eden doğru yolu bulmuştur; onlarla yardım talebinde bulunan yardım görmüş olur. Kim de onlara muhalefet ederse, mü'minlerin yolu dışında başka bir yola girmiş olur, Allah da onu döndüğü yöne döndürür ve cehenneme sokar. Orası ne kötü bir dönüş yeridir." Şâri'in maslahatın temini, mefsetetin de uzaklaştırılması açısından gözetmiş olduğu amaca zıt düşen başka bir amaç bulundurmamak, apaçık bir muhalefettir.

(4)

Meşrû olan birşeyi, Şâri'in o tasarrufla kasdetmediği bir amaçla işleyen kimse, aslında o şeyi gayrı meşrû olarak işlemiş olur. Çünkü Şâri', o şeyi bilfarz belli bir durum için meşrû kılmıştır. Şimdi o tasarruf, kendisiyle kastedilmeyen başka bir amaca vesile kılınırsa, bu haliyle meşrû kılınan o tasarruf gerçekleştirilmiş olmaz. Meşrû olan işlenmediği zaman da, o konuda Şâri'e muhalefet edilmiş olur ve şeriatla ters düşülür. Çünkü bu haliyle o, kendisine emredilmeyen birşeyi yapan, emredilen şeyi de terkederek kimse durumuna düşmüştür.

(5)

Mükellefin amellerle yükümlü tutulması, sadece Şâri'in o amel-

38. Bir önceki delile yakın olmaktadır. Çünkü Şâri'in kasdetmiş olduğu birşeyi ihmal etmek; ihmal ettiği bir şeyi de dikkate almak, çoğu kez maslahat ve güzel olanın (hayrın) kendi kastettiği şeyde olduğu yanlış düşüncesinden kaynaklanır.

39. Nisâ 4/115.

[335] leri emretme ya da yasaklamada gözetdiği maksatlar yönünden olmaktadır. Mukellefin o fiillerle başka birşeyi kastetmesi durumunda, onlar kasıt sahibi kişinin takdiri ile amaçlar değil, kastedilen şeyler için araçlar haline gelirler. Zira, o fiilleri işlerken Şâri'in maksadını kastetmemiştir ki, amaç olsun; aksine o, başka bir kasıta bulunmuş ve fiil ya da terki o amacına araç kılmıştır. Bu durumda Şâri' katında amaç olan bir fiil, ona göre araç halini almış olur. Böyle birşey ise, Şâri'in koyduğunu bozmak, O'nun bina ettiğini yıkmak demektir.⁴⁰

(6)

Bu kasdın sahibi Allah'ın âyetleriyle alay etmektedir. Çünkü Allah'ın âyetlerinden bazıları da, teşri kıldığı hükümleridir. Yüce Allah, koymuş olduğu bazı hükümleri zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur: *"Allah'ın âyetlerini alaya almayın."*⁴¹ Âyetteki alaydan maksat, hükümleri konulmuş olduğu amaçlarından saptırmaktır. Müslüman olduklarını dışa vururken, Allah'ın müslümanlıktan gözetdiği amacı kendilerinde bulundurmayan münafıklar hakkında *"Allah'la, âyetleriyle, peygamberiyle mi alay ediyordunuz?"*⁴² buyrulmuştur. Ciddiyet üzere konulmuş olan şeylerle alay etmek, o şeyin hikmetine açık zıddık teşkil eder. Bu mânâyı destekleyecek deliller pek çoktur.

Meselenin pek çok örnekleri vardır: Hak Teâlâ'nın birliğini ve Rabliğini tasdik için değil de, kanını ve malını korumak için kelime-i tevhid getirmek, iyi kimse desinler diye namaz kılmak, Allah'tan baş-

40. Meselâ nikâhı ile alalım. Şâri' Teâlâ nikâhı insan neslinin devamı ve onunla ilgili bulunan diğer amaçlar için meşrû kılmıştır. Şimdi nikâh ile, Şâri'in bu kasdı değil de, uç talakla boşanmış kadının eski kocasına helal kılınması amaçlanırsa (hulle), sözkonusu nikâh tahlil (helâl kılma) için bir vesile (araç) yapılmış olur ve o, Şâri'in nikahtan gözetdiği maksatla amaçlanmış olmaz. Bu durumda Şâri' katında amaç olan nikâh, bu kimseler yanında araç halini alır. Bu ise şeriata ters düşer ve onunla uyuşmaz.

Burada şöyle denilebilir: Nikâh da Allah katında bir vesiledir; çünkü o hulle için değilse de neslin devamı maksadının aracı olmaktadır. Dolayısıyla bu delil, birinci delilin Şâri'in kastettiği şeyi ihmal ve dikkatten düşürmüş; Şâri'in ihmal ettiği şeyi de, muteher bir maksadı kabul etmiştir' şeklindeki kapsamından dışarı çıkmaz. Bu delili, Şâri'ce amaç olan, niyet sahibince araç haline sokulmuştur şeklinde müstakil bir delil yapma çabasına gelince, açık değildir. Çünkü nikâh zaten her hal ve durumda vesiledir; Şu kadar var ki maksatlar farklıdır.

Cevabı: Bu bazı yükümlülüklerde geçerli bir durumdur. Meselâ namaz, oruç ve hac gibi sırf ibadet olan tasarruflarla Allah'ın kastettiği amaç değil de meselâ riya kastedilirse, dünyada ulaşmak istediği makam elde etme ya da terkinden dolayı gerekecek cezayı —namazı terkeden kimsenin öldürülmesi gibi— düşürmek gibi bir amaca vesile kılınmış olur. Oysa ki Şâri', bu ibadetleri, bizzat kendilerinde bulunan özelliklerinden dolayı birer amaç kabul etmiştir; bununla beraber kişi, onları dünyevî amaçlarına ulaşmak için bir araç kılmıştır. Bu şekilde müellifin sözü yerini bulacak ve delilin müstakillliği ortaya çıkacaktır.

41. Bakara 2/231.

42. Tevbe 9/65.

kası adına hayvan boğazlamak, dünya menfaati ya da evlenmek iste-
diği bir kadına ulaşabilmek amacıyla hicret etmek, kavmiyet (asabi-
yet) uğruna ya da ne kahraman insan desinler diye savaşmak, bir çı-
kar elde etmek için ödünç para vermek, vârislere zarar vermek ama-
cıyla vasiyyette bulunmak, üç talakla boşanmış kadını, eski kocasına
helal kılmak için nikah etmek (hulle nikahı) vb. gibi.

[336]

(Meselenin başında arzedilen bu küllî ve) mutlak kâideye aşağı-
daki hususlar ileri sürülerek itiraz edilebilir:

- (1) Birinci meselede geçen, gayr-ı ciddî bir kimsenin (hâzil) yap-
tığı nikah akdi, verdiği talak gibi hususlar. Şakaya (hezl)
benzer diğer durumlarda da hal aynıdır. Çünkü bu kimse, ni-
kah, talak vb. sözleriyle Şâri'in kastetmiş olduğu şeyin dışın-
da başka birşey kastetmektedir. Bunun cevabı daha önce geç-
ti. Bâtıl yolla zorlanan kimsenin (mükreh) durumu da aynı
çerçeve de değerlendirilir. Çünkü Hanefilere göre, zor altında
bulunan kimsenin tasarrufları, eğer ikâle⁴³ yoluyla feshe ih-
timali bulunmayan türden ise, hür irade ile yapılmış gibi ge-
çerli kabul edilmektedir. Nikâh, talak, azad, yemin, adak bu
tür tasarruflardandır.⁴⁴ İkâle yoluyla fesh imkânı bulunan
tasarruflar da aynı şekilde sahih olarak gerçekleşirler; ancak
zor altında bulunan (mükreh) kimsenin rıza ve iznine bağlı
(mekûf) olurlar.
- (2) Zekâtın vâcibliğini düşürmek ve üç talakla boşanmış kadının
eski kocasına helal olması için başvurulmuş hiyel⁴⁵ yollarında,
Şâri'in kasdı dışında başka amaçlar gözetilmektedir. Buna
rağmen, bu gibi hiyel yolları bazılarına göre sahih olmakta-
dır. Şerî hükümler üzerinde araştırma yapan kimseler, bu şe-
kilde sayısız hüküm bulurlar. Hepsî de, aslında meşrû olan
bir amelin, işlenmesi sırasında Şâri'in amacının dışına çıkıl-
ması durumunda, bâtıl olması gibi bir neticenin lâzım gelme-
yeceğini göstermektedir.

CEVAP: Zor altında yapılan fiillerin şer'an sahih olarak gerçekle-
şeceği görüşü, o fiillerin Şâri'ce maksud oldukları esası üzerine kurul-

43. Bir tasarrufun/akdin gerçekleşmesinden sonra, tarafların rızasıyla bozul-
ması. (Ç)

44. Yani Şâri'in bu akitlerdeki amacı, akdi icra eden kimsenin hür iradesi ile ger-
çekleşmesidir. Bu tasarruflar, zor altında işlenmeleri durumunda, —meşrû
kılınışları doğrultusunda meydana gelmemeleri ve şer'iate ters olarak ger-
çekleşmelerine rağmen— sahih olarak vuku bulmaktadırlar.

45. 'Tiiyel' kelimesi, hile kelimesinin çoğuludur. Bu kelime, çare, çıkış yolu gibi
anamlara gelir. Kanaatimizce ilk çıkışı, İslâm şer'iatının hükümlerini ola-
bildiğince yürürlükte tutabilme amacının bir sonucu olmuş; ancak zaman-
la çığırından çıkarak Türkçe'deki "hile" kelimesinin anlamına uygun bir mahi-
yet almıştır. (Ç)

muştur. Nitekim bunun delilleri Hanefiler tarafından ortaya konulmuştur. Bir kimsenin, bir fiilin Şâri'ce amaçlanmış olmadığını kabulendikten sonra, o fiilin vukû bulması halinde sahih olacağı görüşünde bulunması mümkün değildir. Çünkü böyle düşünen kimselerin o fiili sahih kabul etmeleri ancak şer'î delil ile olmaktadır. Şer'î deliller, bir şeyin Şâri'in maksadı olduğunu ortaya çıkarmanın en uygun yoludur. Bir amelin meşrû olmadığını söyledikten sonra, onun sahih olabileceğine hükmetmek nasıl mümkün olabilir? Bu muhalin ta kendisi değil midir? Mutlak olarak hiyel yollarının caizliği görüşünü benimseyenler için de soylenecek söz aynıdır. Onlar bu görüşlerine şöyle bir mütalaadan dolayı ulaşmışlardır: Şâri'in maslahatların temini, mefsedetlerin de uzaklaştırılması hususunda bir amacı bulunmaktadır. Hatta şeriat sırf bu maksat için konulmuştur. Bu görüşte olan bir kimse, meselâ hulle nikahını sahih kabul ettiği zaman, zann-ı gâlibine göre her iki eşin maslahatlarının temini açısından, böyle bir nikaha dair Şâri' tarafından izin vardır düşüncesiyle bu görüşe ulaşmış olmaktadır. Diğer meselelerde de durum aynıdır. Bu konuda, ölüm ya da işken-
[337] ce korkusu olduğu zaman küfür kelimesini söylemenin sahih olması da delil olarak kullanılmaktadır. Genel ve özel maslahatlarla ilgili diğer konularda uygulanan hiyel yollarında da durum aynıdır. Çünkü her hilenin bâtl olduğuna dair şer'î bir delil getirme imkanı yoktur. Nitekim her türlü hile yollarının sahih olduğuna dair delil ikamesi de mümkün değildir. Bunlardan, ancak özel bir surette Şâri'in kasdına muhalif olanlar bâtl olur ki, bunlar da bütün İslâm ümmetinin üzerinde ittifak ettikleri şeylerdir. Delillerin çeliştiği (teâruz) ettiği durumlarda ise ihtilaf bulunur. Hiyel bahsine bu kısım içerisinde —inşallah— tekrar dönülecektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE:

Bir fiili işleyen ya da onu terkeden kimsenin durumuna bakılır:

- (a) Fiili işlemesi ya da terki şer'îata uygun olabilir.
- (b) Fiili işlemesi ya da terki şer'îata muhalif olabilir.

Her iki takdire göre de:

- (a) Ya Şâri'e muvafakat etmek istemiştir.
- (b) Ya da muhalefet etmek istemiştir. Bu durumda dört ihtimal karşımıza çıkmaktadır:
 - (a) Fiili işlemesinin ya da terkinin şer'îata uygun düşmesi ve kasdının da Şâri'in maksadına uygunluk olması. Namaz, oruç, sadaka (zekât) hac vb. gibi. Allah'ın emrine uymuş olmayı, üzerine vacip olan şeyi eda etmeyi ya da mendub olan şeyi işlemeyi kastederek bu amelleri işle-

mesi gibi. Zina etme, içki içme ve diğer münker (kötü, günah) görülen fiillerden kaçınması ve bununla da yasağa uymuş olmayı amaçlaması gibi. Bu şekilde işlenen amellerin sıhhati konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır.

- (b) Fiili işlemesi ya da terkinin şeriata muhalif olması, kasdının da Şâri'e muhalefet anlamına geliyor olması durumunda ise, —kasıtlı olarak vâciblerin terki ve haramların işlenmesi gibi— bunların da hükmünün açık olduğu konusunda tereddüt bulunmamaktadır.
- (c) Fiili işlemesinin ya da terkinin şeriata uygun düşmesi ve kasdının da Şâri'in maksadına muhalefet olması durumunda iki ihtimal karşımıza çıkar:

1) Fiil ya da terkin uygunluğunu bilmemesi.

2) Fiil ya da terkin uygunluğunu bilmesi.

Birinciye örnek: Kişinin yabancı diye karısıyla cinsi ilişkide bulunması; şarap diye gül suyu içmesi; kıldığı bir namazı kılmadığı ve zimmetinde borç olarak bulunduğu düşüncesine rağmen kasıtlı terketmesi. Bu türden fiillerde, muhalefet ile isyan kasdı gerçekleşmiş olmaktadır. Usûlcüler bu türden olan 'öleceği düşüncesiyle namazı ertelen kimse' meselesinde isyanın bulunduğu dair ittifak olduğunu naklederler.

Bu tür fiillerde yasaktan beklenen mefsedet gerçekleşmemiştir; çünkü bu fiiller, işlendiği takdirde ortaya çıkacak mefsedetlerden dolayı yasaklanmışlardır. Yasağın illeti olan mefsedet gerçekleşmediğine göre, bu tür fiiller, gerekçe olan mefsedeti ortaya koyacak şekilde işlenen fiiller gibi olmayacaktır. Meselâ, şarap diye gül suyu içenin aklı başından gitmemiştir; kişinin yabancı diye karısı ile cinsi ilişkide bulunması halinde, erlik suyundan yaratılan çocuğun nesebi karışmamış, bu ilişki sebebiyle kadına da bir ar dokunmamıştır. Namazı kıldığı halde unutan ve borçlu olduğunu sandığı namazı kasten terkeden kimse, aslında namaz maslahatından mahrum kalmamıştır. Bu kısım altına giren diğer meselelerde de durum aynıdır. Kısaca bu gibi fiil ya da terklerde, bir yandan şeriata uygunluk, diğer taraftan da muhalefet bulunmaktadır.

[338]

İTİRAZ: Fiil, uygunluk üzere mi, yoksa muhalefet üzere mi meydana gelmiştir? Eğer uygunluk üzere meydana gelmişse, hakkında izin vardır demektir. Hakkında izin olan birşeyin işlenmesi durumunda ise isyandan bahsetmek mümkün değildir. Ancak böyle bir kimse ittifakla âsî olmaktadır. Bu bir çelişkidir. Eğer muhalefet üzere meydana gelmişse, onun hakkında izin yoktur demektir. Bu durumda had-dizatında bir başka açıdan uygun olmasının bir değeri yoktur. Hak-

kında izin olmayınca, haddizatında muhalif bulunan bir fiile hangi hüküm gerekecekse, ona da aynı hüküm gerekecektir. Bu durumda yukarıdaki örneklerde geçen karısıyla cinsî ilişkide bulunana had cezası, içki diye gülsuyunu içene (tazir veya had) cezası lazım gelecektir. Oysaki ittifakla bu cezalar gerekmemektedir. Bu da bir çelişkidir.

CEVAP: Bu tür işlenen fiiller, ilk iki kısımdan da bir tarafın hükmünü almaktadırlar. Çünkü bu fiiller her ne kadar kasıt itibarıyla muhalif iseler de vakıada meşrû olan fiile uygun olmaktadır. Biz bu tür işlenmiş fiillere ya da gerçekleştirilmiş terklere baktığımız zaman, bu fiil ya da terkler sebebiyle bir maslahatın ortadan kalktığını ya da bir mefsedetin ortaya çıktığını görmemekteyiz. Ama kasıt ve niyete baktığımız zaman, emir ve yasağa saygının çiğnendiğini görüyoruz. Bu durumda olan kimse, sırf bu niyetine baktığımızda âsî olmakta, sırf fiile baktığımız zaman ise âsî olmamaktadır. İşin esası şudur: Böyle bir kimse, Allah hakkı açısından günahkar olmakta, kul hakkı⁴⁶ açısından ise günah sözkonusu olmamaktadır. Meselâ aslında kendi malını, bir başkasının malı zannıyla gasbeden bir kimsenin durumunu ele alalım: Mal kendi malı olduğu için, kendisinden gasbettiği düşüncesinde olan kimse tarafından bir taleple karşılaşmayacaktır; ancak emir ve yasağa gösterilmesi gereken saygıyı çiğnediği için, Allah hakkı açısından kendisine bir talep yönelecektir. Kâide olarak ise, her yükümlülük hem Allah hakkı, hem de kul hakkı içermektedir.

İTİRAZ: Eğer mefsedetin gerçekleşmemesi ya da maslahatın ortadan kalkmaması talebin mânâsını ortadan kaldırıyorsa, o takdirde şarap içip de sarhoş olmayan veya zina edip de azil ya da başka bir yolla menisi rahime yerleşmeyen kimsenin durumunun da aynı olması ve bunlara had gerekmemesi lazım gelir. Çünkü bu yasaklardan beklenti halinde bulunan mefsedetler tahakkuk etmemiştir. Bu durumda bu suçlara had gerekmemesi uygun olacaktır ve bu kimselerin günaha girmesi de sadece kasıtları yönünden olacaktır.

CEVAP: İtiraz yerinde değildir ve böyle birşey söylemek doğru olmaz. Çünkü sözü edilen fiilleri işleyen kimse, mefsedet ya da maslahata neden olan sebebi işlemiştir.⁴⁷ Bu sebepler, sözü edilen örneklerde

46. Yani bizzat kendi hakkı açısından. Çünkü kişi zevcesinden istifade etmek, gül suyu içmek konularında yasaklanmış değildir, eda ettiği namazı tekrar kılmakla yükümlü değildir. Ancak emir ve yasağa saygı perdesini yırtmış ve onları önemsememiştir. Böyle bir kimse için, kendisine ait bir hakkı kullanmış olması açısından kendisine herhangi bir ceza vb. gerekmeyecektir. Allah hakkını korumadığı için ise günahkar olacaktır.

47. Bu kısımdan, muhalefet kasdıyla uygun olanı yapan kimsenin durumu böyle değildir. Çünkü o kimse sebebi ortaya koymamıştır. Gerçi muhalif olan sebebi işlemeyi kastetmiştir ancak, hata etmiş ve sebebi hakikaten işlememiştir.

aslında haram olan içki içmek ile erkeklik organını girdirmektir. Bu iki sebep, büyük ihtimalle aklın izalesi ve nesebin karışması neticesini doğuran şeylerdir (mazinne). Şâri' Teâlâ, had cezasını aklın gitmesi ya da nesebin karışması karşılığında koymamıştır; aksine bunların sebebi karşılığında koymuştur. Yoksa bilindiği gibi müsebbeblerin var edilmesi, esbaba tevessül edenin (müte seb bîb) işi değil, bizzat Allah'ın işi olmaktadır. Çocuğu meni, sarhoşluğu da içki içme sebebiyle yaratan Allah olmaktadır. Aynen yemek neticesinde tokluğun, içmek neticesinde suya kanmanın, ateşle birlikte yanmanın yaratılması gibi. Nitekim bunlar yerinde açıklanmıştır. Durum böyle olunca, erkeklik organını girdiren ve içki içen kimse, sebebi tam olarak gerçekleştirmiş olmaktadır. Bu durumda mutlaka sebebin müsebbebinin —ki had cezası oluyor— gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Sebep işlenmekle birlikte sonuçsuz kalan bu türden diğer örneklerde de vaziyet aynıdır. Günaha gelince, o da buna uygun şekilde olacaktır. Burada bir soru var: Acaba bu tür meselelerden doğacak olan günah, sebebi sonucu (müsebbebi) doğuran fiillerin günahına eşit mi olacaktır? Ya da eşit olmayacak mıdır? Bu başka bir konudur ve burada izaha ihtiyaç yoktur. [340]

(2) Fiili işlemesinin ya da terkinin şerîata uygun düşmesi; ancak uygunluğu bilmesi buna rağmen kasdının muhalefet olması. Örnek: Dünya çıkarı elde etmek, insanların saygısını kazanmak, ya da kendisine dokunabilecek ölüm vb. bazı eylemleri uzaklaştırmak amacıyla gösteriş için namaz kılması gibi. Bu kısım bir önceki kısımdan daha şiddetlidir/tehlikelidir. Bu kısım kısaca şöyle ifade etmek mümkündür: Bu tür fiillerde bulunan kimseler, makâsîd olarak konulan (vaz') bazı şer'î muameleleri, Şâri' tarafından kendileri için vesile kılınmayan başka işlere araç kılmaktadırlar. Bu kısım altına münafıklık, riya (gösteriş) ve Allah'ın hükümlerine karşı girişilen hiyel (kanuna karşı hile) yolları girer. Bunların tamamı bâtıl olmaktadır. Çünkü bu tasarruflarda gözetilen kasıt, bizzat Şâri'in kasdına ters düşmektedir. Dolayısıyla asla sahih olamazlar. Yüce Allah: "Doğrusu münafıklar cehennemnin en alt tabakasındadırlar"⁴⁸ buyurur. Bu mânânın açıklanması daha önce geçmişti.⁴⁹

(d) Fiil ya da terkin muhalif, kasdın ise muvafık olması. Bu da iki kısımdır:

- 1) Muhalifliği bilmesine rağmen işlemesi.
- 2) Bilmeksizin işlemesi.

Eğer muhalif olduğunu bile bile işliyorsa,⁵⁰ bu durumda bidatten

48. Nisâ 4/145.

49. Birinci meselede.

50. Yani fiil gerçekte Şâri'in meşrû kıldığı şeye muhalif olmakta; kişi onun meşrû kılınmadığını da bilmektedir; bununla birlikte o şeyi tâat ve ibadet kasdı ile işlemektedir. Bunu yaparken de çoğu kez bu fiilin tâat

söz edilecektir. Şâri' Teâlâ tarafından konulmuş bulunan ibadetler üzerine tür ya da adet bakımından yeni ilaveler getirmekte olduğu gibi. Ancak çoğu kez bunlara ancak tevîl yoluyla cüret edilir. Bununla birlikte bu gibi davranışlar —Kur'ân ve Sünnette de geldiği gibi— yerilmiştir. Konunun burada açılmasına ihtiyaç bulunmamaktadır. Bu konu ileride tekrar ele alınacak ve —inşallah— orada daha geniş bilgi verilecektir. Burada kısaca şunu demek gerekir ki, bütün bidatler yerilmiştir. Çünkü konuyla ilgili deliller genel olmakta ve her türlüşünü içerisine almaktadır. Şu nasslarda olduğu gibi: *"Ey Muhammed! Fırka fırka olup dinlerini parçalayanlarla senin hiçbir ilişkin olamaz"*⁵¹; *"Bu dosdoğru olan yoluma uyun. Sizi Allah yolundan ayrı düşürecek yollara uymayın."*⁵² Hadiste de şöyle buyrulur: *"Her bidat sapıklıktır."*⁵³ Bu mânâ hadislerde mütevatir gibidir.

İTİRAZ: Âhımler bidatleri şer'î hükümlerin mertebelerine göre bir sıralamaya koymuşlardır. Şöyle ki: Bidatlerden mutlak⁵⁴ olarak yerilenler haram olmaktadır. Mekrûh olanlara gelince; bunlar, haklarının daki yergi mutlak olunmayan bidatlerdir. Bu iki kısım dışında kalan bidatler ise şeran çirkin/kötü (kabih) değildir. Bidatlerden vâcib ve mendub olanlar, mutlak surette güzeldirler (hasen) ve işleyen ve onu ortaya koyan kişi övgüye layıktır. Mübah olan bidat da, görelî olarak güzel (hasen) olmaktadır. Kısaca bir kimsenin, ilk nesillerin güzel bulduğu bidatler hakkında 'Onlar yerilmiş bidatlerdir ve onlar Şâri'in kaskına muhaliftir' demesi doğru değildir. Aksine onlar Şâri'in kaskına tam olarak uygundur. Meselâ, insanları Hz. Osman tarafından istinsah ettirilen imam mushaf üzerinde toplamak, Ramazan gecelerini ihya etmek (teravih namazı) için camilerde toplanmak ve benzeri sonradan ihdas edilen ve insanların güzelliğinde görüş birliği ettikleri şeyler gibi. Burada insanlardan maksadım, selef-i salih ve müctehid imamlardır. *"Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir."*⁵⁵ Bütün bu şeyler, konunun çerçevesine dahildirler. Zira on-

sayılacağı gibi bir yorumda bulunmaktadır. Filin muhalifliğinin yani gerçeğe ters düşmesinin, kaskın da uygunluğunun yani o şeyin ibadet olarak Şâri' tarafından konulmuş olmadığının bilinmesiyle birlikte, kendi itikat ve zannınca taat ve ibadet kabul ettiği şeye uygunluğunun anlamı işte bu olmaktadır. Burada: 'Bu kısımdan olan bir fiil akıllı bir kimseden sadır olamaz; zira bir kimsenin bir fiilin muhalif olduğunu bile bile onunla Şâri'in kaskına uygunluğu kasdetmesi makul değildir' diye bir itiraz ileri sürülemez. Çünkü burada fiilin Şâri'in kaskına uygunluğu, sadece kişinin kendi kuruntusunca olmaktadır.

51. En'âm 6/159.

52. En'âm 6/153.

53. Müslim, Cuma, 43; Ebu Davud, Sünne, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 7; Ahmed, 3/310.

54. Kural olarak mutlak kemale yorulur. (Ç)

55. Hadis olarak da rivayet edilen bu söz, İbn Mes'ûd'a aittir (mevkûf). bkz. Ahmed, 1/379. (Ç)

lar, Şâri'in hüküm belirtmemesi açısından muhalif fiillerdir; fakat uygunluk kasdı ile işlenmektedirler. Zira bunları işleyenlerin iyilikten başka bir kasıtları yoktur. Durum böyle olunca, bütün bidatlerin —idmanın aksine— aynı kefeye konulmaması ve tümünden yerilmiş olmaları gerekecektir.

CEVAP: Bunların hepsi, konunun çerçevesine dahil değildir. Çünkü burada söz konusu olan, işlenilen fiilin, Şâri'in koymuş olduğu fiile muhalif olmasıdır. Selef-i salihin ihdas ettikleri ve âlimlerin sıhhati üzerinde icma ettikleri şeylerin Şâri'in koymuş olduğu esaslara herhangi bir yolla muhalif düştüğü sabit değildir. Şöyle ki: Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] zamanında gerçekleştirilmemiştir; çünkü o zamanda buna ihtiyaç duyulmamıştır, zira ezber yoluyla o muhafaza ediliyordu⁵⁶ ve Kur'ân hakkında ümmetin gruplara bölünmesine sebep olacak ihtilaflar da olmamıştı. Sadece iki ya da üç olay meydana gelmişti: Ömer b. el-Hattab ile Hişam b. Hakim arasında; Übeyy b. Ka'b ile Abdullah b. Mesud arasında (okuma farklılığından) meydana gelen ihtilaflar gibi. Bu konu ile ilgili olarak da Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm]: *"Kur'ân hakkında tartışmaya girmeyiniz. Çünkü onun hakkında tartışmaya girmek küfürdür"*⁵⁷ buyurmuşlardır. Kısaca Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi konusu Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] zamanında meskûnun anı (hükmü hakkında sükût geçilmiş) bir konu idi. Sonra Kur'ân üzerinde ihtilaflar meydana gelip çoğalınca, insanlar birbirlerinin okuyuş tarzı hakkında 'Ben senin okuyuş tarzını inkar ediyorum' demeye başlayınca Kur'ân'ın bir mushaf halinde toplanması (ve bütün insanların ellerinde bulunan yazılı Kur'ân malzemelerinin imha edilerek resmî yoldan çoğaltılan imam mushaf üzerinde birleştirilmesi) vacib ve daha önce görülmemiş bu hadise hakkında yerinde bir tedbir halini aldı. Dolayısıyla bu uygulamada şerîata ters düşme gibi bir durum yoktur. Eğer öyle olsaydı, o zaman vahiy döneminden sonra meydana gelen her yeniliğin bidat olması gerekirdi. Böyle bir netice ise ittifakla bâtıldır. Bu gibi şeyler, haklarında belli bir esas bulunmamakla birlikte şer'î kâidelere uygun olarak icra edilen bir tür ictihadın konusu olmakta ve buna "mesâlih-i mürsele" (mürsel maslahatlar) adı verilmektedir. Selef-i sâlihîn [342] icrâatında yer alan örneklerin tümü bu kabildendir ve onlar mesâlih-i mürsele çerçevesinden asla dışarı çıkmazlar. Onlar içerisinde Şâri'in maksadına muhalif asla birşey yoktur. Nasıl olabilir ki, o şöyle buyurmaktadır: *"Müslümanlar tarafından güzel görülen şey, Allah katında da güzeldir"*⁵⁸; *"Ümmetim hata (sapıklık, dalâlet) üzere toplanmaz"*⁵⁹

56. Öbür taraftan Kur'ân son şeklini de almış değildi ve her an yeni bir vahiy gelebiliyordu. (Ç)

57. Ebu Davud, Sünne, 4; Ahmed, 2/286, 300, 424; 4/170.

58. Müellif tarafından hadis olarak rivayet edilen bu söz, aslında İbn Mes'ûd'a aittir (mevkûf). bkz. Ahmed, 1/379. (Ç)

Bu durumda üzerinde görüş birliği edilen (icmâ) şeyin Şâri'in kasdına uygunluğu sabit olmuştur. Sonuç olarak bu kısım,⁶⁰ fiil ya da terkin Şâri'e muhalif olması kısmının dışında kalmıştır. Yerilen bidatler ise, Şâri' tarafından konulmuş bulunan fiil ya da terklere muhalif olan şeylerdir. Bu konu – inşallah – ileride tekrar ele alınacaktır.

Muhalif olan fiil, muhalifliği bilinmeden işlenmişse, o takdirde bunun iki yönü⁶¹ olacaktır:

- (1) Kasdın uygun olması ve bu yönden şeriata muhalif olmaması: Fiil, her ne kadar şeriata muhalif ise de, ameller niyetlere göredir. Bu fiili işleyen kimsenin niyeti, Şâri'in emrine uygun hareket etmektir; ancak bilgisizliği onu muhalif olarak işlemeye itmiştir. Şâri'e bilinçli olarak muhalefet etmek istemeyen kimse, bile bile ona muhalefet eden ve ameli de öyle olan kimse ile aynı tutulamaz. Bu açıdan bakıldığında zaman onun ameli, kısmen dikkate alınacak ve tümünden atılmayacak şekilde değerlendirilecektir.
- (2) Fiilin muhalif olması yönü: Şâri'in emir ve yasaktan amacı, itaattir (imtisal). Kişi emir ya da yasağa uymadığı zaman, Şâri'in amacına muhalefet edilmiş olur. Mükellefte bulunan ve onu amele iten itaat kasdı, muhalefeti muhalefetlikten çıkarmaz. Çünkü, o fiilde Şâri'in amacı bir açıdan gerçekleşmemiş; kasıd da amele uygun düşmemiştir.⁶² Bu durumda bütün olarak ele alındığında fiil, muhalif bir durum almış ve her ikisinde de (fiil ve kasıttan) muhalefet edilmiş gibi olmuştur. Dolayısıyla itaat (imtisal) gerçekleşmemiştir.

[343]

Bu iki yönden her biri, haddizatında biri diğeriyle çelişmede, tercih durumunda da karşı karşıya gelmektedirler (teâruz). Çünkü eğer sen mesela bunlardan birini diğerine tercih edecek olursan, diğerinde onu tercihi gerektirecek bir yönle karşılaşırısın. Bu durumda bunlar birbirleriyle teâruz ederler. Bu yüzden bu konu şerfatta kapalı bir hal almıştır. Konu ile ilgili bazı açıklamalar sonucunda durum daha iyi anlaşılacaktır:

Şöyle ki: 'Fiili işleyen, itaat ve emre uyma amacından başka asla bir niyet ve kasıt bulundurmamıştır ve bu haliyle Şâri'e karşı saygısını

59. Ibn Mâce, Fiten, 8.

60. Yani mesâlih-i mursele prensibine dayanılarak uygulamaya konulan örnekler. (Ç)

61. Yani bir açıdan bakıldığında zaman fiil sahih olacaktır; diğer açıdan bakıldığında da fâsit ve bâtil olması gerekecektir.

62. Yani mükellefin itaat kasdı amele mutabık düşmemiştir. Çünkü amelde itaat bulunmamaktadır. Zira itaat ancak meşrû olana uymak suretiyle gerçekleşir. Halbuki burada, işlenen fiilin gayr-ı meşrû olması durumu üzerinde durulmaktadır. Bu durumda muhalefet mevcuttur ve mükellefin yerini bulmayan itaat kasdının o muhalefeti muhalefetlikten çıkarabilecek bir gücü de yoktur.

'gınenememiştir' gerekçesi ile uygun olan kasıt yönünü tercih edecek olursan, karşına 'Uygunluk kasdı, meşrû olana itâat ile kayıtlıdır; muhalefet ile birlikte uygunluk kasdı gerçekleşmez' şeklinde bir esas çıkarılacaktır. Uygunluk kasdının böyle bir kaydı bulunduğuna göre, yerini bulmayan mükellefin kasdı abes gibi birşey olacaktır. Hem sonra yerini bulmayan kasıt uygun olamaz; çünkü fiillerde sözkonusu olan kasıt ve niyetler onlardan ayrı başlıbaşına meşrû kılınmış şeyler değildir.

İTIRAZ: Şeriatler gelmeden önce de kasıt ve niyetlerin muteber olduğu sabittir. Nitekim fetret devirlerinde iman eden ve tevhide ulaşan, aslında muteber olmayan⁶⁴ —zira henüz onların meşrûluğu sabit olmamıştı— bazı amellerle Allah'a kulluk icrasında bulundukları belirtilmiştir.⁶⁵

CEVAP: Eğer bu gibilerin fetret zamanında oldukları ve eski şeriatlerden istifade imkanının bulunmadığı farzedilecek olursa, bu durumda onlar için sözkonusu edilen niyet ve maksatların mutlak olarak muteber olup olmayacağı tartışmalı bulunmaktadır.⁶⁶ Çünkü bu fiiller, kendileriyle kulluk kastettikleri amelleri gibidir. Eğer, nasıl olursa olsun niyet ve kasıt muteberdir dersen, bu amellerin de sahih olması lâzım gelir; eğer amellerin dikkate alınmaması görüşünü benimsersen, bu hüküm kasıt hakkında da lâzım gelir. Hem sonra bizim buradaki sözümüz, şeriatler gelmeden önceki zamanlarla ilgili olmayıp, şeriatler geldikten sonraki dönemler hakkındadır. Eğer fetret devirlerinde yaşayan bazı kimselerle ilgili nakdedilen haberler, onların eski şeriatlerden kalan bazı amellere yapışmış olmaları ile ilgilidir dersek,⁶⁷ durum zaten açık olacaktır.⁶⁸

[344]

63. Yani, kasıt ve niyetin muteber olması için meşrû bir fiil üzerinde vukû bulması gerekmektedir. Bu durumda meşrû kılınan şey, niyet ve fiilin bütününden oluşmaktadır.

64. Yani o amelleri işledikleri sırada henüz o ameller meşrû kılınmış değildir. Şeriatın o amelleri dikkate alıp emrettiği ya da dikkate almayarak emretmediği belli olmayan bir dönemde onlarla amel etmişlerdir.

65. Meselâ Zeyd b. Amr b. Tufeyl, aklı ile Allah'ın varlığını ve birliğini bulmuştur. Müşriklere hayvan boğazlama konusuyla daha pek çok noktada muhalefet etmiştir. Kız çocuklarının diri diri gömülmesine karşı çıkmıştır. Boğazlama konusunda şöyle derdi: "Koyunu Allah yaratmış, onun için gökten yağmur indirmiş, yeryüzünden ot bitirmiştir. Bütün bunlara rağmen siz, onları Allah'tan başkalarının adına boğazlıyorsunuz."

66. Yani bu konuda müctehidlerin farklı yaklaşımları bulunmaktadır. Bir kısmı onları sahih görürken, bir diğer kısmı sahih görmemektedir. Bu fiiller, kendisiyle taabbud (kulluk) kastettikleri amelleri gibi şeylerdir ve bu konuda maksatları ile amelleri arasında bir fark yoktur. Onların maksatlarını sahih görenler, aynı zamanda amellerini de sahih görmektedir; aksine onların maksatlarını sahih görmeyenler amellerini de sahih görmemektedirler.

67. Nitekim Zeyd b. Amr'dan 'Allahını! Seni şahit tutarım ki, ben şüphesiz İbrahim'in dini üzereyim' dediği rivayet edilir.

68. Çünkü bu durumda mesele, konumuz haricinde kalacaktır. Zira öyle bir kişinin ameli de, niyet ve kasdı da uygun olacaktır.

İTİRAZ: Hz. Peygamberin "Ameller ancak niyetlere göredir" buyruğu, muhalif de olsa, bu amellerin muteber olabileceğini ifade eder. Çünkü niyet ve maksatlar amellerin ruhu olmaktadır. Bu durumda amel, kısmen ruha sahip bulunmaktadır. Durum böyle olunca, amel dikkate alınır. Kasdın muhalif, amelin uygun olması ya da her ikisinin de muhalif olması durumunda ise, durum farklıdır. Zira öyle bir amel ruhsuz beden gibidir. Dolayısıyla "Ameller ancak niyetlere göredir" buyruğu kapsamına girmez; çünkü fiilde niyet bulunmamaktadır.

CEVAP: Eğer ileri sürülenleri bir an için kabul etsek bile o takdirde karşımıza "Emrimiz (dinimiz) üzere olmayan her amel merdûttur (reddedilir)" ⁶⁹ hadisi çıkacaktır. Sözü edilen amel, Hz. Peygamber'in [alevessalâtu ves-selâm] emrine uygun değildir. Dolayısıyla muteber değil, reddedilmiş olacaktır. Hem sonra ruhsuz cesetten faydalanma mümkün olmayacağı gibi, ceset içerisinde olmayan ruhtan da faydalanılamaz. Çünkü burada sözü edilen fiillerin, şeriata muhalif oldukları farzedilmektedir; dolayısıyla onlar sanki yok hükmünde olacaklardır. Geriye ameli bir hükümde yalnız başına niyet kalacaktır; böyle bir niyetin de önemi yoktur. Bu konuda her iki yönden de çok sayıda çelişenler bulunmakta ve mesele gerçekten müşkil bir hal almaktadır.

[345] İşte bu noktadan hareketledir ki, bir grup müctehid niyet ve kasıt yönünü ağır bastırmışlar ve ibadetlerden telafisi gerekenleri telafi etmişler, muamelâtla ilgili tasarrufları da sahih saymışlardır. Bir başka grup da mutlak fesat görüşüne meyletmış ve şeriata muhalif düşen her türlü ibadet ve muameleyi batıl kabul etmişlerdir.⁷⁰ Bir üçüncü grup da orta yolu tutarak her iki tarafı da kısmen etkin kılmışlar; ancak niyet ve kasdın etkisini bir yönde, fiilin etkisini de başka bir yönde kabul etmişlerdir. Her iki tarafın da etkin kılındığına aşağıdaki hususlar delalet etmektedir:

(1)

Haram kılındığını bilmeksizin haram olan birşeyi yiyip-içen kimsenin durumunu ele alalım: Böyle bir fiilde, —fiili işleyen o şeyin mübah olduğuna inandığı için işlediğinden— hem niyet ve kasdın uygunluğu hem de, —yapılması yasak olan birşeyi yaptığından— fiilin muhalifliği bir arada bulunmaktadır: Uygunluk tarafı (niyet)⁷¹ etkin kılınarak had ve ceza düşürülmüş; muhaliflik tarafı⁷² etkin kılı-

69. Buhârî, İtisam, 20; Müslim, Akdiye, 17; Ebu Davud, Sünne, 5; İbn Mâce, Mu-kaddime, 2; Ahmed, 2/146.

70. Yani bunlar fiil, her ne zaman şeriata muhalif olarak gerçekleşirse —niyet uygun da olsa— bâtıl olur, görüşüne meyletmışlerdir.

71. Kasdın uygunluğunun gereği, dünyada had cezasının, âhirette de azabın gerekmemesidir.

72. Muhaliflik tarafının gereği konusunda müellif tafsilatla gitmiş ve telâfisi imkanı bulunmayan fiillerin ihmal, telâfi imkanı bulunan fiillerin de

arak da o fiilin üzerine hükümlerinin doğmaması ve başka hükümlere mesnet yapılmaması kabul edilmiş, böylece niyet ve kasıt tarafına meyledilerek telâfisi mümkün olup da tashihi gerekenler sahih kılınmış; telâfisi mümkün olmayan şeylerden olup da ihmali gerekenler de ihmal edilmiştir.

Bu meselede iki tarafın da, her birine uygun bir şekilde dikkate alındığı görülmektedir. Meselâ iki erkek tarafından nikahlanan bir kadının durumuna bakalım: Bu erkeklerden sonuncusu o kadının bir başkası tarafından daha önce nikahlandığını ancak gerdeğe girdikten sonra öğrenmektedir. Bu durumda kadın Hz. Ömer, Muaviye ve el-Hasen'in fetvaları gereğince (ilk kocanın nikâhından) bâin (ayrı) düşecektir.⁷³ Benzeri görüş Hz. Ali'den de rivayet edilmiştir. Benzeri bir mesele de mefkûdun⁷⁴ karısı ile ilgilidir. Bu kadın evlense de sonra kayıp olan kocası çıkıp gelse bakılır: Eğer kadını nikahlamadan önce çıkıp gelmişse, ilk koca daha hak sahibidir. İkinci koca gerdeğe girdikten sonra gelmişse, ikinci kocası daha hak sahibidir. Akitten sonra fakat gerdekten önce gelmişse, o takdirde iki görüş bulunmaktadır.⁷⁵ Hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Herhangi bir kadın, velilerinin izni olmadan evlenirse nikâhı bâtıldır, bâtıldır, bâtıldır."*⁷⁶ Eğer kocası ken-

[346]

tashih edilerek kasıt tarafının dikkate alınacağını belirtmiştir. (Ayrıca 74. dipnota bkz.).

73. Bu ikinci nikâhın tashihi gerekecektir; çünkü birinci nikahtan haberi olmaksızın ziâfî gerçekleştirmiştir ve bu haliyle kasdı uygun bulunmaktadır. Meselede işte bu kasıt tarafına meyledilmiş olmaktadır.

Buna şu şekilde itiraz edilmiştir: Gerdeğe girmeyen kimsenin, nikâhı ilk defa akdeden olduğunun ortaya çıkması durumunda, ikinci kocanın kadını gerdeğe girmesi, başka birinin zevcesiyle gerdeğe girmek anlamına gelecektir. Bu durumda onun hata etmiş olması ve başka birisinin hanımı üzerine ikinci bir nikâh kıyması o nikâhın devamını nasıl mübah kılabilir ve şer'an mahalline isabet etmeyen bir akdi nasıl tashih edebilir, sıhhati üzerinde görüş birliği bulunan bir nikâh akdini nasıl iptal edebilir?! Kaldı ki, hata başkasının zevcesini mübah kılmayı ve onu kocasına haram kılmayı değil, sadece o fiili işleyen kimseden günah ve cezanın kaldırılmasını gerektirir.

74. Kayıp olan ve hayatta olup olmadığı bilinmeyen kimse. (Ç)
75. Mefkûd meselesinde iki durum vardır: Muhalif olan fiil üzerine binada bulunma ve ikinci kocanın gerdeği sonrasında ilk kocanın gelmesi durumunda bu ikinci nikâhın tashihi. Tashihi'nin iki gerekçesi vardır: (1) Kasdın sahih olması (2) İlk kocanın hayatta olduğunu bilmeksizin gerdeğin gerçekleşmiş olması. Gerdekten önce çıkıp gelmesi durumunda ise üzerine binada bulunulmaması ve ikinci nikâhın ihmali durumu sözkonusudur. Yalnız burada müellifin ifadelerinde bir kapalılık vardır: 'Eğer kadını nikahlamadan önce gelmişse' sözünden maksadı sadece akitten ibaretse, o zaman konuya ters düşecektir. Yok nikahtan maksat gerdekse o zaman 'Akitten sonra fakat gerdekten önce gelmişse' şeklinde ifade ettiği üçüncü ihtimalle aynı olacaktır. Ancak metinde geçen 'evlenmek' tabirinden kasıt 'hakimin hükmü ile evdir. Ancak metinde geçen 'evlenmek' tabirinden kasıt 'hakimin hükmü ile evdir. Ancak metinde geçen 'evlenmek' tabirinden kasıt 'hakimin hükmü ile evdir. Ancak metinde geçen 'evlenmek' tabirinden kasıt 'hakimin hükmü ile evdir.
76. Yani, meşrû nikâh şekline muhalif olduğu için o nikâh feshedilir ve kadın için mehir hakkı doğar, had ve ceza düşer. Mehrin isbatı gibi telafisi mümkün olan hükümler isbat edilir. Ancak bu örneğin bizim şu andaki

distyle gerdeğe girerse, kadın kendisinden istifadesi karşılığında mehre hak kazanır."⁷⁷ Namaz esnasında yanılma ile bütün meseleleriyle birlikte fâsıd nikâh konularında da durum aynı şekilde olacaktır.

(2)

Imam Mâlik'in hatta sahabelerin görüşlerinin (konu ile ilgili) esasını şu oluşturur. İbâdetler bahsinde bilgisizin (cahil) hükmü, unutan kimsenin hukmu gibidir. Buna göre onlar, bilmeksizin fiil ya da sözlü tasarruflarında şeriata muhalif düşen bir kimsenin durumunu, unutanın hükmüne benzetmişlerdir. Eğer kasıt olmaksızın yapılan fiillerdeki muhalefet, mutlak muhalefet olsaydı, o takdirde böyle bir kimseyi kasıt sahibi kimse yerine korlardı. Nitekim İbn Habîb⁷⁸ ve onun görüşüne katılanlar böyle düşünmektedirler. Halbuki durum hiç de öyle değildir. Şeriata uygun kasdın dikkate alındığı konusunda bu açıktır ve tahâret, namaz, oruç,⁷⁹ hac ve benzeri ibadetler bahsinde bu açıkça gözükmemektedir. Keza nikah, talak, yiyecek ve içecek bahisleri gibi âdetlerle ilgili birçok konuda da durum aynıdır.

İTİRAZ: Bu dediginiz, mâlî konularda tutmamaktadır; çünkü bile- rek de bilmeyerek de olsa itlaf durumunda tazmin sorumluluğu bulun- maktadır.

CEVAP: Mâlî konularda tazmin hükmü başka birşeydir; çünkü (mal heder olmadığından) itlaf durumunda tazmin hükmünün gerek-

konumuzla ilgili olabilmesi için, velinin izninin şart olduğunu bilmeyen bir kimsenin şeriata uygunluk kasdı ile evlenmiş olması gerekmektedir. Ancak veli şartının bulunduğu bile bile böyle bir akde girmişse o zaman mesele, konu dahiline girmez. Bu durumda hükmü de aynı olur mu? Eğer bile bile yapmanın hukmü, bilmeden yapmanın hukmü gibi olarsa, o zaman mesele her iki tarafı da etkin kılma şeklinde belirtilen konumuza açıklık getirme- yecektir. Bu durumda mesele bu kâide üzerine değil, başka bir esas üzerine oturtulacaktır. Kitabın sonlarına doğru ihtilaflara riayette bulunma bahsinde vukûdan sonra bunâ ve mevcut halî dikkate alma hakkında bunu anımsatan ifadeler gelecektir. Buna göre nikah, her ne kadar esas itibarıyla sahih olmasa da, meselâ miras hak kazanma ve daha benzeri konumuzla ilgili ol- mayan bazı haklar gibi hükümler doğacaktır. Orada mesele, muhalefet ve uygunluk açısından ele alınmamakta ve başka bir esas üzerine oturtulmak- tadır.

77. Ebu Davud, Nikâh, 19; Tirmizî, Nikâh, 14; Dârimî, Nikâh, 110.

78. Abdulmelik b. Habîb b. Süleyman es-Sulemî el-Kurtubî, Endülü's Mâlikî fu- kahasındandır. ö. 238/853. (Ç)

79. Ramazan ayının hürmetini ya da o ayda oruç tutmamanın haramlığını bil-meyen kimseyi unutan kimsenin hükmüne tâbi tutmuşlar ve ona keffareti gerekli görmemişlerdir. Yakın (makul) tevillerle ilgili zikrettikleri şeyler de bilgisizlik türünden sayılmıştır. Bu tür bir tevil sonucunda orucunu yiyele- re keffaret gerekmeceği ve unutan kimsenin hükmüne tabi tutulacağı be- lirtilmiştir. Yiyecek ve içecekler konusunda da durum aynı olup, haram oldu-ğunu bilmeksizin haram birşeyi yemesi ya da içmesi durumunda ona unutan kimsenin hükmünü vermişlerdir. Meselâ gulsuyu zannıyla şarap içen, te- mizdir diye necis olan birşeyi yiyen bir kimsenin durumunda olduğu gibi.

mesi için hata ile olmasıyla kasıtlı olması arasında fark bulunmamaktadır.

(3)

Bu ümmetten hata (yanılma) hükmünün kaldırıldığını gösteren deliller. Bu meyanda Kur'ân'da şu âyetler vardır: "*İçinizden kastederek yaptıklarınız bir yana, yanılmalarınızda size bir sorumluluk yoktur*" ⁸⁰; "*Rabbimiz! Eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorumlu tutma.*" ⁸¹ Hadiste bu duaya cevap olarak Yüce Allah tarafından "*Oyle yaptım*" buyrulduğu belirtilmiştir. ⁸² "*Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler.*" ⁸³ Hadiste de şöyle gelmiştir: "*Ümmetimin hata, unutma ve tehdit (zor, ikrâh) altında yapılan şeyler (in hükmü) kaldırıldı (yazılmadı)*" ⁸⁴ Sorumluluğun kaldırılması hükmünün taalluku konusunda ihtilaf meydana gelmiş ve bunun sadece âhiret âlemiyle mi ilgili olduğu, yoksa her iki âlemi de mi kapsadığı tartışılmış olmakla birlikte bu mânâ üzerinde ⁸⁵ genelde ittifak bulunmaktadır. Âlimler sorumluluğun mutlak surette (tamamen) kaldırıldığının doğru olmadığı hususunda da ihtilaf etmemişlerdir. ⁸⁶ Durum böyle olunca, iki taraftan her birinin kısmen de olsa —aksini gösteren hâricî bir delil bulunmadıkça— dikkate alınmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Allah'u a'lem!

BEŞİNCİ MESELE:

[348]

Maslahatın temini ya da mefsedetın temini, eğer mübah türden ise, iki kısımdır:

(a) Bir başkasına zarar içermeyen kısım.

(b) Bir başkasına zarar içeren kısım.

Bu ikinci de kendi arasında iki kısımdır:

(1)

Maslahatı celbetmek ya da mefsedeti def etmek isteyen kimse ya bu zararı kastetmektedir. Meselâ geçimini temin etmek için ticaret

80. Ahzâb 33/5.

81. Bakara 2/286.

82. bkz. İbn Kesir, 1/342.

83. Bakara 2/286.

84. Daha önce geçti. bkz. [1/149].

85. Yani sorumluluğun kaldırıldığı konusunda. (Ç)

86. Yani, bir tür sorumluluğun bulunması gereği üzerinde görüş birliği etmişlerdir. Genelde sorumluluğun kaldırıldığı konusunda ittifak etmiş olmakla birlikte bir tür sorumluluğun hâlâ devam etmekte olduğunu kabul etmeleri, her iki tarafın da dikkate alındığını göstermektedir.

mallarının fiyatını düşüren ve bu arada bu fiiliyle başkalarına da zarar vermeyi kasteden kimsenin durumunda olduğu gibi.

(2)

Ya da başkalarına zarar vermeyi kastetmemektedir. Bu da iki kısmdır:

i) Verilen zararın genel olması. Malların pazar yerine ulaşmadan kapatılması, şehirlinin köylü için simsarlık yapması, kişinin geniş bir cami yapılması ya da benzeri kamu ihtiyacının gereği olarak istimlak edilmek istenen evini ya da bahçesini satmaktan kaçınması gibi.

ii) Zararın özel olması. Bu da iki türdür:

(1) Bizzat maslahatı elde etmek ya da mefseleti uzaklaştırmak isteyen kimsenin kendisine de zarardan dokunması, buna rağmen o fiili işlemeye ihtiyaç duyması. Meselâ kendisine dokunacak bir zulmü, şayet uzaklaştırdığı takdirde o zulmün bir başkasına dokunacağını bile bile uzaklaştırması; bir yiyecek maddesini ya da ihtiyaç duyduğu bir maddeyi almaya koşması, avı başkalarından önce kendisinin avlamaya çalışması, odun, su ve benzeri mübah (serbest) malları bir an evvel kendisinin toplamaya çalışması ve bunları yaparken de eğer sözü geçen malları kendi eli altına geçirdiğinde, başkalarının o malların yokluğundan dolayı zarar göreceğini bilmesi; buna karşılık kendi elinden alınması durumunda da bizzat kendisinin zarar görür olması.

(2) Kendisine bir zararın dokunmaması: Bu da üç kısmdır:

(1) O fiili işlemesi durumunda doğacak zararın âdeten kesin olması. Konak kapısının arkasına karanlıkta giren kimsenin mutlaka düşeceği şekilde bir çukur (kapan) kazılması gibi.

(2) Zarara sebebiyet vermesi nadir olan fiiller. Genelde herkesin düşmeyeceği bir yere kuyu kazmak, genelde yiyen kimseye zarar vermeyen⁸⁷ gıda maddelerini yemek vb. gibi.

(3) Zarara sebebiyet vermesi nadir olmayıp çoğunluğu teşkil eden fiiller. Bu da iki şekilde olur:

i) Gâlib olur. Harbîlere (düşmana) silah satmak,⁸⁸ şarapçıya üzüm satmak, insanları aldatmayı meslek haline

[349]

87. Nadir olarak bazı insanlar zarar görebilir. Nadir olan bir zararla birlikte o şeyin kullanılması, ileride de hükmü geleceği gibi, mübahlık üzere bâkî kalmaktadır.

88. Konu, zararın genel değil özel olması ile ilgili idi. Düşmana silah satmanın zararı özel mi ki, bu kısma örnek olarak vermiştir. Halbuki, malların pazar yerine getirilmeden kapatılmasını genel zararlar için örnek göstermişti. Diğer örnekler için de aynı şeyi söylemek mümkündür.

Üçüncü kısım: Bu kısımda da ya engellenmesi durumunda telâfi si mümkün olmayacak şekilde bir zarar verme⁹⁰ söz konusu olur ya da öyle olmaz.

Eğer kendisi için böyle bir zarar lazım gelecek olursa, onun hakkı mutlak surette öne alınır. Gerçi bu hususa karşı çıkılmış ve bu itiraz, usulcülerin koymuş olduğu kalkan örneği ile desteklenmek istenmiştir. Şöyle ki: Kâfirler, bir müslümanı kalkan edinerek müslümanların üzerine yürüseler ve bu kalkan yapılan müslüman öldürülmedikçe düşmanın müslümanların kökünü kazıyacakları anlaşılrsa bu durumda kalkan yapılan müslüman öldürülerek diğer müslümanlar kurtarılmaya çalışılır.⁹¹ Ancak kalkan meselesini delil olarak kullanarak konuya itirazda bulunmak zayıf olmaktadır.

Eğer zararın telafisi imkanı bulunur⁹² ve tamamen onun ortadan kaldırılması mümkün olursa; genel olan zararın dikkate alınması öncelik arzedecektir. Bu durumda kendisi için fayda temini ya da kendisinden zarar defî için çalışan kimse, amaçladığı şeyi yapmaktan engellenecektir. Çünkü kamu maslahatları özel maslahatlardan önce gelir. Malların pazara gelmeden kapatılması, şehirlinin köylü adına simsarlık yapması, selefın zenâatkarların —ki aslında bunlar emin kimşeler olmaktadır⁹³— tazmin sorumluluğu ile mesul tutulması konusunda görüş birliği etmeleri, Hz. Peygamber'in mescidini genişletmeleri ve bunun için sahipleri razı olsun olmasının gerekli yerleri istimlâkte bulunmaları... evet bütün bu uygulamalar konunun sıhhatine delil olmakta, kamu maslahatının —fertlere dokunacak zararı telâfi etmek kaydıyla— özel maslahatlara takdim edileceği hükmünü getirmektedir.

Dördüncü kısım: Genel olarak ele aldığımızda konu iki bakış açısına sahip bulunmaktadır:

90. Meselâ, hayatın ya da bir organın ortadan kalkması gibi.

91. Burada şöyle denilebilir. Burada sözü edilen, kişinin hakkını kullanmaktan engellenmesi durumunda kendisine telafisi mümkün olmayan bir zararın ulaşması, hakkını kullandığı zaman ise başkalarına zararın dokunması şeklinde idi. Dolayısıyla zarar ya sadece kendisine ya da birçok insana dokunacaktır. Konu bu. Şehirlinin köylü adına simsarlık yapması gibi. Burada sözü edilen müslümanın kalkan edilmesi meselesi ise farklıdır. Çünkü o meselede kalkan edilen kişinin hakkının korunması ve öldürülmemesi, bütün müslümanların öldürülmesi neticesini doğuracaktır. Yani hem kalkan yapılan müslüman hem de diğer müslümanlar veya en azından ordunun tamamı zarar görecektir. Bu durumda her hâlükârda zarar ferdin kendisine de dokunmaktadır. Bu yüzden de zararın sadece kalkan yapılan müslüman üzerinde kalması amaçlanarak diğer müslümanların ya da ordunun kurtarılması temin edilir. Mesele bu şekilde ele alındığında iki mesele arasındaki fark açıktır. Ama meseleyi, ya kalkan yapılan müslümanın yok olması ya da İslâm ordusunun yok olması şeklinde düşünersek, o zaman konuya uygun olacaktır.

92. Meselâ mâlî konularda olması gibi.

93. Dolayısıyla yanlarında bulunan müşteriye ait malların kusurları olmadan zayı olması durumunda tazmin etmemeleri gerekmektedir. (Ç)

(a) Hazların isbatı yönü.

(b) Hazların düşürülmesi yönü.

Eğer biz hazları dikkate alacak olursak, bu durumda kendisi için maslahatın temini ya da mefsedetin def'i için çalışan kimsenin hakkı bundan başkaları zarar görse dahi— önce gelecektir. Çünkü maslahatın temini ya da mefsedetin uzaklaştırılması Şâri' için istenilen ve amaçlanan birşeydir. Bu yüzdendir ki, yemesi-içmesi haram olan şeyler zarurettten dolayı mübah kılınmış, dirhemi dirhem karşılığında veresiye vermek anlamına gelen karz akdi duyulan ihtiyaçtan dolayı ve kullara genişlik olsun diye caiz kılınmış; yardımlaşmanın temini için ihtiyaç duyulan ariyye uygulamasında ağaç üzerindeki yaş hurmanın kuru hurma karşılığında tahmin yoluyla satılmasına izin verilmiştir. Buna benzer daha pek çok mesele vardır ki, deliller onların Şâri'in amacı dahilinde olduğunu göstermektedir. Bu sabit olduğuna göre, kişinin (aslında mübah bulunan şeylerden bazılarını) başkalarından önce hareket ederek ele geçirmesi halinde, o şey üzerinde şer'an hak sahibi olacaktır ve o şey başkasının değil onun mülkü altına girecektir. [351] Ona herkesten önce ulaşmış olması, Şâri'e karşı bir muhalefet içermemektedir; dolayısıyla fiil sahih olacaktır. Böylece geri kalanın hakkını, önce varanın hakkına takdim etmenin şer'an gözetilmiş birşey olmadığı ortaya çıkmaktadır. Ancak önce varan kendi hakkını düşürurse o zaman bu mümkün olabilir. Önce varanın hakkını düşürmesi gibi bir mecburiyeti de bulunmamaktadır; hatta zarûriyyât konusunda kendi nefsi için gerekli olan hakkını kullanması mecburiyeti vardır ve bu gibi durumlarda hakkını düşürme gibi bir seçeneği yoktur. Çünkü o şey kesin olarak kendi hakkı olmaktadır; başkasının hakkından olduğu ise zan ya da şek (şüphe) ölçüsündedir. Bu zararın uzaklaştırılması konusunda açıktır. Maslahatın temini konusunda da —eğer onun bulunmaması zarar verecekse— durum aynı olacaktır.

ed-Davudi'ye soruldu: "Sultana haraç adı altında verilen angaryadan kurtulma imkanı olan bir kimsenin bunu yapması caiz midir?" O: "Evet, başka türlü de helal olmaz" diye cevap verdi. Ona şöyle denildi: "Sultan haracı tek tek şahıslar üzerine değil de belli bir yerleşim yeri ahalisine topluca koysa,⁹⁴ bundan kurtulmaya kadir olan kimse bunu yapabilir mi? Eğer o kendisini kurtarırsa diğer ahaliye haksızlık olacak ve haracı onlar tamamlamak zorunda kalacaklardır." Cevap olarak: "Evet yapabilir dedi" ve şöyle devam etti: "İmam Malik, zekat tahsildarının nisab miktarına ulaşmayan iki ortağın koyunları için ortaklardan birinden zekat alması hakkında: 'Bu bir zulümdür ve kendisinden alınan ortak üzerinde kalır, öbür arkadaşından verdiğinin yarısını alamaz' demiştir. Devamla: "Ben bu konuda Sahnûn'dan rivayet

94. el-mezâlim'ül-müştereki adı verilen bu tür vergiler için İbn Teymiye'nin el-Hisbe adındaki eserine bakılabilir. (Ç)

edilen görüşü kabul etmiyorum. Çünkü zulüm emsal gösterilemez. Hiç bir kimsenin, zulüm başkasına isabet edecek korkusuyla kendisini zulüm altına sokması gerekmez. Yüce Allah şöyle buyurur: "*İnsanlara zulmedenlere, yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere karşı durulmalıdır.*"⁹⁵ ed-Davudî'nin sözü böyle. Bazı nakillerde Yahya b. Ömer'in bu doğrultuda: "Kişinin kendisinden zulmü uzaklaştırmasında bir sakınca yoktur" dediğini gördüm. Halbuki zulmü kendisinden uzaklaştırması durumunda —eğer zulüm açık bir haksızlık ise— o zulmün bir başkasına yükleneceği bilinmektedir. Abdu'l-Ganî, el-Mü'telef ve'l-Muhtelef adlı eserinde Hammad b. Ebî Eyyub'dan nakleder: Hammad b. Ebî Süleyman'a: "Ben konuşuyorum ve benden nöbet kaldırılıyor. Benden kaldırıncı da tabii bir başkasına konuyor" dedim. O: "Sana sadece kendin hakkında konuşmak düşer. Senden kaldırılınca onun kime konulduğuna aldırış etmezsin" dedi.

[352]

Başka türlü uzaklaştırılamaması halinde zulmü def etmek için rüşvet vermek, isyancılara mal vermek, esir mübadelesi için kafirlere fidye vermek, hacca gitmek isteyenlere haraç vermek de bu kabildendir. Bütün bunlar günah ile bir fayda elde etmek ya da bir zararı defetmek demektir. Cihad faziletini istemek de bu kabildendir. Halbuki cihadda kâfirin küfrü üzere ölmesi veya kâfirin müslümanı öldürmesi gibi durumlar bulunmaktadır. Hatta Hz. Peygamber [aleyhissalâtu veesselâm]: "*Allah yolunda öldürülmeyi, sonra diriltilip tekrar öldürülmeyi gerçekten arzu ederim*"⁹⁶ buyurmuştur. Bunun tabii sonucu onu öldürenin cehenneme girmesidir. Âdem'in iki oğlundan biri (Habil): "*Ben hem benim, hem de kendi günahını yüklenip cehennemliklerden olmanı isterim*"⁹⁷ demiştir. Dahası, cezalar —ki bunların tamamı maslahatın temini, mefsedetini de uzaklaştırılması demektir— başkalarına zarar verme anlamı içerir. Şu kadar var ki, mefsedetini defi için bütün bunlar ilga edilmiş, dikkate alınmamıştır. Çünkü sözkonusu zararlar bu hükümlerin meşrû kılınması sırasında Şâri' tarafından gözönünde bulundurulmuş değildir. Hem sonra maslahatın temini, mefsedetini defi için çalışan kimsenin tarafı öncelikli olmaktadır. Bu konu üzerinde daha önce durulmuştur.

İTİRAZ: Bu nokta çeşitli meselelerde problem doğurur. Çünkü sabit bir kâide olarak "Zarar ve zararlar mukabele yoktur." Zikredilen meselelerde ise başkalarına zarar verme mevcuttur. Bu durumda kâide gereği onların meşrû olmaması gerekir. Bunu şu örnekler de destekler: Bir kimsenin elinde yiyecek bulunduğu zaman, o kimse naçar halde kalan bir kimseye —kendisinin de o yiyeceğe ihtiyacı bulun-

95. Şûrâ 42/42.

96. Buhârî, İman, 26; Müslim, İmâre, 103, 107; Nesâî, Cihad, 18; İbn Mâce, Cihad, 1; Muvatta, Cihad, 27; Ahmed, 2/231.

97. Mâide 5/29.

duğu halde— bedelli ya da bedelsiz vermesi için zorlanabilmektedir. Keza muhtekirin (karaborsacı) elinde bulunan yiyecek mallarını devlet başkanı (bedelini ödeyerek) zorla elinden alabilmektedir. Çünkü o malları elinde tutması başka insanlara zarar vermektedir. Daha başka benzeri konular da mevcuttur.

CEVAP: Bütün bunlarda herhangi bir problem bulunmamaktadır. Şöyle ki: Geçen meselelerde bulunan ve yerleşik asıllarda sözkonusu olan başkalarına zarar verme, izin sırasında Şâri'ce maksûd değildir; izin sadece kişinin maslahatın temini ya da mefsedetin defi için çalışması hakkındadır. Hem sözü edilen meselelerde iki zarar verme karşı karşıya gelmektedir (teâruz): (a) Zilyede ve mâlike zarar verilmesi. (b) Zilyed ya da mâlik olmayan kimseye zarar verilmesi. Bilindiği üzere şeriatla zilyed ve mâlikin hakkı önce gelir ve hakların çatışması durumunda hak sahibine karşı durulmaz. Kısaca izin, izin olması açısından başkalarına zarar vermeyi gerektirmez. Nasıl gerektirebilir ki, şeriatın özelliği böyle birşeyi yasaklamaktır. Dikkat edilecek olursa görülecektir ki, maslahat temini ya da mefsedet defi için uğraşan kimse, bu fiiliyle başkalarına zarar vermeyi kastederse günahkar olmaktadır ve o yaptığı şeye ihtiyacının bulunması da durumu değiştirmemektedir. Bu da göstermektedir ki, Şâri' Teâlâ başkalarına zarar verilmesini kastetmemektedir; aksine zarar vermeyi yasaklamıştır ki, o da zilyed ve mâlikin zarara uğratılmasıdır. (353)

Yiyecek maddesine zarûret ölçüsünde ihtiyaç duyan (naçar) kimse ile ilgili mesele aslında bizi desteklemektedir. Çünkü yiyecek maddesini vermeye zorlanan kimse, bizzat o yiyeceğe —yokluğunda zarar göreceği ölçüde— muhtaç değildir. Eğer aynı ölçüde onun da muhtaç olduğunu farzedecek olursak, o takdirde zorlanması zaten sahih olmayacaktır. Dolayısıyla konu aynı tartışma konusu olmaktadır. Yiyecek maddesini vermeye zorlanan kimse, onu vermesinden dolayı zarar görmemektedir. Bu nokta iyi kavranmalıdır. Muhtekirin durumuna gelince; o ihtikâr (stok) yapmak suretiyle hatalı bir yola girmiş ve yasak olan birşeyi işlemiş ve bu haliyle insanlara da zararlı olmuştur. Bu durumda devlet başkanının onu zarara sokmaksızın insanlara verdiği zararı bertaraf etmesi gerekecektir. Sonra ihtikar meselesi, kamu yararları için özel zararlara katlanmanın caiz olduğu üçüncü kısımdan olmaktadır.

Bütün buraya kadar anlatılanlar hazların dikkate alınması durumuyla ilgili idi.

Onları dikkate almadığımız zaman ise iki durumla karşı karşıya oluruz:

(1)

Kendi nefsinin düşünmeyi bir tarafa bırakarak, eşitlik üzere diğer

insanların içerisine girme Bu gerçekten övgüye değer bir davranıştır. Böyle davranışlar Hz. Peygamber zamanında yapılmıştır. O şöyle buyurur "Eş'ariler gazâda yiyecekleri biter veya Medine'deki çoluk çocuklarının yiyecekleri azalırsa ellerindeki yiyeceği bir elbisenin içine toplar, sonra onu aralarında bir kabin içinde eşitlik üzere taksim ederler. Onlar bendendir; ben de onlardanım."⁹⁸ Burada kendi hakkını düşüren kimse, başkalarını bu konuda kendisi gibi görmekte ve onu sanki kardeşi veya oğlu veya yakın bir akrabası ya da yetimi saymakta ve kendisini onlara vacib ya da mendup olarak bakmakla yükümlü kimse olarak görmekte; kendisini Allah'ın kulları arasında huzur ve sükunu teminle, onların hayırlarını kollamakla görevli saymaktadır. Bu haliyle o, hak sahibi olsa bile diğer insanlardan biri gibi olmaktadır. Durumu böyle olunca, o kimsenin artık o hakkı kendisine tahsis etme yoluna gitmesi mümkün değildir. Aksine, o hakkı insanlar arasında paylaşmak için kendisini görevli hissedecektir. Aynen şefkatli bir babanın çocuklarını ihmal ederek yalnız başına yiyip içemeyeceği gibi, bu kimse de öyle olacaktır. İşte Eş'ariler bu mertebede bulunmaktadır ve

(354) Hz. Peygamber [^{alevhus-salâtü vesselâm}] onlar hakkında: "Onlar benden, ben de onlardanım" buyurmuştur. Bu konuda Hz. Peygamber [^{alevhus-salâtü vesselâm}] uyulması gereken en büyük önder, şefkat konusunda da en müşfik babadır. Zira o, ummetini ihmal ederek hiçbir konuda kendi nefsinin düşünmemiştir. Muslim'de Ebû Sa'îd'den şöyle rivayet edilmiştir: Bir defa biz Hz. Peygamber [^{alevhus-salâtü vesselâm}] ile beraber bir seferde iken devesi üzerinde bir adam geliverdi ve gözünü sağa sola çevirmeye başladı. Bunun üzerine Rasulullah [^{alevhus-salâtü vesselâm}] : "Kimin yanında fazla hayvan varsa onu hayvanı olmayana versin ve kimin fazla azığı varsa olmayana versin!" buyurdu.

Ravi der ki: "Mal çeşitlerinden söylediğini söyledi. Hatta artan bir malda hiçbirimizin hakkı olmadığı düşüncesine vardık."⁹⁹ Başka bir hadiste de "Şüphesiz malda zekâtta başka bir hak da vardır"¹⁰⁰ buyrulmuştur. Zekatın, ikrazın (ödünç verme), ariyyenin, hediyein vb. meşrû kılınması bu mânâyı destekleyen hususlardandır. Bu tür örneklerin tamamı üstün ahlâk anlayışıyla ilgili olmaktadır ve bunlar kişinin sadece kendi nefsinin düşünmesi gibi bir durumla bağdaşmaz. Bu durumda, fiili işleyene, sadece diğer insanlara dokunacak zarar ölçüsünde ya da daha az bir zarar gelecektir. Böyle bir insan, kendi nefsinin kesin bir zarar altına sokmuş da olmamaktadır. Söz konusu zarar beklenti halinde olan bir zarardır ya da başkalarından zararı gidermek uğruna tahammül edebileceği az bir zarardır. Bu bütün müslümanları tek bir vücut gibi gören bir kimsenin bakışı olmaktadır. Nitekim bu meyanda Hz. Peygamber [^{alevhus-salâtü vesselâm}] şöyle buyurmaktadır:

98. Muslim, Fedâilü's-sahâbe, 167.

99. Muslim, Lukata, 18.

100. Tirmizî, Zekât, 28; Dârimî, Zekât, 13.

Mü'min için mü'min, birbirini kenetleyen duvar gibidir" ¹⁰¹; "Mü'minler tek bir cesed gibidir. Bir organ rahatsız olursa, diğer bütün organlar uykusuzluk ve ateş (humma) ile ona iştirak ederler" ¹⁰²; "Sizden her biriniz kendi nefsi için sevdiği şeyi kardeşi için de sevmedikçe mü'min olmaz." ¹⁰³ Bu mânâda daha pek çok hadis bulunmaktadır. Zira mü'minin mü'mini tam anlamıyla kenetlemesi ancak bu mânâ ile ve bunun için gerekli sebeplerin ortaya konulması yoluyla olacaktır. Aynı şekilde tek ceset şeklinde olunabilmesi için de, faydanın herkes için eşit olarak ve kendi ihtiyacına göre dağıtılması gerekecektir. Nitekim vücutta da organlar gıdadan istifade ederken paylaşım, eksiksiz-noksansız her organın kendi ihtiyacına göre olmaktadır. Eğer bazı organlar ihtiyacından fazla ya da daha az alacak olurlarsa, vücut normal halden çıkacaktır. Bu özelliğin esası, Kur'ân'da zikredilen mü'minlerin birbirlerinin velileri olduğunu, sözbirliği etmelerinin ve kardeşliğin gerekliliğini, gruplaşmadan kaçınmanın zaruretinin ifade eden âyetler olmaktadır ve bunlar pek çoktur. Ümmetin tek bir vücut gibi bütünlüğü ve sağlıklı olması ancak bu ve benzeri özelliklerin bulunmasıyla mümkün olacaktır. [355]

İkinci durum: İsrâ yani başkalarını kendi nefesine tercih etmek: Bu hazlardan feragat konusunda daha köklü bir tavır olmaktadır. Burada kişi yakınına güvenle ve gerçek tevekküle ulaşarak kendi çıkarlarını terketmekte ve başkalarını kendi nefesine tercih etmekte, Allah'a olan muhabbetinden dolayı O'nun yolundaki kardeşine yardımcı olmak için meşakkatlere katlanmaktadır. Bu son derece üstün bir ahlâk örneğidir ve amellerin en yücelerindendir. Bu haslet, Hz. Peygamber'in [aleyhussalâtu vesselâm] tavırlarında örneğini bulmuş ve onun ilâhî rızaya uygun ahlâkının bir tezahürü olmuştur. "Yüce Peygamber [aleyhussalâtu vesselâm] hayır yolunda insanların en cömerti idi. En cömert olduğu zaman da Ramazan ayı idi. Cibrîl ile karşılaştığı zaman ise esen rüzgardan daha cömert olurdu." ¹⁰⁴ Hz. Hatice kendisine: "İşini görmekten aciz olanın yükünü yüklenirsin, fakire verir kimsenin kazandırma-yacağını kazandırırın, Hak yolunda ortaya çıkan hadiseler karşısında (halka) yardım edersin" ¹⁰⁵ demiştir. Bir defasında kendisine doksan bin dirhem getirilmiştir. Onları bir hasır üzerine koymuş ve dağıtmaya başlamıştır. İsteyen hiçbir kimseyi geri çevirmemiş ve tamamını tüketinceye kadar dağıtmıştır. Sonra bir adam gelmiş ve istekte bulunmuş, ona: "Yanımda verecek birşey yok. Ancak benim adıma borçlan ve alacağımı al; bize birşey geldiğinde onu öderiz" buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Allah sana gücünün yetmediğini yükleme-

101. Müslim, Birr, 65.

102. Müslim, Birr, 66.

103. Buhârî, İman, 7; Müslim, İman, 71, 72.

104. Buhârî, Savm, 7; Müslim, Fedâil, 50.

105. Buhârî, Bed'u'l-vahy, 3; Müslim, İman, 252.

miştir" demiş, Hz. Peygamber bu sözden hoşlanmamıştır. Ensardan bir adam: "Ya Rasûlallah! Harca, Arşın Sahibinin azaltacağından korkma" demiştir. Bunu duyan Hz. Peygamber tebessüm etmiş, hoşnudluğu yüzünde belirmiş ve: "Ben bununla emrolundum" buyurmuştur. Hadisi Tirmizî nakletmiştir. Enes de: "Hz. Peygamber, yarın için birşey biriktirmezdi" demiştir. Bu mânâda haberler pek çoktur.

Sahabe de aynı şekilde idi. "Onlar içleri çektiği halde, yiyeceği yoksula, öksüze ve esire yedirirler" ¹⁰⁶ âyetinin tefsiri sadedinde, keza Sahih'te "Kendileri zaruret içinde olsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar" ¹⁰⁷ âyeti hakkında gelen rivayetleri, aynı şekilde Hz. Aişe'den gelen rivayeti biliyorsunuz. Daha önce Hükümler bahsinin Sebebler bölümünde hazların düşürülmesi doğrultusunda amelde bulunmadan söz edilirken zikredilmişti.

[356]

İsâr (başkalarını tercih) iki kısımdır: a. Maldan ve eşten vazgeçme yoluyla. Nitekim Sahih'te muâhât (kardeşlik akdi) hadisinde zikredildiği üzere Hz. Peygamber tarafından Muhacir ile Ensar arasında kardeşlik ilan edilmişti. Ensardan biri, muhacir kardeşine, malının yarısını vermeyi ve ona helal olması için de karısını boşamayı düşünmüştü.

(2)

Candan vazgeçme yoluyla. Yine Sahih'te geçtiği üzere ¹⁰⁸ Ebu Talha, Uhud gününde kendisini Hz. Peygamber'e kalkan yapmıştı. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] insanları görmek için başını uzatıyordu. Ebu Talha kendisine: "Bakma! Yâ Rasûlallah! İnsanların atıkları oklardan biri isabet edebilir. Canım sana feda olsun" diyordu. Hz. Peygamber'i [aleyhissalâtu vesselâm] korumak için elini oka siper etmiş ve bu yüzden çolak olmuştu. ¹⁰⁹ Bu örnek tavrın Hz. Peygamber'in [aleyhissalâtu vesselâm] davranışlarında da yer aldığı malumdur. Zira o, savaşlarda düşmana en yakın kimse olurdu. Bir gece Medineliler korkuya kapılmışlardı. Birtakım insanlar korku sebebi sesin geldiği tarafa gittiler. Hz. Peygamber'i [aleyhissalâtu vesselâm] o taraftan dönerken buldular. "Korkmayın!" diye onları karşılamıştı. Ebu Talha'ya ait çıplak bir at üzerinde kılıcını kuşanmış, haberin mahiyetini öğrenmek istemişti. ¹¹⁰ Bu kendi canını feda etmek isteyen bir kimsenin davranışı olmaktadır. Ali b. Ebî Tâlib'in de hicret gününde, müşriklerin Hz. Peygamber'i [aleyhissalâtu vesselâm] öldürmeye azmettikleri bir anda onun yatağında yatması ve gecelemesi herkesçe bilinen bir olaydır. Yaygın bir deyişte de: "Başkaları uğrunda candan geç-

106. İnsan 76/8.

107. Haşr 59/9.

108. Daha önce geçmişti. bkz. [2/108].

109. Buhârî, Menâkıbu'l-ensâr, 18; Meğâzî, 18; Müslim, Cihâd, 136; Ahmed, 3/105.

110. Buhârî, Cihâd, 82 (3/228).

mek, cömertliğin en son noktasıdır" denilmektedir. Süfiyyeden bazıları sevgiyi tarif ederlerken 'O başkalarını tercihtir' demişlerdir. Bunun doğruluğuna Kur'ân'dan delalet de vardır: Mısır azizinin (vezir) karısı (Züleyha), Yusuf [aleyhisselâtu vesselâm] hakkında: "Ondan murad almak isteyen bendim; kuşkusuz Yusuf doğrulardandır" ¹¹¹ demiş ve onun suçsuzluğunu ifade ile suçun kendisine ait olduğunu belirtmiş ve böylece sevdiğini kendi nefesine tercih etmiştir.

Nevevî şöyle der: Yiyecek ve benzeri dünya işleri ile nefsanî hazlar hakkında başkalarını tercihte bulunmanın üstünlüğü hakkında âlimler icmâ etmişlerdir. Allah'a yaklaştıran fiiller (kurbetler, ibâdetler) ise böyle değildir; çünkü bunlarda sözkonusu olan hak Allah'a aittir. Bu kendisinden önceki kısımla ¹¹² birlikte çeşitli mertebelere ayrılır. İnsanlar bu konuda tam tevekkül ve yakîn mertebesine ulaşma yolundaki derecelerine göre farklılık arzederler. Rivayete göre Hz. Peygamber [aleyhisselâtu vesselâm], Hz. Ebu Bekir'den malının tamamını, Hz. Ömer'den de malının yarısını kabul buyurmuş olmasına rağmen, Ebû Lübâbe ve Ka'b b. Mâlik'ten mallarının üçte birini kabul etmiştir. İbnü'l-Arabî, bu ikisinin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer mertebesinde olmadıklarından, Hz. Peygamber'in [aleyhisselâtu vesselâm] kendilerine onlara davranmış gibi davranmadığını söylemiştir. Onun sözü böyle.

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz: Burada isâr, peşin zevklerden feragat etme anlamına gelmektedir ve bu yüzden doğacak meşakkate göğüs germe durumunda eğer şer'î bir maksat ihlal edilmiyorsa kınama ve azar yoktur. Ama şer'î bir maksadın ihlali sözkonusu olursa, bu durumda hazdan feragattan bahsedilemez ve böyle birşey şer'an övgüye değer bir davranış da olamaz. Şer'an övgüye değer bir davranış olmaması şunun içindir: Bu durumda hazlardan feragat ya sırf emredenin (Şâri) emri içindir ya da başka bir durum içindir yahut da amaçsızdır. Amaçsız oluşu abestir ve akıllı bir kimse böyle bir davranışta bulunmaz. O fiili emredenin emri gereği olarak yapmış olması durumunda, o şeyin şer'î bir maksadı ihlal etmesinden söz etmek tezat olur. Çünkü o şeyin ihlali emredenin emri değildir. Durum öyle olmayınca da, fâil ona (emredene) muhalif demektir. Emredenin emrine muhalefette bulunmak, ona uygun hareket etmenin zıddı olur. Bu durumda onun üçüncü bir durum yani haz için olduğu ortaya çıkar. Hazların düşürülmesi meselesinde başka bir ihtimalin de bulunmadığı açıklanmıştı. Dördüncü kısımla ilgili söylenecek söz tamamlanmış oluyor. Hazların düşürülmesi konusuna nisbetle geçen üç kısmın hükmü buradan anlaşılır.

Beşinci kısım: Maslahat temini ya da mefsedet defi için uğraşan

111. Yusuf 12/51.

112. Bu ihtimal, fâilin emredilmiş olan şeyi işleyen birisi kabul edilmesi takdirine göre olacaktır.

kimseye herhangi bir zarar içermeyen, ancak işlenmesi durumunda mefsedete sebebiyet vereceği kesin olan kısım. Bu kısmın da iki yönü bulunmaktadır:

- (a) Başka birine zarar verme kasdı olmaksızın şer'an kastedilmesi caiz olan şeyi kastetmiş olması yönü. Bu açıdan bakıldığında zaman bu kısımdan olan fiiller caiz olacak, yasak olmayacaktır.
- (b) Kastedilen bu fiilin —terki halinde zarar görmemesine rağmen— işlenmesi durumunda zorunlu olarak başkalarına zarar dokunacağı neticesini bilmesi yönü. Bu açıdan bakıldığında fiil, başkalarına zarar verme kasdının bulunduğu zannını içermektedir. Çünkü fiili işlemesi durumunda: (a) Ya zarûri, hâci ya da tekмили bir amaç bulundurmadan sırf mübah olduğu için fiili yapmış olacaktır. Bunların meydana getirilmesi konusunda ise —sırf meydana getirilmiş olma açısından— Şâri'e ait bir kasıt bulunmamaktadır. (b) Ya da emredilmiş olan bir fiili başkalarına zarar verecek biçimde —zarar vermeden işleme imkanı bulunmasına rağmen— işleyen kimse durumunda olacaktır. Fiilin bu şekilde başkasına zarar verilerek işlenmesi de Şâri' tarafından amaçlanmış değildir.

Her iki duruma göre de, başkalarına zarar vereceğini bile bile böyle bir fiili işlemek istemesi durumunda, mutlaka şu iki durumdan biri ile karşı karşıya olunacaktır:

- (a) Ya emredilmiş olunan şeyi araştırma konusunda ihmal göstermektedir¹¹³ ve bu yasak bir davranıştır.
- (b) Ya da başkalarına zarar vermeyi¹¹⁴ amaçlamaktadır. Haliyle bu da yasak olmaktadır. Bu durumda o fiili işlemekten engellenmesi gerekecektir. Ancak buna rağmen o fiili işlemesi durumunda fiili ile mütecâviz sayılır ve tecavüzü neticesinde ortaya çıkan zararı tazmin eder. Tazmin konusu, can ve mal konusunda her olaya uygun bir şekilde ele alınır ve fâil —tecavüz kasdı sabit olmadıkça— asla kasıtlı olarak zarar vermiş kabul edilmez.¹¹⁵ Gasbedilmiş yerde kılınan namaz meselesi,

113. Bu ihtimal ise her iki takdire göre de muhtemel bulunmaktadır. Ancak burada şöyle denilebilir: Her iki takdire göre de zarar verme kasdının bulunması bu beşinci kısmın özüne ters düşer. Buna şöyle cevap verilebilir: 'Ya da başkalarına zarar vermeyi amaçlamıştır...' sözünden amacı, muhtemelen kasdı bulunduracak şeyi (mazinne) işlemesi demektir; bu durumda bilfiil kasdı bulunmasa bile kendisine, muhtemelen kasdı barındıran şey ile (mazinne) muamele edilecektir. Nitekim müellif de bunu daha önce geçen 'Bu açıdan bakıldığında fiil, başkalarına zarar verme kasdının bulunduğu zannını içermektedir' sözleriyle belirtmiş bulunmaktadır.

114. Yani diyet ve iltif edilen malların tazmini konusunda hatalı bir kimse gibi muamele görür.

115. Yani bir yönü ile fiilin caiz olması ve diğer caiz olmayan unsurdan ayrı olarak düşünülmesinin mümkünlüğü.

gasbedilmiş bıçakla hayvan boğazlama meselesi ve bunlara benzer olan aslında mübah olmakla birlikte başkasına zarar verme unsuru içeren diğer meseleler hep bu şekilde ele alınacak ve değerlendirilecektir. Meselenin iki yönü¹¹⁵ olduğu içindir ki, çoğunluk âlimlere göre bu şekilde kılınan namaz sahih ve yeterli olmakta,¹¹⁶ aslî fiil geçerli kabul edilmekte; ancak öbür tarafı dikkate alınacağı için de o fiili işleyen âsi ve eğer ortada başkalarına verilmiş bir zarar varsa o zararı tazminle sorumlu sayılmaktadır. Bu durumda yönler farklı olduğu için hükümler arasında bir çelişkidenden söz edilmeyecektir. Sözü edilen meselelerde fesâd görüşünü benimseyenler, burada da aynı görüşü taşımaktadırlar. Fıkıhî değerlendirme açısından bu bahis çok geniştir ve meselede kıstas bu nokta¹¹⁷ olmaktadır. Bu hazların isbatı yönünden olmaktadır. Malumdur ki, hazlarından feragat eden kimseler, durumu böyle olan bir fiil altına asla girmezler.

Altıncı kısım: Nadir olarak mefsedete götüren fiiller. Bunlar aslî izin üzere bulunurlar. Çünkü maslahatın gâlip olması durumunda, onun bulunmamasını doğuracak nadir haller dikkate alınmaz. Şöyle ki, âdeten bir nebze de olsa asla mefsedet içermeyen bir maslahatın bulunması mümkün değildir. Ancak Şâri' Teâlâ, teşrî esnasında maslahatın ağır basmasını dikkate almış, mefsedetnin nadirliğini ise kale almamıştır. Böylece şer'î hükümler, varlık âleminde bulunan âdiyyât mesabesinde tutulmuş ve onların paralelinde düzenlenmiştir. Maslahatın teminine, mefsedetnin de uzaklaştırılmasına yönelik bir kasıt bulunduran kimsenin bu durumda nadiren zararın da doğabileceğini bilmesi, değerlendirme konusunda bir taksir sayılmayacağı gibi, zararın vukûuna yönelik bir amaç bulundurmuş da kabul edilmez. Şu halde fiil, aslî meşrûluk üzere kalmaya devam edecektir.

[359]

Buna, meşrû kılınan şeylerle ilgili kıstasların (davâbıt) bu şekilde bulunması delil olmaktadır: Meselâ, kan, mal ve ırz konularında şehadetle hükmedilir. Halbuki şahitlerin yalan söyleme, yanlış ve vehme kapılma ihtimalleri bulunmaktadır. Yolculukta belirli bir mesafede namazı kısaltmanın mübahlığı hükmü doğmaktadır; halbuki konfor içerisinde yolculuk yapan bir hükümdar için meşakkat sözkonusu olmayabilir. Mukim olup da ağır işlerde çalışan kimseler, belirli bir meşakkat altında oldukları halde namazı kısaltmaktan menedil-

116. bkz. sıhhat ve butlan bahsi. [1/292].

117. İkinci bakış açısına yani fiili işlemesi durumunda zorunlu olarak bir başkasına zarar verme gibi bir neticenin doğacağını bilmesi ve zarar vermeye yönelen bir kasıt bulundurma zannının kuvvetlenmesi. Bu açıdan ele alındığı takdirde bir kasıt bulundurma zannının kuvvetlenmesi, Şâri'nin kasdına muhalif ve ters manâ fiil, yasaklanmış olmayı gerektirmekte, Şâri'nin kasdına muhalif ve ters düşmektedir. Şâri'nin kasdına ters düşen şey ise bâtil olacaktır.

mişlerdir.¹¹⁸ Furû-ı fıkıhta vâhid haberle¹¹⁹ ve cüz'î kıyaslarla¹²⁰ amel edilmektedir; oysa ki çeşitli sebeplerden dolayı bunlar hata içerebilirler ve doğru olmayabilirler. Ancak bu gibi ihtimaller nadir olmaktadır; dolayısıyla dikkate alınmamış, aksine gâlip bulunan maslahat yönü dikkate alınmış ve hükümler ona göre düzenlenmiştir. Bu bahis, bu kitabın ilgili yerinde izah edilmiştir.

Yedinci kısım: Mefsedete götürmesi zannî olan fiiller. Bu kısımda görüş ayrılığının bulunması muhtemeldir. Bizzat bu fiillerin hükmünün mübahlık ve izin olduğu konusu açıktır. Nitekim altıncı kısımda buna değinildi. Bu gibi fiillerden zarar ya da mefsedetin doğabileceğinin zan ölçüsünde olmasına gelince, bu durumda bakılır: Acaba burada zan kesin bilgi mesabesinde tutulur ve fiil (beşinci kısımda) sözü geçen iki yünden¹²¹ dolayı menedilir mi? Ya da bulunmama ihtimali¹²² —ki bu durumda zararın doğmaması ihtimali nadirdir— dikkate alınarak menedilmez mi? Zannın dikkate alınması aşağıdaki hususlardan dolayı daha ağır basmaktadır:

(a) Amelî konularda zan, kesin bilgi mesabesinde sayılır. Görüldüğü kadarıyla burada da aynı durum geçerlidir.

[360]

(b) Nasslarla belirlenmiş bulunan "sedd-i zerîa" da bu kısım çerçevesine girmektedir.¹²³ Örnekler: "Allah'tan başka yalvar-

118. Bu gibi işlerde çalışan kimseler için bu meşakkatler (nisbî olarak) normal bir hal alır ve tabii hallerde alışılmışın dışında bir meşakkatin ortaya çıkması nadir olur. Dolayısıyla nadir olan bu gibi haller dikkate alınmaz. Nitekim bu husus daha önce mutlak olan ve olmayan meşakkatler bahsinde açıklanmıştı.

119. Mutevatir olmayan haberlerde (vâhid haber) ravilerin yanılma ve yalan söyleme ihtimalleri her an için mevcuttur. Ancak onların mü'min, müslüman, adalet ve zabt sahibi olmaları bu ihtimali azaltır ve böylece doğruluk payı güçlenir ve böylesi bir haber zan ifade eder. Zan ise ferî meselelerde amel etmek için yeterli olmaktadır. (Ç)

120. Meselâ, kefen soyucunun (nebbâş) hırsıza kıyas edilmesi gibi. Bu cüz'î bir kıyastır, hata ihtimali içermesine rağmen kendisiyle amel edilir. İleride kıyasa itirazlar bahsinde de geleceği gibi kıyas pek çok yünden —yirmi beş kadar noktada— tenkide açıktır ve hata ihtimali içerir. Buna rağmen cüz'î konularda kıyasla amel caizdir. 'Cüz'î' kaydının getirilmesinde zaruret vardır; zira kıyasın keza vâhid haberin delilliği ve onlarla amel etmenin gereği dinde kesin olan esaslardan olmaktadır.

121. Yani emredilen şey üzerinde gereğince durmamak suretiyle değerlendirmede kusur göstermesi ve başkasına zarar verme kasdının bulunması.

122. Bu ifade, beşinci kısım ile arasındaki farkı belirtmek için getirilmiştir. Çünkü beşinci kısımda fiilin mefsedete götürmesinin genelde kesin olduğu söylenmiştir.

123. İlk bakışta "sedd-i zerîa" da ondan yani yedinci kısımdan bir nevi gibi gözükmektedir; dolayısıyla delil olarak kullanılması yerinde değildir. Ancak biraz dikkatlice düşünüldüğünde görülecektir ki, bu kısmın tamamı, işlenmesi durumunda mefsedet doğuracağı zan ölçüsünde bilinen şeylerle zerîa (vesîle) olmaktadır. Belki de müellifin amacı şudur: Bunların cüz'iyâtından olup da bilfiil âyet ve hadislerde belirtilenler bunun çerçevesi içerisinde dirler. Diğer cüz'iyâtı ise, hakkında nass bulunanlar üzerine kıyas yoluyla hamedilirler. Bu durumda getirilen izah bir delil olabilir ve müellifin Nasslar-

dıklarına sövmeyin ki, onlar da bilmeyerek aşırı gidip Allah'a sövmesinler." ¹²⁴ Bu âyet, müşriklerin: "Ya bizim ilahlarımıza hakaret etmekten (sövmekten) vazgeçersin; ya da biz de senin ilahına söveriz" demeleri üzerine inmiştir. Sahih'te şöyle rivayet edilir: Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm]: "Şüphesiz en büyük günahlardan biri de, kişinin ebeveynine küfretmesidir" der. Sahabe: "Ya Râsulallah! Adam ebeveynine küfreder mi?" diye sorarlar. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm]: "Evet, o birinin babasına söğer; o da onun babasına söğer; o birinin anasına söğer; o da onun anasına söğer" ¹²⁵ buyurdu. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm], münafıkları öldürmekten geri dururdu. Çünkü onların öldürülmesi kâfirlerin: "Muhammed adamlarını öldürüyor" diye olumsuz propaganda yapmalarına imkan verirdi. Yüce Allah, mü'minlerden Hz. Peygamber'e "Bizi gözet!" anlamında hitap ederlerken 'çobanımız' anlamına da çekilebilen "râinâ" kelimesini kullanmamalarını istemiştir. ¹²⁶ Çünkü Yahûdiler bu kelimeyi Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vesselâm] hakaret için kullanıyorlardı. Bu tür örnekler pek çoktur ve hepsi de aslî hükmü ¹²⁷ üzere bulunmakla birlikte, kendisine zerfa yani vesile kılınmak istenilen şeyin hükmünü almıştır. .

- (c) Bu kısım yasak olan 'günahı ve düşmanlıkta yardımlaşma' kapsamına girmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu kısımdan olan fiilin işlenmesi durumunda zarar ve mefsedetin doğabileceğinin zan ölçüsünde bilinmesi, zarar vermeye yönelmiş bir kasıt yerine geçmez. Asıl olan maslahatın celbi, mefsedetnin de definin caiz olmasıdır ve bu arada fiilin özünde bulunmayan ve zorunlu olarak ortaya çıkan neticelerin dikkate alınmamasıdır. Ancak maslahatın mefsedete sebebiyet vermesi, şeriata karşı hile ya da yasak olan konuda yardımlaşma kabilinden olmaktadır ve yasak işte bu yönden sözkonusu edilmekte, fiilin aslından kaynaklanmamaktadır. Çünkü sebebe yapışan kimse, kendi maslahatını elde etmekten başka bir amaç bulundurmamaktadır. Eğer bu durumdaki bir kimsenin fiili, tecavüz (teaddi) şeklinde yorulmuşsa, bu taksir (ihmal) ihtimalini bulundurması yönünden olmaktadır. Bu kısım,

la belirlenmiş bulunan sedd-i zerfa da bu kısım çerçevesine girmektedir' sözünde açıklık kazanmış olur.

124. En'âm 6/108.

125. Müslim, İman, 145; Tirmizî, Birr, 4; Ahmed, 2/164.

126. Bakara 2/104.

127. Mübahlık ya da aksi olabilir. Meselâ hadiste sözü edilen sövme fiili zaten aslında mübah değildir. Bu durumda asıl olan fiilin yasak olması gibi zerfa (ve-sile) olarak da hükmü aynı şekilde yasak olacaktır. Diğer örneklerde ise durum böyle değildir; çünkü onlar aslında mübah olan fiillerdir, ancak üzerine doğacak olan şeyin hükmünü almışlardır.

601 mertebeye beşinci kısımdan daha aşağıdadır. Bu yüzden de hakkında görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Acaba bir şeyin mazinnesi (yani bulunduğu zannedilen yer) bizzat o şeyin kendisine yönelik kasıt yerine geçer mi? Yoksa geçmez mi? İşte problem budur.

Bu hazların ıslahı açısından meselemin ele alınması olmaktadır. Hazların düşürülmesi açısından ele alındığında ise, bu kısımda onlar (yani hazlarından feragat edenleri), beşinci kısımdan olanlar gibidir. Altıncı kısım ise tahrîkidir; çünkü âdeten insanın ondan ayrılması kudreti dahilinde değildir.

Sekizinci kısım: İşlenmesi durumunda mefsedete götürmesi ne gâlip ne de nâdir olmayan, aksine çok olan fiiller: Bu konu, üzerinde durulmaya muhtaçtır ve karıştırılabilmektedir. Bu kısımda asıl olan, iznin sahihliği esasına hamletmektir. Nitekim İmam Şâfiî ve daha başkalarının görüşü böyle olmaktadır. Çünkü mefsedet-in vukûu hakkında kesin bilgi bulunmasıyla zan ölçüsünde bilginin bulunması bir arada bulunmayacak şeylerdir. Zira burada, vukû bulup bulmaması arasında sade (mücerred) bir ihtimalden başka birşey yoktur. İki taraftan birini diğerine tercihi gerektirecek bir belirti (karîne) de bulunmamaktadır. Mefsedet ve başkasına zarar verme kasdının bulunması ihtimali, bizzat kasdın kendisi yerine geçmeyeceği gibi, kasdın bulunmasını da gerektirmez. Çünkü onun bulunup bulunmamasını engelleyecek gaflet ve benzeri maniler bulunabilir.

Sonra, burada maslahat temini ve mefsedet defî için uğraşan bir kimsesi —kesin bilgi ya da zan durumunda olduğu gibi— taksir sahibi (ihmarkar) ya da kasıt sahibi biri kabul etmek de doğru değildir. Çünkü fîlî, bu ikisine¹²⁸ birden yönelik kasdın bulunmasına hamletmek (yormak), bunlardan birini kastetmiş olmamaya hamletmekten daha evlâ değildir. Durum böyle olunca, hakkında izin bulunan sebebiyet verme (tesebbüb) gerçekten güçlü olmaktadır. Ancak İmam Mâlik, sedd-i zerâî konusunda onu dikkate almış ve buna gerekçe olarak da, vukû bakımından kasdın çokluğunu göstermiştir. Şöyle ki: Kasıt hadizatında munzabıt (belirli ve açık) değildir; çünkü kasıt iç âleмиyle ilgili hususlardandır. Ancak onun burada bir sahası bulunmaktadır ki o da varlık âleminde vukûunun çokluğudur ya da onun mazinnesidir (bulunduğu zannedilen yer). Bulunmama ihtimaline rağmen mazinne dikkate alındığına göre,¹²⁹ çokluğun da dikkate alınması gerekecektir; çünkü kasdın alanı olmaktadır.¹³⁰ Bunun bir dayanağı vardır ve bu dayanak Zeyd b. Erkam'ın oğlunun anası ile ilgili hadistir.¹³¹

[362]

128. Yani başkasının zararı söz konusu olmayan masiyet gibi mefsedet ile başkalarına zarar içeren fiiller.

129. Yani yedinci kısımda.

130. Açık olmayan bir izah şeklidir. Bu ilim ya da zan mertebesine ulaşmayan bir ihtimalden öte geçmez şekilde yapılan itirazı defedecek durumda değildir.

131. Ümmü Yunus rivayet etmiştir. Zeyd'in oğlunun anası, bir cariyeyi

Sonra bazen hüküm, çoğu zaman bulunmayabilecek bir illet için konulmuş olabilir. Meselâ içki cezasında olduğu gibi. Bu ceza içkinin önüne geçmek (zehr) için meşrû kılınmıştır. Ceza ile içkinin önünün alınması (zehr) gâlib¹³² değil çoktur.¹³³ Buna rağmen hükümde — asıl prensibe muhalif olarak — çokluk dikkate alınmıştır. Asıl prensip, insanı zarara uğratabilecek ve her türlü acı verecek şeylerden korumaktır. Nitekim konumuzda da asıl olan izindir. Buna rağmen, içkinin önünün alınması hikmetine binaen asıl prensipten çıkıldığı gibi, burada da yasak olan şeye götürür endişesiyle (sedden li'z-zeria) asıl olan ibaha hükmünden çıkılmış olmaktadır.

Sonra, bu kısım, mefsedetın çokca meydana gelmesi konusunda, kendisinden önceki kısım ile müştereklik arz etmektedir.¹³⁴ Dolayısıyla orada yasak için (mefsedetın) dikkate alınması gibi burada da alınması ve yasağa gidilmesi gerekir.

Hem sonra bu konuda pek çok nass bulunmaktadır: Hz. Peygamber [^{aleyhisselâtu} ^{veselâlu}] bu meyanda aşağıdaki tasarrufları yasaklamıştır:

— (Kuru hurma ve kuru üzümün ya da yaş hurma ile kuruk hurmanın) karıştırılarak nebzinin (şıra) çıkarılması¹³⁵

— Üzerinden üç gün geçen¹³⁶ şıranın (nebiz) içilmesi.¹³⁷

— İçerisindekini şaraplaştırmayacağı bilinen kaplarda şıra tutulması.¹³⁸ Hz. Peygamber [^{aleyhisselâtu} ^{veselâlu}] bu tür yasakların¹³⁹ bazılarını, [363]

atâların (maaş) verileceği zamana kadar veresiye olarak sekizyüz dirheme satmış ve ona (sattığı kinseye) eğer satacak olursa kendisine satması şartını koşmuştu. Sonra süre dolmadan önce altıyüz dirheme (peşin olarak) tekrar ondan satın almıştı. Bunun üzerine Hz. Âişe'den fetva istemiş, o da: "Ne kötü bir alış veriştir!" demiştir. Çünkü satış akdine muhalif şart içermektedir. Hz. Âişe mübalağalı bir ifade ile bu tasarrufun yanlışlığını belirtmiştir. Çünkü çoğu zaman böyle bir akitte gözetilen kasıt, az verip çok alma (örtülü riba) olur. Cariyenin aracı yapılması ise bir hiledir. Süre için ikiyüz fark biçilmiştir. Bu çokça kastedilen şeylerden olmakla birlikte galip halde değildir. Müellifin amacı bu. Ancak bu kendi zamanına has idi. Bugün ise, bu düşünce kesin olarak kasıttaki gâlib bulunmaktadır.

132. Gâlib kelimesi, nâdir kelimesinin mukabili olarak; çok ise, az değil anlamında kullanılmaktadır. (Ç)

133. Müellifin bu görüşüne katılmayabilir.

134. Her iki kısımdan da "çokça" diye söz edilmesi, onların hükümde de müşterek olmalarını gerektirmez. Çünkü aralarında fark vardır; burada sadece ihtimal varken orada zan ölçüsünde bir bilgi ile zarar ya da mefsedetın doğacağı bilinmektedir. Bu durumda böyle bir delillendirme yoluna başvurmak kelime oyunu gibi bir hal alacaktır.

135. İbn Mâce, Eşribe, 11; Ebu Davud, Eşribe, 8. Yasağın illeti için bkz. Neylül-evtâr, 8/210.

136. Müellifin bu örneği gâlib kısımdan değil de çok olan kısımdan göstermesi tartışılabilir. Görüldüğü kadariyle üç gün hatta iki gün bekleyen bir nebzin özellikle de sıcak ülkelerde sarhoşluk verici bir hale ulaşması çok değil gâlib bir durumdur.

137. Ebu Dâvud, Eşribe, 10 (3/335).

138. Ebu Davud, Eşribe, 7.

139. Hz. Peygamber (as) dübha', hantem, nekîr ve mukayyer denilen kap- ➤

[363] haram olan şeylere vesile (zeria) yapılmasını önlemek için (sedd-i zeria) getirdiğini açıklamış¹⁴⁰ ve: *"Eğer bunlara ruhsat verseydim, bunları öteki haram olanlar haline dönüşecek kadar onlarda (o kapılarda) tutabilirdiniz"* buyurmuştur. Yani insanlar, bu gibi konularda mubah sınırında durmazlar; sonunda harama ulaşırlar demek istemiştir. Halbuki böyle durumlarda mefsedetin vukûu çok olsa da gâlip değildir.

Hz. Peygamber [decipit aditu
 vesedim] yabancı bir kadınla kapalı bir yerde başbaşa kalmayı (halvet) yasaklamıştır.¹⁴¹

— Yanında kocası ya da mahrem bir yakını olmaksızın kadının yalnız başına yolculuk yapmasını yasaklamıştır.¹⁴²

— Mezar üstüne mescid yapılmasını ve orada (kabir üzerinde ya da kabre doğru) namaz kılınmasını yasaklamıştır.¹⁴³

— Bir kadının halası ya da teyzesiyle birlikte aynı nikah altında tutulmasını yasaklamış ve: *"Eğer siz bunu yaparsanız akrabalık bağlarını kesmiş olursunuz"* buyurmuştur.¹⁴⁴

Dört kadından fazlasını nikah altında tutmak haram kılınmıştır; zira âyette: *"Aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane almalısınız... Doğru yoldan sapmamamız için en uygunu budur"*¹⁴⁵ buyrulmaktadır.

— İddet içerisinde bulunan bir kadının açıktan istenmesi ve nikahlanması haram kılınmıştır.¹⁴⁶

— İddet içerisinde bulunan bir kadının güzel koku kullanması, ziynet eşyası takınması gibi yasak olan nikaha götürebilecek yollar haram kılınmıştır.

— İhramlı bulunan hacı adayı için güzel koku kullanması ve kara avı avlaması haram kılınmıştır.¹⁴⁷

— Bey ve selef¹⁴⁸ yasaklanmıştır.

larda şıra tutmadan yasaklamış ve "Lâkin tulumundan iç ve ağzını bağla" buyurmuştur. (Muslim, Eşribe, 33)

140. bkz. *Neylu'l-evtâr*, 8/208.

141. Buhâri, Nikah, 111; Muslim, Hac, 424; Ahmed, 1/278, 299.

142. Buhâri, Taksîr, 4; Muslim, Hac, 412-424; Ebu Davud, Menâsik, 2. Hadislerde böyle bir durumda üçüncü kişinin mutlak surette şeytan olacağı belirtilmiştir.

143. Muslim, Cenâiz, 97, 98; Ebu Davud, Cenâiz, 73; Tirmizî, Cenâiz, 57; Ahmed, 4/135.

144. Buhâri, Nikâh, 27; Muslim, Nikâh, 33-36; Ebu Davud, Nikâh, 12.

145. Nisa 4/3.

146. Bakara 2/235.

147. Mâide 5/96.

148. Selef'in bir anlamı karz demektir. 'Bana şu kadar borç vermen karşılığında şunu sana sattım' demek suretiyle yapılan bir satış akdi yasaklanmış olmaktadır. (Nihaye, 2/390).

- Borçlunun hediye vermesi yasaklanmıştır.
- Kâtilin vâris olması yasaklanmıştır.
- Ramazan'dan bir ya da iki gün önceden oruç tutulmaya başlanması yasaklanmıştır.
- Fıtır bayramı gününde oruç tutma haram kılınmıştır.
- İftar etmede acele etmek, sahuru ise ertelemek mendup kılınmıştır.

Bütün bu hükümlerde gerekçe yasağa götürecektir yolun kapatılması ilkesi (sedd-i zerâi') olmaktadır.¹⁴⁹ Bunlarda başkalarına zarar verme amacı ya da mefsedetın gerçekleşmesi durumu çok olmakla birlikte; gâlip değildir ya da varlığı yokluğundan çok değildir. Ancak şeriat ihtiyat üzere kuruludur ve tedbiri elden bırakmamaktadır; muhtemelen mefsedete götürebilecek olan şeylerden sakınılması şeriatın dikkat ettiği özelliklerden olmaktadır. Anahatlarıyla ve detaylarıyla bu bilindiğine göre, bunlarla amel etmiş olmak bir bid'at olmayacak; aksine onun esaslarından birisini oluşturacaktır. Bu esas zarûrî, hâcî ya da tahsinî olan birşeyin tamamlayıcı unsuru olma özelliği göstermektedir. İnşallah bu konu İctihâd bahsinde işlenecektir.

ALTINCI MESELE:

Kişinin kendi maslahatlarını gerçekleştirmekle görevli tutulması durumunda, zarûret olmadıkça başkalarının onun maslahatlarını gerçekleştirme yükümlülüğü yoktur.

Deliller:

- (1) Maslahatlar ya dînî-uhrevîdir ya da dünyevîdir. Dînî olan maslahatların gerçekleştirilmesi konusunda, bir başkasının kişinin kendi yerine ikame edilmesi imkanı yoktur. Nitekim daha önce geçmişti. Şimdi burada konu o değildir. Çünkü dînî konularda hiçbir kimse diğerrinin yerini tutamaz. Burada sözünü edeceğimiz konu, niyabetin câiz olduğu dünyevî masla-

149. Konu işlenmesi durumunda mefsedete götürmesi ne gâlip ne de nadir olmayıp çok olan kısım idi. Buna göre örnekler üzerinde düşünüldüğü zaman, onlardan bir kısmının işlenmesi durumundaki zararın doğmasının âdelen kesin olduğu görülecektir; meselâ yakın akraba olan iki kadının aynı anda nikah altında bulundurulması gibi. Bazılarında ise zan ölçüsündedir. Kadının yakını olmaksızın yolculuk yapması, yabancı kadın ile başbaşa kalınması (helvet) örneklerinde olduğu gibi. Mefsedetın doğması için bizzat zinanın bulunması şart değildir. Haramlık hükmünün verilebilmesi için haram olan fiilin öncüllerinden olması da yeterlidir. Bey ve selef örneğinde de öyledir. Diğer örnekler üzerinde düşün; maktadır. Borçlunun hediyesi de öyledir. Diğer örnekler üzerinde düşün; belki ihram içerisindeki hacı adayının güzel koku sürünmesi örneği kabul edilebilir; çünkü gâlip olan koku sürünmenin cinsî münasebete götürmesi yoluyla hacı ifsad etmeye bir sebeb olmamasıdır.

hatlar hakkında olacaktır. Eğer biz mukellefin, o maslahatı gerçekleştirmekle yükümlü olduğunu farzedecek olursak, o takdirde onu gerçekleştirmek bir görev olarak onun üzerinde belirecektir. Belirmesi (taayyün) durumunda ise, diğerleri üzerinde aynı maslahatın gerçekleştirilmesine yönelik belirli bir yükümlülük asla sözkonusu olmayacaktır.

(2) Eğer o maslahatın gerçekleştirilmesiyle başkaları da aynı anda yükümlü olsalardı, o zaman yükümlülük bu mukellef üzerinde behrilenmiş olmaz; hatta o, sözkonusu maslahatı gerçekleştirmeye asla muhatap da olmazdı. Çünkü o zaman önemli olan şey maslahatın gerçekleştirilmesi, mefsetetin de uzaklaştırılması olacaktır. Bir başkası bu (kifâi) yükümlülük hükmü ile onu gerçekleştirmiştir. Bu durumda o kişinin o şeyle yükümlü olmaması gibi bir netice lazım gelecektir. Halbuki biz, o kişinin o şeyi gerçekleştirmekle aynı olarak yükümlü olduğunu varsaymıştık. Böyle bir sonuç çelişkidir ve doğru olmaz.

(3) Eğer başkası da onunla yükümlü olacak olsaydı, bu yükümlülük ya aynı olacak ya da kifâi olacaktı. Her iki takdire göre de sonuç sahih olmayacaktır. Aynı olarak sabit olması halinde durum geçtiği gibi olacaktır. Kifâi olarak sabit olması halinde gelince, biz meseleyi yükümlülüğün kişinin üzerine kifâi olarak değil aynı olarak bindiği şeklinde vaz'etmiştik. Bu durumda yükümlülük kişi üzerine aynı anda hem aynı olarak¹⁵⁰ hem de kifâi olarak¹⁵¹ binmiş olacaktır. Bu ise muhaldir.

Ancak kişi bir zarûret ile karşı karşıya gelirse, o takdirde o kişi üzerine o maslahatın gerçekleştirilmesi ile ilgili aynı olarak binen yükümlülük ondan tamamen ya da kısmen düşecek; öbür taraftan kişinin o maslahata olan ihtiyacı süreceğinden, bu durumda diğer insanların o maslahatı gerçekleştirmeleri gerekecektir. İşte bunun içindir ki zekat, sadaka, ödünç verme (ikraz), yardımlaşma meşrû kılınmış, ölülerin yıkanması ve defnedilmesi, çocukların ve delilerin bakımlarının üstlenilmesi; onların çıkarlarının gözetilip kollanması istenmiş, bunlara benzer bizzat ihtiyaç sahibi kimselerin elde etmeye asla güç yetiremeyecekleri maslahatların gerçekleştirilmesi, mefsetetlerin de defedilmesi için hükümler konulmuştur. Buradan şu hükme varılacaktır: Bir kimse eğer kendi maslahatlarını gerçekleştirmekle yükümlü değilse, mutlaka bir başkası onunla yükümlü tutulacaktır; an-

150. Aslı kabûlle.

151. Başkalarının da kifâi olarak yükümlü olduğu varsayımıyla. Yükümlülüğün kifâi olduğundan bahsedildiği zaman, sözü edilen kişinin de aynı şekilde kifâi olarak onunla yükümlü olması gerekecektir. Aynı yükümlülüğün bazı mukelleflere kifâi olarak, diğer bazılarına da hem kifâi hem de aynı olarak binmesi sahih değildir.

çünkü o da bundan bir zarar görmeyecek şekilde olacaktır. Meselâ kölenin durumunu ele alalım: Onun bütün çabası efendisinin maslahatlarını gerçekleştirmek yolunda olduğundan, onun geçimi ile efendisi yükü kadını kocanın emrine vermiştir. Bu haliyle koca kadının hem cinselliğine istifade gibi iç, hem de evine ve çocuğuna bakma gibi dış menfaatlere mâlik bulunmaktadır. Bu durumda koca, kadına bakmakla yükümlü olacaktır. Yüce Allah: "*Erkekler kadınlar üzerine kâimdirler*"¹⁵² buyurmaktadır.

[366]

YEDİNCİ MESELE:

Başkasının maslahatlarını teminle yükümlü olan her bir kimse, ya aynı anda kendi maslahatlarını da temine kâirdir ya da değildir. Tabii sözü edilen maslahatlardan ihtiyaç duyulan dünyevî maslahatları kastetmekteyiz.

Eğer meşakkatsiz buna gücü yetiyorsa, bu durumda bir başkasının onun maslahatlarını gerçekleştirme yükümlülüğü diye birşey yoktur.

Delili: Mükellefin hepsine kadir olması durumunda —ki yükümlülük bu şekilde üzerine binmiş olmaktadır— bu yükümlülükle gerçekleştirilmesi istenilen maslahatlar, sözü edilen mükellef tarafından meydana getirilmektedir; bu durumda aynı şeyin bir başkası tarafından gerçekleştirilmesini istemek sahih olmaz; çünkü bu tahsilü'l-hâsıl yani zaten mevcut bulunan bir şeyin meydana getirilmesini istemek olur ki bu muhal olmaktadır. Aynı şekilde bir önceki meselede geçerli olan durum burada da sözkonusudur. Bunun örneği de cariyeye, köle, hanım ve çocuklara nisbetle efendi, koca ve babanın durumu olmaktadır. Çünkü bunlar, kendi maslahatları ile birlikte eli altında bulunan bu kimselerin maslahatlarını da gerçekleştirmeye kadir oldukları sürece, bir başkasının sözü geçen kişinin yükümlülüklerini yerine getirmesi gibi bir durumdan söz edilemez. Eğer biz bu kimselerin eli altında bulunan kimselerin maslahatlarını temine kadir olmadığını farzedecek olursak, o zaman onların maslahatlarını gerçekleştirmeye yönelik talep kendisinden düşecektir. Bu durumda diğer taraftan hanım, köle ve cariyeye dokunacak zarar üzerinde durmak gerekecektir.

152. Nisa 4/34. Mübâlağa sıgası ile 'kavvâm' şeklinde kullanılan bu kelimeyi müellif sözün gelişine bakılırsa "onların yükümlülüklerini de yerine getirmekle görevlidirler" şeklinde anlamıştır. (Ç)

Koca, karısının nafakasını vermekten acze düşerse, karısı üzerindeki kâimlik vasfı sona erer ve kadının kendisini boşamasını isteme hakkı doğar. Nitekim İmam Mâlik ve Şâfiî'nin görüşleri de bu doğrultudadır.

Ancak bu bakışın yönü farklı olacaktır¹⁵³ ve yükümlülüğün düşmesi-
ne bir etkisi olmayacaktır.

Eğer buna asla güç yetiremezse yahut da yükümlülüğü düşürebilecek ölçüde bir meşakkat altına girmesi söz konusu olacaksa, bu durumda bakılır: Yerine getirmek zorunda kaldığı başkasına ait maslahat ya özeldir ya da geneldir:

Maslahat eğer özel ise, düşer ve bizzat kendi maslahatları öncelikli olur. Çünkü kişinin kendi hakkı başkalarının hakkından daha önce gelir. Nitekim beşinci meselenin dördüncü kısmında geçmişti. Çünkü o kısmında sözü edilen husus aynen burada da geçerli olmaktadır. Ancak kişi kendi hakkından feragat edecek olursa o zaman başka bir bakış açısından sözedilir, onun izahı da daha önce geçmişti.

Eğer kişinin yerine getirme durumunda olduğu maslahat genel ise, bu durumda maslahatla ilgili olan kimselerin, onun maslahatını gerçekleştirmeleri gerekecektir. Ancak bu, kendi maslahatlarının ihlaline sebebiyet vermeyecek, onları söz konusu maslahata denk düşecek ya da daha baskın gelecek bir mefsetet içerisine düşürmeyecek şekilde olacaktır. Şöyle ki, mükellefe "Ya hem kendini hem de toplumu ilgilendiren maslahatı gerçekleştireceksin; ya sadece kendi maslahatını gerçekleştireceksin; ya da sadece toplumu ilgilendiren maslahatı gerçekleştireceksin"; denilecektir.

Birincisi sahih olamaz. Çünkü biz meseleyi her ikisini birden gerçekleştirmeye gücü yetmeyeceği ya da yükümlülüğü düşürecek ölçüde bir meşakkate maruz kalacağı şeklinde ortaya koymuştuk. Dolayısıyla her ikisiyle birden asla yükümlü olmayacaktır.

İkinci ihtimal de doğru değildir. Çünkü kamu maslahatı daha önce de geçtiği gibi özel maslahattan önce gelir. Ancak maslahatın temini uğrunda mükellefin nefesine bir mefsetet peyda olacaksa, bu durumda kişi ancak kendi nefisini ilgilendiren maslahatı gerçekleştirmekle yükümlü tutulacaktır; kaldı ki bu konuda da ihtilaf bulunmaktadır.¹⁵⁴ Burada başkalarının özel maslahatı gerçekleştirmesi imkan dahilinde bulunmaktadır ve bu onlara vacip olmaktadır. Aksi takdirde özel maslahatın kamu maslahatı üzerine zarûret bulunmaksızın mutlak surette takdim edilmesi gibi bir netice lâzım gelecektir. Böyle bir sonuç ise, önceden ortaya konulan delillerle¹⁵⁵ bâtil bulunmaktadır. Kişinin

153. Kocanın karısının nafakasını temin edememesi durumunda, aralarının ayrılmasına hükmetmek gibi. Aynı durum efendi-köle ilişkisinde de geçerlidir ve efendi, kölenin nafakasını temin edememesi durumunda köleyi satmaya mecbur edilir.

154. Bir müslümanın düşman tarafından, müslüman ordusuna karşı kalkan olarak kullanılması örneğinde olduğu gibi.

155. Pazara varmadan yolda malları kapatmayı yasaklamak, zenâatkârları tazminle sorumlu tutmak gibi konularla ilgili deliller.

maslahatlarının temini diğer insanlar üzerine vacip olunca, bu mükellef üzerine kamu maslahatını gerçekleştirmek için kendi meşgalelerinden arınması taayyün edecektir. Ortaya konulan ihtimallerden üçüncüsü de işte budur.

FASIL:

Yükümlü tutulan kimse üzerine —kendi maslahatlarını başkalarının üstlenmesi şartıyla— bu üçüncü kısmın taayyün etmesi durumunda şu şart da aranacaktır: Diğerlerinin sözkonusu mükellefin maslahatlarını üstlenmesi, kendi maslahatlarının ihlal edilmemesi ve o kişiye de bir zarar dokunmaması şeklinde olacaktır.

Bu (şart) selef-i sâlih zamanında belirmiştir. Zira Şâri' Teâlâ, mallar üzerine müslümanların genel maslahatları için bir tedarik olmak üzere bir görev yüklemiştir. Beytulmal malı dediğimiz bu mallarda, belirli bir yöne tahsisat bulunmamakta, bu mallar nasıl olursa olsun mutlak maslahatlar karşılığında tutulmaktadır. Bu durumda sözkonusu mükellefin maslahatının gerçekleştirilmesi bizzat tahsis ciheti olarak taayyün etmektedir. Bu tür yönlere tahsis edilen vakıflar da beytulmal hükmüne katılır. Bu durumda maslahatların gerçekleştirilmesi iki ayrı yönden olur ve iki taraftan herhangi biri için zarar da sözkonusu değildir. Zira bu şeklin dışında bir başka şekilde olması farzedilecek olursa, bu durumdan kamu maslahatını gören de zarara uğrayacak; ilgili maslahat sahipleri de zarar görecektir. [368]

Kamu maslahatını gören kimsenin zarar görmesi, belirli maslahatları gerçekleştirme durumunda kaldıklarında karşılaşacakları minnet yönündendir. Minnet (başa kakma), güzel âdetleri benimsemiş bulunan akıl sahiplerince çekilmez birşeydir. Şeriat da bu hususu çeşitli yerlerde dikkate almış bulunmaktadır: Bu yüzdendir ki fukaha, hibenin sahih olması için kabul şartını ileri sürmüşlerdir. Bir grup âlim de şöyle demişlerdir: Suyu olmayan bir kimseye abdest alması için su hediye edilecek olsa, (minnet altında kalmaktan kaçınarak) kabul etmesi şart değildir; teyemmüm yapabilir. Benzeri daha başka örnekler de vardır. Dayanağı da Yüce Allah'ın: *"Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını sarf eden kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmakla ve eza etmekle boşa çıkarmayın"* ¹⁵⁶ buyruğu olmaktadır. Bu âyette Allah, minneti, sadakanın sevabını boşa çıkaran şeylerden saymıştır. Bu da başa kakmanın, kendisine yardım edilen kimseye eziyet verme anlamı içermesindenidir. Bu nokta, bu türden olduğu kabul edilen herşeyde mevcut bulunmaktadır. Bu birinci yön. İkinci bir yön daha var: Kamu görevini gören kimsenin kendi geçimini temin için belirli bir kimseden mal kabul et-

mesi durumunda çeşitli süizanlar ve töhmetler ortaya çıkar. Bu nokta gözönünde bulundurulduğu içindir ki, kadının ve diğer idarecilerin, davada tarafların her ikisinden ya da sadece birisinden dava karşılığında ücret almaları ittifakla caiz görülmemiştir; tahsildarların hal-kın verdiği hediyeleri kabul etmeleri yasaklanmış ve Hz. Peygamber [^{deha allîtu} ^{kesse allîtu}] bu tür hediye kabulünü en büyük günahlardan biri olan devlet malına ihanet (zımmet, gulûl) olarak nitelemiştir.

Veren tarafının zarar görmesi ise, tayin durumunda, görevlerin yerine getirilmesi kulfeti açısından dır. Bu külfet vakitten vakite, hal-den hale, şahıstan şahısa değışiklik arzedebilir (zorlaşır ya da) kolaylaşabilir. Bu konuda başvurulabilecek bir kıstas bulunmamaktadır. Çünkü bu külfet, adam başına ya da mal üzerine konulması durumunda yükümlü tutulan kimseye nisbetle belli bir dayanağı bulunmayan cizyenin bir benzeri halini almaktadır. Mükellefin bizzat yerine getirmekle yükümlü tutulduğu asıl maslahata zıdlığından dolayı karşıla-cağı zarar da buna eklenecektir. Zira bu tertip, maslahatın yerine getiri-lmesi konusunda kişinin ağır basan tarafa meyletmesi için bir vesile (zerîa) olacaktır. Bu durumda da o, hakkın iptali, bâtılın da gerçekleş-tirilmesi için bir sebep olacaktır. Bu ise maslahatın zıddıdır.

Birinci izah Kur'ân'da gözönünde tutulmuş ve onu nefyeden âyetler gelmiştir: *"Buna karşı sizden bir ücret istemiyorum"* ¹⁵⁷; *"De ki: 'Ben sizden bir ücret istersem, o sizin olsun; Benim ecrim Allah'a aittir'"* ¹⁵⁸; *"Ey Muhammed! De ki: 'Buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Kendiliğimden birşey iddia eden kimselerden de değilim'"* ¹⁵⁹ Benzeri başka nasslar da mevcuttur. Davada taraf olanlardan ücret alınmasının yasaklığına dair icmânın bulunması da ikinci yön ile ¹⁶⁰ izah (talil) edilmiştir. Bütün bunlar son derece açıktır. Allah'ü a'lem!

FASIL:

Bütün bunlar, kamu maslahatını üstlenmesi halinde kendisine dünyevî bir zarar ve mefsedet dokunması ve bir başkasının da onu üstlenmesinin sahih olması durumu ile ilgilidir.

Eğer dokunacak olan mefsedet dünyevî olur ve bir başkasının da o

157. Şuarâ 26/109.

158. Sebe 34/47.

159. Sâd 38/86.

160. Meyle neden olması. Müellifin sözünde başka bir izah daha geçmişti: Kamu maslahatını üstlenen kimsenin suizan ve töhmet altında kalması ve bunun sonucunda hem ona hem de diğerlerine birden zarar dokunması. Burada 'Müellifin sözünden de ilk bakışta anlaşıldığı gibi, icmânın illeti sade bu zerîadır, birinci ise bu icmânı gerektirmez' denilebilir. Ancak buna, 'Onu ona eklemesi icmân senedini güçlendirir' diye karşılık verilebilir.

maslahatı üstlenmesi imkanı bulunmazsa —müşlûmanın kalkan yapılması ve benzeri meselelerde olduğu gibi—, o takdirde durum yukarıdaki aksidir. Ancak tâkat üstü yükümlülüğün caiz olmaması, böyle bir yükümlülüğün olmayacağına; kamu maslahatının özel gine tanık olmaktadır. Bu durumda mükellef iki kâide arasında kalmıştır ve bu bir tenakuz da değildir. Bundan dolayı konu hakkında ihtilaf bulunmaktadır:

Eğer bu türde hazzardan feragat edildiği farzedilecek olursa, o zaman kamu maslahatı tarafı ağır basacaktır. Buna iki şey delalet eder:

(a) **Daha önce geçen başkalarını tercih (isâr) prensibi.** Bu gibi durumlar da o prensip çerçevesine girmektedir.

(b) **Ebu Talha hadisi.**¹⁶¹ Bu zat kendisini Hz. Peygamber'e [aleyhissalâtu vesselâm] kalkan yapmış ve 'Canım sana feda olsun (beni öldürmeden seni öldüremeyecekler)' demiş ve çolak olması paahasına da olsa onu korumaya çalışmıştır. Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] onun bu tutumunu yadırgayarak tepki göstermiştir. Hz. Peygamber'in diğer insanlardan önce davranarak düşmanı karşılamak üzere bizzat kendisinin gitmesi¹⁶² ve böylece diğerlerini kendi nefesine tercih etmiş olması da bu kabilindedir. Bunlar başkalarına doğacak daha büyük zararlar karşılığında kendisini meşakkat altına sokmanın örnekleri olmaktadır. Bizzat Hz. Peygamber'in herkesten önce davranarak koşturması örneğinde kamu maslahatının bulunduğu açıktır; çünkü o [aleyhissalâtu vesselâm] müslûmanlar için bir kalkan mesabesinde bulunuyordu. Ebu Talha olayında ise, o kendi nefisini kalkan yapmak suretiyle, hayatı dinin ve onun müntesipleri için son derece önemli olan bir zatın vücudunu korumuş oluyordu. O zat Hz. Peygamber'di ve onun yokluğu dinin ve müslûmanların bekasıyla ilgili genel bir mefseledetti. Ebu'l-Hasen en-Nûrî de, bilinen olayda aynı tavrı göstermiş ve cellata doğru ilerlerken: "Bir anlık hayat karşılığında arkadaşlarımı feda edemem; onları tercih ederim" demiştir.

161. Konu ile ilgisi açık. Çünkü burada Ebu Talha'nın hayatı tek bir kişinin hayatı iken, Hz. Peygamber'in vücudu İslâm toplumunun bekası demektir.

162. Bu örnek üzerinde durulabilir: Bunun konu ile ilgisi olabilir mi? Hz. Peygamber'le ilgili olan tercih örneği, Medine ahalisi için genel karşılığında özel bir maslahat olmaktadır mı? Buna evet denilecek olursa Ebu Talha olayında geçen izahın aksidir olmuş olur. Ancak müellif, her iki olayı da farklı açılardan ele almış ve Hz. Peygamber'in Medine halkını kendi nefesine tercih etmesini konu ile ilgili hakikat mânâda ve genel mukabilinde özel bir isâr örneği olarak; Ebu Talha'nın tercihini de genel maslahat için yapılmış bir isâr saymıştır; çünkü dinin ve bütün müslûmanların bekası Hz. Peygamber'in hayatına bağlıdır.

Soz konusu olan maslahatlar, aynı olarak yapılması gerekli olan ibadetler, aynı olarak kaçınılması gereken yasaklar gibi âhiret hayatı ile ilgili ise, bu durumda bu tür maslahatları ifâ etmeye çalışması mutlaka şu iki ihtimalin dışında kalmayacaktır:

- (a) Ya bunlar dinî olan bu emir ya da yasakların yerine getirilmesini ihlal edecekler.
- (b) Ya da ihlal etmeyeceklerdir.

Eğer (kamu görevi dinî yükümlülüklerin yerine getirilmesini) ihlal edecek olurlarsa, bu durumda —eğer ihlal kendi taksirinden değilse— onların altına girmek caiz olmayacaktır; çünkü dinî maslahatlar mutlak olarak dünyevî maslahatlardan önce gelir. Bu kısmın bulunabileceğini zannetmiyorum. Çünkü güçlük (harec) ve tâkat üstü yükümlülük kaldırılmıştır; yoktur. Âdetlerle ilgili konularda bu gibi iki hususun (yani hem dinî, hem de dünyevî maslahatın) aynı anda bir arada karşı karşıya bulunması vâki değildir.

[371] İhlal etmese, ancak aksi kemal kabul edilen bir noksanlığa sebebiyet verse, bu olsa olsa menduplar yönünden olacaktır; menduplar ile vacipler arasında bir teâruzdan (çelişki) söz etmek mümkün değildir. Meselâ kamu görevini üstlenen kimsenin bu görevi sırasında kalbine bazı düşüncelerin doğması, onların önüne geçememesi ve böylece ibadetlerini kalbi bu gibi düşüncelerle meşgul olarak ifa etmesi gibi. Hz. Ömer'den buna benzer —meselâ namazda iken ordunun techizi ile uğraşması gibi— durumlar nakledilmiştir.¹⁶³ Hz. Peygamber'in: "*Namazda çocukların ağlamasını işitiyorum ve kalbimi meşgul ediyor*"¹⁶⁴ buyurması da bu kabilendir.

Kamu görevi, dinî görevlerini ihlal etmese ve bir noksanlık da doğurmasa ancak bu beklenti halinde olsa bu, başına gelen mefsedet ve karşılaşacağı engeller yerine konulur. Ancak, acaba bu dinde fiilen mevcut bulunan mefsedet kabilinden sayılır mı? Yoksa sayılmaz mı?¹⁶⁵ Meselâ riya, kendini beğenme ve riyaset sevgisi gibi şeyler korkusundan uzlete çekilen bir alimin durumu gibi. İdareye ve kamu görevini üstlenmeye ehil bulunan âdil devlet başkanı ya da valinin durumu da böyledir. Dünya çıkarları elde etmek ya da şöhret korkusuna kapılarak cihaddan geri kalmak gibi. Bu tür görevlerin terkedilmesi kamu maslahatlarının ihlaline sebebiyet verecektir ve bu durumda kamu maslahatının öne alınması görüşü daha uygun olacaktır. Çünkü

163. Onun bu şekilde kalbinin meşgul olması tabîî ki elinde olmayan birşey idi; aksine kamu maslahatı için yapması gereken şeylerin düşüncesi kendisine istemeyerek hakim oluyordu.

164. Buhârî, Ezan, 65; 163; Müslim, Salât, 191; Ebu Davud, Salât, 123. Hz. Peygamber bu yüzden namazı hafif tutmuştu.

165. Yani beklenti hali güçlü bir ihtimal olmaktadır; bu haliyle o gerçekten mevcut bulunan birşey kabul edilebilir mi? Yoksa edilemez mi?

kamu maslahatlarının ortadan kaldırılmasına asla müsaade yoktur. Zira gerek din ve gerekse dünya maslahatlarının onlar olmaksızın ayakta durması mümkün değildir. Oysa ki biz, meselemizde dinî maslahatları yönünden endişe duyan kimsenin bunları yerine getirmekle muhatap olduğunu farzetmiş bulunuyoruz. Bu durumda mutlak surette onları yerine getirmesi gerekecek, ancak bunu yaparken tâkat ve masiyetlere maruz kalmak sadece nefsin arzularına uymadan kaynaklanmaktadır. Özellikle de yasaklar konusunda bu böyledir; çünkü onlar mücerred terklerdir. Terk gerçekleştirilirken bir fiil bulunmaz. Fiiller içerisinde mükellef için gerekli olan sadece vaciplerdir. Vacip de azdır. Dolayısıyla boynundan kendi nefsi için tedbirli olmak yükümlülüğü hiçbir zaman için düşmüş olmayacaktır. Eğer kamu maslahatını bir masiyet olmaksızın gerçekleştirmeye kadir bulunmuyorsa, bu onun terki için bir özür değildir. Çünkü o üzerine taayyün etmiş bir görevdir ve onu sadece arzu ve heveslerine tâbi olması durumu ortadan kaldırmaz. Zira bu (nefse uymamak) meşakkatlerden değildir. Nitekim kişi üzerine namazın veya zekatın ya da aynı olarak cihadın vacip olması durumunda, riyadan, kendini beğenmekten korkması onun vacipliğini —bunların meydana geleceği farzedilse bile— ortadan kaldırmaz. Aksine o kişi, aynı zamanda kendi nefsi ile cihadda bulunmakla da memurdur.

[172]

SORU: Bu nasıl olabilir? Kişinin bundan kurtulamayacağı bilinmektedir. Bu durumda kişi kendi nefsinin helak olmasına sebebiyet veren kimse gibi olmaz mı? Halbuki, kişinin kendi helakini içeren bir fiil içerisine girmesine şer'an imkan yoktur.

CEVAP: Kamu maslahatını gerçekleştirmesi taayyün etmiş bir kimsenin durumu eğer öyle olsaydı, aynı durumun aynı olarak taayyün etmiş bulunan diğer vaciplerde de caiz olması gerekirdi. Bu ise ittifakla bâtil olmaktadır. Evet: 'Kamu görevi altına girmesi durumunda zulüm, gasb, tecavüz gibi başka bir masiyet bulunması halinde o görev altına girmemesi gerekir' denilebilir. Bu, konumuz dışında başka bir husustur ve bu o kişinin ortadan çıkan adaletsizliği sebebiyle onun azledilmesi için bir sebep olur; yoksa bu korku sebebiyle düşmüş bir yükümlülük değildir. Yönleri farklıdır. İşin esası şu: Böyle bir kişi şer'iate muhalefet göstermiş ve adâlet vasfını yitirmiştir. Bu halde ilken onun kamu görevini üstlenmesi ve yerine getirmesi sâhîh olamaz.

Yerine getirmemesi —meselâ başka ehil kimselerin bulunması gibi hallerde— kamu maslahatını ihlal etmeyeceği farzedildiğinde ise, konu üzerinde durmak gerekecektir. Bu durumda:

- (a) Bazen korkulan şeylerden kurtulma amacı ağır basar.
- (b) Bazen de kamu maslahatı tarafı ağır basar.

(c) Bazen de kamu görevini üstlenmesi için varlığı ile yokluğu arasında fark bulunmayan kimse hakkında olmak üzere talebin kesinlik kazanmaması haliyle, maslahatın gerçekleştirilmesi konusunda gücü bulunan ve diğerlerinde bulunmayan bir ayrıcalığı olan ve bu yüzden de hakkındaki talebin kesinlik kazandığı ya da ağır bastığı kimse arasını ayırmak gerekecektir.

Bu durumda başvurulacak kıtas maslahat ve mefsedet arasındaki dengelemedir. İki taraftan hangisi ağır basarsa o taraf galip gelecektir. Her iki tarafın da eşit olması durumunda ise, konu problemliliğini sürdürecektir ve âlimler arasında görüş ayrılıklarına sebep olacaktır. Konu münasebetin (uygunluğun) eş değerinde ya da daha ağır basan bir mefsedetle ihlal edilmesi meselesine dayanmaktadır.

FASIL:

Bazen mefsedet, maslahatın büyüklüğü karşısında benzeri dikkate alınmayan cinsten olabilir. Bu, maslahatın mefsedet üzerine tercihine dair ittifakın bulunmasının uygun olduğu kısımdandır. Buna olmuş bir örnek verelim:

[373] Kâdı İyâz'ın el-Medârik'te nakline göre şöyle bir olay olur: Adu'd'd-devle Fennâ Husrev ed-Deylemî, Ebu Bekir b. Mücahid ile Kadı İbnu't-Tayyib'e, Mutezile ile münazarada bulunmak üzere huzuruna gelmeleri için haber gönderir. Mektubu onlara ulaştığında Üstad İbn Mücahid ve bazı arkadaşları şöyle derler: "Onlar kâfir ve fâsık bir guruptur. Çünkü Deylemliler râfîzîdirler, bizim onların yaygıları üzerine oturmamız helal olmaz. Melûkin bundan amacı da, 'Onun meclisi bütün âlimleri içine almaktadır' desinler diye reklamdan başka bir şey değildir. Eğer onun bu isteği gerçekten Allah için olsaydı onun bu davetini kabul ederdik." Kadı İbn Tayyib şöyle der: "Onlara dedim ki: el-Muhâsibî, Falan ve onların asrında bulunanlar da aynı şekilde: 'Memun fâsıktır; onun meclisinde bulunulmaz' dediler. Hatta o, Ahmed b. Hanbel'i Tarsus'a sürmüş ve başına bilinen şeyler gelmişti. Eğer onlarla münazara yapsalardı, onlar bu yaptıklarını yapmazlardı ve görüşlerinin bâtil olduğu delil ile ortaya çıkardı. Ey Üstad! Sen de şimdi aynen onların yolunu takip ediyorsun. Onların tavrı sonucunda İmam Ahmed'in başına gelenler ta Kur'ân'ın mahluk olduğunu ve Allah'ın görülemeyeceğini söyleyinceye kadar fukahânın da başına gelmişti. İşte ben, sen gitmesen de onun huzuruna gidiyorum." Üstad ona: "Madem ki, Allah senin aklını buna yatırdı, o zaman sen git" dedi....

Bu gibi durumlarda maslahat karşısında, cüz'î olarak meydana gelecek mefsedetler ilgâ edilir ve dikkate alınmaz. Bunlar, dikkate

alınması durumunda külli olan bir aşı ortadan kaldıran ya da bozan euzilerin bir çeşidi olmaktadır. Bu hususun açıklanması bu kitabın (Makâsıd) başlarında geçmişti. Bu vesileyle Allah'a hamdederiz.

SEKİZİNCİ MESELE:

Yükümlülükler işlenirken onlardan gözetilen maslahatların amaçlanması karşısında mükellef için şu üç durum söz konusu olur:

(1)

Fiille, Şâri'in onu meşru kılmasındaki maksadından anladığı şeyi amaçlaması. Bunda bir problem yoktur. Ancak kulluk kastını ihmal etmemesi uygun olur. Çünkü kulların maslahatları sadece taabbud yolundan gelmektedir. Zira onlar —yerinde¹⁶⁶ de açıklandığı gibi— aklı değildirler. Onlar sadece taabbud kasdına tabidirler.¹⁶⁷ Bu durumda onun dikkate alınması halinde bu durum, kulluğun gerçekleşmesine daha çok imkan verecek, mükellef için o fiilin bir adet gibi işlenmekten daha uzak bir hal alacaktır. Nice maslahatı anlayan ve bunda da isabet eden kimse vardır ki, onu emreden emrinden habersiz kalmıştır. Bu bir gaflettir. Pek çok hayırların yitirilmesi demektir. Kulluk kastının ihmal edilmemesi halinde ise durum böyle olmayacaktır.

Sonra görüldüğü kadarıyla, maslahatların münhasırlığını gösteren bir delil bulunmamaktadır. Olsa da çok azdır. Nasslarla belirlenmiş illetlerin tesbiti konusunda durulduğu zaman bunların ne kadar az olduğu görülecektir. Zira Şâri'in kelimasında mesela: “Bu hükmü sadece şu hikmetlerden dolayı meşru kıldım” denilmesi çok enderdir. Münhasırlık sabit olmayınca ya da bazı yerlerde bidüziyelik arz etmeyecek şekilde sabit olduğuna göre, o hikmete/maslahata yönelik kasıt bulundurmamak, belki de o hükmün meşruluğunda gözetilmiş bulunan başka bir maksadın düşürülmesi demek olur. Bu durumda da kemalden uzaklaşmış olur.

[374]

(2)

Vakıf olsun olmasın, Şâri' Teâlâ'nın kasedettiği umulan şeyi amaçlaması. Bu birinciden mükemmeldir. Ancak belki bunda da taabbud (kulluk icrası) düşüncesi ihmal edilebilir. Çünkü bu fiilin şu maslahattan dolayı meşru kılındığını bilen ve sonra da onu o kasıt için işleyen kimse, o fiili maslahata ulaşmak için işlemiş, fakat ilgili emre uy-

166. Usûl kitaplarının hüsn ve kubuh meselesinde; müellif de çeşitli yerlerde konuya temas etmiş bulunuyor.

167. Yani Şâri'in maslahat olarak belirlediği maslahat, mefset olarak belirlediği de mefset olur, bunlar akıl yoluyla bilinmez. (C)

ma düşüncesinden gaflet etmiş olabilir. Dolayısıyla o fiili emir gelmeden önce işleyen kimseye benzer. Bu şekilde fiilde bulunan kimsenin fiili bir âdet sayılır, kulluk ıcrası (taabbud) kasdı içermez. Bazen şeytan işe karışır ve bu fiille Yaraticıya değil de bir yaratığa yaklaşma veya bir makam ve dünyalık elde etme ya da daha başka ecir ve sevabı düşüren bir amaç beslemesini sağlar. Bu gibi durumlarda kişi sadece kendi hazzı için çalmış olur. Dolayısıyla onun fiili ve karşılığında alacağı mukâfâtı, kulluk (taabbud) kasdı ile işlemiş bulunan kimsenin fiil ve mukafâtının kemaline asla ulaşmaz.

(3)

Maslahatı anlasın anlamasın sadece emre uymayı (imtisal) amaçlamış olması. Bu ise daha mükemmel ve daha emin bir yoldur.

Daha mükemmel oluşu şöyle: Kişi burada kendisini emre uyan bir kul, çağırıcıya buyur diyen bir köle yerine koymuştur. Zira sade emirden başka birşeyi dikkate almamıştır. Hem sonra bu kimse emre uymuş olmakla maslahatın bilgisini herşeyi anahatlarıyla ve bütün detaylarıyla bilen Allah'a havale etmiş, böylece ameli, bir kısmını ihmalde sadece bazı maslahatlara münhasır kalmış olmamaktadır. Allah ise o amelden doğacak her maslahatı bilmektedir. Bu haliyle kişi bazı maslahatlar mülahazası olmaksızın yapılan çağırıcıya uymuş olur.

[375] Daha emin oluşuna gelince, emre uymuş olmak için fiili işleyen kimse, onu kulluk gereği olmak üzere işlemekte ve hizmetin tam merkezinde durmaktadır. Eğer Allah'tan başkasına yönelik bir kasıt kendisinde belirecek olursa, kulluk kasdı onu geri çevirecektir. Hatta fiili hiçbir şeye sahip olmayan, hiçbir şeye gücü yetmeyen sahipli bir köle imiş gibi işlemesi durumunda böyle bir kasıt zaten çoğu kez doğmayacaktır. Fiili maslahatı elde etmek için işlemesi durumunda ise durum farklı olacaktır. Çünkü o zaman kendisini, bizzat kendi nefsi için de bir vasıta olduğu gibi, kullar ile maslahatları arasında bir vasıta görecektir. Bu durumda belki de kendisine bir pay biçme duygusu doğacaktır.

Hem sonra burada emir ve yasağın altına girmesi ve sınırlarında durmasının bir gereği olarak kendi hazzı kendi yönünden yok edilmiş olacaktır. Hazlara ulaşmak için amelde bulunmak bazı ifsad edici unsurların girmesine bir yoldur. Hazları düşürmek suretiyle amelde bulunmak ise, onlardan uzak olmaya bir yoldur. Bu bahis Hükümler bölümünde genişçe ele alınıyor. Tevfik ancak Allah'tandır.

DOKUZUNCU MESELE:

Allah haklarında mükellefin hiçbir şekilde müdahale ve tercih hakkı bulunmamaktadır. Kulun kendisine ait haklarda ise, tercih hakkı bulunmaktadır.

Allah haklarının, asla düşmeyeceği, mükellefin arzusuyla herhangi bir ilişkisi bulunmadığı konusunda deliller pek çoktur. Bunlar türleriyle taharet, namaz, zekat, oruç, hac, iyiliği emretme kötülüğü yasaklama —ki en yüce mertebesi cihad¹⁶⁸ olmaktadır—, bunlarla ilgili içerisinde Allah hakkı ya da başka bir kul hakkı bulunduğu sabit bulunan diğer konuların teker teker ele alınması ve incelenmesi sonucunda ulaşılan netice Allah hakkı ya da başkasına ait kul hakkı karşısında kişinin herhangi bir tasarruf yetkisinin bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bütün cinâî hükümlerde de durum aynıdır ve bunlarda da Allah'a ait bir hakkın düşürülmesi imkanı yoktur. Meselâ bir kimse çıksa da namaz için gerekli olan taharet şartını —hangi çeşidi olursa olsun— veya farz olan namazlardan birini veya zekatı veya orucu veya yahut da haccı... düşürmek istese, bu arzusu kursağında kalır; zira onun böyle bir yetkisi yoktur ve bu gibi yükümlülüklerle —eda edip boynundan düşürmedikçe— ebedî olarak muhatap kalır. Aynı şekilde mesela canlı bir hayvanı boğazlamadan yemeyi kendisine helal kılmak istese, keza Şâri'in kendisine haram kıldığı şeyi mübah kılmak istese veya velî ya da mehirsiz nikâhı helal kılmaya çalışsa veya riba ve diğer fâsid alış-verişleri mübah kılmak istese veya zina, içki ya da yol kesme gibi had cezalarını düşürmeye yeltense veya mücerred iddia ile (delil getirmeksizin) başkalarına tazmin ya da ifa mecburiyeti getirmek istese ve bunlara benzer daha başka tasarruflara yeltense, bütün bu çabaları boşuna olacak ve yaptıkları bu gibi şeyler sahih olmayacaktır. Şeriatın bütününde bu son derece açık bulunmaktadır. Dahası bir hakkın Allah hakkı ile kul hakkı arasında dönmesi durumunda, kulun kendi hakkını düşürmesi eğer Allah hakkının da düşürülmesine sebep olacaksa, kulun kendi hakkını dahi düşürmeye yetkisi bulunmamaktadır.

[376]

İşte bu noktadan hareketledir ki, mesela şöyle bir itiraz serdetmek mümkün değildir: Kişinin kendi hayatı, bedeni, aklı, malının elinde kalması gibi konular üzerinde hakkı sabittir. Bu durumda bir başkasını kendi üzerine musallat kılmak suretiyle bu haklarını düşürdüğü zaman ya bu caizdir denilecek ya da hayır denilecektir. Eğer hayır diyecek olursanız —ki fıkıh da böyle diyor—, o zaman bu koymuş olduğunuz esasa ters düşer; çünkü hakkıdır. Düşürebildiğine göre de, kendi hakkını düşürmesi konusunda muhayyer olduğu sonucunu gerektirir; fıkıh ise buna hakkının olmadığına hükmediyor. Eğer evet diyecek olursanız, şeriata muhalefet etmiş olursunuz. Zira hiçbir kimse-

168. Çünkü cihad kötülüğün, hatta en büyük kötülüğün önlenmesi içindir ve o kötülüğü önlemenin el ile yapılan şekli olmaktadır. Çünkü cihad Allah'ın dininin en yüce olması için konulmuştur. Buna kim karşı çıkar ve engellemeye çalışırsa, boyun eğip inadi terkedinceye kadar müslümanların onlarla karşılaşması bir görev olacaktır.

nin kendisini öldürme ya da organlardan birisini veyahut da bir malını itlafetme yetkisi bulunmamaktadır. Yüce Allah: "*Kendinizi öldürmeyin, şüphesiz ki Allah size merhamet edendir*" ¹⁶⁹ "*Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin...*" ¹⁷⁰ buyurmaktadır. Kendisini öldürenler hakkında korkunç bir cezanın olduğu bildirilmiştir. Akıl maslahatını bir süre orttığı için içki haram kılındığına göre, onu tümünden izale etmenin hükmü ne olur dersiniz? Malını savurganca harcayan kimse-ler kısıtlılık altına alınmış ve malın ziyan edilmesi Hz. Peygamber'ce [¹⁷¹ yasaklanmıştır. Bütün bunlar, kul haklarında onun tercih hakkının bulunması gibi bir sonucun lazım gelmeyeceğini göstermektedir.

CEVAP: Bu itiraz yerinde değildir. Çünkü nefislerin ihyası, akılların ve bedenlerin kemali kulların kendi haklarından değil; Allah'ın kullar üzerindeki haklarından olmaktadır. Bu hususlarda kullara bir tercih hakkı tanınmaması bunun en büyük delilidir. Bu durumda Yüce Allah kulun hayatını, bedenini ve yükümlü tutulduğu şeyleri anlaması ve böylece yerine getirmesi için vasıta olan aklını tamamladıktan sonra, kulun kalkıp da bunları düşürmeye çalışması sahîh olmayacaktır; onun böyle bir yetkisi yoktur.

Ancak, bazen mükellef, kendi kesb ve esbaba tevessülü bulunmaksızın belaya maruz kalır ve bu yüzden canı veya aklı ya da bir organı ortadan kalkabilir. Bu gibi yerlerde kul hakkı katıksız bir hal alır. [377] Zira vuku bulan şey, ortadan kaldırılması imkanı bulunmayan şeylerdendir. Bu durumda kendisine tecavüzde bulunan kimseyi cezalandırma hakkında tercih hakkı bulunmaktadır. Çünkü o kişi (mütecaviz) hakkında tahsil edilebilir bir hak şeklini almıştır. Aynen bir türlü borç gibi. Bu durumda mağdur hakkını dilerse terkeder. Daha uygun olanı da, küllî üzere bırakmış olmak için terki olmaktadır. Yüce Allah: "*Ama sabredip bağışlayanın işi, işte bu azmedilmeye değer işlerdendir*" ¹⁷¹; "*Ama kim affeder ve barışırsa, onun eciri Allah'a aittir*" ¹⁷² buyurur. Bunun izahı şöyle: Kısas ve diyet, mağdurun canına ve bedenine ait maslahatların ortadan kalkması karşılığında bir telafi olmaktadır; çünkü bunlarda bulunan Allah hakkı ortadan kalkmış ve telafisi imkansız bir hal almıştır. Fıkhî konularda zikredilen tafsilat üzere tedaviye kalkışılması vacip olmaması halinde hasta olmayanı hasta etmek, kendinden vacip olmayan zâlimi uzaklaştırmak gibi konularda olduğu gibi ortadan kaldırılması mümkün olanlardan meydana gelen şeylerde de durum aynıdır. Mala gelince, o da aynı tarz üzere cârîdir. Çünkü hakkın kul için olduğu belirlediği zaman, onun o hakkını düşür-

169. Nisâ 4/29.

170. Bakara 2/188; Nisâ 4/29.

171. Şûrâ 42/43.

172. Şûrâ 42/40.

me yetkisi bulunacaktır. Allah Teâlâ: *"Borçlu darda ise, eli genişle-
vinceye kadar ona mühlet verin. Bilmiş olsanız borcu bağışlamanız si-
zin için daha hayırlıdır"* ¹⁷³ buyurmuştur. Ancak kişinin elinde mal
olur ve onun üzerinde şer'an mübah kılınmış bir maksat doğrultusun-
da olmaksızın bir tasarrufta bulunmak ya da onu itlaf etmek isterse,
buna yetkisi yoktur. Bu kabilden olan diğer hususlarda da durum ay-
nıdır. Helalın haram, haramın da helal kılınması vb. Allah hakların-
dan olmaktadır. Çünkü bu yeniden bir teşri (hüküm koyma), insanları
gereği ile icbar edecek şer'i küllî bir esasın inşası demektir; halbuki on-
ların buna yetkileri yoktur. Zira birşeyin helal ya da haram kılınması-
na esas olan, o şeyin güzellik ve çirkinliğinin tesbiti, akıl yoluyla olma-
maktadır. Bu durumda yapılan şey, Allah'tan başkası için bir pay bu-
lunmayan bir alanda taşkınlıktan başka birşey değildir, haddi aşma-
dır. Bu yüzden, bu gibi konularda hiçbir kimsenin seçim hakkı bulun-
mamaktadır.

SORU: Daha önce, her kul hakkına mutlaka Allah hakkının da bir
taalluku bulunduğu ve neticede içerisinde Allah hakkı bulunmayan
hiçbir kul hakkının olmadığı geçmişti. Bu durumda kulun kendisine
nisbet edilen hakkını düşürme yetkisinin bulunmaması gerekir. Bu
izahtan sonra kulun tercihinin bırakılmış bulunan hiçbir hak kalmaz.
Sonuç olarak da kul hakkı gider ve geriye sadece bir kısım hak (yani Al-
lah hakkı) kalır.

CEVAP: İşte bu tek kısım iki kısma bölünmüş olmaktadır; çünkü
kul hakkı olan şeyin haklığı Şâri'in tanıması sonucu olmuştur; yoksa
esastan kul ona müstahak değildir. Bu husus bu kitapta daha önce ge-
nişçe ele alınmıştı. ¹⁷⁴ İşte bu noktadan hareketle ki, hem kul hak-
kından, hem de Allah hakkından söz etmek mümkün olmuştur. (378)

Sırf Allah hakkı olan ¹⁷⁵ şeylere gelince, kulun onlar karşısında
herhangi bir tavır göstermesi söz konusu değildir.

Kul haklarına ¹⁷⁶ gelince, kulun bu gibi haklarda —Allah'ın kendi-
sine verdiği yetkiye dayanarak— tercih hakkı bulunmaktadır ve bu
yetkiyi müstakil olarak kendi iradesinden almış değildir. Az önce veri-
len izahlardan, kulun kendisine ait haklarda kısmen muhayyer
kılındığı ¹⁷⁷ ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu konuda helal olmak kay-

173. Bakara 2/280.

174. Dördüncü nev'in on dokuzuncu meselesinde, fiillerin üçe taksim edildiği fa-
sılda.

175. Ve Allah hakkı gâlib bulunan haklara.

176. Yani kul hakkı gâlib olan haklara. Müdebberin satılmaması hakkı gibi, mâlî
haklar gibi. Bu tür haklarda kul hakkı tarafı ağır basmaktadır. Dolayısıyla
onu düşürme yetkisi vardır.

177. Yani her ne kadar içerisinde Allah hakkı bulunsa da, kul hakkı tarafı galebe
çalmaktadır.

diyle yiyecek, içecek ve giyecek türleri¹⁷⁸ arasında bir tercihte bulunabilmesi; keza alış-veriş, muâmelât, hak davasında bulunma gibi konularda seçim yapması delil olarak yeterli olmaktadır. Kulun bu gibi hakları düşürme yetkisi olduğu gibi bunlar karşılığında bir bedel alınması elinde bulunan şeyler üzerinde –eğer tasarrufu alışılmamış tür ve şekilden değilse– herhangi bir kısıtlılığa uğratılmaksızın tasarrufta bulunma hakkı da bulunmaktadır. Burada bütün mesele, Allah hakkı ile kul hakkı arasını ayırabilmektedir. Bu hususa bu kitabın uçuncu nev'inin sonunda işaret edilmişti. Allah'a hamdolsun!

ONUNCU MESELE:

Dış görünüş itibarıyla caiz ve meşrû bir şekilde ya da câiz olmayan bir biçimde, bir hükmün düşürülmesi ya da başka bir hükme çevrilmesi konusunda hileye başvurma hükmü ne olacaktır. Öyle ki o hükmün düşmesi ya da başka bir hükme dönüşmesi başvuruyla bu yol olmasa gerçekleşmeyecekti. Bu durumda kişi amacına bu yollarla ulaşmak istemektedir. Halbuki, araç olarak kullandığı o şeyin amacı için meşrû kılınmadığını da bilmektedir. Bu durumda hileye başvurma sanki iki unsur içermektedir: (a) Dış görünüşte fiillerin hükümlerini birbirini ile değiştirmek. (b) Şeriatla belli bir amaç için meşrû kılınmış bulunan fiilleri, o hükümlerin değiştirilmesi için bir araç ve vasıta kılma. Bu durumda acaba şer'an hileye başvurmak ve onun doğrultusunda amel etmek sahih olur mu? Yoksa olmaz mı?

Bu üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir konudur. Sahih olup olmadığına geçmeden önce de hilenin mahiyetini açıklamak gerekecektir:

Şöyle ki: Yüce Allah bazı şeyleri haram, bazılarını da helal kılmıştır. Bunu ya bir kayıt olmaksızın ve bir sebebe bağlamaksızın mutlak olarak yapmıştır. Nitekim namazı, orucu, hacı ve benzerlerini böyle vacip kılmıştır. Zinayı, ribayı, öldürmeyi ve benzerlerini de yine bu şekilde haram kılmıştır. Bazı şeyleri de sebeplere bağlayarak vacip ya da haram kılmıştır. Zekatı, keffaretleri, nezre vefayı, ortak için şüfa hakkını vacip kılması; boşanmış kadının, gasbedilmiş ya da çalınmış mal ile faydalanmanın vb. haram kılınması gibi. Hal böyle iken kişi kalkar ve kendisine vacip kılınan bir hükmün düşürülmesi ya da haram kılınan bir şeyin mübah kılınması için herhangi bir yolla girişimde bulunur ve bunun neticesinde de zahir itibarıyla kendisine vacip olan şey vaciplikten çıkar ya da haram olan şey şeklen helal hale dönüşür.

178. Yani yeme ve içme konusunda değil, yenilecek, içilecek ya da giyilecek şeylerin seçimi konusunda kulun seçimi hakkı vardır. Yeme, içme gibi konular ise Allah haklarından bulunmakta ve hayatın ikamesi için zarûri bulunmaktadırlar.

İşte böylesine bir girişime “hile” ya da “tahayyül” adı verilmektedir. Örnekler: Mukim halde iken namaz vakti giren bir kimse üzerine dört rekat namaz kılması vacip olur. Kişi bu namazın tamamını kendisinden düşürmek için şarap ya da uyku ilacı içerse; böylece baygın gibi aklı başında yok iken namaz vakti çıkmış olur. Ya da dört rekatlı namazı kısaltmak ister ve bunun için yolculuğa çıkar. Aynı şekilde Ramazan ayına yetişen bir kimse, orucu tutmamak için yolculuğa çıkar. Hacca gitmeye gücü yetecek kadar malı olan bir kimse, üzerindeki hac görevini düşürmek amacıyla elinde bulunan malını bir başkasına hibe eder ya da herhangi bir yolla elinden çıkarır. Başka birisine ait cariyeye ile cinsî ilişkide bulunmayı arzu eder ve onu gasbeder. Adam da cariyeye öldü zanneder ve ona cariyenin kıymetini öder ve böylece cariyeye ile cinsî ilişkiye girer. Yahut bir kimse, bâkire bir kızı kendi rızasıyla nikahladığına dair yalancı şahitler dinletir ve hakim de şahitlere dayanarak o doğrultuda hükmeder ve böylece o kızla cinsî ilişkide bulunur. Peşin vereceği on dirhem karşılığında belli bir süre sonra yirmi dirhem almak ister ve buna şöyle bir kılıf bulur: Meselâ bir elbiseyi peşin olarak on dirheme satın alır. Sonra aynı elbiseyi almış olduğu satıcıya yirmi dirhem karşılığında veresiye olarak satar. Falanı öldürmek ister ve onun gideceği yola onun ölümüne neden olacak mesela mızrak dikmek ya da kuyu kazmak gibi bir sebep hazırlar. Zekat yükümlülüğünden kaçmak ister ve bunun için elindeki malı bir başkasına hibe eder veya malı itlaf eder ya da nisap miktarına ulaşmaması için ayrı olan malları toplar ya da birleşik olanları ayırır.¹⁷⁹ Haramların helal kılınması ve vacibin düşürülmesi konusundaki diğer örnekler de bu şekildedir. Aynı şey helalin haram kılınması konusunda da geçerlidir. Meselâ kadın, kocasına ait bulunan cariyenin ya da kumasının ona haram olmasını ister ve bunu temin için onları emzirir. Şer'an sabit olmayan bir hak isbatı için yapılan hileler de aynıdır: Meselâ, vârise vasiyet yasağını delmek için, ona karşı borç ikrarında bulunur ve böylece maksadına ulaşmak ister.

Bütün bu ve benzeri tasarruflar, şer'an sabit bulunan hükümleri, dış görünüşü itibarıyla sahih, esas itibarıyla ise batıl olan bir fiili (kılıf) araç olarak kullanmak suretiyle başka hükümler haline dönüştürme çabalarıdır (hile). Bunların teklifi ya da vazî hükümlerden olması arasında bir fark bulunmamaktadır.

ON BİRİNCİ MESELE:

Bu anlatılan şekliyle hileler genelde¹⁸⁰ meşrû değildir. Kitap ve

179. bkz. [1/275].

180. On ikinci meselede gelecek fasılda bu anlatılan şekliyle kendisine hile demek mümkün olan bazı şekillerin sahih ve meşrû olduğu belirtilecektir. O yüzden burada ‘genelde’ kaydı getirilmiştir.

sunnette bunu ortaya koyacak deliller sayılamayacak kadar çoktur. Ancak bunlar özel hallerle ilgilidir. Bununla birlikte bu delillerin tümü birden değerlendirildiği zaman hilenin şeran menedildiği ve dinde yasak olduğu kesin olarak ortaya çıkar: Bunlardan bir kısmını burada arzedeceğiz:

Kitaptan deliller: Munafıkların özellikleriyle ilgili bulunan âyetler: *"İnsanlardan inanmadıkları halde 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler vardır. Bunlar Allah'ı ve inananları aldatmaya çalışırlar, oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir..."*¹⁸¹ Bu ve devam eden âyetlerde Yüce Allah onları yermiş, şiddetli azapla tehdit etmiş, onları rezil rüsvay eylemiştir. Onların yaptıkları aslında şundan ibaretti: Kanlarını ve mallarını korumak için dilleriyle müslüman olduklarını söylüyorlar; şahadet kelimesiyle bizzat Şâri tarafından gözetilen gönüllü ve kalbi tasdikle onun gereği altına girme kasdını asla bulundurmuyorlardı.¹⁸² Bu yüzden de onlar cehennem en alt tabakasında bulunacaklardı. Onların Allah'ı ve inananları aldatmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Onlar bu yaptıkları ile, kendilerinin sadece bir istihzada bulunduklarını¹⁸³ söylemekte idiler. Onlar Kur'ân'da şiddetle korkutulmuşlardır; çünkü bu halleriyle onlar Allah'ın dinini kendi hasis arzularına alet ediyorlardı.

Yüce Allah amellerini gösteriş için işleyenler hakkında şöyle buyurur: *"Ey inananlar! Allah'a ve âhiret gününe inanmayıp, insanlara gösteriş için malını sarfeden kimse gibi sadakalarınızı başa kakma ve eza etmekle boşa çıkarmayın, Onun durumu, üzerinde toprak bulunan kayanın durumu gibidir, üzerine bol yağmur yağdığında onu cascavlak bırakır. Kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah inkar eden kimseleri doğru yola erdirmez"*¹⁸⁴; *"Mallarını insanlara gösteriş için sarfedip, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanları da Allah sevmez"*¹⁸⁵ *"Doğrusu münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Oysa O, onlara aldatmanın ne olduğunu gösterecektir. Onlar namaza tembel tembel kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar, ne onlarla ne de bunlarla olur, ikisi arasında bocalayarak Allah'ı pek az anarlar. Allah'ın saptırdığı kimseye yol bulamayacaksın."*¹⁸⁶ Yüce Allah onların bu tavırlarını yermiş ve onları azapla korkutmuştur. Çünkü bunlar dünyevî amaçlardan dolayı tâat ızharında bulunmuşlardır.

181. Bakara 2/8.

182. Münafıklarla ilgili bu örnekte hilede aranan her iki unsur da bulunmaktadır: Şöyle ki: a) Kanlarının ve mallarının dokunulmazlığı yok iken, bu hükümü dokunulmazlığa çevirmişlerdir. b) Gönüllü Allah'a itaat için konulmuş bulunan bir hükmü, kendi emellerine âlet etmişlerdir.

183. Bakara 2/14.

184. Bakara 2/264.

185. Nisâ 4/38.

186. Nisâ 4/142.

Yüce Allah bahçe sahipleri hakkında da şöyle buyurur: “Biz bunları, vaktiyle bahçe sahiplerini denediğimiz gibi denedik. Sahipleri daha sabah olmadan bahçeyi devşireceklerine bir istisna payı bırakmaksızın yemin etmişlerdi. Ama onlar daha uykudayken Rabbinin katından gönderilen bir salgın o bahçeyi sarıvermişti de bahçe kapkara kesilmişti.”¹⁸⁷ Bunlar yoksulların haklarını vermemek için bahçeyi normal vaktinden önce onların gelmeyeceği bir saatte¹⁸⁸ devşirmeyi kararlaştırınca, Yüce Allah da onların bahçelerini helak etmek suretiyle kendilerine azap etmişti.

Bir başka âyette de: “İçinizden cumartesi günü azgınlık edenleri elbette biliyorsunuz...”¹⁸⁹ buyrulmaktadır. Çünkü bunlar (İsrailoğulları) avlanmak yasak olan cumartesi gününde bolca gelen balıkları özel havuzlara alıyorlar ve sadece havuzun ağzını kapatıyorlar, ertesi gün de yakalıyorlardı.

Bir başka âyette: “Kadınları boşadığınızda, müddetleri sona ererken, onları güzellikle tutun, ya da güzellikle bırakın. Böyle yapan şüphesiz kendisine yazık etmiş olur. Allah'ın âyetlerini de alaya almayın”¹⁹⁰ buyrulur. Bu âyet şöyle tefsir edilmiştir: Koca karısına zarar vermek amacıyla onu boşar. Kadın iddetini beklemeye başlar, sonuna doğru koca müracaat eder ve ikinci kez tekrar boşar, kadın yeniden iddet beklemeye başlar ve sonuna doğru yaklaştığında koca tekrar müracaatta bulunur ve tekrar boşar. Onun bu müracaatlarında kadına zarar vermektan başka bir amacı bulunmaz. İşte böyle bir davranışı Yüce Allah haram kılmış ve bu davranışı Allah'ın âyetleriyle alay etme olarak nitelemiştir.

[382]

“Boşanan kadınlar kendi kendilerine üç aybaşı hali beklerler, eğer Allah'a ve âhiret gününe inanmışlarsa rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helal değildir. Kocaları bu arada barışmak isterlerse karılarını geri almakta daha çok hak sahibidirler.... Boşanma iki defadır...”¹⁹¹ Boşama İslâmın ilk yıllarında belli bir sayı ile sınırlanmış değildi. Koca boşadığı karısını iddeti bitmeden önce tekrar dönmek suretiyle nikahı altına geri alıyor, sonra yine boşuyordu, sonra tekrar müracaat ediyor ve yine boşuyor; böylece karısına zarar vermeyi amaçlıyordu. Bunun üzerine “Boşanma iki defadır” âyeti gelmiştir. Onunla birlikte “Kadınlara verdiklerinizden birşey almanız size helal değildir” âyeti de inmiştir. Bu da karıya işkence edip böylece onu fidyeye karşılığında kendi nefisini kurtarması gibi bir yola

187. Kalem 17-19.

188. Öyle anlaşıyor ki, onların şeriatlerine göre, hasat esnasında hazır bulunan yoksulların hakkı düşüyordu. Onlar da işte bu noktayı yoksulların haklarını düşürmek için bir hile olarak kullanmışlardı.

189. Bakara 2/65.

190. Bakara 2/231.

191. Bakara 2/228-229.

mecebur etme niyetinde bulunan kimselere karşı bir uyarı olarak inmiştir.

Butün bu yasak davranışlar, hükmün kendi amacı doğrultusunda kullanılmadığı ve başka amaçlara ulaştırması için kullanıldığı hilelerdir. Yuce Allah şöyle buyurur: “*Mirastan edilen vasiyetten veya borçtan arta kalan, zarara uğratılmaksızın (hak sahipleri arasında paylaştırılır).*”¹⁹² Yani meselâ üçte birden fazla vasiyette bulunmak veya bazı mirasçıları mahrum bırakmak için diğer bazılarına vasiyette bulunmak suretiyle vârisler zarara uğratılmaksızın demektir. Bir başka âyetle de: “*Yetimleri evlenme çağı gelinceye kadar deneyin. Onlarda olgunlaşma görürsentyz mallarını kendilerine verin; büyüyecekler de geri alacaklar diye onları israf ederek ve tez elden yemeyin.*”¹⁹³ buyrulur. Yine bir başka âyetle: “*Onlara verdiğinizin bir kısmını alıp götürmeniz için onları sıkıştırmayın*”¹⁹⁴ buyrulmaktadır. Bu anlamda daha başka âyetler de bulunmaktadır.

Hadislerden deliller: “*Zekat (artar veya eksilir) korkusuyla müteferrik zekat malı bir araya toplanmaz; toplu olanların arası da ayrılmaz.*”¹⁹⁵ Bu hadis, zekat yükümlülüğünü düşürmek ya da azaltmak için başvuru hileleri yasaklamaktadır. “*Yahudi ve hristiyanların irtikap ettikleri şeyleri işlemeyin: Onlar Allah'ın haram kıldığı şeyleri en âdi hilelerle helal kılmaya çalışmışlardır*”¹⁹⁶, “*Kim iki at arasına geçeceğinden emin olduğu bir atı katar (ve yarıştıırırsa), o kumardır*”¹⁹⁷, “*Allah yahudileri kahretsin! Onlara içyağları haram kılınmıştı. Onlar bunu yordular (tevil ettiler) ve onu sattılar ve parasını yediler*”¹⁹⁸, “*Muhakkak ki ümmetinden bir kısım insanlar başka adlar koyarak şarabı içeceklerdir.*”¹⁹⁹ Onların başlarında çalgılar çalınacak ve şarkıcılar şarkı söyleyeceklerdir. Allah onları yerin dibine batıracak; onlardan bir kısmını maymunlara ve hınzırlara çevirecektir.”²⁰⁰ Bu söz İbn Abbas üzerine mevkuf olarak rivayet edildiği gibi merfû olarak da rivayet edilmiştir. “*İnsanlar üzerine öyle bir zaman gelir ki o zamanda beş şey ile beş şey helal kılınmak istenir: Verdikleri çeşitli*

192. Nisâ 4/12.

193. Nisâ 4/6.

194. Nisâ 4/19.

195. Daha önce geçti. bkz. [1/275].

196. Kaynağını bulamadık.

197. Daha önce geçti. bkz. [1/275].

198. Daha önce geçti. bkz. [1/289].

199. Buraya kadar olan kısmı hk. bkz. Buhâri, Eşribe, 6; Ebu Davud, Eşribe, 6; İbn Mâce, 8, Fiten, 22; Ahmed, 5/318.

200. Bu söz, Muhammed (sa) ümmetinin mesh (yani hayvan şekline çevirme), yere batırma gibi azaplardan emin kılındığını belirten haberlere ters düşmektedir. Kaldı ki mevkûf olarak rivayet edilmiş olması onun teâruz için yeterli olmadığını gösterir. Müellifin buna rağmen bu ve benzerlerini burada zikretmesinin sebebi güçlü olan delilleri daha da güçlendirmek içindir.

isimlerle içkiyi; hediye adı altında haramı (rüşvet gibi); korku (meşrû mudafaa) adı altında öldürmeyi; nikah adı altında zinayı, bey (alış-veriş) adı altında ribayı helal kılmak isterler”²⁰¹; “İnsanlar dinar ve dirhemlerle cimrilik yapmaya başlayıp örtülü riba muamelelerinde yine satışları, buyûu'l-âcâl) bulunduklarında; öküzün kuyruğuna yapışıp Allah yolunda cihadı bıraktıklarında Allah onların başına böyle bir bela indirir ki, dinlerine tekrar dönmedikçe o bela kaldırılmaz”²⁰²; “Allah hulle yapana da yaptırana da lanet etsin”²⁰³; “Allah rüşvet alana da rüşvet verene de lanet etsin.”²⁰⁴ Hz. Peygamber ^[al-bay'ü's-salâmü vesselâm] borçlunun hediye vermesini yasaklamış ve şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz ödünç para verdiğinde, borçlu kendisine bir hediye verir yahut biniti üzerine bindirmek isterse ona binmesin ve o hediyeyi kabul etmesin. Ancak borç ilişkisinden önce aralarında bu tür muameleler normal olarak oluyor idiye o bundan müstesnâdır”²⁰⁵; “Kâtil vâris olamaz”²⁰⁶ buyurmuş ve devlet yöneticilerine, tahsildarlara verilen hediyeleri zimmete geçirilen haksız kazanç (gulûl) kabul etmiştir.²⁰⁷ Borç ya da ek bir menfaat (selef) karşılığında yapılan satış akdini yasaklamıştır.²⁰⁸ Hz. Âişe: “Git, Zeyd b. Erkam'a söyle: Şüphesiz ki o, eğer tevbe etmezse Rasûlullah ^[al-bay'ü's-salâmü vesselâm] ile yapmış olduğu cihadını iptal etmiştir”²⁰⁹ demiş, riba anlamına gelen satış muamelesine tepkisini göstermiştir. Bu anlamda pek çok hadis bulunmaktadır ve bunların hepsi de açıkça hükmü tersyüz etme amacı taşıyan hilelerin caiz olmadığını göstermektedir.

[384]

Sahabe ve tabiîn dönemlerinde ümmetin tamamı da bu doğrultuda düşünmekte idiler.

ON İKİNCİ MESELE:

Hükümlerin maslahatlar için konulmuş olduğu sabit olduğuna göre, amellerin değerlendirilmesi maslahat prensibi ile yapılacaktır. Çünkü —daha önce de geçtiği gibi— Şâri'in amellerde gözetmiş olduğu şey, maslahatlar olmaktadır. Durum, zahirde ve batında asıl meşrûiyet üzere olduğu zaman herhangi bir problem bulunmayacak-

201. Daha önce geçti. bkz. [1/290].

202. Ahmed, 2/28.

203. Daha önce geçti. bkz. [1/276].

204. Tirmizî, Ahkâm, 9; Ebu Davud, Akdiye, 4; İbn Mâce, Ahkâm, 2; Ahmed, 2/164.

205. İbn Mâce, Sadakât, 19 (2/813).

206. Daha önce geçti. bkz. [2/305].

207. Ahmed, 5/424.

208. Daha önce geçti. bkz. [1/276].

209. Daha önce geçti. bkz. [1/296].

tır. Eğer dış görünüş itibarıyla uygun olur fakat maslahat bulunmazsa, o takdirde fiil sahih ve meşrû değildir. Çünkü şer'î ameller, bir fiil oldukları için değil, aksine o fiillerin taşıdıkları anlamlar için amaçlanmışlardır. Bu anlamlar işe fiillerin meşrûiyet sebebi olan maslahatlardır. Bu gibi fiillerin aslî meşrûiyet doğrultusunda işlenmemesi durumunda, onların meşrûluklarından söz edilemeyecektir.

Meselâ, biz biliyoruz ki kelime-i şehâdet getirmek, namaz ve diğer ibadetleri yerine getirmek sadece Allah'a yaklaşmak, O'na dönmek, O'nu tazim ve saygı ile birlemek, tâat ve boyun eğme konusunda dış organlarının da kalbi ile uyum içerisinde olmasını temin etmek içindir. Eğer bu ibadetlerden herhangi birisini, dünya çıkarlarına âlet etmek için yerine getirirse, onun meşrûiyetle ilgisi olmayacaktır. İmana girme amacı olmaksızın sadece canını ve malını korumak için kelime-i şehâdet getirmek, insanların övgüsünü kazanmak veya dünyevî bir makam elde etmek amacıyla (riya) namaz kılmak gibi. Çünkü bu tür gerçekleştirilen amellerde, meşrûiyet amacı olan maslahat meydana gelmemiştir; aksine bu gibi fiillerde gözetilen şey meşrûiyet amacı olan maslahatın zıddı (mefsedet) olmaktadır.

Buna göre meselâ zekat hakkında şöyle deriz: Zekatın meşrûiyet amacı cimrilik duygusunun kaldırılması, yoksulların ihtiyaçlarının giderilmesi, helake maruz kalan nefislerin ihyası olmaktadır. Durum böyle iken, bir kimse zekat yükümlülüğünden kaçmak için malını bir başka şahısa hibe etse ve daha sonra hibe ettiği parayı öbür sene içerisinde yahut da daha önce tekrar geri alsa, bu davranış insanda bulunan cimrilik duygusunu daha da artıracak ve güçlendirecek, yoksulların ihtiyaçlarının giderilmesi maslahatını ortadan kaldıracak bir davranış olacaktır. Böyle bir hibenin, Şâri'ce mendup kabul edilen gerçek hibe ile bir ilgisi olmadığı da bilinen bir husustur. Çünkü gerçek hibe, hibede bulunan kimsenin ihtiyaçlarının giderilmesini, ona iyilikte bulunulmasını, zengin olsun fakir olsun içinde bulunduğu durumun daha da rahatlatılması anlamı taşıyor ve o kimsenin sevgisinin kazanılmasını, onunla aradaki bağların pekiştirilmesini amaçlar. Burada söz edilen hibe ise, bunun tam zıddı özelliktedir. Eğer hakikaten gerçek temlik anlamı taşıyan bir hibe şeklinde yapılmış olsaydı, o zaman yardım ve rahatlatma maslahatına uygun olurdu; insanda bulunan cimrilik duygusunun ortadan kaldırılması amacına hizmet ederdi ve bunun sonucu olarak da zekat yükümlülüğünden kaçma anlamına gelmezdi.²¹⁰

Dikkat edecek olursak, fiilde gözetilen meşrû kasıt, şer'î olan başka bir kasdı ortadan kaldırmamaktadır. Şer'î olmayan kasıtlar ise, şer'î kasdı ortadan kaldırmaktadır.

210. Meşrû hibe, Şâri'in zekatta gözetmiş olduğu cimrilik duygusunun ortadan kaldırılması, insanlara yardımcı olunması, onlara iyilikte bulunulması amacına ters düşmez. Şekli hibe ise, — müellifin arzettiği şekilde gerçekleşen hibe gibi — Şâri'in hibeden gözetmiş olduğu amaca ters düşer.

Bir örnek verelim: Kadının kocasına fide vermesinin meşrû kılınması, hanımlık görevinin yerine getirilmesi konusundaki Allah'ın koymuş olduğu hukuku gözetememe korkusundan dolayıdır. Böyle bir durumda kadının harama düşme korkusuyla gönüllü olarak kocasından kendisini fide karşılığında satın alması mübah kılınmıştır. Böyle bir kadın, kocası ile kendi arasındaki kötü durumun düzeltilmesi için fide vermektedir ve bu kocanın kadını güzellekle salıvermesi ile olacaktır. Bu şer'î bir maksattır; maslahata uygundur ve böyle bir davranışta hemen ya da zaman içerisinde ortaya çıkacak bir mefseket de bulunmamaktadır. Hal böyle iken koca karısına kasıtlı olarak kötü davranır ve onu kendisine fide vererek ayrılmaya icbar ederse, bu hareketiyle koca gücü dahilinde olduğu halde²¹¹ sebepsiz olarak hanımına zarar verdiği için meşrû olmayan bir davranışta bulunmuş olur. Zira kocanın eğer hakikaten karısından ayrılmasına ihtiyacı varsa, elinde karısına zarar vermeden ayrılma imkanı (talak hakkı) bulunmaktadır. Bu durumda kadının fide vererek ayrılık yoluna (hul') başvurması, güzellekle salıverme olmayacak, bu iş aralarında karı-koca hukukunu yerine getirememeye korkusundan da olmayacaktır. Çünkü bu zorunlu bir fide haline dönüşmüştür. Kadın hakkında çaresiz kalması ve kendisini maruz kaldığı zarardan kurtarması sebebiyle her ne kadar caiz halini almışsa da, koca için caiz değildir; çünkü o bu tasarrufu meşrû olmayan bir biçimde gerçekleştirmiştir.

Aynı şekilde diyoruz ki: Şüphesiz şer'î hükümler genel anlamda küllî bir maslahat; özel anlamda da her bir meselede cüz'î bir maslahat içerirler. Cüz'î olan maslahat, ilgili delillerin özel olarak o meselede gözetildiğini bildirdiği hikmetler olmaktadır. Küllî maslahat ise şudur: Mükellef bütün davranışlarında, sözlerinde ve inançlarında şeriatın koymuş olduğu belli bir kanun altında olmak durumundadır. Onun başıboş bir hayvan gibi arzu ve heveslerine tâbi biri olmaması; şeriatın boyunduruğu altına girmesidir. Bu nokta daha önce izah edilmişti. Bu durumda mükellef, karşısına çıkan her bir zor meselede çeşitli mezheplerde ileri sürülen hileleri araştırır, arzu ve heveslerine uygun düşen görüşlere tâbi olursa; bu haliyle o boynundan takva imleğini çıkarıp atmış olur ve bu haliyle o arzu ve heveslerine tabi olmaya devam etmiş, Şâri'in tahkim ettiğini bozmuş, öne aldığını da arkaya atmış olur. Bunun örnekleri şöktür.

(387)

FASIL:

Durum böyle olunca, şeriatla yerilen, bâtil olduğu belirtilen ve yasaklanan hileler, şer'î bir esası ortadan kaldıran ve şer'î bir maslahatla ters düşen hileler olmaktadır. Eğer, şer'î bir esası ortadan kal-

211. Çünkü talak hakkı kendi elindedir.

dırmayan, şeriatın dikkate alındığını bildirdiği bir maslahata ters düşmeyen bir hilenin varlığı farzedilecek olursa, o şer'î yasak kapsamına girmeyecek ve bâtil da olmayacaktır. Kısaca işin esası hilelerin üç kısım olduğu noktasında düğümlüdür:

- (1) Bâtil olduğunda ihtilaf bulunmayan hileler: Münafıkların ve mürâilerin hileleri gibi.
- (2) Câizliği konusunda ihtilaf bulunmayan hileler: Zor altında küfür kelimesini söylemek gibi. Kişinin gereğine itikat etmeksizin aslı kasıt ile küfür kelimesi söyleyerek kanını korumak için böyle bir çareye (hile) başvurması ile yine aynı şekilde aslı kasıtle kanını korumak için kelime-i tevhid okuması arasında fark yoktur.²¹² Ancak bunun²¹³ hakkında izin vardır; çünkü bu bir dünyevî maslahattır ve ne dünyada ne de âhirette olmak üzere asla bir mefsedet de içermemektedir. Birincisi ise öyle değildir. Çünkü o şer'an izin verilmiş bir davranış değildir. Zira o mutlak anlamda uhrevî bir mefsedet olmaktadır.²¹⁴ Dünyevî maslahat ya da mefsedetlerle, uhrevî maslahat ya da mefsedetler karşı karşıya geldiği zaman uhrevî olan maslahat ya da mefsedetler ittifakla öncelikli olarak dikkate alınır. Zira uhrevî maslahatları ihlal eden dünyevî bir maslahatın dikkate alınması sahih değildir. Bilindiği gibi, uhrevî maslahatları ihlal eden birşey, Şâri'in amaçladığı şeye uygun olmayacak ve dolayısıyla bâtil olacaktır. İşte bu noktadan hareketledir ki, münafıklığın ve münafıkların yerilmesi hakkında bilinen nasslar gelmiştir. Aynı doğrultuda olan şeylerde de durum aynıdır. Her iki kısım da katiyet mertebesine²¹⁵ ulaşmış bulunmaktadır.
- (3) Üçüncü kısım ise kapalılık ve dolayısıyla problem arzetedir. Bu kısım hakkında, düşünürler farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Çünkü bu kısımdan olan hilelerin, birinci kısma ya da ikinci kısma katılacağı konusu açık bir delil ile ortaya çıkmış değildir. Keza bu tür hilelerde Şâri'ce maksûd bulunduğunu gösterecek şer'î bir amacın bulunup bulunmadığı da ortaya çıkmamıştır. Yine meselede ortaya konulduğu şekliyle bu tür hilelerin, şeriatın amacı olan maslahatlara

[388]

212. Yani her ikisi de, dünyevî bir amaca ulaşabilmek için mânâsını kastetmedikleri bir söz söylemektedirler.

213. Yani zor altında küfür kelimesi söylemek. (Ç)

214. Daha önce de geçtiği gibi bu bir alaya almadır; Allah ve Rasûlünü aldatmaya yeltenmedir. Burada dünyevî mefsedetten söz edilmemektedir. Çünkü münafığın böylece davranışları neticesinde malını ve canını koruması gibi dünyevî maslahatı bulunmaktadır. Ancak dünyevî maslahatlar ile uhrevî maslahatlar karşı karşıya geldiği zaman, dünyevî maslahatlar ihmal olunur ve dikkate alınması batıl olur.

215. Yani birinci kısmın caizliği, ikinci kısmın ise caiz olmadığı. (Ç) -

muhalif olduğu da sabit olmamıştır. İşte bundan dolayı bu kısım hileler üzerinde farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Bunlardan bir kısmı, bu tür hilelerin şer'i maslahata muhalif olmadığını dolayısıyla caiz olduğunu; bir diğer kısım da bunun aksini yani bu tür hilelerin de yasak bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bazı meselelerde başvurulacak hileleri caiz gören kimselerin, aslında bu tür hilelerin Şâri'in kasdına muhalefet olduğunu kabul ettiklerini söylemek asla doğru değildir. Aksine bu kimseler görüşlerini, Şâri'in kasdının araştırılması ve o meselenin Şâri'in amacı doğrultusunda olduğu bilinen ve caiz olan birinci kısım hilelerden sayıldığı üzerine kurmaktadırlar. Çünkü kesin ya da zan ölçüsünde bir bilgi ile açıktan Allah'a karşı tavır almak, değil hidayet önderleri ve din imamları, sıradan bir müslümanın dahi yapamayacağı bir davranıştır. Öbür taraftan bu tür hilelerin haramlığı görüşünde olanlar da, görüşlerini bu tür hilelerin Şâri'in kasdına muhalif olduğu, hükümlerde gözetilen maslahatlara ters düştüğü esası üzerine dayandırmışlardır. Bu türden olan hilelerin sahih olup olmadıklarının ortaya çıkabilmesi için bazı örneklerle açıklamada bulunmaya ihtiyaç vardır. Tevfik Allah'tandır:

(a) **Hulle nikahı:** Hulle nikahı, üç talakla boşanan karının ilk kocasına helal olmasını sağlamak amacıyla başvurulacak bir hile olmaktadır ve bu nikah zahirde Yüce Allah'ın: "*Bundan sonra kadını boşarsa, kadın başka birisiyle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz*" ²¹⁶ buyruğuna uygun düşmektedir. Hulle nikahında bulunan kimse, boşanmış kadını nikahlamış; dolayısıyla ikincinin boşamasından sonra birinci kocasına dönmesi şeriata uygun hal almıştır. Şâri'in nassları, şer'i maksatların en iyi anlaşıldığı yerlerdir. Hz. Peygamber'in [^{aleyhisselâtu vesselâm}] "*Kadın erkeğin, erkek de kadının balcağızından tatmadıkça hayır!*" ²¹⁷ buyruğu da, ikinci nikahtan maksadın balcağızdan tatma (cinsî ilişki) olduğu konusunda açık (zâhir) bir nasstır. Aranacak bu şart da hulle nikahında gerçekleşmiştir. Eğer erkeğin hulle niyeti, bu nikahın fesadı konusunda etkin olsaydı, o zaman Hz. Peygamber'in bunu belirtmesi gerekirdi. Bunun bir hile (çare) olması da onun fesadını gerektirmez; zira o zaman her çarenin batıl olması gibi bir netice lazım gelir ve zor altında küfür kelimesi söylemek gibi caiz olduğunda ittifak edilen birinci kısımdan olan hilelerin de fâsit olması gibi bir netice lazım gelirdi.

[389]

Aynı şekilde işin maslahat yönünü ele aldığı zaman da durum

216. Bakara 2/230.

217. Buhârî, Talak, 7, 37; Ebu Davud, Talak, 49; Nesâî, Talak, 9; Muvatta, Talak, 17-18; Ahmed, 1/214.

aynıdır. Böyle bir nikahın içerdiği maslahat açıktır. Çünkü böyle bir nikah, birbiri ile bir araya gelme imkanı kalmayan iki eşin arasını bulma anlamı taşımaktadır. Zira bu sahîh bir şekilde aralarının bulunması için başvurulmuş bir sebep olmaktadır. Hem nikah, sonsuza kadar beraberlik kasdının bulunması gibi bir şartı gerektirmez. Çünkü böyle bir şart, insanların sıkboğaz edilmeleri anlamına gelir ve asla şeriatla bağdaşmaz. Zaten talak da o yüzden meşru kılınmamış mıdır? Sonsuza dek beraberlik şartı ile yapılan evlilik hristiyan evliliği gibi birşey olur. Âlimler, nikahlanan kadınla beraber kalma kasdı olmaksızın sadece yemini yerine getirmiş olmak amacıyla yapılan nikahlara cevaz vermişlerdir. Keza gurbet ilde bulunan bir yolcunun, orada bulunduğu süre içerisinde ihtiyacını gidermekten başka amacı bulunmasa bile, evlenmesinin caiz olduğunu söylemişlerdir. Başka benzer örnekler de vardır.

Sonra, küllî bir kâidenin bir maslahat dolayısıyla konulması durumunda, bundan teker teker her bir cüz'ide o maslahatın aynen bulunması gibi bir sonuç lâzım gelmez. Nitekim bu konu daha önce geçmişti. Meselâ, —İmam Mâlik'in görüşüne göre— yemini çözmüş olmak için yapılan nikahta; "Eğer falanca kadınla evlenirsem, o boş olsun!" diyen kimsenin nikahında, keza yolcunun nikahında vb. olduğu gibi.

Burada, hileye başvurma'nın caiz olduğu görüşünde olan kimselerin delil olarak kullandıkları şeylerin bir kısmını arz etmiş olduk. Yasaklığına dair delillerin izahına gelince, onlar daha da açık bulunmaktadır. Bu yüzden burada onları uzun uzadıya zikretmeyeceğiz. Bu izahlar içerisinde en güzeli, Abdulvahhâb'ın *Risale* şerhinde zikretmiş olduğu açıklamalardır. Oraya bakılsın.

[390]

(b) *Büyû'l-âcâl (iyne ya da örtülü riba satışları)* ²¹⁸: Bu tür muamelelerde yapılan şey, sonuçta peşin bir dirhemin, veresiye iki dirheme satılmasıdır. Ancak bu her biri haddizatında meşrû bulunan iki akit ile gerçekleşmektedir. Her ne kadar birinci ikinci için bir zerfa (kapı, vasıta) ise de ikinci mani değildir. Şari', belli şekiller üzere maslahatların temini, mefsedetlerin defî yoluyla yararlanmamızı mübah kılmıştır. Bu durumda mükellefin o şekilleri araştırması (tasarrufu) zedeleyici bir durum değildir. Eğer öyle olsaydı, bütün şer'î yönlerde zedeleyici olurdu. Birinci akdin, kişi için bir amaç olmadığı, onun asıl amacının ikinci akit olduğu varsayıldığında, birinci akit vesileler meşabesine düşecektir. Vesileler de — vesile olmaları açısından — şeran amaçlanmış olan şeylerdir. Birinci akit de onlardandır. Vesile olmaları açısından bu durum onlar için caiz olduğuna göre, aynı şey konumuzda da caiz olmalıdır. Eğer konumuzda caiz olmayacaksa, aynı caiz

218. Tarifleri daha önce geçmişti.

olmama hükmü mutlak olarak diğer vesilelerde de sözkonusu olacaktır. Ancak onlar bir delil olmadıkça mutlak surette men edilmiş değildir. O zaman burada da delil olmaksızın yasaklama yönüne gidilmeyecektir.

Dahası konumuzla ilgili tevessülün sıhhatini ve onlara yönelik Şâri'in kasdının bulunduğunu gösteren deliller vardır. Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Katlı (adi) hurmayı para ile sat, sonra o parayla da iyi hurma al"²¹⁹ Katlı hurmanın para karşılığında satılmasından maksat, katlı hurmaya karşılık iyi cins hurma elde etme amacına ulaşmaktır. Ancak bu mübah yolla olmaktır. Bu sonuca bir âkidle iki âkid arasında ulaşmak arasında bir fark yoktur.²²⁰ Zira Hz. Peygamber hadislerinde bunu belirtmemişlerdir.

Caiz olmadığı görüşü taraftarların 'Bu konu sedd-i zerîa kâidesi üzerine kurulmuştur' sözü, burada bir anlam ifade etmez. Çünkü zerâi' (kapılar, vasıtalar, yollar) üç kısımdır.

(1) İttifakla önüne geçilen zerîalar (vasıtalar): Tepki olarak Allah'a sövülmesine neden olacağını bile bile putlara sövmek gibi, yine tepki olarak kendi ana-babasına sövdüreceğini bile bile bir başkasının ana-babasına sövmek gibi. Çünkü bu, hadiste kişinin bizzat kendi ana-babasına sövmesi sayılmıştır. Gelip geçenlerin düşeceğini bile bile yol üzerinde çukurlar açmak; insanların yiyeceği bilinen yiyecek ve içecek maddelerine zehir katmak örnekleri de bu kısımdandır.

(2) İttifakla önüne geçilmeyen zerîalar (vasıtalar): Mesela insan kendi yiyeceği karşılığında daha kaliteli ya da daha aşağı derecede olanını almak ister. Kendi malını satar, aldığı para ile amacına ulaşmak ister. Hatta diğer ticaret yolları da böyledir. Kişinin mübah olan ticarî maksadı, daha çok para kazanmak için parasını mala yatırmak şeklinde kendisini gösteren bir çareden (hile) başka birşey değildir.

(3) Üzerinde ihtilaf edilen zerîalar (vasıtalar): Şu anda üzerinde bulunduğumuz konu bu kısımdandır ve henüz onun hükmü konusunda bir sonuca varabilmiş değiliz. Hâlâ tartışma konusu olmaya devam etmektedir.

Bunlar, mesele ile ilgili hileye başvurma caizliğine dair delil bulma çabaları hakkında söylenebilecek birtakım sözlerdir. Diğer taraftan delilleri ise gayet açık ve yaygın olarak bilinmektedir. İlgili yerlere bakılmalıdır. Bizim burada bu izaha yer vermemizin sebebi konuyla ilgili olanların kitaplarından yararlanma imkanının azlığıdır. Zira [391]

219. Buhârî, Büyü, 89; Vekâle, 3; Müslim, Müsâkât, 65; Muvatta, Büyü, 20-21.

220. Yani iyi cins hurmayı, katlı hurmayı sattığı aynı kişiden alabileceği gibi, bir başkasından da alabilir. (Ç)

Hanefî kitapları bizim Mağrip²²¹ ülkelerinde sanki hiç yok gibidir. Şafîî ve diğer mezheplere ait kitaplar da öyledir. Halbuki tek bir mezhep doğrultusunda delil getirme alışkanlığı bazen öğrencinin kendi mezhebinden başka diğer mezhepleri onların kaynaklarına vakıf olmadan inkar etmesine ve onlara karşı tepki göstermesine sebep olur. Bu da bütün insanların, faziletleri ve dinde üstün yerleri bulunduğu, Şâri'in maksatlarını ve amaçlarını kavramada büyük maharet sahibi olduklarına dair görüş birliği ettikleri imamlar hakkında kötü düşüncelerin doğmasına sebep olur. Hatta bu sonuç çoğu kere doğmuştur da. Burada konu ile ilgili bu iki misalle yetinelim Bunlar hiyel konusunda kendisini gösteren en meşhur meselelerdir. Diğer meseleler de bunlara kıyas edilir.

FASIL:

Bu kısım gerçekten pek çok meseleleri kapsar. Geçen bahisler içerisinde açıklanan meseleler üzerine tefrî edilerek (ayrıntıya inerek) belirtilen örnekler çok olmuştur. İleride bu kısımdan tefrî yoluyla ortaya çıkan başka meseleler de gelecektir. Ancak burada, Makâsîd bölümünün iyice açıklık kazanmasını ve bölümden gözetilen amacın tamamlanmasını sağlayacak bir sonuç bölümü (hâtime) eklemek gerekmektedir.

Çünkü şöyle bir soru yöneltilebilecektir: Geçen meselelerde verilen hususlar, hep Şâri'in maksadını bilme esası üzerine oturtulmaktadır. Peki, Şâri'in maksadı olan birşey, O'nun maksadı olmayan şeyden nasıl ayırd edilecektir?

CEVAP: Konuyu aklen ele aldığımız zaman konu üzerinde yapılacak değerlendirmenin üç görüş şeklinde belireceği görülecektir:

(a)

Birinci görüş olarak şöyle denilecektir: 'Şâri'in maksadı, onu bil-diren bir delil gelinceye kadar bizim bilgi alanımızın dışındadır. Bu da istikrânın gerektirdiği fakat lügavî konuluşları (vaz') itibarıyla lafızların gerektirmediği mânâların (illetler) araştırılmasından âri²²² bir şekilde tamamen açık ve sözlü bir şekilde olacaktır. Bu görüş ya yü-kümlülükler konulurken kullara ait maslahatlar asla dikkate alınmamıştır, görüşünün ya da maslahatları gözetmenin vacip olmadığı gö-

221. Müellif, Endülüslüdür. (Ç)

222. Bu görüşe göre, şer'i kaynakların istikrasından elde edilen mânâlar, hikmetler, sırlar ve maslahatlar; eğer bunlara lafızlar, lügavî konuluşları itibarıyla delalet etmiyorlarsa, o zaman bunlar temel alınmaz ve ulaşılan neticeler Şâri'in maksatlarından sayılamaz.

rüşünün bir ürünü olacaktır. Maslahatları gözetme bazı konularda vuku bulsa bile, onun izahı bizce tam olarak bilinmemekte ya da asla bilinmeyecek şekildedir.²²³ Bu konuda daha da ileri gidilir ve kıyasın caiz olmadığı sonucuna ulaşılır. Reyin ve kıyasın yerilmesi doğrultu-
[392]
runda gelen nasslar da bu görüşü destekler. Bu görüşün özeti, nassların mutlak surette zahirine hamledilmesi şeklindedir ve bu görüş Zâhirîlere aittir. Bunlar Şâri'in maksatları konusunda elde edilebilecek bilgiyi, sadece şer'î delillerin zahir ve nasslarına münhasır kılarlar. İnşallah konuya ileride kıyas bahsinde tekrar temas edilecektir. Mutlak surette bu görüşü benimseme, aşırı bir uçta yer almak olmakta-
dır ve şeriat, mutlak surette durumun onların görüşü doğrultusunda olmadığına tanıklık etmektedir.

(b)

İkinci görüş de karşı uç noktayı teşkil etmektedir; ancak bu görüş sahipleri de iki kısma ayrılmaktadır:

- (1) Şâri'in maksadının ne nassların zahirinde ne de onlardan lafzen anlaşılan hususlarda bulunmadığını; aksine maksadın bunların ötesinde başka birşeyde gizli olduğu iddiasında bulunanlar. Bunlara göre bu şeriatın tümü için geçerlidir ve bunun neticesinde zahirde, Şâri'in maksadını öğrenebileceğimiz hiçbir şey kalmamaktadır. Bu, şeriatı ortadan kaldırmak isteyen kimselerin görüşü olmaktadır ve bunlar "bâtınîler"dir. Bunlar, masum imam görüşünü benimseyince, kendi iddialarını ayakta tutabilmek için nasları ve şeriatın dış görüntüsü ile ilgili bulunan şeyleri ta'n etme yollunu tutmuşlardır. Bu görüşün varacağı yer, —Allah korusun!— küfürdür. Uygun olan bu gibi sapıkların sözlerini hiç dikkate almamaktır.
- (2) Şöyle diyen grup: Şâri'in amacı, lafızların mânâlarının dikkate alınmasıdır. Öyle ki nasslar ve zâhirler mutlak anlamda mânâlar itibarı ile anlam kazanır ve dikkate alınırlar. Hal böyle iken, eğer nass, nazari olan mânâya ters düşerse, o zaman nass atılır ve nazari olan mânâ öne alınır. Bu görüş de,
[393]
ya mutlak surette maslahatları dikkate almanın vacipliği düşüncesine ya da vacip olmasa da mânânın hakem kabul edilmesi dolayısıyla lafızların nazari mânâlara tâbi kılınması düşüncesine dayanmaktadır. Bunlar da, kıyas konusunda aşırı gidip, onu nasslar üzerine takdim edenlere ait olmaktadır. İşte bu görüş, birinci uç kısmın karşısında bulunan diğer ucu temsil etmektedir.

223. Yani maslahatlar bidüziyelik arzetmezler; ayrılmaz değiller, sırları da kavranamaz. Meselâ nikahta nesil maslahatını ele alalım: Bunun Şâri'in maksadı olduğunun izahı nasıl olacaktır? Diğerlerinde de durum aynı.

- (3) Her iki görüşten de nasibini alan orta yolcu görüş: Bunlar ne nass (zahir) ile mânânın ihlaline; ne de mânâ yüzünden lafzın ihmaline meydan vermeyecek şekilde orta bir yolu tutmaktadırlar. Böylece şeriatın ihtilafsız, tenakuzsuz tek bir nizam üzere yürümesini temin etmeye çalışmışlardır. İlimde rüşûh sahibi olan âlimlerin çoğunun tutmuş olduğu yol işte bu yoldur. Şerî maksatları öğrenme konusunda gerekli olan kıstasların tesbitinde dayanılacak görüş de işte bu görüştür. Bu görüşten sonra —Allah'ın inayetine sığınarak— diyoruz ki: Şerî maksatlar çeşitli açılardan bilinir:

BİRİNCİSİ: Temelden açık olarak gelen soyut emir ve yasak kipleri. Emrin, fiilin işlenmesini gerektirdiği için emir olduğu bellidir. Bu durumda emrin bulunduğu anda fiilin yapılmış olması Şâri'in maksadı olmuş olacaktır. Aynı şekilde nehyin de fiilin işlenmesini ve ondan el çekilmesini gerektirdiği malumdur. Dolayısıyla yasak olan şeyin vuku bulması da Şâri'in maksadı olacak ve yasağa rağmen işlenmesi onun maksadına muhalif olacaktır. Nitekim emredilen şeyin yapılması da onun emrine muhalefet olacaktır. Bu hem illete bakmaksızın sırf emir ve yasağı dikkate alan kimseler için, hem de illet ve maslahatları dikkate alan kimseler için açık ve genel bir yöndür. Konu ile ilgili şer'i-esas da bu olmaktadır.

'Temelden' kaydını getirmemizin sebebi bu tür olmayıp geçici durumlarla ilgili emir ve yasak kiplerini devre dışı bırakmak içindir. Mesela, "*Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah'ı anmaya koşun, alış-veriş bırakın!*"²²⁶ âyetinde bulunan yasak temelden alış-verişin yasak kılınmasıyla ilgili değildir; aksine o Allah'ı anmaya koşma emrini tekit sadedinde gelmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla burada söz konusu olan yasak ikinci (talî) kasıt ile amaçlanmış olmaktadır. Bu vakitte yapılan alış-veriş —riba ve zinâ yasağında olduğu gibi— birinci (aslı) kasıtle yasaklanmış değildir. Aksine onunla meşgul olma sebebiyle Allah'ı anmaya koşma yükümlülüğünü engellemesi ya da geciktirmesi sebebiyledir. Bu durumda olan meselelerde Şâri'in maksadını kavramak ve tesbit etmek ihtilaf konusu olacaktır. Bu tartışma konusunun asıl çıkış yeri gasbedilmiş bir yerde namaz kılma meselesidir. Aslında alış-veriş mübahtır. Ancak zaman itibarıyla kendisine bir özellik ârız olmuştur. Bu özellik de, o vakitte yapılan alış-verişin vacip olan Cuma namazına koşmayı engellemesidir. Bu özellik alış-veriş akdinin özünde mevcut değildir ve akdi ondan ayrı olarak düşünmek mümkündür. Bu yüzden de hakkında ihtilaf bulunmaktadır.

'Açık olarak' kaydını getirmemizin sebebi de sarih olmayan zımnî emir ve yasakları devre dışı bırakmak içindir. Mesela, emir kiplinin ta-

zammun ettiği zıddı yasaklama; birşeyi yasaklamanın tazammun ettiği zıddı emretme gibi olmayacaktır. Çünkü bu gibi durumlarda emir ve yasak —tabîi kabul edilmesi durumunda— asıl kasıtle değil tali (ikinci) kasıtle olacaktır. Zira bunların durumu —kabul edenlere göre— sarîh olan emir ve yasağın tekidi mesabesinde olmaktadır. Ama hayır denilecek olursa²²⁵ o takdirde kastın bulunmaması konusunda emir daha açıktır. Emredilen şeyin yerine getirilebilmesi için zorunlu olarak bulunması gereken şeyi emretmede de durum aynıdır. Bu konuda emir ya da yasağın Şâri'in maksadına delalet etmesi tartışma konusudur ve konumuza dahil değildir. O yüzden yukarıda açık olarak gelen emir ve yasak diye kayıtlanmıştır.

İKİNCİSİ: Emir ve yasakların illetlerine bakmak ve 'Bu fiil niçin emredildi?' 'Şu diğeri niçin yasaklandı?' sorularının cevaplarını aramak yoluyla bilinir. İlet ya belli olur ya da belli olmaz. Eğer belli ise ona tâbî olunur ve o illet nerede bulunursa emir ve yasağın gereği olan maksat da orada bulunur ya da bulunmaz. Üreme maslahatı için yapılan nikah, akit konusu malla faydalanma maslahatı için yapılan alış-veriş, kötülüklerin önünü alma maslahatı için konulmuş had ve cezalar gibi. Bu gibi yerlerde illet, usul kitaplarında açıklanan illeti belirleme yollarıyla bilinir. İlet ortaya çıktığı zaman Şâri'in maksadının o illetin gereği olarak fiilin yapılması ya da yapılmaması veyahut da ona sebebiyet vermesi ya da vermemesi olduğu öğrenilmiş olur. Eğer illet belli değil ise o zaman mutlaka Şâri'in bunda maksadı şudur şeklinde kesin bir neticeye varmaktan geri durmak (tevakkuf) gerekecektir. Ancak bu geri durmanın da düşünce açısından iki yönü olmaktadır.

(a) Belirli olan hüküm ya da belirli olan sebep hakkında nasla belirlenmiş olan sınırdan öte geçemeyiz. Çünkü illet bilinmediği halde hükmü başka meselelere sirayet ettirme çabası, delilsiz tahakküm (keyfi davranış) ve doğru yoldan sapmak olur. A hakkında konulmuş bir hüküm —eğer biz Şâri'in bu doğrultuda bir kasdının olduğunu bilmiyorsak— B için de koymamız doğru değildir. Bizim Şâri'in kasdını bilmediğimize göre o hükmün B için de verilmiş bir hüküm olmaması mümkün olur. Biz bu halimizle Şâri'e muhalefet cüretinde bulunmuş oluruz. Burada duraksama (tevakkuf), delilin bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

[396]

(b) Şeran konulmuş olan hükümlerde asıl olan, kendi bulundukları mahalde kalıp —Şâri'in varlığına dair kasdı bilinmedikçe— bir başka yere sirayet etmemesidir. Çünkü sirayetinin bu-

225. Nitekim bu görüş İmam-ı Gazzâlî'ye ait olmaktadır. Bunlar "birşeyi emretmek onun zıddını yasaklamış olmak anlamına gelmez; aklın bunu tazammun da etmez" diyorlar. Birinci görüş el-Kâdî ve ona tâbî olanların görüşü olmaktadır.

lunduğuna dair bir delil ikame edilmemesi sirayetin bulunmadığına bir delildir. Zira eğer o hüküm Şâri' katında sirayet edecek türden olsaydı o zaman onun hakkında bir delil ikame ederdi ve onu belirleme için bir yol (meslek) koyardı. İlleti belirleme yolları ise bellidir. Bu yollarla hükmün mahalli denenmiş ve illeti belirleme yollarından herhangi birinin tanıklık edeceği bir illete rastlanmamıştır. Dolayısıyla hükmü nassla belirlenmemiş şeylere sirayetin Şâri'in maksadı olmadığı ortaya çıkar.

Bunlar ayrı iki yoldur ve her ikisine de konu ile ilgili olarak yönelmektedir. Ancak birinci yol, sözkonusu sirayet işinin murad olmadığına dair kesin bir kanaat olmaksızın duraksamayı (tevakkufl) ve neticede onun murad olunabileceği imkanının bulunduğunu belirtir. Bu durumda araştırmacı bir çıkış yolu buluncaya kadar araştırmasına devam eder. Zira o şeyin Şâri'in maksadı olması mümkün olduğu gibi maksadı olmaması da mümkündür. İkincisi ise Şâri'in muradı olmadığına kesin hükümde bulunmayı gerektirir. Bu durumda hükmün başka yere sirayet etmeyeceğine dair duraksama göstermemek ve kesin ya da zan ölçüsünde bir bilgi ile onun Şâri'in maksadı olmadığına hükmetmek uygun olacaktır. Zira, Şâri'in maksadı eğer öyle olmasaydı mutlaka onun hakkında bir delil ikame ederdi. Böyle bir delil bulamadığımıza göre, bu onun şer'an amaçlanmış olmadığını gösterir. Eğer düşüncesinin aksini izah eden bir delil ile karşılaşırsa o zaman delilin gereğine döner. Aynen müctehidin durumu gibi. Çünkü o bir meselede kesin bir hükümde bulunur ve sonra başka bir delile vakıf olursa, ilk önceki hükmünü değiştirerek delilin gereği olan hükme döner.

İTİRAZ: Bu birbirine zıd iki yoldur. Çünkü biri duraksamayı (tevakkufl) gerektirmede, diğeri ise gerektirmemektedir. Her ikisi de düşünce açısından aynıdır. İkisi bir araya geldiği zaman bunların hükümleri birbiri ile çelişir.²²⁶ Bu durumda da sadece duraksamadan başka birşey kalmış olmaz. Sonuçta nasıl aynı anda ikisine de yönelinebilir?

CEVAP: Müctehid karşısında onlar bazen tearuz halinde görülebilirler ve bu durumda duraksama (tevakkufl) vacip olur. Çünkü o takdirde birbirine galebe çalmayan iki delil gibi olurlar ve mesele müctehide nazaran iki delilin tearuzu meselesine dönüşür. Bazen de farklı müctehidlere ya da tek bir müctehide nisbetle fakat farklı iki vakitte ya da farklı iki meselede tearuz etmezler; bir meselede duraksama (te-

226. Yani bu durumda bunlar üzerine bir hükümde bulunulamaz ve bir neticesi olmaz. Çünkü her ikisi de birbirine eşit olmakla birlikte teâruz halinde bulunmaktadırlar ve aralarında birini tercihte bulunmaya da imkan yoktur. Bu durumda her ikisi de düşecektir. Bu haliyle onlardan istifade nasıl olacak ve nasıl gereği ile amel edilecektir?

vakkuf) yönü güçlü gözükür, bir başka meselede de öbür yön (hükümün sirayetini men tarafı) güçlü gözükür ve bu durumda aralarında mutlak bir teâruzdan söz edilemez.

Sonra biz biliyoruz ki, Şâri'in gözettiği maksatlardan biri de ibadetler ile âdetler arasını ayırt etmektir. İbâdetlerle ilgili konularda taabbudilik yönü ağır basmakta; âdetlerle ilgili konularda ise onların ifade ettikleri mânâlara (illetlere) iltifat yönü ağırlık kazanmaktadır. Her iki sahada olduğu halde bu genellemenin aksine olan hükümler çok azdır. Bu yüzdendir ki, İmam Mâlik, maddî pisliklerin giderilmesi ve abdestsizlik halinin kaldırılması konusunda sırf temizliğin meydana gelmiş olmasına iltifat etmemiş ve —temizlik gerçekleşmiş olsa bile— maddî pisliklerde (necaset) temizlik için mutlak su²²⁷ ile yapılmış olması şartını; abdestsizlik halinin (hades) izalesi için de niyet şartını ileri sürmüştür. Namazda tekbir ve selam sözcükleri yerine bunların yerini tutabilecek başka sözcüklerin kullanılabilmesine cevaz vermemiştir. Zekatta mal yerine onun kıymetinin verilmesini kabul etmemiştir. Keffâretler konusunda hüküm, verilen âdetlere hasretmiştir. Hükümün bizzat hakkında nass bulunan ya da onlara benzer bulunan şeylere hasredilmesini gerektiren benzeri meselelerde hep bu kabil-den görüşler serdetmiştir. Âdetler konusunda ise, mânâ (illet) tarafını ağır bastırması ve 'mesâlih-i mürsele' ile ilmin onda dokuzu olduğunu söylediği 'istihsan' prensiplerini kabul etmiştir. Bu konu üzerinde yeterince duruldu ve delilleri getirildi.²²⁸ Bu durum sabit olduğuna göre, (hükümün sirayetini) men yolu ibadet konularında; duraksama (tevak-kuf) yolu da âdetlerle ilgili konularda uygulanmış olacaktır.

İbâdetlerle ilgili alanlarda da bazen mânâların (illetler) dikkate alındığı olur. Bunlardan az birşey ortaya çıkar ve diğerleri de onlara vurulur. Bu Hanefîlerin yolu olmaktadır. Bazen de âdetlerle ilgili konular taabbudî gibi ele alınır. Bu özellikte olan az birşey ortaya çıkar ve diğerleri de aynen onlar gibi kabul edilir. Bu da Zâhirîlerin yolu olmaktadır. Ancak konu ile ilgili asıl prensip (umde) yukarıda geçendir. Aslı men (nefy) ve ıstîshâb²²⁹ prensibi de bu kâideye dönük olmaktadır.

ÜÇÜNCÜ YÖN: Şâri' Teâlâ'nın gerek âdetlerle ve gerekse ibadetlerle ilgili hükümleri koyarken gözetmiş olduğu maksatlar aslî ve tâbî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Meselâ nikah örneğini ele alalım: Bu akit, üreme aslî maksadını gerçekleştirmek için meşrû kılınmıştır. Bu aslî maksadın peşinden ise şu amaçlar gelir: Ünsiyet, beraberlik, helal

227. Gülsuyu, üzüksuyu, meyvesuyu gibi sıvılarla (mukayyed su) temizlik yapılamayacağı; temizliğin ancak mutlak su ile yapılacağı görüşünü ileri sürmüştür. Hanefî mezhebinde maddî pisliklerin izalesi için mutlak su ile olması şartı yoktur. (Ç)

228. On sekizinci meselede.

229. "İstîshâb", aksi bir delil olmadıkça birşeyin eski hali üzere bulunduğu hükmetmektir. (Ç)

[397]

yoldan birbirinden istifade, Allah'ın yaratmış olduğu kadında bulunan güzelliklere bakma, kadının malından istifade, kadının kendisine, kendisinden ya da başka hanımından olan çocuklarına ya da kardeşlerine bakması, ferc şehveti ve bakma duygusu yüzünden harama düşmeden korunma, Allah'ın kendisine verdiği nimetlerden dolayı daha fazla şükretme gibi dünyevî ve uhrevî maslahatları gerçekleştirebilme yolunda birbiriyle yardımlaşma ve bunlara benzer daha başka amaçlar. Bütün bunlar, nikahın meşrû kılınması sırasında Şâri'ce gözetilmiş bulunan maksatlardan olmaktadır. Bunlardan kimisi bakında açık nass vardır, kimisi de işaret yoluyla belirtilmiştir. Bazıları da vardır ki, başka bir delille ve hakkında nass bulunan hükümlerin istikrası yoluyla öğrenilir. Şöyle ki: Bu tâbi maksatlardan hakkında nass bulunanlar, aslı maksadı isbat eden, onun hikmetini güçlendiren, onu istenmesini ve sürdürülmesini isteyen; eşler arasındaki yardımlaşma, şefkat ve sevgi bağlarının meydana gelmesini ve devamını sağlayan şeylerdir ve Şâri'in üreme şeklinde kendisini gösteren aslı maksadı da ancak bu yollarla gerçekleşir. Biz bunlarla, hakkında nass bulunmayan fakat bu saydıklarımıza benzeyen şeylerin de Şâri'in maksadı dahilinde olduğuna istidlalde bulunuruz.²³⁰ Meselâ, Hz. Ömer, Ali b. Ebî Talib'in kızı Ümmü Gülsüm ile evlenmiş ve bu evlilikle de neseb şerefine ulaşmak, en soylu aile (peygamber sülalesi) ile akrabalık bağı tesis etmeyi amaçlamıştır. Hiç şüphe yoktur ki, böyle bir amaç ile gerçekleştirilen nikah akdi, caiz; böyle bir neticeye ulaşmak için gerekli sebeplere tevessülde bulunmak da güzel bir hareket olacaktır.

Şimdi bu durumları ortadan kaldıran şeyler Şâri'in maksadına mutlak surette ters düşecektir. Çünkü sayılan şeylerin zıddı davranışlar, sonuç olarak birlik ve beraberlik, birbirine ünsiyet ve uyum gibi maksatlara zıt olacaktır. Meselâ, üç talakla boşanmış bir kadını ilk kocasına helal kılmak için yapılan nikah akdinde (hulle nikahı) olduğu gibi. Çünkü böyle bir nikah, yasaklanması görüşünde olanlara göre, Şâri' Teâlâ'nın hayatın sonuna kadar şartsız olarak sürmesini istediği birlik ve beraberlik maksadına ters düşmektedir. Zira böyle bir nikah-tan, daha işin başında gözetilen amaç talak ile hemen sona erdirilmesidir. Mûta nikahında ve aynı anlama gelen diğer nikahlarda da durum aynıdır. Bu gibi nikahlar, Şâri'in beraberliğin sürdürülmesi şeklindeki kasdına daha da şiddetli bir şekilde²³¹ ters düşmektedir.

[398]

230. Bu illeti belirleme yollarından münasebet yolu olmaktadır. Sağduyu sahipleri böyle bir yolu kabul ile karşılaşmaktadırlar. Geriye bu üçüncü yolun, geçen ilk iki yönden farklı olup olmadığı konusunu ele almak kalıyor. Orada "Burada münasebet, illeti belirleme yollarıyla bilinir" diyor. İletti belirleme yollarından birinin münasebet olduğu ise bellidir. Eğer bu münasebetten ise, o zaman bunun üçüncü bir yön olarak takdimi izaha muhtaç kalacaktır.

231. Çünkü mûta nikahında mutlak surette süre belirleme vardır. Hulle nikahında ise böyle bir süre belirleme yoktur ve nikahlayan ikinci koca eğer

İbâdetlerde de durum aynıdır. Çünkü onlarda gözetilen aslı maksat tek olan Mabuda teveccüh etmek ve her hâlükârda O'na yönelmek suretiyle O'nu birlemektir. Bununla birlikte bu aslı maksadın arkasından âhirette dereceler kazanmak için, Allah'ın velî kullarından olmak için vb. kullukta bulunma gibi makbul olan tâlî maksatlar gelir. Bu tâlî maksatlar, aslı maksadı teyit etmekte ve onun gerçekleştirilmesine doğru itici bir güç olmakta, gizli ve açıktan kulluğun sürdürülmesi neticesini gerektirici bir hal almaktadır. Aslı maksadın teyidi ya da onun devamı gibi bir katkısı bulunmayan maksatlar ise böyle değildir. Mesela kanını ve malını korumak, yahut insanların mallarından tırtıklayabilmek veyahut da onların saygısını kazanabilmek gayesiyle kullukta bulunma gibi. Münafıkların ve mürâilerin kulluk gösterisinde bulunmaları bu kabildendir. Bunların gözettikleri bu amaçlarda, aslı amaç olan gerçek kulluk görevinin icrası maksadını destekleyen, güçlendiren ya da onun devamını sağlayan bir unsur bulunmamaktadır. Aksine onların bu amaçları, aslı maksadın terki duygusunu güçlendirmekte ve yapılması gereken fiiller karşısında onları tembelleştirmededir. Bu yüzden bu gibi amaç sahipleri fiillerine ancak amacına ulaşabilecek miktar ve zamanda devam ederler. Eğer amaçlarına ulaşırlar ya da ulaşma imkanı kalmazsa o zaman hemen terkederler. Yüce Allah onlar hakkında olmak üzere: *"İnsanlar içerisinde Allah'a bir yar kenarındaymış gibi kulluk edenler vardır. Onlara bir iyilik gelirse yatıştır, başlarına bir bela gelirse yüz üstü dönerler..."*²³² buyurmaktadır.

Her ne kadar fiilin gereği kasıtsız olarak tâbilik yoluyla ortaya çıkıyorsa da fiilin gerçekleşme amacı olan böyle bir maksat, Şâri'in kasdına tersdir. Şöyle ki: Nikahın devamlılığını teyid eden bir maksat üzere nikah akdinde bulunan bir kimse daha sonra eşinden ayrılabilir ve bu durumda fiili netice müta ya da hulle nikahından farksız olabilir. Aslı kasdı tekid edici kasıd²³³ üzere Allah'a kullukta bulunan kimse sonuç itibarıyla kan ve mal güvenliğine kavuşur; insanlar arasında mertebe ve saygınlık kazanır. Bu haliyle o riya ya da desinler için amel eden kimse ile aynı olur. Ancak aralarındaki fark açıktır. Çünkü aslı kasdı teyid edecek tâbî kasıd sahibi, o amellerde devamlılık göstermeye layık ve ehil iken; teyid edici olmayan maksatları besleyen kimse o amelden kopmaya namzettir.

İTİRAZ: Bu zıdlık, aynı bir muhalefet getirmesi noktasında mı aranır? Yoksa sadece uygun düşmeme neticesini getirmesi yeterli mi dir? Şöyle ki: Meselâ müta nikahı kesin olarak bizzat ayrılığı gerekti

dilerse kadını hiç boşamayabilir de. Bu yüzden müellif müta nikahundaki muhalefetin daha şiddetli olduğunu söylemiştir.

232. Hacc 22/11.

233. Meselâ cennete girmek, Allah'ın sevgili kulu olmak gibi amaçlarla. (Ç)

[399]

rir. Çünkü müta nikahının Şâri'in kaskına muhalefeti aynîdir. Bir de beraberliği gerektirmeyen fakat bizzat ayrılığı da gerektirir denilemeyen kadına zarar verme yahut onun malını alma veyahut da ona kötülük yapma gibi amaçlarla nikah akdinde bulunan kimsenin durumunu ele alalım: Bu kimsenin maksadı, nikahın meşrûiyetinde gözetilen Şâri'in maksadına ters düşmektedir; ancak aynî bir muhalefeti de gerektirmemektedir. Zira kocanın kadına zarar verme kaskından, fiilen ona zarar vermesi gibi bir netice lazım gelmez; keza zarar verme işi gerçekleşse bile bundan talakın vukûu lazım gelmez; çünkü sulh vardır yahut kocanın evliliği sürdürmesine hükmedilebilir veyahut kocanın kafasındaki bu kötü düşünceler gider ve kadına iyi davranmaya başlayabilir. Bu durumda her ne kadar ilk kasıd ayrılığı gerektirici ise de, bu gerektirme işi aynî (fiilî, zarûrî) değildir.

CEVAP: Hem ibadetlerde hem de âdetlerle ilgili konularda aynî muhalefetin gereğinin menedileceğinde ve onun mutlak surette bâtil olacağına kuşku yoktur. Meselâ haddizatında meşrû olması imkan dahilinde olsa bile şer'î maksatlar açısından meşrû olmadığı belli olan bir yolla Allah'a kulluk ızhârında bulunmak sahîh değildir. Böyle bir kasıt ile evlenmesi de aynı şekilde sahîh olamaz. Ama aynî muhalefeti gerektirmeyen durumlara gelince —kadına zarar verme kaskı ile, keza caiz olduğunu kabul edenlere göre hulle nikahında olduğu gibi—bu konu üzerinde dikkate alınan iki yön vardır; çünkü kasıt her ne kadar uygun değilse de aynî muhalefet durumu ortaya çıkmamıştır. Bu durumda uygunluğun bulunmaması tarafı üzerinde duranlar o fiili men cihetine gitmişlerdir. Bizzat muhalefet durumunun ortaya çıkmaması üzerinde duran kimseler de o fiili men cihetine gitmemişlerdir. Bu kadına zarar verme kaskı ile yapılan nikah örneğinde açıkça ortaya çıkar. Çünkü bu, aslında caiz olan nikah ile kötülükte ve yasak olan şeyde dayanışma kabilindendir. Nikahın başlıbaşına kendisine ait bir hükmü vardır ve onun sürmesi ya da ayrılığın meydana gelmesi mümkündür. Şu kadar varki, zarar verme kaskı ayrılığın meydana geleceği ihtimalini güçlendirmektedir. Bu kadarını dikkate alan ve men için yeterli görenler men cihetine gitmiş; dikkate almayanlar da onu caiz görmüşlerdir.

FASIL:

Bu bahis, Şâri Teâlâ'nın hem ibadetlerle hem de âdetlerle ilgili konularda tâbî maksatları bulunduğu esası üzerine kuruludur. Âdetler konusunda durum açıktır ve ilgili örnekler de geçmiş bulunuyor. İbâdetler konusunda da aynı şey sabit bulunmaktadır.

Meselâ namazı ele alalım: Onun asıl meşrûiyet sebebi Allah

Teâlâ'nın huzurunda saygı ile durmak, ihlas ile ona yönelmek; O'nun huzurunda hor ve hakir olarak dikilmek; O'nu anmak suretiyle nefse kendisinin ne olduğunu hatırlatmaktır: Yüce Allah bu meyanda şöyle buyurur: *"Beni anmak için namaz kıl"* ²³⁴; *"Muhakkak ki namaz hayasızlıktan ve fenalıktan alıkor; Allah'ı anmak ne büyük şeydir."* ²³⁵ Hadiste de: *"Şüphesiz namaz kılan, Rabbi ile münacatta bulunur"* ²³⁶ buyrulmuştur.

(400)

Sonra namazın tâbi maksatları da vardır: Çünkü namaz, çirkin ve kötü olan şeylerden alıkor; dünya meşgalelerini bir an olsun unutmaya ve böylece dinlenmeye yardım eder. Nitekim hadiste Hz. Peygamber'in Bilal'e *"Bizi ferahlat ya Bilal!"* dediği rivayet edilmiştir. ²³⁷ Keza hadiste: *"Gözümün aydınlığı namazda kılındı"* ²³⁸ buyrulmuştur. Namaz rızık talebine vesile kılınmıştır. Nitekim Yüce Allah: *"Ehline namaz kılmalarını emret, kendin de onda devamlı ol. Biz senden rızık istemiyoruz, Sana rızık veren Biziz"* ²³⁹ buyurmaktadır. Birazdan gelecek hadiste de bu mânâ açıklanmıştır. Namazla ihtiyaçların giderilmesi amacı vardır; istihare namazı ile hâcet namazı bunun için meşru kılınmıştır. Cenneti kazanmak ve cehennemden kurtulmak amacı vardır ki, bu halis genel bir fayda olmaktadır. Namaz kılmanın Allah'ın koruması altında olması amacı vardır: Hadiste: *"Kim sabah namazını kıalarsa; o Allah'ın himayesinde olur"* ²⁴⁰ buyrulmuştur. En yüce mertebelere erişme amacı vardır. Yüce Allah: *"Ey Peygamber! Geceleyin uyanıp, yalnız sana mahsus olarak fazladan namaz kıl. Belki de Rabbin seni övülecek bir makama yükseltir"* ²⁴¹ buyurur. Yüce Allah, gece ibadeti karşılığında ona övgü makamını (makam-ı mahmûd) vermiştir.

Oruçta, şeytanın dolaştığı yolları tıkamak; cennete Reyân kapısından girmek; bekarlık halinde onunla harama düşmekten korunmak gibi tali maksatlar vardır: Hadislerde şöyle gelmiştir: *"Ey gençler! Sizden hali-vakti yerinde olanlar evlensin.... Evliliğe güç yetiremeyenler ise oruç tutsun; çünkü oruç onun için bir siperdir"* ²⁴²; *"Oruç bir kalkandır..."* ²⁴³; *"Kim oruç ehlinde ise, o cennete Reyân kapısından davet edilir."* ²⁴⁴

234. Tâ Hâ 20/14.

235. Ankebût 29/45.

236. Muvatta, Nidâ, 29; Ahmed, 2/67.

237. Daha önce geçti. bkz. [2/139].

238. Daha önce geçti. bkz. [2/139].

239. Tâ Hâ 20/132.

240. Müslim, Mesâcid, 261; Tirmizî, Salât, 51; İbn Mâce, 6; Ahmed, 4/312; 5/10.

241. İsrâ 17/79.

242. Daha önce geçti. bkz. [2/220].

243. Buhârî, Savm, 2; Müslim, Sıyâm, 161.

244. Buhârî, Savm, 4; Müslim, Zekât, 85.

{401}

Aynı şekilde diğer ibadetlerde de uhrevî faydalar —ki bunlar genel olmaktadır— yanında dünyevî faydalar da bulunmaktadır. Bütün bunlar aslı faydaya tâbi durumundadır. Aslı fayda, daha önce de geçtiği gibi Allah'a itaat ve O'na tazimde bulunmaktır. Bundan sonra zikredilen-edilmeyen bütün faydalar aslı maksadın peşinden gelen tâlî maksatlar olmaktadır. Tâbi olan bu maksatlar geçen taksim doğrultusunda ele alınır ve değerlendirilir: birincisi aslı maksadı teyid eden ve onu güçlendiren tâlî maksatlar. Genel ya da özel sevap talebinde bulunmak gibi. İkincisi bunun zıddı maksatlardır. Mal ve makam talebi gibi. Bu kısımdan olan amaçlar, aslı maksadı desteklemek yerine onu zayıflatır ve ortadan kalkmasını temin eder ya da hızlandırır. Üçüncüsü, oruç ile şehveti zayıflatmak gibi olan ve hazlar bahsinde sözkonusu edilen tâbi maksatlardan bulunanlar. Bu konu üzerinde yeterince durmak uygun olur. Keza aslı maksadı teyid sonucunu gerektirmeyen ikinci kısım üzerinde, yine bunlardan aynı zıdlık doğuranlarla aynı zıdlık doğurmayanlar üzerinde iyice düşünmek yerinde olur.

Sonra burada ibadetlerle ilgili olmak üzere bir başka nokta daha var: Bu, ibadetlerle, itaatkar kul için sonuçta Allah tarafından bahşedilen nimetlerin ve mertebelerin talepte bulunulması açısından. Bunların başında da âhirette sevap alma, cennete girme ve orada yüksek dereceler kazanma arzusu gelir. Bu arzu, insanı amele —ki onun esasını Allah'a saygı ve O'nun büyüklüğü karşısında eğilme amacı teşkil eder— itici bir rol oynadığı için, bu yönden icra edilen bir kulluk sahih olmakta ve herhangi bir şaibe içermemektedir. Çünkü bu tavırda nihai amaç; bu nimetleri elinde bulundurana yönelmek ve O'na karşı ihlas göstermek şeklini alacaktır. Bazılarının bu amaçla yapılan kulluk görevini bir nevi icare akdine, sahibini de kötü kula benzetmesi yerinde değildir. Bu nokta üzerinde daha önce durulmuştur.

Diğer taraftan, övülmek, saygı görmek ve dünyevî çıkar elde etmek amacıyla amelde bulunması halinde, yaptığı şey riya olacaktır ve daha önce de geçtiği gibi bu gibi amellerde sebat edemeyecektir. Keza onun bu ameli asliyeti üzere olmayacaktır; zira ihlas yoktur ve yaptığı şey boşuna olacaktır. Allah için olduğu varsayılsa bile, onun bu gibi şeylerin husulüne yönelik kasdı, Allah'a olan ihlas kasdını güçlendirici ve destekleyici değil; aksine ihlas duygusunu terk tarafını güçlendirici bir özellik arzedecektir.

Ancak ihsana muhtaç olması durumunda, onu Allah'tan istemelidir. Men ve sebeblerin bulunmaması nedeniyle kendisine isabet eden sıkıntı yüzünden ondan istenilir ve bu durumda ameli, insanlar görsün için değil mahza ihlasın gereği olur. Bunun sahihliği konusunda bir problem yoktur. Çünkü o, kulluk icrasının meşrûiyet amacı olan Allah'a saygı ve O'nun huzurunda durma amacını gerektirici ve güçlendirici bir özellik arzeder. Bunun dayanağını da Yüce Allah'ın: "*Ehline namaz kılmalarını emret, kendin de onda devamlı ol. Biz senden*

rızık istemiyoruz; sana rızık veren Biziz" ²⁴⁵ buyruğu olmaktadır. Rivayete göre Hz. Peygamber [^{aleyhissalâtu vasselâm}], ehlinin Allah'ın lutfuna ve rızıkına muhtaç duruma düşmesi halinde, bu âyet gereğince onlara namaz kılmalarını emrederdi. ²⁴⁶ Bu Allah için kılınan bir namazdır, ancak onunla Allah katında bulunan nimetler istenilmektedir. [402]

İbnu'l-Arabî ve şeyhi de bu doğrultuda görüş serdetmişlerdir: Şöyle ki: Bir insanın adaletini isbat etmesi, imametinin sahih olması ve kendisine uyulması için amelini ızhar etmesi durumunda; eğer o kişi şer'an imamet şartlarının tam olarak kendisinde bulunması ve kendisinden başka o makama layık başkasının da bulunmaması sebebiyle o ameli yapmakla memur ise, bu durumda o ikisine göre o kimsenin amelini ızhar etmesinde bir şakınca yoktur. Çünkü o bu haliyle emrolunduğu şeyi yapmaktadır ve o zâhir ibadetler ibadetin aslı meşrûiyet sebebini zedelemeyiz. Ama (şer'an yukarda geçen şartlardan birini bulundurmaması sebebiyle memur olmayıp) insanlar katında adaletinin sübut bulmasını ya da imamlık yapmayı vb. kasdeden kimsenin durumu farklıdır. Çünkü bu durum korku vericidir ve bu amel devamlılık gerektirmez; çünkü onda ibadet yoluyla insanlardan makam ve saygı talebinde bulunma vardır.

Burada üzerinde durulacak noktalardan biri de, velilik derecesine ya da ilim ve benzeri bir makama nail olmak üzere uzlete çekilme ve kendisini ibadete verme hususudur. Bu konuda da iki durum ²⁴⁷ bulunmaktadır: Caiz olan yönün delili ²⁴⁸: "*Bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder yap*" ²⁴⁹ âyeti ve mü'minin hurmaya benzetildiği belirtilen hadistir. Bu hadiste Hz. Ömer, ("Cevabın hurma olduğu aklıma geldi ama söylemedim" diyen oğluna): "O cevabı vermiş olman; bana şundan şundan daha sevimli olurdu" demiştir. Utbiyye'ye bakınız. Bu konuda mevcut bulunan İmam Mâlik ile şeyhi arasındaki ihtilafın bu iki noktaya indirgendiği kanaatindeyim.

Bu türden problem arzeden hususlardan biri de, insanın kendisini ibadete vermesi suretiyle herşeyden soyutlanması, ruhlar alemine muttali olması, melekleri görmesi, hârikuladelipler elde etmesi, keramet sahibi olması, garib ilimlere ve manevî alemlere vakıf olması vb. gibi amaçlarla kullukta bulunmasıdır.

Böyle bir davranış için şöyle demek mümkündür: Kulluk icrasıyla böyle bir kasıttaki bulunmak caizdir; çünkü sonuç itibarıyla velayet derecesine ulaşmak, Allah'ın seçkin kullarından olmak, insanlar için-

245. Tâ Hâ 20/132.

246. Daha önce geçti. bkz. [1/209].

247. Bunlar övülme, saygı görme ve kendisine maf verilmesi kasdı ile hakkında bir mani olmayan kasıt.

248. Öbür kasdın men edilmesi konusunda ihtilaf bulunmamaktadır.

249. Furkân 25/74.

de seçkin bir yer edinmek anlamına gelir. Bu ise talep edilmesi sahih birşeydir ve şeriatla bu amaca yükselmek için çalışmak meşru bulunmaktadır. Bundan önce geçen deliller, bu kısmın da caizliğini ortaya kor; aralarında bir fark yoktur.

[403]

Şöyle de denilebilir: Bunlar bir önce geçen tarzdan değildir. Çünkü bunlar, gayb ilmi hakkında düzmecede bulunma girişimidir ve Allah'a yapılan ibadeti bu tür şeylere bir araç kılma da durumun vehametini artırmaktadır. Bu haliyle o, bir an evvel Allah'a ibadetten kopmaya namzet gözükmetedir. Çünkü bu kasdın sahibi bir açıdan Yüce Allah'ın: *"İnsanlar içerisinde Allah'a bir yar kenarındaymış gibi kulluk edenler vardır. Onlara bir iyilik gelirse yatıştır, başlarına bir bela gelirse yüz üstü dönerler..."*²⁵⁰ buyruğu altına girmektedir. Bu tipler de aynıdır; eğer arzuladığı şeye ulaşırsa sevinir ve yaptığı ibadetlerden kasdı da o olur; bunun neticesinde o talepte bulunup da ulaştığı şey gittikçe nefsinde güç kazanır; ibadet duygusu ise zayıflar. Eğer maksadına ulaşamaz ise, o zaman da ibadetleri bir tarafa atar; belki de Allah Teâlâ'nın salih kullar için vermekte olduğu bu amellerin sonuçlarını yalanlamaya bile kalkar. Rivayete göre birisi: *"Kim kırk sabah Allah için ihlaslı olursa; hikmet pınarları onun kalbinde ve dilinde dökülmeye başlar"*²⁵¹ hadisini işitmiş ve hikmet elde etmek için bu işi yapmaya kalkmış, fakat bir türlü hikmet kapısı kendisine açılmamış. Bu olay fazilet sahibi birisine ulaştığında şöyle demiştir: "O kimse hikmet için ihlasta bulunmuştur; Allah için ihlasta bulunmamıştır." Benzeri diğer durumlarda da hüküm aynı olacaktır. Bu tür şeyleri talepte bulunmaya delalet edecek bir delilin bulunduğunu bilmiyorum. Kaldı ki bunların aksini gösteren deliller bulunmaktadır. Çünkü yükmülüklerle ilgisi bulunmayan ve gaybla ilgili bulunan şeylerin elde edilmesi bizden istenilmemekte ve onları elde etmek için bir teşvik de yapılmamaktadır. Tefsir kitaplarında anlatıldığına göre adamın biri Hz. Peygamber'e [alevhus-salatu ves-selâm] : "Hilale ne oluyor ki, iplik gibi incecik gözüküyor, sonra gittikçe büyüyor ve dolunay halini alıyor, sonra da ilk halini alıyor? diye sorar. Bunun üzerine: *"Ey Muhammed! Sana hilal halindeki ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür. Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir"*²⁵² âyeti iner. Yüce Allah bu âyette, bu soruyu, bir nevi eve kapı varken arkasından girme gibi telakki eder. Çünkü o, soruyla öğrenilmesi istenilmeyen birşeyi istemekteydi.

[404]

İTİRAZ: Allah'ı, sıfatlarını ve fiillerini bilmek onun eserlerini bilmek ölçüsündedir. Manevî âlemler de onun eserlerindendir. Hariku-

250. Hacc 22/11.

251. bkz. Keşfu'l-hafâ, 2/310. (Zayıf senedle rivayet edilmiştir.)

252. Bakara 2/189.

ladelikler nefsi takviye eder ve Alah'a dair olan bilgi derecesini yükseltir.

CEVAP: İtiraz yerinde değildir. Çünkü şer'an ilim, sadece amel için istenilmiştir. Nitekim bu konu mukaddimeler bahsinde geçmiştir. Şühûd âleminde bulunanlar bu konuda yeterli hatta ihtiyacın üzerindedir. Fazlası boşunadır. Öbür taraftan bu, İbrahim'in: *"Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster"*²⁵³ dediği gibi kısmen istenilir olsa da buna çeşitli açılardan cevap verilecektir.

(1)

Dua ile harikuladelikler talebi, dua ile ilim için basiretin açılması talebi yerinde isteklerdir.²⁵⁴ Asıl tartışma konusu Allah'a kulluğa başlayan ve bununla harikuladelikler elde etmeyi amaçlayan kimse hakkındadır. Dua kapısı, hem dünya hem de ahiretle ilgili konularda —eğer bir masiyet içermiyorsa— şer'an açıktır. İbadetten kasıt ancak ve ancak Allah'a yönelmek ve ona ihlas ile amel etmek, huzurunda huşu ile durmaktır ve asla ortaklık kabul etmez. Ahirette ecir ve sevap talebi eğer Allah için ihlas ile amel etme esas maksadını teyid etmeseydi, o zaman ibadetler işlenirken onlara yönelik bir amaç bulundurulması caiz olmazdı. Kaldı ki erbab-ı halden pek çoğu böyle bir amacı asla bulundurmazlar. Bu durumda her ikisi yani dua ederek harikuladelikler talebinde bulunma ile harikulâdelikler elde etmek için ibadette bulunma nasıl birbirine denk tutulabilir? Aralarında düşünen kimseler için ne kadar fark vardır.

(2)

Sayet biz bütün bunların hepsine²⁵⁵ delil olarak kullanabileceğimiz malzeme bulamasak bile şühûd âleminden gayb âlemine intikal konusunda haklı mazeretimiz bulunur. Nasıl olmasın ki?! Şühûd âleminde mevcut öyle acablıklar, tuhafliklar vardır ki, bunların elde edilmesi yakın, gözlenmesi kolaydır; buna rağmen zaman durdukça onlar baki kalacaklardır ve bunlarla ilgili bilgilerin yüzdebirine dahi ulaşamayacaktır. Aklı başında bir kimse en basit bir âyete, en hor görülen bir yaratığa²⁵⁶ bakacak olsa, Yaratıcının onlar içerisine yerleştirmiş olduğu acablıklar ve hikmetler üzerinde düşünecek olsa hayrete düşer ve onları kavramaktan aciz olduğunu itiraf eder. Yüce Allah da yüce kitabında işte bu noktaya dikkat çekmiş bulunmakta ve şöyle buyurmaktadır: *"Göklerin ve yerin hükümranlığını, Allah'ın yarattı-*

253. Bakara 2/260.

254. Hz. İbrahim, bu talebini ibadetle değil dua ile yapmıştır.

255. Yani Allah'ın kemal sıfatları ve onun noksanlıklardan münezzepliği, sonsuz kudreti hakkında.

256. Arı, karınca, kelebek ve mikroplar gibi. Bunlar hakkında elde edilen bilgilerden koca koca ciltler dolusu kitaplar yazılmıştır. Bununla birlikte bu işin mütahhıssısları henüz daha işin başında olduklarını itiraf etmektedirler.

ğı her şeyi ve ecellerinin yaklaşmış olması ihtimalini düşünmüyorlar mı?...²⁵⁷, "Bu insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?...²⁵⁸, "Onlar, üstlerindeki göğü nasıl yapmışız, süslemişiz, bir bakmazlar mı? Onda hiçbir çatlak da yoktur...."²⁵⁹ Malumdur ki, Yüce Allah, onlar için perdelenen şeyler üzerinde düşünmelerini emretmemiştir ve onların bu gibi şeylere ancak hârikulâdelikler yoluyla vakıf olabilecekleri de aşıkardır. Çünkü âyetler nadiren de olsa ulaşılması mümkün olan şeyler üzerine dikkat çekmektedir. Meleklerin ve gayb âlemlerinin zikredildiği âyetler üzerinde durulduğu zaman, onların, üzerinde düşünülmesi istenilen şeylerden olmadığı, onlara ve onların zat ve hakikatlarına vakıf olunmasının istenmediği görülecektir. Bu ayırım, gaybî âlemler üzerinde şer'an düşünme talebinin bulunmadığına dair delil olarak yeterli olmaktadır. Şer'an talep bulunmadığına göre, onların istenilmesi de uygun olmayacaktır.

(3)

Bu özel isteğin arkasında felsefî bir düşünce yatmaktadır. Çünkü nefsin soyutlanması ve duyular âleminin ötesinde yer alan âlemlere muttali olma çabaları antik filozoflar (mütেকaddim hukemâ) ve ehil olsun olmasın derin araştırmalara dalan felsefecilerden nakledilmiştir. Bu yüzden onlar, bu gibi bilgilere ulaşabilmek için şeriat-ı Muhammediyede yeri bulunmayan meselâ sadece bitki türleriyle beslenip canlı veya canlılardan elde edilen ürünleri yememek gibi özel riyazet şekilleri ortaya koymuşlardır. Bunların ileri sürdükleri bu gibi şartlar hakkında ne şeriat'ta bir dayanak, ne de selef-i sâlihinden bir örnek, ne de bir açıklama bulunmamaktadır. Nitekim dünyadan soyutlanma ve manevî âlemlere dalma ve bunlarla bağlantılı olan diğer haller gibi şeyler de onlardan nakledilmiş değildir. Dolayısıyla bu durum, onların istenilmemiş olduğu konusunda yeterli bir delildir. Konuya —Allah'ın izniyle— ileride de temas edilecektir.

(4)

Gayb âlemi ile ilgili manevî haller ve gaybî acaibliklere vakıf olma talebi, duyular âleminde bizim için ırak olan ülkeler ve şehirler gibi yerlere, toprak altında bulunan şeylere vakıf olmamız talebi gibidir. Çünkü bunların hepsi, Allah'ın eserlerinden olmaktadır. Nasıl ki, meselâ Endülüslü birinin Bağdad, Horasan ve en uzak Çin ülkelerine muttali olma kasdıyla Allah'a kulluk icrasında bulunması caizdir denilemezse, duyular âlemi ile ilgili olmayan gaybî şeylere muttali olma kasdı ile kullukta bulunma konusunda da durum aynı olmalıdır.

257. A'râf 7/185.

258. Gâşîye 88/17 vd.

259. Kâf 50/6.

(5)

Bir an için bunun caiz olduğu farzedilecek olsa, o zaman bu pek çok engellerle ve yol vermeyecek manialarla kuşatılmış olacak ve bunlar insan ile amacı arasına girecektir. Onlar (engeller) ancak birer denemedir ve Yüce Allah nasıl davrandıklarını ortaya çıkarmak için onlarla kulları dener. İnsan bu gibi şeylerin maslahat tarafı ile, sahibine arız olacak mefsedet tarafını tarttığı zaman; mefsedet tarafının daha ağır bastığını görecektir. Bu durumda, onların talep edilmiş olması tarafı hafif kalmış (mercûh) olacaktır. Bu yüzden, sûfiyyeden tahkik erbabı olan kimseler onların talebine meyletmemişler ve ibadetlerine herhangi bir şaibenin karışmasına asla razı olmamışlardır. Hatta bazıları bu konuda aşırı gitmiş ve sevap amacıyla ibadet etmeyi bile bir icare akdine benzetmişlerdir. Engellerin en güçlüsü de, konum itibarıyla tam ihlas gerektiren namaz, oruç, zikir vb. gibi ibadetlerle bu tür şeylerin talepte bulunulmasıdır. Bu zikredilenler karşılığında haz talebinde bulunmak uygun değildir. Manevî âlemlerle ilgili bilgi talebinde bulunan kimse ya bunu Allah ve Rasûlünün emri olduğu için yapmaktadır. Bu ihtimal doğru değildir; çünkü böyle bir emir yoktur. Ya da kendi türünden hiçbir kimsenin bilmediği şeylere vakıf olma tutkusundan dolayı yapmaktadır. Bu durumda onun hali, uzak ülkeler görmek ve yeryüzünün acaibliklerini müşahade etmek amacıyla —asla başka bir amaç taşımaksızın— yolculuk yapan bir kimsenin haline benzer. Bu ise katkısız nefsanî bir hazzdır ve asla ibadet anlamı taşımaz. Kısaca bu gibi şeyler, esasta ibadetlerin konuluş amacı olan katkısız kulluk görevinin gerçekleşmesi maksadını desteklemez.

İTİRAZ: Seleften bazılarına unutmamanın ilacı sorulmuş da, o günahları terketmektir, diye cevap vermiştir. Meşhur bir kâide de der ki, tâat tâati destekler ve hayır hayırdan başka bir şey getirmez. Nitekim hadiste de böyle gelmiştir.²⁶⁰ Aynı şekilde şer de şerden başka birşey getirmez. Şimdi, acaba bir insan hayra ulaşmak için hayır yapamaz mı? Eğer bu soruya hayır dersen, bu kâidenin aksine olmuş olur. Yok evet dersen, o zaman da esas olarak koymuş olduğun şeye muhalefet etmiş olursun.

[407]

CEVAP: Bu ayrı birşey. Çünkü insan bazen meselâ falan hayır işine ulaşmasına engel olan şeyin bir şer işi olduğunu bilebilir ve sevap alacağı o hayıra ulaşabilmek için o şerri terkeder. Veyahut da bir hayır işinin kendisini başka bir hayır işine ulaştıracağını bilir ve o hayır işi işler. Bu tâate tâatle yardımcı olmaktır ve bunda herhangi bir problem de bulunmamaktadır. Yüce Allah bu meyanda şöyle buyurur: “Sabır ve namaz ile yardım talebinde bulununuz”²⁶¹; “İyilik ve takva üzere

260. bkz. İbn Mâce, Fiten, 18: Ahmed, 3/7

261. Bakara 2/45.

yardımlaşınız." ²⁶² Ezber (unutkanlığa düşmeme) meselesi bu kabildendir. Üzerinde durulan konu ise, tâat ile nefsânî bir haz talebinde bulunma anlamına gelmektedir. Böyle bir maksadın bulunduğu yerde amelin ihlastan uzak olması son derece normal bir haldir.

Buraya kadar arzedilenleri özetleyecek olursak şöyle diyebiliriz: Tâbi maksatlardan bir kısmı vardır ki ibadetten gözetilen aslî maksadı güçlendirmekte ve ona yardımcı olmaktadır; ihlası zedeleyici de değildir. İşte bunlar caiz ve makbul olan tâbi (tâli) maksatlar olmaktadır. Böyle olmayanlar ise caiz olmayacaklardır.

Aslî maksatlara tâbi olan maksatlar üç kısımır:

- (1) Aslî maksatların teyidini ve onların sağlamlaştırılmasını gerektiren, onların gerçekleştirilmesine yönelik arzu ve rağbeti uyandıran kısım. Meşrû bir sebeble bunların gerçekleştirilmesine yönelik bir kasıt bulundurmamak Şâri'in kaskına uygundur ve dolayısıyla sahihtir.
- (2) Bizzat onların ortadan kalkmasını gerektiren tâbi maksatlar. ²⁶³ Bunlara yönelik kasıt bulundurmanın aynen Şâri'in kaskına muhalefet olduğu konusunda da herhangi bir problem bulunmamaktadır. Dolayısıyla ittifakla bunların vücuda getirilmesine yönelik sebeblere başvurmak da sahih olmayacaktır.
- (3) Tekit ve teyid ya da bir bağ gerektirmeyen, ancak aslî maksatları bizzat ortadan da kaldırmayan kısım. Bu gibi maksatların bulundurulması âdetler konusunda sahih, fakat ibadetler konusunda sahih değildir. ²⁶⁴ İbadetlerde sahih olmadığı açıktır. Âdetlerle ilgili konularda sahih olmasına gelince; sebebiyet verdikten sonra rabt ve sağlama almanın meydana gelmesi caiz olduğu içindir. Bu konuda ihtilafın olması mümkündür: Çünkü şöyle denilebilir: Aslî maksadın teyid ve tekidini gerektirmediğine göre, —ki Şâri'in kaskı tekit olmaktadır— bu sebebiyet verme Şâri'in maksadına uygun olmaz; dolayısıyla da sahih olmaz. Şöyle de denilebilir: Onun Şâri'in kaskına uygun olmadığını söylemek doğru olabileceği gibi, muhalif olmadığını söylemek de doğru olur. Zira o Şâri'in koymayı amaçladığı şeyi kesin olarak kaldırmayı kastetmemiştir. O sebebiyet verme sırasında kendisi ile birlikte Şâri'in maksadının da husule gelebileceği bir durumu kastetmiştir. Şeriatda da sebebiyet vermenin kaldırılmasına yö-

262. Mâide 5/2.

263. Bu iki kısımda ibadetlerle ya da âdetlerle ilgili konular arasında fark yoktur.

264. Meselâ ibadetlerle manevî âlemlere muttali olmayı kastetmek gibi. Oruçla şehveti teskin etmek gibilerine gelince, bunlar da bu kabilden olmakla birlikte, müellif bunu daha önce geçen ibadetlerle haz talebinde bulunma konusuna havale etmiş olmaktadır. Oraya bakılsın.

nelik hususların bulunması bunu teyid eder. Bu meyanda ilk bakışta Şâri'in kasdına ters düştüğü intibahı veren şeyler meşrû kılınmıştır. Meselâ, nikahın ortadan kaldırılması için talak; alış-veriş akdinin ortadan kaldırılması için ikâle konulmuş; kısasta af meşrû kılınmış; azle²⁶⁵ ruhsat verilmiştir. Çünkü bunlar Şâri'in maksadına aynı olarak muhalif değildir. Nikahla sadece şehvetini gidermeyi kastetmesi ve Şâri'in nikahtan gözettiği aslı üreme maksadını gözetmemesi de bunun benzeri olmaktadır.²⁶⁶ Bu daha önce de geçtiği gibi Şâri'in kasdına muhalefet olmamaktadır. Verilen diğer örneklerde de durum aynı olacaktır.

Şâri'in kasdına mutlak surette muhalif olan kimsenin durumu bu kısımdan²⁶⁷ değildir. Bu birşeyi elde etmek için hile yollarına başvurmak oluyor. Ancak burada sözü edilen hilenin, ardında bulunan şeye ulaşmaktan başka şer'an dikkate alınacak birşey içermeyecek ve abes (boş) denilecek bir şekilde gerçekleşmiş olması gerekiyor. Amacına ulaşmasıyla da sebebiyet verdiği şey ortadan kalkıyor²⁶⁸ ve asıl maksat ihlale uğruyor. Bu da ancak, aslı sebebiyet vermenin şer'an sakat olmasındandır. Ama aslı maksadın bozulmaması veya temelinden bozuk olmaması mümkün ise,²⁶⁹ o zaman bir açıdan şer'i maksada muhalif düşmemektedir ki, bu konu ictihada açıktır. Sebebiyet vermeye yasağın eşlik etmesi durumu²⁷⁰ da ictihad mahalli olarak kalmaktadır. Daha önce bu konu üzerinde söz edilmişti. Allah'u a'lem!

DÖRDÜNCÜ YÖN: Şâri'in maksadının öğrenilebileceği yollardan biri de gerektirici sebebin (esbâb-ı mûcibe) bulunmasına rağmen sebebiyet vermenin (tesebbüb) meşrû kılınması²⁷¹ ya da amellerin şer'iliğinin²⁷² belirtilmesi konusunda sükût geçilmesidir. Şöyle ki: Şâri'in hükmü belirlemeden sükût geçmesi iki şekilde olur:

265. Cinsî ilişki sırasında meniye dışarı atma. (Ç)

266. Böyle bir kimse nikahta Şâri'in maksadını gözetmemekte, aksine başka bir durum kastetmektedir. Bu kasdı da şehvetini gidermek olmaktadır. Bu kasıt, Şâri'in kasdına aynı olarak muhalefet etmemekte; dolayısıyla da sahîh olmaktadır. Burada verilen misallerde de (yani kadına zarar verme, kadının malını alma gibi amaçlarla nikah akdinde bulunma gibi) durum aynı olacaktır.

267. Yani anlatılanlarla caizliği teyid edilen kısımdan.

268. Zekat yükümlülüğünden kaçmak için hibe yoluna başvurmak gibi, yine (ör-tülü riba) satışlarında olduğu gibi. Bu gibi örnekler sözünü ettiğimiz kısımdan yani aslı maksadı teyid de etmeyen, ortadan da kaldırmayan kısımdan sayılmazlar. Çünkü bunlar sonuçta, aslı maksadı ortadan kaldırmaya sebebiyet verir.

269. Yani burada sözü edilen üçüncü kısımdan.

270. Gasbedilen yerde namaz kulma meselesi oluyor.

271. Yani âdetlerle ilgili konularda. Zenâatkârların tazminle sorumlu tutulmaları gibi.

272. Yani Kur'an'ın mushaf haline getirilmesi gibi ibadetlerle ilgili konularda.

(a)

Esbâb-ı mûcibesi bulunmadığı için sükût geçmiş olabilir. 'Nevâzil' denilen Hz. Peygamber [^{dehşetli}vesetân] devrinde bulunmadığı halde daha sonra ortaya çıkan olaylarla ilgili hükümler hakkındaki sükût gibi. Bu olaylar o zaman yoktu ve dolayısıyla var olduğu halde haklarında Şâri'ce sükût geçilmiş değildi. Daha sonra ortaya çıktı ve bunlar karşısında bulunan şeriat âlimleri bunlar üzerinde düşünmeye ve külli kâide ve genel esaslar doğrultusunda onlara hukûkî yapılar kazandırmaya ihtiyaç gösterdiler. Selef-i sâlihinin ortaya koymuş oldukları şeyler işte bu kabilden olmaktadır. Meselâ Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi, ilimlerin tedvin edilmesi, zenâatkârlara tazmin sorumluluğu getirilmesi²⁷³ vb. gibi Hz. Peygamber [^{dehşetli}vesetân] zamanında ismi geçmeyen, onun zamanının olaylarından olmayan, onlarla amel için esbab-ı mûcibesi henüz bulunmayan olaylarda olduğu gibi. Bu gibi meselelerin şer'an konulmuş olan esaslar doğrultusunda yerlerini alacağı ve hukûkî yapı kazanacakları konusunda bir problem yoktur. Bunlarda gözetilen şer'i kasıd daha önce belirtilen yollardan anlaşılabilir olacaktır.²⁷⁴

(b)

Esbâb-ı mûcibesi varken sükût geçme: Hüküm gerektirici sebep bulunmakta, buna rağmen olayın meydana gelmesi sırasında daha önce bulunan hükme ilave olarak yeni bir hüküm belirtilmemektedir. Bu kısımdan olan sükût, o konudaki hükümün artırılmaması ya da ek-siltilmemesi hususunda nass gibi kabul edilmektedir. Çünkü ameli hükümün konulması için esbâb-ı mûcibe varken konulmaması, o anda bulunan kısım üzerine ilavede bulunmanın bir fazlalık ve bidat olduğu ve Şâri'in kasdına muhalif bulunduğu konusunda sarîh olacaktır.

Zira onun kasdından, ilgili konuda belirlenen sınırdan durulması-

273. Hz. Peygamber (as.) zamanında zenâatkâr yok muydu ki? Vardı. Dolayısıyla bu örnek açık değildir. Çünkü esbâb-ı mûcibe mevcut olduğuna göre Şâri'den ya daha önce geçerli olmayan yeni bir hüküm almıştır ya da almamıştır. Her iki hale göre de söz konusu olan ya eski hüküm olduğu üzere bırakılması ve böylece kabulü ya da tadilidir. Dolayısıyla bu örneğin konumuzla ilgisi açık değildir. Ancak Hz. Peygamber zamanında hükümün bağlanacağı şeyden hali olması durumu bundan müstesna olur ki; o da son derece uzaktır. (N)

Nâşir'in bu notu yerinde değildir. Çünkü zenâatkârların tazminle sorumluluğuna tutulmasının gerekçesi Nâşir'in dediği gibi zenâatkârların mevcudiyeti değil; bunların sanat ahlakının bozulması ve ellerindeki mallara karşı hiyanetlerinin artması olmaktadır. Eğer mutlak varlık kastedilecek olursa aynı şeyi Kur'ân'ın mushaf haline getirilmesi olayı için de söylemek mümkün olurdu. Çünkü Kur'ân da Hz. Peygamber (as.) zamanında vardı. Genel ahlakın bozulması ve zenâatkârların tazminle sorumlu tutulması hk. bkz. Erdoğan, Mehmet, **Ahkâmın Değişmesi**, İst. 1990, s. 183 vd. (Ç)

274. Hakkında nass bulunmayan ve nassların istikrarı sonucunda hüküm elde edilen kısımdan.

nın istendiği, ne ziyade ne de noksanlığa gidilmemesinin istenmediği anlaşılabacaktır.

Buna örnek olarak Mâlikî mezhebinde şükür secdesinin hükmünü verebiliriz. Utbiyye'de Eşheb ve İbn Nâfi'den nakille yer alan mesele şöyle: İmam Mâlik'e şöyle bir soru soruldu: "Bir adama sevineceği bir haber gelir ve o sevincinden Allah'a şükür secdesinde bulunur. Bu secdenin hükmü nedir?" O şöyle cevap verir: "Onu yapmaz. Daha önce geçen insanların uygulamasında böyle birşey yoktur." Kendisine: "Anlattıklarına göre Hz. Ebu Bekir, Yemâme gününde Allah'a şükür secdesinde bulunmuştur. Bunu işitmedin mi?" dediklerinde: "Ben onu işitmedim. Ben o sözün Ebu Bekir'e isnad edilen bir yalan olduğu kanaatindeyim. Kişinin birşey işitip de sonra 'Bu aksini işitmediğim birşeydir' demesi bir tür sapıklıktır" der Onlar: "Biz bunu sadece senin görüşünü öğrenmek ve onunla o haberi reddetmek için soruyoruz" dediler. Şöyle cevap verdi: "Sana benden işitmediğin bir başka şey daha söyleyeceğim: Hz. Peygamber'e ve ondan sonra da diğer müslümanlara Allah fetihler nasip etmiştir. Onlardan hiçbirisinin böyle birşey yaptığını işittin mi? İnsanlar arasında ve onlar üzerinde cereyan eden olaylar hakkında bir mesele ile karşılaşmış ve o konuda onlardan hiçbir şey işitmemişsen; senin yapacağın da bu olmalı. Çünkü eğer onların konuyla ilgili bir hükümleri olsaydı mutlaka zikredilirdi. Zira daha önce geçen insanların durumlarını ilgilendiren bir konudur. Şimdi şükür secdesi konusunda sen onlardan hiçbirisinin secde yaptığını işittin mi? Bu bir icmâdır. Sana bilmediğin bir durum gelirse onu bırak." Rivayetin tamamı böyle. Rivayet onun hem soru hem de cevap takdirinde bulunduğunu gösteriyor. [411]

Problemin izahı şöyle: Meselâ bid'atler konusunda şöyle denilecektir: 'Onlar, Şâri'in yapılması hakkında sükût ettiği şeyin işlenmesidir veya işlenmesine izin verdiği şeyin terkedilmesidir ya da bunun dışında başka bir durumdur.' Birincisine örnekler: Yapılmasına dair bir delil olmaması sebebiyle İmam Malik'e göre şükür secdesi, namazların arkasında toplu olarak dua etme, Arafat dışında diğer yerlerde arafe gününde ikindiden sonra dua için bir araya toplanma. İkincisine örnek: Konuşmamak suretiyle oruç tutma, belirli şeyleri yememe suretiyle riyazette bulunma. Üçüncüsüne örnek: Zihar keffâretinde köle azad etme imkanı bulunan kimsenin peşi peşine iki ay oruç tutmayı üstlenmesi.

Bu üçüncüsü şer'i nassa muhalif olmaktadır; dolayısıyla asla sahîh olamaz. Onun çirkin bir bidat olduğu açıktır.

İlk iki kısma gelince, —ki bunlar aslında Şâri' Teâlâ'nın yapılması ya da terkedilmesi hakkında sükût geçtiği şeylerin işlenmesi ya da terkedilmesi olmaktadır— bunların Şâri'in kaskına muhalefetleri ya da onların meşrû olan şeylere muhalif olduğu nereden bilinmektedir?

- [412] Onlar meşrû ile birlikte aynı mahalde varid olmuş değillerdir. Bilakis onlar mahiyet bakımından mesâlih-i mürsele²⁷⁵ gibidirler. Bidatler, ehlinin iddiada bulunduğu maslahatlardan dolayı ihdas edilmişlerdir ve onlar bidatlerin ne Şâri'in kasdına ne de amellerin konuluş şekline muhalif olmadığını iddia etmektedirler. Kasda muhalif olmadığı bilfarz²⁷⁶ kabul edilmekte; fiile gelince, Şâri Teâlâ, bu ihdas edilen amelle çelişme durumunda olan ne bir fiil emretmiş, ne de bidatçinin işlemiş olduğu şeyle çelişen bir terk talebinde bulunmuştur. Namazın terki ve içki içilmesi gibi. Aksine işin hakikatı şudur: İhdas edilen şey, Şâri' katında sükût geçilmiş birşeydir. Hakkında Şâri'ce sükût geçilen şeyin yapılması ya da terkedilmesi durumunda muhalefet gerekmez. Onun zıddına Şâri'e ait bir kasdın bulunduğunu da ifade etmez.²⁷⁷ Durum böyle olunca biz o şeyin içerdiği maslahat üzerinde dururuz: Onlar içerisinde maslahat bulduklarımızı 'mesâlih-i mürsele' prensibini harekete geçirerek kabul; mefsedet bulduklarımızı da yine aynı prensipten hareketle terkederiz. Kısaca: Mânâ bakımından²⁷⁸ kötülenmesi gerektiği farzedilen ihdas edilmiş şeylerle, övgü ile karşılanan ihdas edilmiş şeyler eşittir. Bu durumda övgü ya da yergiye özel olarak delalet eden bir nass yok iken şunun övgüye, ötekinin de yergiye maruz kalması nasıl izah edilecektir?

- [413] Cevap, İmam Mâlik'in zikrettiğidir. Burada esbâb-ı mûcibe varken fiilden ya da terkten söz edilmemesi, sükût geçenin o konuda bir ziyadeye gidilmemesine dair azminin olduğunu gösterir. Sükûtтан amaç budur. İbn Rüşd şöyle der: Bu konunun izahı şöyle olmalı: O (Mâlik) onu (yani şükür secdesini) ne farz ne de nafil olarak dinde meşrû kılmış şeylerden görmedi. Çünkü Hz. Peygamber [aleyhissalâtu vesselâm] onu ne emretmiş ne de uygulamıştır. Onun iyi birşey olduğuna dair müslümanlar icma da etmemişlerdir. Şerî hükümler, ancak bu yollardan biri

275. Yani hakkında kabul ya da red edildiklerine dair özel olarak nass bulunmayan maslahatlar.
276. Çünkü farzedilen söz, fiil ya da terkin gerekçesinin bulunduğu ile ilgili idi. Meselâ şükür secdesinde, gerekçe olan nimetin bulunması gibi. Bu halde kasda muhalefet durumu yoktur. Nitekim daha önce ikinci yonde izahı geçmişti.
277. Bu ziyadeye burada ihtiyaç yoktu. Çünkü, her ne kadar sükût geçilen şeyde Şâri'e ait belli bir kasıt olduğu anlaşılmaz ise de, ancak asıl mesele bu gibi meselelerde Şâri'in kasdının bidatlere uygun olduğunun kabul edildiğidir. Meselâ şükür secdesi meselesinde nimete şükür etmek genel bir şekilde istenilmiş olmaktadır. Gerekçe de mevcuttur; ancak Şâri bu konuda bir hüküm meşrû kılmayınca bu, o konuda bir ziyadeye gidilemeyeceğine delalet etmiş olmaktadır. Üstelik mesâlih-i mürsele prensibinin geçerli olduğu sahanın ibadetlerin dışında kaldığını da hatırdan çıkarmamak gerekir.
278. Yani maslahat ve hikmet açısından. Çünkü farzedilen şey, hepsinin de içerisinde Şâri' tarafından dikkate alındığı bilinen maslahatın bulunduğuudur. Şükür secdesi ile Kur'an'ın mushaf haline getirilmesi arasında veya namazın akabinde topluca dua etmek ile, ilmin tedvinini arasında ne fark vardır? Her ikisi de hayra yardımdır.

ile sabit olur. O devamla şöyle der: 'Onu ne Rasûlullah [^{alevissalâtu} ^{vesselâm}], ne de ondan sonra gelen müslümanlar yapmamışlardır; eğer yapsalardı müslümanların tebliğ ile memur iken, şer'i konulardan birinin naklidir. Bu temel esaslardan biridir. Sebze ve baklagillerden zekatın düşürülmesi bu esasa dayanır. Halbuki Hz. Peygamber'in [^{alevissalâtu} ^{vesselâm}] : "Göğün ve pınarların suladığında; su istemeden yetişen ürünlerde onda bir vardır. Masraflı yapılan sulamalarda yirmide bir vardır" ²⁷⁹ hadisinin genel kapsamı içerisine onlar da girmektedir. Ancak bu konuda Hz. Peygamber'den bu ürünlerden zekat aldığına dair bir naklin bulunmaması, onlara zekatın gerekmeyeceğini ifade eden bir sünnet (nass) gibi kabul edilmektedir. Aynı şekilde şükür secdesi konusunda Hz. Peygamber'den [^{alevissalâtu} ^{vesselâm}] birşeyin nakledilmemiş olması naklin terki da, şükür secdesi bulunmadığına dair bir sünnet gibi kabul edilir. İbn Rüşd, sonra İmam Şâfi'nin muhalefetini ve görüşlerini nakleder.

İmam Mâlik'le naklettığımız meseleden maksadımız, onun yolunu, meseleye yaklaşımını ve onun bidat oluşunun anlamını açıklamasını ortaya koymaktır. Yoksa onun mutlak surette bidat olduğunu söylemek değildir. ²⁸⁰

Hulle nikahının haramlığı ve onun kötü bir bidat olduğu konusunda da bazıları aynı yolu izlemişlerdir. Şöyle ki: Hz. Peygamber [^{alevissalâtu} ^{vesselâm}] zamanında eşlerin birbirlerine tekrar dönmelerini sağlamak için hulle nikahına cevaz vermek suretiyle hafifletme ve ruhsat tanımayı gerektiren gerekçe mevcuttu. Rifâa'nın karısının kocasına tekrar dönme konusundaki ısrarlı talebine rağmen böyle birşey meşru kılınmadığına göre, bu hulle nikahının ne onun için ne de başkaları için meşrû olmadığını gösterir. Bu yerinde bir esastır ve dikkate alınması durumunda bidatlerle bidat olmayanlar arasındaki fark ortaya çıkacaktır ve esbab-ı mûcibe varken teşrie gidilmemesi, Şâri Tealâ'nın maksadının o konuda mevcut üzerine bir ziyadeye gidilmemesi olduğunu gösteren bir delil olacaktır. Zâid bir fazlalık olduğuna göre, onun Şâri'in kaskına muhalif olduğu ortaya çıkacak ve dolayısıyla o şey batıl olacaktır.

İKİNCİ CILDIN SONU

279. Buhârî, Zekât, 55; Muslim, Zekât, 8. Ebu Davud, Zekât, 5. 12

280. Müellif bu mesele ile, burada esas olarak koymak istediği genel kaideleri kurmak istemektedir. Oda şudur. Gerekçesi Hz. Peygamber'in zamanında mevcut iken hükmüne dair söz edilmemiş olan bir bidatle karşılığı bulunmayan, onun hakkındaki bu sukut, Şâri'nin maksadının herhangi bir şekilde bulunması ve herhangi bir ziyadeye gidilmemesi olacağı dolayısıyla batıl olacaktır. Yoksa müellifin maksadı bizzat şükür secdesi ile ilgili bir şeyi belirlemeye yönelik değildir. Onu asıl ilgilendiren şey, İmam Mâlik'in bidatlerinden prensipte yakalamaktır.